T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLAHİYAT ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA MÜMİN VE MÜSLÜMANLARIN TESELLİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yahya Yıldırım

İSTANBUL 2010

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLAHİYAT ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA MÜMİN VE MÜSLÜMANLARIN TESELLİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yahya Yıldırım

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulaziz Hatip

İSTANBUL 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi YAHYA YILDIRIM nın KUR'AN'DA MÜMİN VE MÜSLÜMANLARIN TESELLİSİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.03.2010 tarih ve 2010/03-27 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği /~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi : 19.07.2010	
1) Tez Danışmanı : PROF. DR. ABDULAZİZ HATİP	
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MURAT SÜLÜN	
3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. RAHİM ACAR	

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere insan, evrendeki varlıkların en üstünü ve en mükemmeli olmanın yanında dert, bela, sıkıntılar, inanç vb. konulara bakış açısından mutsuzluğa en yatkın varlık olma niteliği taşımaktadır. Daha doğrusu mutluluk veya mutsuzluk kavramları zaten sadece insan için geçerlidir denebilir. Doğrusunu söylemek gerekirse insanı kutsuzluğa sevkedecek faktörler de çok fazladır. Bu sebeple o, bu faktörler karşısındaki teselli olma derecesine göre mutlu veya mutsuz olmaktadır. Hayat da bu anlamda mutlu ve mutsuz anların bir toplamından ibaret olmaktadır. Bu yüzden Hace Yusuf Hemedani, "Hayat nedir?" diye sorulduğunda "Hayat, teselli olmaktır. Kişi teselli bulduğu şeyle yaşar, onunla hayattadır" diye cevap verir.

Genel insan için geçerli olan bu durumlar, tarih boyunca genel müminler, özellikle günümüzde Müslümanlar için de geçerli olmanın yanında bunları mutsuz kılacak başka nedenler de bulunmaktadır. Zira tarihte müminler, günümüzde de müminleri temsil eden Müslümanlar genelde inançsızlara nisbetle dünyevi olarak daha geride, daha fakir olarak bulunagelmişlerdir.

Bu konuyu seçmenin en önemli sebebi budur. Zira Kur'an, insanı yaratan bu yüzden onun ne ile mutlu olacağını en iyi bilen Yüce Allah tarafından gönderilmiştir. Bu yüzden en etkili teselli kaynaklarını o sağlayacaktır.

Konuyu çalışırken, elimden geldiği kadar objektif olmaya çalıştım. Temel kaynağımı Kur'an'dan almakla birlikte imkanım dahilinde Peygamberimizin hadislerinden, konuyla ilgili tefsir, kelam, din felsefesi, fıkıh, Arap dili ve Belağatı, tasavvuf ve teselliyi konu alan kaynaklardan yararlanmaya çalıştım.

Çalışmamda gerek araştırmamı yönlendirme gerek eksiklerimi giderme konusunda yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Abdulaziz Hatip'e teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmamı bilgisayar ortamına aktarımını sağlayan değerli kardeşlerim Muhammed Nurullah Yıldırım ve Muhammed Emin Yıldırım'a da teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Yahya Yıldırım

Temmuz 2010

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....**VI**

ABSTRACT.....**VII**

KISALTMALAR.....**VIII**

GİRİŞ

KONU, AMAÇ VE YÖNTEM

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ.....1

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ. KAYNAKLARI VE İLGİLİ LİTERATÜR.....5

III. KAPSAM.....6

IV. TESELLİ VE BU MANADAKİ KAVRAMLAR.....6

BİRİNCİ BÖLÜM

BELA-MUSİBET KONUSUNDA TESELLİ

Giriş.....16

A. BELA VE MUSİBETLERLE İLGİLİ GENEL TESELLİ METOTLARI.....19

1. Bela ve Musibetlerin Sebeplerinin Vurgulanmasıyla Teselli.....19

1.1. Kader.....20

1.2. İnsanın Hata ve Günahları.....21

1.3. İnsanların İmtihana Tabi Tutulmaları.....22

1.4. Ahiretteki Cezaların Tasavvur Edilebilmesi.....24

1.5. Evrendeki Yasalar.....24

1.6. Mutlak Yetkinliğin Allah'a ait Oluşu.....25

1.7. Epistemolojik Nedenler.....27

2. Bela ve Musibetlerin Hikmet ve Faydalarının Dile Getirilmesiyle Teselli.....28

2.1. Nimetlerin Genelde Allah'ı Unutturması, Belaların İse Allah'ı Hatırlatması.....29

2.2. Belaların Diğer Faydaları.....31

3. Örnek Gösterme (kıssalar) ile Teselli....36
4. Bela ve Musibetlerin Mükafatının Vurgulanmasıyla Teselli....39
4.1. Sabretmek, Güçlü Olmak, Rıza ve İstirca'....39
4.1.1. Sabredildiği Takdirde Belaların Mükafatları....44
4.1.2. Sabrın Doğru Bilgi ve Doğru İnançlara Ulaşmadaki Etkisi....51
4.1.3. Sabrın Farklı Durumlara Göre Çeşitli İsimler Alması....53
4.1.4. Sabrın Hadislerde Bildirilen Diğer Mükafatları....55
4.1.5. Sabredenin mi Şükredenin mi Daha Üstün Olduğu....61
5. Belaların ve Musibetlerin Nasıl Defedileceğinin Bildirilmesiyle Teselli....63
5.1. Umudun Kaybedilmemesi....64
5.2. Allah'ın Her An Bir İşte Olmasının Kaderle Çeliştiği İddiası....68
5.3. Dua....70
5.3.1. Duanın Kaderle Çeliştiği Problemi....71
5.3.2. Duanın Genelde Kabul Edilmemesi Problemi....79
5.3.3. Duanın Rızayla Çeliştiği İddiası....91
5.4. Tevekkül....93
5.5. Tevbe, İstiğfar ve Günahtan Dönme....102
5.6. Zikir, Namaz, Şükür ve Takva....105
B. ÖZEL TESELLİ METOTLARI....113
1. Fakirlik Konusunda Teselli....113
1.1. Fakirliğin Sebepleri ve Hikmetleri....113
1.2. Fakirlikle İlgili Diğer Bazı Teselli Metotları....115
1.3. Kanaat, Vera ve Zühd....122
1.4. Bir İnsanın Zenginleşmesinin Diğer Bir İnsanın Fakirleşmesini Gerektirdiği Şeklindeki Merkantilist Görüşün Eleştirisi....135
2. Zenginlik ve İnfak konusunda Teselli....137
3. Rızık Konusunda Teselli....145
3.1. Rızkın Allah'a Ait Olduğuna Dair Kur'an'daki Akli ve Nakli Deliller.152
3.2. Kur'an'ın Rızık Konusunda Ümidi Canlı Tutma Yöntemleri....155
4. İstek Arzular ve Nimetlerden Faydalanma Konusunda Teselli....161
5. Evlilik Konusunda Teselli....171
6. Adalet ve Zulüm Konusunda Teselli....182
6.1. Adaletin Mahiyeti ve Zorunluluğu....182
6.2. Kur'an-ı Kerim'e Göre Adalet Nasıl Kavranılmalıdır?....183

6.3. Kur'an'ın Adalet Konusundaki Teselli Metotları....185
6.4. Kur'an'a Göre İnsanı Adaletsizliğe İten Nedenler....187
6.5. Zalimlerin Neden Hemen Cezalandırılmadığı....191
6.6. Kur'an'ın Zulme Uğrama Konusundaki Teselli Metotları....193
7. Hicret Konusunda Teselli....198
8. Ölüm Konusunda Teselli....203
8.1. İnsanın Ölümü Önceden Tasavvur Edebilme Endişesi....203
8.2. Ölüm Sonrası Yokolma veya Belirsizlik, Hayatın Anlamsızlığı Endişesi ve Ahiretin İsbatı....206
8.3. Ölüm ve Diriliş Arasındaki Uzun Dönemle (Berzah) ilgili Endişe....209
8.4. Ölüm Sonrası Nimetler Veya Cezalar Hakkındaki Bilgisizlik Endişesi212
8.5. Dirilişin Hem Ruhsal Hem Bedensel Olacağı....216
8.6. Hayattaki İstek ve Arzuların Yeteri Kadar Doyurulmamış Olması Üzüntüsü....218
8.7. Ölümün Mahiyeti ile İlgili Endişe....221
8.8. Ölümün Gerçekleşmesi Anındaki Acı ve Izdırap Endişesi....221
8.9. Ölümle İlgili Diğer Bazı Endişe ve Korkular....223

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ KONUSUNDA TESELLİ

A. YALANLANMA VE AŞAĞILANMA KARŞISINDA TESELLİ....230
1. İnancın Gerçekliğinin Vurgulanmasıyla Teselli....234
2. Övülme ve İnançsızlarla Olan Farkların Bildirilmesi Yoluyla Teselli....251
3. İnanç ile İlgili Mükafatlara Yapılan Vurgu Yoluyla Teselli....263
3.1. Genel Müminler İçin Geçerli Olan Mükafatlar....263
3.2. Müslümanlara Mahsus Bazı Mükafat ve Övgüler....279
B. İNANÇSIZLARA VERİLEN NİMETLER KARŞISINDA TESELLİ EDİLMELERİ....283
C. KAFİRLERİN GÜÇLÜ OLUŞUNUN DİNİ VE İMANI ZAYIFLATABİLECEĞİ ENDİŞESİ KARŞISINDA TESELLİ....296
D. DİNİN VE İMANIN RIZKI AZALTTIĞI ENDİŞESİ KONUSUNDA TESELLİ....298

E. İNANÇSIZLARIN ÜSTÜNLÜK VE GALİBİYETLERİ KARŞISINDA TESELLİ....299

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMİR VE YASAKLAR KONUSUNDA TESELLİ

A. EMİR VE YASAKLARIN GEREKLİLİĞİ VE BUNLARA UYULMASI KONUSUNDA TESELLİ....313
1. Dini Hükümlerin Gerekliliği, Sebepleri ve Hikmetleri....313
2. Dini Hükümlere Uymayı İfade Eden Bazı Kavramlar....324
3. Dini Hükümlerin Zorluğu Endişesi....327
B. EMİR VE YASAKLARA UYULMAMASI (GÜNAHLAR) KONUSUNDA TESELLİ....341
1. Dini Hükümlere Uymamayı İfade Eden Bazı Kavramlar....341
2. Günah ve Buna Karşı Cezalandırılma Endişesi....346
2.1. Allah'ın Doğrudan Bağışlama Yolları....346
2.2. Allah'ın Dolaylı Bağışlama Yolları....357
2.2.1. Tevbe....357
2.2.2. Büyük Günahlardan Sakınma....359
2.2.3. Farz İbadetler vb. Güzel Davranışlarda Bulunmak....361
2.2.4. Şehitlik, Hicret, Zulme Uğrama, İlim vb....361
2.2.5. İstiğfar ve Dua....363
2.2.6. Salavat....364
2.2.7. Şefaat....364

SONUÇ....368
KAYNAKÇA....378

ÖZET

Kur'an, insanın sahip olduğu aklı, duyguları ve bunların getirdiği evrene hâkimiyeti açısından varlıkların en üstünü olarak yaratıldığını, bela, musibetler karşısındaki zayıflığı, bunları algılayış biçimi, rızık elde etmedeki zorluğu, istek ve arzuların sınırsızlığı bunlara ulaşmadaki sınırlılığı ve yetersizliği vb. açılardan ise varlıkların en âcizi ve en aşağısı kılındığını ifade etmektedir. Birinci durum tez ise ikinci durum antitezdir. Kur'an birinci durumun yani insanın üstünlüğünün kabul edilmesi için insanın bir başka sonsuz hayat yani ahiret hayatı için yaratılmış olduğunun kabul edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Aksi takdirde insanın herhangi basit bir canlıdan bile farkı kalmayacaktır. Dolayısıyla ahiret inancı yukarıdaki iki zıt durumun bir anlamda sentezidir. Ancak Kur'an ahiret inancı için Allah ve peygamber inançlarının da gerektiğine ayrıca bu inançların gerektirdiği ibadet ve güzel davranışlarda bulunma zorunluluğuna da vurgu yapmaktadır.

Kısacası Kur'an'a göre insanın tam mutluluğu için inanç ve güzel davranış gerekmektedir.

Kur'an bu genel açıklamanın yanında çeşitli konularla ilgili detaylı çözümler de getirerek insanı gerçek anlamda teselli etmektedir. Ancak her konuda insanı umut-korku arasında bırakarak eylemleri konusunda canlılığını kaybetmemesini sağlamaktadır.

ABSTRACT

The Quran suggests that human being is the most superior of creatures in terms of reason, emotion and thus the sovereignty to the Universe while he is the poorest and lowest of creatures from the points of weakness against troubles and disasters, the perception of them, the difficulty in earning a livelihood,unlimited requests and desires but the restriction and inadequacy about the acquirement of them,and the others.The second case is antithesis if the first case is thesis.According to the Quran, it is necessary to accept that human being was created for eternal life,called as ' the afterlife', in order to recognise the first case, including the superiority of human being.Otherwise, human being has no difference from an ordinary creature.Hence in a sense the belief of the afterlife is a synthesis of two opposite cases mentioned above.However, the Quran emphasizes the obligations of worship and good behaviours in addition to the necessity of beliefs about Allah and Prophet for the belief of afterlife.

Shortly, the Quran states that belief and good behaviour are essential for a complete happiness of human being.

The Quran also assists human being by offering the detailed solutions about various issues.However the Quran enables human being to continue his vigour in the actions,putting him between hope and fear in any subject.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Fak.	Fakültesi
s.	Sayfa
T.	Tercüme
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
Ünv.	Üniversitesi
Y. Lisans	Yüksek Lisans
y.y.	Yüzyıl

GİRİŞ

KONU, AMAÇ VE YÖNTEM

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Mutluluk veya mutsuzluk ile nitelendirilecek tek varlık insandır denilebilir. Fakat ne var ki, mutlulukla nitelendirilmesi gerekirken, o mutsuzluğa daima daha yakın durmaktadır. Zira insan, anı algılayışının yanında geçmiş ve geleceğe de uzanmaktadır. Bu yanıyla diğer canlılardan ayrılmaktadır. Çünkü diğer canlıların en gelişmişinin bile sadece anı algıladığı hayvan psikolojisinde uzmanlaşmış olan araştırmacılar tarafından bildirilmektedir.[1] Örneğin sadece insan kendi ölümlülüğünü bilmektedir. Zira diğer canlılarda soyutlama kabiliyeti olmadığından güdüsel olarak tehlikelerden haberdar olmakta, fakat başka hayvanların ölümlerinden, kendi ölümleri ve ölümün bütün türler için genel bir vakıa olduğu sonucuna ulaşamamaktadırlar.[2] İnsanın bu soyutlama, geçmiş ve geleceği tasavvur etme özelliği rüyalarına bile yansımakta geçmişin özlemi veya acısıyla, istikbale yönelik umut ve korkularıyla "âdğâsû âhlâm"[3] (karmakarışık rüyalar) bile görmektedir. Gerçekte tümevarım, tümdengelim, analoji gibi akıl yürütmelerde bulunması ve bu sayede kendini aşması, ilerlemesi, evreni kontrol etmesi için verilen bu soyutlama kabiliyeti aynı zamanda onun mutsuzluğunun kaynağını oluşturmaktadır. Zira meleklere sadece akıl, hayvanlara sadece nefs verilmişken insanlara her ikisi verilerek tez ve antitez olarak nitelendirilebilecek melek ve hayvanın bir anlamda sentezi yapılmıştır. Melekte nefs olmadığı için düşünmede birtakım duyulara hatta beyne bile ihtiyaç duymamaktadır. Bu sebeple melek için fikir, tefekkür denilen birtakım yollardan geçen bir düşünme özelliği yoktur, o doğrudan ve doğru olarak kavrar.[4] Hayvanda ise sadece nefs olduğu için sadece duyu vardır ve bundan kaynaklanan "vehm" denilen kuzunun kurttan korkması böylelikle kaçması şeklinde cüz'i bir algılayış vardır. İnsanın mezarlıktan veya

---

[1] Faruk, Karaca, *Ölüm Psikolojisi,* s:18
[2] Faruk, Karaca, *a.g.e.,* s:18
[3] Yusuf 12/44.
[4] Rağıb, *Tafsilu'n-Neş'eteyn ve Tahsilu's-Saâdeteyn,* s:74

ölüden korkması da bu anlamda bir "vehm"dir.[1] İnsanda hem akıl hem de nefs olduğu için aklın işlevi olan soyutlama kabiliyeti genelde beyin de dahil olmak üzere duyusal yani nefsani yollardan geçtiği için netleşememekte ruhani amaçlarda değil, daha çok istek ve arzuları sınırsız kılma şeklinde işlev görmektedir. Bu yüzden insanı diğer canlılardan ayıran ve yine sadece daha fazla mutsuzluğuna neden olan bir durumu da sınırsız istek, arzuları ve yine duyu, beden, nefs sahibi olmasından kaynaklanan bunlara ulaşmadaki sınırlılığıdır. Hayvanlara hem sınırlı istek ve arzular verilmişken (soyutlamaları olmadığı için), hem bunlara ulaşma imkanları, son derece kolay, içgüdüsel olarak verilmiştir.[2] İnsanoğlu ise istek, arzuları, ve ihtiyaçları sınırsız olmanın yanında üstelik bunlara ulaşma yolları zorlu ve öğrenme yoluyla olabilmektedir. İnsanın diğer canlılardan farkı sadece aklî değildir. O sevgi, şefkât, nefret, kin, kıskançlık gibi duygusal zenginliklere de sahip olmaktadır. Bu duygular da yine onun genelde sadece mutsuzluğunu artırmaktadır. Zira diğer canlılar genelde sadece kendilerine ve çocuklarına içgüdüsel olarak şefkat ve merhamet beslerken ve sadece kendisini ve kendi türünü devam ettirecek, yavrularını koruma, kollama, besleme, yardım etme duygusuna sahip iken, insanın şefkat ve merhameti kendisini ve kendi neslini aşmakta, diğer insanlara hatta diğer hayvanlara ve cansız varlıklara bile ulaşmaktadır. Onların acılarıyla acı duyabilmekte, sevinçleriyle sevinebilmektedir. Elbette bu olumlu duyguların yanında yine diğer canlılardan çok daha farklı olarak kibir, gurur, kıskançlık gibi olumsuz duygulara da sahip olmaktadır. Bu gibi menfi yönleri sebebiyle de diğer insan ve canlılara hakim ve üstün olmaya çalışır. O diğer insanların acılarına üzülürken, diğer insanların kendisinden daha rahat, daha üstün olmasına da üzülür. Çünkü onda aynı zamanda diğer canlılardan farklı olarak adalet ve zûlüm algısı da bulunmaktadır. İlginç ve çelişkili bir şekilde diğer insanları hem sever, hem de onlardan nefret eder. İnsanın bir de estetik duyguları da bulunmaktadır. Güzel görüntü ve sesten zevk duyduğu gibi, çirkin görüntü ve sesten de rahatsızlık duyar. Kısacası insan bu evrenin kısa bir özeti olduğu için evrende varolan her zıtlık onda da bulunmaktadır.[3] Onda hem karanlık hem aydınlık hem ovalar hem de dağlar, hem çirkinlikler hem güzellikler, hem rahatlıklar hem zorluklar bulunmaktadır. Elbette aklını genelde nefsani yönde kullandığı için karanlıkları ve mutsuzlukları çok daha ağır basmaktadır. Özellikle son

---

[1] Ali b. Osman, el-Akşehirî, *Muhtasâru'd-Dûsûkî âlâ Muhtasari'l-Maânî,* s:368
[2] Nahl 16/67-68.
[3] Rağıb, *Tafsilu'n-Neş'eteyn ve Tahsilu's-Saâdeteyn,* s:49

çağlarda ve günümüzde onca ilerleme, rahatlık ve konfora rağmen dini duygular zayıfladığı için günümüz insanı, daha da fazla yoğun kaygılarla birlikte bir kaos içinde yaşamaktadır. Nitekim bazı araştırmacılara göre, yaşadığımız çağ "kaygı çağı" olarak adlandırılmaktadır.[1] Çünkü insanın yukarıda belirttiğimiz tüm olumsuzluklarına bir de akla duyulan aşırı güven de eklenmiştir ki, Montaigne'in dediği gibi akla duyulan aşırı güven yetersizliğin en temel nedenlerinden olmaktadır.[2]

İşte Kur'an, insanın diğer varlıklarla olan bu farlılıklarını[3] hatta insan türünün fertleri arasındaki farklılıkları insanın bir amaç için yaratıldığını dolayısıyla da Allah'ın varlığını gösterdiğini bildirmektedir.

Kur'an, birkaç satırdan ibaret olan "Tîn" suresinde insanın bu çelişkili durumuna yani aklî ve duygusal anlamda en üstün varlık oluşu, bela, musibetler karşısındaki aşırı acizliği ve çaresizliği açısından ise varlıkların en aşağısı olduğuna[4] işaret etmiş, onun üstünlük yönünün tez, acizlik yönünün antitez olduğuna dikkat çekmiş bu ikisinin sentezinin iman, güzel davranış özellikle de ahirete iman sayesinde olabileceğine dikkat çekmiş[5], insanlığın üstünlüğüne inanıldığı halde ahirete inanılmamasına hayret etmektedir.[6] Üstelik Kur'an, genel üslûbunca her iddiasını farklı kanıtlarla kanıtlamaktadır da. Mesela yukarıdaki iddiasından önce incire, zeytine, Sina dağına ve güvenli belde (Mekke)ye yemin ederek Tevrat'taki "Ve dedi: Rab Sina'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu, Paran dağından parladı"[7] şeklindeki ayete atıfta bulunur. Çünkü incir ve zeytin, Seir gibi Hz. İsa'nın peygamberliğine, hem Kur'an hem Tevrat'taki bu Sina dağı Hz. Musa'nın peygamberliğine, emin belde yani Mekke ile de Paran dağları gibi Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret olunmaktadır. Zira "Paran" Mekke dağlarından birinin adıdır.[8] Böylece Peygamberimizin peygamberliğine önceden haber verildiğine dikkat çekilerek peygamberliğine dolayısıyla haber verdiği ahiret hayatının gerçekliğine inanılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

---

[1] Faruk, Karaca, *Ölüm Psikolojisi,* s:27
[2] Alain de, Botton, *a.g.e.,,* s:151
[3] Örneğin; sevgi farklılığı için bkz: Rum 30/ 30/21.
[4] Tîn 95/4-5.
[5] Tîn 95/4-7.
[6] Tîn 95/7.
[7] Tesniye, XXX111/2
[8] İbn Cüzey, *a.g.e.,* , *et-Teshil li Ûlûmi't-Tenzil,* 2/494

Kısacası evrendeki biricik, üstün fakat aynı zamanda en dertli varlık olan insan, tarih boyunca sürekli kendisini teselli etmeye çalışmıştır. Bu tesellilerin dine ve ahiret inancına dayalı olmayanları çok sahte ve yapmacık kalmıştır. Mesela Epikürcüler'in ölüm endişesiyle ilgili "Ölüm varken biz yokuz, biz varken de ölüm yoktur. Hiçbir zaman karşılaşmayacağız ki ondan korkalım"[1] sözleri tam bir muğalâta ve bir kelime oyunundan ibaret olmaktadır. Stoacılar'ın ölümün genel bir kanun olduğunu dolayısıyla ona karşı koymanın imkansız olduğunu bu anlamda hiçbir zaman akıldan çıkarılmaması gerektiği tarzdaki çözümlerinin[2] de insanı daha da fazla sıkıntıya sokacağı aşikârdır. Hümanistler de ölümün aslında güzel olduğunu zira öldükten sonra hiçbir şeyin insanı rahatsız etmeyeceğini ifade ederler[3] ki bu hiçbir delile dayanmayan "recmen bilğayb" (doğrudan bilinmesi mümkün olmayan bir konuda fikir ileri sürmek)tır. Dine, ahiret inancına dayalı olmayan hiçbir açıklamanın ikna edici olmamasından dolayı varoluşçu ateist Sartre (ö.1943), hayatı aptal biri tarafından bir hikaye ve hiçlik olarak değerlendirmektedir.[4]

Bu anlamda Batı tarihi bunalımlar tarihinden ibaret olduğu için *"consolatio"* (teselli) türü, Latin edebiyatında gelenekselleşmiştir.[5] Boethius'un adlı nefis yapıtı bunun örneklerindendir.[6] Son dönemlerde Alain de Botton da adı altında bir kitap yazmıştır, fakat bu eser derinlikten uzak, sathi, iğrenç ifadeler içermektedir.

Özetle insanı gerçeğe dayalı delillere dayanarak ve çözüm üreterek teselli eden tek kaynak şüphesiz ki, Kur'an olmaktadır. Çünkü Kur'an, hemen hemen hayatın her alanıyla ilgili insanı umut ve korku dengesi içinde bırakacak şekilde teselli çözümleri sunmuş daha sonra ortaya çıkacağı üzere bu çözümlerin hiçbirini delilsiz bırakmamıştır. Bu sebeple Hz. İsa İncil'de bir iki sözünde Peygamberimizi müjdelerken "Tesellici" tabirini kullanmakta zira Peygamberimizin her alanla ilgili

---

[1] Faruk, Karaca, *a.g.e.*, s:43
[2] Faruk, Karaca, *a.g.e.*, s:44
[3] Faruk, Karaca, *a.g.e.*, s:46-47
[4] Faruk, Karaca, *a.g.e.*, s:45
[5] Çiğdem, Dürüşken, *Boethius'un A.g.e., adlı yapıtının çevirisinin sunuşunda,* s:24
[6] Başka örnekler için bkz: Çiğdem, Dürüşken, *Boethius'un A.g.e., adlı yapıtının çevirisinin sunuşunda,* s:24-25

kapsamlı açıklamaları olacağına, işi kolaylaştıracağına, düzen getireceğine dikkatleri çekmektedir.[1]

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ, KAYNAKLARI VE İLGİLİ LİTERATÜR

İlk önce ayetler ve özellikle İbn Cüzey'in, et-Teshil li Ûlûmit-Tenzil adlı tefsirini baz alarak konularımızı oluşturduğumuzu ve bu konuları genel başlıklar altında tasnif etmeye çalıştığımızı ifade etmiş olalım. Kur'an-ı Kerim bir şeyi genel anlamda tümevarım, tümdengelim ya da analoji temel düşünce yöntemlerini kullanarak ispatlamaktadır. Örneğin; evrendeki düzenden ve başka birçok delilden hareket ederek Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşırken tümevarım metodunu kullanmaktadır. Aynı şekilde mesela ölümün Allah'ın elinde olduğuna dair, 'ölüm evrendeki fiziki, biyolojik, kimyasal vs. kanunlara bağlıdır. Bu kanunlar Allah'a bağlıdır. Dolayısıyla ölüm de Allah'a bağlıdır' şeklinde tümdengelimsel bir yöntem izlemektedir. Yine ahiretin imkanını ispatlarken yeniden dirilişi, toprağın kuruyup öldükten sonra yağmur ile yeniden dirilişine, insanın uyuduktan sonra yeniden kalkmasına ve insanın ilk meydana gelişine kıyaslayarak analoji yöntemine başvurmaktadır. Bunlar insan düşüncesinin temel yöntemleridir. Biz de Kur'an'ın bu üslûbunu kullanarak konuların açıklandığını söylemiş olalım.

İSAM veri tabanlarını (tezler, makaleler, İSAM kütüphanesi veri tabanı, genel kütüphaneler veri tabanı, DİA maddeleri vb.) İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu ve Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyasını taradım. Teselli adı altında olup da fakat konumuzla pek bağlantılı olmayan veya çok basit şekilde alan herbiri genelde birkaç sayfalık olan birkaç makale, ve Halil Aldemir'in "Hz. Muhammed (s.a.v.)"e Kur'an'da Yapılan Teselli adı altındaki yüksek lisans tezinden başka bir kaynak bulamadım. Bu yüzden kaynak olarak çalışmamızda başta tefsir ve hadis kaynakları olmak üzere fıkıh, kelâm, tasavvuf, Arap Dili ve Belağatı, din felsefesi, felsefe kaynakları ve teselliyi konu alan Prof. Dr. Abdulaziz Hatip'in Hastalık ve Musibetler Karşısında İmandaki Teselli adlı kitabı, Boethius'un Felsefenin Tesellisi adlı yapıtından, Yrd. Doç. Dr. Faruk Karaca'nın Ölüm Psikolojisi adlı eseri, vb. birçok kaynaklardan da yararlandım.

---

[1] Bu anlamda bkz: Yuhanna, XV1/7-8, Yuhanna, X1V/16.

Şu ana kadar teselli konusunda yazılan en kapsamlı eser, bizim çalışmamız olmaktadır.

III.KAPSAM

Bela ve Musibetler Konusunda Teselli bölümünde, Kur'an'daki genel teselli metotlarını ve farklı konularla ilgili özel teselli metotlarından sözedildi. Bu bölümde recâ', havf, dua, sabır, tevekkül, zikir, takva, istiğfar, şükür gibi manevi çözüm yolları geniş bir şekilde açıklandı.

İnanç Konusunda Teselli bölümünde, inancın gerçekliği ispatlanmaya çalışıldı. İmanın dünyevi ve uhrevi mükafatlarına, müminlerin övülmesi ve inançsızlarla olan farklılıklarından bahsedildi. Ayrıca müminlerin neden bazen inançsızlara mağlup olduğu ve neden kafirlere bu kadar üstünlük ve nimetlerin verildiği açıklanmaya çalışıldı.

Emir ve Yasaklar Konusunda Teselli adlı son bölümde ise dini hükümlerin yapılmasına yönelik teselli metotlarından söz edildiği gibi bunların yapılmaması yani günahlarla ilgili teselli metotlarından da bahsedildi. Bu bölümde aynı zamanda tevbe, şefaat, büyük günah, istiğfar, dua vb. kavramlara da vurgu yapıldı.

IIII. TESELLİ VE BU MANADAKİ KAVRAMLAR

Arapça'da bir acıyı unutup iç rahatlığına kavuşma anlamını ifade etmede en yaygın olarak "teselli" kavramı kullanılmakla birlikte, "takviyetu'l-kulûb", "te'nis", "tesbit", "teşciû'l-kulûb", "te'dib", "ta'ziye" vb. kelime veya kelime grupları da kullanılmaktadır.

"Teselli" kelimesi, edilgen çatılı bir fiil olup "sela" babından gelmektedir. "sela" bir acıyı unutup iç rahatlığına kavuştu, avundu anlamlarına gelmektedir. Bunun mastarı "selv", "sûlûvv" ve "sûlvan" olarak geçmektedir. "Esla" bir kimseye bir şeyi unutturup gönlünü ferah yaptı, teselli etti anlamına gelip geçişli bir fiildir ve mastarı "isla"dır. "Sella"da aynı şekilde bu anlamda olup geçişlidir ve mastarı

"tesliye"dir. "insela" gam ve kederi gitti anlamındadır ve geçişli değildir, mastarı ise "insila"dır. Konumuz olan "teselli" sözcüğü de aynı şekilde gammı, acısı, kederi gitti anlamında olan ve geçişli olmayan "tesella" kelimesinin mastarıdır.[1] Sevdiği kadına olan aşkı ve sevgisi gitsin böylece rahatlasın, acı çekmesin diye aşığa içirilen şeye de "sûlvan" ve "sûlvane" denilmektedir.[2] "Sûlve" ve bir hadiste geçen "selve" rahat yaşam anlamına gelmektedir.[3] Arapça'da "bal"ın bir adının da "selva" olmasının sebebi tatlılığıyla ve pişirme vb. zahmetli işlere ihtiyaç bırakmadan doyurması böylelikle rahatlık sağlamasıyla insanı teselli etmesi olmaktadır.[4]

Aynı şekilde Kur'an'da İsrailoğullarına çölde Allah'tan indirildiği bildirilen bıldırcın kuşuna da Kur'an'da "selva" denilmesinin nedeni, İsrailoğullarının açlık ve çaresizlik endişesi içerisinde bulundukları bir durumda imdatlarına yetişip onları rahatlatması ve teselli etmesidir. Çünkü "selva", "teselli" ile aynı köktendir.[5] Nihayet, rahimde cenini saran zara da "sela" denilmektedir. Çünkü bu zar hayati önem taşımaktadır. Zira bu zar, cenin, anne karnındayken yırtılırsa hem çocuk hem de anne ölür, zar yırtılmadan çıkarsa hem çocuk hem de anne kurtulmuş olur.[6]

Görüldüğü üzere teselli ve onunla aynı kökten gelen kelimelere bakıldığında bunların hayatı sağlama, hayata bağlama ve gönül rahatlığına, huzura, mutluluğa erdirme olmak üzere iki önemli anlam taşımakta oldukları dikkat çekmektedir.

Bu sebeple bazı Evliyalar, "hayat"ı, "hayat teselli olmaktır. Kişi teselli bulduğu şeyle yaşar, onunla hayattadır" diye tarif etmektedir.[7]

Şüphesiz ki genelde dinler özellikle de İslam dini ve Kur'an insana hayatın anlamını, nedenini dünya ahiret mutluluğunu sağlayıcı prensipleri getirdiği için insanı hem hayata bağlamakta hem de rahatlatmakta, huzura ve mutluluğa erdirmektedir. Bu yüzden Kur'an Allah'a, peygambere ve ahirete inanmayı "iman"

---

[1] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap,* 14/394-395
[2] İbn Manzur, *a.g.e.,* 14/395; Rağıb, *el-Müfredat,* s:424
[3] İbn Manzur, *a.g.e.,* 14/395-396
[4] İbn Manzur, *a.g.e.,* 14/396
[5] İbn Manzur, *a.g.e.,* 14/395-396
[6] Rağıb, el-Müfredat, s:424
[7] Yusuf Özkan, Özburun, *Teselliler Kitabı,* s:12-13

kavramıyla ifade eder ki bu kavramın kökü nefsin huzuru, korkunun gitmesi anlamındaki "emn"dir.[1]

Bu yüzden İncil'de Hz. İsa, Peygamberimizi "Tesellici" olarak ifade etmiş ve şöyle demiştir: "...Benim gitmem sizin için hayırlıdır. Çünkü gitmesem Tesellici size gelmez; fakat gidersem onu size gönderirim. Ve o geldiği zaman günah için, salah için ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir"[2]. Yine şöyle demiştir: "Ben de Baba'ya yalvaracağım ve o size başka bir tesellici, hakikat ruhunu verecektir, ta ki daima sizinle beraber olsun"[3].

Tefsirlerde bir acıyı unutturma, iç rahatlığına kavuşturma anlamında en fazla teselli kelimesi geçmektedir.

Örneğin; Vehbe ez-Zuhayli, Uhud Savaşı ile ilgili *"...Gevşemeyin ve üzülmeyin! Eğer müminseniz en üstün sizsiniz. Müslümanlar! Sizler yara aldıysanız, düşmanınız da benzeri bir yara almıştır. Biz bu savaş günlerini bazen galibiyet, bazen mağlubiyet şeklinde insanlar arasında evirip çevririz. Allah inananlarla inanmayanları ortaya koymak ve içinizden şehitler çıkarmak için böyle yapar. Yoksa Allah zalimleri sevmez. Bir de Allah, bütün bunları, müminleri günahlarından temizlemek, kafirleri de mahvetmek için böyle yapar. Yoksa siz aranızdan cihad edenleri ve davası uğrunda sabredip direnenleri Allah ortaya çıkarmadan, cennete gireceğinizi mi zannettiniz?..."*[4] ayetleri hakkında şöyle demektedir: "Bu ayetlerin konusu, asrın tabiriyle müminlerin manevi ruhunu takviye etmek, savaş ve mücadelelerdeki olaylarla etkilenmeyecek ve titremeyecek şekilde yüce ve üstün kılmaktır. Müfessirlerin tabirinde ise bu, Allah'tan müminler için bir tesellidir".[5] Aynı şekilde Zuhayli, "Allah Uhud Savaşında (geçmiş peygamberleri ve onlarla birlikte savaşanları örnek göstermek suretiyle) müminleri teselli edici olarak *'Nice peygamberle birlikte pek çok Allah dostu savaştı. Onlar, Allah yolunda başlarına gelen sıkıntıdan dolayı yılmadılar, gevşemediler, düşmana boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever. Söyledikleri sadece şuydu: 'Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve*

---

[1] Kelimenin bu kökü için bkz: Rağıb, el-Müfredat, s:90
[2] Yuhanna, 17/7-8
[3] Yuhanna, 14/16
[4] Ali İmran 3/139-142
[5] Vehbe ez-Vehbe ez-Zuhayli,, *et-Tefsiru'l-Mûnir,* 4/102

işlerimizdeki aşırılıkları bağışla. Savaşta ayaklarımızı kaydırma. Kafirlere karşı bize zafer nasip et!'. Böylece Allah da onlara dünya nimeti ile ahiret sevabının en güzelini verdi. Çünkü Allah güzel davrananları sever...'[1] demektedir" der.[2]

İbn Acibe, (h.ö.1224), " *'Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın. Siz doğru yolda iseniz, saptıranlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır, neler yaptığınızı o size bildirecektir'*[3] ayeti için bunda kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceği ve yeniden dirilme ve sonrası hatırlatılarak acısıyla tatlısıyla dünya halleriyle ilgili bir teselli vardır" demektedir.

Yine İbn Acibe, *"Şöyle de: 'Kur'an'a ister inanın, ister inanmayın, daha önce kendilerine ilim verilenlere (Kur'an'a inanmış Yahudi ve Hristyan alimleri) Kur'an okunduğu zaman hemen yüzüstü secdeye kapanırlar'"*[4] ayeti hakkında "Bu ayet Peygamberimizi teselli babında olabilir. Allah sanki ona şöyle demiş oluyor: 'Cahillerin imanı konusunda alimlerin iman etmiş olmasıyla teselli bul ve cahillerin yüz çevirmelerine aldırış etme, üzülme' demektedir.[5] Çünkü bilginlerin iman etmiş olması onun gerçekliğini göstermektedir.

Aynı şekilde İbn Acibe, Peygamberimize hitaben dile getirilen *"Onların söylediklerinin seni çok üzdüğünü biz elbette biliyoruz. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar. Senden önce de birçok peygamber yalanlandı. Ama onlar, kendilerine yardımımız yetişinceye kadar bu yalanlamalara ve eziyetlere karşı sabrettiler. Allah'ın sözlerini (yardım sözü) değiştirecek bir güç yoktur. O peygamberlerin başından geçen bazı olaylar sana da bildirilmiştir. Onların yüz çevirmesi sana ağır geliyor da, kendilerine bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa yerin dibine bir tünel kaz veya göğe bir merdiven kur! Eğer Allah dileseydi onların hepsini doğru yolda birleştirirdi. Öyleyse sakın kendini bilmezlerden olma! Ancak can kulağıyla dinleyenler senin davetini kabul eder. Ölüleri ise Allah diriltir, sonra da hepsi O'nun huzuruna çıkarılırlar"*[6] ayetlerinde

---

[1] Ali İmran 3/142-148
[2] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/113
[3] Maide 5/105
[4] İsra 17/107
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, , *el-Bâhru'l-Medid*, 2/223
[6] Enam 6/33-36

müşriklerin inanmamaları, mucize istemeleri ve eziyetleri karşısında Allah Peygamberimizi birkaç yönden teselli etmektedir, demektedir.[1]

Birincisi, Ebu Cehil, el-Ahnes b. Şerik gibi müşriklerin inanmamalarının, Peygamberimizin ahlakından, kişiliğinden ve doğruluğundan şüphelenmelerinden değil, kıskançlık, kendi şereflerini kaybetme korkusu ve kibir gibi ahlaki reziletlerinden kaynaklandığını bildirmektedir.[2] Çünkü Ebu Cehil, Peygamberimize "Biz seni yalanlamıyoruz, ancak senin getirdiğin dini yalanlıyoruz" diyordu.[3] El-Ahnes de "Vallahi şüphesiz ki, Muhammed doğrudur. Fakat onu şerefi konusunda kıskanıyorum" demekteydi.[4]

İkincisi, önceki peygamberleri örnek göstererek onun da onlar gibi eziyetlere sabretmesini sağlayıp dayanma gücünü arttırmaktır.[5]

Üçüncüsü, eski peygamberlere zafer ve başarı ihsan ettiği gibi ona da bunu er veya geç ihsan edeceğini bildirerek rahatlatır.[6]

Dördüncüsü mucize istekleri konusunda, onlara düşündükleri takdirde iman etmelerini sağlayacak mucizeler verildiğini, düşünmeden iman etmelerini sağlayacak mucizelerin ise gösterilmeyeceğini zira bunun hikmete (insanların denenmesi ve zorlama ile değil, kendi tercih, irade seçimleriyle iman etmeleri amacı) ters olduğunu Allah'ın isteseydi zaten bütün insanları iman edecek şekilde yaratabileceğini bildirmektedir.[7] Önemli olan kendi istek ve arzularıyla iman etmeleri olmaktadır.

Ayrıca burdaki şiddetli hitap Peygamberimizin değerini düşürmek için değil, Allah'ın Peygamberimize ne kadar değer verdiğini, onu önemsediğini göstermek içindir. Zira şefkatli bir baba çok sevdiği çocuğuna fazla değer verdiği için önemli konularda şiddetli uyarılarda bulunmaktadır.[8]

---

[1] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/251-260
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/252
[3] Tirmizi, *Tefsir* 6/3064. hadis
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/252
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/252
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/252
[7] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/252
[8] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/252

Beşincisi, ancak anlama, kavrama, doğru düşünebilme özelliğine sahip olup kulak verenlerin iman edebileceği, inanmayanların ölüler gibi düşüncesiz, duyusuz oldukları için iman edemeyecekleri bildirilir.[1]

Altıncısı, imanlı ve imansız insanların varoluş hikmetinin dünyada denenip, ahirette mükafata veya cezaya tabi tutulmaları olduğu, ahirette zaten her şeyin âyân beyân ortaya çıkacağı[2] (dünyada da her şey açık olursa sınama yeri olan dünya ile mükafat ve ceza yeri olan ahiretin birbirinden farkı olmayacağına işaret edilmektedir).

Ayrıca sonraki ayetlerde Allah'ın varlığı, birliği, kudreti ve peygamberliğe dair, düşünüldüğünde apaçık olan deliller serdedilir.[3]

İbn Cüzey, (h.ö.741)de, " *'Eğer seni yalanlıyorlarsa (bil ki) senden önceki peygamberler de yalanlandılar. (halbuki) apaçık deliller, öğüt dolu sahifeler ve aydınlatıcı kitaplar da getirmişlerdi'*[4] ayetinde önceki peygamberleri örnek göstererek Peygamberimizi teselli vardır" demektedir.[5]

Fahruddin er-Razi, (h.544-604)de, " *'Bize düşen size açıkça tebliğde bulunmaktan ibarettir'*[6] ayetinde peygamberlerin kendilerine düşen görev ve sorumluluklarını yerine getirdiklerini söyleyerek kendi nefislerini teselli etmeleri sözkonusudur" demektedir.[7]

Yine Razi, *"Elbette sizi birtakım korkularla, biraz açlıkla, mal, can ve ürünlerden bir miktar kaybettirmek suretiyle imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri!"*[8] ayetinde imtihan etmenin önceden haber verilmesinin hikmetlerinden birisinin, bunu önceden haber vererek müminlerin kendilerini bu konularda sabretmeye hazırlamaları, böylelikle imtihan edilmeyle aniden karşılaşmaları durumunda hasıl olacak bir sıkıntı çekmemeleri ve bu imtihanın onlara

---

(1) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/253
(2) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/253
(3) Enam 6/38-53. bkz: İbn Acibe, *a.g.e.*, s:253-260
(4) Ali İmran 3/184
(5) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/173
(6) Yasin 36/17
(7) Razi, *a.g.e.*, , *Mefatihu'l-Ğayb*, 26/47
(8) Bakara 2/155

kolay gelmesinin sağlanması (böylece teselli bulmaları) olduğunu beyan etmektedir.[1]

Teselli etme manasını ifade eden ve tefsirlerde bu anlamda kullanılan kelimelerden biri de "te'nis" sözcüğüdür. "Te'nis" yadırgamanın, nefretin, yabaniliğin karşıtı olan "ûns" ve "ins" ve "enes" sözcüğünden gelip[2] yadırgamamayı sağlama, cana yakın kılma, alışmayı sağlama anlamındadır. İnsan türüne "insan", "ins" ve "insi" denilmesinin sebebi de insanların toplumsal bir varlık olmasından dolayı birbirlerini yadırgamamaları, birbirlerine alışabilmeleri, medeni varlıklar olmalarından dolayı yabani olmamaları ve alıştıkları şeyi sevmeleri, onunla huzur bulabilmeleri özellikleri nedeniyledir.[3] Bu yüzden "insi"nin karşıtına "vahşi" yani "yabani" denilmektedir.[4] "Tayyi" kabilesi "insan" yerine "iysan" demektedir. İbn Abbas'a göre Yasin suresinin başında bulunan *"Yasin! Hikmetli Kur'an'a yemin olsun ki"* ayetindeki "yasin" bu "iysan" sözcüğünden gelmekte ve insan anlamındadır. Dolayısıyla "Yasin!" nida harfinin atılmasıyla "Ey İnsan!" anlamındadır.[5]

"İnsan" kelimesinin alışma, yabani olmama, alıştığı şeyle huzur bulma anlamındaki "üns", "ins" ve "enes" den gelmiş olması bir görüş olmaktadır.

İbn Abbas gibi bazılarına göre "insan" sözcüğünün aslı "insiyân" olup unutma anlamındaki "nisyan"dan gelmektedir. Çünkü insanoğlu Yüce Yaratıcı'sına verdiği (iman ve amel) sözünü unutmuştur.[6] Bu yüzden Kur'an insanoğlunun inançsızlıklarını ve günahkârlıklarını "nisyan" yani unutma olarak ifade etmektedir.[7] Yine bu yüzden insanoğlunun doğru inanç ve davranışlarını "zikr" yani hatırlama olarak ifade eder. Ve bu yüzden doğru inanç ve davranışlar insanın özünde var olduğu için insanoğlunun ancak bunlarla mutlu olabileceğine dikkat çeker.[8]

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 4/136
(2) İbn Manzur, *a.g.e.*, 6/13; Rağıb, *el-Müfredat*, s:94
(3) Rağıb, *el-Müfredat*, s:94
(4) İbn Manzur, *a.g.e.*, 6/12-13
(5) İbn Manzur, *a.g.e.*, 6/13
(6) İbn Manzur, *a.g.e.*, 6/10-11; Rağıb, *el-Müfredat*, s:94
(7) Haşr 59/19
(8) Rad 13/28

Aynı şekilde insanoğluna bu konularda hatırlatma işlevini gören din ve Kur'an'ı da "zikr" olarak[1] da ifade eder.

Teselli anlamında te'nis kelimesinin tefsirlerdeki kullanımına gelince buna da bir örnek vermekte yarar görmekteyiz:

Örneğin; İbn Cüzey, (h.ö.741), "'*(Müminler!) sizden önceki ümmetlere nice ilahi kanunlar uygulanmıştır. Yeryüzünde gezip dolaşın da, peygamberleri yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir bakın!*'[2] ayetinde müminlere bir te'nis (teselli) vardır" demektedir.[3]

Yine bu anlamda "tesbit" (kalbini teskin etmek ve sabit kılmak)[4], "teşci'" (cesaretlendirme)[5], "takviyetü'l-kulûb" (kalpleri kuvvetlendirme)[6] ve "ta'ziye" (birini musibet halinde sabra teşvik etmek, teselli etmek)[7] vb. kelimeler de kullanılmaktadır. Özellikle "ta'ziye" bilindiği gibi daha çok bir kimse öldüğünde onun ev halkını ziyaret ederek teselli etme anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin kökü bir kimseye nispet olunma ve ona ait olma anlamındaki "azv" ya da sabretmeye çalışma anlamındaki "âzâ'"dır. Kur'an'da bu kökten gelen "topluluk" anlamında "'îzin" sözcüğü geçer.[8] Çünkü bir topluluk birbirleriyle avunur, birbirlerini teselli ederler[9] ve birbirlerine ait olur, nispet edilirler.

Yine Kur'an'da "örnek" anlamında "üsvet" kelimesi geçmektedir.[10] "Üsvet" yarayı veya hastayı tedavi etme, arayı düzeltme, baş sağlığında bulunma, kederini ve üzüntüsünü giderme anlamında "esv" kökünden gelmektedir.[11] Çünkü kişi bir zorluk ve sıkıntı karşısında değer verdiği kişilerden bir örnek gördüğünde bununla teselli bulmaktadır. Bu sebeple Kur'an'da Peygamberimize *"Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret"*[12] denilmektedir. Yalnız bu kökün bir

---

[1] Hicr 15/9, Tekvir 81/27
[2] Ali İmran 3/137
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/165
[4] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/116
[5] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/112
[6] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/165
[7] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.* 4/155
[8] Mearic 70/37
[9] Rağıb, *el-Müfredat*, 2/565
[10] Ahzab 33/21
[11] Rağıb, *el-Müfredat*, s:524
[12] Ahkaf 46/35

anlamı da üzüntü ve hüzündür.[1] Bu sebeple Kur'an'da Peygamberimize *"Felâ te'se!"*[2] yani "üzülme!" denilmektedir.

Kur'an'da teselli manasına en yakın sözcük "itmi'nân"dır. Bu sözcük dilde kullanılmayan[3] "tamene" kökünden gelir ve sakin, kararlı olma, rahatsızlık ve endişeden sonra sükûna, huzura erme, bir şeye itimat ederek, kalbini bağlayarak onunla sükûnet bulma anlamına gelmektedir.[4] Bu anlamda Kur'an'da gerçek itmi'nanın, yani sürekli, karar kılmış huzurun ve mutluluğun ancak zikir[5] ve imanla[6] olabileceği bildirilmektedir. Demek ki, "itmi'nân" sözcüğünün temelinde gerçek, zail olmayacak, gerçeğe dayanmış bir karar kılma, huzur ve sükûnet manası bulunmaktadır. Bu sebeple Hz. İbrahim'in, Allah'tan, yeniden diriltilmenin bir örneğini görmek istemesi konusundaki *"Kalbim mutmain olsun diye"*[7] sözü belağatçılara göre "Kalbimdeki şüphe gitsin diye" anlamında değil, "Kalbime şüphe girmesin, böylelikle iman süreklilik arz etsin" anlamındadır.[8] Allah da ona bunu bizzat uygulattı. Çünkü en kesin en devamlı bilgi yaşayarak ve uygulayarak elde edilen bilgi olmaktadır. Yani ilmû'l-yâkin (habere dayalı kesin bilgi) sahibi olan Hz. İbrahim, âynû'l-yakini (görmeye dayalı kesin bilgi) istemiş, Allah ona hakkû'l-yâkin (uygulamalı, yaşanan bilgi) ihsan etmiştir. İmam Gazali'nin(h.ö.505) kesinliği tasavvufta görmesi de bu sebeple olmaktadır.

Bu anlamda Kur'an'da ibadetle ve zikirle huzura ererek artık kötülüğü emretmeyen nefis de "mûtmainne nefs"[9] olarak isimlendirilmektedir.[10]

Bununla birlikte Kur'an'da geçici, gerçek olmayan tatmin olma, geçici bir şeyle avunma durumu da bazen itmi'nan sözcüğüyle ifade edilmektedir. *"Onlar dünya hayatına razı oldular ve onunla mûtmain oldular (avundular)"*[11] ayeti buna örnektir. Ancak bu ayette olduğu gibi bir kârine (işaret) olmalıdır.

---

(1) Rağıb, *el-Müfredat,* s:76-77
(2) Maide 5/68
(3) İbn Manzur, *a.g.e.,* 13/268
(4) İbn Manzur, *a.g.e.,* 13/268; Rağıb, *el-Müfredat,* s:524
(5) Rad 13/28
(6) Nahl 16/106
(7) Bakara 2/260
(8) Muhammed 47/ Tunci, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi'l-Edeb,* 1/85
(9) Fecr 89/27
(10) Rağıb, *el-Müfredat,* s:524
(11) Nisa 4/103

Teselli kavramıyla bağlantılı bu sözcüklerin yanında Kur'an-ı Kerim daha çok mükâfat bildirme ya da sebep veya hikmetini dile getirme ya da örnek gösterme, övme, yol gösterme vb. yol ve metotlarla teselli sağlamaktadır. Çünkü Kur'an'ın tesellisi bir avuntu ya da bir iddia değil, gerçek bir teskindir. Şüphesiz ki bunun için gerçeğe ve çözüme dayalı etkili metotlar gerekmektedir.

Biz bunları geniş bir şekilde irdeleyeceğiz.

1. BÖLÜM

BELA-MUSİBET KONUSUNDA TESELLİ

Giriş

Etrafımıza ve kendimize baktığımızda insanların kasten veya ihmalde bulunarak sebep oldukları kötü durumlar gördüğümüz gibi[1], insanların kasıt ve ihmalleri olmaksızın meydana gelen deprem, sel, ölüm, hastalık vb. birçok doğal kötü durumlar da görmekteyiz.[2] Tabii bütün canlılar bundan etkilendiği gibi[3] bunlardan en fazla etkilenen yine insan olmaktadır. Bunun en önemli sebebi, insanın, hayvanların en gelişmişinin bile sahip olmadığı soyutlama kabiliyetine sahip olmasıdır. Çünkü diğer canlılar sadece anı yaşarken, insanlar geçmiş ve geleceği de düşünür, geçmiş kötü durumlardan etkilendikleri gibi gelecekte meydana gelecek kötü durumların kaygısını da taşır.[4] Aynı şekilde diğer canlılar kendilerini koruma güdüsüyle başka bir canlı üzerinde meydana gelen ölüm vs. gibi tehlikeli bir durumda anlık bir tepki verse bile, bunun daha sonra kendi üzerinde de gerçekleşebileceği şeklindeki gelecek bir kaygıyı taşımaz. Ancak insan soyutlama ve kıyas yoluyla bunu genelleştirir, kendine de yansıtır, kendi geleceği açısından da kaygılanır.[5] Aynı şekilde diğer canlıların ihtiyaçları sınırlı ve bu ihtiyaçları giderme vasıtaları kendilerine doğuştan, içgüdüsel olarak verilmişken, insanın ihtiyaçları sınırsız ve bunları giderme vasıtaları da ancak zorlu bir şekilde öğrenerek elde edilmektedir. Böyle olunca birçok bela ve sıkıntıya daha da fazla dûçâr olmaktadır. Böyle olunca sahip olduğu aklı itibariyle yeryüzünde en güçlü varlık olarak görünse bile ihtiyaçlarının, isteklerinin fazlalığı, bunları gidermedeki vasıta ve zamanın yetersizliği ve bunları ancak öğrenerek elde etmedeki durumu göz önüne alındığında insanın en zayıf varlık olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. İnsanın bu iki zıt özelliğine yani hem en güçlü hem de en zayıf olduğuna Kur'an'da şöyle işaret edilir. *"İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye (Mekke) yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların en aşağısı kıldık"*[6]. Aynı şekilde insan diğer

---

(1) Ali İmran 3/165, Nisa 4/79, Rad 13/11, Fecr 89/15-17, Hud 11/117, Yunus 10/44, Nahl 16/61
(2) Razi, *a.g.e.*, 4/140; Cafer Sadık, Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği*, s:121-122
(3) Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:19
(4) Faruk Karaca, *.g.e.*, s:18
(5) Benzer ifadeler için Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:18
(6) Tîn 95/1-5

canlılardan aklî olarak üstün olduğu kadar, duygu yönünden de o kadar üstün ve gelişmiştir. Çünkü diğer canlılar genelde sadece kendilerine ve çocuklarına şefkat ve merhamet duyarken ve sadece kendini ve kendi türünü devam ettirecek yavrularını koruma, kollama, besleme, yardım etme duygusuna sahipken, insanın şefkat ve merhameti kendini ve kendi neslini aşar, diğer insanlara hatta diğer hayvanlara ve cansız varlıklara bile ulaşır. Onların acılarıyla acı duyar, sevinçleriyle sevinç duyar. Tabii insan bu gibi olumlu duygusal özelliklere sahip olduğu gibi, diğer canlılardan çok daha farklı olarak kibir, gurur, kıskançlık, yaptığı iyiliklere bir karşılık beklentisi gibi olumsuz duygulara da sahiptir. Bu gibi menfi duyguları sebebiyle diğer insan ve canlılara hakim ve üstün olmaya çalışır. O, diğer insanların acılarına üzülürken, diğer insanların kendisinden daha rahat, daha üstün olmasına da üzülür. Onları hem sever hem de nefret eder. İnsanın, sürekli ilerleme, kendini ve diğer insanları aşma isteğine sahip olması da –bunlar her zaman gerçekleşmeyeceğinden dolayı- sıkıntı duymasının bir başka sebebidir.

Bütün bunlardan dolayı insan, bela, musibet ve sıkıntılar karşısında çok daha çaresiz kalmakta ve etkilenmektedir. Özellikle son çağlarda ve günümüzde onca ilerleme, rahatlık ve konfora rağmen dini duygular zayıfladığı için günümüz insanı, yoğun kaygılarla birlikte bir kaos içinde yaşamaktadır. Nitekim bazı araştırmacılara göre, yaşadığımız çağ, "kaygı çağı" olarak adlandırılmaktadır.[1]

Özetle insan, akli, ruhsal ve bedensel olarak en üstün ve en güzel yaratılmışsa da[2] istek ve ihtiyaçlarının sınırsızlığı, bunları karşılamadaki yetersizliği sebebiyle karşılaştığı bela ve sıkıntılar karşısında da en zayıf, en aşağı durumdadır.[3] İşte evrende her şey zıddıyla[4], mesela aydınlık karanlıkla, dağlar ovalarla, nimetler belalarla bulunduğu gibi evrenin bir kısa özeti olan insanda da iki zıt durum hem en üstün hem de en zayıf olma özelliği vardır, ve bu, çelişki doğurmaktadır. Yani insan bu kadar zayıf ve çaresizken onun en üstün olduğunu söylemek çelişkilidir. Bu çelişki de ancak insanın bu dünya hayatı için değil, sonsuz bir hayat için yaratılmış olduğunu söylemekle yani Allah ve ahiret inancıyla, din ile çözülebilmektedir. İnsanın akli, ruhsal ve bedensel üstünlüğü tez, zayıflığı, çaresizliği ve sıkıntıları

---

[1] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:27
[2] Tîn 95/4, bkz. Muhyiddin İbn Arabi, *Tefsirû İbni Ârâbi*, 2/691
[3] Tîn 95/5, bkz. İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/494-495; Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, 6/3933-3934
[4] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:36

antitez ise, din ve ahiret inancı sentezdir. Bu sebeple Kur'an'da insandaki bu iki zıt durum ifade edildikten sonra insanın üstünlüğü şıkkını tercih etmek için Allah'a, ahiret gününe iman edilmesi ve bunun için güzel davranışlarda bulunmanın gerektiği ifade edildikten sonra[1] böyle bir durumda dinin ve ahiretin inkar edilmesi hayretle karşılanır.[2]

Üstelik insanın bu zıt özelliğinden söz eden "Tîn" suresindeki yukarıdaki ayetlerin öncesinde incire, zeytine, Sina dağına ve Mekke'ye yemin edilmektedir. Bazı müfessirlere göre bu üç şeye yemin edilmesi Tevrattaki "Ve dedi: Rab Sinadan geldi ve onlara Seir'den doğdu, Paran dağından parladı"[3] şeklindeki ayete atıf olup Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve Hz. Peygamber'e işaret olmaktadır. Şöyleki incir ve zeytin Hz. İsa'nın doğduğu yere böylelikle Hz. İsa'ya, Sina dağı Hz. Musa'ya, Mekke de Hz. Peygambere işaret olmaktadır.[4] Tevrattaki Rabbin Sina'dan gelmesi Hz. Musanın peygamberliğine, Seir'den doğması Hz. İsanın peygamberliğine, Paran dağından parlaması ise Peygamber Efendimizin peygamberliğine işaret olmaktadır. Çünkü "Paran" Mekke dağlarından birisinin adıdır.[5] Böylelikle daha surenin başında etbaı bulunan üç büyük ilahi dinin peygamberlerine dikkat çekilerek daha sonraki zikredilecek insanın zayıflığı karşısındaki tesellisinin ancak dinle olabileceği vurgulanmış olmaktadır. Ayrıca Tevrat'daki Peygamber Efendimizi işaret eden ayete gönderme yapılarak İslam dininin ve Peygamber Efendimizin gerçekliğine işaret edilmektedir.

İnsanın Allah'a ve ahiret gününe inandıktan sonra bela, sıkıntı ve musibetler karşısında teselli edilmesi şüphesiz ki kolaylaşır. Onun için İncilin bir ayetinde Peygamber Efendimiz için "Benim gitmem sizin için hayırlıdır. Çünkü gitmezsem Tesellici gelmez; fakat gidersem onu size gönderirim. Ve o geldiği zaman günah için, salah(iyilik,barış,düzen) için ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir"[6] şeklinde "Tesellici" ifadesini kullanılmaktadır.

---

[1] Tîn 95/6
[2] Tîn 95/7, bkz. Seyyid Kutup *a.g.e.*, 6/3933-3934
[3] Tesniye, XXX111/2
[4] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/494
[5] M.Fatih, Kesler, *Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği*, s:76
[6] Yuhanna, XV1/7-8

Kur'an'ın iman eden insanı teselli etmesi birçok yolla olmaktadır. Bu teselli de R.M.Green'in iddia ettiği gibi sadece bu kötü durumların, insanın kendi fiillerinden kaynaklandığını ifade eden özgür irade vurgusu ve bu dünyada imtihan ve öte dünyada adalet ve telafi şeklindeki üç yolla[1] sağlanmaz başka birçok yöntemle gerçekleştirilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

A. BELA VE MUSİBETLERLE İLGİLİ GENEL TESELLİ METOTLARI

1. Bela ve Musibetlerin Sebeplerinin Vurgulanmasıyla Teselli:

Bu bela ve musibetlerin sebepleri belirtilir ki; insan bu sebeplerden kendi elinde olanları yok ederek bu kötülükleri defetsin, elinde olmayanları da Allah'a bırakarak o sonsuz güce güvenerek rahatlasın.

İlk başta Kur'an, bu bela ve musibetlerin insanın, Allah'ın yanında değerli veya değersiz olduğundan kaynaklanmadığını bildirmektedir.[2] *"İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde 'Rabbim bana ikram etti' der. Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabbim beni önemsemedi' der"*[3] ayetlerinde buna işaret edilir. Onun için çoğu kez zengin ve refah içinde bulunanlar, bunun gerçekten onların diğer insanlardan üstün olduğunu, Allah'ın yanında değerli olduklarını gösterdiğini zannederler.[4] Halbuki Allah bunun böyle olmadığını, nimet ve belaların insanı denemek amacıyla olduğunu, çünkü imanın şükür ve sabır olmak üzere iki kısımdan meydana geldiğini[5], nimetlerin şükür, belaların da sabır amaçlı olduğunu bildirmektedir.[6] Bu yüzden salihlerin bir özelliğinin, kendilerine bir nimet verildiğinde hemen bunu Allah'ın korkusuyla birleştirdikleri olduğu söylenmiştir.[7]

---

[1] Cafer Sadık, Yaran, *a.g.e.*, s:134
[2] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 6/3905-3933
[3] Fecr 89/15-16
[4] Seyyid Kutup, *a.g.e.*,6/3905 ve Fussilet 41/ 50. ayetin tefsirinde bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/353-354
[5] İbn Arabi, *a.g.e.*,2/683
[6] İbn Arabi, *a.g.e.* 2/683
[7] İbn Allan, *Delilü'l-Falihin Şerhû Riyazûs-Salihin*, 3/367

1.1. Kader

Bela ve musibetlerin Kur'an'da bildirilen sebeplerinden birincisi *"Yeryüzünde vukû bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır"*[1] ayetinde de belirtildiği üzere bu musibetlerin insan yaratılmadan önce bir kitapta yani el-Lavhu'l-Mahfuz'da[2] takdir edilmiş olması, bir başka deyişle "kader"dir. Böylelikle insan bunu öğrendiğinde, *"(Allah bu bilgiyi) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez"*[3] ayetinde vurgulandığı gibi meydana gelen belaların her zaman kendi ihmal ve kusurlarından kaynaklanmadığını[4], ne yaparsa yapsın kendi gücüyle defedemeyeceğini, böylelikle bunları defetmede vesveseye kapılmaması gerektiğini bilerek rahatlar.[5] Şöyle bir soru akla gelebilir. İnsan başına gelen iyilik ve güzelliklere sevinmeme ve meydana gelen kötülük ve musibetlere üzülmeme gücüne sahip değildir. Çünkü bunlar psikolojik olgulardır. Yukarıdaki ayette sevinme ve üzülme nasıl yasaklanmıştır? Bunun cevabı şudur: yasaklanan sevinç kibre, gurura ve kendini diğer insanlardan üstün görüp ve onlara zulmetmeye götüren sevinçtir. Yasaklanan üzüntü de insanı sabır ve Allah'a teslimiyetten çıkarıp isyana ve umutsuzluğa sevkedecek derecede olanıdır.[6] Yani bir mecâz-ı mûrsel söz konusu olup, sevinç ve üzüntü zikredilip, bunların neticeleri ve sonuçları kast edilmiş olmaktadır.

Bazı ayetlerde de[7] musibetlerin Allah'ın izniyle olduğu vurgulanarak, insanın Allah'ın gözetiminde olduğu, kendisine bir bela dokunmuşsa bunun bir

---

[1] Hadid 57/22. Bu manada başka ayetler için bkz: Tevbe 9/51, Enam 6/17, Teğabun 64/ 11
[2] İbn Arabi, *a.g.e.*,2/603, İbn Arabi bunun "Külli kalp" olduğunu söyler. İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/348
[3] Hadid 57/23
[4] İbn Arabi, *a.g.e.*, 2/603
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/325; Elmalılılı, Hak Dini Kur'an Dili, 7/435. Bir hadiste şöyle buyurulur: "Kim Allah'ın kaderdeki sırrını bilirse musibetler ona kolay gelir. Bkz. Razi, *a.g.e.*, *a.g.e.*, 29/207
[6] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/603; İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/325; Razi, *a.g.e.*, 29/208; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 27/328
[7] Teğabun 64/11

hikmete binaen olduğu[1] bildirilerek insanın bu gibi durumlarda Allah'ın emrine teslim olması sağlanarak gönlünün rahatlanması amaçlanır.[2]

1.2. İnsanın Hata ve Günahları

Kur'an'da bildirilen bela ve musibetlerin sebeplerinden ikincisi bunların insanların kötü eylem ve ahlaklarından kaynaklanmasıdır. Gerçekte ve uzak sebep olarak hepsinin kaynağı, *"De ki, hepsi Allah'tandır"*[3] ayetinde belirtildiği gibi Allah olsa bile bunların görünen, başlangıçtaki yakın sebebi, birçoklarında, ya insanın kendisidir ki, *"Başına gelen kötülük ise nefsindendir"*[4] ayetinde buna işaret edilir. Ya da *"Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe, Allah onların durumlarını değiştirmez"*[5] ayetinde işaret edildiği üzere bir toplumun kendisidir.[6] Bu iki ayet grubunun uzlaştırılması şöyledir: İnsan ve toplum kendi kötü davranış ve zülumleriyle bir cezayı ve bir belayı hakeder. Allah da bir ceza veya terbiye olmak üzere bu musibetleri yaratır.[7] Birçok günahı da cezasız bırakır.[8] Bazı ayetlerde fakirlik, bela ve musibetlerin kaynağının insanların ve toplumların kendi davranışları olduğu açıkça belirtilir. Mesela *"(Rabbi) onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabbim beni önemsemedi' der"*[9] ayetinden sonra Allah şöyle buyurur: *"Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı seviyorsunuz"*[10] Bize göre bu ayette sürekli çoğul olarak kullanılması, bu kötülüklerin günümüzde olduğu gibi ferdi düzeyde kalmayıp toplumsal bir hal aldığında ancak fakirlik, kıtlık, vb. belalara sebep olduğuna işaret olmaktadır.

Bazı ayetlerde mesela *"Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, orada hiçbir canlı bırakmazdı"*[11] ayetinde Allah'ın

---

[1] Razi, *a.g.e.*,17/41; Lecâî, Şemsu'l-Kulûb, s:129
[2] Elmalılı, *a.g.e.*, 8/93; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/381; Razi, *a.g.e.*,30/24
[3] Nisa 4/78; Ayrıca Şura 42/30
[4] Nisa 4/79; Ayrıca Ali İmran 3/166
[5] Rad 13/11
[6] Elmalılı, *a.g.e.*, 8/93
[7] İbn Cüzey, *a.g.e.*,1/200; İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/73; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*,5/165. Başka yoRum 30/lar için bkz. Razi, *a.g.e.*, 10/152-153
[8] Şura 42/30. Bu konudaki bazı hadisler için bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/73
[9] Fecr 89/16
[10] Fecr 89/17-20
[11] Nahl 16/61

insanlara yaptıkları kötülüklere oranla az bela verdiği, insanların yaptıklarından dolayı diğer canlıların da zarar gördüğü bildirilmektedir. İbn Mesud *"Nerdeyse yuvasındaki böcek de insanoğlunun günahlarıyla helak olacak"* der.[1] Günümüzde insanların aşırı israf ve enerji kaynaklarını aşırı tüketmelerinden dolayı, birçok canlının yok olduğu veya yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu hepimiz biliyoruz.

Allah bu kötülüklerin birçoğunu doğrudan[2], bazılarını da Peygamberimiz'in "Eğer beli bükülmüş ihtiyarlar, süt emen çocuklar, otlayan hayvanlar olmasaydı üzerinize üst üste sürekli azap indirilirdi"[3] hadisinde bildirdiği gibi bazı zayıf canlılardan dolayı affetmekte, birçok kötülüğün de cezasını ertelemektedir. [4] Bazen de kötülük işleyen atalar yok edilmiyor ki onların neslinden iyi insanların çıkma ihtimali olabilsin.[5] Bu kötülükler toplumsallaşıp çoğalarak tavana vurunca Allah cezasını göndermekte ve kurunun yanında yaş da yanmış olmaktadır. *"Sadece zulmedenlere dokunmayacak (suçsuzu da kapsayacak) bir fitneden (cezadan) sakının korkun"*[6].

İşte insan bu bela ve musibetlerin kendi günahlarından kaynaklandığını öğrendiğinde 'kendi düşen ağlamaz' gerçeğinde olduğu gibi acısı hafifler ve bu günah ve kötülüklerden tevbe edip uzaklaştığında bu musibetlerin ortadan kalkacağını bilerek rahatlar.[7]

1.3. İnsanların İmtihana Tabi Tutulmaları

Kur'an'da, bela ve musibetlerin bildirilen sebeplerinden üçüncüsü belki de en önemlisi insanın bu dünyaya bir deneme ve imtihandan geçmek için gönderildiğinin, bunun için de verilen nimetlere şükredip şükretmeyeceği, başına gelen belalara da sabredip sabretmeyeceği konusunda sınamaya tabi tutulduğunun[8] bildirilmesidir.

---

(1) İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/34
(2) Şura 42/30
(3) Beyhaki, *es-Sünenû'l-Kûbra*, 3/345; İbn Adiy, *el-Kâmil fi'z-Zûâfa*, 4/1622
(4) Nahl 16/61
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/34
(6) Enfal 8/25
(7) Hud 11/117
(8) İbn Arabi, *a.g.e.*, 2/683

Bir ayette şöyle buyurulur: *"...Biz, insanı (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık"*[1]. Diğer bir ayette şöyle denilir: *"Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber) Sabredenleri müjdele!"*[2]. Şunu belirtmekte fayda görmekteyiz: bela ve sıkıntılar sadece fakirlik, hastalık, deprem, sel, kıtlık vs'den ibaret değildir. Peygamberimiz'in de belirttiği gibi "Mümine eziyet veren herşey onun için musibettir, beladır"[3]. Bu yüzden dindeki hükümler ve sorumluluklar da insana bir zahmet ve sıkıntı yüklediğine göre musibet sayılır[4]. İmam Şafii, bu sebeple yukarıdaki ayette korkuyu Allah korkusu, açlığı ramazan orucu, mal eksikliğini zekat ve sadaka, can eksikliğini cihad, şehitlik, hastalık, ürün eksikliğini çocukların ölümü olarak yorumlamıştır[5]. Hatta nimetler bile onlara karşı şükretmenin gerekliliği ve onlarla kibir ve zulme sebebiyet vermememiz gerektiği açısından bir musibet ve sıkıntıya neden olurlar. Günahlar da şüphesiz bir mümin için bela ve sıkıntıdır[6]. Bu yüzden bazı ayetlerde eşler ve çocukların bile bazen sıkıntı ve günahlara sebebiyet vermeleri açısından düşman olabildikleri ve bunların verdiği sıkıntı karşısında onları affetmek, kusurlarını başlarına kakmadan örtmekle yükümlü olduğumuz bildirilmektedir.[7]

Ayrıca birçok ayette bela ve musibetlerin önceki ümmetlere de verildiği[8], nereye bir peygamber gönderilmişse ora halkının yoksulluk ve darlıkla sınandığı[9] bildirilerek, bela ve musibetlerin sorumlu kılınmanın bir gereği olduğu vurgulanmaktadır. Yine bazı ayetlerde bu bela ve musibetlerin bir deneme aracı olmasından dolayı, samimi mümini samimi olmayandan ayırdığı bildirilir. *"İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O dünyasını da ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir"*.[10]

---

(1) Beled 90/4
(2) Bakara 2/155
(3) Sûyûtî, *el-Camiû's-Sâğir*, 2,282(6323); Elmalılı, *a.g.e.*, 1/452; Razi, *a.g.e.*, 4/41
(4) Razi, *a.g.e.*, 4/136
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/161; Razi, *a.g.e.*, 4/137; Elmalılı, *a.g.e.*, 1/452
(6) İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/161; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/103
(7) Teğabun 64/14-15
(8) Bakara 2/214; Ali İmran 3/140
(9) A'raf 7/94
(10) Hac 22/11 bkz. İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/34 (Sebeb-i nüzûl için)

Böylece insan bu bela ve musibetlerin her zaman bir ceza niteliği taşımadığını, bir deneme amacı taşıdığını[1] ve bunlara sabredildiğinde dinde manevi olarak büyük bir dereceye ulaşmaya vesile olduğunu[2] öğrenerek teselli bulur.

1.4. Ahiretteki Cezaların Tasavvur Edilebilmesi

Yukarda belirttiğimiz bu denemenin gereği olarak bela ve musibetlerin bir başka sebebi de ahiretteki cezanın bir örneği olması gerektiğidir. Zira insanın bu dünyada denemeye tabi tutulmasının amacı ahiretteki mükafat veya ceza olmaktadır. Bu mükafat veya cezanın tasavvur edilip ona göre hareket edilebilmesi için dünyada bu mükafat veya cezaya yönelik bir örnek olmak zorundadır. İşte nimetler, sevinçler ahiretteki mükafatın, bela, acı ve sıkıntılar da ahiretteki cezanın birer küçük misali olmaktadırlar.[3] Kur'an'da buna *"Ey akıl sahipleri! İbret alın"* denilerek işaret olunmaktadır. Çünkü bu ayet görünen, hissedilen her türlü şeyden, görünmeyen, hissedilmeyene dair örnek alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda bela ve sıkıntıların olması birer zorunluluktur. Bu bela ve sıkıntıların dördüncü sebebi olmaktadır.

1.5. Evrendeki Yasalar

Kur'an'da bela ve musibetlerin bildirilen sebeplerinden beşincisi bunların Allah'ın yeryüzüne koyduğu bir kanun gereği olduğudur. Şöyle ki, evrende karanlık-aydınlık, kötü-iyi, vb. zıt kutuplar varsa ve bunlarda her biri diğerini bilmek içinse, nimetlerin yanında bela ve sıkıntıların da bulunması Allah'ın bir kanunudur. Zira bela ve sıkıntılar olmadan iyilik ve nimetler bilinmez. Nimetler de olmadan bela ve sıkıntılardan söz edilemez. Her şey zıddı ile bilinir. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyurulur: *"Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır".*[4] Bu ayetler Peygamberimiz'e, içinde bulunduğu kötü durumdan sonra mutluluk ve iyi durumların olacağını müjdeleyip teselli etmek

---

[1] Zaten deneme, sınama anlamındaki "ibtila" kavramı "bela" ile aynı kökten gelir. Bu Sebeple "İbrahim'i, Rabbi birtakım kelimelerle ibtila etti" ayeti ve benzerleri, ibadetlerin bir bela ve sıkıntı taşıdığını ifade eder. Bkz. Razi, *a.g.e.*, 4/36

[2] Razi, *a.g.e.*, 4/139

[3] Lecâî, *a.g.e.*, s:87

[4] İnşirah 94/5-6

için indirilmişse de[1], iyilikler ve kötülüklerin birlikte bulunduğunu da vurgulamaktadır. Gerçekten de, insanların evrenin büyük düzeninin işleyişini anlamadıkça, bu gibi konuları da anlaması mümkün değildir.[2]

Evet, Allah'ın evrende ve cansız varlıklarda yarattığı zıtlık kanunu, insanın fiziki, ruhsal durumları için de geçerlidir. Allah Kur'an'da şöyle buyurur: *"...her şeyi yaratıp ona bir nizam bir ölçü verdi"*[3]. Bu yüzden göklere parlak günler getirme ve sonra da karanlık gecelerle onları örtme, bir yıllık süre içinde yeryüzünün çiçeklere, meyvelere bulanıyor olması, sonra yağmur bulutlarına sarılıp ayaz kesmesi, dupduru sularıyla etrafına gülücükler dağıtan denizin, bir anda fırtınalarla ve dalgalarla kaşlarını çatması Allah'ın bir kanunu olduğu, insanın hayatındaki olumlu ve olumsuz durumların peşpeşe gelmesi, ruhsal dalgalanmaların bulunması da bu kanun gereğidir, bu da normal karşılanmalıdır.[4]

Bu sebep, Kader'in sözlük anlamı ile ilgilidir. Birinci sebep ise, Kader'in terim anlamıyla ilgiliydi. Kader'in sözlük anlamı olan ölçü ve kanun, çok önemlidir ve Kura'an'da Allah'ın kudret (her şeye güç yetirme, sonsuz güç) sıfatıyla[5], insanlara nimet veya musibetler verme[6], rızkını daraltma[7], Allah'a tam hakkını verme[8] yani inanıp güzel davranışlarda bulunma, düşünmede ölçüp biçme[9] hatta kadir gecesine bu ismin verilmesi[10] ve nihayet kaderin terim anlamı (önceden her şeyin takdir edilmesi) ile ilişkisi vardır. Çünkü bütün bunlar hep (k,d,r) kökünden gelir. Mesela insanın davranışları evrendeki yasalarla sınırlanmaktadır.

1.6. Mutlak Yetkinliğin Allah'a Ait Oluşu

Kur'an'da kötülük ve musibetlerin işaret edilen altıncı sebebi mutlak kemalin sadece Allah'a mahsus olduğu, Allah'ın dışındaki varlıkların eksik ve ona muhtaç

---

(1) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/493
(2) Boethius, *a.g.e.*, s:36, Çeviren:Çiğdem Dürüşken
(3) Furkan 25/2; Ayrıca Hicr 15/21; Kamer 54/49
(4) Bu manada Buethius, *a.g.e.*,, s:97-99, Çeviren:Çiğdem Dürüşken
(5) Murselat 77/23; Ahzab 33/ 27; Maide 5/120 vb...
(6) En'am 6/65
(7) Fecr 89/16; Rad 13/26
(8) En'am 6/91; Hac 22/74; Zümer 39/67
(9) Müdessir 74/18-20
(10) Kadir 97/1-3

olduğu[1], bunun da evrende ve insanda birtakım eksikliklerin kaynağı olduğunun bildirilmesidir. Kur'an'da buna şöyle işaret edilir: *"...Allah zengindir, siz ise fakirsiniz..."*[2] Aynı şekilde *"Ey İnsanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur"*[3] ayeti de bunu ifade etmektedir. Her iki ayette "ve entûm el-fûkâra (sadece sizler fakirsiniz)" şeklinde bildirilerek fakirliğin ve eksikliğin insana özgü olduğu vurgulanmıştır. Zira Arap belağatı gereği müsnedin "el" tarif edatıyla gelmesi o "müsned"in, "müsnedu ileyhi"ye mahsus olduğunu ifade eder. Bunun sebebi şudur: evren ve içindeki diğer canlı ve cansız varlıklar da eksik, Allah'a muhtaç ise de, en eksik ve Allah'a en fazla muhtaç olan insandır.[4]

Gerçekte evren ve içindekiler -insan da dahil olmak üzere- yoktan var edildikleri için eksikliğe mahkumdurlar. Kendilerinde asıl olan eksikliktir. Allah kendilerine birtakım nimetler vermişse bu Allah'ın fazlı ve keremindendir. Kendilerine birtakım nimetler vermemiş veya verdiğini almışsa bu istishab gereği kendi eksiklerinin asıl olmasındandır.[5] Kısacası insan ve diğer varlıklarda eksiklik asıl, başta yaratılmaları dahil olmak üzere her türlü nimet arizidir, sonradan olmadır.[6]

Aynı şekilde bu sebebe dayanarak şunu da söylemeliyiz: biz yoktan varedildik, anne rahminden doğduğumuzda hiçbir şeyimiz yoktu. Anne ve babamız yine Allah'ın yarattığı kaynaklarla bizi beslediler. Allah'ın yarattığı herşeyin en bereketlisi ve en görkemlisiyle donatıldık. Bu yüzden, bazen fakirleşirsek, bazen hastalanır veya başka musibetlere uğrarsak şikayet etmeye hakkımız yoktur. Aksine o ana kadar Allah'ın bizim olmayanı bize vermesinden dolayı minnet duymalıyız. Çünkü kaybettik diye hayıflandığımız şeyler sahiden bizim olmuş olsaydı, onları asla kaybetmezdik.[7] Zira felsefede bilindiği üzere "Kadim zail olmaz".

---

[1] İbn Zarrûk, *Kâvâidû't-Tasavvûf*, s:223
[2] Muhammed 47/38
[3] Fatır 35/15
[4] İbn Cüzey, *a.g.e.*, s:174
[5] İbn Zarrûk, *Kâvâidû't-Tasavvûf*, s:223
[6] İbn Zarrûk, *Kâvâidû't-Tasavvûf*, s:223
[7] Boethius, *A.g.e.*,, s:97 (Benzer anlamda)

1.7. Epistemolojik Nedenler

Richard Swinburne'in kötülüklerin neden var olduğuna dair getirdiği iki sebep daha vardır. Bunlardan birincisi şudur: Acı ve keder olmaksızın yapılamayan belli bazı eylemler ve yeterince geliştirilemeyen bazı duygular vardır. Sözgelimi, acı çekenlere duygudaşlık göstermek, onlara yardım etmek, cesur davranışlar sergilemek, affedebilmek, merhamet göstermek, kendinden fedakarlıkta bulunmak, sabırlı olmak, cömert olmak bunların örneklerindendir. Yani eğer acı ve kedere sebep olan bazı kötü durumlar olmasaydı insanlarda merhamet, şefkat ve yardım etme gibi duygulardan sözedemezdik.[1]

Swinburne'in belirttiği ikinci bir neden de şudur: İnsan, sorumlu olması için seçimlerinde özgür kılınmıştır. Özgür bir seçimde bulunması için de davranışlarının iyi ve kötü olduğunun farkına varması gerekir. Hangi davranışlarının iyi hangisinin kötü olduğunu bilmesi için de bunların sonuçlarını bilmesi gerekmektedir. Bu sonuçları yaşaması için, kötü durumların, acı ve kederin olması lazım gelmektedir. Mesela; bir kişiyi tekmelemenin yanlış olduğunu, bu tekmenin ona acı vermesinden anlıyoruz.[2] Biz görerek, o yaşayarak bunu bilmektedir. Bazı durumlarda bize yapılan kötü bir davranışın kötü olduğunu biz bunun acısını yaşayarak, başkaları görerek anlıyor. Kısacası iyi ve kötü davranışları bunların iyi veya kötü sonuçlarından anlayabiliriz. Bunun en kesin yolu da bunları bizzat yaşamaktır. Çünkü bir şeyin en kesin bilgisi yaşayarak, sonra görerek, en sonra da duyarak elde edilendir.[3] Tabii bu kötü durumların bilgisinden kötü davranışların bilgisine tümevarım yoluyla ulaşmak için de bunların az olmaması gerekmektedir.[4]

Kur'an'ın bu iki sebebe değinmemesi bunların empirist bir düşüncenin gereği olmalarıdır. Kur'an'da bilginin, empirist yorumuna veya rasyonalist yorumuna dair pek bir işaret bulunmaz. Zira bilginin özü de "ruh" gibi bilinmezdir. Daha doğrusu bilginin yapısını bilmemiz için ruhun ne olduğunu bilmemiz gerekmektedir ki; ruh

---

[1] Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği* s:126-127. Onun için bazı hadislerde Peygamberimiz, oğlu İbrahim 14/için gözyaşı dökmeyi bir rahmet olarak, vefat eden bir kızı için de gözyaşı dökmeyi bir hamd olarak ifade etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Câmiû'l-Ûsûl,* 8560. ve 8562. hadisler

[2] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:128-129

[3] İslami litelatürde bu, ilmû'l-yakin, âynû'l-yakîn ve hâkku'l-yâkin olarak ifade edilir.

[4] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:130, daha detaylı bilgi için bkz. *a.g.e.*, s:128-132

Allah'ın emrindendir, özü bilinmezdir. Ayrıca Kur'an, birtakım şeylerin bilgisinin insanın özünde yerleşik olduğunu "fitrat" kavramıyla dile getirmektedir. Zira saf bir empirist düşüncenin varacağı yer görecelilikliktir. Yine insanın bir takım gerçekliklere dair delillerin yanında insanın içinden de birtakım delillerin olması Kur'an'a göre öngörülmüştür. *"Ayetlerimizi dışarda da nefsinizde de size göstereceğiz"*[1] ayeti ve benzeri ayetler buna işaret olmaktadır.

Kur'an'ın bu iki sebebe değinmemesinin bir başka nedeni de, bunların, normal insanın algısını aşması sadece bilimde derinleşenleri ilgilendirmesidir. Çünkü Kur'an, genel insanlara hitap eder. Fakat yine de Kur'an, *"Eğer bilmiyorsanız, bilgi sahiplerine sorun"*[2] ve benzeri ayetlerle de bu gibi gizli sebeplere de işaret eder.

Neoplatonizm'den Hristyanlık düşüncesine geçtiği belirtilen, Hegel ve Heidegger'den etkilenmiş modern kıta Avrupası teologlarınca da savunulan ve bazı Müslümanlarca da ileri sürülen kötülüğün ademiliği yani gerçek bir şey olmayıp iyiliğin yokluğundan ibaret olduğu şeklindeki görüş pek mantıklı görünmemektedir.[3] Çünkü acıların ve kederlerin hissedildiği, bir vakıa ve gerçektir. Vakıadan daha delil ne olabilir ki?

Aynı şekilde bu anlamda, İ.Gazali'nin[4] ve Leibniz'in bu dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu şeklindeki görüşe de katılmıyoruz. Thomas Aguinas'ın belirttiği gibi Allah daha başka ve daha iyi dünyalar yaratabilirdi.[5] Çünkü bu Allah'ın sonsuz kudreti açısından basittir. Fakat bu dünyanın insanın sabır ve şükür konusunda denenmesi açısından en uygun dünya olduğu da kabulden uzak değildir.

2. Bela Ve Musibetlerin Hikmet ve Faydalarının Dile Getirilmesi İle Teselli

Kur'an'ın, acı ve kedere sebep olan hastalık, deprem, fakirlik vb. kötü durumlar karşısında insanı, mümini teselli etme ve rahatlatma vesilelerinden biri bunların hikmet ve faydalarını bildirmesidir.

---

[1] Fussilet 41/53
[2] Nahl 16/43
[3] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, 124
[4] Zebidi, *İthafu's-Sâdeti'l-Muttakin bi Şerhi İhyaû Ûlûmi'd-Din*, 1/44-45, (İmam Gazali'nin bu konudaki sözüne getirilen üç farklı yoRum 30/ için *a.g.e.*, 1/44-45)
[5] Zebidi, *a.g.e.*, 124-125

2.1. Nimetlerin Genelde Allah'ı Unutturması, Belaların İse Allah'ı Hatırlatması

Kur'an genel olarak, bela ve musibetlerin bir fayda olarak Allah'ı hatırlattığı, rahatlık, zenginlik ve nimetlerin Allah'ı unutturup, nankörlüğe sevkettiğini bildirir.[1] *"İnsana bir zarar geldiği zaman, yan otururak veya ayakta durarak bize dua eder; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırınca, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta olduğu şeyler güzel gösterildi"*[2]. Bir başka ayette rahatlık ve nimetlerin insanı sadece şükürsüzlüğe götürmekle sınırlı kalmadığı insanı daha da ciddi bir nankörlüğe inançsızlığa veya şirke de gitmesine de sebep olduğu vurgulanır. Mesela *"Kendilerine dokunan (kıtlık ve hastalık gibi) bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet (esenlik) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki, ayetlerimiz hakkında onların bir tuzağı vardır..."*[3] ayeti insanın rahata kavuşur kavuşmaz –rahata kavuşması bir peygamberin göstermiş olduğu bir mucize vesilesi ile bile olmuşsa- bu rahata kavuşmayı Allah'ın varlığına ve birliğine yormadığı, zekasınana, çalışmasıına ve çeşitli maddi sebeplere yorduğu bildirilir. Ayette dile getirilen onların tuzaklarından amaç budur.[4] Bir başka ayette de şöyle buyurulur: *"Gerçek şu ki, insan kendini artık ihtiyacı yokmuş gördüğünde şüphesiz azar"*[5] yani haddi aşar, hakka karşı gelir, halka zarar verir.[6]

Peygamberimiz de bir hadisinde zenginliği azdırıcı olarak nitelemiştir.[7] Özellikle günümüzde bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin had safhaya ulaşmasıyla, refah ve imkanların artmasıyla insanın kendi kendine yeter olduğu yanılgısına düşmesine[8], Allah'a ve dine ihtiyacının olmadığına inanmasına neden olmuştur.

Özetle, bela ve musibetlerin Allah'ı daha çok hatırlattığı, refah, sıhhat ve zenginliğin Allah'ı, dini, güzel davranışları daha çok unutturduğu[9] geçmişte ve

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 17/41
(2) Yunus 10/12
(3) Yunus 10/21
(4) Razi, *a.g.e.*, 17/53-54; Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 3/1773
(5) Alak 96/6-7
(6) Elmalılı a.g.e., 9/327
(7) Tirmizi, *Zühd* 2306; İbn Allan, a.g.e., 5/15
(8) Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, s:100-101
(9) Lecâî, *a.g.e.* 86

günümüzde tecrübe edilen bir durumdur. Ayrıca bela anındaki ihlas ve Allah'a yönelişin nimet durumundaki ihlas ve Allah'a yönelişten daha çok olduğu açıktır.[1]

Kur'an, refah, nimet, sıhhat vb. güzel görünen durumların, dine, ahlaka ve topluma birçok zaman zarar vererek dünyevi olarak tehlikeli olduğunu bildirmenin yanında[2] ahirette de bu nimetlerin hesabının sorulmasına neden olacağı için de risk taşıdığını da haber vererek müminin, nimetlerin sadece sorumluluğunu arttırdığını bilmesini sağlar. *"Nihayet o gün (dünyada) yararlandığınız nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz"*[3]. Bazıları ayette bildirilen nimetlerden amacın emniyet ve sıhhat, diğer bazıları bunlardan amacın yiyecek içecek olduğunu söylese de, bunları insanın lezzet duyduğu her şey şeklindeki umum ve genelliğe yormak daha doğrudur[4]. Bu yüzden İbn Abbas bu ayeti ve *"...Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsinden sorulur"*[5] ayetini birlikte düşünerek beden, kulak ve göz sıhhatinin de hesabının sorulacağını bildirir.[6]

Peygamberimiz, hesabı ilk sorulacak nimetlerin beden sağlığı ve içilen soğuk su olduğunu[7] bildirir ki, faydalandığımız bütün nimetlerin bunlarla ilgili olduğu söylenebilir.

Kısacası Allah, Kur'an'da nimetlerin dünyevi ve uhrevi tehlikelerini bildirerek mümini bunlardan yoksun olma durumunda teselli ettiği gibi, bela ve sıkıntıların da dünyevi ve uhrevi faydalarını da haber vererek bunların varlığı durumunda mümini teselli eder. Bu faydaları şöyle sayabiliriz:

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 4/136
[2] Geçmiş bazı ilahi kitaplarda şöyle vahyedildiği söylenir. "Ben şüphesiz şefkatli bir çobanın, sürüsünü tehlikeli yerlerden alıkoyduğu gibi salih kullarımı dünya nimetlerinden alıkoyacağım"
[3] Tekasür 8
[4] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/510
[5] İsra 17/36
[6] Şevkani, *el-Fethu'l-Kâdir* 5/659
[7] Ahmed, *Zühd* 167; Tirmizi, *Tefsir* 3356

2.2. Belaların Diğer Faydaları

İlk başta *"Biz insana nimet verdiğimizde o yüz çevirir, başını alır uzaklaşır. Fakat kendisine bir sıkıntı dokununca bir de bakarsın uzun uzun yalvarır durur"*[1] ayetinde işaret edildiği üzere bela ve sıkıntılar insanı Allah'a yaklaştırır, ölüm gerçeğini, dünyanın faniliğini hatırlatıp asıl vatanını düşünmeye sevk eder. Gönlünü Rabbine bağlar.[2] Elbette bu ayet, insanın nankörlüğünü yerme amacını güdüyorsa da, bela ve musibetlerin Allah'ı en azından hatırlattığını da ifade etmektedir. Netice olarak rahatlık ve nimetlerin insanı azdırdığını ifade eden ayetlerin mefhumu muhalifinden de bela, sıkıntı ve fakirliğin Allah'ı hatırlattığı, dine yaklaştırdığı anlaşılır.

Hastalık vb. musibetler bazen bazı insanların dünyanın faniliğini anlamalarına, dini görevlerini hatırlamalarına vesile olmaktadır.[3] Özellikle deprem vb. büyük felaketlerde bu görülen bir durumdur.

Aynı şekilde bela ve musibetler kötü duygu ve düşünceleri gidermektedir. Çünkü kibir, gurur gibi kötü duyguları yok ederek, insanın mütevâzi, merhametli olmasını sağlar.[4] Çünkü bunların sayesinde taştan ve demirden olmadığını, her an dağılmak üzere et ve kemikten ibaret, bin türlü ihtiyaç ve noksanlık içinde yuvarlanan aciz bir varlık olduğunu anlamasına vesile olur.[5] Hastalık bir gönül kırıklığı vererek bizi hem Allah'a hem de insanlara yaklaştırır. Her ikisi nezdinde de isteklerimizin kabulünü sağlar.[6] Nitekim ortak noktaları gariplik, alçakgönüllülük ve gönül kırıklığı olan mazlumun, yolcunun, oruçlunun ve hastanın duasının reddedilmeyeceği bildirilmiştir.

Daha önce aşırı nimet ve ferahın bazen inançsızlığa en azından ibadetsizliğe götürdüğünü söylemiştik. Bu anlamda bizi ikaz edip bu gibi dehşetli hastalıklardan kurtarmaya vesile olan maddi dertlerimiz, aslında dert değil dermandır.[7]

---

[1] Fussilet 41/51
[2] Abdulaziz Hatip, *Hastalık ve Musibetler karşısında İmandaki Teselli*, s:14
[3] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:16
[4] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:17
[5] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:17
[6] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:17
[7] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:13

Acı ve kederlerin diğer bir faydası da gerçek tevekkülü kazandırmasıdır. Özellikle ağır hasta ve musibetlerde bu engin tevekkül hali açıkça görülür. Kullardan bütünüyle ümit keser, tüm ümitlerini Allah'a bağlarlar. Öyle zaman olur ki, doktorlar hastadan ümit kesildiğini belirtir, o da inancının verdiği moral ve ilhamla samimi kalpten Yüce Rabbine yalvarır, derken biranda olmazlar oluverir. Bu güzel duygu ve halis dua büyük bir kerameti gerçekleştirir. Doktorlar bile olanları hayret ve ibretle seyrederler. Bu öyle bir ibadettir ki, ancak böylesi bir ruh haliyle kazanılabilir.[1]

Aynı şekilde bela ve musibetler insanın Allah katında iyi bir kul olduğunun işareti sayılabilir.[2] Bazı hukema şöyle der: "Dünya nimetlerine bir bak! Sanki Allah tarafından gazaba uğramış gibi sadece Allah'tan gafil olanların eline düşer".[3] Peygamberimiz şöyle buyurur: "Allah birinin hayrını dilediğinde ona musibet verir". Ömür boyu, sıkıntı, hastalık ve musibet görmeyen bir insan çoğu zaman olgunlaşmamış, tecrübesiz ve hamdır. Bu hamlığı onun hem dini hem de dünyevi davranışlarına yansımaktadır[4].

Bela ve musibetlerin diğer bir faydası da sağlık ve afiyet nimetinin değerini öğretip şükre sevk etmesidir. Zira her şey zıddı ile bilinir. Gece olmazsa gündüz, soğuk olmazsa sıcak, açlık olmazsa tokluğun değeri bilinmez. Hastalık da olmazsa sıhhatin değeri bilinmez. "Sağlık sağlam insanların başında öyle bir taçtır ki, onu sadece bundan mahrum olanlar görür" sözü ünlüdür.[5] Bilindiği üzere hangi yerimiz ağrısa vücudumuzun en önemli organının o olduğunu zannederiz. Diş, göz, kulak vb. ağrısı çekenler, ömür boyu sağlık ve afiyet içerisinde istifade ettiğimiz bu cihazlarımızın ne büyük nimet olduğunu anlarlar.[6] Ayrıca hastalık ve musibetler de derece derecedir. Herkes kendinden daha kötü durumda olanı görünce haline şükreder.[7]

---

[1] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:18
[2] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:19
[3] Lecâî, a.g.e., s:86
[4] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:19
[5] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:20
[6] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:21
[7] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:21

Diğer bir faydası da bazen daha büyük hastalık ve musibetlerin gelmesini önlemesidir. Mesela humma gibi ateşli bazı hastalıklar vücutta bazı kimyevi reaksiyonlar oluşturup bazı zararlı maddelerin çözülüp atılması ya da savunma sistemimizde görev alacak bazı antikorların imal edilmesi fonksiyonunu görür.[1]

Bunların diğer bir hikmeti de ilahi birer ikaz olmaları, gafleti önleyip manen uyanık tutmalarıdır. Mümin bundan gerekli dersi çıkarır, Allah'a karşı daha çok acizlik, ihtiyaç ve yoksulluğunu hisseder. En katı ve en zorba adamlar bile mümin iseler, hastalandıklarında acizlik, yoksulluk ve çaresizliğini derinden hissederek yüreği yumuşar ve Rabbine sığınma ihtiyacı hisseder. Elbette inançsız veya inancı zayıf olanların böyle bir hastalık ve musibetin neden olduğunu düşünmeleri söz konusu olmaz, sadece umutsuzluğu artar. Hadis, böylelerini sahibi tarafından niçin bağlandığını ve bağının niçin çözüldüğünü bilmeyen deveye benzetmiştir.[2] Şu halde hastalık mümin için emin bir nasihatçi, merhametli bir mürşittir.[3]

Bela, hastalık ve musibetlerin bir faydası da şudur: Bunları atlattığımızda o nimete sahip olduğumuzun zevkini daha iyi yaşatır. Zira hastalık ve musibetler durumunda sağlık ve afiyete yönelik bir özlem ve buna kavuşunca da ciddi bir sevinç ve şükür duygusu duyulur. Çünkü lezzetin gitmesi elem olduğu gibi, elemin gitmesi de lezzettir. Hastalandıktan sonra iyileşen bir insan, sağlığın zevkini, hastalanmayan bir insana göre daha fazla yaşar.[4]

Bunların bir hikmeti de Allah'ın tüm sıfat ve isimlerinin vakıada tecelli edeceğini yaşamamızdır. Allah, bize açlık duygusu vererek ardından türlü rızıklarla bizi besleyerek Rezzâk ismini tanıttığı gibi, hastalık ve dert vererek, ardından şifaya kavuşturarak Şafî ismini bize tanıtmaktadır.[5]

Aynı şekilde bunların bir faydası, küllenmiş dostluk ve yakınlıkları tazeleyip güçlendirmesi bunun yanında da dost ve düşmanlarımızı bize öğretmesidir. Böyle durumlarda gerçek dostlarımız hemen ziyaretimize koşar, etrafımızda pervane

---

[1] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:22-23
[2] İbnü'l-Esir, *Câmiû'l-Usûl*, 7346. hadis
[3] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:23-25
[4] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:24
[5] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:26

olurlar. Bize olan sevgilerini yeniden yaşarız, o hastalık ve musibetin acısını hemen unuturuz. Bu aynı zamanda etrafımızdaki insanlar için de bir test, bir sınav olur. Kara gün, dostlarımızı ortaya çıkarır. Yeni dostluklar kurmaya vesile olur. Onlara ne kadar ihtiyacımız olduğunu anlarız. Bencillikten kurtuluruz. Bütün bunlar manevi bir haz ve lezzet duymamızı sağlar.[1]

Aynı şekilde bu hastalık ve musibetler gerçek ömrümüzün, sadece içinde bulunduğumuz an olduğunu[2], bu dünyada hiçbir şeye sürekli gözle bakmamamızı, devamlı ve gerçek nimetlerin ahirette olacağını anlamamıza ve bunun için çalışmamıza vesile olur.

Şimdiye kadar dile getirdiğimiz fayda ve hikmetler, hastalanan veya musibete uğrayanlara yönelikti. Bir de bunları görenlere yönelik bir takım hikmetler vardır. Mesela anne babalar hasta çocuklarına bakarak, aynı şekilde çocuklar da hasta veya yaşlı anne-baba veya akrabalarına bakarak büyük sevap kazanırlar. Yine başta anne-baba olmak üzere büyüklerine hizmet eden bir evlat, yaşlılığında evlat ve yakınlarından hizmet görür.[3]

Kur'an, bütün bu fayda ve hikmetlere *"...Bazen bir şey sizin için daha hayırlı olduğu halde onu istemeyebilirsiniz. Bir şey sizin için daha kötü olduğu halde onu istiyor olabilirsiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz"*[4] ayetiyle genel olarak işaret eder ve *"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; halbuki onu Resul'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi... "*[4] ayetiyle de bu gibi derin konuları uzmanlara danıştığımızda hikmetlerini anlayabileceğimize vurgu yapmaktadır.

Kısacası hastalık, bela musibetlerin bu gibi hikmet, fayda ve sebeplerini bildiğimizde onlara karşı sabretme gücümüz artar, teselli buluruz. Zira bir Kur'an

---

[1] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:29
[2] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:27
[3] Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:31
[4] Bakara 2/ 216
[5] Nisa 4/ 83

ayetinde *"(İç yüzünü kavrayamadığın) bir şeye nasıl sabredersin?"*[1] denilerek mahiyetini bilmediğimiz bir şeye sabredemeyeceğimiz vurgulanmaktadır.[2]

Müslümanların bu konuda teselli edilmelerinin[3] bir şekli de önceki Peygamber ve ümmetlerin onlara örnek olarak gösterilmelidir.[4] Bunlardan üç şekilde ders alınması istenmiştir. Birincisi, onların bu gibi yenilgi ve sıkıntı durumlarında ne söyledikleri ve ne şekilde hareket ettikleri bildirilir. *"Nice Peygamberler vardı ki, beraberlerinde Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever"*[5] ayetinde belirtildiği gibi onların bu gibi durumlarda yılgınlık göstermedikleri, düşmana teslim olmadıkları, sabrettikleri ifade edilir.[6] O halde en hayırlı ümmet olan[7] Müslümanlara yılgınlık ve zaaf göstermemek hayli yakışır.[8] *"Onların sözleri, sadece şöyle demekten ibaretti:Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve içimizdeki taşkınlığımızı bağışla, ayaklarımızı (yolunda) sabit kıl, kafirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl!"*[9] ayetinde de onların, bu yenilgi ve sıkıntıların nedenini kendi kusurlarına bağladıkları ve sıkıntıların nedenini kendi kusurlarına bağladıkları ve Allah'a dua edip yardım istedikleri Müslümanların da böyle yapmaları gerektiği belirtilir.[10] İkincisi, geçmiş Peygamber ve ümmetlerin böyle hareket etmelerinden dolayı Allah'ın onları hem dünyada hem ahiret mükafatıyla mükafatlandırdığı belirtilir. *"Allah da onlara dünya nimetini (ve daha da önemlisi) ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah iyi davrananları sever"*[11] ayetinde bu belirtilerek Müslümanların da aynı şekilde hareket ettikleri takdirde aynı mükafata tabii kılınacakları bildirilir.[12] Zaten bu ayetlerde geçen *"...Allah sabredenleri sever"* ve *"...Allah muhsinleri (iyi davrananları) sever"* sözleri

---

[1] Kehf 18/68
[2] Rağıb, *Tafsilü'n-Neş'eteyn ve Tahsilû's-Saâdeteyn,* s:29-30
[3] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.,* 47113
[4] Razi, *a.g.e.,* 9/22
[5] Ali İmran 3/146, Ayrıca Ali İmran 3/172-174, Ahzab 33/22. Bu ayetlerde Uhud'da bazı müslümanların da yılmadıkları,sabrettikleri, Allah'a imanları ve güvenleri arttığı bildirilir ve bunlar için büyük bir mükafat olduğu bildirilir. Bunların hiçbiri öldürülmemiştir. Elmalılı 2/449-450
[6] İbn Acibe, *a.g.e.,* 1/381, Razi, *a.g.e.,* 9/23, Vehbe ez-Zuhayli, 4/113
[7] Ali İmran 3/110
[8] Elmalılı 2/441
[9] Ali İmran 3/147
[10] Razi, *a.g.e.,* 9/23
[11] Ali İmran 3/148. Burdaki dünya nimetinden amaç Allah'ın yardımı, zafer ve şereftir. Ahiret sevabının güzelliğinden amaç da cennet ve içindeki sonsuz ve süresiz nimetler ve yüksek derecelerdir. Ayrıca dünya nimetinin değil de ahiret sevabının güzellikle nitelendirilmesi gerçek mükafatın bu olduğunu gösterir. Bkz. İbn Acibe, *a.g.e.,* 1/382; Razi, *a.g.e.,* 9/24
[12] İbn Acibe, *a.g.e.,* 1/382

Allah'ın bu hükmünün bu şekilde hareket eden herkes için genel olduğu bildirilir. Ayrıca bu şekilde hareketleri sabredenler ve muhsinler olarak isimlendirerek onlara sabır ve ihsan gibi en yüksek makamları verir ve şereflendirir.[1] Yine onları muhsinler olarak nitelendirmesi de onlara zaten mükafat vereceğine işaret eder.[2] *"İhsanın mükafatı ihsandan başka bir şey midir?"*[3], *"İhsanda bulunanlar için güzel olan nimet (cennet) ve daha fazlası (Allah'ı ahirette görmek) vardır"*[4]. Üçüncüsü, geçmiş ümmetlerden Allah'ın ayetlerini yalanlayan inkarcıların akıbetlerinin daima hüsranla sonuçlandığı, zaferin daima inananların olduğu bildirilerek Müslümanların er veya geç zafere ulaşacakları bildirilir.[5] *"Sizden önce nice (milletler hakkında) ilahi kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın ayetlerini) yalanlayanların akıbeti ne olmuş, görün!"*[6] ayetinde bu dile getirilir. Bu sebeple Müslümanlara da *"Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız (inancın yerine getirmişseniz), üstün gelecek olan sizsiniz"*[7] denilir. Gerçekten de uhud yenilgisi sonrası inen bu ayetten sonra Kurtubi tefsirinde anlatıldığı üzere Peygamberimiz zamanında Müslümanlar hangi sefer ve savaşta bulundularsa muhakkak başarılı olmuşlar, ondan sonra da sahabeden bir kişi bile bulunan her İslam ordusu da öyle olmuştur.[8]

3. Örnek Gösterme (Kıssalar) İle Teselli

Kur'an'daki bir genel teselli metotu da hemen hemen her konuda önceki peygamber ve mümin toplumların böyle durumlarda ne yaptıkları, nasıl hareket ettikleri ve ne dediklerinin bildirilmesiyle örnek gösterilmeleri yoluyla olmaktadır. Bela ve musibetler konusunda da örnek gösterilmesinin sebebleri şunlardır.

Birincisi, insanın bir sıkıntı konusunda değer verdiği, büyük gördüğü bir kişinin de aynı sıkıntıya uğradığını ve bu kişinin bu durumda da isyan etmediğini, güzel hareket ve sözlerde bulunduğunu gördüğünde bununla teselli bulmasıdır. Bu yüzden Kur'an'da Peygamber Efendimize *"Resullerden azim sahibi peygamberlerin*

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 9/25
[2] Razi, *a.g.e.*, 9/25
[3] Rahman 55/60
[4] Yunus 26
[5] Razi, *a.g.e.*, 9/11-12
[6] Ali İmran 3/137, ayrıca Saffat 37/173, A'raf 7/128, Enbiya 21/105
[7] Ali İmran 3/139
[8] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/428; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/102

sabrettiği gibi sen de sabret"[1] denilmiştir. Özellikle burda hem resul denilerek hem de azim sahibi denilerek özellikle en büyük peygamberlerin örnek gösterilmesi dikkat çekmektedir. Çünkü örneğin Hz. Adem için *"Doğrusu Biz Adem'e daha önce (yasak ağaca yaklaşmaması konusunda) buyruğumuzu iletmiştik; ama o bunu unuttu. Biz onda bir azim de görmedik"*[2] denilmiştir. Burda Hz. Adem'in sabretmemesinin unutma olarak değerlendirilmesi, sabrın insana has olup onun özünde varolmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca birçok yerde inançsızlıktan en basit kötü davranışlara kadar tüm kötü şeylerin Kur'an'da "nisyan" (unutma) olarak da ifade edildiğini, bunların karşıtları olan doğru inanç ve davranışların hatta dinin, Kur'an'ın zikir (hatırlama, hatırlatma) ile de ifade edildiğini söylemiştik. Çünkü Allah'tan bir rahmet olarak insanın özü doğru inanç ve davranışlara meyledici olarak yaratılmıştır.

Örnek göstermenin teselli bulmadaki etkisinden dolayı Arapça'da "örnek" anlamı "ûsvet" kelimesiyle ifade edilmektedir. Çünkü ûsvet, hüzün, üzüntü anlamındaki "esâ"nın giderilmesini ifade eden "esv" kökünden gelmektedir. Kısacası "esa" üzüntü, "esv" ise üzüntünün ve yaranın giderilmesi anlamındadır.[3] İşte örnek anlamındaki ûsvet sözcüğü bu "esv" kökünden gelerek üzüntünün giderilmesini dolayısıyla teselli ifade eder. Bu yüzden Kur'an'da "Şüphesiz sizler için Allah'ın Resulü'nde güzel bir ûsvet (örnek) vardır"[4] denilmektedir.

İkincisi, yani önceki peygamber ve mümin toplumların örnek gösterilmesinin ikinci nedeni, genelleşen bir bela ve musibetin insan psikolojisinde hafiflemesidir. Bu yüzden Kur'an'da "topluluk" anlamındaki "îzîn"[5] sözcüğü teselli etme manasındaki "ta'ziye" ile aynı kökten gelmektedir. Çünkü bela ve musibete uğramış olan bir insan bunun başkalarının da başına geldiğini gördüğünde acısı hafiflemektedir. Bu yüzden mü'minlere önceki peygamber ve mümin toplumlar örnek olarak gösterilmektedir. Şu ayetleri örnek verebiliriz: *"Allah'ın izni olmadan hiçbir canlı ölmez. Allah ölümün zamanını belirlemiştir. Kim, yaptığı iş karşılığında bu dünyanın nimetlerini isterse, ona istediği dünyalığı veririz; kim de ahiret nimetlerini isterse ona da, istediği nimetleri veririz. Biz şükredenlerin mükafatını*

---

(1) Ahkaf 46/35
(2) Taha 20/115
(3) Rağıb, *el-Müfredat*, s:76-77
(4) Ahzab 33/21
(5) Maâric 70/37

vereceğiz. Nice peygamberle birlikte pek çok Allah dostu savaştı. Onlar, Allah yolunda başlarına gelen sıkıntılardan dolayı yılmadılar, gevşemediler, düşmana boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever. Söyledikleri sadece şuydu: 'Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işlerimizdeki aşırılıkları bağışla. Savaşta ayaklarımızı kaydırma. Kafirlere karşı bize zafer nasib et.'[1]

Üçüncüsü, bela, musibetler konusunda önceki peygamber ve toplumlara olan Allah'ın yardımının, desteğinin ve zafere erdirmesinin sonrakiler için de olduğu bildirilerek teselli bulunmasıdır. Peygamber Efendimize hitaben söylenen şu ayet buna örnektir: *"Onların söylediklerinin seni çok üzdüğünü biz elbette biliyoruz. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar. Senden önce de birçok peygamber yalanlandı. Ama onlar, kendilerine yardımımız yetişinceye kadar bu yalanlamalara ve eziyetlere karşı sabrettiler. Allah'ın sözlerini (yardım sözü) değiştirecek bir güç yoktur"*[2].

Örnek göstermenin teselli bulma konusundaki bu etkisinden dolayı geçmiş peygamber ve toplumlarla ilgili anlatımlar, Kur'an'da "kasas" sözcüğüyle ifade edilmektedir.[3] Kasas takip edilen, uyulan haberler anlamında olup bir insanın izini takip etme manasındaki "kass" kökünden gelmektedir.[4] Hatta toplumda cinayet ve suçları engellediği için toplumun hayatiyetini sağlayan[5], cinayetin aynısıyla cezalandırılması anlamındaki "kısas" da bu kökten gelmektedir.

Yine kıssaların ve örnek göstermenin bu önemli etkilerinden dolayı Kur'an'da eski topluluklar ile ilgili anlatımlar ders ve ibret ihtiva etmeleri açısından kesin, büyük ve faydalı haber anlamındaki "nebe'" sözcüğüyle de ifade edilmektedir.[6] Çünkü Arapça'da herhangi bir haber, kesin bilgi veya kuvvetli zan, haber ve bu haberin çok faydalılığı ve önemliliği şeklindeki üç noktayı içermedikçe "nebe'" olarak isimlendirilmemektedir.[7] Ayrıca Kur'an'da bu kıssaların "nebe'" olarak da ifade edilmesi bu kıssaların aslında yaşanmayabildiği sadece örnek olarak

---

[1] Ali İmran 3/145-147
[2] En'am 6/33-34
[3] Örneğin; Yusuf 12/111
[4] Rağıb, *el-Müfredat*, s:671
[5] Bakara 2/179
[6] A'raf 7/101; Hud 11/101
[7] Rağıb, *el-Müfredat*, s:788-789

anlatılmış olabildiği şeklindeki görüşleri de çürütmektedir. Çünkü Arapça'da biraz önce de söylediğiniz gibi bir haberin "nebe'" olarak ifade edilmesi için kesinlik veya kuvvetli zan bildirmesi gerekmektedir.

4. Bela ve Musibetlerin Mükafatının Vurgulanmasıyla Teselli

Allah Kur'an'da bela ve musibetlerin sebep, hikmet ve faydalarına işaret etmenin yanında, bunlara sabredildiği takdirde vereceği karşılık ve mükafâtlara da vurgu yaparak inanan insanı bu konularda teselli eder. Zira mümin bu bela ve musibetlerin kendisine mükâfatlar kazandıracağını bildiğinde rahatlar, bunlara karşı bile Allah'a bir şükür ve minnet hissi duyar. Hatta bir süre hastalık vb. acı veya keder verecek bir durumla karşılaşmadığında Allah'ın kendisini sevmediği duygusuna kapılır ve üzülür.

Kısacası her şey zıddıyla var olduğu gibi ibadetler de varlık ve yokluğa dayalı iki kısımdır. Namaz, oruç vb. varlığa dayalı ibadetlerdir. Bela ve musibetler yokluğa dayalı ibadetlerdir. Birincilerin mükâfatı olduğu gibi, ikincilerin de mükâfatı vardır. İşte bela ve musibetlerden mahrum olmak bu ikinci mükâfat türünden mahrum olmak demektir. Allah şöyle der: *"Sizi bir imtihan olarak hem iyilikle hem kötülükle deneriz"*.[1]

Kur'an-ı Kerim bu mükâfatlara genel olarak değinirken, Peygamberimizin hadislerinde bunlar daha detaylı anlatılır.

4.1. Sabretmek, Güçlü Olmak, Rıza ve İstircâ'

Kur'an, ilk önce bela ve musibetlerin karşılığını hak etmek için birtakım şartlardan söz eder. Bu şartlardan birincisi sabredebilmektir. *"Andolsun ki, sizi biraz korku açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!"*[2] ayetinde bu dile getirilir. Bu sabrın da kabul edilebilmesi için bela ve musibete uğradığı ve kendisine dokunduğu ilk anda olmasıdır. Söz konusu belanın ilk acısı gidip de etkisi azaldığında sabretmenin bir

---

[1] Enbiya 21/35
[2] Bakara 2/155

anlamı olmamaktadır[1]. Çünkü çocuğunu kaybettiği için ağlayan bir kadına Peygamberimiz "Allah'tan sakın ve sabret" deyince kadın Peygamberimiz'i tanıyamayıp "Beni bırak, musibete uğrayan sen değilsin" der. Peygamberimiz oradan gidip de insanlar kadına sabrı tavsiye edenin Peygamberimiz olduğunu söyleyince kadın ölürcesine üzülür, hemen Peygamberimiz'e gelir ve Peygamberimiz'i tanıyamadığından dolayı öyle cevap verdiğini söyleyerek özür diler. Peygamberimiz de; "Sabır, musibetin ilk geldiği anda olanıdır" diyerek cevap verir[2].

Bu mükafata hak kazanmanın bir şartı da o bela veya musibetten dolayı halimizden şikayet etmemek, Allah'a isyan etmemek, aksine ona hamdetmektir. Bir hadiste buna dikkat çekilir.[3]

Elbette bir bela veya musibet durumunda hiç üzülmemek veya acı duymamak yasaklanmış değildir. Çünkü böyle bir durumda üzülmek insan olmanın bir gereği ve onun fıtratında olan bir şeydir. *"Allah bir canlıyı ancak güç yetirebildiğiyle sorumlu tutar"*[4]. Peygamberimiz, oğlu İbrahim vefat ettiğinde gözyaşlarını tutamayınca oradakiler "Bize yasakladığın halde sen de mi ağlıyorsun?" diye sormuşlardı. Peygamberimiz de "(Bu gözyaşı) bir rahmet ve şefkat (eseri)dir" buyurarak şöyle devam eder: "Göz yaşarır, kalp üzülür. (fakat) biz ancak Rabbimiz'in razı olacağı sözü söyleriz ve biz senin ayrılığınla Ey İbrahim! mahzunuz"[5]. Bu konuda yasaklanan, bu hadiste de işaret edildiği üzere Allah'ın razı olmadığı sözler sarfetmek veya fiillerde bulunmak yani üstbaşı yırtmak, Allah'a isyan etmek, dizleri dövmek vb. davranışlardır.

Böyle bir durumda Allah'ı kullarına şikayet etmemek, Hz.Yakub'un Hz. Yusuf'tan sonra Bünyamin'i de kaybetmesi üzerine "Ben gam ve kederimi ancak Allah'a arzediyorum. Ve ben Allah hakkında sizin bilemeyeceğiniz şeyleri biliyorum"[6] dediği gibi halimizi sadece Allah'a şikayet etmek, Allah'ın böyle bir musibeti zararımıza değil, faydamıza ve birtakım hikmetlere binaen verdiğini unutmamak ve yine Hz.Yakub'un *"(Bana düşen) artık güzel bir sabırdır. Umulur ki,*

---

(1) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/41
(2) İbü'l-Esir, a.g.e., 6/4622. hadis
(3) İbü'l-Esir, a.g.e., 6/4630. hadis
(4) Bakara 2/286
(5) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/41
(6) Yusuf 12/86

Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir"[1] dediği gibi sabretmek ve umudumuzu kaybetmemek gerekir. Hz.Yakup, "Ah Yusuf'um Ah!" diye sızlandığı halde ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine boz geldiği[2] halde hadiste bildirildiği üzere çocuğunu kaybetmiş yetmiş annenin üzüntüsü kadar üzüldüğü halde ve bu şiddetli üzüntüsü ona yüz şehidin mükafat ve derecesini kazandıracak derecede olduğu halde Allah hakkında tek bir an bile kötü düşünmemiştir.[3] Bazı hadislerde[4] Hz.Yakub'un, Allah'a "Ey Rabbim! Bu çok yaşlı adama acımaz mısın? Gözlerimi kör ettin, sırtımı kambur yaptın. Reyhanım Yusuf'umu bana geri ver, O'nu ölmeden önce bir kere koklayayım sonra bana ne yapmak istersen yap!" şeklinde şikayetvâri sözler sarfettiği ifade edilir ki, bu hadisler son derece zayıftır.[5] Zira hadislerde "Ademoğlunun Allah'ın takdir ettiğine razı olması onun saadetindendir. Ademoğlunun Allah'a istihareyi (Allah'tan hayır talep etmeyi) terketmesi onun şekavetindendir. Ve yine Ademoğlunun Allah'ın takdir ettiğine ve hükmettiğine kızması, küsmesi onun şekavetindendir"[6] buyurulmuştur.

Aynı şekilde sabrın bir gereği olarak, başa gelen bir bela ve musibeti önceki bir ihmalimize dayandırmamız, "Şöyle yapsaydım şöyle şöyle olurdu (veya böyle olmazdı)" gibi söz veya düşüncelerde bulunmamamız ve bunu Allah'ın takdirine hamletmemiz gerektiği zira böyle sözlerin şeytan'ın işlerinden olduğu hadislerde dile getirilmiştir.[7]

Hadislerde bildirilen bir durum da böyle zamanlarda güçlü olmamız gerektiğidir. Peygamberimiz şöyle buyurur: "Güçlü mümin, zayıf müminden daha fazla Allah'a sevimli gelir. Herbirinde de hayır vardır. Sana fayda verecek şeyleri elde etmede hırsla çalış, Allah'tan yardım iste ve acziyete düşme..."[8]. Aynı şekilde o bela ve musibetin kalkması konusunda acele etmememiz gerektiği, acele etmemenin Allah'tan, acele etmenin ise Şeytan'dan olduğu hadislerde dile getirilmiştir.[9] Bu yüzden Hz.Yusuf başına gelen onca bela ve sıkıntıya rağmen pes etmemiş, uzun süre

---

[1] Yusuf 12/83
[2] Yusuf 12/84
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, s:394
[4] Taberani, *el-Âvsât*, 6105, *es-Sâğir*, 2/33
[5] Heysami, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, 7/86 (11089)
[6] İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, 7592 (isnadı zayıftır)
[7] İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, 7593. hadis
[8] İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, 7593. hadis
[9] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/287

hapiste kaldığı halde acele etmemiş, zamanının geldiğini hissettiği anda da hapisten çıkma konusunda birtakım vesilelere başvurmuş[1], topluma ve Allah'ın dinine daha fazla yararlı olmak için maliye bakanı veya vezir olmak üzere kendini Mısır melikine bile arzetmiştir.[2] Bunun sonucunda Allah da, onu Mısır'da yetkilerle donatmış[3], böylece dünya mükafatı verdiği gibi ahiret mükafatının daha da büyük olduğunu[4] bildirmiştir.[5]

Sabrın elbette dereceleri vardır. İlk derecesi ve farz olanı, o bela veya musibetin acısını duymakla birlikte şikayet etmemek, Allah'ı kızdıracak, öfkelendirecek sözlerden sakınmaktır. Bu sabrın en düşük derecesidir ve "tasabbur (sabretmeye çalışma)" olarak isimlendirilmeye daha uygundur.[6]

Daha önce de belirttiğimiz gibi burada yasaklanan şikâyet, Allah'tan başkasına yapılan şikâyettir. Allah'a kendi halini şikâyet etmek yasak değildir.[7] Zira birçok peygamber halini Allah'a arz etmiştir.

Sabrın ikinci derecesi, şikâyet etmemenin yanında, başa gelen belanın yanında, tatlı taraflarını da hissetmektir. Böyle bir kişi hem sabır hem de rıza makamından paylar taşır.[8]

Sabrın en son derecesi, söz konusu bela veya musibetin hiçbir acısını duymamak, sadece tatlılığını, güzel taraflarını yaşamaktır[9]. Hz Ömer şöyle der: "Başıma hiçbir musibet gelmedi ki, onda üç nimet görmemiş olayım. Birincisi dinimde olmaması, ikincisi öncekinden daha büyük olmaması, üçüncüsü Allah'ın ona büyük mükâfat vermesidir" sonra şu ayeti okur:[10] *"İşte Rablerinden*

---

[1] Yusuf 12/42 (Bazı tefsircilere göre Hz.Yusuf Allah'tan başkasından yardım istediği için beş yıllık hapislikten sonra yedi yıl daha hapiste kalmaya mahkum oldu. Böylece hapis süresi on iki yıl oldu. Çünkü Peygamberler diğer insanlar gibi kabul edilmemiş, sadece Allah'tan yardım istemeleri istenmiştir. Yani tevekkülün gerçeği sadece peygamberler ve seçkin kullar için geçerlidir.)
[2] Yusuf 12/55
[3] Yusuf 12/56
[4] Yusuf 12/56-57
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/287
[6] Lecai, *a.g.e.*, s:128
[7] Abdulkadir İsa, *Hakaiku Ani't-Tasavvuf* s:264
[8] Lecai, *a.g.e.*, s:128
[9] Lecai, *a.g.e.*, s:128
[10] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/42

bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır. Ve doğru yola ulaştırılanlar da onlardır"[1]. İbn Mesud da şöyle der: "Gökyüzünden atılarak düşürülmem Allah'ın takdir ettiği bir şey konusunda 'Keşke olmasaydı' dememden daha sevimli gelir"[2]. Böyle bir durumda kişi sabır makamını aşar, tamamen rıza makamında olur. Sabırdan bir iz kalmaz. Çünkü sabırdan söz edebilmek için bir zorluk ve acıdan söz edilmesi gerekir. Çünkü sabır, zorluklara dayanma gücüdür. Bu dereceden sonra rızanın kendi içindeki dereceleri gelir.

Bize göre bu ayırımlar teoriktir. İnsan, insanüstü bir varlık olmadıkça zorluk ve acılardan tamamen sıyrılması mümkün değildir. Zira İmam Gazali, sabrın insana özgü olduğunu, hayvanlarda eksikliklerinden dolayı, meleklerde de kemal ve yetkin oluşlarından dolayı olamayacağını belirtir[3]. Bu yüzden müminlerde sabır, rıza, teslim, tevekkül, şükür vb. makamların hepsinden sürekli paylar bulunur. Söz konusu olan sadece bunlardan bazılarının bazı durumlarda daha açık ve hissedilir olmasıdır. Kısacası bunlarla vasıflanma bir makam veya derece olayı değil bir hal ve durumdur. Bu sebeple Kur'an, mümini bunların hepsiyle nitelendirmektedir.

Bela ve musibetlere karşılık Allah'ın çeşitli mükâfatlar vermesinin birinci şartının sabır olduğunu söyledik.

Bela ve musibetlere karşılık mükafat elde etmenin ikinci şartı *"O sabredenler kendilerine bir bela geldiğinde 'Biz Allah'a aidiz ve biz şüphesiz O'na döneceğiz' derler"*[4] ayetinde belirtildiği üzere böyle durumlarda *"Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve biz O'na dönenleriz"* sözünü dile getirmek yani istirca'dır.

Bazıları, bu şartlardan birincisinin yani sabrın mükafat elde etmek için farz olan şart olduğunu, ikinci şartın yani yukarıdaki ayette belirtilen sözü dile getirmenin nafile, sünnet bir şart olduğunu söyler.[5]

Sabrın farz olduğunu söylerken, Allah'tan gelen bela ve musibetlere karşı olanını kast ediyoruz. Kullardan gelen belalara karşı sabretmek daha iyi olsa bile,

---

[1] Bakara 2/157
[2] Razi, *a.g.e.*, 4/141
[3] Razi, *a.g.e.*, 4/139
[4] Bakara 2/156
[5] Razi, *a.g.e.*, 4/141

farz değildir. Zira Kur'an'da *"Kim size haksızlık yaparsa siz de ona haksızlık yaptığı şekilde haksızlık yapın..."*[1] denilir. Burada haksızlığa karşılık vermenin de haksızlık olarak ifade edilmesi, böyle bir durumda da karşılık vermemenin, sabretmenin daha iyi olduğunu vurgulamak içindir.[2] Peygamberimiz de şöyle buyurur: "Sen Âdemin iki oğlundan (Kabil ve Habil) en hayırlısı (Habil) gibi ol! (yani karşılık verme)"[3]. Ancak bir zulüm ve haksızlığa karşılık vermek veya defetmek, namusa dine karşı olması durumunda vaciptir. Aynı şekilde, bir inançsızın ya da bir hayvanın veya büyük günah işleyen bir Müslümanın saldırısına karşı korunmak vaciptir. Aynı şekilde saldırılan canına kast edilen kişi, bir alim veya yönetici gibi topluma yararlı olan bir kişi ise yine korunması vaciptir. Yine başka bir insanı veya bir canlıyı -kendisi tehlikeye düşmeyecekse- korumak da vaciptir. Fakat masum (büyük günah işlemeyen) bir Müslümanın saldırısına karşı veya cana değil de mala yapılan saldırı karşısında sabretmek daha iyidir, menduptur.[4]

Bela ve musibetlere karşı Allah'ın vereceği mükâfatın şartlarını söyledikten sonra bunlara karşılık olarak verilen mükâfatlara geçebiliriz.

4.1.1. Sabredildiği Takdirde Belaların Mükafatları

Bu mükafatlara geçmeden önce şunu da söyleyelim: Bela ve musibetlere karşı sabır şartı yerine getirilmezse bu mükafatlar elde edilemez. Bu yüzden şöyle denilmiştir. Musibete karşı telaşlanıp sabırsızlık göstermek, o musibetten daha büyük musibettir.[5] Zira bazılarının söylediği gibi, o musibet tek iken, sabır gösterilmediğinde o musibetin kendisi ve onun mükafatını elde edemeyip kaybetme şeklinde iki musibete dönüşür.[6] Hz.Ali de şöyle der: "sabredersen takdir edilenler senin başına gelir ve sen mükafatlandırılırsın. Sabırsızlık gösterirsen, aynı şeyler yine başına gelir ve günahkar da olursun"[7]. Yani mükafat elde edilemediği gibi, günah da işlenmiş olur ki, tek musibet üç musibete dönüşmüş olur. Çünkü Vehb bin Münebbih'in belirttiğine göre Tevrat'ta şöyle geçer: "...Kim ki, başına gelen bir

---

[1] Bakara 2/194
[2] Bacurî, *Haşiye âlâ İbni Kasım*, 2/249
[3] Bacurî, *Haşiye âlâ İbni Kasım*, 2/249
[4] Bacurî, *Haşiye âlâ İbni Kasım*, 2/249
[5] İmam Gazali, *Minhâcû'l-Âbidin*, s:203
[6] Dahlan el-Kediri, *Siracu't-Talibin Şerhu MinHac 22/u'l-Abidin*, 2/203
[7] İmam Gazali, *a.g.e.*, 2/204

musibetten şikayette bulunursa Rabbini şikayet etmiş olur. Kim ki, kaybettiği bir şeye üzülürse Rabbinin hükmettiği ve takdir ettiğine kızmış ve küsmüş olur..."[1] ki, bunların günah olduğu açıktır.

Bela ve musibetlerin -sabredildiği takdirde- vesile olduğu mükafatlara gelince, bunlara Kur'an'da genel uslübü gereğince genel olarak işaret edilir, Peygamberimiz'in hadislerinde ise Kur'an'ın açıklayıcısı olması hasebiyle detaylandırılır.

Kur'an'da şöyle buyurulur: *"Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!"*[2], *"O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman; Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler"*[3], *"İşte Rablerinden salavatlar ve rahmet sadece onlaradır. Ve hidayete erenler de sadece onlardır"*.[4] Bu üç ayette, ilkönce Müminlere birtakım bela ve sıkıntıların verileceği önceden haber verilir. Çünkü birinci ayetin başında *"Andolsun ki"* şeklinde bir yemin geçer ki, yemin, yemin edilen şeyin istikbalde olacağını ifade eder. Bu bela ve musibetlerin önceden haber verilmesiyle, sözkonusu bela veya sıkıntı geldiğinde psikolojik olarak hazırlıklı olunduğu için duyulacak acı hafifletilir, teselli sağlanır.[5] Bazen de bir felaketi önceden haber vermek, korku ve endişenin artmasına neden olur böylece bela ve musibet katlanır, bunun sonucunda da sabredildiği takdirde verilecek mükafatın da katlanmasına vesile olur.[6] Aynı şekilde bu önceden haber verme olayı gerçek mümini, münafıktan ayırır. Zira münafık, bir menfaatten dolayı imanlı göründüğü için, bu bela ve musibeti duyunca dinden yüz çevirir.[7] Bu yüzden böyle durumlarda sabredenlerin sadece müminler olacağından dolayı üçüncü ayetin sonunda *"o sabredenler doğru yola ulaştırılanlardır"* denilir. Aynı şekilde bela ve musibetin önceden haber verilmesi, sıkıntı ve belaların nimetlerden daha fazla ihlasa ve Allah'a yönelmeye neden olduğuna işaret eder ki,[8] bu bela ve musibetlerin

---

[1] Dahlan el-Kediri, *a.g.e.*, 2/205
[2] Bakara 2/155
[3] Bakara 2/156
[4] Bakara 2/157
[5] Dahlan el-Kediri, *a.g.e.*, 2/158; Razi, *a.g.e.*, 4/136
[6] Razi, *a.g.e.*, 4/136
[7] Razi, *a.g.e.*, 4/136
[8] Razi, *a.g.e.*, 4/136 (onun için sonraki ayette "onlar ki, Biz Allah'a aitiz ve ona döneceğiz derler" geçer.)

uhrevi derecelere vesile olmaları sebebiyle kendi özlerinde bir mükafat olduğuna vurgu yapılmış olur. Böylece daha ayetin başında psikolojik ve uhrevi birçok mükafata dikkat çekilir.

Bu ayetlerden birinci ayetin sonunda *"...Sabredenleri müjdele!"* denilir. Burada bir mükafatın olacağı müjdeleniyor fakat ne tür bir mükafatın olduğu söylenmiyor, yani meful (fiilin nesnesi) atılmıştır. Belağat ilimlerinde bilindiği üzere mef'ulun atılması ûmum ifade eder, böylece birçok mükafatın olacağına ve mükafatın büyüklüğüne dikkat çekmenin yanında bir heyecan da uyandırır. Böylelikle ilk önce bir heyecan uyandırılır, üçüncü ayetin sonunda bu mükafatların neler olduğu açıkça dile getirilir. Yine belağat ilimlerince belirtildiğine göre bu aynı zamanda icmalden sonra tafsildir ki, icmalden sonraki tafsil, doğrudan tafsilden, ruh üzerinde daha fazla etkindir. Bu da mükafatı pekiştirir.

İkinci ayette yani *"O (sabredenler) ki, kendilerine bir musibet geldiğinde 'şüphesiz biz Allah'a aitiz ve şüphesiz ona dönenleriz' derler"* ayetinde bu bela ve musibetlerin mükafatını elde etmenin daha önce de belirttiğimiz gibi nafile şartını ifade ediyor gibi görünse de bize göre gerçek müminlerin psikolojik mükafatına da yani ruhsal olarak sağlamlaştırıldıklarına da işaret eder. Zira bir ayette şöyle buyurulur: *"... Ey Rabbimiz! Yüreğimizi sabırla doldur, bize direnme gücü ver..."*[1] Görüldüğü gibi sabrın bir sonucunun direnme gücünün artması olduğu anlaşılıyor. Bir başka ayette, *"Allah iman edenleri sağlam sözle (tevhit kelimesiyle) hem dünyada hem de ahirette sapasağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar"*[2] buyurulur.

Üçüncü ayette yani *"İşte Rablerinden salavatlar ve rahmet sadece onlaradır. Ve hidayete erenler de sadece onlardır"*[3] ayetine gelince burda sabredildiği takdirde verilecek mükafatlara nisbeten tafsili fakat yine salavat, rahmet ve hidayet gibi genel ve kapsamlı kavramlarla işaret edilir. İlk önce ayetten anlaşıldığı üzere bunların sabredenlere mahsus olduğu vurgulanır.

---

[1] Bakara 2/250
[2] İbrahim 14/27 Bu anlamdaki başka ayetler için bkz: Enfal 8/ 11; Nahl 16/102; Ali İmran 3/147; Enfal 8/12; Muhammed 47/7; Nisa 4/66
[3] Bakara 2/157

Rablerinden olan salavat, övgü ve yüceltme demektir ki,[1] Allah'ın sabredenleri övdüğünü ve yücelttiğini ifade eder. Allah'ın rahmetinden amaç ise Allah'ın bu dünyada ve öte dünyada vereceği nimetlerdir.[2] Hidayete erenlerin de sadece onlar olduğu mükafatına gelince bu birçok vechi içerir. Birincisi sadece onların hertürlü iyiliğe götüren doğru yolu bulduklarını ifade ediyor olabilir. İkincisi sadece onların cennete yol buldukları ve o büyük sevabı elde ettikleridir. Üçüncüsü de sadece onların, amaçladıkları diğer hedeflerine de ulaşanlar olduklarıdır.[3] Zira dini ve dünyevi herhangi bir başarıya ulaşmanın anahtarının sabır ve azim olduğu açıktır.

Gördüğümüz gibi sabredenlerin mükafatı genel kavramlarla çok kapsamlı olmaları nedeniyle bu mükafatların dile getirilemeyecek kadar büyük ve sınırsız olduğunu vurgulamaktır.

Özetle sabrın kendisi genel ve kapsamlı olduğu için Kur'an'da yetmişten fazla yerde geçer[4] ve bu yüzden mükafatı da genel ve kapsamlı kavramlarla ifade edilmiştir. Bazı islam alimleri buna dayanarak şöyle demiştir: "Her iyiliğin belli(ve sınırlı) bir karşılığı vardır. Sabır hariç, onun karşılığı sınırsızdır". Çünkü Allah bir ayette *"Ancak sabredenlere karşılıkları hesapsız ve sınırsız verilir"*[5] şeklinde buyurmaktadır.[6]

Kur'an'da sabredenlere verilen, yukardaki ayete verilen salavat, rahmet ve hidayete erme dışında beş şeref ve nimetten daha sözedilir.[7] Birincisi Allah'ın sevgisidir ki, *"Allah, sabredenleri sever"*[8] ayeti bunu ifade eder. Allah'ın birini sevmesi de, ona hertürlü iyiliği, şerefi, ikramı, izzeti vermesi ve en büyük amaç olan cennet ve içindeki türlü türlü nimetleri vermesi demektir.[9] İkincisi *"Allah şüphesiz sabredenlerle beraberdir"*[10] ayetinde vurgulandığı üzere Allah'ın her konudaki

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 4/141; Tâbersî, *Mecmaû'l-Beyân*, 1/404, Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/45
(2) Razi, *a.g.e.*, 4/141; Tâbersî, *a.g.e.*, 1/404
(3) Razi, *a.g.e.*, 4/141; Tâbersî, *a.g.e.*, 1/404
(4) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/103; İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/161
(5) Zümer 39/10
(6) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/103; İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/161
(7) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/103; İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/161
(8) Ali İmran 3/
(9) Razi, *a.g.e.*, 9/23; Dahlan, *Sirâcu't-Talibîn* 2/163
(10) Bakara 2/153

yardımıdır. Üçüncüsü cennet odalarıdır ki, *"Onlara sabrettiklerinden dolayı cennet odaları verilir"*[1] ayetinde bu dile getirilir. Dördüncüsü *"Ancak sabredenlere karşılıkları hesapsız verilir"*[2] ayetinde işaret edildiği üzere büyük mükafattır. Beşincisi de *"...sabredenlere müjdele!"* ayetinde de belirtildiği gibi Allah'ın heyecan verici müjdesidir. Bu son ikisine daha önce dikkat çekmiştik.

Ayrıca yine genel ve kapsamlı bir ifade de sabrın, sabırsızlıktan mutlak anlamda daha iyi olduğunun vurgulanmasıdır. Bu sabrın sonucunun, daha iyi olacağı anlamına gelir. *"Eğer sabrederseniz bu sizin için daha hayırlı olur..."*[3]

Kur'an'da sabra yönelik bazı mükafatlar özel olarak da ifade edilir. Bunlardan birisi cennette melekler tarafından onlara selam verilmesidir. *"(Melekler): Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler)"*[4] ayeti bunu dile getirir. Meleklerin onlara selam vermesi, onların artık hertürlü sıkıntıdan uzak olacaklarını, her türlü nimete kavuşacaklarını ifade eder.[5] Diğer özel olarak ifade edilen bir mükafat, *"Sabret!, güzel sonuç sadece (sabrederek) takvada bulunanlarındır"* ayetinde işaret edildiği üzere düşmanlara karşı zafer kazanmadır.[6] Bir diğer özel vurgu yapılan mükafat *"Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (israiloğullarını) de, içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri helak ettik"*[7] ayetinde belirtildiği gibi düşmanlara karşı zafer kazanmanın yanında kişinin istediğinin yerine gelmesidir.[8] Çünkü Hz. Yusuf'un babası Hz. Yakup'a şöyle yazdığı rivayet edilmiştir: "Senin ataların sabrettiler, istediklerini elde ettiler. Sen de onların sabrettiği gibi sabret, onlar istediklerini elde ettikleri gibi sen de elde edersin"[9]. Özel olarak vurgulanan

---

[1] Furkan 25/75. bu ayette cennet odaları anlamında "Ğurfet" kelimesi geçer ki, bu bir cins isimdir ve "Ve onlar o odalarda her türlü sıkıntıdan emin haldedirler" ayetinde belirtildiği gibi çoğul anlamındadır. Bazılarına göre Ğurfet, cennetin en yüksek yerlerini ifade eder. Diğer bazılarına göre de cennetin isimlerindendir. Bkz. Dahlan *a.g.e.*, 2/163.
[2] Zümer 39/10
[3] Nisa 4/25; ayrıca Nahl 16/126
[4] Rad 13/24; ayrıca Furkan 25/75
[5] Dahlan, *a.g.e.*, 2/164
[6] Gazali, *a.g.e.*, 2/160
[7] A'raf 7/137
[8] Dahlan, *a.g.e.*, 2/160
[9] Gazali, *a.g.e.*, 2/160-161

bir diğer mükafat da insanlara rehber, önder ve imam olmaktır.[1] Çünkü Allah, İsrailoğulları hakkında şöyle buyurur: *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik"*[2]. Demek ki, İsrailoğullarından çokça peygamberlerin çıkması, sadece çok çabuk bozulmalarından değil, bazı zamanlarda çokça sabredip kesin iman etmelerinden kaynaklanan bir mükafat olmasıdır. Özetle kendilerinden fazla peygamberlerin çıkması kötü davranışlarının bir sonucu olduğu gibi, aynı zamanda iyi davranışlarının da bir sonucudur. İslam tarihine de baktığımızda sabır, takva, güzel ahlak ve ilim gibi yüksek hasletlerin yaygın olduğu dönemlerde bir mükafat olarak çok fazla büyük alim ve evliyaların çıktığını görüyoruz. Sabrın belirtilen bir diğer özel mükafatı da, sabrın girdiği her türlü davranışın mükafatının iki kat verilmesidir. *"Onlara, sabrettiklerinden dolayı mükafatları iki kere verilir"*[3] ayeti bunu gösterir. Aynı şekilde sabredenlere, yaptıkları eylemlerin en güzelinin mükafatının verilmesi de özel olarak dile getirilen bir karşılıktır. *"Sabredenlere ecirlerini karşılıklarını yaptıklarının en güzeliyle veririz"*[4], *"Sizlerden sabreden yirmi kişi olursa, (düşmanlardan) iki yüz kişiyi yenerler"*[5] ve *"Sizlerden sabreden yüz kişi olursa, (düşmanlardan) iki yüz kişiyi yenerler"*[6] gibi ayetlerde sabrın özel vurgulanan bir karşılığının da kat kat üstün güçleri yenmeye vesile olduğunun belirtilmesidir.

Sabrın mükafatının büyük olmasının bir nedeni de, ibadet, takva, zühd, tevekkül, rıza, teslimiyet hatta iman ve ilim gibi diğer büyük haslet ve makamlarının da gerçekleşmesinin nedeni ve önkoşulu olmasıdır.[7]

Bu sebeple Kur'an'da, sabır birçok iyi davranışla birlikte bir önkoşul olarak zikredilir. Mesela *"Onlar ki, sabrederler ve Rablerine tevekkül ederler"*[8] ayetinde tevekkülün gerçekleşmesinin sebeplerinden biri olarak zikredilir. Aynı şekilde *"Ehline namazı emret sen de namaza devam üzere sabret"*[9] gibi ayetlerde ibadete

---

[1] Dahlan, *a.g.e.*, 2/162; Gazalî, *a.g.e.*, 2/1612
[2] Secde 32/24
[3] Kasas 28/54
[4] Nahl 16/96
[5] Enfal 8/65
[6] Enfal 8/66
[7] Gazali, *a.g.e.*, 2/202
[8] Nahl 16/41; Ankebut 29/ 59
[9] Taha 20/132

devam etmenin en önemli koşulu olarak dile getirilir. *"Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin"*[1] vb. ayetlerde de en önemli ibadet olan namazdan önce zikredilerek ibadetin sabırsız gerçekleşmeyeceği vurgulanır. Yine *"Sonra da, iman eden, sabrı birbirlerine tavsiye eden ve yine birbirlerine merhameti tavsiye edenlerden oldu"*[2] ve *"Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir"*[3] gibi ayetlerde merhamet, af gibi toplumsal ve ferdi güzel ahlaki seciyelerin şartı olarak onlarla birlikte zikredilir.

Sabır, emirleri yerine getirmek ve yasaklardan kaçınma konusunda en genel ve en kapsamlı manayı ifade eden "takva" ile de zikredilerek takvanın kemal noktasında gerçekleşmesinin şartı olarak da ifade edilir. Kur'an'da bu anlamda *"Kim takvada bulunur ve sabrederse... şüphesiz Allah ihsanda bulunanların karşılığını boşa götürmez"*[4] buyurulur. Hemen şunu belirtelim ki, bu ayet Hz. Yusuf'la ilgilidir. Dolayısıyla kim Hz. Yusuf gibi sabrın tüm çeşitlerini gerçekleştirir ve takvada bulunursa yani Allah'tan korkmanın gerekleri olan Allah'ın emirlerini yerine getirir, yasaklarından kaçınırsa[5] Hz. Yusuf gibi daha dünyada iken bunun karşılığını hakkıyla görür. Ayrıca bu ayette sabır üzerine kurulu takva gerçekleşirse, tedrici olarak, Peygamberimiz'in "İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına ona ibadet etmendir. (çünkü) sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor"diye tanımladığı ihsan makamının gerçekleşeceğine de işaret vardır. Kısacası makamı ve derecesi takva olanın hali ve durumu sabırdır. Takva makamların en üstünü olduğuna göre[6] hal ve durumların da en üstünü sabır olur. Takvanın, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınma konusunda en genel ve en kapsamlı kavram olduğunu söylemiştik. Bunun kanıtı şu ayetlerdir: *"(Resulum!) De ki: Size bunlardan (dünya nimetlerinden) daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için Rableri yanında, içinde ırmaklar akan, ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu (rızası) vardır. Allah kullarını çok iyi görür"*[7], *"(Bu nimetler) 'Ey Rabbimiz! İman ettik, bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!'*

---

[1] Bakara 2/45, 153
[2] Beled 90/17
[3] Şura 42/43
[4] Yusuf 12/90
[5] Bize göre kelime olarak korkma ve sakınma anlamlarına gelen "takva" kavramında mecaz-ı mürsel sözkonusu olup dini terim olarak Allah'tan korkmanın gereğini yerine getirme anlamındadır. Yani korkma zikredilmiş onun gereği ve neticesi kastedilmiştir ki, bu bir mecaz-ı mürsel türüdür.
[6] Çünkü Allah, "En üstününüz, en takva olanınızdır" buyurmaktadır.
[7] Ali İmran 3/15

diyen"[1], *"Sabreden, dürüst olan, (Allah'ın huzurunda) boyun büken, (mallarını) iyilikte harcayan ve seher vaktinde Allah'tan bağış dileyenler (içindir)."*[2] Çünkü birinci ayette takvadan sözedilmiş, ikinci ve üçüncü ayetlerde takvadan sözedebilmemiz için gerekli olan ferdi, psikolojik ve toplumsal ibadetlere dikkat çekilmiş ve bunların gerçekleşmesi için de her türlü şekliyle sabrın gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bu sebeple biz takvayı en kapsamlı olduğu için en üstün makam, sabrı da takvanın gerçekleşmesi için insanın sürekli olarak içinde bulunması gerektiği durum anlamında takvada en üstün hal ve durum olarak kabul ettik.

4.1.2. Sabrın Doğru Bilgi ve Doğru İnançlara Ulaşmadaki Etkisi

Vurgulanması gereken bir nokta olarak şunu da söylemek durumundayız: sabır aynı zamanda her türlü doğru davranışın temeli olan doğru bilgi ve doğru inancın da en önemli şartıdır. Çünkü doğru bilgilere ulaşma konusunda sabırlı bir araştırma, inceleme ve düşünme gerektiğini söylemeye gerek yoktur. Özellikle imani konularda ve düşünme için de, kibir, gurur, önyargı gibi nefsani reziletlerden, mal, makam, şehvet, kıskançlık gibi nefsin istek ve arzularından uzak durma konusunda sabretmek gerekir. Zira sabredemeyip bunlara yenik düşen bir insan, imanın hakikatına varamaz. İman etse bile imanını her an kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olur. Nitekim tarih boyunca Firavun, Karun, Ebu Cehil gibi toplumun ileri gelenleri kibir, gurur, makam sevgisi ve kıskançlık gibi nedenlerden dolayı iman etmemişlerdir. Modern dünyamızda ise daha çok aşırı özgürlük, farklı şekillerde kendini gösteren ırkçılık, herşeyin ölçütü haline gelen zevk, şehvet gibi nefsin istek arzuları iman etmeyi engellemekte veya zayıflatmaktadır. Bu konularda sabredemeyip nefsine yenik düşen kişi bunları doğru inancın da temeli yapmakta böylece gerçek doğru inanca ulaşamamaktadır. İşte bu yüzden Kur'an'da *"Onlara Allah'ın günlerini (geçmişteki bozulmuş ve iman etmemiş toplumları helak etmesini) hatırlat. Şüphesiz bunda sabredip şükreden herkes için ayetler (kanıtlar) vardır"*[3] ve *"Size varlığının delillerini göstermesi için, Allah'ın lütfuyla gemilerin denizde yüzdüğünü görmedin mi? Şüphesiz bunda, çok sabreden, çok şükreden herkes için*

---

[1] Ali İmran 3/16
[2] Ali İmran 3/17
[3] İbrahim 14/5

ayetler(ibretler, dersler) vardır"[1] gibi ayetlerde geçmişteki bozulmuş toplumların neden helak edildiklerinden ders alarak ve evrendeki düzen ve kanunlardan hareketle Allah'ın varlığına yani imana ulaşmak sabreden ve bunu şükre yani doğru davranışlara dökenlere hasredilmiştir. Yani doğru bilgi ve doğru inanç için sabır gerekir. Doğru inanç ve doğru bilginin şükre yani doğru davranışlara dökülmesi gerekir. Çünkü doğru davranışlara dökülmeyen doğru bilgiler, meyvesiz ağaç gibidir. Doğru bilgi ve inancın doğru davranışlara dökülmesi yani şükür için de sabır gereklidir. Bu sebeple Peygamberimiz bazı hadislerinde imanı sabır ve şükür olmak üzere iki kısma ayırırken, bazı hadislerinde de sadece sabır olarak[2] ifade eder. Çünkü insanın şükredebilmesi için de sabır gereklidir. Bu anlamda bu gibi hadislerde bir mecaz-ı mürsel vardır. En önemli parça dile getirilir, bütün kastedilir, temel zikredilir, yapının tamamı kastedilir.

Konumuza dönersek, doğru bilgi ve inançlara kısacası gerçek imana ulaşabilmek için bir çok nefsani sıkıntıya göğüs germek yani sabretmek gereklidir. Sabrın devam etmesi ve sürekliliğiyle doğru bilgi ve iman doğru davranışlara dökülür, şükür de elde edilmiş olur. Sabrın sürekliliği sonucunda iman üzerine ölme garanti altına alınmış olur. Bazı İslam alimleri bu konuda şöyle demiştir. Kimse Allah'ın kendisine birtakım sıkıntılar vermesi sonucunda sabretmeksizin, Allah'ın o kimseyi öveceğini ummasın. Allah'ın övgüsü olmaksızın da kimse gerçek iman ve güzel yakini (kesin bilgi) umut etmesin. Bir kişi birçok güzel davranışta bulunsa da Allah onu herhangi bir nitelikle vasıflandırarak övmezse kötü son (inançsızlık) üzere ölmekten emin olamaz. Çünkü Allah yine rahmeti gereği, bir kulunu sevdiğinde veya onun herhangi bir davranışından razı olduğunda onu över. Bu yüzden Allah bir kimseyi sevmediği bir şeyle veya bir zorlukla denemeye tabi tutar da o da o konuda sabrederse veya onu nefsin kötü bir istek ve arzusu veya bir şehvet konusunda sınarsa, o da bunlardan sakınarak ve yüz çevirerek sabrederse Allah onu över. Allah'ın onu övmesiyle de iman konusunda ayağı sürçmez ve iman üzere ölmesi garanti altına alınır[3]. Yine bu yüzden "Yakînin (kesin imanın) alametlerinden biri

---

[1] Lokman 31/31
[2] Dahlan, *a.g.e.*, 2/151
[3] Dahlan, *a.g.e.*, 2/204

güzel sabır ve rıza ile Allah'ın hükmettiği herşeye teslimiyet göstermektir"[1] denilmiştir.

Ayrıca "Asr" suresinde *"Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı (gerçeği, doğru bilgi ve inancı) tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır"*[2] buyurularak hakkın yani doğru bilgi ve inançların topluma yayılması için de toplumsal bir sabrın gerekliliği vurgulanır.

Özetle sürekli sabrın bir mükafatının da iman üzere ölmenin garanti altına alınması olduğunu belirtmiş olalım.

İşte sabır, iman, takva, tevekkül, rıza vb. üstün makam ve derecelerinin gerçekleşmesine vesile olduğu için bunlara verilmiş olan mükafatlar, sabra da verilmiş olmaktadır. Bu sebeple ayette *"Ancak sabredenlere, karşılık ve mükafatları hesapsız (sınırsız) verilir"*[3] denilmektedir.

4.1.3. Sabrın Farklı Durumlara Göre Çeşitli İsimler Alması

Sabrın kapsamlılığını, dolayısıyla mükafatını artıran bir başka nokta da farklı durum ve şekillere göre farklı isimler almasıdır. Zira sabır, bedensel ve nefsani (psikolojik) sabır olmak üzere iki kısımdır.[4] Birincisi bedenle zorluklara tahammül ederek ve bunlara sebat göstermek ile olur ki; bunun sınırı vardır, kişilerin bedensel güçlerine göre değişir ve en fazlası katı ve dayanıklı bedenlere aittir. Böyle bir sabır tam bir fazilet değildir.[5] bu tür sabır ya ayakları şişinceye kadar namaz kılmak, gücünü kaybedinceye kadar peşpeşe oruç tutmak gibi ibadetlerde olduğu gibi aynı şekilde çok fazla yürümek, ağır bir şeyi kaldırmada olduğu gibi fiil yoluyla da olur. Veya şiddetli bir şekilde dövülmeye, işkence edilmeye, herhangi bir hastalığa tahammül göstermede olduğu gibi infiali olur. Asıl üstün olan ve övülen ikinci sabır ise, insanın kendisini şehvetin gereklerinden ve nefsin istek arzularından

---

[1] Dahlan, *a.g.e.*, 2/204
[2] Asr 103/1-3
[3] Zümer 39/10, Furkan 25/4
[4] Razi, *a.g.e.*, 4/138; Dahlan *a.g.e.*, 2/166
[5] Dahlan, *a.g.e.*, 2/166

alıkoymasında olduğu gibi nefsani (psikolojik) sabırdır. İşte bu farklı şeylere nispetle farklı isimler alır.[1] eğer gayri meşru bir cinsel arzudan uzak durmadaki gibi bir sabır ise bu "iffet" adını alır. Eğer istenilmeyen bir duruma karşı tahammül ve sabır göstermek sözkonusu ise böyle bir sabır da üzerine sabredilen şeye göre farklı isimler alır. Şöyle ki; hoşlanılmayan şey bir musibet ise buna katlanma sadece sabır ile ifade edilir. Eğer sahip olunan zenginliğe karşı tahammül gösterilip alçakgönüllü olunuyorsa bu "nefsi zaptetmek" (kibirlenmemek) olarak isimlendirilir. Bunun zıddı "bâtâr" (nimetten dolayı büyüklenme) olarak isimlendirilir. Eğer bir savaş sözkonusu ise buna tahammül göstermek "şecaât" (kahramanlık, cesaret) olarak isimlendirilir ki, bunun zıddı korkaklık olur. Öfkeye hakim olma konusundaki bir dayanıklılık sözkonusu ise böyle bir sabır, "hilim" (yumuşak huyluluk) olarak isimlendirilir. Bunun zıddı sertlik ve kabalık olur. Eğer başa gelen herhangi bir sıkıntıya ve strese karşı sabretmek sözkonusu ise bunun adı "gönül genişliği" olur ki, bunun zıddı gönül darlığı, pişmanlık vs. olur. Eğer gösterilen sabır söylenen bir sözü saklamaya karşılık ise bunun ismi "sır saklama" olur ki, böyle yapan kişi de "ketûm" olarak isimlendirilir. Gösterilen sabır, dünyalık konusunda ihtiyaçtan fazlasına meyletmeme şeklinde ise bunun adı "zühd" olur ve bunun tersi de "hırs" olarak isimlendirilir. Eğer az bir malla yetinme şeklindeki bir sabır ise bu "kanaat" olarak adlandırılır. Bunun zıddı da "açgözlülük" olarak isimlendirilir.[2] Allah bütün bunlara *"Onlar ki, musibetlerde, fakirlik ve savaş durumunda sabrederler. İşte (Onlar) gerçekten doğru olanlardır ve onlar gerçekten (Allah'tan) sakınanlardır"*[3] ayetinde işaret ederek över.

İşte asıl üstün olan ve Allah tarafından övülen sabır bu nefsani (psikolojik) sabırdır ki,[4] modern çağlarla birlikte özellikle günümüzde kaybedilen bu türdür.

Sabrın mükafatından sözederken, sabrın kişiye göre değiştiğine de değinmekte yarar görüyoruz. Normal bir insanın sabrı ayrıdır. Peygamberler, evliyalar ve alimler gibi özel insanların sabrı farklıdır. Özel insanlar, genel insanların yükümlü tutulmadıkları bir sabır derecesiyle sorumlu tutulmuşlardır. Mesela Hz. İbrahim, ateşe atılırken bile Cebrail meleğinin bile yardımını istememiş, kendini

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 4/138
[2] Razi, *a.g.e.*, 4/138
[3] Bakara 2/177
[4] Dahlan, *a.g.e.*, 2/167

tamamen Allah'ın hükmüne bırakmıştır. Oğlunu kurban etme konusunda gösterdiği sabır bilinen bir şeydir. Hz. Eyüp, hiçbir insanın tahammül edemeyeceği bir çok hastalık vb. musibetlerle yükümlü olmuştur. Böyle insanların böyle durumlarda gösterdikleri en küçük şikayetlerde bile cezalandırılmaları da çok daha büyük olmuştur. Bu yüzden, haksız yere hapiste beş yıl kalan Hz. Yusuf'un, Allah emretmeden, bir kişiyi hapisten çıkma konusunda aracı yaptığı için yedi yıl daha hapiste bırakılmayla cezalandırıldığı rivayet edilmiştir. Ömer ibn Abdulaziz, çocuğunu kaybettiğinde "Allah onu almak istedi. Ben Allah'ın istediğine muhalif bir şeyi istemekten Allah'a sığınırım" demiştir.[1] İmam Malik, Peygamberimiz'in hadislerini rivayet ederken bir akrep kendisini on altı kere soktuğu halde, acıdan kıvranmasına, benzinin sararmasına rağmen ders bitinceye kadar Peygamberimiz'in hadislerine olan saygısından dolayı sabretmiş, acısını belli etmemiş, dersi bile kesmemiştir.[2] İmam Şafii yakalandığı basur hastalığından dolayı ayaklarına kadar kan aktığı halde, bir kişinin kendisine "Allah şifa versin!" diye dua etmesine, "Allah şifa versin diye dua etme, Allah sabır versin diye dua et" şeklinde karşılık vermiştir.

Tabii bu ikinci tür insanların büyük sabırlarına karşılık mükafatları da büyük olmuş, tarihteki önemli yerlerini almışlardır.

Yükümlü olunan sabrın, kişilere göre değişmesinden dolayı, tevekkül ve dua da kişilere göre farklılık arzeder ve derecelere ayrılır.

Kur'an ayetlerinde sabır için belirtilen mükafatları dile getirdikten sonra, Peygamberimiz'in hadislerinde ortaya konan mükafatlara değinmekte de fayda mülahaza ediyoruz. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'an, genel üslubu gereğince bunlara genel ve kapsamlı ifadelerle vurgu yaparken, hadisler bunları açık seçik bir şekilde dile getirmektedir.

4.1.4. Sabrın Hadislerde Bildirilen Diğer Mükafatları

Bela musibet ve hastalıkların hadislerde dile getirilen bir mükafatı, müminin günahlarının bağışlanmasına vesile olmasıdır. Peygamberimiz bu konuda şöyle

---

[1] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:270
[2] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:270

buyurmaktadır: "Mümine bir ağrı, bir zorluk veya yorgunluk, bir hastalık, bir üzüntü hatta ufak bir taşa isabet etmez ki, illaki Allah onunla onun günahlarını affetmesin"[1]. Bir hadisinde de şöyle buyurmaktadır: "Müslüman kişiye hiçbir musibet isabet etmez ki, Allah onunla onun günahlarını affetmesin. Hatta kendisine batan bir diken bile..."[2]. Peygamberimiz hastalıklarla, günahların affedilmesini bazen somut benzetmeler yaparak ifade eder. Mesela bir hadisinde şöyle buyurur: "Ateş, gümüşün kirini giderdiği gibi, Allah, müslümanın günahlarını hastalıklarla giderir"[3]. Bazen bu benzetmeyi özel bazı hastalıklarla yapar. "...Humma hastalığını kötülemeyin. Çünkü o, körüğün demirin pasını giderdiği gibi insanoğlunun hatalarını giderir"[4].

Peygamberimizin dile getirdiği bir mükafat da, bu bela ve musibetlerin, günahların affedilmesine vesile olduğu gibi, derecelerin de yükselmesine vesile olmasıdır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Mümine bir diken veya daha büyük bir bela isabet etmez ki, Allah onunla bir derecesini yükseltmesin ve onunla bir hatasını düşürmesin"[5], "Mümine bir diken ve daha da küçüğü isabet etse, Allah onunla mutlaka bir derecesini artırır, bir günahını ise düşürür"[6].

Peygamberimizin ifade ettiği bir mükafat, bela musibetlerle müminin, bütün günahları affedilmiş olarak Allah'ın huzuruna çıkmasıdır. "Mümin erkek ve kadın, kendi nefsinde, çocukları ve malı konusunda sürekli olarak sürekli belalara uğrar. Ta ki, üzerinde hiçbir günah kalmadan Allah ile karşılaşır"[7] ve "Rabbimiz şöyle der: İzzetim ve celalime yemin olsun ki, affetmeği dilediğim kişiyi boynundaki her bir günahına karşılık bedenine bir hastalık vermeksizin veya rızkını daraltmaksızın dünyadan almam"[8] hadisleri buna işaret eder.

Hz. Peygamberimizin dile getirdiği diğer bir karşılık da hastalık vb. şeylerin, müminin cehennemden tadacağı cezasına karşılık olmasıdır. "Ateşli hastalık, cehennemden bir esintidir. Müminin cehennemden payına karşılık olur"[9] hadisinde

---

[1] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7340. hadis, 9/534; Ahmed, *Müsned*, 3/4-61;
[2] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7341. 9/534; Malik, *Muvatta*, 9/584; Ahmed, *Müsned*, 6/88
[3] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7344. 9/536,
[4] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7343.
[5] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7341.
[6] Müslim, 4/1991
[7] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7350. 9/538
[8] İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, 7354. 9/539
[9] Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, 2/306

bu vurgulanır. Şu hadiste de aynı şeyi dile getirilir: "Hz. Peygamber bir hastayı ziyarete gitmişti. Hastanın ateşi vardı. Buyurdu ki: 'sana müjdeler olsun! Allah buyuruyor ki' Bu benim ateşimdir, dünyada mümin kuluma isabet ettiririm ki, ahirette (hak ettiği) cehennem ateşine karşılık olsun"[1].

Mümin için Allah tarafından takdir edilip de müminin henüz ameliyle (ibadet ve güzel davranışlarıyla) ulaşamadığı derecelere ulaştırılması da bu bela ve sıkıntıların hadislerde belirtilen bir mükafatıdır. "...Allah ona (mümine) öyle bir derece takdir etmiştir ki, o dereceye kendi ameliyle ulaşması mümkün olmaz. Allah ona bela verir ki, (sabretme) sevabıyla o dereceye ulaşabilsin"[2] hadisi bunu ortaya koymaktadır.

Hadislerde bildirilen diğer bir mükafat da, herhangi bir hastalık öncesi yapılıp da hastalık durumunda yapılamayan ibadetlerin hastalık anında da yapılmış olarak yazılmasıdır. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: "Kul, güzel bir amelde bulunuyor olup da bir hastalık veya yolculuk onu o amelden alıkoyarsa Allah onun için, evdeyken ve sağlıklı iken yaptığı amelin aynısını yazar"[3], "Mümin hastalandığında ilgili melekler, 'Rabbimiz! Verdiğin hastalık yüzünden falan kulun iyi amel işleyemiyor' derler. Allah, 'iyileşinceye veya vefat edinceye kadar daha önce yapmakta olduğu iyilikleri aynen yazmaya devam edin' buyurur"[4] hadisi de bunu açıkça belirtir.

Peygamberimiz, en sevdiği insanı kaybeden ve sabreden kişinin mükafatını da cennet olarak ifade eder. "Dünya halkından en sevdiğini (eşini, çocuğunu veya dostunu) elinden aldığım halde sevabını umarak sabreden müminin bendeki karşılığı cennetten başkası değildir"[5] hadisi buna işaret eder. Hz. Peygamber çocuğunu kaybeden kişi hakkında da şöyle buyurur: "Müminin evladı öldüğünde, Allah meleklerine sorar: 'Siz kulumun evladının canını mı aldınız?' Onlar, 'Evet' diye cevap verirler. 'Onun gönlünün meyvesini mi aldınız?' diye tekrar sorar. 'Evet' diye cevap verirler. 'Peki ne dedi?' diye sorar. Onlar, 'Biz Allah'a aidiz ve yine Ona

---

[1] Hakim, *el-Müstedrek*, 1/496
[2] Heysemi, *a.g.e.*, 2/293, Ayrıca bu manada bir hadis için bkz. İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7351.
[3] Buhari, *Cihad*, 133.
[4] Hakim, *a.g.e.*, 4/344
[5] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7358. 9/540

döneceğiz' dedi ve sana hamdetti cevabını verirler. Bunun üzerine Allah, 'ona cennette bir köşk inşa edin ve ona Hamd Evi adını veriniz' buyurur"[1]. Hz. Peygamber yine bir kadının kaybettiği üç çocuğunun onun için ateşten bir perde (engel) olacağını dile getirince bir kadın "İki çocuk da kaybetmişsek, ateşe düşmemize engel olurlar mı?" diye sorunca Peygamberimiz, "İki çocuk da olsa engel olurlar" diye cevap verir.[2] Yine Peygamberimiz bir hadisinde "Hangi Müslüman ergenlik çağına girmemiş üç çocuğunu kaybederse kesinlikle Allah fazlı rahmetinden onu cennetine koyar" buyurur. Bir rivayette de "Kim kendisinden olan üç çocuğunu kaybedip karşılığını Allah'tan bekleyerek sabrederse cennete girer" der. Bir kadın kalkıp "İki tane de kaybederse aynı şey olur mu?" deyince Peygamberimiz, "Evet iki tane de olursa aynı durum söz konusu olur" buyurur. Bu sefer kadın "Keşke bir tane deseydim" diye hayıflanır[3]. Hatta bir rivayette musibetin ilk başa geldiği anda sabredilirse, bir çocuğun bile cennete girmek için yeterli olduğu bildirilir.[4] Yine Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadiste de, kaybedilen tek çocuğun cennete girmeye vesile olduğu bildirildikten sonra Hz. Aişenin, herhangi bir çocuğunu kaybetmeyen kişinin durumunu sorması üzerine Peygamberimiz: "Ben ümmetim için kaybedilmiş çocuk hükmündeyim. Çünkü beni kaybetmekten daha büyük bir musibete uğramış olamazlar" diyerek kendisini (Peygamberimizi) kaybetmiş olmamızın cennete girmemize vesile olacağını bildirmiştir.[5] Bazı hadislerde de kaybedilen henüz ergenlik çağına girmemiş çocukların doğrudan cennete girecekleri, fakat kendi ataları girmeden cennete girmeye razı olmayacakları bunun üzerine anne ve babalarının da kendileriyle birlikte cennete sokulacakları bildirilir.[6] Yine bazı hadislerde kaybedilen çocuk veya çocukların önceden cennete girdiği herhangi bir cennet kapısına gelen anne ve babaları için o kapıyı açtıkları dile getirilir.[7]

Peygamberimiz Allah yolunda savaşırken mücadele ederken duyulan korkunun bile günahlarımızı döktüğünü bildirir. "Müminin yüreği Allah yolunda

---

[1] İbn Hibban, *es-Sahih,* 7/155
[2] İbnû'l-Esir, *a.g.e.,* 7359, 7362
[3] İbnû'l-Esir, *a.g.e.,* 7362
[4] İbnû'l-Esir, *a.g.e.,* 7361
[5] İbnû'l-Esir, *a.g.e.,* 7366
[6] İbnû'l-Esir, *a.g.e.,* 7360
[7] İbnû'l-Esir, *a.g.e.,* 7365, Malik, *Muvatta,* 162.

korkuyla titrediğinde, olgunlaşmış hurmaların, daldan dökülmesi gibi günahları dökülür".[1]

Peygamberimizin bela ve musibetler için dile getirdiği büyük bir mükafat da Allah'ın rızasıdır. Çünkü Allah'ın bir kulundan razı olması dünyevi ve uhrevi bir çok fayda ve mükafat anlamına gelir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Mükafatın büyüklüğü belanın büyüklüğüyledir. Şüphesiz Allah bir toplumu sevince onları belalara uğratır. Kim rıza gösterirse onun için Allah'ın rızası olur, kim ki, kızarsa onun için Allah'ın kızgınlığı vardır".[2]

Peygamberimiz, bela ve musibetler için dikkat çektiği bu uhrevi mükafatların yanında birtakım dünyevi mükafatlara da değinir. Mesela bir hadisinde şöyle demektedir: "Allah buyurur ki: Mümin kuluma bir musibet verdiğim zaman beni ziyaretçilerine şikayet etmezse, onu hastalık bağından kurtarırım kendisine önceki etinden daha iyi bir et kanından daha iyi bir kan kazandırırım o da hayata günahtan (ve hastalıklardan) tertemiz olarak yeniden başlar"[3].

Peygamberimiz, bazı hadislerinde sadece bir değil birkaç mükafattan söz eder. "Mümin, musibete uğradığında, Allah'a teslim olur, ona yönelir ve 'Biz Allah'a aidiz ve yine sonunda O'na döneceğiz' derse, onun için üç hayırlı nitelik yazılır: Allah'ın bağışlaması, O'nun rahmeti ve doğru yolda sebat başarısı"[4].

Hz. Peygamber sadece bela ve musibete uğrayanın mükafatından söz etmemektedir. Aynı şekilde bela ve sıkıntıya uğramış kişilerin acı ve sıkıntılarını paylaşanların da mükafatlarından söz eder. Örnek olarak şunları verebiliriz: "Kim bir musibetten dolayı Mümin kardeşini teselli ederse, Allah Kıyamet Günü ona şeref elbiselerini giydirir"[5], "Mümin kardeşini ziyarete giden, dönünceye kadar rahmet içindedir. Hasta olan mümin kardeşini yoklamaya giden de, dönünceye kadar cennet bahçesindendir"[6].

---

(1) Taberânî, *el-Mu'cemû'l-Evsât*, 8/184
(2) İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7348
(3) Hakim, *a.g.e.*, 1/500
(4) Heysemi, *a.g.e.*, 6/317
(5) Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/59
(6) Heysemi, *a.g.e.*, 2/298

Geçmiş olan hadislere baktığımızda tabii, bu dünyevi ve uhrevi mükafatları elde etmenin birtakım şartlarına da işaret edildiğini görmekteyiz. Birincisi özellikle musibete ilk uğranılan anda sabredebilmek[1], Allah'a teslim olmak O'na yönelmek ve "Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve Ona döneceğiz" demek[2], rıza göstermek[3], Allah'ı kullara şikayet etmemek[4], (ızdırap ve matemi sebebiyle) üst baş yırtmamak sayılabilir. Çünkü Peygamberimiz şöyle buyurur: "(Izdırap ve matemi sebebiyle) yanaklarını yolan, üst başını yırtıp dövünen bizden değildir"[5]. Aynı şekilde bela ve musibet durumunda ölümün temenni edilmemesi de gerekir. Zira Hz. Peygamber şöyle demektedir: "Mümin başına gelen bir zarardan dolayı ölümü temenni etmesin. Eğer mutlaka bir şey dileyecekse 'Allah'ım yaşamak benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat, ölüm daha hayırlı ise canımı al' desin"[6]. Hadisten anlaşılacağı üzere dünyevi bir bela veya zarardan dolayı değil de dini bir zarar veya fitneden dolayı ölümü temenni etmekte bir sakınca yoktur. Hatta İmam Şafii ve Ömer bin Abdülaziz gibiler böyle bir durumda ölümü istemenin müstehap bile olduğunu söylemişlerdir.[7]

İşte bela ve musibetlere sabredildiği takdirde dini ve uhrevi mükafatın büyüklüğünden dolayı Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Allah kimin için hayır ve iyilik irade etmişse onu musibetlere uğratır"[8]. Yine bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Mükafatın büyüklüğü belanın büyüklüğüne bağlıdır. ...Allah bir toplumu sevdiğinde onları belalandırır..."[9], "Allah bir kul hakkında iyilik irade etmişse (dilemişse) onun cezasını daha dünyada iken (belalarla) verir. Bir kul hakkında kötülük dilemişse ona dünyada iken hiç ceza vermez. Ta ki, Kıyamette onun cezasını tam versin"[10] hadisi de bu doğrultudadır.

Bu yüzden yine Peygamberimiz, dünyada iken hastalık gibi birtakım belalara uğramamış insanların, ahirette bela ve musibetlere uğramış kişileri kıskanacaklarını

---

[1] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7361.
[2] Heysemi, *a.g.e.*, 6/317
[3] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7348.
[4] Hakim, *a.g.e.*, 1/500
[5] Müslim, *İman*, 165.
[6] Beyhâkî, es-Sünenû'l-Kübrâ, 6/262; Nevevî, *Riyazû's-Salihîn*, 585.
[7] İbn Allan, *a.g.e.*, 5/23
[8] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7353; Buhari, *Merza*, 1-5
[9] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7348.
[10] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7347.

dile getirir: "Kıyamet günü sağlık ehli, bela ehline büyük sevabın verildiğini gördüklerinde dünyada iken vücutlarının makaslarla kesilmiş olmasını talep ederler"[1] buyurur.

4.1.5. Sabredenin mi Şükredenin mi Daha Üstün Olduğu

Mükafatla bağlantılı olarak sabır veya şükürden hangisinin daha üstün olduğu konusuna da değinmekte yarar görmekteyiz.

İmam Gazali(h.ö.505), Peygamberimiz'den gelen hadislerin, sabrın daha faziletli olduğuna daha fazla delalet ettiğini söyler. Zira bir hadiste şöyle buyurulur: "Size verilen en üstün şeylerden ikisi yakin (kesin inanç) ve azimli sabırdır"[2]. Diğer bir hadiste de şu dile getirilir: "Kıyamette yeryüzünün en şükredeni getirilir ve kendisine şükredenlerinin mükafatı verilir. Ve (sonra) yeryüzünün en sabretmiş insanı getirilir ona şöyle denilir: 'Bu şükredene verdiğimiz mükafatı sana da versek razı olur musun?' O da 'evet Ya Rabbi' der. Bunun üzerine Yüce Allah 'Sana nimet verdim şükrettin (Çünkü her sabırda bir şükür de vardır), Sana bela verdim sabrettin. Senin mükafatını kat kat vereceğim' der. Ve ona şükretmiş insana verilen mükafatın kat katı verilir"[3]. "Yemek yediği halde şükreden kişi oruç tutup sabreden insan konumundadır"[4] hadisi ise yine sabrın daha faziletli olduğunu gösterir. Zira burada şükreden sabredene mükafat ve fazilet konusunda benzetilmiştir. Bilindiği üzere, bir şeyin kendisine benzetildiği olgu benzerlik yönü konusunda benzeyenden daha üstün olur.[5] Ayrıca Hz. Süleyman'ın saltanat ve zenginliğinden dolayı diğer peygamberlerden kırk yıl sonra cennete gireceği ve Abdurrahman bin Avf'ın (cennetle müjdelendiği halde) zengin olduğundan dolayı, sahabeler arasında en son cennete girecek kişi olduğu da rivayet edilmiştir.[6] Yine bir haberde şöyle buyurulur: "Cennet kapılarının hepsi iki kanatlıdır, sadece sabır kapısı tek kanatlıdır oradan ilk girecek olan bela ve musibet ehlidir ve bunların da önderi de Eyüp peygamberdir."[7]

---

[1] İbnû'l-Esir, *a.g.e.*, 7349.
[2] Razi, *a.g.e.*, 4/139
[3] Razi, *a.g.e.*, 4/139
[4] Razi, *a.g.e.*, 4/139
[5] Razi, *a.g.e.*, 4/139
[6] Razi, *a.g.e.*, 4/139
[7] Razi, *a.g.e.*, 4/139

Bazı İslam alimleri de şükrün daha üstün olduğunu bildirmektedir.[1] Bunların bir dayanağı şu hadistir: "Muhacirlerin fakirleri Peygamberimiz'e gelerek mal ve mülk sahiplerinin (aynı zamanda) üstün dereceler ve sürekli olan nimeti (cennet) ele geçirdiklerini söylerler. Peygamberimizin 'bu nasıl oluyor?' diye sorması üzerine onlar şöyle derler: '(Zenginler) bizim gibi namaz kılıyorlar. Bizim oruç tuttuğumuz gibi oruç tutuyorlar. (Buna ek olarak) sadaka veriyorlar, biz veremiyoruz, köle azat ediyorlar, biz edemiyoruz' Bunun üzerine Peygamberimiz 'size öyle bir şey öğreteyim mi ki, onunla sizi geçmiş olanlara yetişirsiniz, sizden sonrakileri de geçersiniz. Ve sizin yaptığınızı yapanlar hariç kimse sizden üstün olmaz?' diye sorar. Onların da 'Evet öğret' demeleri üzerine Peygamberimiz 'Her (beş vakit) namazdan sonra otuz üç kez tezbih, tekbir getirip hamdedersiniz (otuz üç kere sübhanallah, Allahu ekber ve Elhamdulillah dersiniz)' diye tavsiyede bulunur. (Bir süre sonra) Mühacirlerin fakirleri tekrar Efendimiz'e gelerek 'Mal sahibi kardeşlerimiz yaptığımız bu uygulamayı duydular ve bizim yaptığımız gibi yapmaya başladılar' demeleri üzerine Peygamberimiz 'Bu Allahın bir faziletidir dilediğine verir' diye buyurur"[2]. Gördüğümüz gibi zenginlik gibi bir nimete sahip olanların, bu nimetlerden yoksun olanların yapamadıkları infak ve köle azat etme gibi ibadetlerin yanında, yaptıklarını yapabilme imkanına sahip olduğunu görüyoruz. Tabi bu bir imkandır fakat nimette olanların, bunlardan yoksun olanlar kadar birtakım ibadetlere düşkün olmadıkları da genelde bir realitedir. Bazıları bizzat yukarıdaki hadisi de sabrın faziletine bir dayanak yapmaya çalışsa da[3] bize göre bu bir zorlamadır.

Bazı İslam alimleri ise sabrın ve şükrün her birinin diğerini içermesi sebebiyle birbirleri arasında bir üstünlük farkından söz edilemeyeceğini dile getirir.[4] Zira Peygamberimiz "Bir gün aç kalırım, bir gün doyarım"[5] diyerek her ikisinin faziletinden de pay almak istemiştir[6].

Kısacası itikadi, fıkhi ictihad ve tartışmalar olduğu gibi bu da tasavvufi bir ictihad ve yorum farkıdır. Tarih boyunca bazı peygamberlerde daha çok şükür, bazılarında daha çak sabır ön plana çıkmıştır. Bazılarında da her ikisi aynı oranda

---

(1) İbn Allan, *a.g.e.*, 4/567
(2) Nevevî, *a.g.e.*, 572.
(3) İbn Allan, *a.g.e.*, 4/567
(4) ez-Zerruk, *a.g.e.*, s:224
(5) Tirmizi 2347. Beyhaki, *Şu'âbû'l-İman*, 7/310
(6) ez-Zerruk, *a.g.e.*, s:224

bulunmuştur. Evliyalar için de aynı durum söz konusudur. Abdulkadir Geylani gibiler daha çok şükreden olmayı tercih ederken, İbrahim bin Ethem gibiler daha çok sabreden olmayı tercih etmişlerdir. Bazıları da her ikisinden pay almak istemiştir ki, kemalin en üstünü bu görünmektedir. Çünkü Peygamberimizin özelliği buydu.[1]

5. Belaların ve Musibetlerin Nasıl Defedileceğinin Bildirilmesiyle Teselli

Bela ve musibetlerin hikmet, sebep, fayda ve mükafatını dile getirdik. Bunların farkında olan bir insan bunların giderilmesiyle uğraşmaktan çok, bunları daha fazla kâra dönüştürmenin peşinde olur. Nitekim İmam Şafii, yakalandığı hastalıktan dolayı kendisine, "Allah şifa versin!" diyen birisine "Allah şifa versin" diye dua etme, benim için "Allah sabır versin" diye dua et der. Fakat her insanın bunların farkında olması düşünülemez. Farkında olsa bile tahammül edemeyebilir. Zira bir şeyi bilmek ayrıdır o bilgiye göre hareket etmek ayrıdır. Yani ilmi akıl, iradi aklı gerektirmez.[2] Bu sebeple mesela Peygamberimiz'in zamanındaki Yahudiler O'nun gerçekten kendi kitaplarında belirtilen son peygamber olduğunu biliyorlardı, fakat kibir, gurur ve kıskançlıklarını yenemedikleri için iman edemiyorlardı. Aynı şekilde bir öğrenci derslerine çalıştığı takdirde, ileride kazançlı çıkacağını ve rahatlayacağını kesin bir şekilde bildiği halde, tembelliğini ve o anlık rahatlığını yenemediği için çalışmayabilmektedir. Bu yüzden denilebilir ki, insanı insan yapan ve değerli kılan sahip olduğu akli bilgi değil her konuda nefsine hakim olmadaki irade gücüdür. Kur'an'da bu sebeple güçlü bir iradeye sahip olmadığı için iman etmeyen veya doğru davranışlarda bulunmayan kişi akılsız sayılır. Ve yine bu yüzden tam kurtuluş için nisbeten bilgi boyutunda kalan iman yeterli görülmemiş, daha çok tahammül, sabır ve alıştırma gerektiren salih amel ve doğru davranışlar da şart koşulmuştur. Dinde övülen akıl da daha çok iradi akıldır. Bize göre "Kadınlar akıl ve din açısından eksiktirler..." şeklindeki rivayetlerdeki akıl, bilgi sağlayan zeka açısından değil, nefsine ve olumsuz duygulara hakim olma anlamındaki iradi akıldır. Zira kadınların erkeklerden daha çok duygularının tesirinde kaldıkları bir vakıadır.

İşte bela ve musibetlere sabredemeyenler için Kur'an'da bu bela ve musibetlerin kalkması için birtakım yöntemlere dikkat çekilmiştir.

---

[1] ez-Zerruk, *a.g.e.*, s:225
[2] Abdurrahman Habenneke el-Meydani, el-Ahlaku'l İslamiyye ve Ususuha s:95

5.1. Umudun Kaybedilmemesi

Kur'an'da ilk önce her konuda olduğu gibi hastalık, fakirlik vb. sıkıntılarda da umudun kaybedilmemesi gerektiği dile getirilir.

Bu sebeple oğlu Yusuf'u kaybettikten sonra oğlu Bünyamin ve bir başka oğlunun da mısırdan dönmemesi[1] üzerine Hz. Yakup *"(bana düşen) güzel bir sabırdır"*[2] dedikten sonra *"Belki Allah hepsini birlikte bana getirir. Çünkü O sonsuz ilim ve hikmet sahibidir"*[3] diyerek umudunu kaybetmediğini dile getirmiş çünkü bir peygamber olması hasebiyle *"Allah hakkında sizin bilmediklerinizi biliyorum"*[4] sözünde de belirttiği gibi Allah'ın yüce rahmet ve şefkatini bildiği için Allah'a karşı hüsnü zannını hiçbir zaman kaybetmeyeceğini[5] dile getirmiştir. Fakat Allah'a umut bağlarken bir takım dış sebeplere baş vurulması gerektiğini dile getirmiştir: *"Ey Oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın..."*[6] şeklindeki oğullarına verdiği tavsiyede bu ifade edilmiştir. Çünkü Allah'a umut bağlamak Allah'a tevekkül ile bağlantılıdır. Tevekkül de kişinin Allah'ın kâinata koyduğu kanunlara riayet etmesi, fakat sebepleri tesir sahibi görmemesi, sebeplere başvurduktan sonra da onlara değil, sebepleri yaratıp işleten Allah'a itimat etmesidir.[7] Hz. Yakup, çocuklarına Allah'a ümit bağlamanın ve tevekkülün bir şartı olan dış sebeplere tevessül etmenin gerekliliğine işaret ettikten sonra *"Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"*[8] der ve *"Çünkü muhakkak Allah'ın rahmetinden ancak kafirler (inançsızlar) topluluğu ümit keser"*[9] ayetinde belirtildiği üzere Allah'tan ümit kesmenin inançsızlara mahsus olduğunu dile getirir. Çünkü Allah'a yönelik her hangi bir umudun olmayışının sebebi ya Allah'ın varlığına inanmamak ya da

---

[1] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/394
[2] Yusuf 12/83
[3] Yusuf 12/83
[4] Yusuf 12/86, ya da ayetin anlamı şu şekildedir: "Ben sizin bilmediğiniz bir takım şeyleri Allah'tan (vahiy yoluyla) biliyorum". Çünkü bazı rivayetlerde Azrail'in Hz. Yakup'un yanına geldiği, Hz. Yakup'un Azrail'in kendi canını veya evlatlarından birinin canını almak için geldiğini zannettiği, Azrail'in ise ona sadece kendisini ziyaret etmek için geldiğini bildirdiği, Hz. Yakup'un, Yusuf'un canını alıp almadığını sorduğu, Azrail'in ise O'na "Hayır, aksine o hayatta ve bir yönetici olup birçok hazine, asker ve köleye sahiptir ve yakında Allah O'nu sana kavuşturup durumunu düzeltecektir" dediği ifade edilir. Bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/299
[5] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/394
[6] Yusuf 12/87
[7] Gazali, *İhyaû Ûlûmi'd-Din* 4/347-352
[8] Yusuf 12/87
[9] Yusuf 12/87

Allah'ın sonsuz güç, fazilet ve rahmeti gibi sıfatlarından haberdar olmamaktır.[1] Sıfatı bilmemek, mevsufu bilmemektir.[2] Çünkü inanılan kişinin ilmi, gücü, merhamet ve sadakatinin fazlalığı oranında ona olan güven ve bağlılık artar.[3] Dolayısıyla tevekkül ve umudun özünde şu alemde Allah'tan başka hiçbir yaratıcı bulunmadığı bilinci yatar.[4] Bir Kur'an ayetinde şöyle buyurulur: *"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ve ümitsiz kalır"*[5]. Bu ayetin tefsiri konusundaki iki görüşten birisine göre buradaki insandan amaç inançsız olanıdır.[6] İnançsız insan, sahip olduğu bir nimeti kaybedip kötü bir duruma düştüğünde hemen umutsuzluğa kapılır. Çünkü o sahip olduğu nimeti tesadüfe, şansa bağladığı için, bir daha böyle bir tesadüfün kendisine o nimeti getirmesini uzak bir ihtimal gördüğü için ümidini kaybeder. Gerçek iman sahibi ise o nimeti Allah'tan ve O'nun rahmet ve gücünden bildiği için Allah'ın o nimeti bir daha hem de daha güzel bir şekilde vereceğini uzak görmez ve umudunu kaybetmez.[7] Bu sebeple bir çok ayette[8] umutsuzluk küfür ve inançsızlık olarak kabul edilmiştir.[9]

Bir görüşe göre de sahip olduğu nimeti kaybettikten sonra ümitsizliğe kapıldığı belirtilen yukarıdaki insandan amaç, mümin ve kafiri de içine alan genel insandır. Çünkü bazı ayetlerde[10] umutsuzluğa kapılmanın insanın genel bir özelliği olduğu vurgulanır. Ayrıca insanın mizacı da zayıflık ve acizlik üzere yaratılmıştır. Daha sonraki ayetlerde[11] ümidini kaybetme durumundan sadece sabreden ve güzel davranışlarda bulunanların çıkarılması da yukarıdaki insanın hem mümin hem kafiri kapsadığını gösterir.[12] Bu görüşe göre gidersek Allah'ın rahmetinden umut kesmek küfür olmasa bile haramdır.[13] Hatta Cafer-i Sadık Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi şirkten sonra en büyük günah sayar.[14] Bu yüzden Hz. İbrahim, kendisine yaşlandığı halde bir çocuk (Hz. İshak) müjdesi veren ve *"Sana gerçeği müjdeledik,*

---

(1) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/395
(2) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/301
(3) Abdulaziz Hatip *a.g.e.*, s:97
(4) Abdulaziz Hatip *a.g.e.*,s:98
(5) Hud 11/9
(6) Razi, *a.g.e.*, 17/152-153
(7) Razi, *a.g.e.*, 17/153
(8) Mesela, Yusuf 12/87
(9) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/301
(10) Mearic 70/19
(11) Hud 11/11
(12) Razi, *a.g.e.*, 17/153
(13) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/404; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/419
(14) Tâbersî, *a.g.e.*, 3/68

sakın ümitsizliğe düşenlerden olma!"[1] diyen meleklere *"...Rabbinin rahmetinden sapıklardan başka kim ümit keser?"*[2] diye cevap vermiştir. Kısacası Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, Allah'ın varlığının inkarını gerektirmese bile Allah'ın rahmetinin genişliğini ve sonsuz gücünün kemalini bilmemeye yani Allah'ın yüce sıfatlarını bilmemeye dayanır ki, böyle bir bilgisizlik büyük bir günahtır. Bu yüzden böyleleri yukardaki Hz. İbrahim'in sözünde sapık olarak değerlendirilmiştir.[3] Evet kaybedilen bir şeyin tekrar gelip gelmeyeceği konusundaki bilgisizlik de üzüntümüze üzüntü katar. Bu sebeple Hz. Yakup, Bünyamin ve Rubin'i Mısır'da bırakarak dönen evlatlarına *"...Ah Yusuf'um Ah!.."*[4] diyerek Bünyamin ve Rubin'e değil de daha önce kaybettiği Yusuf'una üzüntüsünü dile getirmiştir. Çünkü Bünyamin ve Rubin'in en azından hayatta olduklarını biliyordu, fakat Hz. Yusuf konusunda bir belirsizlik vardı, bu belirsizlik O'nu daha da üzüyordu.[5] Allah'ın sıfatları konusundaki bilgisizlik, kaybedilen nimetin tekrar kazanılması konusundaki belirsizliğe de neden olacağından dolayı insanı umutsuzluğa düşüreceği açıktır. Bu yüzden Hz. İbrahim'in *"Allah'ın rahmetinden ancak sapıklar ümit keser"* sözünde sapıklar Allah'ın zatı ve sıfatları (sonsuz rahmet gücü ve bilgisi) konusunda yanlış düşünenler ve bilgisiz olanlar olarak tefsir edilmiştir.[6]

Allah'ın rahmetinden ümit kesmeme konusunda şöyle bir soru sorulabilir: Hz. İbrahim'in kendisine bir çocuk müjdesi veren meleklere *"Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni müjdeliyor musunuz? Beni ne ile müjdeliyorsunuz?"*[7] demesi onun ihtiyarlık döneminde Allah'ın bir çocuk verebilmesini uzak görerek Allah'ın kudretine bir sınır çizmesi ve bu konuda umutsuzluğa kapılması anlamına gelmez mi? Halbuki böyle bir şey küfürdür ve büyük bir peygambere yaraşmamaktadır.[8]

Buna şöyle cevap verilebilir: Hz. İbrahim'in bunu ilk başta uzak görmesi Allah'ın kudreti açısından değil, Allah'ın yeryüzündeki adeti ve kanunları açısındandır.[9] Zira ihtiyarlıkta çocuk sahibi olmak pek alışılmış bir şey değildir.

---

[1] Hicr 15/55
[2] Hicr 15/56
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/404
[4] Yusuf 12/83
[5] Razi, *a.g.e.*, 18/154
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/404; Razi, *a.g.e.*, 19/157
[7] Hicr 15/54
[8] Razi, *a.g.e.*, 19/156
[9] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/404

Ayrıca Hz. İbrahim'in bu sorusu gerçek bir soru değil, karşıdakini pekiştirme amaçlı bir sorudur. Yani hz. İbrahim, müjdelenen şeyi tekrar tekrar duyarak sevincini katlamak, heyecanını dile getirmek istemektedir[1]. Kısacası buradaki soru yani inşa', ihbar anlamındadır. Kendi heyecanını haber vermektedir. Aynı şekilde bir konuda bütün merak uyandıran şüphelerin giderilmesini talep ederek bilgisinin derecesinin yükseltilmesini istemek Hz. İbrahim'in bir özelliğidir. Bu sebeple O, Allah'ın ahirette insanları yeniden diriltmesi konusunda gözleriyle göreceği bir örnek istemiş ve bunu "kalbim mûtmain (daha sonra şüpheye düşmeyecek şekilde olgunluğa ulaşmış) olsun diye" sözüyle dile getirmiştir.[2] Kısacası kesin inanılan bilginin de kendi içinde ilmû'l yakîn (duyarak bilme), aynû'l yakîn (görerek bilme) ve hakkû'l yakîn (yaşayarak bilme) şeklinde dereceleri bulunmaktadır. Hz. İbrahim yeniden dirilme konusunda ilmû'l yakîne sahip olmakla birlikte, aynû'l yakîni istemiş, Allah ise ona bizzat yeniden diriltme örneğini uygulatarak hakkû'l yakîni ihsan etmiştir. Zira yaşayarak öğrenme, bilginin en üst derecesidir. Bu sebeple mesela Hz. Musa'nın mucizesinin sihir olmadığını ancak sihirbazlar bilmiş ve iman etmişlerdir. Çünkü onlar bizzat yaşayarak sihrin ne olduğunu ne olmadığını biliyorlardı. Görerek bilmede bile bazen durum karışabilmektedir. Bu yüzden tarihte sihirden anlamayan pek çok kişi mucizeleri, sihir zannederek iman etmemiştir.

Özetle Kur'an'da bela ve sıkıntılar konusunda kesinlikle Allah'tan ümit kesilmemesi gerektiği çünkü *"göklerde ve yerde bulunan herkes, ondan (Allah'tan) ister. O her an (yeni) bir durumdadır. (sürekli yeni yaratmalar ve tasarruflar içindedir)"*[3] ayetinde belirttiği üzere Allah'ın her an insanı yeni bir durumla karşılaştırabileceği dile getirilmektedir. Yani Allah sonsuz gücüyle her an bir hastalığı iyileştirebilir, bir duaya cevap verebilir, bir esiri hürriyetine kavuşturabilir, bir üzüntüyü kaldırabilir, zorda kalmış bir insana yardım edebilir, isteyene verebilir, zengini fakir, fakiri zengin edebilir, bin günahı bir tevbeye affedebilir, bir topluluğu yükseltebilir, bir topluluğu da indirebilir, bir şeyi yaratabilir, bir canlıyı öldürebilir...[4] Hadislere bakıldığında Allah'ın her an bir işte olması yukardaki şekillerde açıklandığı görülür.[5] İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet olunmuştur:

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 19/156
[2] Razi, *a.g.e.*, 19/156
[3] Rahman 55/29
[4] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 13/8178-8179; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/329; İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/273-274
[5] Mesela bkz. İbni Mace, *Mukaddime*, 202; Taberani, *el-Evsat*, 1340; Heysemi, *a.g.e.*, 7/11388.

"Allah beyaz bir inciden öyle bir el-Lavhû'l-Mahfûz yaratmıştır ki, iki kapağı veya dünyayı yakuttandır. Kalemi nur, yazısı da nurdur. Genişliği yer ile gök arasıdır. (Allah) ona her gün (veya her an) üçyüz atmış kere bakar. Her bir bakışla yaratır, diriltir, öldürür, şerefe erdirir, zillete düşürür ve istediğini yapar"[1]. Allah'ın her an bir işte olması ve istediğini yapabilmesi bizim gibi bir işle meşgul olduğunda diğer bir işle meşgul olamaması şeklinde de olmamaktadır. Bir işi yapıyor olması O'nu diğer bir işten hatta aynı anda zıddını yapmaktan alıkoyamamaktadır.[2]

5.2. Allah'ın Her An Bir İşte Olmasının Kaderle Çeliştiği İddiası

Allah'ın her an bir işte olması, "Kalem"in kıyamete kadar olacaklar konusunda kuruduğu yani herşeyin kaderde belirlendiği şeklindeki hadislerle çeliştiği problemi ortaya çıkar. Bazıları bu tearuzu (görünüşte çelişki) Allah'ın her an bir işte olmasının Allah'ın yeni bir takım tasarruflarda bulunması şeklinde değil de yazılmış şeyleri bir bir ortaya çıkarması anlamında olduğunu söyleyerek çözmeye çalışmıştır.[3] Ancak bu bize göre bir anlam ifade etmemektedir. Zira yazılmış bir şeyin sadece ortaya çıkması Allah açısından pek bir eylem olmamaktadır. Ayrıca bu, dinde büyük bir asıl olan umut ve dua olgusuyla çelişki arzetmektedir. Bir de şu var ki, kıyamete kadar herşeyin önceden yazılması ve sonra bunların bir zaman sürecinde ortaya çıkarılmasından söz ettiğimizde Allah'ı kendi yazdıklarıyla zorunlu tutmamızın yanında Allah'a eylemleri konusunda bir zaman da nisbet etmiş olmaktayız. Halbuki, zamanın kendisi de Allah'ın yarattığı bir şeydir. Yani Allah mekanı ve bu mekandaki harekete bağlı olarak da fizik zamanı aynı anda yaratmıştır. Bizim için geçmiş, gelecek ve şimdiden sözetmek zorunda olsak bile, fakat Allah için herşey "şimdi"den ibaret olmalıdır. Aynı şey Allah'ın ilmi için de geçerlidir. Her yargı kendi doğasına göre kendisine konu olarak kavradığından ve Allah hep sonsuz ve şimdi olma durumunda olduğundan, onun bilgisi de, zamanın bütün devinimlerini aşarak kendi şimdisinin yalınlığında kalır, geçmişin ve geleceğin sonsuz yayılımını kapsayarak kendisinin o yalın kavrayışında herşeyi şimdi oluyormuş gibi seyreder.[4] Ayrıca bilinen her şey kendi özgün gücüne ve doğasına göre değil, onu bilenlerin bilme yetisine göre bilinir. Mesela, bir cismin yuvarlaklığını gözle görerek başka,

---

[1] Taberi, *a.g.e.*, 13/8179; Tabersi, a.g.e., 9/301
[2] Razi, *a.g.e.*, 29/97-98
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/329; İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/274
[4] Boethius, a.g.e., s:353

dokunarak başka algılarız. Çünkü gözle bir kerede ve bir anda algıladığımız halde, dokunmada elimizi cismin etrafında gezdirerek, ancak kısım kısım yuvarlaklığını algılayabiliriz.[1] Aynı şekilde mesela bir insanı duyularla başka, imgelemeyle başka, akılla başka, zekayla başka türlü kavrarız. Çünkü duyular insanın maddeden oluşan biçimini algılar, imgeleme ise maddeye bağlı olmaksızın sadece biçimi (suret) algılar. Akıl bunun da ötesine geçer ve tek tek bireylerin hepsinin ait olduğu tümelin (küllinin) ışığında, insan türünü görür. Anlama gücü ise gözünü daha yükseğe çevirir ve dünyanın sınırlarını aşarak zihnin berrak görüşüyle o en saf biçime bakar.[2] Dolayısıyla Allah'ın eşyayı ve olayları bilmesi bu eşya ve olayların kendi özüne göre değil, Allah'ın ilminin özüne göre olmaktadır. Aynı şekilde biz nasıl ki, eşyayı farklı özelliklerimizle farklı algılıyorsak, Allah'ın da algılaması ve bilmesi tamamen farklıdır. Peygamberimiz'in hadislerine baktığımızda madde dünyasının ötesine geçtiğinde herşeyin geçmiş ve gelecekten soyutlanıp şimdiye dönüştüğünü görmekteyiz. Hz. Adem'in yaratılırken bile kendisinin peygamber olduğunu ifade etmesi, cehennemdeki insanların durumunu anlatması bu kabilden olmaktadır. Biz de rüyalarımızda bazen geçmişi bazen geleceği görüyoruz.

Özetle kaza-kader konusunda Allah'ın fiil ve ilminin ne şekilde olduğunu değil, sadece ne şekilde olmadığını ifade etmek durumundayız. Halbuki bu konuda geçmişten beri yapılan yorumlar, Allah'ın zat, sıfat ve eylemlerinin insanın zat, sıfat ve eylemlerine kıyas edilmesine dayanmaktadır ki, bu "kıyasun maâl farik"tir, fasid bir kıyastır.

Bu sebeple daha önce belirttiğimiz gibi insanın umudunun sürekli canlı tutulması amacının da bu gibi gaybi konularda bir odak noktası olduğunu söylemek durumundayız. Yani herşeyin kaderde belirlenmiş olduğunu ifade eden hadisler, insanın bela ve hastalıklar konusunda kendisini koruma konusunda günümüzde olduğu gibi vesvese ve kuruntulara kapılmama amacını güttüğü gibi, Allah'ın her an herşey yapabildiğini ve yaptığını ifade eden ayetler de[3] insanın umudunu kaybetmemesi, dua gibi Allah ile ilişkisini sürekli canlı tutan eylemlerde bulunması amacını güdebilmektedir. Bu sebeple eşya ve olaylara yönelik Allah'ın sonsuz

---

[1] Boethius, a.g.e., s:335
[2] Boethius, a.g.e., s:335-337
[3] Rahman 55/29

ilminin değişmediği, meleklerin kendi sayfalarındaki yazdıklarının değiştiği konusunda ittifak varken, el-Levhû'l-Mahfuzda yazılanların değişip değişemediği konusunda ihtilaf ve tartışma bulunmaktadır.[1] "Allah istediğini siler, istediğini bırakır ve O'nun yanında Kitab'ın ana kaynağı vardır"[2] ayetinde kitabın ana kaynağından amaç bazılarına göre el-Levhû'l-Mahfuz, bazılarına göre ise Allah'ın ezeli, kadim ilmidir.[3] Bu yüzden değişmemesinden dolayı Allah'ın ezeli sonsuz ilmine kaza-ı mübrem denilmiştir. Meleklere kadir gecesinde bildirilenler de Allah'ın ilmindeki birtakım gizli sebep ve şartlara bağlı olduğu için (bu yüzden kaza-ı muallak denilmiştir) değişir. Bazılarına göre el-Levhû'l Mahfuz'un da gayb alemine yönelik tarafı var ki, bu mübremdir değişmez, şehadet alemine (fizik alem) yönelik tarafı var ki, bu şart ve sebeplere bağlı olduğu için değişebilir.[4] Bu sebeple Kur'an ve sünneti daha iyi anladıkları bir vakıa olan sahabenin zeka ve ilim olarak önde gelenlerinden Hz. Ömer ve Hz. İbn Mesud "Allahım! Bizi şekavet divanında yazmışsan bizi oradan sil ve saadet divanında yaz. Çünkü sen istediğini siler, istediğini sabit bırakırsın"[5] diye dua etmiştir. Hz. Peygamber de bu yüzden 'kaza'yı ancak dua geri çevirir ve sılayı rahim (akrabayı gözetmek) de ömrü uzatır"[6] buyurmuştur.

Ayrıca "duanın kaderle çeliştiği problemi" konusuna da bakılması gerekmektedir.

5.3. Dua

Kur'an'da bela, sıkıntı ve hastalıkların defedilmesine yönelik ne yapılması gerektiği konusunda ilk önce umudun kaybedilmemesinin yanında Allah'a dua edilmesi de etkili bir yol olarak ortaya konulur.

İlk önce Allah'ın edilen duaları kabul ettiği vurgulanır. *"Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana*

---

(1) Muhammed Sıddık bin Hasan el-Kânnucî, *Mevsuatu Ebcedi'l-Ulum,* s:22
(2) Rad 13/39
(3) İbn Acibe, *a.g.e.,* 3/347
(4) İbn Acibe, *a.g.e.,* 3/347
(5) İbn Acibe, *a.g.e.,* 3/348
(6) Tirmizi, *Kader,* 2139; Ahmed, *Müsned,* 5/277-282

inansınlar ki, doğru yolu bulalar"[1] ve *"Rabbiniz şöyle buyurdu: bana dua edin kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir"*[2] gibi ayetlerde bu dile getirilir. Ayrıca bu ayetlerden birincisinde *"Kullarım sana benden sorduklarında (söyle onlara): ben çok yakınım. Bana dua edenin duasını kabul ederim..."* ibaresinde *"Ben yakınım"* buyurulmuş, vasıta kaldırılmış, yakınlık da duaya icabetle açıklanmıştır ki, bunda büyük bir incelik vardır. Cenab-ı Allah, duada kulu ile kendisi arasına bir vasıtanın girmesini istemiyor ve sanki diyor ki: "Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında muhtaç olabilirse de, dua vaktinde benimle onun arasında vasıta yoktur".[3] Tabii burdaki Allah'ın yakınlığından amaç mekansal bir yakınlık değil, Allah'ın bu duayı ilmiyle çabuk bilip ve buna bağlı olarak çabuk cevap vermesinden kinaye olmasıdır.[4]

Peygamberimiz de yukardaki *"Bana dua edin kabul edeyim..."* ayetine dayanarak "Duadan aciz kalmayın (dua etme konusunda gevşeklik göstermeyin)" buyurmuştur.[5] Yine Peygamberimiz "Dua müminin silahı, dinin direği ve göklerin-yerin nurudur" demektedir.[6]

Yalnız, dua edilmesi ve bunun kabul edilmesi konusunda teorik (nazari), pratik (ameli), aslah (kul için en iyi olanın yaratılması) ve tasavvufi (evleviyet açısından) dört problem sözkonusudur.

5.3.1. Duanın Kaderle Çeliştiği Problemi

Duayla ilgili teorik problem budur. Şöyle ki, Birincisi dua ile istenen, Allah yanında ya olacağı bilinmektedir ya da bilinmemektedir; olacağı bilinmekteyse, olacağı vaciptir zorunludur, duaya hacet yoktur. Olmayacağı bilinmekteyse olması imkansızdır, yine duaya ihtiyaç yoktur.[7] İkincisi bu alemdeki bütün olayların, ezeli olan bir müessir (etken)e dayandığından şüphe yoktur. O halde bu ezeli etkenin, ezelde varlığını gerekli kıldığı şeyin olması vaciptir. Gerekli kılmadığının da olması

---

[1] Bakara 2/186
[2] Ğafir(Mümin) 40/60
[3] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/11; Razi, *a.g.e.*, 5/84; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/153
[4] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/151; Razi, *a.g.e.*, 5/82
[5] Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, 1/338
[6] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/153
[7] Elmalılı, *a.g.e.* 2/7; Razi, *a.g.e.*, 5/83

imkansızdır. Bunlar ezelde (sonsuz öncede) sabit ve takdir edilmiş olunca duanın da elbette tesiri olamaz. Bu nokta değişik deyişlerle de ifade edilir:[1] Üçüncüsü, derler ki, kaderler geçmiş, kazalar yakındır. Dualar bunu ne artırır, ne de eksiltir. O halde duanın faydası nedir? Peygamber Efendimiz bile "Allah kaderleri, yarattıklarını yaratmadan şu kadar ve şu kadar sene önce takdir etti"[2] demektedir. Yine "Olacak şeylerde kalem kurudu"[3] buyurmaktadır. Aynı şekilde "Dört şeyden ferağat hasıl olmuş, onlar bitirilmiştir; ömür, rızık, yaratma ve huy(ahlak)"[4] buyurmaktadır. Dolayısıyla her şey kaderde belirlenmiş ve bitirilmiş ise duanın tesiri buna bağlı olarak da bir faydası kalmamaktadır.

Görülüyor ki, bu problemler Allah'ın ilmi, cebr ve icab (determinizm) ve kaza-kader konusu ile ilgilidir. Bunlara toplu olarak şöyle denilebilir: Allah'ın önceden her şeyi bilmesine dua da girer. Yani insanın dua etmesi ve duaya iman etmesi, ezelde olacağı bilinen bir şey ise, o dua her halde yapılacaktır. Ezelde duaya bağlı olarak takdir edilen taleplerin de her halde dua şartıyla olacağının bilinmiş olması lazım gelir.[5] Mesela yemek yemek şartıyla doyması takdir adilmiş olanın, istemek ve azmetmek şartıyla muvaffak olacağı takdir edilmiş olanın doyması, muvaffak olması, yemeye, istemeye ve azme bağlı olduğu gibi, dua da öyledir. Talep ile, dua ile kayıtlı olarak, olacağı bilinen takdirler vardır.[6]

Bir de şu vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi Cenab-ı Allah her şeyden öncedir. Bu mana iyice düşünülünce anlaşılır ki, kadere mahkum olan Allah değil, yaratıklardır. Kaderler önce ise Allah kaza ve kaderden öncedir. Dua, bu önceliği ikrar ve itiraf olduğu için kulluk makamlarının en önemlisidir. Bize gelince, Allah Teala'nın ilmi, kaza ve kaderin niteliği, akıllarımızın dışındadır. Kaderin sırrı meydana gelmesinden önce bilinemez. Bu şekilde Allah'ın, kulun ümit ile korku arasında kalıp korunmasını gerekli kılmıştır. Ümit ve arzu, başarının sebebi, korku ve çekinme başarının düzenleyicisidir. Yaşamak bu iki özelliğin dengesidir. Varlıkla yokluk arasında dönüp dolaşan mümkinin mahiyeti de budur. Bunun için Allah'ın ilmi, hepsini kuşatmıştır. Allah'ın kaza ve kaderi herkes için geçerli olmakla birlikte

---

[1] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/7; Razi, *a.g.e.*, 5/83
[2] Tirmizi, *Kader* 18, Müslim, *Kader* 16
[3] Tirmizi, *İman*, 18
[4] Heysemi, *a.g.e.*, 7/195.
[5] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/8
[6] Elmalılı, *a.g.e.*,2/8-9

sorumluluk da sözkonusudur. Biz, kanunsuz yaşamadığımızı biliriz, hem de iradenin ve azmin bir kanun olduğunu biliriz. Ümit ve korku, talep ve azim kanunlarının birisi de duadır. Bütün olaylar sebeplere bağlı ise, dua da o sebeplerden birisidir.[1] Bu sebepten dolayı Ashab-ı Kiram, Peygamberimize cebir ve kader meselesini sormuşlar: Ey Allah'ın Resulü nasıl görürsün? Bizim amellerimiz, bitirilmiş bir şey midir, yoksa yeni başlayan bir iş midir? demişler. "Bitirilmiş bir şeydir"[2] buyurulunca, "O halde (davranışlar) nerede kalır?" sorusunu sormuşlardır. Bunun üzerine: "Çalışınız, herkes kendisi için yaratılmış olan şeye kolaylıkla ulaşır"[3] buyurmuştu. Hem kaderin geçtiğini, hem de kolaylığa kavuşmuş olmak için çalışıp amel etmenin lüzumunu göstererek, işin ne cebir ve ne de sırf icab, ne de mutlak hürriyet olmadığını, belki arasında orta bir yol ve icab ile seçimin toplamı iki iş arasında bir iş olduğunu göstermiş, boyun eğdirmemiş, kolaylığa erdirmiştir. Şaşıranlar, bu orta noktanın ya aşırısına veya ihmaline düşenlerdir.[4]

Genel olarak şunu da söylemek durumundayız: bilgi, bilinene bağlıdır. Bilinen, onu bilmeye bağlı olarak değişmez. Dolayısıyla, bir olayın olacak olması, Allah'ın onun gelecekte olacağını görmesine bağlı değildir, daha çok bunun karşıtı geçerlidir. Yani bir olay olacak olduğu için Allah'ın bilgisinden kaçamaz. Kısacası bilinen olayların olması gerektiğine dair bir zorunluluk yoktur, gelecekte olacak olayların önceden görülmesi zorunludur.[5] Ancak böyle bir düşünce, bu olayların Allah'ın ilminin nedeni olduğunu söylemeyi gerektirmez mi?[6] Aynı şekilde gelecekte olacak bir olayın olması belirli ve zorunlu değilse, onun olacağını kim önceden bilebilir ki? Yine bu olayların zorunlu olmadığını söylemek, Allah'ın ilminin değişebilir olmasını söylemek değil midir[7] ve bu olayların zorunlu olmaması bir gelişi güzelliği ve düzensizliği getirmez mi? Bize göre bu sorular, bilgi açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Zira ilmin, maluma, bilinene değil de, bilinenin, bilgiye ilme bağlı olduğunu söylemek, ilim özelliğini irade özelliğiyle karıştırmak demektir. Ayrıca gelecekteki olaylar Allah'ın ilminden dolayı zorunlu

---

[1] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/9; Razi, *a.g.e.*, *a.g.e.* 5/85
[2] Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, 2/12; Tirmizi, *Tefsirû Sûretî*, 12/3.
[3] Buhari, *Kader*, 4, *Tefsiru Sureti* 92/3-7, *Edep* 120, *Tevhid* 54; Müslim, *Kader* 6-8; Tirmizi, *Tefsiru'l-Kuran* 11/3, *Kader* 3; Ahmed, *Müsned* 4/67; Ebu Davud, *Sünnet* 16; İbni Mace, *Mukaddime* 10, *Ticaret* 2
[4] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/9
[5] Boethius, *a.g.e.*, *s*:319
[6] Boethius, *a.g.e.*, s:321
[7] Boethius, *a.g.e.*, s:323

oluyorsa, bu zorunluluk Allah'ın ilminin de sadece bu olaylara taallukunu zorunlu kılar, bunların çelişiğini bilebilmesini imkansız kılar ve aynı şekilde bu zorunlu kılma, O'nun kudretinin ve iradesinin bu olayların ters durumlarına taalluk edilebilirliğini imkansız kılar ve böylece O'nun kudret ve iradesini sınırlar.

Kısacası Allah zat olarak, insanlarla kıyaslanamadığı gibi,Allah'ın ilim gibi sıfatları da insanların sıfatlarıyla kıyaslanamaz. İnsanın çıkarım yapma ve cüziyatı bilme yöntemi Allah'ın külli ve basit, yalın ilminin işleyiş tarzını algılayamamaktadır.[1]

Bize göre Allah'ın ilminini kaza-kader, gelecekteki dua, insanların eylemleri vb. durumlarla ilişkisi, Allah'ın ezelilik ve ebediliğinin ne şekilde algılanacağına da bağlıdır. Dördüncü asırdan onbeşinci asra kadar, Augustine(ö.430), Boethius(ö.524), St. Anselm(ö. 1109), St. Thomas(ö.1274), J. Calvin(ö.1536), Descartes(ö.1650) ve Friedrich Schleiermacher(ö.1834) gibi Batı kilisesine mensup büyük Hristiyan felsefi teologların hepsi ve bu tarihten sonra da bu kiliseye mensup olanların çoğu, Allah'ın ezelilik ve ebediliğini zamansızlık olarak algılar. Buna göre Tanrı zamanın dışındadır, O'nun için dün, bugün, yarın yoktur.[2]

Kutsal kitap yazarlarının tamamı, ilk üç miladi asırda yaşamış teologların hemen hepsi, son birkaç asır içinde yaşamış Batılı teologların bazısı ve hangi asırda yaşamış olursa olsun Doğu Ortodoks kilisesine mensup teologların çoğu, Allah'ı zaman içinde varlık olarak tasavvur ederler. Bunlara göre, Allah, geçmiş, şimdi ve gelecek zamanın bütün anlarında vardır, O'nun ezelilik ve ebediliği, her zaman var olması anlamına gelmektedir.[3]

Allah'ın ezelilik, ebedililiğini zamansızlık olarak anlayanlar şu kanıtlara dayanmışlardır. Allah, zamansal bir varlık olarak düşünüldüğünde değişmeye konu edilmiş ve fiziksel evrenin işleyişine yakalatılmış olacaktır.[4] Aynı şekilde Allah evrenle ilgili her şeyin dolayısıyla zamanın ve mekanın da yaratıcısı kabul edildiğine göre kendi yaratmış olduğu zamanın hükmüne –daha önce dahil değilken- nasıl dahil

---

[1] Boethius, *a.g.e.*, s:329-359
[2] Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği* s:159-160
[3] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:160
[4] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:164

olabilir? Allah mekanı yaratmış fakat zamanı yaratmamıştır diye bir itiraz ise geçerli değildir. Çünkü zaman ve mekan (uzay) birbirine bağlıdır. Allah'ın zamanı yaratmamış olmasından söz edilmesi, mekanı (uzayı) da yaratmamış olması anlamına gelecektir.[1] Aksi takdirde "tarcihûn bilâ müraccih", "tahsisûn bilâ muhassis" lazım gelecektir. Özetle, Allah, zaman ve mekan şartları dahilinde varolan şeylerin varlık şartıdır, fakat kendisi o şartlardan bağımsız olarak vardır.[2]

Allah'ın zamansal olarak sonsuz öncede, şimdide ve sonsuz sonrada var olduğunu söyleyenler ve Allah'ın ezelilik ve ebediliğini bu şekilde anlayanlar şu dayanakları ileri sürmüşlerdir: Zamansız bir Allah nasıl kişisel (zat) olabilir ve zaman içinde nasıl eylemde bulunabilir ve aynı şekilde zaman içindeki bir evrenle nasıl ilişki içine girebilir ki? Bizce bu dayanak, Allah'ın zatı, sıfatları ve eylemleri konusunda insana kıyas edilmesine dayanmaktadır ki, bu kıyas meal farıktır, fasid bir kıyastır. Allah ne zatı, ne sıfatları ne de eylemleri konusunda insan veya evrendeki diğer varlıklarla karşılaştırılmamalıdır. Allah, bu evreni, zamanı ve mekanı yaratmazdan önce zat, sıfat ve fiil olarak ne şekilde ise bunları yarattıktan sonra da öyle kalacaktır. Zira Allah kadimdir, kadim de değişim kabul etmemektedir.

Allah'ın zamansal olduğunu düşünenlerin dayandığı bir delil de şudur: Allah'ın zamansızlığının, insani zamanın bütün anlarında eşzamanlı (aynı zamanda) olarak var olmasına bağlı olduğu söylenmektedir. Böylece O'nun, dün yaptığım şeyde, bugün yapıyor olduğum şeyde ve yarın olacağım şeyde eşzamanlı olarak bulunduğu (ve hepsinin eşzamanlı olarak şahidi olduğu) söylenmektedir. Fakat dün, bugünle, bugün de yarınla eşzamanlı ise, dün yarınla eşzamanlı olacaktır. Hatta bu günlerin hepsi birbiriyle eşzamanlı olacaktır. Bu durumda, dün bugünün ve yarının aynısı olmuş olur ki, bu açıkça saçmadır ve tutarsızdır.[3] Bu delile şöyle cevap verilebilir: Allah'ın, dünle, bugünle ve yarınla eşzamanlı olması bunların birbirleriyle eşzamanlı olmasını dolayısıyla aynı olmasını gerektirmemektedir. Gerektiği kabul edilse bile, Allah'ın herhangi bir şeyden önceliği veya sonralığı sözkonusu olmadığı gibi, herhangi bir şeyle eşzamanlı oluşu da kabul edilmemektedir, çünkü

---

[1] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:164
[2] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:164
[3] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:161

eşzamanlılık da zamanlılık bildirmektedir ki, biz Allah'ın zamansal olmadığını belirtmiştik.[1]

Allah'ın zamansal olduğunu düşünenlerin, zamansal olmadığını düşünenlere yönelttiği bir itiraz da şudur: Allah'ın zaman dışı olduğu görüşü temelini ve etkisini Yeni Eflatunculuk'tan almaktadır,[2] dolayısıyla kutsal kitaplardaki nasslara dayanmamaktadır. Çünkü gerek Kutsal Kitap'ta gerekse Kur'an-ı Kerim'de Allah zamanda ve tarihte eylemde bulunucu olarak tasvir edilir. Allah şunu yaptı, şunu yapıyor, şunu yapacak gibi ifadeler kullanılır.[3] Bu itiraza şöyle cevap verilebilir: Bütün kutsal kitaplar genel halkı göz önüne aldığı için onların kolay anlayabileceği bir dil kullanılmıştır, felsefi ve akli derinlik, bu konulardaki uzmanlara havale edilmiştir. Kutsal nassların, aklın zorunlu olarak gerektirdiği ilkeler ışığında te'vil edilmesi zorunludur. Bu yüzden tafsili tevil olmasa da icmali tevil selef alimleri de dahil olmak üzere (müşebbihe ve mücessime hariç) bütün İslam alimleri tarafından kabul edilmiştir. Mesela Allah için yüz, el vb. niteliklerden sözedilse bile bunların insanların ve diğer canlılarınki gibi olmadığı, Allah'a özgü ve keyfiyetsiz bir şekilde oldukları kabul edilmiştir. Buna göre Allah için bir zamandan söz edilse bile bu zamanın, bizim bildiğimiz fizik zaman gibi olmadığı açıktır.

Ayrıca zamanın göreceli olduğu da hem izafiyet teorisi hem de Kur'an tarafından işaret edilmektedir.[4] Mesela Kur'an'da *"melekler ve ruh(Cebrail) oraya miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar"*[5] buyurulmaktadır.

Son olarak "Allah'ın, zamanı yaratmasından önceliğinden söz ederken yine zamandan söz edilmiş olamaz mı? Çünkü öncelik bir zamanı gerektirmektedir" itirazına cevap olarak; biz bu zamandan önceliği, sadece zamansızlığı dile getirmek için –dil imkanlarının sınırlılığından dolayı- ifade ettik.

---

[1] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:161
[2] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:165
[3] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:165
[4] Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s:166
[5] Mearic 70/4; ayrıca Secde 32/5-6

Allah'ın zamansız olduğuyla ilgili belirtmekte fayda gördüğümüz bir nokta da şudur: Kelam kitaplarında zamanın öncesiz olmadığı, sonlu olduğu ispatlanmıştır.[1] Mekanın (uzayın) da sonlu olduğu bilim tarafından (zira uzaya bir ışık gönderilirse, bir süre sonra geri gelir) kabul edilmektedir. Zaman ve mekan ayrılmaz olduğuna göre zamanın sonluluğu, mekanın sonluluğuna kıyasla bilimsel olarak da kabul edilir. Bu durumda Allah'ı sonlu zamana bağlı düşündüğümüzde Allah'ı da sonlu olarak kabul etmiş olmaktayız.

Bu bağlamda zaman ve mekan birbirinden ayrılmaz olduğuna göre Fahruddin er-Razi'nin, Allah'ı mekansız olarak kabul etmesine[2] rağmen kaza-kader konusunda zamana bağlı olarak düşünmesini, bir öncelikten ve sonralıktan sözetmesini bir çelişki olarak gördüğümüzü belirtmek istiyoruz.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Allah'ın sozsuz ilminde bilinen bir şeyin değişmeyeceği ve değiştirilemeyeceği ittifakla kabul edilen bir durumdur.[3] Aksi takdirde ilim, cehalete dönüşmüş olur. Meleklerin kendi sayfalarında (seneden seneye) yazdıklarının değişebildiği konusunda da ittifak vardır. El-Levhu'l-Mahfuz'da yazılanların ise değişebilip değişemediği konusunda ise ihtilaf vardır. İşte dua ve sadaka vb. güzel davranışların bu son ikisinde güzel değişimlere vesile olduğu kabul edilebilir.

Bu yüzden duanın faydasız ve anlamsız olduğunu ileri süren bazı kişilere rağmen, bütün zamanların en büyük çoğunluğunu teşkil eden alimler, duanın bir fayda verdiği görüşünü benimsemektedirler.[4] Ayrıca Kur'an, *"De ki; Allah'ın dışındaki bize ne fayda ne zarar verebilecek ilahlara mı dua edeceğiz?"*[5], *"Allah'ın dışında kendisine kıyamet gününe kadar bir cevap vermeyecek varlıklara duada bulunan onlara yalvarıp yakarandan daha sapıtmış kim olabilir ki?"*[6], *"Allah'ın dışında çağırdıklarınız size yardım etmeye güç yetiremezler"*[7] ve *"Allah'ın dışında*

---

[1] Mesela Abdurrahman Habenneke el-Meydani, *el-Akidetu'l-İslamiyye ve Ususuha,* s:75
[2] Razi, *a.g.e.,* 5/82
[3] Bu anlamda Swinburne'nin, Allah'ın, insanların ne yapacaklarını önceden bilemeyeceğini söyleyerek Allah'ın ilmini sınırlamasını kabul etmemiz mümkün görünmemektedir. Bkz. Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.,* s:166
[4] Razi, *a.g.e.,* 5/84
[5] Enam 6/71
[6] Ahkaf 46/5
[7] Araf 7/197

(ilah olarak) zannettiklerinize dua edin. (onlar) sizden ne zararı kaldırma gücüne ne de bu zararı sizden çevirme gücüne sahip olmayacaklardır"[1] gibi ayetlerde Allah'ın dışında dua edilen, medet umulan hiçbir varlığın bu duaya karşılık veremeyecekleri bildirilmektedir. Bunun mefhumu muhalifi olarak Allah'ın duaya cevap verdiği, kısacası duanın fayda verdiği anlaşılmaktadır. Yine Kur'an'da Hz.İbrahim gibi peygamberlerin dua ettikleri ve isteklerinin yerine getirildiği de ifade edilmektedir. Mesela Hz. İbrahim şöyle der: *"Bana yaşlılığımda İsmail ve İshak'ı veren Allah'a hamd olsun. (çünkü) Rabbim şüphesiz duaları çokça işitendir"*.[2]

Duanın teorik yönden problem olarak ileri sürülen noktalarından biri de şudur: Dua ile istenilen, kulların maslahatlarından ise mutlak cömert olen Allah zaten onu ihmal etmeyip verecektir. Kulların maslahatlarından değilse talep edilmesi caiz değildir.[3]

Bize göre bu konu Mû'tezile'nin salah ve aslah görüşünü ilgilendirmektedir. Bu görüşe göre Allah kulları için ancak kendileri için en iyisini en maslahatlı olanını yaratmak zorundadır, hatta en maslahatlı olanın dışında bir şeyi yaratmaya gücü de yoktur.[4] Salah ve aslah görüşü de onların, "ûsûl-u hamse" (beş temel ilke)sinden 'âdl'ın gerektirdiği bir görüştür.[6]

Bizce Mû'tezilenin salah ve aslah görüşü onların en zayıf görüşlerinden birisidir. İmam Eşari bu görüşü üç kardeş meselesiyle çok kolay bir şekilde çürütmüştür.[7] Çünkü Allah, insan için en iyi en hayırlı olanı yaratmak zorunda olsaydı, kimsenin küfr üzerine ölmemesi gerekirdi.

Özetle Allah, insanlar için en maslahatlı olanı yaratmak zorunda değildir. Allah, insanlar için bazı faydalı şeyleri doğrudan vermiş, bazılarını güzel davranışlarıyla kazanmalarına bırakmış, bazılarını da onların dualarına, içten istek ve yakarışlarına bırakmıştır. Bundan amaç, kulun, Yüce Yaratıcı'sıyla sürekli iletişim

---

[1] İsra 17/56
[2] İbrahim 14/39; ayrıca İbrahim 14/40
[3] Razi, *a.g.e.*, 5/84
[4] Mahmud Salim Ubeydat, *el-Fireku ve Akâiduha,* s:119-120; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel,* 3/92; Ahmet Emin, *Duhâ'l-İslam,* 3/45; Muhammed Ali Ebu Reyyan, *Tarihu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam,* s:247
[5] Muhammed Ali Ebu Reyyan, *Tarihu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslam,* s:247
[6] Bkz: et-Taftazani, *Şerhu'l-Akaid* s:105

içerisinde olmasını sağlamaktır. Ayrıca *"Her gün (her an), O (Allah) bir iştedir"* ayeti gereğince de Allah'ın sürekli canlı bir eylem içerisinde olmasının gerektirdiği de budur. Kulun en iyiye ulaşması, tek, düz, çizgisel bir yolla değil, dairesel ve bir çok yolla ulaşması amaçlanmıştır. Ayrıca insan bizzat dua ile kendisi için bazen yararlı olanı, bazen de bilmeden zararlı olanı ister ki, bu da bir başka deneme aracı olmaktadır.

Ayrıca bu konuyla ilgili "Allah'ın her an bir işte olmasının kaderle çeliştiği iddisı" konusuna bakılması gerekmektedir.

5.3.2. Duanın Genelde Kabul Edilmemesi Problemi

Duanın pratik probleminden amacımız budur. Şöyle ki, bu da *"Bana dua edin, size cevap vereyim"*[1] ve *"Dua ettiğinde dua edenin duasını kabul ederim"*[2] gibi ayetlerde Allah'ın her duayı kabul edeceğine işaret edilmişken neden bazen hatta genelde dualarımızın kabul edilmiyor olduğudur ki, bu meşhur bir sorundur.

Bize göre bu sorun, bir çok konuda olduğu gibi, bir meselede tek bir ayete veya tek bir hadise dayanma yanlışından doğmaktadır. Bir meselede hüküm verirken o mesele ile ilgili bütün ayetleri mümkünse bütün hadislerin göz önüne alınması gerekmektedir. Çünkü bu meselenin, bazen bir ayet ve hadiste genel ve kayıtsız, başka ayet ve hadislerde kayıtlı yani bir takım durum ve şartlara bağlı, ayrıca bazen daha detaylı olarak zikredildiği görülecektir. Ayrıca aynı konuyla ilgili tüm ayetler veya hadisler aynı yerde değil, farklı yerlerde zikredilmektedir. Kur'an ve Sünnet'in bu uslûbunun hikmeti, insanları Kur'an ve Sünnet'i düşünme konusunda kolaycılığa alıştırmama, gerçek alimleri diğerlerinden ayırma, ictihad ve yorum yapmayı zor ve karmaşık hale getirerek, bu konuda sevap kazanılmasını arttırma ve en nihayet muhkem ve müteşabihin kişilere göre değişimini sağlayarak, insanları ahlak ve amel konusunda olduğu gibi düşünce konusunda da sınamaya tabi tutulmasıdır ki, imanın kendisi de iradenin yönlendirdiği bir akli ictihad meselesidir.

---

[1] Ğafir 40/60
[2] Bakara 2/186

İşte dua konusunda da durum bu şekilde olmaktadır. Bazen Kur'an duanın kabul edilmesi konusunda *"Dua edin, kabul edeyim"* şeklinde genel ve mutlak bir ifade kullanırken, bazen de bir takım şartlara bağlı olarak yani mukayyed bir ifade kullanmaktadır. Usûl ilminde bilindiği üzere "mutlak"ın "mukayye"de hamledilmesi bir kuraldır.[1] Dolayısıyla duanın kabul edilmesi bir takım zaruri ve kemali şartlara bağlı olmaktadır.[2] Çünkü çok ilginçtir ki, Kur'an'da, kuldan gelen duanın kabul edilmesi, Allah'tan gelen iman ve amele davetin kabul edilmesinin karşılığı olarak dile getirilmektedir. Yani Allah, peygamberleri aracılığıyla insanları imana ve salih amele çağırır. Bunu kabul eden kul da O'na bir takım çağrılarda bulunur. Şu var ki genelde Kur'an'da Allah'ın çağrısı için davet kelimesi[3], kulun çağrısı için dua kelimesi[4] kullanılır. "Davet" ve "dua" kelimesi aynı kökten gelmektedir ve ikisi de aslen mastar olup sonradan yapılan çağrı anlamında isim olmuşlardır.[5] Bizce Kur'an'da Allah'ın çağrısı için davet teriminin, kulun çağrısı için ise dua kavramının kullanılma sebebi, davet kelimesinin daha çok zengin vb. ileri gelenler tarafından ve genelde davet edilene fayda verecek ziyafet vb. şeylere çağrı için kullanılmasıdır. Şüphesiz iman ve islam, en büyük merci olan Allah tarafından yine insanlara faydası olacak şeylerdir. Bu sebeple bunlara çağrı için davet kavramı kullanılmıştır. Dua ise kelime olarak çağrı ve seslenme anlamlarında olsa bile, umumi örfte yani günlük dilde küçüğün, büyükten herhangi bir istekte bulunması anlamında kullanılmaktadır. Bu yüzden kulun, Allah'a çağrısı için dua kavramı kullanılmıştır.

Bu şartları dile getirirken de yine Kur'an genel ifadeler kullanırken Sünnet bunları detaylandırmaktadır.

Bununla birlikte bazen davetin, kulun duası anlamında kullanıldığı da görülmektedir. *"Kullarım beni sana sorduklarında... şüphesiz ben yakınım, beni çağırdığında dua edenin davetine karşılık veririm"*[6] ayetinde bu görülmektedir. Aynı şekilde bazen Allah'a davet için de dua kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Hz. Nuh'un *"Rabbim! Dedi, şüphesiz ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim;*

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 5/85
(2) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/154-155
(3) Örneğin İbrahim 14/44
(4) Örneğin İbrahim 14/39
(5) Bkz. dua kelimesinin bu durumu için Razi, *a.g.e.*, 5/85
(6) Bakara 2/186, ayrıca Yunus 10/89

fakat benim duam(davetim), ancak kaçmalarını arttırdı"[1] sözlerini nakleden ayet buna örnek olmaktadır. Bize göre bu istisnai kullanımın sebebi insanlar arasında makam ve mevki resmiyetini ve bunun dile yansımasını Allah ile kul arasından kaldırarak Allah ile kulu arasında sıcak ve samimi bir diyalog kurmaktır.

Konumuza tekrar dönersek insanların dualarının kabul edilmesinin birinci şartı, onların da Allah'ın davetine yani çağrısına karşılık vermeleridir. *"Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım, bana dua ettiğinde, dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki, doğru yolu bulalar"*[2] ayeti buna genel anlamda işaret etmektedir.

İşte Allah'ın davetine uymanın dolayısıyla da duanın kabulunun asgari şartı şüphesiz iman olmaktadır. Bu sebeple *"Kafirlerin duası şüphesiz hedefini şaşırmıştır"*[3] ayetinde kafirin duasının boşuna olacağı[4], hedefini bulamayacağına işaret edilmektedir. Yine duanın imanla ilgili bir şartı da, şirk sayılabilecek her türlü düşünce, söz ve davranışlardan uzak durmaktır. *"...Dini yalnız Allah'a has kılarak O'na dua edin..."*[5] ayetinde bu vurgulanmaktadır.[6]

Duanın kabul edilmesinin Kur'an'da dile getirilen bir şartı, "adaletli olmak", ibadet etmek gibi amel-i salihte (gerek ahlaki gerek ameli güzel davranışlarda bulunmak) bulunmaktır. Zira bir ayette şöyle buyurulmaktadır: *"De ki; Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi ona çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na dua edin. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz"*[7] Çünkü adalet, ifrat ve tefrit arası, herşeyin ortasını tercih etme[8] anlamında bütün güzel davranışları kapsar. Zira adalet herşeyin hakkını vermek olarak da tefsir edilmiştir ki, iki kişi arasında olmayı gerektirmektedir. Ahlak da iki kişi arsındaki ilişkidir. Ayette dua etmeden önce secdeden söz edilmesi de ibadetlerin en üstünü ve özü olan namaza işaret olmaktadır. Yani secde kelimesinde bir mecaz-ı mürsel olarak

---

[1] Nuh 71/5-6
[2] Bakara 2/186
[3] Rad 13/14, Ğafir 40/50
[4] İbn Arabi, *a.g.e.*, 1/283
[5] A'raf 7/29, ayrıca Ğafir 40/14
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/348
[7] A'raf 7/29
[8] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/348

parçanın (secdenin) zikredilmesi, bütünün (namazın) kastedilmesi söz konusu olmaktadır. Nitekim peygamberimiz, kendisine cennette kendisiyle (Peygamberimizle) aynı yerde olmak için dua etmesini isteyen birisine "Bana (duanın kabülünde) secdelerinle yardım et" buyurmuştur. Gördüğümüz gibi bu hadiste, hem secde, namaz anlamında kullanılmış hem de duanın kabulü için ibadetin özellikle hakkıyla namaz kılmanın şart olduğuna delil vardır. Zaten namazın arapçası olan "salat"ın sözlük anlamı da dua demektir.[1] Aynı şekilde bazı müfessirler yukardaki ayetteki *"O'na dua edin"* kısmını Ona ibadet edin olarak tefsir etmişlerdir.[2] Bazıları da "namaz kılan" olarak tefsir etmişlerdir.[3] Duanın kabulünde ibadetin olmazsa olmaz bir şart olmasından dolayı Peygamber efendimiz de "Dua, ibadet etmektir"[4] buyurmuştur. Bu anlamda zikir ile birlikte en üstün ibadet olan namazın en önemli parçası olması hasebiyle[5] duanın kendisi de bir ibadet hatta en üstün ibadet olmaktadır.[6] Peygamberimiz de bu yüzden "Dua ibadetin iliğidir"[7] buyurmuştur.

Kur'an'da duanın bir şartının *"Rabbinize tazarru (yalvara yalvara) ve gizli gizli (için için) dua edin. Şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez"*[8] ayetinde belirtildiği üzere kötülük yapmama olduğu vurgulanır. Zira duadan söz edildikten sonra Allah'ın haddi aşanları sevmediği bildirilerek, onların dualarının kabul edilmeyeceğine işaret edilir. Yine bu ayette bir şartın, dua etmede içten ve samimi olunması olduğuna dikkat çekilir.

Aynı şekilde *"Yeryüzü islaha kavuştuktan sonra orda ifsad yapmayın. Ve Allah'a korkarak ve umut ederek dua edin"*[9] ayetinde dikkat çekildiği gibi duanın kabulünde bir şartın, kişisel kötülüklerden olduğu kadar ifsad ve bozgunculuk gibi toplumsal kötülüklerden de uzak durulması olduğu vurgulanır. Yine bu ayette dua ederken umut ve korku dengesi içinde olunması gerektiğinin de bir şart olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu umut ve korkudan amaç bunların gereği ve neticesi

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 14/48
(2) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/348
(3) Razi, *a.g.e.*, 14/48
(4) İbni Mace, *Dua* 1; Tirmizi, *Daâvat* 1; Razi, *a.g.e.*, 5/85
(5) Razi, *a.g.e.*, 5/85
(6) Elmalılı, *a.g.e.*, 2/11
(7) Tirmizi, *Daâvat* 1
(8) A'raf 7/55
(9) A'raf 7/56

olan güzel davranışları yapıp, kötü davranışlardan sakınma olduğu söylenerek bir mecaz-ı mürsele gidilebilmektedir. Böylelikle umut ve korku dengesi takva ile özdeşleşmekte daha doğrusu takvanın ve imanın psikolojik boyutu olmaktadır. Aynı şekilde Hz. Musa ve Harun'a *"(Allah) dedi ki, şüphesiz davetiniz (duanız) kabul edildi. O halde istikamet üzere olun"*[1] şeklindeki söylenen ayette hem duadan önce hem sonra istikamet üzere olmak şart koşulmuştur.

"Allah için en güzel isimler vardır, o halde bunlarla Allah'a dua edin"[2] gibi ayetlerde[3] duaya başlamadan önce Allah'ın güzel niteliklerini dile getirerek Allah'a övgüde bulunmak gibi istihsani ve kemali şartlara da Kur'an'da işaret edilmektedir.[4] yani Allah'a övgü ile duaya başlamak, duanın kabulünü kolaylaştıracaktır. Bu sebeple Hz. İbrahim *"Beni yaratan, doğru yola ulaştıracaktır"*[5] ayetinden *"O (Allah) ki, kıyamet gününde günahlarımı affedeceğini umuyorum"*[6] ayetine kadar bildirilen Allah'a övgü ve Allah'tan ümidi ifade eden sözleri söyledikten sonra *"Rabbim! Bana bir hüküm bağışla ve beni salihlerden kıl"*[7] diye dua etmiştir.[8] Yine rivayete göre Peygamberimiz, bir adamın Allah için "Ey Celal ve ikram sahibi!" diye seslendiğini duyunca "Dua edersen duana cevap verilecektir. O halde Allah'tan iste" buyurmuştur.[9] Bu anlamda söylendiği takdirde duanın kabul edileceğinin bildirildiği ismi-azam (Allah'ın en büyük ismi), Allah'ın yüceliğini ifade eden her türlü isim olarak tefsir edilmiştir. Yoksa Allah'ın en büyük olmayan bir ismi yoktur.[10]

Duanın kabulü ile ilgili diğer bir nokta da şudur: *"İnsan hayrı istediği kadar kötülüğü de ister ve insan pek acelecidir"*[11] ayetinde işaret edildiği üzere insanın aceleci bir varlık olmasından dolayı öfkelendiğinde, sıkıldığında ya da bir güçlükle karşılaştığında, normalde çok sevdiği bir çocuğu bile olsa o anlık öfkeden dolayı beddua edebilir, hatta herhangi bir güçlükten kurtulmada sabır ve metanet ve çaba

---

[1] Yunus 10/89
[2] A'raf 7/180
[3] Bakara 2/185-186 arasındaki bağlantı açısından
[4] Razi, *a.g.e.*, 5/80-81
[5] Şuara 26/78
[6] Şuara 26/82
[7] Şuara 26/73
[8] Razi, *a.g.e.*, 5/81
[9] Şa'rani, *Levakihû'l-Envari'l-Kudsiyye fi Beyani'l-Uhûdi'l-Muhammediye*, 2/11
[10] Şa'rani, a.g.e 2/11
[11] İsra 17/11

gösterme yerine, acelecilik gösterebilir, tezden kurtulmak için ümitsiz ve kötümser bir ruh haleti içinde "Allahım! canımı al da, beni bu sıkıntıdan kurtar!" gibi sözlerle kendisine bile beddua edebilir. Dolayısıyla böyle bedduaların kabul edilmemesi, aslında düşünerek ettiğimiz duaların kabulüdür. Bu yüzden bir müslüman kendisine bir kötülüğü dokunan diğer bir müslüman kardeşine beddua etmekten sakınmalıdır. Böyle beddualar uygun görülmemiştir, uygun olan sabretmektir, hatta o kişinin hidayeti için dua etmektir ki, bu sıddıkların makamıdır.[1] Ancak şu var ki, kasten dinden çıkmak isteyene, kibir ve gururdan dolayı peygamberden gelen bir hükme karşı çıkana beddua etmek caiz görülmüştür.[2] Zira bir adam Peygamber efendimizin yanında sol eliyle yemek yerken Peygamber Efendimiz sağ eliyle yemesini söyler. O da bunu gururuna yediremeyerek kasten sağ eliyle yiyemediğini söyler. Peygamberimiz de onun bunu kibrinden dolayı söylediğini bildiği için "bir daha sağ elinle yiyemeyesin!" diye beddua eder ve o da bir daha sağ elini ağzına götüremez oldu.[3] Kadı Îyaz'ın dışındakilere göre bu kişi bir mümindi, ona göre bir münafıktı.[4] Bir de iman ihtimali kalmamış inançsızlara, dine, topluma ifsad yoluyla zararı dokunan zalimlere –bu zarar kesilsin diye- beddua etmek uygundur. Hatta böyle kişilere iman etmemeleri için bile beddua etmek caiz görülmüştür.[5] Bu, zulmün ve fitnenin cezasının ve sonuçlarının ne kadar kötü olduğunun görülmesi içindir. Çünkü fitne, öldürmeden bile daha şiddetlidir. Zira öldürme kişisel bir zarardır. Fitne, zulûm ve ifsat ise toplumsaldır ve öldürmelerin de nedenidir. Zaten Allah da, zulûm ve ifsatta sınırı aşanların kalplerini mühürler, en kötü ceza olan imansızlıkla cezalandırır. Bir ayette şöyle buyurulur: *"Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri (kibir, gurur taslayanları, zulmedenleri) ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün ayetleri (mucizeleri) görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler..."*[6]. Bize göre burdaki ayetlerden amaç, ûmûmû'l-mecaz yoluyla hem Allah'ın varlığına ve birliğine götüren yeryüzündeki kevni, hissi, duyusal deliller ve mucizeler, hem de kelami, sözlü deliller olan kutsal kitaplar özellikle de Kur'an-Kerim ayetleridir.[7] Böylelikle bunlar ya ateistler gibi Allah'a, ya da deistler gibi nübûvvete inanmazlar. Dikkat edilirse Peygamberimiz'e iman etmeyenlerin, Ebu

---

(1) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/183
(2) İbn Allan *a.g.e.* 3/69
(3) Nevevi *a.g.e.*, 612.
(4) İbn Allan *a.g.e.*, 3/70
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/182
(6) A'raf 7/146
(7) Zira Kur'an-Kerim'de "ayet" kavramı her iki anlamda da kullanılmaktadır.

Cehil gibi daha İslamiyet doğmadan önce de insanlara haksızlık ve zulmedenlerin olduğu görülecektir. Hatta Kur'an'ın müteşabih ayetlerinin peşine takılanların bunu fitne amacıyla yaptıkları için yerildiği[1] görülmektedir. Bu yüzden fitne amacı gütmeden, iyi niyetli bir ictihattan dolayı Mû'tezile fikrine intisab eden Zemahşeri ve Huleymi gibiler, birçok ehl-i Sünnet alimi tarafından hoşgörülmüş, büyük alim imamlar sınıfından çıkarılmamışlardır. Ehli Sünnet kitapları bile bunların kitaplarından nakillerle doldurulmuştur. Bu anlamda bu gibiler ve diğer bidat ehli birbirinden ayrı tutulmuşlardır.[2]

Bu bağlamda Allah'ın, zulûmde ve kibirde aşırıya kaçanları imansızlıkla cezalandırdığı sistemini ve kimin artık iman etmeyeceğini vahiy ile bilen, kavminin imanından ümidini kesen Hz. Nuh *"(Allahım!) Zalimlerin ancak sapıklığını artır"*[3] diye ve Hz. Musa, firavun ve topluluğu hakkında *"Rabbimiz onların mallarını yok et, ve onların kalplerini öyle bağla ki, en elem verici azabı görünceye kadar iman etmesinler"*[4] diye beddua etmiştir. Peygamberimizin de bedduaları bu kabildendir. Böylelikle bu Peygamberlerin beddualarının aslında Allah'ın zaten yapacağı eylemle özdeşleşmiş olmaktadır. Bu sebeple Hz. İbrahim İsmail ile birlikte Kabeyi inşa ederken *"Rabbimiz! Bizi (kendisini ve İsmaili) sana teslim olanlardan kıl ve bizim zürriyetimizden de sana teslim olan bir ümmet kıl"*[5] diye dua ederken zürriyetinin hepsi için değil, bir kısmı için dua etmiştir. Zira bir kısmının zalimlerden olacağını ve Allah'ın *"Ahdim, zalimlere ulaşmaz"*[6] sözü gereği zalimler için duasını kabul etmeyeceğini biliyordu.[7] Dolayısıyla bize göre bu tür beddualar, bir nevi mürekkep istiare (istiare-i temsiliyye) kabilinden inşa'nın ihbar anlamında kullanılmasıdır. Bu yüzden Allah da Hz. Musa ve Hz. Harun'un bu duasına karşılık *"Şüphesiz ikinizin de duası kabul olunmuştur"*[8] şeklinde mazi (geçmiş zaman kipi) fiille cevap vermiştir.

Duanın kabul şartlarıyla ilgili Kur'an'da işaret edilen bir nokta da insanın duanın kabulü konusunda ümitsizliğe düşmemesi ve duayı bırakmaması gerektiğidir. Çünkü duanın kabulünün gecikmesinden dolayı dua etmeyi terketmek Allah

---

(1) Ali İmran 3/7
(2) Şarani, *el-Yevâkitû ve'l-Cevâhir*, 2/474
(3) Nuh 71/26
(4) Yunus 10/88
(5) Bakara 2/128
(6) Bakara 2/128
(7) Razi, *a.g.e.*, 4/56
(8) Yunus 10/89

hakkında sui zandır (kötü zandır). Allah, *"Ben, kulumun benim hakkımdaki zannına, düşüncesine göre hareket ederim"*[1] buyurmaktadır. Bu yüzden Allah hakkında güzel zanda bulunup duanın terkedilmemesi gerekir.[2] Her bir duanın bir kabul vakti ve şekli vardır. Bu yüzden Hz. Musa ve Harun'un dualarının ancak kırk yıl sonra gerçekleştiği rivayet olunmuştur.[3]

Bunun için el-Hikemu'l-Âtaiyye'de şöyle denilmiştir: "Duada ısrar edilmesine rağmen istenilenin verilmesinin gecikmesi seni ümitsizliğe düşürmesin. Çünkü Allah'ın, senin duana karşılık vermeyi üzerine alması senin kendi nefsin için tercih ettiğin şekilde değil, O'nun (Allah'ın) senin için tercih ettiği şekildedir ve senin dilediğin vakitte değil, O'nun (Allah'u Teala'nın) dilediği vakittedir"[4].

Duanın kabul şekli ve vaktinin kişinin istediği şekil ve vakitte değil Allah'ın o kişi için istediği şekil ve vakitte olabildiğini[5] söyledik. Çünkü insan aceleci bir varlık olduğu için uzak gelecekte kendisi için yararlı olanı değil, yakın gelecekte hatta bazen zararlı olanı isteyebilmektedir. Mesela İsrailoğullarından Bel'am bin Bâ'ura Hz. Musa'ya karşı dua etmeye kalkışmıştır. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz, kendisi için hayırlı olmayacağını defalarca söylediği halde, Sa'lebe Peygamberimizden kendisi için malının artması, zenginleşmesi için dua etmesini istemiş, fakat onun zenginleşmesi onun helâkı olmuştur.[6] Bu sebeple duanın kendisi bir ibadet olduğu için Allah bunun karşılığını kulun için hangi vakit ve hangi şekilde daha hayırlı ise o şekilde vermek istemektedir. Bu yüzden Peygamber Efendimiz, "kendisinde bir günah veya sılay-ı rahimin kesilmesinin söz konusu olmadığı bir duayla dua eden hiçbir müslüman yoktur ki, Allah o duaya karşılık şu üç şeyden birini vermiş olmasın. Ya dünyada iken o duada istenileni verir ya da o kişi için Ahirete bırakır veya o duanın dengi olan bir kötülüğü ondan defeder"[7] buyurmuş ve bu yüzden çokça dua edilmesini tavsiye etmiştir.[8] Hatta daha dünyada duasının karşılığı verilenlerin, dualarının karşılıklarının dünyada değil de, ahirette verilenlerin durumunu görünce "Keşke dünyada iken duamızın karşılığı verilmeseydi" diye

---

(1) Şarani *a.g.e.*, 2/10
(2) Şarani *a.g.e.*, 2/10
(3) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/182
(4) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/183
(5) Şevkani, *Fethu'l-Kadir* 1/337
(6) Şarani *a.g.e.*, 2/12
(8) Ahmed, *Müsned* 3/18
(8) Şarani *a.g.e.*, 2/11

imreneceklerine dair bir hadis de rivayet olunmuştur.[1] Özetle Peygamberimiz "Hanginiz olursa olsun 'dua ettim de duam kabul edilmedi' diyerek acele etmezse, duası kabul edilir" buyurmuştur.[2]

İşte duanın istenilen zamanda gerçekleşmemesi sebebiyle duanın terkedilmemesi ve duada ısrarcı olmak gerekmesinden dolayı, Allah insanı duada çabuk umudunu kaybetme konusunda kınayarak şöyle buyurmaktadır: *"İnsan iyilik istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzülüverir"*[3]. Bu ayet *"İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirir ve yan çizer. Fakat ona bir şey dokunduğu zaman da yalvarıp durur"*[4] şeklindeki, insanın kötü durumdayken çokça dua ettiğini ifade eden ayetle çelişki arzetmemektedir. Zira birinci ayet, insanın duası sonunda iyiliğe, zenginliğe vb. erdiğinde *"Andolsun ki, kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırırsak, bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını zannetmiyorum..."*[5] ayetinde açıkça belirtildiği gibi nankörlük ettiği, ikinci ayet ise, aceleci bir varlık olmasından dolayı duası sonunda, içinde bulunduğu bir kötülük hemen kalkmayınca çabuk ümitsizliğe kapıldığını ifade etmektedir. Kısacası iki ayet birlikte düşünüldüğünde insanın ne iyilikten ne de kötülükten anlamadığı ya ifrat yada tefrit içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Duanın kabulüyle ilgili diğer önemli bir nokta da *"Bu durum devam ederken Adem, Rabbinden bir takım kelimeler aldı ve derhal (bunlarla) tevbe etti"*[6] ayetinde işaret edildiği üzere, duanın vahiy kaynaklı kelimelerle yani Kur'an ve Sünnet'te varid olan kelime ve sözlerle yapılmasıdır. Çünkü yukardaki ayet, tevbe ile ilgili olsa da duayı da ilgilendirir. Çünkü sonuçta Hz. Adem'in tevbesi bir takım dualarla olacaktır. Ve bu dualar, yukardaki ayet gereği kendi Rabbinden yani vahiy ile olmuştur.[7] Evet, ibadet konusunda imani ve ameli boyutta bid'ate kaçılmaması gerektiği gibi, sözlü açıdan da bidate gidilmemelidir.[8] Bu kıyasın gereğidir. Zira imani, mana ve ameli boyutta bidatten söz edip de sözlü boyutta bidatten söz

---

[1] Şarani *a.g.e.*, 2/11
[2] Buhari, *Daâvat* 6340; Ebu Davud, *Salat* 1484; İbn Mace, *Dua* 3853.
[3] Fussilet 41/49
[4] Fussilet 41/51
[5] Fussilet 41/50
[6] Bakara 2/37
[7] Bkz: Bu kelimeler için Taberi, *Camiû'l-Beyan,* 1/319; Şevkânî *a.g.e.*, 1/171
[8] Şarani *a.g.e.*, 2/11

etmemek "tercihun bila müreccih"tir. Bu yüzden ibadetin özü olan namazın dili Kur'an'ın ve Sünnet'in dili ile yani Arapça ile olmuştur. Bu konuda icma' hasıl olmuştur. İmam Ebu Hanife buna muhalefet eden görüşünden dönmüştür.[1] Böylece Kur'an'ın korunması, sadece ezberlenerek ve yazılarak değil, ibadet dili kılınarak da sağlanmıştır. Kur'an'ın nuzûlünden fazla bir zaman geçmeden, Kur'an'ın farklı bir takım okunuşlarından dolayı bile birbirlerini tekfir eden Müslümanlar, Kur'an'ın ibadet dili olarak farlı dillerde okunması durumunda ve geçmişten günümüze bundan dolayı farklı dillerde binlerce Kur'an'ın söz konusu olacağını gözönüne aldığımızda birbirlerine ne yaparlardı? Ve ortada korunmuş bir Kur'an'dan sözedilebilir miydi? Sonucunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Dua da bir ibadet olduğuna göre, bu konuda da vahiy yani Kur'an ve Sünnet kaynaklı kelime ve sözler tercih etmekle kısmî bir bid'atten kaçılmış olunacak ve duanın kabulünü en azından kolaylaştırmış olacaktır.[2] Zira özellikle Kur'an, Allah'ın kelamıdır ve Ehli Sünnet'e göre bu yüzden lafzen de mucizedir ve gayri mahluktur. Ayrıca Kur'an'da, Allah'ın kelimelerinin sonsuzluk bildirdiği[3] ve tebdil (değişim) kabul etmediği[4] vurgulanır. O halde gerek ibadette gerek duada, mucize, vahye dayalı, mahluk(yaratılmış) olmayan, sonsuzluk bildiren ve değişim kabul etmeyen bir dil seçmek elbette böyle olmayan bir dile göre insanın daha fazla yararına olacaktır. Bu anlamda Kur'an ve Sünnet'ten derlenerek meydana getirilmiş bir takım dua kitaplarının gelenekselleşmesi boşuna değildir.

Yine duanın kabul şartlarından biri, istenen şey konusunda sınırı aşmamaktır. *"Rabbinize tazarru içinde ve için için dua edin. Şüphesiz Allah sınırı aşanları sevmez"*[5] ayeti buna işaret etmektedir. Dolayısıyla normal bir insanın, Cennette peygamberlerinkine eşit veya onlarınkinden üstün bir makam için dua etmesi elbette kabul edilmeyecektir, zira bu sınırını ve hakkını aşmaktır.[6]

Aynı şekilde hadislerde, duanın kabul edilme şartlarından en önemlilerinden birinin helal lokma olduğu vurgulanır. Bir hadiste Peygamberimiz şöyle

---

[1] Vehbe ez-Zuhayli, *Usulû'l fikhi'l-İslamî*, 1/96
[2] Şarani *a.g.e.*, 2/11
[3] Mesela Kehf 18/109; Lokman 31/27
[4] Mesela En'am 6/34; Yunus 10/64
[5] A'raf 7/55
[6] Şevkânî, *a.g.e.*, 1/337

buyurmaktadır: "Bir adam yolculuğunu saçı sakalı birbirine karışmış bir şekilde uzatır ve iki elini gökyüzüne kaldırarak 'Ya Rabbim!, Ya Rabbim!' diye yalvarır. Halbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve haramla beslenmiştir. Böyle bir kişinin duası nasıl kabul edilsin ki?"[1].

Duanın kabulünü kolaylaştıran bir durum da mühim isteklere dair duaların, Allah ve Resulü'nün duaların kabul edildiğini bildirdikleri vakitlere denk getirilmesidir.[2] Duaların daha fazla kabul edildikleri vakitler şunlardır: seher vakti, secde durumu, gecenin son üçte biri, oruç açılma vakti, ezan ve kamet arası, Çarşamba günü öğle ve ikindi arası, zor durumda kalınan vakitler, yolculuk, hastalık ve mazlumiyet durumu, yağmur yağma durumu ve Allah yolunda saf olurken (savaş durumu) vb. sayılabilir. Bütün bunlarla ilgili rivayetler mevcuttur.[3]

Elbette Kabe, Mescid-i Nebevi, normal mescidlerdeki dualar da diğer mekanlardaki dualara daha fazla kabul edilecektir. Onun için özellikle Allah hac menasiki bitirildiğinde dua etmemizden sözeder.[4]

Özetle, duanın kabul edilmesi için gerek dua eden kişide gerekse istenilen şeyde birtakım şartlar gerekir: dua edendeki şartlar, Allah'tan başka hiç kimsenin hiçbir güce sahip olmadığını ve vasıtaların onun emri ve isteğinde olduğunu bilmesi, sadık bir niyetle ve gafil olmaksızın kalbinin hazır olması halinde olması, haram yemekten sakınması ve duadan bıkmamasıdır.[5] İstenilen şeydeki şartlar ise günah bir istek olmaması ve sılayı rahimi kesmeye dair bir şey olmamasıdır.[6] Sehl bin Abdullah et-Tusterî(h.ö.283) şöyle der: Duanın şartları yedidir: tazarru, korku, umut, devamlılık, huşu, umum (her müslümanı duasına dahil etmesi) ve helal yemektir.[7] Diğer bazıları da, duanın şartlarından dördünü şöyle zikreder: Birincisi kişinin tek başına kaldığında kalbini koruması, ikincisi insanlarla birlikte olduğunda lisanını,

---

[1] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/154-155
[2] Şaranî *a.g.e.*, 2/11; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/155-156
[5] Şaranî *a.g.e.*, 2/11; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/155-156
[4] Bkz: Bakara 2/198-202
[5] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/155
[6] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/155
[7] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/155

dilini koruması, üçüncüsü gözünü helal olmayan şeylere bakmaktan koruması, dördüncüsü de kadınlar haramdan korumasıdır.[1]

Bazı vakit ve mekanların tahsisi ise duanın kabulünü kolaylaştıran şartlardır: aynı şekilde kişinin başkası için dua etmesi, salih insanlara dua ettirmesi (çünkü Allah böylelerini geri çevirmekten utanır), duaya kendisinden başlaması, bütün müminleri ortak etmesi de bu kabildendir.

Duanın kabul edilmesinin şartlarından sözederken şunu da söylemek istiyoruz: Mû'tezile, Allah'ın *"Dua ettiğinde dua edenin duasına cevap veririm"* sözünün, iman edip, imanlarına hiçbir zulûm yani günah karıştırmayan müminlere has olduğunu söyler. Çünkü Allah'ın, bir insanın davetine cevap verdiğini söylemesi o kişiyi övdüğü anlamına gelir ki, Allah'ın bir fasıkı (büyük günah işleyen) övmesi düşünülemez. Allah böyle bir insanın istediğini bazen yerine getirse bile bu, davete cevap verme olarak isimlendirilmez.[2]

Kısacası duanın kabul edilmesinin kolaylaşması için önce ibadet edilmeli sonra Allah zikredilmeli sonra duaya başlanılmalıdır. Çünkü ibadetle nefsin kırılması ve karanlıklarından kurtulması sağlanır. Allah'ı zikirle de kalbin aydınlanması ve Allah'ın nurunun tecelli edilmesi sağlanır. Böylelikle insan, dua ederken daha fazla duaya odaklanır ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanır, duanın tam kemale ermesi sağlanır.[3] Bu sebeple Allah, bir çok ibadeti kendisinde barındırması, kendisinin evi niteliğinde olan Kabe'nin ziyaret edilmesini içermesi ve bir çok duası kabul edilen Hz. İbrahim ve ailesinin hatırlatılması söz konusu olduğu için hac ibadetinden söz ederken dua etmemizi konu edinir. Burda ilk önce Allah, haccın menasikini detaylıca anlatır, sonra *"Araf 7/at'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin"*[4] diyerek zikri emreder. Hatta *"Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi,[5] hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın"*[6] diyerek Allah'tan başka hiçbir sevilen sayılan şeylerin akla getirilmemesi gerektiğini salık

---

[1] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/155
[2] Razi, *a.g.e.*, 5/86
[3] Razi, *a.g.e.*, 5/159
[4] Bakara 2/198
[5] Çünkü cahiliye döneminde Araplar bu yerlerde atalarını anıyor, onları övüyorlardı. Razi, *a.g.e.*, 5/156
[6] Bakara 2/200

verir. sonra *"Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir."*[1] demek suretiyle dua edilmesini ister.[2] Ayrıca Allah, burda sadece dünyalık için değil, hem dünya hem de ahiret için dua edilmesini istemektedir. Çünkü O şöyle buyurur: *"İnsanlardan öyleleri var ki, Ey Rabbimiz bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur. Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler. İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır. (şüphesiz) Allah'ın hesabı çok süratlidir"*[3].

Bundan anlaşılıyor ki, en uygunu hem dünya hem ahiret için dua etmektir. Çünkü ayette böyle dua edenler övülmekte, sadece dünya için dua edenler yerilmektedir. Sadece ahiret için dua edenlerden ise sözedilmemektedir. İhtilaflı olsa da alimlerin çoğunluğu sadece ahiret için dua edilmesini caiz görmemişlerdir.[4] Çünkü Allah'ın rahmeti olmazsa dünyevi belaların çokluğuna tahammül edilemez, ayrıca dünyevi belaların çok olması durumunda insanı ibadet ve zikirden alıkoyabilir.[5] Bu sebeple Peygamber Efendimiz, çok hasta olan bir adamı ziyaret eder ve daha hastalanmadan önce nasıl dua ettiğini sorar. Adam "Allah'ım ahirette bana vereceğin cezayı dünyada iken ver"diye dua ettiğini söyleyince Peygamberimiz: "Süphanallah! Şüphesiz sen buna güç yetiremezsin. 'Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru!' diyemez misin?" der ve sonra o adama dua eder ve adam da şifa bulur.[6]

5.3.3. Duanın Rızayla Çeliştiği İddiası

Bu da duanın evleviyet (daha uygun olma) problemiyle ilgilidir. Şöyle ki, aklın şehadeti ve sahih hadislerin delaletiyle sabittir ki, sıddıkların en üstün ve en büyük makamı Allah'ın kaza ve kaderine rıza göstermektir. Dua buna terstir. Çünkü duada istekte bulunma ve nefsin muradını Allah'ın muradına tercih etme durumu bulunmaktadır.[7] Aynı şekilde Peygamber Efendimizden Allah'ın şöyle dediği

---

[1] Bakara 2/199
[2] Razi, *a.g.e.*, 5/159
[3] Bakara 2/200-202
[4] Razi, *a.g.e.*, 5/159-160
[5] Razi, *a.g.e.*, 5/160
[6] Razi, *a.g.e.*, 5/159
[7] Razi, *a.g.e.*, 5/84

rivayet olunmaktadır: "Kim ki, beni zikretmesi, kendisini benden bir şey istemekten alıkoyarsa ona benden istekte bulunanlara verdiklerimin en üstününü veririm"[1] Dolayısıyla buna göre dua ile değil zikir ile meşgul olmak daha uygun olmaktadır.[2] Yine duada "şöyle yap!" veya "şöyle yapma!" şeklinde bir emir ve nehiy durumu var ki, böyle bir uslüp Allah'tan bir şey isteme konusunda edebe aykırı olmaktadır.[3]

Bu probleme şöyle cevap verilebilmektedir: Evet akıl, ilk bakışta Allah'ın her türlü hükmüne rıza gösterip, bu anlamda duayı terketmeyi daha üstün görüyorsa da, Allah vahiy yoluyla, merhameti ile dua etmemizi istemiş ve bunu da üstün bir makam olarak kabul etmektedir. Yani vahiy Allah'ın merhametini ölçü alarak aklı bu konuda tahsis etmiş olmaktadır.

Ayrıca dua etmemizi bizzat Allah istemektedir. Hatta Allah *"De ki, Duanız olmasa Rabbim size ne kıymet verir?"*[4] gibi ayetlerde, duayı terkedenlere kızgınlığını bile dile getirmektedir.[5] Dolayısıyla dua etmek, Allah'ın bir emrini yerine getirmiş olma açısından bir ibadet ve zikir olmaktadır. Bu sebeple Peygamberimiz de "Dua ibadettir"[6] buyurmaktadır. Bir de ibadetten amaç, kulun, Allah'a karşı nefsini kırması, ona muhtaç olduğunu dile getirmesi ve onunla sürekli bir iletişim içerisinde olduğunu vurgulamasıdır ki, duada bunun en açık ve en üstün şekli vardır. Bu yüzden Peygamberimiz "Dua, ibadetin iliğidir"[7] buyurmuştur. Ve yine bu yüzden dua diğer bütün ibadetlerin de en önemli parçası olmuştur.[8]

Bir de şu nokta vardır:Dua edenin gönlü, Allah'tan başkasıyla meşgul olduğu müddetçe gerçekten dua etmiş olmaz. Allah'tan başka şeylerin hepsinden uzak olduğu vakit de Hakk'ın birliğinin marifetine dalar. Bu makamda kaldıkça kendi hakkını düşünme ve insanlık nasibini talepten kaçınır, bütün vasıtalar kaldırılır ve o zaman Allah'ın yakınlığı hasıl olur. Çünkü kul, kendi arzusuna yönelik olduğu sürece Allah'a yaklaşamaz, o arzu engelleyici bir vasıta olur. Bu, kaldırıldığı zaman ise: *"Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz ki, Allah kullarını görür"*[9] ayetindeki

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 5/84
(2) Razi, *a.g.e.*, 5/84
(3) Razi, *a.g.e.*, 5/84
(4) Furkan 25/77
(5) Elmalılı, *a.g.e.*, 2/10; Razi, *a.g.e.*, 5/85
(6) İbni Mace, *Duâ* 1; Tirmizi, *Daâvat* 1.
(7) Tirmizi, *Daâvat* 1.
(8) Razi, *a.g.e.*, 5/85
(9) Ğafir 40/44

havale, tam bir samimiyetle ortaya çıkmış bulunur.[1] Böylelikle dua, zikre ve duaya dönüşmüş olmaktadır.

Kısacası, dua, zikir, rıza vb. haller hep ûbûdiyet denilen madalyonun farklı yüzleridir. Bu sebeple peygamberlerde her zamanda bu yüzlerden birisi görünür. Bu yüzden bize göre dua, rıza vb. birer makam değil, birer haldir.

Allah'a "şöyle yap!", "şöyle yapma!" şeklinde ilk bakışta emir veya yasaklama görünümünde olan uslüp problemine gelince buna şöyle cevap verilebilir: birincisi, bunun vahyin Arapça inmesi ve Arapçanın da böyle bir üsluba sahip olmasıdır. İkincisi daha önce de belirttiğimiz gibi dua da bir ibadettir. İbadet de genelde tevkîfîdir. Dolayısıyla Allah nasıl dua etmemizi istemişse o şekilde dua etmemiz gerekmektedir ki Allah bu şekilde dua etmemizi istemiştir. Üçüncüsü böyle bir uslûbun seçilmesinde Allah ile kul arasında resmi, soğuk bir diyaloğun değil, sıcak, samimi, dostane bir ilişkinin olduğunu, Allah ile kulu arasında bir üst-alt şeklinde bir askeri havanın değil, iki dost arasındaki samimi bir ortamın olduğunu hissettirmek, böylelikle duanın kabul edileceğini daha çok vurgulamaktır. Zira dost, dostun isteğini geri çevirmez. Bu sebeple Peygamberimiz "Sizden biriniz için 'Allah'ım istersen beni affet' demesi uygun değil, 'Allah'ım beni affet' şeklinde kesin bir üslup seçmesi uygundur"[2] buyurmuştur.

5.4. Tevekkül

Allah'ın, Kur'an'da, umudun kesilmemesi ve dua edilmesiyle birlikte, kulun elindeki zahiri sebepleri yerine getirdikten sonra sonucunu Allah'a havale etmesi yani tevekkül etmesini bildirmesi de bela, stres ve sıkıntıların defedilmesinde önemli bir yöntemdir. Allah bu konuda Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: *"Azmettiğinde de (kararını verdiğin zaman da) artık Allah'a tevekkül et (dayanıp güven). Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever"*[3]. Zira insan bir başarının elde edilmesinde hem sonuca götürücü sebepleri hem de işin sonuçlandırılmasını kendi nefsinden bildiğinde, ve o iş istediği şekilde sonuçlanmadığında başarısızlığı da kendi

---

[1] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/11
[2] Razi, *a.g.e.*, 5/85
[3] Ali İmran 3/159

nefsinden zannedeceğinden büyük bir psikolojik baskı altına girer hatta bir çok zaman, başarısızlığını sonuca giden sebepleri tam olarak yerine getirmemesine bağlar ve böylelikle günümüzde olduğu gibi o sebeplere başvurmayı abartır özellikle sağlığı konusunda vesvese ve çeşitli kuruntulara kapılır. Fakat elinde olan dış sebepleri yerine getirdikten sonra, gerçekleştirmeye çalıştığı şeyin sonuçlandırılmasını yani yaratılmasını Allah'a havale ettiğinde büyük bir rahatlığa kavuşur. Zira kendi görevini yerine getirmenin huzurunu yaşadığı gibi, iş istediği şekilde sonuçlanmadığında bunun kendinden değil, Allah'tan kaynaklandığının ve bunun da elbette bir hikmete binaen olduğunun bilincinde olarak, kendini başarısız görmez, çeşitli kuruntu ve komplekslere kapılmaz. Tevekkülün hemen hemen yok olduğu günümüzde olduğu gibi insan, her şeyi kendi nefsine mal ettiğinde, bütün gücü kendinde gördüğünde yani bir anlamda ister genel anlamda insanlığı (Nietszche'de olduğu gibi) ister bireysel olarak kendi nefsini de ilahlaştırdığında Allah da onu kendi haline yani yardımsız bırakır. Bir Kur'an ayetinde denildiği gibi *"Onlar Allah'ı unuttu, Allah da onları unuttu"*[1] yani bir mecaz-ı mürsel olarak Allah da elbette unutmaz[2] fakat unutmanın gereği olarak yardımsız bırakır.[3] Hatta Allah, kendisini unutanlara kendi nefislerini de unutturur.[4] Yani nefisleri şek, şüphe, vesvese ve kuruntular içerisinde ölür gider.[5]

Evet tevekkülsüzlük de bir nevi Allah'ın gücünü ve rahmetini unutmaya dayanır ki, Allah Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde inançsızlığı veya doğru davranışlarda bulunmamayı nisyan (unutma) olarak ifade eder.[6] İman ve doğru davranışlar da bulunmayı da nisyanın karşıtı olan zikir (hatırlama, anma) olarak ifade eder.[7] Demek ki, insanın özünde ve benliğinde Allah inancı ve güzel davranış saklıdır ve asıl olan da budur. Fakat insan ya bunu unutur ya da hatırlar. Ve bu unutma veya hatırlamanın dereceleri olur. Zaten insan kelimesinin "nisyan"dan (unutma) türediğini söyleyenler de vardır.

---

(1) Tevbe 9/67
(2) Taha 20/52; Meryem 19/64
(3) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/342
(4) Haşr 59/19
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/16
(6) Mesela Taha 20/ 88; Yasin 36/78; Maide 5/14; Sad 38/26; Bakara 2/286; Bakara 2/44...
(7) Mesela Mücadele 58/19; Kehf 18/24

Tevekkül ve iman arasındaki ilişkiden dolayı Allah, *"Eğer iman etmişseniz sadece Allah'a tevekkül edin (yani sadece ona dayanıp güvenin)"*[1] ve *"De ki, O Rahman'dır. O'na iman ettik ve sadece O'na tevekkül ettik"*[2]. Dolayısıyla özellikle günümüzdeki tevekkülsüzlük, elbette ki imanın zayıflamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Tevekkül, insanın elinde olanı yaptıktan sonra, işin sonuçlandırılması konusunda Allah'ın vekil kılınmasıdır. Vekil tayin edilen kişinin ilmi, gücü, merhamet ve sadakatinin fazlalılığı oranında ona olan güven ve bağlılık artar. Bu ölçüye göre ilmi, kudreti, merhameti ve eminliği sonsuz olan Allah'a ne derece dayanılması gerektiği daha iyi anlaşılır. İşte tevekkül, Allah'a tam olarak dayanmak ve bağlanmak demektir. Tevekkülün özünde şu âlemde Allah'tan başka yaratıcı bulunmadığı bilinci yatar.[3] Bu anlamda herhangi bir davranışı kesbetmeyi yani tercih etmeyi ve seçmeyi kula, bu davranışın yaratılmasını ise Allah'a nisbet eden Ehl-i Sünnet'in görüşü tevekkül açısından da daha iyi görünmektedir. Cebriye ve Mû'tezile'nin görüşü tevekkül ile bizce pek uyuşmamaktadır.

Tevekkülü, insanın kendisiyle ilgili görevleri yerine getirdikten sonra işin sonuçlandırılması konusunda Allah'a güvenmek O'na dayanmak olarak açıkladık. Dolayısıyla, tevekkül, bazılarının zannettiği gibi bedenle çalışıp kazanmayı terk etmek, tedbiri bırakmak, yere yapışıp kalmak olarak algılanmamalıdır.[4] Aksi takdirde tevekkül, tembelliğe dönüşmüş olur ki, din tarafından övülen ve büyük bir mertebe olarak kabul edilen tevekkül ile dinin yerdiği ve yasakladığı tembelliğin aynı olması düşünülemez. Kısacası dinin emrettiği tevekküle, dinin yasakladığı tembellikle ulaşılamaz.[5]

Demek ki, umut, dua vb. durumlarının şartları olduğu gibi tevekkülün de şartları vardır. Bu şart ve sebepler de yapılan eyleme göre değişmektedir. Mesela Kur'an'da Peygamberimize hitaben söylenen *"Ve sonra azmettiğinde Allah'a*

---

[1] Maide 5/23
[2] Mülk 67/29
[3] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:97-98
[4] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:101-102
[5] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:102

tevekkül et!"[1] ayetinde tevekkülün şartı olarak Peygamberimizin azmetmesi (kararını vermiş olması) söz konusu edilmiştir. Azmetmiş olması için yerine getirmesi gereken şartlar ise Peygamberimizin karar verdiği şey toplumsal ve yönetimle ilgili bir mesele olduğundan dolayı, bu ayetin başında yumuşak davranması, etrafından dağılıp gitmemeleri için onlara kaba davranmaması, hatalarından dolayı onları affetmesi, bağışlanmaları için dua etmesi ve nihayet onlara o konuda danışması[2] olarak ifade edilmiştir. Demek ki, bir yöneticinin halkı ilgilendiren bir konuda Allah'a tevekkül etmesinin şartı onlara yumuşak ve hoşgörülü davranması, halkın, kendisine yaptıkları yanlış veya haksız eleştirileri görmezden gelmesi, onları affetmesi, en önemlisi onlara o konuda danışması, bunları yaptıktan sonra da bizzat düşünerek kesin bir karara varması ve Allah'a dayanarak ve güvenerek karar verdiği şeyi uygulamaya koymasıdır. Böyle yaptığında Allah da onun bu tevekkülünün meyvesi olarak yaptığı işi hayırla sonuçlandıracak, aynı zamanda halka da sevdirecek ve saydıracaktır. Çünkü Allah tevekkül edenleri sever.[3]

Kur'an'da tevekkülün yakın ve en önemli sebebi olarak belirtilen azmin ön şartları olarak yukarıdaki şartlar gibi, yapılmak istenen iş konusunda başa gelen musibetlere sabretme[4] halktan veya düşmandan gelen musibetlere sabretme,[5] dini bir konu ise kâfir ve münafıklara uymama,[6] affetme özelliğine sahip olma,[7] takva[8] (Allah'ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınma) ve aynı zamanda psikolojik olarak da hükmün yani işin sonuçlandırılmasının Allah'a ait olduğunun,[9] her şeyin ondan geldiğinin, O'nun elinde olduğunun[10] ve Allah'ın insan için her şeyde yeterli olduğunun[11] bilincinde olma, ayrıca sözel olarak da bir takım dualarda bulunma[12] ve Allah'ı övme ve O'nu tesbih etme,[13] kendine güvenme,[14] acele

---

(1) Ali İmran 3/159
(2) Ali İmran 3/159
(3) Ali İmran 3/159
(4) Lokman 31/17; Nahl 16/42
(5) İbrahim 14/12; Ahzab 33/48
(6) Ahzab 33/48
(7) Şura 42/43
(8) Ali İmran 3/186; Maide 5/11
(9) Yusuf 12/67
(10) Hud 11/123; Mümtehine 60/4; Nisa 4/171
(11) Talak 65/3
(12) Yunus 10/85
(13) Furkan 25/58
(14) Neml 27/79

etmeme,[1] gibi şartlara da işaret edilmiştir. Kısaca yapılmak istenen iş konusunda sabredilmeli, gayretli olunmalı ve bu gayret, iman, ahlak, ibadet ve dua ile desteklenmeli sonra Allah'a tevekkül edilmelidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an'da, tevekkülün en kapsamlı ve en yakın olarak azim vurgulanmıştır. Diğer şartlar ise bu azmin kapsamında mülahaza edilmiştir. Bu yüzden davaları konusunda büyük gayret ve sabır gösteren en büyük peygamber, ûlû'l-azm (azim sahipleri) olarak nitelenmiş ve Peygamberimize de bunları örnek alması emrolunmuştur.[2]

Kısacası her dini olgu gibi tevekkül de Allah'a kuru kuruya bir güven kabul edilmemiş, Allah'ın yeryüzündeki iç ve dış sebeplerine riayet etmeye de bağlı kılınmıştır.

Zira Allah, her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Tarlayı sürmeden, tohumu atmadan, bakımını yapmadan ekin elde edilemez. Bütün bu işleri yaptıktan sonra ekini Allah'tan beklemek tevekküldür. Bunların hiçbirini yapmadan "Allah nasılsa rızkımı verir" diye düşünmek ise tembelliktir.[3] Bunlar zıt şeylerdir.

Bu yüzden yüce Allah, açıkça ve genel bir ifadeyle, *"Tedbirinizi alın"*[4] buyurur. Yine savaştaki korku namazında bile, *"Silahlarını yanlarına alsınlar"*[5] diye emretmektedir. Müminlerden, düşmana karşı güçlerinin yettiği kadar hazırlık yapmalarını ister.[6] Hz. Musa'ya tedbir olsun diye, ümmetini geceleyin yola çıkarıp Firavun'dan kurtarması emredilmiştir.[7] Bir mucize eseri olarak Hz. Meryem'e hurma dalını meyve ile donattıktan sonra bile, kalkıp silkelemesini istemiştir.[8] Böylece, çalışmanın ve sebeplere başvurmanın önemine işaret buyurmuştur.[9]

---

(1) Ahkaf 46/35
(2) Ahkaf 46/35
(3) Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:100
(4) Nisa 4/71
(5) Nisa 4/102
(6) Enfal 8/ 60
(7) Duhan 44/44
(8) Meryem 19/25
(9) Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:101

Hz. Peygamber de, huzuruna gelen bir bedeviye devesini bağlayıp, Allaha öyle tevekkül etmesini söylemiştir.[1] Kendisi de, hicret ederken, geceleyin yola çıkmış, düşmanı yanıltmak için ters istikameti tercih etmiş ve mağarada gizlenmiştir. Ayrıca savaşlarda, zırh giymiş, sipere girmiş, hendek açmış ve gerekli her türlü askeri taktiği uygulamıştır.[2] Allah, kendisine *"Allah, seni insanlardan koruyacaktır"*[3] diyerek koruma güvencesi verdiği halde Peygamberimiz, gerçek tevekkülün Allah'a tam güvenmenin yanında bir takım dış sebeplere de başvurmaya bağlı olduğunu bildiği için ve aynı zamanda insanlara örnek olsun diye yukarıdaki dış sebepleri de uygulamıştır.

O halde bize göre Allah'ın bir takım fiilleri, kulların eylemleri üzerinde gerçekleşmiş olmaktadır. Mesela Allah'ın Kur'an-ı Kerim'i korumayı üzerine alması, şüphesiz ki Müslümanlar tarafından ezberlenme, ezberletilme, yazılma, ibadet kabul edilerek okunma gibi insani yollarla sağlanmıştır. O halde Allah'ın herhangi bir konuda *"Bilelim diye!..."*[4] şeklindeki Kur'an'daki ifadeleri "Allah tarafından önceden bilinen şeyin, kulların eylemlerinde ortaya çıkması " şeklinde yorumlanabilmektedir. Dolayısıyla bize göre Muhyiddin İbn Arabi(h.ö.638)'nin, Allah'ın kulların fiilleriyle ilgili önceki sonsuz bilgisini ilm-i icmalî, kulların fiilleri ortaya çıktıktan sonraki bilgisini ise ilm-i tafsîlî olarak değerlendirmesi[5] de bu doğrultuda değerlendirilebilmektedir.

Dolayısıyla dua, tevekkül, rızık vb.lerinin kula dönük yönlerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu sebeple Hz. Ömer(h.ö.23)'in "Allah'ın kaderinden kaçıyoruz Allah'ın kaderine gidiyoruz" şeklindeki nefis ve derin kader yorumu bu doğrultuda olmaktadır.

Tevekkülün sahih olması için riayet edilmesi gereken bir takım dış sebep ve şartların olduğunu söyledik fakat bu sebeplere riayet konusunda da elbette ifrat ve tefritten uzak orta yolun bulunması gerekmektedir. Bu konuda ifrat veya tefrit, tevekkülün dışına çıkmaktadır.

---

[1] Tirmizi, *Kıyamet* 61.
[2] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:101
[3] Maide 5/67
[4] Mesela Bakara 2/ 143; Ali İmran 3/ 140-142
[5] İbn Arabi, *a.g.e.*, 1/48

Bu sebeple riayet etme durumunda olduğumuz sebepleri kısımlara ayırmamız gerekmektedir. Şöyle ki:

Allah'ın, kesin olarak neticeyi bağladığı, onsuz neticeyi vermediği sebepler vardır. Mesela, çocuk sahibi olmak için evlenmek, güç ve kuvvet kazanmak için yemek, içmek gibi.[1] Bu gibi sebeplere başvurmak tevekkül açısından zorunludur. Dolayısıyla mesela evlenmeden Allah'tan bize çocuk vermesini istemek şüphesiz ki saçmalıktır. Bu gibi sebepler karşısında tevekkül, fiil ile değil, ilim ve hal iledir.[2] Yani zihinsel ve psikolojiktir. Bu konuda ilim ile tevekkül; o yiyeceği, ona uzanan elini, çiğneyen dişlerini, onu sindirmek için kuvvet ve hareketi yaratanın, gerçekte yedirenin, içirenin Allah olduğunu bilmektir. Hal ile tevekkül ise, bütün bu noktalarda, kendi bileğinin gücüne, vücudunun sıhhatine, vücudundaki sindirim organlarının faaliyetine değil, tüm bunları yaratan, özel vazifelerinde çalıştıran, güç ve enerjilerini sağlayan Allah'a güvenmektir.[3]

Bundan başka, hiç değişmez bir kanun olarak ve kesin bir sebep-sonuç ilişkisiyle değilse bile, genel anlamda neticeyi meyve veren, umumiyet ile onsuz neticenin elde edilemediği sebepler de vardır. Bu gibi sebeplere başvurmak da dinin emridir. Sebeplere başvurmadan neticeyi bekleyen günahkar olur.[4] Mesela umumiyetle yılın belli aylarında belli tohumlar ekilir, karlı bir ticaret için belli dönemler vardır, bir öğrenci belli zamanlarda yapılan imtihanlar o dönemlerde çalışmak ve hazırlanmak durumundadır. Bazı nadir ve istisnai durumlarda bu kaideler ve bu mevsimler değişse bile, genelde kural öyle işlediği için, buna riayet etmek dinin emri ve tevekkülün gereğidir.[5]

Bazı sağlık problemlerinde tedaviye başvurmak da duruma göre ya birinci sebep grubuna ya da ikinci sebep grubuna girmektedir. Bu sebeple dua vs. manevi yollara başvurmadan önce tıbbi tedavi yollarına başvurmak gereklidir. Dinde bazı dua ve surelerin şifa olduğu bildirilmişse de bu tıbbi tedavi yollarına başvurmak

---

[1] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:102
[2] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:102
[3] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:102-103
[4] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:103
[5] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:103-104

gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Zira duada da, tevekkülde olduğu gibi dış sebeplere başvurmak öncelikli bir kabul şartıdır. Kısacası bu gibi durumlarda hem maddi, zahiri hem de dua gibi manevi yolların birlikte değerlendirilmesi daha uygundur.

Bazı sebepler de vardır ki, neticeye götürmesi son derece düşük bir ihtimaldir. Hatta neticeyi temin ettiği bir vehimdir. Bir neticenin elde edilmesi için bu gibi vehmi sebeplere başvurmak tevekküle zıttır. Bu durumlarda tevekkül, hem ilim, hem hal (psikolojik) hem de fiil ile olur. Yani, neticeyi Allah'tan bilmenin ve sadece O'na itaat etmenin yanı sıra, o gibi fiil ve davranışlara da başvurulmayacaktır. Mesela, bir neticenin elde edilmesi için, büyücülere gitmek, üfürükçülere başvurmak buna örnektir. Ulaşılmak istenen durum helalse durum böyledir. Haramsa iki katlı günahtır.[1]

Yine, normal yollarla olsa bile, bir neticeyi elde etmeye çalışırken veya bir zarardan sakınırken çok aşırı bir hassasiyet ve açgözlülük göstermek; zarar edeceğim veya bir tehlikeyle karşılaşacağım diye teşebbüs ve ticaretlerinde haddinden fazla titizlenmek de tevekkülsüzlüktür. Öyle kimseler var ki, uçağa, gemiye binmekten korkar, bir şey yapmadan önce fal baktırır, alım ve satımlarda çok aşırı bir hassasiyet gösterir. Bütün bunlar eğer bir psikolojik rahatsızlık sonucu değilse, tipik birer tevekkülsüzlük örneğidir.[2]

Günümüzde olduğu gibi sağlık konusunda da aşırıya kaçmak, genel ve toplumsal bir tevekkülsüzlük örneğidir.

Kendi geleceği veya çocuklarının geleceğini düşünerek birtakım yatırımlarda bulunmak ise bir tevekkülsüzlük örneği olarak görülmemiştir. Zira Peygamberimiz ganimetten kendi payına düşen kısımdan o sene kendi ve ailesinin ihtiyaçlarını giderecek bir miktar ayırıyordu. Gerçi sene içerisinde bunun büyük bir kısmını tasadduk ettiği için zor durumda kalabiliyordu. Aynı şekilde Peygamberimiz, vefat etmeden önce malının tamamını veya yarısını bağışlamak isteyen bir sahabeye malının en fazla üçte birini bağışlamasını bunun bile fazla olduğunu zira çocuklarını ihtiyaçları karşılanmış olarak bırakmanın, onları muhtaç olarak bırakmaktan daha

---

[1] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:105
[2] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:106

hayırlı olacağını bildirmiştir. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de ne aşırı cimri ne de aşırı cömert olunmaması gerektiği bildirilmiş, böylelikle cömertlikte de orta yolu bulmanın tevekkülün gereği olduğuna işaret edilmiştir. Yalnız şu var ki, kişinin, kendisinin ve ailesinin sabredeceğini kesin bir şekilde bildiğinde, hayattayken malının tamamını da tasadduk etmesinde bazen bir sakınca görülmemiştir. Mesela Hz. Ebubekir(h.ö.13) malının tamamını tasadduk etmiştir.[1] Bu da demek oluyor ki, tevekkül, kişiye göre değişmektedir.

Tekrar etmek gerekirse, tevekkül demek, görevin ifasını Allah'a havale etmek değil, emri ve kararı Allah'a bırakmaktır. Allah'ın emrini canla başla yerine getirmeye çalışmaktır.[2] Tevekkülün belirtisi emre gönül vermek ile vazife sevgisidir.[3] Nitekim Ebu Bekir Haddad(h.ö.345), yirmi sene çarşıda alışverişle meşgul olduğu ve her gün bir dinar (altın) kazandığı halde, çok zaruri ihtiyaçlarını bıraktığı az bir kısmı hariç tamamını aynı gün akşam olmadan muhtaçlara dağıttığı nakledilir. Tevekkül bu şekilde anlaşılmalıdır.

Kısacası tevekkül, Allah'ın kainata koyduğu kanunlara riayet etmesi, fakat sebepleri tesir sahibi görmemesi, sebeplere başvurduktan sonra da onlara değil, sebepleri yaratıp işleten Allah'a itimat etmesidir.[4] Bize bir ödemenin yapılması için gerekli bir evrakı imzalayan bir yetkili, kalemini çalıştırırken o neticeyi kalemden değil, o yetkiliden bilmek gerekir. İşte sebepler de, Allah'ın elinde birer kalemden farksızdır.[5]

Bu anlamda, evrendeki sebepler ve sonuçlar arasında söz gelimi ateş ile yakma arasında zorunlu bir ilişki görmeyerek determinizmi (sebebiyye) reddeden ve evrendeki birçok sebep-sonuç arasındaki ilişkiyi adet (Allah'ın geçmişten beri uyguladığı zorunlu olmayan bir ilişki) olarak isimlendiren İslam âlimlerinin kahir çoğunluğunun görüşü tevekkül ile son derece uyum göstermektedir.

---

[1] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/465
[2] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:106
[3] Tevbe 9/51
[4] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:104
[5] Abdulaziz Hatip, *a.g.e.*, s:105

İşte sebep ile sonuçları arasında zorunlu akli bir ilişki olmadığından dolayı Allah bazen rahmet ve bereketi sonucu bu sebepler olmaksızın da neticeleri, doğrudan yaratmaktadır. Peygamberlerin birçok mucizeleri ve evliyaların birçok kerametleri böyle gerçekleştiği gibi bazen dua sonucu da bu durum görülmektedir.[1]

Yine bu yüzden tevekkül de kişiye göre değişmektedir. Çünkü kişi iman açısından olgunlaşıp, dış sebeplerde hiçbir tesir görmemesi kuvvet kazandıkça dış sebeplere riayet etme zorunluluğu da o derece düşer ve bütün ilişkisi sadece Allah ile olur. Bu sebeple Hz. İbrahim, ateşe atılırken, yardım etmek isteyen Hz. Cibril'in yardımını kabul etmemiş, Allah'ın isterse kendisini kurtaracağını bildirmiştir. Peygamberimiz de iman ve ibadet açısından zirveye çıkan Hz. Ebubekir gibi sahabelere bir değnekleri bile kaybolursa kimseye sormadan ve kimseden yardım istemeden sadece Allah'tan beklemeleri gerektiğini söylemiştir. Gerçekte özellikle gerçek tevhit sahibi peygamberlerin durumu bu olmaktadır. Onların birtakım dış sebeplere riayeti insanların çoğunluğunu oluşturan normal insanlara örnek teşkil etmek içindir. Psikolojik olarak insanın dış sebeplere bağlılığı arttıkça tevekkül için bunlara riayet etme zorunluluğu da artar. Bu yüzden İbn Kayyım el-Cevziyye(h.ö. 751)'nin, İmam Gazali'nin, bir evliyanın, yırtıcı hayvanlar arasına girerek onlarla samimi olduğunu zikrettiği halde o evliyayı bu hareketinden dolayı reddetmemesini eleştirmesini[2] doğru bulmuyoruz.

5.5. Tevbe, İstiğfar ve Günahtan Dönme

Evrendeki bela-musibetlerin ve kötülüklerin sebeplerinden söz ederken, bir sebebin de *"İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki, Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan dönerler"*[3] gibi ayetlerde belirtildiği gibi insanların kendi işledikleri günahlar olduğunu söylemiştik. Özellikle günümüzde olduğu gibi iklimlerin bozulması, yağışların azalması, küresel ısınma ve birçok canlı türünün yok olması gibi evrensel düzeydeki kötü durumların, insanların aşırı hırs, aşırı tüketim, aşırı savurganlık, enerji kaynaklarının sonraki kuşaklar düşünülmeden aşırı tüketilmesi,

---

[1] Bu anlamda bkz: Lecai, *a.g.e.*, s:109
[2] Zebidi, *İthafû's-Sadetî'l-Mûttekîn*, 1/97
[3] Rum 30/41

kimyasal maddelerin çokça kullanılması, çevre kirliliği ve akrabalık, komşuluk ilişkilerinin yok olması gibi yanlış eylemlerinden kaynaklandığı açıktır. Tabi kişisel bela ve hastalıkların da birçoğunun sebebi kişinin kendi günah ve hataları olmaktadır. Bu ayetin devamında ifade edilen *"(Resulüm) De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, daha öncekilerin akıbeti nice oldu, görün. Onların çoğu müşrik idi"*[1] ayetinde de işaret edildiği üzere özellikle toplumlar Allah'ın tevhit dininden sapıp, şirkli yollara girdiğinde toptan yok edici belalarla karşılaşmaktadırlar. Çünkü *"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, gökler ve yer fesada uğrardı"*[2] ayetinde belirtildiği gibi şirk ve fesadın sebebidir.[3] Yine günümüzde Allah'a iman zayıfladığı için, bunun yerine başta insanın kendi nefsini tanrılaştırması olmak üzere birtakım lider veya ideolojileri tanrılaştırma şeklinde insanlar birçok şirk yollarına sapmış durumunda olmaktadırlar. Haliyle de Allah tarafından, yukarıdaki belirttiğimiz belalar gibi, aids vb. birçok yeni yeni ortaya çıkan hastalıklarla da cezalandırılmaktadır. Toplumsal günahların karşılığı toplumsal belalar, ferdi günahların da karşılığı ferdi bela ve hastalıklar olmaktadır.

Dolayısıyla insanlar, işledikleri günahlardan dönerlerse başlarına gelen birçok bela ve musibet de ortadan kalkacaktır.[4] Zira Hz. Hud'un kavmine söylediği *"Ey kavmim! Rabbinizden bağış dileyin; sonra da O'na tövbe edin ki, üzerinize göğü (yağmuru) bol bol göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın. Günah işleyerek (Allah'tan) yüz çevirmeyin"*[5] sözünde ve Hz. Nuh'un kavmine söylediği *"Dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü o çok bağışlayandır. (Mağfiret dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallarınızı ve çocuklarınızı çoğaltsın, size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın"*[6] sözlerinde tevbe (günahtan dönme, pişman olma) ve istiğfarın (Allah'tan bağışlanmayı dileme), yağmurun inme sebeplerinden olduğuna dair bir kanıt vardır.[7] Bazı müfessirler yukarıdaki ayette *"...Günah işleyerek (Allah'tan) yüz çevirmeyin."* kısmını 'günah işlemede ısrar ederek yüz çevirmeyin' olarak tefsir etmişlerdir.[8] Dolayısıyla günah özellikle üzerinde ısrar edilince bela ve musibetlere neden olmaktadır. İşte Hud kavmi ve Hz.

---

[1] Rum 30/42
[2] Enbiya 21/22
[3] Razi, *a.g.e.*, 25/112-113
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 5/350
[5] Hud 11/52
[6] Nuh 71/10-12
[7] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/372
[9] Beydavi, *Envarû't-Tenzîl ve Esrarû't-Tevîl*, s:459

Nuh'un kavmi inançsızlık ve günahlarda ısrar edince Allah onlardan yağmuru kesti, kadınları da otuz, kırk veya yetmiş yıl çocuk doğurmadı. Bunlar çiftçilikle uğraştıkları için maddi olarak zayıfladılar, Hz. Nuh ve Hz. Hud, kavimlarine eğer bu günahlarında tövbe ve istiğfar (bağış dileme) da bulunurlarsa Allah'ın onlara eskisinden daha fazlasını vereceklerini söz verdiler.[1]

Hz. Ömer de, yağmur duasına çıkığında yukarıdaki ayetleri kanıt göstererek sadece istiğfarla yetinmiş, gerçekten de yağmur yağmıştır.[2]

Hz Hasan'a da biri kıtlığı, diğer birisi fakirliği, bir başkası çocuklarının azlığını, başka birisi de toprağının yeterli derecede ürün vermediğini şikâyet etmiş, Hz. Hasan yukarıdaki ayetlere dayanarak hepsine de istiğfarda bulunmalarını tavsiye etmiştir.[3]

Elbette bütün bela ve sıkıntıların defedilmesinde sadece dua, tövbe gibi manevi yollara başvurulması gerekir diye bir şey akla gelmemelidir. Nazar gibi sebebi manevi olan hastalıkların tedavisinde elbette dua gibi manevi çözümlere gidilir. Fakat fakirlik, hastalık, kıtlık vb. maddi bela ve musibetlerin sebepleri bazen maddi bazen manevi bazen de her ikisi olabilir. Bunların defedilmesinde de elbette ki maddi çözümlere de gidilmelidir. Zaten dua ve tevekkülün şartlarından söz ederken ilk önce maddi dış sebeplere de başvurulması gerektiğini söylemiştik. Ayrıca maddi şartların da elvermesi gerekli olmaktadır. Söz gelimi yağmur duasına yazın değil de, sonbahar veya ilkbaharda çıkılır. Hz. Ömer de yağmur duası için bu şartlara dikkat etmiştir.

Ancak din, maddi çözümler konusunda insan aklı ve tecrübesine güvendiği için daha çok manevi çözümlerden söz eder. Çünkü bunlara akıl yoluyla değil, vahiy yoluyla ulaşılabilmektedir.

---

[1] Beyzavi, *a.g.e.*, 1/459; İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/220, 8/145
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/145
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/145

5.6. Zikir, Namaz, Şükür ve Takva

Kur'an'ın bela ve musibetlerin defedilmesi konusunda dikkat çektiği bir nokta da Allah'ın zikredilmesidir.

Kur'an ayetlerine baktığımızda bütün doğru inanç, doğru davranışların ve ibadetlerin zikir (hatırlama, anma, anımsama),[1] bütün yanlış inanç ve kötü davranışların nisyan (unutma)[2] ile ifade edildiğini görüyoruz. Bu da insanın özünde doğru inanç ve davranışların olduğunu, fakat ferdi hatalar sebebiyle ya da toplumsal günahların etkilemesi veya atalardan miras yoluyla veya da aşırı nimetlere boğulma nedeniyle bunu unuttuğunu gösteriyor. Kur'an bu özü "fıtrat" olarak isimlendirir. Bu yüzden insanın özündeki doğru inanç ve davranışları hatırlatma amacı güttüğü için Kur'an zikir,[3] Peygamber efendimiz de müzekkir (hatırlatıcı)[4] olarak nitelendirilmiştir. Aynı şekilde vahiy[5] ve genel olarak din[6] de "zikir" sözcüğüyle dile getirilmiştir. Hatta Arapça'da erkeğin zikirden gelen "zeker" olarak isimlendirilmesinin nedeni, duygusal varlık olması nedeniyle birtakım şeyleri unutmaya daha çok meyilli olan kadının karşıtı olması olabilmektedir.

Zikir, varlıklara Bakarak Allah'ın varlığına, birliğine ve kemaline ulaşmada olduğu gibi sadece kalbi olabilir.[7] Aynı şekilde tevekkül, rıza vb. şeyler de bu kısımdandır. Ya da sadece lisan (dil) ile[8] veya Kur'an'ı düşünerek okumada olduğu gibi her ikisiyle[9] ve namaz vb. ibadetlerde olduğu gibi bunların hepsi ve beden ile olabilmektedir. Dil ile olan zikrin; tehlil (La ilahe illellah demek), tesbih (sübhanalah vb. Allah'ın esikliklerden tenzihini ifade eden sözler), tekbir (Allahu ekber demek), hamd, havkele (La havle ve la kuvvete illa billahi'l-Aliyyi'l-Azim demek), hasbele (Hasbunallah ve ni'mel vekil demek), Allah'ın herhangi güzel bir ismini anmak, Peygamber Efendimiz'e salât ve selam getirmek ve istiğfar (Allah'tan bağışlanmayı

---

[1] Mesela Taha 20/88; Yasin 36/78; Maide 5/14; Sad 38/26; Bakara 2/286; Bakara 2/44
[2] Mesela Mücadele 58/19; Kehf 18/24
[3] Mesela Yasin 36/69; Tekvir 81/27
[4] Ğaşiye 88/21
[5] En'am 6/68
[6] A'raf 7/69
[7] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/101
[8] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/101
[9] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/101

dilemek) gibi birçok türü bulunmaktadır.[1] Ayrıca dil ile yapılan bu zikir türlerinin her birinin farklı meyveleri, semereleri bulunmaktadır. Sözgelimi tehlilin semeresi, halis tevhit, tekbirin meyvesi Allah'ı yüceltme (taz'im), hamd (Allah'ı övgü) veya Allah'ın ihsan ve rahmetini ifade isimlerini anmanın neticesi şükür, şiddetli umut ve sevgi olmak üzere üç şey, havkele ve hasbelenin meyvesi Allah'a tevekkül, Allah'a tafvid (işi Allah'a havale etme, kendini O'na bırakma) ve Allah'a güven olmaktadır. Allah'ın her şeyi bildiğini ve gördüğünü ifade eden isimlerini anmanın neticesi murakabe (Allah'ın gözetiminde olduğunu fark ederek davranma), istiğfarın meyvesi, takva üzerine istikamet, tövbe şartlarını muhafaza ve geçmiş günahları sebebiyle kalbi kınama olmaktadır. Peygamber Efendimiz'e salavat getirmenin semeresi de O'na olan şiddetli sevgi ve O'nun sünnetine tabi olmaktır.[2]

Zikrin bu çeşitlilik ve kapsamlılığından dolayı Peygamber Efendimiz zikrin bütün amellerin ve ibadetlerin en faziletlisi olduğunu hatta Allah yolunda cihattan bile üstün olduğunu bildirmiştir.[3] Yine bu yüzden amel ve ibadetlerden sadece zikir için Kur'an'da "çokça yapın" emri geçer.[4] Yine bu sebeple Kur'an'da zikrin gerek ayakta, gerek otururken ve gerekse uzanmışken[5] yani her durumda yapılması gerektiği, aynı şekilde sabah akşam[6] yani her zaman yapılması gerektiği ifade edilmiştir. İbn Abbas(h.ö.68) yukarıdaki ayetlere dayanarak şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ kulları üzerine hangi farzı farz kılmışsa muhakkak ki o farz için belli bir sınır çizmiş ve kişinin özür sahibi olması durumunda da o farz konusunda o kişinin özrünü kabul etmiştir. Zikir hariç. Zikir için ne bir sınır ve miktar belirlemiş ne de aklı olmayan hariç kimsenin zikri terk etmesi konusunda özür kabul etmemiştir. Ve her zaman zikretmelerini emretmiştir"[7],

Zikrin sürekli yapılması gerektiğinden dolayı da abdestsizin, cünübün, hayızlı veya nifastaki kadının zikretmesinin –bunlar sözgelimi namaz kılamadığı halde- caiz olduğu konusunda icmâ' (âlimlerin bir konuda söz birliği etmesi) oluşmuştur.[8]

---

[1] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/102
[2] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/102
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/102
[4] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/102; Ahzab 33/41
[5] Nisa 4/103
[6] Ahzab 33/42
[7] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:121-122
[8] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:117

Aynı şekilde zikrin bu kapsamlılığı ve çeşitliliğinden dolayı zikir, tasavvuf erbabının genel ritüellerinin ismi olmuş ve tasavvufun olmazsa olmaz şartı olmuştur.[1]

Zikrin, bela ve musibetlerin kaldırılmasındaki etkisine gelince: Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Öyle ise siz beni (ibadet vs.) ile anın ki, ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın bana nankörlük etmeyin!"*[2]. Bu ayete getirilen yorumlardan birisi şöyledir: 'Nimet, rahatlık ve bollukta beni hatırlayın ben de sizi zor, sıkıntılı durumlarınızda ve belalarda hatırlayayım'[3] Şüphesiz ki, Allah'ın bela ve sıkıntılarda zikredeni hatırlaması, ondan o belayı kaldıracağı anlamına gelmektedir.

Zikrin (Allah'ı anmanın), bela ve musibetler açısından diğer önemli faydası da bela ve sıkıntılar devam etse de psikolojik açıdan mutluluk ve huzur vermesidir. Allah, Kur'an'ı Kerim'de *"Bunlar, iman ederler ve gönülleri Allah'ın zikriyle huzura, sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur"*[4] buyurmaktadır. İbn Kayyım el-Cevziye(h.ö.751), ayet ve hadislere dayanarak zikrin sayısız faydalarından zikretmiş olduğu birkaç tanesinden[5] bir kısmının, kalpten gamı kederi kaldırması, kalbe sevinç, huzur, mutluluk vermesi, kalbi ve bedeni güçlendirmesi, ayrıca rızka da vesile olması olduğunu belirtir.[6]

Aslında zikrin, huzur ve mutluluk vermesi, bela ve musibeti kaldırmasından daha büyük bir fayda olmaktadır. Zira insan daima bir sıkıntı içerisinde bulunmaktadır. Bu sebeple insan, mutlu ve huzurlu olması için bütün bela ve sıkıntıların kalkmasını beklerse buna ulaşamayacağı kesin olmaktadır. Dolayısıyla önemli olan bela ve sıkıntı durumunda mutlu olabilmektir ki, zikir bunu sağlar. Gerçekten de Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve özellikle bunu ibadetle de pekiştiren fakir ve bela ve musibet içerisindeki bir müminin, zenginlik içerisinde yüzen fakat inançsız bir insandan daha mutlu olacağı kesindir. Önemli ve esas olan

---

[1] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:113-119
[2] Bakara 2/152
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/158
[4] Rad 13/28
[5] Bu faydalar için bkz: Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:174-182
[6] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:174

da mutluluktur.[1] Zenginlik, sağlık vs., mutluluk için talep edilmektedir. Mutluluk yoksa bunların varlığının bir anlamı yoktur. Mutluluk varsa bunların varlığına gerek yoktur.

Kısacası Allah'ın anılması, zikri, hatırlanması Allah'ın kişiye olan sevgisinin ve temeli ve başıdır. Allah'tan inançsızlık ve ibadetsizlikle gafil kalmak ise Allah'ın kişiye olan düşmanlılığının temeli ve başıdır.[2] Dolayısıyla zikir ve gafletin mutlu olmak veya olmamak açısından sonuçları açık olacaktır.

Zikrin bu huzur verici, teskin edici özelliğinden dolayı Peygamber Efendimiz, bir sıkıntı ile karşılaştığında zikrin bütün çeşitlerini kendisinde içeren namaza koşardı.

Bu yüzden Kur'an'ın bela ve sıkıntılar konusundaki bir önerisi de namaz olmaktadır. Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin..."*[3]. Bu öneri, Fatiha 1/süresi *"Biz Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz"*[4] şeklindeki duanın cevabı olmaktadır. Zaten kul, namazda *"Ancak sana ibadet eder, ancak senden yardım dileriz"* diyerek yardım istemeden önce ibadeti vesile kılmış olur.[5] Peygamber Efendimiz "Kul bu sözü söyleyince Allah 'Bu benimle kulum arasındadır ve kuluma istediğini vereceğim' der"[6] buyurmaktadır.

Şüphesiz ki insanın bir özelliği de sahip olduğu nimetlerle yetinmemesi, her zaman daha fazlasını istemesidir. Aslında bu onun özünde bir sonsuzluk ve ölümsüzlük özleminin olmasından ve bu da onun sonsuz bir hayat için yaratılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla hep aynı şeylere sahip olması, yerinde sayması onun için bir sıkıntı olmaktadır. İşte Allah Kur'an'ı Kerim'de onu bu konuda da teselli etmek için ilk önce bütün nimetlerin kendisinden (Allah'tan) geldiğini *"Sizde bulunan her türlü*

---

[1] Boethius, *a.g.e.*, s:360
[2] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:182
[3] Bakara 2/154
[4] Fatiha 1/5
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/33
[6] Müslim, *Salat* 38; Malik, *Muvatta, Nida* 39

nimet Allah'tandır"[1] sözüyle ifade eder. Sonra *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışırsanız, sayamazsınız"*[2] diyerek zaten insanın sonsuz nimetler içerisinde olduğunu, zira bela ve sıkıntıların da ahirette derecelerin artmasına, günahların silinmesine vesile olmasından dolayı birer nimet olduğunu vurgular. Fakat insanın biraz önce belirttiğimiz özelliğinden dolayı da *"Eğer şükrederseniz, size olan nimetlerimi arttırırım"*[3] diyerek, sonsuz nimetlere kavuşmasının şükür ile olacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla insanın şükrettiğinde yine kendisine faydası olacağını *"Kim şükrederse ancak kendi faydasına şükretmiş olur. Kim nankörlük ederse (bilsin ki) şüphesiz ki Rabbim kimseye muhtaç değil ve mutlak kerem sahibidir"*[4] buyurarak bildirir.

Aslında şükür sadece nimetin artmasına vesile olmaz, aynı zamanda nimetin elde kalmasına da vesile olur. Çünkü Allah bir Kur'an ayetinde şöyle buyurmaktadır: *"Allah (ibret için) bir ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızkı her yerden bol bol getirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku elbisesini tattırdı"*[5].

Elbette şükür basit bir olgu olmamaktadır. Şükür, Seyyid Şerif el-Cürcani(h.ö.816)'nin de belirttiği gibi, kulun, kendisine hangi nimet hangi amaçla verilmişse o nimeti o amaç ve doğrultuda kullanması sarf etmesidir.[6] Mesela göz, helale bakmak, kulak, dedikodu vb. haram şeyleri değil, helal şeyleri duymak için, akıl, doğru düşünmek ve iman için, dil doğruyu konuşmak için, organlar helal şeylerde ve ibadette kullanmak için verilmiştir. Dolayısıyla gerçekte tam olarak şükretmiş olmak için bütün bunların gerçekleştirilmesi gerekiyor ki, bu da çok zordur. Bu sebeple Allah *"Kullarımdan çok azı, çok şükredicidir"*[7] buyurmaktadır.

Özetle şükür, dilin şükrü, organların şükrü ve kalplerin şükrü olmak üzere üç kısımdan oluşur.[8]

---

[1] Nahl 16/53
[2] İbrahim 14/34
[3] İbrahim 14/7
[4] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:316; İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/100
[5] Nahl 16/112
[6] Seyyid Şerif, *Tarifat* s:76
[7] Sebe 34/13
[8] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:310

Dilin şükrü, insanın, *"Rabbinin nimetlerinden ise (onlardan) söz et"*[1] ayetinde belirtildiği üzere Allah'ın kendisi üzerinde nimetlerinden söz etmesidir. Peygamber Efendimiz "Allah'ın nimetlerinden söz etmek şükürdür." buyurmuştur.[2] Bu sebeple Peygamberimiz ve birçok İslam âlimi bu emri yerine getirmek Allah'ın kendilerine verdiği özelliklerinden söz etmişlerdir. Bu yüzden İslam âlimleri, kibir, gurur, büyüklenme amacı gütmeksizin kişinin kendi özelliklerinden söz etmesini caiz görmüşlerdir.

Organların şükrü, güzel davranışlarda bulunmak ve ibadet etmektir. Allah Hz. Davut'un ev halkına hitaben *"Ey Davut ehli, bir şükür olarak amel edin"*[3] buyurmaktadır. Bu sebeple Peygamber Efendimiz, gece kalkıp, ayakları şişinceye kadar ibadet ederdi. Hz. Aişe(h.ö.57)'nin "Geçmiş ve gelecek bütün günahların affedildiği halde niye bunu yapıyorsun?" sorusuna "Şükredici bir kul olmayayım mı?" diye cevap vermiştir.

Kalplerin şükrü ise insanın gerek kendi üzerindeki gerekse başkaları üzerindeki nimetlerin Allah'tan geldiğine inanması ve farkında olmasıdır. *"Sizde bulunan nimetlerin hepsi Allah'tandır"*[4]. Bir rivayette Hz. Musa'nın Allah'a şöyle dediği geçmektedir: *"Âdem'i kendi elinle yarattın, ona kendi ruhundan üfledin, bütün meleklerini ona secde ettirdin, ona her şeyin ismini öğrettin ve yaptın da yaptın. Âdem (bu kadar nimete karşılık) sana şükretmeye nasıl güç yetirebildi?"* Bunun üzerine Allah ona şöyle cevap verdi: *"(Âdem) Bütün bunların benden olduğunu bildi. Bunun farkında ve bilincinde oluşu onun şükrü oldu"*[5].

Hatta Ehl-i Sünnet inancı gereği kul herhangi bir davranışı kesbetse de tercih etse de bu davranışın yaratılması ise Allah'a aittir. Bu anlamda kişinin şükretmesi de yine Allah'tan bir nimet olmaktadır. Bu sebeple Hz. Davut Allah'a *"Ey Rabbim! Benim sana şükretmem de, senden geldiği için şükretmemi gerektirecek bir nimet olduğu halde sana nasıl şükredeyim? (yani her bir şükür diğer bir şükrü*

---

[1] Duha 93/11
[2] Ahmed, *Müsned* 4/375
[3] Sebe 34/13
[4] Nahl 16/53
[5] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medaricû's-Salihîn* 2/137

*gerektireceğinden dolayı zincirleme sürüp gider)"*diye sorunca Allah ona *"İşte şimdi şükretmiş oldun"* der.[1]

Her nimetin Allah'tan geldiği bilincinde olmak için de şüphesiz ki Allah'a iman etmiş olmak gerekmektedir. Zira iman hem bu şükrün hem de dil ve organlarla yapılan şükrün temelini teşkil eder. Bu yüzden iman en önemli kalbi şükür olmaktadır. Kişi iman edince şükrün asgarisini yerine getirmiş olmaktadır. Bu sebeple kelime anlamı olarak nankörlük anlamına gelen küfür şer'i ve örfi dilde inançsızlık ile özdeşleşmiştir.

Bela ve musibetlerin de birer nimet olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu yüzden genel insanlar sadece nimetlere şükrederken, havas (özel insanlar) ise hem nimetlere hem de bela ve musibetlere şükrederler. Peygamber Efendimiz böyle insanları kastederek "Cennete ilk çağrılacak olanlar, hem nimet ve bollukta hem de bela ve sıkıntıda Allah'a hamt edip şükredenlerdir"[2] buyurmaktadır.

Bir de "havassû'l havas" (özelin özeli olan) insanlar var ki, bunlar ne nimet ne de belayı görmez, bunların arkasındakini yani Allah'ı görürler. Bu sebeple Şibli, şükrü, nimeti değil, nimeti vereni görmek olarak tanımlamıştır.[3]

Şükürde her nimetin Allah'tan geldiğinin bilincinde olunması gerektiğini söylemiştik. Bu, o nimetin bize ulaşmasında aracı ve vesile olan insanları görmememiz anlamına gelmemelidir. Bu yüzden Allah *"Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunu için) önce bana, sonra da ana babana şükret diye tavsiyede bulunmuştur. Dönüş ancak banadır"*[4] diyerek başta anne-babamız olmak üzere bize iyiliği dokunan herkese şükretmemizi emretmektedir. Çünkü insanlara şükretmek kolay olanıdır. Dolayısıyla insanlara şükretmeyen Allah'a da şükretmez.[5] Bu sebeple Peygamber Efendimiz "İnsanlara şükretmeyen Allah'a da şükretmez." buyurmaktadır. Hattabi, bu hadisin iki anlama

---

[1] İbn Kayyım el-Cevziyye, *a.g.e.*, 2/137
[2] Hakim, *a.g.e.*, 1/502
[3] Kuşeyri, *er-Risaletû'l-Kuşeyriyye*, s:81
[4] Lokman 31/14
[5] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:310

gelebileceğini bildirmektedir. Birincisi şudur: Huyu ve mizacı nankörlük olan bu yüzden insanların iyiliklerini görmezden gelip onlara şükretmesini bilmeyen bu nankörlük özelliğinden dolayı Allah'a da şükretmeyecektir, O'nun nimetlerini göremeyecektir.[1] Bu yüzden cahiliye döneminde, insanlara haksızlık eden, zulmeden Ebu Cehil gibi insanlar, İslamiyet doğduktan sonra da imana yaklaşmamışlardır.

Hadisin ikinci anlamı da şu olabilir: Allah, kendisine şükretse de, insanlara şükretmeyen insan kendisine (Allah'a) olan şükrünü de kabul etmez. Çünkü bunlar birbiriyle ilişkilidir.[2] Yani insanlara şükür de, Allah'a şükrün bir parçası olmaktadır. Çünkü O'nun bir emridir.

Şükrün yerine getirilmesinin zor olduğunu söylemiştik. Fakat bu konuda da bize bazı kolaylıklar tanınmıştır. Allah Kur'an'ı Kerim'de şükür konusundaki bazı eksiklik ve taksiratımızı affedeceğini bildirmektedir.

Bazı ayetlerde kim Allah'a takvada bulunursa yani Allah'tan sakınıp, emir ve yasaklarına riayet ederse kendisi için bir çıkış yolunun ortaya çıkarılacağı[3], işinin kolaylaştırılacağı[4] dile getirilmiştir. Bazı ayetlerde de *"Kim benim zikrimden yüz çevirirse, onun dünya hayatı mutlaka sıkıntılı geçecektir"*[5]denilerek zikrin sıkıntıların giderilmesinde etkili olacağı vurgulanmıştır.

Kısacası takva, zikir, şükür, iman vb., belaların kalkması, sıkıntıların giderilmesi konusunda etkili olduğu gibi bunların yapılmaması da bela ve sıkıntıların nedenlerinden birisi olmaktadır.

Belalarla ilgili bu genel teselli metotlarının yanında Kur'an'ı Kerim'in çeşitli bela ve sıkıntı türlerinin her biriyle ilgili özel teselli metotları da bulunmaktadır. Bunları da biraz açıklamakta yarar görüyoruz.

---

[1] Hattabi, *Me'âlimû's-Sünen,* 4/113
[2] Hattabi, *Me'âlimû's-Sünen,* 4/113
[3] Talak 65/2
[4] Talak 65/4
[5] Taha 20/124

Bunları şöyle sıralayabiliriz:

B. ÖZEL TESELLİ METOTLARI

1. Fakirlik Konusunda Teselli

İnsanları diğer canlılardan ayıran bir nokta şüphesiz ki fertleri arasındaki aşırı farklılıktır. Sözgelimi bir aslanın diğer bir aslandan yeme-içme açısından pek bir farkı ve üstünlüğü yokken, bir insan ile diğer bir insan arasında uçurumlar kadar bir fark ve üstünlük bulunmaktadır. Elbette bu fark, maddi olarak daha zayıf durumda bulunan bir insan için büyük bir acı ve sıkıntı kaynağı olmaktadır. Bunun da sebebi, insanda bulunan, kıskançlık, üstünlük isteği ve kendini başkalarıyla kıyaslama özelliğidir.

1.1. Fakirliğin Sebepleri ve Hikmetleri

Allah, Kur'an'da daha zayıf durumda bulunanları yani fakirleri ilk önce bu farklılığın nedenlerini söyleyerek teselli eder. Kur'an'da bunun bir çok sebebi belirtilir. Birincisi, *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir."*[1] ayetinin başındaki *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan"*[2] kısmında saklı bulunmaktadır. Yani insani, yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu için hem akıl sahibi kılınmış hem de Allah gibi sınırlı da olsa sahip olma özelliği verilmiştir.insan diğer canlılardan farklı olarak sahip olma özelliğine sahip olduğu için insanların bir kısmı daha fazla, bir kısmı daha az sahip olacaktır. İkincisi, yine bu ayetin *"size verdiği (nimetler) konusunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur"* kısmında belirtilen deneme amacıdır. Bazı insanlar şükürle denenmek için daha fazla mala sahip kılınmış, bazıları bundan mahrum bırakılarak sabırla denenmiş olmaktadır. Üçüncüsü, yine denemenin gereği olmaktadır. Çünkü dünyadaki deneme ve sınamanın amacı ahiretteki mükafat veya ceza olmaktadır. İnsanların ahiretteki

---

[1] Bakara 2/165

[2] Ayrıca bkz: Bakara 2/30; En'am 6/65; A'raf 7/69,74; Yunus 10/14,73; Neml 27/62; Fatır 35/ 39; Sad 38/26

mükafat ve ceza olgusunu tasavvur edebilmeleri için dünyada bu ikisinin birer misalleri bulunmak zorundadır. İşte zenginlik ve fakirlik birer örnek durumunda olmaktadır. Ayrıca tam örnek teşkil etmeleri için *"derecelerle üstün kılan..."* kısmında belirtildiği gibi zengin-fakir arasındaki farkın çok olması gerekmektedir. Bu durum dördüncü sebebin kavranması konusunda da geçerlidir. Dördüncüsü, insanlar arasındaki bu zenginlik-fakirlik ayırımına Bakarak, Allah'ın, mutlak zenginlik özelliğinin bilinmesini sağlamaktır. Böylelikle insan, Allah'ın mutlak zengin, kendisinin O'nun karşısında mutlak fakir olduğunu bilecek ve O'na her yönden muhtaç olduğunun bilincinde olacaktır. Çünkü fakirlik kelime olarak muhtaç olma anlamına gelmektedir. Bu sebep *"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur"*[1] ayetinde işaret edilmektedir. Beşincisi, yine yukardaki ayetin içinde ve *"Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi"*[2] ayetinde belirtildiği gibi kimin zengin kimin fakir olacağını belirleyenin Allah olduğu, insanın zenginliğinin kendi zeka ve becerisinden kaynaklanmadığıdır. Aksi takdirde bir çok zeki, akıllı, becerikli kişinin fakir, bir çok beceriksiz, pek zeki olmayan kişinin zengin olmaması gerekmektedir. *"Zengin eden de, yoksul kılan da O'dur"*[3] ayetinde de bu vurgulanmaktadır. Altıncı sebep de, *"Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır"*[4] belirtilen sosyal durumdur. Çünkü insan toplumsal bir varlıktır. Düzenli ve sağlam bir toplumun oluşabilmesi için şüphesiz ki insanlar arasında bir farklılık omalı ki, bazı insanlar yöneten bazıları yönetilen, bazıları işçi bazıları işveren olabilsin. *"birbirlerine iş gördürmeleri"* kısmında vurgulandığı gibi bazıları diğer bazılarını sömürebilsin ve böylelikle bir takım haksızlıkların ortaya çıkmasıyla insanların sabır ve şükür konusunda denenmeleri pekişsin. Zengin-fakir farkının nedenlerinden yedincisi, *" 'Aramızdan Allah'ın kendilerine lutûf ve ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı!?' demeleri için onların bir kısmını diğerleri ile işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?"*[5]ayetinde vurgulandığı üzere inançsız zenginlerin fakir müminleri gördüklerinde imanı ve müminleri küçümseyip küçümsememeleri

---

[1] Fatır 35/15
[2] Nahl 16/71
[3] Necm 53/48; Ayrıca İsra 17/30
[4] Zuhruf 43/32
[5] Enam 6/53

konusunda onları sınamaya tabi tutmaktır. Tarih boyunca zengin kafirler bu yüzden genelde imana yaklaşmamış ve zarar etmişlerdir. Sekizincisi, bazı insanların zengin bazılarının fakir kılınmasıyla zekat ve sadaka gibi bir takım mali ibadetlere imkan tanımaktır. Bu yüzden İmam Şafii'nin *"şüphesiz ki, biz sizi birazcık korkuyla, biraz açlıkla ve mallardan ve ürünlerden eksiltmeyle deneyeceğiz"*[1] ayetindeki mallardan eksiltmeyi zekat olarak yorumladığını söylemiştik. Bu durum, *"Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır"*[2] ve *"Mallarında, isteyene ve (istemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar..."*[3] gibi ayetlerde vurgulanmaktadır.

1.2. Fakirlikle İlgili Diğer Bazı Teselli Metotları

Allah'ın fakirleri teselli noktalarından biri de diğer bütün nimetlerde olduğu gibi, zenginliğin de Allah'ın yanında kişinin üstünlüğünü göstermediğini dile getirmesidir. Bu anlamda Allah, Kur'an'da, Karun'un zenginliğiyle övündüğünü, zenginliğini kendi zeka, bilgi ve becerisine yorduğunu,[4] dünya hayatını arzulayanların ona özendiğini,[5] ifade eder ve *"Allah kendinden (Karun'dan) önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helak etmişti"*[6] ve *"Nihayet biz, onu da sarayını da yerin dibine geçirdik"*[7] diyerek onun zenginliğinin Allah tarafından helak edilmesini engellemediğini dolayısıyla onu Allah'ın yanında üstün ve değerli kılmadığını, aksine Allah'ın, Karun gibi zenginliğinden dolayı şımarıp bozgunculuk yapanları sevmediğini[8] dile getirir ve üstünlüğün iman ve güzel davranışlarda bulunmada olduğunu zira asıl üstün mükafatın bunlara ait olduğunu vurgular. *"Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise (Karun'a özenenlere) şöyle dediler: yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükafatı daha üstündür"*[9] ayeti buna işaret etmektedir.

---

(1) Bakara 2/155
(2) Zariyat 51/ 19
(3) Mearic 70/24-25
(4) Kasas 28/78
(5) Kasas 28/79
(6) Kasas 28/78
(7) Kasas 28/81
(8) Kasas 28/76-77
(9) Kasas 28/80

Kur'an'ın, fakirleri teselli etmesindeki bir durum da *"Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli gördüğünde (kendini muhtaç görmediğinde) azar."*[1] ayetinde vurgulandığı gibi insanın zenginleştiğinde genelde yoldan çıktığını, azdığını ifade etmesidir.[2] Dolayısıyla zenginlik dünyevi açıdan bakıldığında bir nimet olarak görünüyorsa da uhrevi açıdan ise bir bela ve musibet olmaktadır. Fakirlik de tam tersi olmaktadır. Gerçekten de, zenginlik ve maddi güç, nimetler arasında en azdırıcı olanıdır. Bu yüzden tarih boyunca peygamberlere karşı en fazla duranlar, toplumun bu yönden ileri gelenleri olmuştur. Çünkü maddi güç, imana, ahlaka ve ibadete en fazla engel olan kibir, gurur ve büyüklenmeye neden olmaktadır.[3] Günümüzde de şüphesiz dindarlığa daha meyilli olanların, toplumun alt ve orta kesimi olmaktadır.

Zenginliğin genelde azdırıcı olduğunu dolayısıyla ahiretteki mükafata engel olduğu, en azından o mükafatı azalttığını söylemiştik. Bu yüzden Kur'an'ın fakirleri teselli etmesindeki bir nokta, ahiretin ve Allah'ın rızasının daha üstün olduğunu, dünyanın geçici olduğunu bildirmesidir. Allah, Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: *"Bu dünya sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!"*[4]. Bazı ayetlerde dünyanın geçiciliği somut örneklerle gösterilir. *"Onlara şunu da misal göster: dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgarın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah her şey üzerinde iktidar sahibidir. Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür, ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha layıktır"*[5]. Müfessirler, ölümsüz iyi işlerden amacın, beş vakit namaz, ramazan orucu gibi ibadetler, "subhanallah, elhamdulillah, velâilahe illallah, vellahu ekber velâ havle velâ kuvvete illa billahi'l aliyyi'l azim" gibi zikirler ve tatlı söz gibi güzel ahlaki davranışlar olduğunu belirtmişlerdir.[6] Peygamber efendimiz de, "Sizden birinizin cennetteki değneğinin yeri bile dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır" demiştir.[7] Yine peygamber efendimiz ahiretteki nimetlerin asıl nimetler olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Kıyamet günü, ateş ehlinden olup da dünyada en

---

[1] Alak 96/6-7
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/165
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/496
[4] Ankebut 29/64
[5] Kehf 18/45-46; ayrıca bu anlamda bkz: Yunus 10/24; Hadid 57/20
[6] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/375
[7] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/376

fazla nimet içerisinde bulunmuş, bir insan getirilir ve bir defa ateşe daldırılır ve ona 'sen hiç iyilik gördün mü, sen hiçbir nimet tattın mı?' diye sorulur, O 'vallahi hayır ya Rabbim!' diye cevap veriri. Ve dünyada en çok eziyet ve sıkıntı çekmiş olup da cennet ehlinden olan bir insan getirilir ve bir defa cennete daldırılır, sonra ona 'sen hiç kötülük gördün mü, sen hiç sıkıntı çektin mi?' diye sorulur, O ise 'hayır, Vallahi! Ne bir kötülük geçirdim nede bir sıkıntı çektim' der."[1]

Kur'an'ın fakirleri teselli noktalarından biri, asıl zenginliğin, ruhsal olduğuna, maddi olmadığına işaret etmesidir.[2] Kur'an'da Peygamberimiz'e hitaben söylenen *"(Allah) seni muhtaç buldu ve hemen zenginleştirdi"*[3] ayeti psikolojik zenginlik olarak yorumlanmıştır. Zira bu ayet Mekke döneminde inmiştir. Bilindiği üzere Peygamberimiz Medine dönemindeki Hayber'in fethine kadar son derece fakirdi[4]. Gerçekten de fakir, kelime anlamı olarak muhtaç demektir. Psikolojik olarak sahip olduğu mal ile tatmin olmayan kişi, ne kadar mal sahibi olursa olsun hep sahip olmadığına ihtiyaç hissedeceğinden dolayı fakir sayılır. Az mala sahip olup da kanaat getiren, elde edemediğinde gözü olmayan, sahip olmadığına ihtiyaç hissetmediği için fakir sayılmaz.[5] Bu sebeple Peygamberimiz de "Zenginlik, malın çokluğundan olmaz, zenginlik ancak nefsin zenginliğidir"[6] buyurmuştur. Nefsin zenginliği de kalbin zenginliğiyle olur. Kalbin zenginliği de gerçekte mal verenin veya alanın Allah olduğunun bilincinde olmak, bu yüzden Allah'tan başkasına muhtaç hissetmemektir.[7] Nefsin zenginliği, aynı zamanda Allah'ın hükmüne razı olmak, O'nun emrine teslim olmaktan kaynaklanır. Bu da O'nun yanındakinin daha hayırlı ve daha sürekli olduğunun bilincinde olmaya dayanır. Bu sebeple bazı şairler şöyle demiştir: Cebbar'ın (Allah'ın) aramızdaki taksimine razı olduk. Bizim ilmimiz var, düşmanlarımızın ise malı. Şüphesiz mal yok olur çok yakından. Bilgi ise bir hazinedir ki zail olmayan.[8]

Şüphesiz ki, fakirlerin varlığı ve daha önceki belirttiğimiz noktalardan dolayı hiçbir zaman da yok olmayacakları bir vakıadır. Zira bazı insanların sabır, bazılarının

---

[1] Nevevi, *a.g.e.*, 461. hadis
[2] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/500
[3] Duha 93/8
[4] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/501
[5] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/501
[6] Nevevi, *a.g.e.*, 521. hadis
[7] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/501
[8] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/501

şükürle denendiği bir gerçektir. Bu sebeple elinden gelen imkanları uyguladığı halde bir insan fakir kalmış olabilir ve zenginden zekat almaya ihtiyaç duymuş olabilir. Fakat bu bir başkasının malını alma olarak göründüğü için onu rahatsız edebilir. Bu yüzden Kur'an zekat almaktan rahatsızlık duyanları *"Onların (zenginlerin) mallarında, isteyen ve utandığından dolayı istemeyen yoksullar için bir hak bir pay vardır"*[1] diyerek rahatlatmaktadır. Zira zekat alan kişi, başkasının malını değil, kendi malını almaktadır. Bu yüzden zekatın açıktan, zekatın dışındaki sadakaların gizliden verilmesinin tavsiye edilmesinin bir sebebi bu olmaktadır.

Bilindiği üzere infak İslamiyet'te büyük bir önem arzetmekte ve Allah tarafından büyük mükafat verileceği bildirilmektedir. Fakat bu infak, sadece zenginlerin yapabileceği bir ibadet olmaktadır. Dolayısıyla infak gücü olmayan yoksullar vb.leri bundan mahrum oldukları için üzülebilmektedirler. Peygamberimiz böylelerini, bilinçli olup da infak gücü olmayan fakat "şu kadar malım olsaydı falancanın yaptığını yapardım (infak ederdim)" niyetine gerçekten sahip olanların, bilfiil infakta bulunanların mükafatını alacağını bildirerek[2] teselli etmekte ve rahatlatmaktadır. Bununla birlikte Allah, fakirin en azından bakmakla sorumlu kişilere bakmasını tavsiye eder. *"Varlıklı kimse, imkanına göre nafaka versin, maddi imkanları dar olan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından versin. Allah kimseye gücünden fazlasını yüklemez"*[3] ayeti bu anlamdadır.[4] Ayrıca ayetin devamında gücüne göre infakta bulunan fakiri sıkıntıdan kurtaracağını *"...Allah her zorluktan sonra bir kolaylık yaratır"*[5] diyerek vadeder ve teselli eder.[6] aynı şekilde fakirin kendi durumuna göre yaptığı az bir infakın, zenginin yaptığı çok infaktan çok daha üstün olacağı da vurgulanmıştır. Şöyle ki bir gün Peygamberimiz "bir dirhem yüzbin dirhemi geçti" buyurdu. Sahabiler "bu nasıl olur?" deyince şöyle buyurmuştur: "bir adamın sadece iki dirhemi vardır, onun birini sadaka olarak verir. bir adam da çok zengindir, o da malından yüz bin dirhemi sadaka olarak dağıtır. İşte elindekinin yarısını veren, ötekini geçmiş olur"[7]. Şüphesiz ki, sabır daha çok fakir için, şükür daha çok zengin için söz konusu olmaktadır. Peygamberimiz, fakirin şükür

---

(1) Ali İmran 3/73
(2) Nevevi, *a.g.e.*, 552. hadis, Tirmizi, *Zühd* 2325.
(3) Talak 65/7
(4) İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/73
(5) Talak 65/7, İnşirah 94/5-6
(6) İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/73
(7) Nesai, *Zekat* 49; Ahmed, *Müsned* 2/379

mükafatını alabileceğini ifade etmektedir. Bunu şöyle belirtmektedir: "iki özellik var ki, onları kendinde bulunduranı Allah'ı hem şükreden hem de sabreden olarak kaydeder. (bu), dünya nimetleri konusunda kendinden daha düşük durumda bulunana bakıp, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden dolayı Allah'a hamdeden (şükreden) ve (ibadet, ilim gibi) dini konularda kendisinden daha üstün olana bakan, onu örnek alıp, çalışandır...".[1] Ayrıca kişi dünyalık konusunda kendisinin altındakine baktığında Allah'ın kendi üzerindeki nimetleri de küçümsemez[2] ve kıskançlık gibi insanı huzursuz edici bir illetten de kurtulur.[3]

Kur'an'da fakirlerin teselli bulmasını sağlayan büyük bir nokta da fakirlerin Allah yanındaki şeref, üstünlük ve mükafatlarından sözedilmesidir.

İslamiyet'in ilk yıllarında, Mekke'de, hür ve zenginlerden çok, köle ve fakirler müslüman oluyordu.[4] Mekke'nin ileri gelenleri, Selman-ı Farisi, Bilal Habeşi, Suheyb-ı Rumi gibi bu fakir ve yoksul müslümanlarla birlikte oturmayı gururlarına yediremediler. Bu sebeple Resul-i Ekrem'e "Eğer bizimle görüşmek istiyorsan, yanına geldiğimiz zaman onları dışarı çıkar" dediler. Peygamberimiz, İslamiyetin güçlenmesi için toplumda söz sahibi olan bazı kafirlerin müslüman olmasında büyük fayda görmüş, kısa bir süre için bu teklifi kabul etmenin kimseye zarar vermeyeceğini düşünmüştü. İşte o sırada *"Sabah akşam sadece Rablerinin rızasını dileyerek O'na dua ve ibadet edenleri yanından kovma. Çünkü sen onların hesabından sorumlu değilsin, onlar da senin hesabından. Öyleyse niçin onları kovup da zalimlarden olasın!"*[5] ayeti indi ve Peygamber Efendimiz'e, kafirlerin isteklerini kabul ederek fakir müslümanları kesinlikle incitmemesi tembih edildi.[6] Burda Peygamberimizin, fakirlerden dolayı kınandığını görüyoruz. Şüphesiz bu, fakirler için büyük bir şereftir. Üstelik Allah, Peygamberimizi kınamakla kalmamış ve *"Ayetlerimize iman edenler (yukarda belirttiğimiz fakir müslümanlar) sana geldiklerinde onlara şöyle de: 'Size selam olsun, Rabbiniz kullarına rahmetiyle muamele etmeyi kendine ilke edinmiştir'..."*[7] diyerek bu fakir müslümanlarla

---

(1) İbn Allan, *a.g.e.*, 2/394-395
(2) Nevevi, *a.g.e.*, 466.
(3) İbn Allan *a.g.e.* s:396
(4) Buhari, *Bed'ûl-Vahy* 7.hadis
(5) En'am 6/52
(6) Müslim, *Fezail's-Sahabe* 45-46; İbni Mace, *Zühd* 7
(7) En'am 6/54

karşılaştığında ilk önce onun onlara selam vermesi gerektiğini bildirerek, fakirleri bir kez daha şereflendirmektedir.[1] Zira bu ayet bazı rivayetlere göre bu fakir müslümanlar hakkında inmiştir.[2] Bu yüzden Peygamberimizin "ümmetimden kendilerine ilk önce benim selam vermem gerektiği bir topluluk kılan Allah'a hamd olsun" dediği aktarılmıştır.[3] Yine fakirlere bir şeref olarak Allah, Peygamberimize, konuşurken zengin fakirlere değil, fakir müslümanlara bakmasını, gözünü onlardan ayırmamasını ve sürekli onlarla beraber bulunmasını tembihlemiştir.[4] Peygamberimiz de, Hz. Ebu Bekir'e, Selman, Suhayb ve Bilal gibi bazı zayıf, fakir müslümanları kızdırması durumunda Allah'ı kızdıracağını söylemiştir.[5]

Yine ayetlerde dikkat çekilen fakirlerin büyük bir şeref ve üstünlüğü de, genelde zenginlerden önce iman etme şerefine erdirilmeleridir[6] ki, imanın en büyük şeref ve üstünlük kaynağı olduğu açıktır. İslamiyet'in ilk yıllarında Mekke'de, hür ve zenginlerden çok köle ve fakirlerin olduğunu[7] belirtmiştik. Bu yüzden kafirler, varlıklı ve soylu olduğu gerekçesiyle kendilerini önemseyip fakir müslümanları küçümsemiş *"Allah'ın aramızdan seçip lutfuna layık gördüğü kimseler bunlar mıydı?"*[8] ve *"Eğer bu dinde bir hayır olsaydı, ona uymakta onlar bizi geçemezdi"*[9] demişler, Allah da *"onları birbirleriyle işte böyle imtihan ettik. Şükredenleri en iyi bilen Allah değil mi?"*[10] diyerek, fakirlerin ve zenginlerin birbirleriyle denendiklerini, genelde ilk önce fakirlerin iman ettikleri,[11] zenginlerin onları ve onların inandıkları dini küçümsedikleri için ya hiç iman etmedikleri ya da geciktiklerini üstünlüğün mal ve mevkide değil, iman vb. şükür çeşitlerinde olduğunu bildirmiştir. Peygamberimiz de bunu şöyle açıklamıştır: "Allah Teala sizin yüzlerinize ve mallarınıza değil, kalplerinize ve amellerinize (davranışlarınıza) bakar.[12] Bu sebeple Peygamberimiz "Mevki olarak büyük, cisim olarak iri (bazı)

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 13/3
(2) Razi, *a.g.e.*, 13/3
(3) Razi, *a.g.e.*, 13/3
(4) Kehf 18/28
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/261
(6) Nevevi, *a.g.e.*, 262. hadis
(7) Buhari, *Bed'ûl-Vahy* 7
(8) En'am 6/53
(9) Ahkaf 46/11
(10) En'am 6/53
(11) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/261
(12) Müslim, *Birr* 33-34; İbn Mace, *Zühd* 9; Ahmed, *Müsned* 2/284-539

adamlar kıyamet günü gelir ki, Allah'ın yanında bir sineğin kanadına bile değmezler"[1].

Fakirlerin büyük bir mükafat ve şerefi de dualarının Allah tarafından daha çabuk kabul edildiğidir. Yüce Peygamber bunu şöyle dile getirmektedir: "saçı başı dağınık, eli yüzü tozlu, kapılardan kovulmuş öyleleri vardır ki, bu şöyle olacak diye yemin etseler, Allah onların dediğini yapar"[2].

Fakirlerin bir mükafat ve üstünlüğü de cennet ehlinin çoğunluğunu oluşturmalarıdır. Peygamberimiz, cennet ehlinin (çoğunluğunun), zayıf ve insanlar tarafından hor görülen kişiler olduğunu, cehennem ehlinin ise (çoğunlukla) katı, kaba, mal biriktirip kimseye bir şey vermeyen ve kibirli kişiler olduğunu[3] bildirmiştir.

Fakirlerin bir mükafatı da, zaman olarak da, zenginlerden önce cennete girecekleri olmaktadır. Bu öncelik bazı hadislerde yarım gün, bazılarında beşyüz yıl, bazılarında ise kırk yıl olarak geçmektedir.[4] Bunların uzlaştırılması şöyle olmaktadır: yarım gün, ahiret günleri açısından, beşyüz yıl ise dünya günleri açısından göz önüne alınmıştır. Zira bilindiği üzere ahiret günlerinin bir günü, dünya günlerinin bin yılına denk düşmektedir. Kırk yıl farkı ise normal bir fakir ve zengin için değil, hırslı bir fakirin, hırslı bir zengine önceliğidir.[5] Zenginlerin cennete girmedeki bu gecikmelerinin nedeni, kıyamet alanında mallarını nasıl kazandıkları, nereye harcadıkları vb. sorularla sorguya çekilmeleri ve bunun da uzun sürmesidir.[6]

"Üstteki el, alttaki elden hayırlıdır"[7] şeklindeki ve "Veren el alan elden üstündür" manasındaki infakta bulunan zenginin infakı kabul eden fakirden üstün olduğunu ifade eden hadise gelince, başka hadisler ışığında yorumlandığında üstteki elden amacın infakta bulunan el, alttaki elden amacın, isteyen el olduğu

---

(1) Nevevi, *.a.g.e.*, 256. hadis
(2) Müslim, *Birr* 138, *Cennet* 48
(3) Nevevi, *a.g.e.*, 253,255. hadis
(4) Bu hadisler için bkz: İbn Allan, *a.g.e.*, 2/421-422
(5) İbn Allan, *a.g.e.*, 2/421
(6) İbn Allan, a.g.e., 2/421
(7) Nevevi, *a.g.e.*, 297. hadis

anlaşılmaktadır.[1] Dolayısıyla bu hadis, infakta bulunan insanın, sadece isteyen, dilenen insandan üstün olduğunu bildirse de, onurlu davranıp kimseden bir şey almayan ya da istemediği halde verilen şeyi kabul eden insandan üstünlüğünü ifade etmez. Daha önce Peygamberimizin Hz. Ömer'e kimseden bir şey istememesini, verilen şeyi de geri çevirmemesini öğütlediğini nakletmiştik.

Bilindiği gibi fakir sabır ile, zengin ise şükür ile denemeye tabi tutulmaktadır. Sabreden fakirin mi, şükreden zenginin mi daha üstün olduğu konusunda üç görüş olduğunu, Peygamberimizin bir gün aç bir gün tok olmak yoluyla hem sabreden hem şükreden olmayı tercih ettiğini sabır konusunda belirtmiştik. Ancak bir gün aç bir gün tok olmanın fakirliğe ve sabra daha yakın olduğunu belirtmekte fayda görmekteyiz. Bu sebeple Peygamberimiz "fakirliğim, iftiharımdır"[2] buyurmaktadır. Çünkü fakirliğin dünyalığın kir ve pasından arındırması ve temizlemesi de söz konusudur.[3]

Fakirlikle ilgili diğer bir teselli noktası da ölümün hatırlanmasının bildirilmesidir. Şöyle ki, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Ölümü çokça hatırlayın. Bu hatırlama günahlarınızı giderir ve sizi dünyada zahid yapar. Zenginken ölümü hatırlarsanız bu sizin hırsınızı yıkar. Fakirken onu anarsanız yaşayışıyınızdan hoşnut kılar. Fakirlik ızdırabından kurtarır".[4]

1.3. Kanaat, Vera ve Zühd

Kur'an'ın fakirlere teselli noktalarından biri, yukardaki ayette de işaret edildiği üzere kanaatkar olabilmelerini tavsiye etmesi olmaktadır. Çünkü "kanaat" bir köktür ki, ondan, birincisi "verâ'" (takvanın bir üst derecesi olup zelle ve şüpheli şeylerden kaçınmak) ikincisi de "rıza" olmak üzere iki önemli şey ortaya çıkar.[5] Zira verâya engel olan, dünyaya rağbet etmektir. Çünkü kulun, dünya malı ve nimetlerine rağbeti arttıkça dince şüpheli şeylere bulaşması ihtimali yükselir ve Allah

---

[1] Bu hadise verilen yoRum 30/lar hakkında bkz: İbn Allan, *a.g.e.*, 2/122
[2] Zebidi, *a.g.e.*, 8/218
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/385
[4] Bkz: Hâşimî, Muhtasaru'l-Ehadis, s:26-27
[5] Lecai, *a.g.e.*, s:69

korkusu azalır, zamanla haram şeylere de bulaşır.[1] Dünyayı sevenin kalbi hiçbir zaman doymaz, çünkü o, hep daha fazlasını ister ve bu sonsuza kadar gider, dünyada da sonsuz nimetler olamayacağına göre dünyadan gönlü aç olarak gider.[2]

Evet, kanaat (azla yetinebilme), tamahkârlığın ve hırsın köklerini keser, insanın şerefini, onurunu korur, insanlardan istekte bulunma zilletine engel olur.

Kanaate ulaşmak elbetteki kolay bir şey değildir. İnsanın özünde olmaktan çok, bir takım kendini zorlamaları gerektirmektedir. Çünkü Kur'an ayetleri insan psikolojisinin dünya nimetlerine meyilli dolayısıyla hep daha fazlasını isteme üzerine kurulduğunu söyler. *"Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara (çeşitli araba vs.), sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır"*[3] ayeti bunu açıkça ifade etmektedir.

Bu sebeple kanaatkar olabilmek için bir takım şartlar vardır. Bunlardan birincisi iman etmek, Allah'a ve ahiret gününe inanmaktır. Zira inançlı olmayanın dünya nimetlerinin peşinde koşması kaçınılmaz ve normaldir. Bu sebeple yukardaki ayette tüm insanlara nisbet edilen dünya nimetlerinin sevgisi, bazı ayetlerde sadece kafirlere mahsus kılınmıştır. *"Kafirlere dünya hayatı çekici kılındı..."*[4]. Zira bunlarda dünya sevgisi had safhadadır. Bu sebeple bunlar, *"Ahirete inanmayanlara yaptıkları davranışları güzel gösterdik"*[5] ayetinde belirtildiği gibi dünya nimetlerine ulaşmada her türlü iyi veya kötü eylemleri ve araçları normal görürler.

İkinci şart, ibadet etmektir. *"Cinleri ve insanları bana ibadet etmeleri için yarattım. Onlardan ne bir rızık diliyorum, ne de yemek vermelerini diliyorum"*[6] ayeti bunu gösterir. Çünkü ibadetten uzak olanlar, Allah'ı inkar etmeseler bile Allah'tan gafil olurlar. Allah insanları ibadet için yarattığına göre, kişi ibadetle meşgul olursa Allah onun rızkını verecek demektir. *"Kim Allah'a takvada bulunursa*

---

[1] Lecai, *a.g.e.*, s:69
[2] Lecai, *a.g.e.*, s:69
[3] Ali İmran 3/14
[4] Bakara 2/212
[5] Neml 27/4
[6] Zariyat 51/56

Allah da ona bir çıkış yolu gösterir"[1] ayeti bunu göstermektedir. Takva, Allah'tan sakınarak O'nun emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınmak yani kısacası ibadet etmek demektir.

Kanaate ulaşmanın bir şartı, şartlar elverse bile yiyecek vs. varsa bile, yemeyi, içmeyi azaltmak, ihtiyacı kadarıyla yetinmektir.[2] Zira, varlıkta ihtiyacı kadarıyla yetinmeyen yoklukta da ihtiyacı fazlasının peşinde koşar. Bu sebeple zenginlerin, çocuklarına her istediklerini almaları, her istediklerini yerine getirmeleri eğitim açısından sakıncalıdır.

Diğer bir şart, kanaatkar olmada kendini zorlamaktır. "...Kim iffetli davranmaya çalışır (insanların ellerine bakmamaya çalışırsa) Allah da onu iffetli yapar. Kim kendini ihtiyacı yokmuş gibi göstermeye çalışırsa (isteklerden hiçbir istekte bulunmazsa) Allah da onu (psikolojik veya gerçekte) zengin yapar"[3] hadisi bunu göstermektedir.

Kanaatkar olmaya ulaşmanın bir şartı tam ihtiyaç yoksa insanlardan istekte bulunmamaktır. Yukardaki şarttan bu da anlaşılmaktadır. Peygamberimiz, genel sahabelerden Allah'tan ibadet etmeleri, O'na şirk koşmamaları, beş vakit namaz ve "veliyyu'l-emr"e itaat üzerine biat aldıktan sonra, özel bazı sahabelerden, hiç kimseden bir şey istememeleri üzerine de biat, söz almıştır. Bundan dolayı bu özel büyük sahabelerden birinin değneği bile yere düşseydi, kendilerine uzatmaları için kimseden yardım istemiyorlardı.[4] Bu aynı zamanda tevekkülün, zahiri sebeplere başvurma konusunda kişiye göre değiştiğini de göstermektedir.

Peygamberimiz, ihtiyacı olmadığı halde insanlardan çokça dilenenlerin kıyamet günü Allah ile yüzünden bir parça bile et kalmayacak şekilde karşılaşacağını bildirmiştir.[5] Bazıları bu yüzden bir parça et kalmamayı, değersiz, onursuz, zelil olma şeklinde yorumlarken bazıları da bunu gerçek anlamında anlamıştır.[6]

---

(1) Talak 652
(2) Lecai, *a.g.e.*, s:70
(3) Nevevi, *a.g.e.*, 526. hadis
(4) Nevevi, *a.g.e.*, 528.
(5) Nevevi, *a.g.e.*, 529.
(6) İbn Allan, *a.g.e.*, 2/513-514

Peygamberimiz ayrıca dünyevi olarak da "Kim ki, kendisine bir fakirlik isabet eder de bunu insanlara arzederse fakirliği giderilmez. Kim ki, (zahiri sebeplere başvurduktan sonra) bunu Allah'a arzederse Allah'ın onu er veya geç rızıklandırması umulur"[1] denektedir. Allah da *"Eğer Allah sana bir kötülük dokundurursa Allah'tan başka onu kaldıracak kimse yoktur"* [2] ve *"Allah'tan, O'nun fazlından isteyiniz"*[3] buyurmaktadır. Elbette Allah'tan istemek, umut, dua ve tevekkül birlikteliği ile olur ki, bunların hepsinde kişinin derecesine göre dış sebeplere başvurma gerekliliğinin olduğunu söylemiştik. Bu sebeple Peygamberimiz, "fakirin urganını alıp da dağa gitmesi, sırtına bir bağ odun alıp satması ve ihtiyacını gidermesi, verirler veya vermezler insanlardan istemesinden daha iyidir"[4] buyurmuştur. Ayrıca, kişinin kendi eliyle kazandığından daha hayırlısını yemediğini, (bu sebeple) Allah'ın peygamberi Hz. Davud'un (bir sultan olduğu halde) bile kendi eliyle kazandığından yediğini[5], Hz. Zekeriya'nın marangoz olduğunu[6] bildirmektedir. Zaten peygamberimiz, insanlardan istekte bulunanların (ihtiyacını giderdiği için) (Allah tarafından övülen ve fazladan mükafat verilen) gerçek fakir olmadığını, gerçek fakirin halini insanlara belli etmediği için, insanlardan istekte bulunmadığı için, ihtiyacını gideremeyen kişi olduğunu[7] belirtmiştir. Bir Kur'an ayetinde de, gerçek fakirlerin, Allah yolunda çalıştıkları için gelir elde edemeyen, fakat onurlu oluşlarından dolayı cahillerin kendilerini zengin zannettiği, fakir oldukları simalarından anlaşan kişiler olduğu[8] bildirilmiştir.

Bununla birlikte Peygamberimiz bazı durumlarda istekte bulunmanın caiz olduğunu bunun kanaatkar ve onurlu olmakla çelişmediğini dile getirmektedir. Bunlardan birincisi, sultandan günümüz diliyle söylersek devletten istekte bulunması, ikincisi, zaruri bir durumun söz konusu olması,[9] üçüncüsü yapılması maddi bir karşılığa bağlanan bir konuda, dördüncüsü bir musibet veya afetin kişinin bütün malını yoketmesi ve bu kişinin temel ihtiyacını giderecek kadar insanlardan

---

[1] Nevevi, *a.g.e.*, 533.
[2] En'am 6/11
[3] Nisa 4/32
[4] Nevevi, *a.g.e.*, 538.
[5] Nevevi, *a.g.e.*, 542.
[6] Nevevi, *a.g.e.*, 541.
[7] Nevevi, *a.g.e.*, 536.
[8] Bakara 2/273
[9] Nevevi, *a.g.e.*, 532.

yardım istemesi, beşincisi bir fakirliğin isabet ettiği ve üç bilirkişinin falanca kişi gerçekten fakirdir dediği kişinin zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak yardım almasıdır.[1]

Ayrıca Peygamberimiz, insanlardan bir şey istemeden, insanlar tarafından verilen şeyin alınmasının da caiz olduğunu, hatta almamaktan daha iyi olduğunu zira isterse kişinin kendisinin faydalanacağını isterse tasadduk edebileceğini dile getirmiştir. Bu yüzden Peygamberimiz'in sünnetine bağlılığıyla tanınan Abdullah bin Ömer(h.ö.73), kimseden bir şey istemezdi, kendisine bir şey verilince de geri çevirmezdi.[2]

Kısacası kanaatkar olabilmek, azla yetinebilmek, ahiretteki mükafat açısından insan için daha iyi olmaktadır. Bu yüzden Hz. Aişe(h.ö.57), Peygamber Efendimiz'in ev halkının Peygamberimiz vefat edinceye kadar, arpa ekmeğinden bile iki gün peşpeşe doymadığını,[3] Hz. Enes(h.ö.93), Peygamberimiz'in vefatına kadar bir sofra üzerinde yemek yiyemediğini, hayatı boyunca yumuşak bir ekmek yiyemediğini, bazı rivayetlerde de hayatı boyunca gözleriyle güzelce haşlanmış bir kuzu göremediğini[4] aktarmaktadır. Hatta Peygamberimiz, kendi soyunda gelenler için de "Allah'ım Muhammed'in soyundan gelenler için de rızkını, onların, sadece hayatta kalacak kadar zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kıl" diye dua etmiştir.[5] Yine önde namaz kılarken arkasında namaz kılıp da açlıktan yere yıkılan "ashab-ı sûffa"ya "Eğer Allah'ın yanında (ahirette) size verilecek nimetleri bilseydiniz fakirlik ve ihtiyacınızın artmasını isterdiniz"[6] buyurur.

Ancak, ihtiyaç olsa bile insanlardan istekte bulunabilmenin bir şartı istemede ısrar etmemektir. Peygamberimiz, istemede ısrar edilmemesi gerektiğini, aksi takdirde elde edilen şeyde bir bereketin olamayacağını bildirmektedir.[7] Israr edilmesi durumunda elde edilen şeyde bir bereketin olmamasının sebebi, veren

---

(1) Nevevi, *a.g.e.*, 535.
(2) Nevevi, *a.g.e.*, 538.
(3) Nevevi, *a.g.e.*, 490.
(4) Buhari, *Atima* 11/239-251
(5) Müslim, *Zühd ve Rikak* 19.
(6) Tirmizi, *Zühd* 2368.
(7) Müslim, *Zekat* 99.

kişinin isteyerek vermemesinden dolayı, alınan şeyin bir nevi haram mal olması ve alan kişinin tasarrufunun batıl olmasıdır.[1]

Özetle önemli olan ruhsal zenginlik yani kanaatkar olmaktır. Bu yüzden Peygamberimiz, kendisine gelen bir malı sahabeler arasında paylaştırmış (yeterli olmadığı içinde) bir kısmına vermiş bir kısmına vermemişti. Verilemeyenlerin biraz darıldığı kendisine haber verilince "...Vermediklerimi, verdiklerimden daha çok seviyorum. Ancak bazılarına bir şey veriyorsam bu onların kalplerinde gördüğüm (rızık konusundaki) telaş ve üzüntüden dolayıdır. Bir şey vermediğim kişileri ise Allah'ın kendi kalplerine koyduğu zenginlik ve hayra (yani kanaatkarlığa) bırakıyorum..." buyurmuştur.[2]

Kanaatkar olmanın Allah'ın verdiği her şeye rıza göstermeye ve "vera"(sadece haramdan değil, şüpheli şeylerden sakınma)ya sebebiyet vereceğini belirtmiştik. Veranın bir ileri ve üst derecesi var ki, o da "zühd"tür.[3]

Zühd, dünya ve dünya nimetlerinden yüz çevirmek, geçici oldukları bilinciyle onları küçümsemek ve değersiz görmektir.[4]

Ancak, zühd, İbrahim bin Edhem(h.ö.162)'in dediği gibi insanın elinin dünyalıktan boş olması değil, kalbinin dünya ve nimetlerinin sevgisinden boş olmasıdır.[5] Zühd, mal ve dünyalıktan tamamen sakınmak değil, aksine kalpte, dünyalık ve malın varlığının ve yokluğunun eşit olması, kalpte yerleşik olmamasıdır. Peygamberimiz zahidlerin başı olduğu halde et, helva, bal yerdi, kadınları, güzel kokuyu, güzel elbiseleri severdi.[6] Evet, Zühd, Abdulkadir el-Geylani(h.ö.561)'nin dediği gibi dünyalığı kalpten çıkarıp ele veya cebe koymaktır. Bu durumda zarar vermeyecektir. Bu anlamda yine bazıları şöyle demiştir: Zühd, dünyalığı kalpte bulunduğu halde elinden bırakman değildir. Zühd ancak, dünyalığı elinde bulunduğu halde, kalbinden terketmendir. Kısacası zühd, İbn Acibe'nin dediği gibi kalbin,

---

(1) İbn Allan, *a.g.e.*, 2/511
(2) Nevevi, *a.g.e.*, 525.
(3) Lecai, *a.g.e.*, s:74
(4) Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:280, Kuşeyri, *a.g.e.*, s:56
(5) Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:280
(6) Münavi, *Faydu'l-Kadir Şerhu'l-Camiis-Sağir* 4/72

Rabb'in dışındaki şeylere bağlılıktan boş olmasıdır.[1] Bu sebeple Cüneyd el-Bağdadi (h.ö.298), kulun Allah ile ilişkisinin niteliği olarak tanımladığı tasavvufun özünü dünyadan yani Allah'ın dışındaki herşeyden kalbi olarak yüzçevirmek yani zühd kabul etmiştir.[2]

Bazıları İslam'da zühdün olmadığını, dışardan, Hıristiyan ruhbanlarından ve acemi ritüellerden müslüman kültürüne girdiğini dolayısıyla bid'at olduğunu iddia etmiştir. Halbuki zühd Kur'an ayetlerinde ve hadislerde açıkça işaret edilmektedir. *"Bu dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise – eğer bilselerdi- kesinlikle tek gerçek hayattır"*[3] ayeti buna örnektir. Peygamberimiz de kendisine yaptığı takdirde hem Allah'ın hem insanların kendisini seveceği bir amel tavsiye etmesini isteyen bir adama "Dünyalıktan yüz çevir, Allah seni sever. İnsanların ellerindeki mallarından yüz çevir seni severler". Yine peygamberimiz "Eğer dünya Allah'ın yanında bir sivrisineğin kanadına bile denk olsaydı dünyalıktan kafire bir yudum su bile vermezdi" buyurmaktadır.[4]

Şunu hemen belirtmekte fayda görüyoruz: ayet ve hadislerde dünyanın kötülenmesinden amaç dünyayı kendi zatında kötülemek değildir. Amaç kalbi onunla meşgul olmaktan sakındırmak ve asıl hedef olan ahirete yönlendirmektir.[5] Çünkü dünya amaç değil, araçtır. Araç olması açısından kötü değildir, amaç haline geldiğinde asıl amacı unutturduğundan dolayı kötü bir amaç olur ve bu açıdan kötülenir. Dünyayı amaç edinen dünyaya hizmetçi olur, onu ahirete araç edinen ise onu kendine hizmetçi kılar.[6] Çünkü dünya nimetlerini amaç edinen, bu nimetlerden birini elde edemeyince veya elde edip kaybettiğinde şüphesiz ki üzülür, fakat onun araç olduğunun bilincinde olan, bu her iki durumda da üzülmez.

Kısacası zühd, kişi ancak üç şeyin bilincinde olduğunda gerçekleşmektedir.[7] Birincisi, dünyanın geçici olduğunun ve asıl amaç olmadığının bilincinde olması gerekmektedir. İkincisi, bu dünya hayatının ötesinde sürekli ve asıl amaç olan ahiret

---

(1) İbn Acibe, *a.g.e.*, s:7
(2) Sülemî, *Tabakatû's-Sufiyye* s:158
(3) Ankebut 29/64
(4) Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:281-283
(5) Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:287
(6) Lecai, *a.g.e.*, s:76
(7) Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:289-290

hayatının olduğunun bilincinde olmalıdır. Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki, dünya nimetleri azdır. Ahiret ise sakınanlar için daha hayırlı ve daha süreklidir."*[1] Üçüncüsü, kişinin, dünya nimetlerine gönül bağlamamasının onun için yazılmış olan bir nimeti alıkoyamayacağının, dünya nimetlerine olan hırsının da kendisi için yazılmamış herhangi bir nimeti getirmeyeceğinin farkında olmalıdır.

Şüphesiz ki zühde sahip olan yani yukardaki üç şeyin bilincinde olan kişi herhangi bir nimeti elde edemediğinde, veya elde edip kaybettiğinde üzülmeyecektir. Bu sebeple *"Bu, kaçırdıklarınıza üzülmeyesiniz ve size verilenlere sevinmeyesiniz diyedir"*[2] ayetinin zühdün etkisine işaret olduğu vurgulanmıştır.[3] zira verilen nimete sevinmek, bu nimet elden gittiğinde üzülmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla dünya nimetlerinin en uzağında bulunan fakirlerin zühd ile teselli bulacağı açık olmaktadır.

Zühdün dünya nimetlerinin küçümsenmesi, değersiz görülmesi olduğunu söyledik. Bazıları bunun zühdün ilk derecesi olduğunu, asıl üstün ve son derecede bulunan zühdün ise ahiret nimetlerinin bile değersiz görülmesi olduğunu söylemektedir.[4] Yunus Emre(h.ö.843)'nin "Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri, istediğine ver onları bana seni gerek seni" sözü bu kabildendir. Bu yüzden bazıları, Kur'an'da Allah'ın ahiret nimetlerini övdüğünü, dolayısıyla bunları küçümsemenin küfür bile olabileceğini dile getirmektedirler ve bu gibi sözler sarfeden bazı tasavvuf büyüklerini yermektedirler.[5]

Bize göre ahiret nimetlerinin kendi özlerinde değersiz olduğunu ifade etmek, elbetteki Allah'ın yücelttiğini küçümseme açısından elbetteki sakıncalıdır. Fakat Allah'ın rızasına göre bunları değerli ve amaç görmemek ise doğruluk payı taşımaktadır. Zira Allah Kur'an'da kendi rızasının ahiret nimetlerinden daha üstün olduğunu bildirmektedir. *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler*

---

[1] Nisa 4/77
[2] Hadid 57/23
[3] Lecai, *a.g.e.*, s:75-76
[4] Abdulkadir İsa, *a.g.e.*, s:280
[5] Zarruk, *a.g.e.*, s:284

vadetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur"[1] ayeti buna örnektir. Zira diğer cennet nimetleri bedensel nimetler iken, Allah'ın rızası ruhsal bir nimettir ve aynı zamanda Allah'ı görmeyi ve O'nunla karşılaşmayı peşinden getirir. Ayrıca diğer nimetlerin de sebebidir.[2] Peygamber Efendimiz bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: "Allahu Teala Cennet ehline '(şimdi) razı oldunuz mu?' diye sorar. Onlar 'neden razı olmayalım ki, mahlukatından kimseye vermediğini bize verdin' derler. Bu sefer Allah '(şimdi) size bundan (cennetten) daha üstününü vereceğim' buyurur. Onlar 'bundan daha üstün ne olabilir ki?' diye sorunca Allah, 'üzerinize rızamı indireceğim ve sizden kimseye sonsuza kadar kızmayacağım' diye cevap verir".[3]

Yine bununla ilgili Allah'ın Hz. Davud'a şöyle vahyettiği rivayet olunmaktadır: "Ateşimden korkarak ve cennetimi umarak bana ibadet edenden daha zalim kim olabilir? Eğer cenneti ve ateşi yaratmış olmasaydım, yine de itaat edilmeye ehil olmayacak mıydım?"[4] Bu sebeple İslam kelamcıları, Allah'ın rızası için değil de sadece cenneti elde etmek ve cehennemden korunmak için yapılan ibadetin batıl (geçersiz) olduğu konusunda icma etmişlerdir.[5]

Kur'an'ın, fakirleri teselli ettiği bir durum da dünya malının bir fitne olduğunu bildirmesidir. *"Biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız kesinlikle bir fitnedir..."*[6] ayeti bunu ifade etmektedir. Zira mal ve çocuklar bir çok zaman günah işlenmeye sebep olmaktadır.[7]

Fakirlerin teselli edilmelerinin bir yönü de şükrü eda edilen az malın, şükrü eda edilemeyen çok maldan daha hayırlı olduğunun bildirilmesidir. Peygamberimiz, kendisinden çok mal sahibi olması için dua etmesini isteyen Sa'lebe bin Hatib'e şükrü eda edilen az malın, şükrü eda edilemeyen çok maldan daha hayırlı olduğunu söyler. Sa'lebe tekrar tekrar O'na gelip şöyle dedi: "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, Allah bana mal verince herkesin hakkını vereceğim"

---

[1] Tevbe 9/72
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/97
[3] Müslim, *İman* 302, *Sıfatu'l-Cennet* 9
[4] Zarruk, *a.g.e.*, s:284
[5] Razi, *a.g.e.*,
[6] Enfal 8/28
[7] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/22

Peygamberimiz de ona dua etti. O da birkaç koyun aldı. Bu birkaç koyun öyle çoğaldı ki, Medine'ye sığmaz oldu. O da bir vadiye indi, cemaatle namazı ve cuma namazını bıraktı. Peygamberimiz onun durumunu sordu. Sahabeler, bir vadiye sığamayacak kadar malının çoğaldığını söyleyince Peygamberimiz "Sa'lebe'ye eyvahlar olsun!" dedi. Sonra Peygamberimiz ona da diğer mal sahiplerine olduğu gibi iki zekat toplayıcı gönderdi. Diğerleri mallarının zekatlarını gönderdi. Yalnız Sa'lebe "bu istediğiniz bir sadaka değil, cizyenin kardeşidir. Gidin biraz düşüneyim" dedi. Bunu üzerine onun hakkında şu ayet indi: *"İçlerinden öyle bazıları var ki, 'Allah kendi fazlından verirse kesinlikle sadaka verecek, salihlerden olacağız' diye Allah'a söz verirler. Sonra Allah onlara kendi fazlından ihsan edince (mal verince) o mal konusunda cimrilik yaptılar ve alışkanlık yaptıkları üzere yüz çevirdiler. Allah da bunun akabeti olarak Allah'a verdikleri sözü yerine getirmedikleri ve yalan söyledikleri için onların kalplerine Allah ile karşılaşıncaya kadar (daha büyük ceza olan) bir nifak soktu"*[1]. Sonra Sa'lebe zekatını getirdi fakat Peygamberimiz Allah'ın ondan zekat kabul etmesini engellediğini söyledi, o da pişmanlığından başına toprak saçmaya başladı. Peygamberimiz "bu senden kaynaklandı, sana emrettim sen ise itaat etmedin" dedi. Peygamberimizin vefatından sonra zekatını Hz. Ebubekir(h.ö.13)'e, ondan sonra Hz. Ömer(h.ö.23)'e, sonra da Hz. Osman(h.ö.35)'a getirdi. Fakat hiçbiri kabul etmedi ve Hz. Osman'ın döneminde öldü.[2] İnsanların çoğunluğu mal sahibi olmadan "Allah bana şu kadar mal verirse o malla insanlara yardım edeceğim şu iyiliği yapacağım bu iyiliği yapacağım" derler. Fakat kendilerine mal verilince genelde o sözlerini unuturlar, ya da daha fazla mal kazanmaya ertelerler ve bunun da sonu gelmez. Sa'lebe örneğinde olduğu gibi farz olan zekatı bile vermeme durumu ortaya çıkarsa Allah da daha büyük bir ceza hakedilsin diye kalbe nifak sokar yani inanç, ahlak ve ibadet açısından kötüleştirir. Peygamberimiz bu anlamda şöyle dua etmiştir: "Allahım! Bizim için karar verdiğin şeyin akıbetini hayreyle!"[3]. Bu anlamda insanların birçoğunun zenginleşmemesi onların iyiliğine olmaktadır. *"Kim ahiret kazancını isterse, biz onun kazancını arttırırız. Dünya kazancını isteyene de ondan veririz, fakat onun ahirette bir nasibi olmaz"*[4] ayeti vb. buna işaret etmektedir. *"Bazen bir şey istediğiniz halde o şey sizin için kötü olabilir. Bazen de*

---

[1] Tevbe 9/75-77
[2] Tâberani, *el-Mucemû'l-Kebir,* 8/260; Beyhakî, *Delailû'n-Nübûvve* 5/90
[3] Ahmed, *Müsned* 6/147, İbni Mace, *Duâ* 4
[4] Şura 42/20; ayrıca Bakara 2/200-201

bir şeyden hoşlanmadığınız halde o sizin için kötü olabilir"[1] ayeti bu anlamda bir başka teselli noktası olmaktadır. Peygamber Efendiniz de şöyle buyurmaktadır: "Dünya tatlı, göz kamaştırıcı ve çekicidir. Allah onu sizin kullanmanıza verecek ve nasıl davranacağınıza bakacaktır. Dünyaya aldanmaktan sakının! Kadınlara kapılmaktan korunun! Çünkü İsrailoğullarında ilk fitne kadınlar yüzünden çıkmıştır"[2].

Her konuda olduğu gibi, mal, zenginlik konusunda da Allah'tan umudun kesilmemesi gerektiği teselli bağlamında Kur'an'ın işaret ettiği bir noktadır. *"Göklerde ve yerde kim varsa her şey ihtiyacını O'ndan ister. O hergün ayrı iştedir"*[3], *"De ki, Mülk ve saltanatın sahibi Allah'ım, sen saltanatı dilediğine verir, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltip aziz, dilediğini alçaltıp zelil edersin. Hayır yalnız senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadirsin"*[4] ve *"...Dilediğine hesapsız rızık verirsin"*[5] gibi ayetler Allah'ın mutlak güç ve mülk sahibi olduğunu, istediği zengini fakir, istediği fakiri zengin kılabildiğini, dolayısıyla fakirin hiçbir zaman umudunu kaybetmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Peygamberimize hitaben söylenen *"O seni yetim bulup da barındırmadı mı?"*[6] ayeti de bir somut örnek durumundadır. Bu umudun gereği olarak Allah'ın herşeye bir ölçü ve zaman belirlediği[7] unutulmamalıdır.

Umudun kaybedilmemesi, fakirlikten kurtulma konusunda Kur'an'ın bir öğüdü ve tesellisidir. Bu konuda bir diğer teselli noktası da takva yani Allah'ın emir ve yasaklarına riayet edilmesi durumunda Allah'ın rızık yollarını açabileceğinin bildirilmesidir. *"...Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu nasip eder ve onu ummadığı yerden rızıklandırır"*[8] ayeti bu ve benzeri konularda bir ölçüt olmaktadır. Zira bu ayet boşanmak zorunda kalanlar için inmişse de umuma, genele hamledilmesi daha uygun görünmektedir.[9] Çünkü bu ayetin Avf bin Malik el-Aşcai hakkında da indiği rivayet edilmiş ki, bu zatın oğlu esir düşmüş ve rızkı

---

[1] Bakara 2/ 216
[2] Müslim, *Zikir* 99; Tirmizi, *Fiten* 26; İbni Mace, *Fiten* 19
[3] Rahman 55/29
[4] Ali İmran 3/ 26
[5] Ali İmran 3/ 27
[6] Duha 93/ 6
[7] Talak 96/3
[8] Talak 96/2-3
[9] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/385; İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/68

daralmıştı. Bunu Peygamberimize bildirdi, Peygamberimiz de ona takvayı emredip "La havle ve la kuvvete illa billah" sözünü çokça söylemesini tavsiye etti. O da bunu yerine getirdi ve çok geçmeden oğlu serbest kaldı ve rızkı açıldı.[1] Ayrıca Peygamberimizin yukardaki ayeti kastederek "Ben öyle bir ayet biliyorum ki, insanlar onu uygularlarsa onlara yeter" dediği ve yukardaki ayeti sürekli tekrarladığı da rivayet edilmiştir.[2] Ayrıca ayetin devamındaki *"...ve onu ummadığı yerden rızıklandırır..."* ayeti de bunu göstermektedir.[3]

Fakirlikten kurtulma konusunda, Allah'tan ümidin kesilmemesi ve takvada bulunmanın yanında Kur'an'ın öğütlediği bir şey de Allah'a tevekkül edilmesidir. *"Kim Allah'a tevekkül ederse şüphesiz ki Allah ona yeter. Şüphesiz ki Allah onun işini sonucuna erdirendir. Allah her şey için bir ölçü ve zaman kılmıştır"*[4]. Ancak acele edilmemesi gerektiği, Allah'ın her şeyin sonuçlandırılması konusunda bir ölçü ve zaman belirlediği[5] ayetin sonunda bildirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, umut, takva ve tevekkülle birlikte, dua edilmesini de tavsiye eder. Vakıa suresini okuma bu konuda bir örnektir. Zira Peygamberimizin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim Vakıa suresini sürekli (her gece) okursa ona hiçbir zaman fakirlik isabet etmez"[6]. Hz. Osman, İbn Mesud'u maaşını almaya çağırdığında, almaya yanaşmadı. Bunun üzerine ona "ailen için al" denildiğinde "onlar vakıa suresini okuyorlar" demiş ve Peygamberimizden yukardaki hadisi duyduğunu belirtmiştir.[7] Bazı rivayetlerde de İbn Mesud'un vefatı yaklaştığında "Kızlarına ne bıraktın?" denildiği, onun da "onlara vakıa suresini bıraktım" dediği de geçmektedir.[8] Peygamberimizin şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Vakıa suresi, zenginlik suresidir. Onu okuyunuz ve çocuklarınıza da öğretiniz"[9].

---

(1) Hakim, *a.g.e.*, 2/492
(2) İbni Mace, *Zühd* 4220; Ahmed, *Müsned* 5/178
(3) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/385
(4) Talak 96/3
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/68
(6) Sûyûtî, *ed-Durrû'l-Mensûr* 6/215. ancak "Tahricu Ehadisi'l-İhya"da bu hadisin başının zayıf olduğu söylenmiştir.
(7) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid* 5/269; Beğavî, *Tefsir* 8/28
(8) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/333
(9) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.* 27/239

Ancak fakirlikten kurtulma konusunda Kur'an tarafından öğütlenen umut, takva, tevekkül ve duada, insanın kendi elindeki doğal, dış sebeplere de başvurması daha önce bunlardan söz ederken belirttiğimiz bir ön şart olmaktadır. Sözgelimi reca (umut), korkuyla birlikte olduğu zaman gerçek anlamda umut olur, aksi takdirde bir kuruntudan ibaret olur. Allah'a umut besleyen, fakat bununla birlikte, umut ettiği şeyin gerçekleşmemesi konusunda bir korku da taşıyan kişi, umut ettiği şeyi kaçırmamak için elindeki tüm imkanlara başvuracaktır.[1]

Kur'an'ın, fakirleri teselli noktalarından biri, insanın ne kadar zengin olursa olsun ancak malından bir kısmını yiyebildiğini, malının çoğunluğunu başkalarına bıraktığını bildirmesidir. Zira Peygamber Efendimiz *"(Mal, şeref vb.) konularda çokluk yarışı sizi (zikir, ibadet, tefekkür vb.lerinden) meşgul etti"*[2] ayetini okuduğunda şunu demiştir: "Ademoğlu 'malım! Malım!' der. Halbuki sahip olduğu maldan kendisine ait olan üç şeyden başka bir şey yoktur: yiyip de tükettiği, giyip de çürüttüğü ve sadaka olarak verip de ahirete bıraktığı".[3]

Kur'an'da fakirlerin teselli bulmasını sağlayan bir durum da insanın verilen her nimetten sorguya çekileceğinin bildirilmesidir. Kur'an bu konuda şöyle der: *"Sonra o gün (kıyamet günü) nimetlerden kesinlikle sorulacaksınız"*[4]. Peygamberimiz, Allah'ın şöyle dediğini ifade etmektedir: "Üç nimet var ki, kulumu onlara şükredip şükretmediği konusunda sorguya çekmem, bunların dışındakilerden hesap sorarım; başını soktuğu bir ev, kendisini ayakta tutabilecek kadar yiyecek ve örtülmesi gereken yerlerini örttüğü bir elbise"[5]. Dolayısıyla sorgusunun az olacağı, elbetteki fakiri rahatlatacak ve sevindirecektir.

---

[1] İbnû'l-Kayyım, *er-Ruh,* s:547-549
[2] Tekasur 102/1
[3] Müslim, *Zühd* 3
[4] Tekasür 102/8
[5] el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal,* 6488.

1.4. Bir İnsanın Zenginleşmesinin Diğer Bir İnsanın Fakirleşmesini Gerektirdiği Şeklindeki Merkantilist Görüşün Eleştirisi

Kur'an'da fakirlerin, maddi olarak güçsüz durumda olan insan ve ülkelerin tesellisine yönelik bir konu da önemli bir iktisat meselesidir. O da zenginlerin ne kadar zenginleşirlerse zenginleşsinler, bunun fakirlerin rızkına engel olmadığıdır.

Bilindiği üzere Merkantilistler dünya ekonomisinin durgun, üzerindeki zenginliğin de sabit olduğuna, dolayısıyla (bir insanın zenginleşmesinin ancak başka bir insanın fakirleşmesi pahasına mümkün olabileceğine ve) bir ülkenin ancak başka bir ülkenin fakirleşmesi pahasına büyüyebileceğine inanıyorlardı. Bu nedenle içeride sırtını devlete dayayan tekeller oluştururken, dışarıda sömürgeciliği desteklediler. Bu amaçla, daha zayıf ülkelerin altın ve diğer kıymetli mallarına el koymak amacıyla oralara ajanlar ve askerler gönderdiler.[1]

Kurulu Merkantilist sisteme göre zenginlik tamamen bizatihi paradan oluşuyordu, ki o zaman para demek, altın ve gümüş demekti. Her ülkenin birincil amacı daima saldırgan bir şekilde altın ve gümüş biriktirmek, bunu yapabilmek için de çatışma ve savaş dahil her türlü aracı kullanmaktı.[2] daha çok para nasıl bulunacaktı. İlkin İspanya ve Portekiz gibi ülkeler özel görevlilerini, altın madenlerini keşfetmek ve olabildiğince değerli maden biriktirmek için uzak topraklara gönderdiler. Bu uğurda her türlü çatışma ve savaşı da göze aldılar. Bunları izleyen diğer Avrupa ülkeleri de sık sık ağır ceza tehditleri altında altın ve gümüş ihracatını yasaklayan döviz kontrolleri koyuyorlardı.[3]

İkincisi, Merkantilistler arzu edilebilir bir dış ticaret peşindeydiler, ki bu, kasalarının daima altın ve gümüşle dolu olması demekti. Bu nasıl olacaktı? Smith "İhracatın teşviki ve ithalatın caydırılması, merkantilist sistemin ülkeleri zenginleştirmek için önerdiği iki büyük motordur" diye yazar.[4]

---

[1] Mark Skousen, Modern İktisadın İnşası s:17
[2] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:17
[3] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:17
[4] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:18

İşte ilk defa modern iktisadın kurucusu sayılan Adam Smith zenginlik ve ilerlemenin başka milletlerin sırtından yapay altın ve gümüş edinimi ve ithalata sınırlamalar koymalarla değil, sınırsız serbest ticaretle, üretim ve mübadele, iş bölümü, sadece kişisel değil toplumsal tutumluluk, rekabet vb. durumlarla sağlanabilir olduğunu söyledi. Ona göre yaşam standardını olumsuz etkileyecek olan şeyler, yüksek tarifeler, vergiler, kotalar gibi düzenlemeler ve israf, tekelcilik vb. olmaktadır.[1] Kısacası zenginlik sabit bir şey değildi ve ülkeler birbirine zarar vermeden daha zengin hale gelebilirdi.[2]

İşte Kur'an da, rızkın Allah'ın elinde olduğunu, bir insanın zenginleşmesinin, diğer bir insanın fakirleşmesine bağlı olmadığına, zenginin kendi halinde veya daha zenginleşmesi durumunda da fakirin de zenginleşebileceğine işaret ederek fakir insan ve devletleri teselli eder. *"Allah kiminizi, kiminize rızık konusunda üstün kıldı. Bol rızık verilenler, kendileriyle eşit olması için mallarını köle ve hizmetçileriyle paylaşmazlar..."*[3] ayetine getirilen bir yorum şöyledir: Rızık Allah'tandır. Zengini de, onun hizmetinde bulunanları da rızıklandıran Allah'tır. Zengin kendi rızkından kendi yönetim ve idaresindekilere yani daha güçsüz kişilere vererek (yani fakirleşerek), onları rızıklandırmaz (yani zenginleştirmez).[4] Kısacası birinin rızka ulaşması için bir başka birisinden rızkın intikal etmesine gerek yoktur. Dolayısıyla fakir de doğal dış sebeplere başvurur, sonra Allah'a tevekkül ederse Allah bir başkasını fakirleştirmeden onu da zenginleştirebilir. Zira maişeti taksim Allah'a aittir.[5] zenginlik ve rahmet Allah'ın elindedir.[6]

Ayrıca Kur'an rızkın kaynakları olarak yer ve gökten[7] özellikle de "Gökte ise hem sizin rızkınız, hem de size vadolunan şey (cennet) vardır"[8] ayeti ve benzerlerinde gökten söz ederek israf vb. şeyler olmadığı takdirde rızkın sınırsızlığına ve herkese yeter olduğuna da dikkat çekmektedir.

---

[1] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:18-38
[2] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:19
[3] Nahl 16/71
[4] Razi, *a.g.e.*, 20/64
[5] Zuhruf 43/32
[6] Zariyat 51/19, Mearic 70/24-25
[7] Neml 27/63
[8] Zariyat 51/22

Şüphesiz ki bütün Kur'an'ın bu açıklamaları "sınıflar çatışması"nı da gütmektedir.

Bu aynı zamanda, Mû'tezilenin savunduğu gibi, sadece helal kazancın değil, Ehl-i Sünnetin savunduğu gibi hem helal hem de haram kazancın rızık olduğunu yani Allah tarafından yaratılmış olduğunu göstermektedir.

2. Zenginlik ve İnfak Konusunda Teselli

İslam dini herkes için sürekli umut ve korku dengesini korumaya özen göstermektedir. Daha önce Kur'an'da ve Sünnet'te fakire verilen değer ve mükafattan, zenginliğin azdırıcı ve yoldan çıkarıcılığından söz edilmesi zengin bir mümini korkutabilir, zenginliğin kendisinin zararına olduğu düşüncesine neden olabilir. Dahası İslam'ın hep fakirliği, güçsüzlüğü seçtiği zannedilebilir. Bu da Müslümanların dünyadan elini eteğini çekmiş, zayıf, güçsüz bir toplum olması sonucunu doğurabilir. Bu sebeple Kur'an ve Sünnet, zengine de umut kapısını açmak, umut-korku dengesini sağlamak, bunun yanında güçlü bir toplum oluşturabilmek için zenginin de Allah'ın yanında büyük bir üstünlük, şeref ve değer sahibi olabileceğini dile getirmiştir.

Kur'an, zenginin Allah'ın yanında büyük değer ve mükafat kazanması konusunda büyük bir silaha sahip olduğunu bildirmektedir ki, o da infak yani bağışta bulunmaktır. *"Allah'a ve Resulüne iman edin, size kullanma yetkisi verdiği şeylerden bağışta bulunun. Sizden iman eden ve Allah yolunda harcayanlar için büyük bir mükafat vardır"*[1] ayetinde üç açıdan infaka teşvik edilmektedir. Birincisi, *"size kullanma yetkisi verdiği şeylerden"* sözüyle zenginin sahip olduğu malın gerçekte kendisine ait olmadığı, Allah'a ait olduğunun, sadece kullanma yetkisinin verilmiş olmasının dile getirilmesidir. Sahip olduğu malın gerçekte Allah'a ait olduğunun bilincinde olan bir insanın o maldan bağışta bulunması kolaylaşır.[2] İkincisi, bu ve benzeri bir çok ayette imanla birlikte ve onun hemen akabinde zikredilmesidir. Bu da büyük mükafat elde etmenin sadece imanla olamayacağı, ancak infak da eklenince

[1] Hadid 57/ 7
[2] Razi, *a.g.e.*, 29/188

elde edileceğini göstermektedir.[1] Bu da infakın ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Üçüncüsü, iman edip infakta bulunanın büyük mükafat elde edeceğinin açıkça dile getirilmesidir. Tabii büyük mükafattan söz edilip de bu mükafatın ne olduğunun belirtilmemesi, heyecan uyandırmakta ve infakı daha da önemli hale getirmektedir. Bu sebeple bazı ayetlerde *"...sevdiğiniz şeylerden infakta bulunmadıkça gerçek iyiliğe eremezsiniz"*[2] buyurulmaktadır. Bazı ayetlerde[3] gerçek takvanın şartlarından birinin infak olduğu bildirilmektedir.

Bazı ayetlerde mükafatı mücmel ve genel olarak bildirilen infakın, bazı ayetlerde mükafatının ne olacağı belirtilerek dile getirilmektedir. Mesela *"Hayırları açıktan yapmanız ne güzel! Ama onu fakirlere gizlice götürüp vermeniz sizin için daha hayırlı olur. Bu sayede Allah sizin bir kısım günahlarınızı bağışlar. Zira Allah yaptığınız her şeyi çok iyi bilendir"*[4] ayetinde infakın bir mükafatının günahların bir kısmının silinmesi olduğu bildirilmektedir. Burada gizlice yapılan infakın daha hayırlı olduğunun bildirilmesi farz olan zekatın dışındaki sünnet olan sadakalar için geçerlidir.[5] Gizli nafile (sünnet, farz olmayan) sadakanın, açık şekilde yapılan sadakanın yetmiş katı kadar sevap kazandırdığı bildirilmektedir.[6] Ayrıca Peygamberimiz kıyamet günü Allah'ın arşının gölgesinde barındırılacak yedi kişiden birinin de sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren kimse olduğunu bildirmektedir.[7] Farz olan sadaka yani zekat ise kişiye göre değişmektedir. Zekatı verecek kişi riya(gösteriş)ya kapılacağından korkuyorsa gizli verir veya birisine verdirir, riyaya kapılma korkusu yoksa açıkça vermesi daha uygundur. Özellikle bu kişi toplumda örnek alınan bir kimse ise açıktan vermesi daha da önem arzeder. Bazı rivayetlerde açıktan verilen zekatın, gizli olarak verilen zekattan yirmi beş kat daha üstün olduğu bildirilmektedir.[8]

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 29/189
[2] Ali İmran 3/92, Burdaki iyilik, cennet, takva veya tam hayır olarak yorumlanmıştır. Bkz: İbn Allan, *a.g.e.*, 2/563
[3] Bakara 2/177
[4] Bakara 2/271
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/271
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/271
[7] Buhari, *Ezan* 36, *Zekat* 16; Müslim, *Zekat* 91
[8] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/271

"Amma o kimse ki, bağışta bulundu, kötülükten sakındı ve en güzel olanı doğruladı (işte) biz ona en kolay yolu kolaylaştıracağız"[1] ayetinde infakın bir mükafatının da infakta bulunan kişi için güzel davranışların, tevhidin inancın ve cennetin yolunun kolaylaştırılması olduğunun vurgulanmasıdır. Zira ayetteki en güzel olandan amaç, kelimei tevhid, ya da amellerin karşılığının verileceğine olan inanç olarak belirtilmiştir.[2] En kolay yoldan da amaç cennete götürecek güzel davranışlardır.[3]

Yine infakın bir mükafatı da *"En takva olan, ondan (ateşten, cehennemden) uzak tutulur. O ki, malını bağışlayıp da arınan kimsedir. Kimsenin ondan bir alacağı yoktur ki, verirken ona karşılık olarak versin. O ancak yüce Rabbinin rızası için verir. Ve yemin olsun ki, (yaptıklarından dolayı, sonunda) hoşnut olacaktır"*[4] ayetlerinde bildirilen, cehennem ateşinden uzaklaştırılma, arınma ve Allah'ın rızasını hoşnutluğunu kazanma şeklindeki üç mükafattır ki, Allah'ın rızasını kazanma en büyük mükafat olmaktadır. Zira bu diğer bütün mükafatları peşinden getirir. "Allah'tan olan bir rıza (hoşnutluk) hepsinden büyüktür. İşte asıl büyük kurtuluş da budur"[5]. Özellikle yapılan infak tam da ihtiyacın olduğu olduğu bir zamanda olmuşsa bunun mükafatı çok daha üstün olmaktadır. *"Fetih'ten (Mekke'nin fethi veya Hudeybiye sulh antlaşması) önce Allah yolunda harcama yapan ve savaşanlarınız, başkalarıyla bir olmaz. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksek mertebededir. Bununla birlikte, Allah hepsine de en güzel mükafatı (cenneti) vadetmiştir. Allah bütün yaptılarınızdan haberdardır"*[6] ayetinde bu vurgulanmıştır. Peygamberimiz de bu yüzden "Ashabıma sövmeyiniz! Canımı kudretiyle elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, birinizAllah rızası için Uhud dağı kadar altın verse, onlardan birinin verdiği iki avuç, hatta yarım avuç sadakasına yetişmez"[7].

---

(1) Leyl 92/5-7
(2) İbn Allan, *a.g.e.*, 2/561; Elmalılı, *a.g.e.*, 9/257
(3) Elmalılı, *a.g.e.*, 9/259; İbn Allan, *a.g.e.*, 2/561
(4) Leyl 92/16-21. bu ayetler, müfessirlerin icmaı ile Hz. Ebu Bekir hakkında inmiştir. İmam Razi, bu ayetleri ve "En üstününüz şüphesiz en takva olanınızdır"(hucurat 13) ayetini birlikte düşünerek Hz. Ebu Bekir'in Peygamberimizden sonra bu ümmetin en üstünü olduğunun Kur'an'da işaret edilmiş olduğunu bildirmektedir. Bkz: İbn Allan, *a.g.e.*, 2/562
(5) Buhari, *Talak* 25, *Edep* 24; Müslim, *Zühd* 42
(6) Hadid 57/10
(7) Buhari, *Fezailu Ashabi'n-Nebi* 5; Müslim, *Fezailü's-Sahabe* 221-222

Zengin sahip olduğu mal ile bir yetime veya bir yoksula veya bir dul kadına sahip çıkarsa veyahut akrabaya infakta bulunursa mükafatı katlanmaktadır. Peygamberimiz, yetimi koruyup gözetenin cennette kendisiyle beraber olacağını, yoksulları koruyup gözetenin mükafatının, en büyük ibadetlerden olan cihadda bulunanın, geceyi namazla geçirenin ve sürekli oruç tutanın mükafatıyla aynı olacağını bildirmektedir.[1] Aynı şekilde Peygamberimiz, yoksula yapılan yardımın bir sadaka, ama akrabaya yapılan yardımın ise iki sadaka yerine geçtiğini belirttiği gibi[2] "Rızkının çoğalmasını, ömrünün uzamasını isteyen kimse akrabasını kollayıp gözetsin"[3] de buyurmuştur. Ancak Peygamberimiz akrabayı koruyup gözetmeyi şöyle tanımlar: "Akrabasının yaptığı iyiliğe aynıyla karşılık veren onları koruyup gözetmiş sayılmaz, akrabayı koruyup gözeten adam, kendisiyle ilgiyi kestiği zaman bile, onlara iyilik etmeye devam edendir"[4]. Ayrıca Allah'ın yardımının böyle yapmaya devam edenle sürekli birlikte olacağını da bildirmiştir.[5]

Kısacası zengin, fakirin yaptığı ibadetleri zaten yapabildiği gibi, fakirin pek yapamadığı infak (Allah yolunda veya yoksullara harcama) köle azat etme ve zekat gibi çok önemli mali ve toplumsal ibadetleri yapabilme ayrıcalığına sahiptir. Peygamberimiz, bu durumu kendisine şikayet eden fakir sahabelere "Bu Allah'ın bir fazlı ve keremidir, istediğine verir" demiştir.[6]

Bu sebeple Peygamberimiz "iki kişiden başka kimse imrenilmeye layık değildir. Bunlaradan biri o kişi ki, Allah kendisine mal vermiş o kişi de o malı doğru yolda infakta harcar. Diğeri o kişi ki, Allah ona bilgi vermiş o da o bilgiyle hükmeder ve başkalarına da öğretir"[7] buyurmuş ve yine "Ancak iki kişi imrenilmeye layıktır. Biri, Allah'ın kendisine Kur'an'ı verdiği ve gece gündüz o Kur'an'ı okuyup uygulayan kişi, diğeri Allah'ın kendisine mal verdiği gece gündüz o malı (Allah için) harcayandır"[8] demiştir.

---

[1] Nevevi, *a.g.e.*, 266. hadis; Müslim, *Zühd* 41
[2] Tirmizi, *Zekat* 26; Nesai, *Zekat* 82; İbn Mace, *Zekat* 28
[3] Buhari, *Edep* 12; Müslim, *Birr* 20-21
[4] Buhari, *Edep* 15
[5] Müslim, *Birr* 22
[6] Müslim, *el-Mesacid ve Mevadıu's-Salât,* 142; Nevevi, *a.g.e.*, 572
[7] Nevevi, *a.g.e.*, 570
[8] Nevevi, *a.g.e.*, 571

Özetle, fakir sabrı, infakta bulunan zengin ise şükrü temsil etmektedir. Sabır ve şükür, her ikisi de imanın iki parçasından biri olarak bildirilmiştir. Fakirlik yokluğa dayanmanın ve dünyalığın kirinden temizlenmenin, zenginlik de varlığın ve Allah'ın bir niteliğini taşımanın şerefini taşımaktadır.[1] Bu sebeple Allah birçok bela, musibete ve fakirliğe sabreden Hz. Eyyüp için de, zengin olan ve şükreden Hz. Süleymen için de "Ne güzel kul!" nitelemesinde bulunmuştur.[2] Yine bu yüzden Hz. Eyyüp, sabrın mükafatını elde ettikten sonra iyileşip Allah'ın, üzerine indirdiği altın çekirdekleri elbisesine doldurunca Allah ona "seni bu gördüklerine (altın) ihtiyaçsız bırakmadım mı?" diye sormuş, o da "Evet ama senin bereketine de ihtiyacım var" demiş,[3] zengin olmaktan çekinmemiştir.

Evet fakirlik veya zenginliğin kendi özlerinde bir üstünlükleri yoktur. Önemli olan bu iki durumda ne yapıldığıdır. Eğer zengin, cömert davranır, infakta bulunursa elde edemeyeceği mükafat yoktur. Bu sebeple Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "cennet cömertlerin yeridir"[4]. Yine "cömert kişi Allah'a yakın, cennete yakın, insanlara yakındır. Cimri Allah'a uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak, ateşe yakındır. Allah, cömert cahili, cimri alimden daha çok sever"[5] ve "Cömertlik, cennette bir ağaçtır ki, dalları dünyadadır. Bu dallardan birisine tutunanı o dal cennete götürür. Cimrilik de, cehennemdeki bir ağaçtır ki, dalları dünyadadır. Bu dallardan birisine tutunanı, o dal cehenneme götürür"[6] demektedir.

Ayrıca Peygamber Efendimiz aşırı hırs ve cimrilikten sakınmamızı zira bu hırs ve cimriliğin eski toplumların birbirlerinin kanını akıtmalarına ve birçok haramı çiğnemelerine ve helal görmelerine neden olduğunu bildirerek cimriliğin toplumsal zararına da dikkat çekmiştir.[7] Gerçekten de insanların birbirlerine zulmetmelerinin temel kaynağı farklı çeşitleiyle hırs ve paylaşımsızlıktır.

---

[1] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/385
[2] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/560
[3] Nevevi, *a.g.e.*, 569.
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/371
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/371
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/371
[7] Tebrizi, *a.g.e.*, 1865. hadis

Yine Peygamber Efendimiz yapılan infakın ancak ihtiyacın olduğu zamanda olması durumunda önemli olduğunu bildirmiştir.[1]

Yine Peygamberimiz en büyük sadakanın, insanın ölmek üzereyken değil de sağlam, hırslı, fakirlikten korktuğu, zenginliği umduğu bir durumda iken yaptığı sadaka olduğunu bildirmiştir. Ve normal hayatta iken yaptığı bir dirhemlik sadakanın, ölmek üzere iken yaptığı yüz dirhemlik bir sadakadan daha hayırlı olduğunu bildirmiştir.[2]

Peygamber Efendimiz bir hırsıza veya zinakâr bir kadına ya da bir zengine bile yapılan sadakanın iyi olacağını zira hırsızı hırsızlıktan alıkoyabileceğini, o kadını (ihtiyacını giderdiği için) zinadan alıkoyabileceğini, zengine de infak konusunda örnek ve ders olabileceğini bildirmiştir.[3]

Şunu da söylemek gerekir ki, Peygamber Efendimiz sadece helal kazançtan yapılan sadakanın kabul edilebileceğini ve bereketli olabileceğini bildirmiştir.[4]

Şimdiye kadar anlattıklarımız, zenginin dini ve uhrevî kaygısı konusunda teselli edilmesiyle ilgiliydi.

Şüphesiz zenginin dünyevi ve maddi kaygıları da vardır: en başta mal varlığını kaybetme korkusu taşır.[5] Hatta malını kaybetme konusundaki telaşı, elde edemedikleri konusundaki üzüntüsünden daha fazla olmaktadır. Çünkü kazandığı mal ondan bir parça olmuştur. Bu sebeple malını koruma konusunda bir çok önlem almaktadır. Bu yüzden Hz. Ali, ilmin maldan üstün olan yönlerinden birinin de ilmin insanı koruduğu, malın ise korunması gerektiği olduğunu belirtmektedir. Aslında zenginin infaktan kaçınmasının nedeni de infakın kendisinden bir parça olmuş malını eksilttiği endişesi olmaktadır.

---

[1] Tebrizi, *a.g.e.*, 1866.
[2] Tebrizi, *a.g.e.*, 1867, 1870
[3] Tebrizi, *a.g.e.*, 1876.
[4] Tebrizi, *a.g.e.*, 1888.
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/371

Ayrıca zenginin kazanma hırsı, fakirinkinden daha fazla olduğu için istek ve arzuları da daha çok olmaktadır. Zira kazanmanın tadına ve zevkine varmış ve kazanma onun için bir alışkanlık halini almıştır. Hatta öyle bir an gelir ki, kazanmayı, yeme-içme için değil bizzat kazanmak için ister.

İşte İslam dini bütün bu açılardan da zengini teselli etmektedir.

İlk önce Kur'an, infakın zenginin malından eksiltmeyeceğini bildirerek onu teselli eder: *"De ki, Rabbim, kullarından dilediği kimsenin rızkını genişletir, dilediği kimsenin rızkını da daraltır. Siz hayır için bir şey harcarsanız, Allah onun yerine yenisini verir. çünkü o en iyi rızık vericidir"*[1] ayeti bu anlamdadır. Allah'ın infak edilenin yerini doldurması ya bu dünyada yenisini vererek ya da bitmeyen hazine olan kanaat (azla yetinebilme) ihsan ederek ya da ahirette sevap vermesi yoluyla gerçekleşmektedir.[2] Hatta hadisler, Allah tarafından yeri doldurulacak harcamaların sadece sadaka veya zekat yoluyla değil, israfa kaçmaksızın ve günah bir konuda olmaksızın kişinin kendisine ve ailesine yaptığı ve şerefini namusunu korumak için yaptığı harcamalarını da kapsadığını bildirmektedir. Yalnız israfa ve günaha giren harcamalar bunun dışında tutulduğu gibi zaruretin dışındaki binalara yapılan yatırım ve harcamalar da bunun dışında tutulmuştur.[3] Burda amaç, zenginin sadece hayırda harcama yapmasını teşvik etmek değil, kendisi ve ailesi konusunda cimrilikten kurtulmasını sağlamak, paranın piyasaya girerek, ekonomiyi canlandırması böylelikle topluımsal bir fayda sağlamasıdır. Bu yüzden toplumsal anlamda pek bir fayda sağlamayan binaya yatırım dışta tutulmuştur.

Peygamberimiz de, iyi yönde yapılan harcamaların yerinin doldurulacağını bir hadisi kutside Allah'ın şöyle dediğini tebliğ etmektedir: "Ey İnsanoğlu! Sen başkalarına ver, ben de sana vereyim"[4].

Allah, malını koruma konusunda da doğal, dış sebeplere başvurmasının yanında yine infakı tavsiye etmektedir. Bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Her Allah'ın günü iki melek iner. Bunlardan biri: Allahım! Malını verene yenisini ver,

---

[1] Sebe' 34/39
[2] İbn Allan, *a.g.e.*, 2/116; İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/88
[3] Hakim, *Müstedrek*, 2/50; İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/88
[4] Buhari, *Tefsir* 11/2, *Nefakat* 1; Müslim, *Zekat* 36-37

diye dua eder. Diğeri de: Allahım! Cimrilik edenin malını yok et, diye beddua eder."[1]

Zenginin daha fazla kazanma isteği konusunda da Kur'an, iki şekilde onu teselli etmektedir.

Birincisi, *"Elbette sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada sizin için geçim kaynakları yarattık. Ama siz ne kadar az şükrediyorsunuz!"*[2] ve *"Hani Rabbiniz size şunu da bildirmişti: 'Eğer şükrederseniz, elbette size daha çok veririm, ama nankörlük ederseniz, gerçekten de benim azabım pek çetindir"*[3] ayetlerini birlikte düşündüğümüzde zengin şükrederse Allah'ın onun üzerindeki nimetlerini arttıracağını dolayısıyla daha da fazla kazanmasını sağlayacağının bildirilmesidir. Zenginin şükretmesi de ibadet etmesi ve en azından malının zekatını vermesidir. Şükretmediği halde giderek zenginleşen bazı insanların durumu ise bir başka konudur. Allah bazı insanları, ahirette daha fazla azap çeksinler diye ya da yaptığı bazı dünyevi iyiliklerin karşılığı olarak ya da imhal yani bir süre verdiği için (özellikle kötü toplumlarda bu geçerlidir) nimete boğabilmektedir. Bu konu daha önce geçmişti.

İkincisi, kanaatı ve zühdü tavsiye eder ki, bunları fakirlik konusunda işlemiştik. Kanaat yani az ile ve insanın sahip olduğuyla yetinebilmesi en büyük hazinedir. Zira Peygamberimizin de belirttiği gibi önemli olan mal zenginliği değil, nefs (gönül) zenginliğidir. Kişi istek ve arzuları konusunda bir sınır bilmezse hiçbir zaman mutlu olamayazaktır. Kanaatın daha ileri derecesi olan zühd yani ahiret nimetleri ve Allah'ın hoşnutluğu karşısında mal da dahil olmak üzere dünya nimetlerini küçümsemek ve onların değersiz olduğunun bilincinde ise tam bir mutluluk sağlayacaktır. Zira kişi böyle bir durumda elde edemediğiyle üzülemeyeceği gibi, elden gidenle de üzülmeyecektir.[4] Fakirlik konusunun başında Kur'an'da zühdü gerektirecek şekilde dünyanın bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, dünya nimetlerinin geçici olduğunu ahiret nimetlerinin daha üstün ve

---

[1] Buhari, *Zekat* 27; Müslim, *Zekat* 57
[2] A'raf 7/10
[3] İbrahim 14/7
[4] Lecai, *a.g.e.*, s:75-76

sürekli olduğunu bunların en üstününün de Allah'ın hoşnutluğunu kazanma olduğunu bildiren ayetlerden söz edilmişti.[1] Hadislerde de aynı şey dile getirilmektedir.[2]

Zenginin fakirleşme konusunda Peygamberimizin tavsiye ettiği bir nokta iktisatlı davranmaktır. Şöyle buyurmaktadır: "İktisat eden fakir olmaz"[3]. Yine bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Salih bir hayat tarzı, salih bir davranış ve iktisat peygamberliğin yirmi beşte biridir"[4]. Hatta ayetlerde infakta bile iktisatlı davranılması gerektiği bildirilmektedir.[5] Bunlar da dış, maddi vesilelerdir.

Kısacası *"Kim dünya mutluluğunu isterse, bilmelidir ki, dünya mutluluğu da ahiret mutluluğu da Allah katındadır"*.[6]

3. Rızık Konusunda Teselli

Rızık, insanın hayatı boyunca yediği, içtiği, faydalandığı giydiği vs. herşeydir.[7] Bu sebeple Allah Kur'an'da *"sizi yaratan, rızıklandıran, sonra öldüren, sonra da dirilten Allah'tır"*[8] ayetinde yaratılma yani rahme düşme ile ölüm arasındaki her şeyi rızık olarak ifade etmektedir. Hatta rızık, elde edilen bilgi, şeref vb. şeyleri bile kapsamaktadır.[9] Bu yüzden rızık, insanın bütün hayatını ilgilendirdiği için onu en fazla meşgul eden, kaygılandıran, üzen veya sevindiren şeydir.

a. İnsanların rızık konusunda endişelenmelerinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Birincisi, diğer canlılardan farklı olarak yeme, içme, barınma ve giyinme ihtiyaçlarını sağlayan yakın araçların kendisine doğrudan, içgüdüsel olarak verilmemiş olması, bunları öğrenerek elde etme zorunluluğu, ancak ihtiyaçlarının karşılanmasının uzak vesileleri olarak aklın ve konuşmanın verilmiş olmasıdır.

---

(1) Örneğin Rad 13/26; Ali İmran 3/14,185; Tevbe 9/38; Yunus 10/24; Kehf 18/ 45; Ankebut 29/ 64; Mümin 40/39; Muhammed 47/36; Hadid 57/20; Ala 87/16-17
(2) Örneğin Müslim, *Rada* 64, *Cennet* 55; *Münafikun* 55; İbn Mace, *Zühd* 38
(3) Ahmed, *Müsned* 1/447
(4) Ebu Davud, *Edep* 2; Tirmizi, *Birr* 66.
(5) İsra 17/29; Furkan 25/67
(6) Nisa 4/134
(7) Rağıb, *el-Müfredat,* s:351-352; Dahlan, *Siracu't-Talibin,* 2/66
(8) Rum 30/40
(9) Rağıb, *el-Müfredat,* s:351

İnsana hayatını devam ettirecek yetenekler doğrudan verilmemişse de bu yeteneklerin potansiyelleri olan akıl ve konuşma özelliği verilmiştir. Akıl ile düşünerek, tedbir alarak konuşma ile diğer insanlarla iletişime girerek geçinme araçlarını oluşturur. Bu kendisine bir zorluk çıkarsa da, geçimini sağlayacak araçların çeşitliliğini, gelişimini ve sınırsızlığını sağlamaktadır. Bu yüzden insanın rızık araması *"Gece uyumanız, gündüz onun lütfûndan rızık aramanız da Allah'ın varlığını gösteren delillerdendir. Kulak veren bir topluluk için bunda ibretler vardır"*[1] ayetinde Allah'ın varlığının delillerinden kabul edilmiştir. Çünkü insanın diğer canlılardan rızık arama ve sağlama konusundaki farklılığı, en üstün ve farklı bir amaç için var olduğunun kanıtı olmaktadır. Çünkü bu farklılık bir tesadüften değil, sonsuz akıl sahibi bir yaratıcıdan bilinçli bir fiil sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. İnsana geçim vesilelerinin kendisi değil de geçim vesilelerinin vesileleri olan aklın ve konuşmanın verilmiş olması yine diğer canlılardan farklı olarak kendi türünün fertleri arasındaki farklılığı da beraberinde getirmektedir. Zira diğer canlı türlerinden her türünün fertleri arasında pek bir fark yoktur. Bu yüzden Kur'an'da insanın diğer canlı türlerinden farklılığı Allah'ın varlığının delillerinden kabul edildiği gibi, insanın kendi fertleri arasındaki her türlü faklılık da bu delillerden kabul edilmektedir. *"Göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklılığı da O'nun varlığını gösteren delillerdendir. Bilgi sahibi olanlar için bunda ibretler vardır"*[2] ayeti bunu göstermektedir. Çünkü bu faklılık toplumsal varlıklar olan insanların düzenli ve çeşitli ilişkiler içerisine girmesini, birbirlerine karışmamasını sağlayacaktır. Bu da onların üstünlüğünü ve dünyevi (yeryüzünün imarı ve yönetimi) ve uhrevi olmak üzere farklı bir amaç için yaratıldığını göstermektedir.

b. İnsanları rızık konusunda endişelendiren nedenlerin ikincisi, biraz önce belirttiğimiz insan fertleri arasındaki farklılıktır. Çünkü bu farklılık insana rızıktan tamamen mahrum olma veya sonsuz rızıkelde etme ihtimali kuruntusunu vermektedir. Bu farlılık insanın kıskançlık gibi psikolojik rahatsızlıklarına da bu anlamda neden olmaktadır. Üçüncüsü, rızık konusunda sadece şimdiki zamanı değil, geleceği de düşünmesi üstelik sadece kendi geleceğini değil, çocuklarının da geleceğini hatta merhametli ise diğer insanların da rızkını düşünmesidir. Bu yine diğer canlılardan bir farkıdır ve sıkıntısına sıkıntı katmaktadır.

---

[1] Rum 30/23
[2] Rum 30/22

4. Dördüncüsü rızık konusundaki geleceği düşünme kaygısından dolayı, dünyada rızkını ve geçimini sağlayan su, bitki örtüsü gibi kaynakların zamanla tükeneceği korkusu olmaktadır. Bu korkusunu pekiştiren bir de bir sıkıntıya uğradığında hemen umudunu kaybetme, kara senaryolar kurma genel özelliği de[1] bulunmaktadır. Beşincisi, Malthus(ö.1834)'un ileri sürdüğü nüfusun geometrik olarak, gıda üretiminin (kaynakların) ise sadece aritmetik olarak yani nufüsün, kaynaklardan çok daha fazla arttığı dolayısıyla bunun sonucunun da, yeryüzünün kaynaklarının artan nüfusun taleplerini karşılayamamasından kaynaklanan kaçınılmaz bir "sefalet ve ahlaksızlık" krizi[2] korkusudur.

Özellikle bu son iki kaygı modern çağların kaygılarıdır. Bu sebeple birçok devlet ve eğitim sistemi Malthusçu teorinin etkisinde kalmış, Çin gibi bir devlet ekonomiyi serbest hale getirip, sıkı bir tek çocuk politikası uygulamıştır.[3] Bunun Çin'e faturası çok ağır olmuştur. Özellikle kız çocukları kürtaja uğramış, erkek nüfusu yüzde 55'i bulmuş, büyüyen bir yaşlanma sorunu ortaya çıkmış, geleneksel Çinli geniş aile yapısı giderek çözülmüştür.[4]

Malthus'un teorisinin, nufüsün geometrik olarak artma eğiliminde olduğu şeklindeki birinci öncülü yanlış çıkmıştır. Zira 1800'den beri dünya nufusundaki artış, onun söylediği nedenden dolayı değil, onun ön göremediği tıp ilminin gelişmesiyle bebek ölümlerinin azalması ve yükselen yaşam standartlarıdır. Yani daha fazla insan yaşamakta ve yaşayanlar da daha uzun yaşamaktadır. Yoksa doğum oranı eskisine göre daha fazla olmamıştır. Ayrıca yirminci yüzyılın ikinci yarısında hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde doğum oranları yavaşlamıştır. Halbuki Malthus, daha yüksek bir gelir düzeyinin ancak daha fazla çocuk sahibi olma sonucunu doğuracağını iddia ediyordu.[5]

Malthus'un ikinci öncülü olan geçim imkanlarının ancak aritmetik bir oranda yani insan nufusuna göre daha az bir şekilde artacağı tamamen yanlış değilse bile

---

[1] Rum 30/36
[2] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:81-82
[3] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:85
[4] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:85-86
[5] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:82-84

tartışmalıdır. Zira insanların besinlerini teşkil eden bitkiler ve hayvanlar insanlardan çok daha doğurgandır. Ayrıca türlerin üremesi konusunda bir determinizm de söz konusu değildir. Zira iktisatçı Julian Simon'un dediği gibi "İnsan ve buğdayın her ikisi de biyolojik türlerdir ve her ikisinin de üremeleri çeşitli faktörlerle sınırlanmıştır. İki türün neden farklı çoğalma seyri izlemeleri gerektiğine ilişkin apriori bir neden yoktur".[1] Malthus toprağın artan nufusa göre yetersiz olacağı ve en bereketli toprak ve kaynakların ilk önce kullanıldıkları, dolayısıyla zaman ilerledikçe toprak ve kaynakların kalitesinde giderek bir azalma durumuyla karşı karşıya olduğumuzu söylemektedir. Üstelik, toprağın zaten cimri olduğu konusunda İncil'deki, Hz. Adem ve Havva'nın hatalarından sonra yeryüzünün lanetlenmiş olduğunun[2] belirtilmesine ve İbrahim ve Lut kavminin insanları ve hayvanları arasında bir arazi kıtlığından söz edilmesine[3] de dayanmaktadır.[4] Halbuki İncil'de "Ey Allahım! Tecellilerin türlü türlü, her birini bir hikmetle yarattın, yeryüzü senin zenginliklerinle dolu"[5] ve "üretken olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun"[6] gibi ayetler de bulunmaktadır.

Ancak Malthus, aşırı nufus ile geçimlik (bol olmayan) hayatın kendine göre yararları olduğunu da söyler. Mesela insanların çalışmasını, yeteneklerini geliştirmeye, "kalplerini yumuşatıp insalcıllaştırmaya ve bütün dini erdemlerini üretmeye zorlar. Eğer nüfus ve gıda aynı oranda artmış olsaydı, insanoğlunun yabani hayat düzeninden muhtemelen hiç kurtulmayacak olduğunu yazar.[7]

Yine Malthus, bu karamsar görüşlerinden dolayı fakir fukara fonlarına, hatta aşıya bile karşıydı, fakirlerin yaşama haklarının olmadığını bildiriyordu.[8] Bunu söylerken de Aziz Paul'un "çalışmayan birinin yemeye de hakkı yoktur"[9] sözünü düşünüyordu.[10]

---

[1] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:85-86
[2] Genesis, 3/17
[3] Genesis, 13/6-9
[4] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:90-91
[5] Psalms, 104/24
[6] Genesis, 1/26-31
[7] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:85
[8] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:80-91
[9] 2 Thessalonias 3/10
[10] Mark Skouen, *a.g.e.*, s:91

Malthus, toprağın yetersizliği ve verimsizliği ile ilgili söylediği sözlerde de yanılmaktadır. Çünkü toprağın yetersizliği teknoloji ve öteki kaynakların miktarı sabit var sayıldığı zaman geçerli olmaktadır. Oysa uzun dönemde sabit olan hiçbir girdi yani ne toprak, ne emek ne de sermaye yoktur. Toprağı yoğun işleme yöntemleri sayesinde de modern dünyada toprağın miktarının önemi giderek azalmıştır. Tarım alanındaki teknolojik gelişmeler, toprak altında sürekli yeni minerallerin ve öteki doğal kaynakların keşfedilmesi ve kaynakların ne kadar hızlı ya da yavaş tüketiciliğinin belirlenmesinde fiyatların oynadığı rol de sözkonusudur. Çeşitli teknolojik aletler, gübre kullanımı, sulamanın büyük ölçüde yaygınlaşması ile öteki bilimsel ve idari atılımlar sayesinde işlenen alan ve gıda üretiminde büyük artışlar söz konusu olmuştur.[1] Kısacası Allah'ın sonsuz hazinelerinin ve insanoğlunun bunları işlemedeki hünerini unutmamak lazımdır. Malthus'un her iki öncülünün de yanlış çıkmasından dolayı tabiatıyla bu iki öncülün sonucu olarak ortaya attığı, yeryüzü kaynaklarının artan nüfusun taleplerini karşılayamamasından kaynaklanan kaçınılmaz bir "sefalet ve ahlaksızlık" krizi olacağı şeklindeki kehaneti de tutmamıştır. Zira bugünkü nüfus altı milyar olarak, Malthus'un yaşadığı dönemdeki bir milyar insanın altı katı olduğu halde, bugünkü rahatlık ve yaşam standartlarının o günkü yaşam standartlarından çok daha iyi olduğu kesin olmaktadır. Yalnız Malthus, sefalet kehanetinde yanılmış olsa da ahlaksızlık konusunda yanılmamıştır. Yalnız modern çağlarla birlikte artan dini ahlaksızlığın da nedeni Malthus'un yukardaki belirttiği görüşleri değil, dinin zayıflaması, aşırı özgürlük ve yaygınlaşan toplumsal zenginliktir. Zaten Malthus'un kendisi de zenginliğin "karakteri yüceltmekten ziyade onu alçalttığını" bildirmişti.[1] Kur'an ayetleri de bütün insan fertlerinin zenginleşmesi durumunda yeryüzünün fitne-fesatla dolacağını işaret etmektedir.

Hemen şunu da belirtmekte fayda görüyoruz: Darwin(ö.1882)'e doğal ayıklanma ve en iyi uyum sağlayabilenin hayatta kaldığı şeklindeki görüşüne ve ondan bağımsız olarak organik evrim kuramından söz eden Alfred Russel Wallace(ö.1913)'ye ilham veren de Malthus'un yukardaki görüşleri olmuştur.[3] Bu anlamda evrim teorisi de rızık endişesi ile ilgili bir konu olmaktadır.

---

[1] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:92
[2] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:91
[3] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:76-77

Özetle iktisatçı Julian Simon daha önce Malthuscu iken 1960'larda yayımladığı bolluk, zenginlik bağlamında yaşamın daha iyiye gittiğine dair yığınla verilerle doldurduğu kitabında özü itibariyle iki argüman ileri sürdü: Birincisi, arz tarafında, doğal kaynaklar uzun dönemde, kelimenin tam anlamıyla sınırsızdır. İkincisi, talep tarafında büyük ve artan bir nufus yararlıdır ve daha yüksek bir yaşam standardı demektir. Çünkü yararlı bilgi ve eğitilmiş işçi stokunu artırmaktadır.[1] Bazı yerlerdeki ölümcül açlık ve aşırı yoksulluk veya çevresel hasar, aşırı nüfus ve ekonomik büyümekten değil, azgelişmişlik veya hükümet politikası[2] ya da güçlü devletlerin zayıf devletleri sömürme politikalarından kaynaklanmaktadır.

Daha önce çeşitli Kur'an ayetlerinde yer ve özellikle gökteki rızık kaynaklarına dikkat çekilerek (israf, sömürme vs. olmadığında) rızık kaynaklarının yeterliliğine (insan dehasının da faaliyeti sonucunda) dikkat çekildiğini belirtmiştik.[3]

Kur'an'ı Kerim insanın rızık arama ve benzeri konularda diğer canlılardan farklılığını (insanı bir amaç için yaratan bir varlığı gerektirdiği için) Allah'ın varlığına ve birliğine delil getirirken[4] insana rızık verilme şeklini de yani gökten yağmurun inerek ölü toprağı canlandırmasını da Allah'ın varlığına ahiretin ve yeniden dirilişin gerçekliğine delil olarak getirmektedir.[5] Böylelikle Kur'an her konuda insanın mebdeine ve maâdına yani başlangıcına ve sonuna dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu şekilde dini ve dünyevi konuları birbirine bağlı olarak ele alır.

Yalnız şunu da belirtelim: Kaynaklar sınırsız olsa bile bunların aşırı kullanımı yani dinin yasakladığı israf, hava ve su kirliliği, bazı bölgelerde ormansızlaşma, balıkların tükenmesi, toprak erozyonu, bazı hayvan türlerinin yok olması veya yok olmanın eşiğine gelmesi ve atmosferde muhtemel hasarlara sebebiyet vermiştir.[6] Kaynakların zamana ve mekana uygun, gelecek kuşaklar da düşünülerek israfa

---

[1] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:95
[2] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:94
[3] Neml 27/64, Zariyat 51/22
[4] Rum 30/22-23, Yunus 10/31
[5] Rum 30/24, Neml 27/64, Casiye 45/5
[6] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:93

kaçmadan kullanılması gerekmektedir. Bu konuda Allah Kur'an'da *"Herşeyin hazinesi sadece bizim elimizdedir, ancak biz onu belli bir ölçüde indiririz"*[1], *"Biz gökten belli bir ölçüde su indirdik, onu yerde dinlendirdik. Onu yok etmeye elbette biz kadiriz"*[2] vb. ayetlerde Allah'ın bütün sınırsız kaynakları zamana, mekana, kişilere, toplumlara uygun olacak şekilde belli bir ölçüde ortaya koyduğunu bildirmektedir. Hatta *"Biz peygamberlerimizi apaçık delillerle gönderdik ve onlarla beraber kitabı ve ölçüyü indirdik ki, insanlar adaleti ayakta tutabilsinler"*[3] ayetinde peygamberle birlikte yani dinle birlikte dünyadaki düzeni sağlamak ve dünyayı imar etmek üzere herşeyde bir ölçüye göre davranılması gerektiğini de bildirmiş ve adaletin de ölçüyü gözetmek olduğunu bildirmiştir. Elbette bu, Allah'ın, kaynakları kullanıma sokmadaki acizliğinden değil, insanların da israfa, ifrata veya tefrite kaçmadan, ölçü konusunda Allah'ı örnek almalarını sağlamak olduğunu belirtmiştir. *"Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ta ki siz de ölçüyü aşmayın"*[4] ayeti bunu göstermektedir.

Bununla bağlantılı olarak bazı iktisatçılar bir kaynağın, kamu mülkiyetinde olduğu zaman aşırı kullanılmasına yönelik bir eğilim bulunduğuna işaret etmiş, kamu mülkiyetindeki otlakları buna örnek olarak göstermiştir. Arazi, kimsenin malı olmadığı için, her bir çobanın otlaktaki sürüye bir hayvan daha ekleme dürtüsü bulunmaktadır. Ve "ortak bir alanda özgürlük, herkese yıkım getirmektedir" demektedir.[5]

Bunun çözümü olarak, pek çok çevreci ortak alanların devlet tarafından yönetilmesini savunurken, iktisatçılar ortak alanların mümkünse özelleştirilmesini ve kaynakların tamamen fiyatlandırılmasını tercih etmektedirler.[6]

Şimdi konunun başında belirttiğimiz rızıkla ilgili insani endişelere baktığımızda bunların insan düşüncesindeki ve psikolojisindeki birkaç nedenden kaynaklandığını görmekteyiz. Bunların birincisi, insanın kendi rızkını kendi sağladığı düşüncesidir. İkincisi, insanın kötü bir durumda hemen umutsuzluğa

---

[1] Hicr 15/21
[2] Müminun 23/18
[3] Hadid 57/25
[4] Rahman 55/7-8
[5] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:93
[6] Mark Skousen, *a.g.e.*, s:93

kapılması olayıdır. Üçüncüsü, insanın olayları sebep-sonuç arasında gördüğü bir zorunluluk ilişkisi bir determinizm durumu ve buna bağlı olarak tarih felsefesi yaparak geleceğe yönelik yaptığı felaket senaryoları olmaktadır.

İşte Kur'an bu üç nedeni de yıkarak, insanın yersiz endişelere kapılmasını önlemeyi amaçlamaktadır. İlk önce insanın rızkının insanın elinde olmadığını, tamamen Allah'ın elinde olduğunu bildirmektedir. *"Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın"*[1] ve *"Allah kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğinin de rızkını daraltır. Şüphesiz Allah her şeyi bilir"*[2] ayetleri vb.lerinde bu açıkça dile getirilmektedir. Elbette bu insanın ilk bakışta kabul edeceği bir şey olmadığı için, veya iman gereği kabul etse bile, eylemlerinde bunun aksine hareket edebileceği için Allah, çeşitli ayetlerde rızkın kendisine ait olduğunu, bazen imanın gereği olduğunu ifade ederek, yemin, mübalağa sığası ve edatları vb. pekiştirme yollarıyla pekiştirmektedir.[3] Zira belağat ilimlerinde bilindiği üzere, muhataba anlatılmak istenen şey, muhatabın inkar derecesi arttıkça pekiştirilmesinin de kuvvetlendirilmesi gerekmektedir.

Kur'an-Kerim, üslûbu üzere bir şeyi sadece iddia etmekle kalmamakta ona dair kanıtlar da getirmektedir.

3.1. Rızkın Allah'a Ait Olduğuna Dair Kur'an'daki Akli ve Nakli Deliller

Kur'an rızkın Allah'a ait olduğuna dair akli ve nakli deliller getirmektedir. Akli delillerden birincisi, *"Sizi yaratan, rızıklandıran... Allah'tır"*[4] ayetinde işaret edildiği üzere rızık vermenin, yaratmanın bir gereği olduğunun dile getirilmesidir.[5] Yani Allah bizleri yaratmışsa rızkımızı da verecektir. İkinci delil, *"Rızkını yanında taşımayan nice canlılar vardır. Onların da sizin de rızkını Allah verir. her şeyi işiten ve her şeyi bilen yalnız O'dur"*[6] ayetinde dikkat çekmektedir. Bu ayette bize göre şöyle denilmek istenmektedir. Eğer insanların rızık sahibi olmaları onların akıl, zeka sahibi olmalarından kaynaklansaydı, akıl sahibi olmayan diğer canlıların aç-susuz

---

[1] Hud 11/6
[2] Ankebut 29/62
[3] Gazali, *Minhacu'l-Abidin*, 2/78
[4] Rum 30/40
[5] Gazali, *a.g.e.*, 2/78
[6] Ankebut 29/60

kalmaları gerekirdi. Halbuki diğer canlılar, genelde insanlardan daha kolay bir şekilde rızıklarını elde ettiklerine göre rızık akla, zekaya dolayısıyla da insana bağlı değildir. İnsan ve diğer canlılar arasındaki bu durum insanların kendi aralarında da geçerlidir. Zira birçok, aptal, beceriksiz olduğu halde zengin olan, çok zeki ve becerikli olduğu halde de fakir olan insan görmekteyiz. Dolayısıyla rızık insanın zeka, becerisinden kaynaklanmamakta, Allah'ın taksimine dayanmaktadır. Bu yüzden *"Yoksul kalırız diye çocuklarınızı öldürmeyin. Biz hem sizin hem de onlzrın rızkını veririz"*[1] ayetinde akıl, zeka, beceri sahibi olamadıklarından dolayı çocukların rızkının anne, babaya bağlı olduğu zannedilip de öldürülmemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Üçüncü akli delil, şimdiki belirttiğimiz ayette saklıdır. Zira bir çocuk, anne rahmine düştüğünde, tamamen aciz olduğu halde Allah tarafından kusursuz bir şekilde belli bir yaşa gelinceye kadar rızıklandırıldığına göre, diğer insanları da şüphesiz Allah onlar farkında olmadan rızıklandırmış olmaktadır. Dördüncü delil, *"Sonunda biz, Karun'u da sarayını da yerin dibine geçirdik... daha dün onun yerinde olmayı isteyenler şöyle demeye başladılar: 'Hayret! Demek ki, Allah kullarından dilediğinin rızkını genişletir, dilediğininkini daraltırmış'..."*[2] ayetlerinde işaret edilen durumdur. Tek bir insanın bile kendi hayatında değişimler yaşadığı, bazen çok zengin iken olmadık bir anda fakir duruma düştüğü, bazen de bunun tam tersi olduğu görülen bir durumdur. Kişinin rızkı zenginliği kendi çaba, zeka, kabiliyetine bağlı olsaydı, tek bir çizgi halinde ya sürekli yükselmesi ya da düşmesi ya da yerinde sayması gerekmiş olmaktadır. Böyle olmadığına göre rızık insana değil Allah'a bağlı olmaktadır. Beşinci delil, *"Kıyametin ne zaman kopacağının bilgisi Allah katındadır. Yağmuru o indirir. Rahimlerde olanı o bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Ve hiçbir kimse nerede öleceğini bilemez. Allah ise her şeyi bilir, her şeyden haberdardır"*[3] ayetinde dile getirilmektedir. Bu da iki şekilde olmaktadır. Birincisi, rızkın insan tarafından doğrudan bilinemeyecek şeyler arasında zikredilmesiyle olmaktadır. Yani sözgelimi insan nerede ne zaman öleceğini bilemediği gibi yarın rızkının ne olacağını da bilmemektedir. Ölümün, kıyametin, rızkın ne olacağını bilmemek insanın, onları yaratmamaş olmasını gerektirmektedir. Zira bir şeyi yaratmış olmak onun tüm detaylarını bilmeyi gerektirmektedir. zira ancak bir şeyi yaratan onu her açıdan ve bütün detaylarıyla

---

[1] En'am 6/151, İsra 17/31
[2] Kasas 28/81-82
[3] Lokman 31/34

bilmektedir. İkincisi, bizzat bu ayetin *"...Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez..."* kısmında ortaya çıkmaktadır. Söyleki, bir insan yarın ne kazanacağını bilemiyorsa bugünkü ve dünkü kazancının da yaratıcısı değil demektir. Zira bir şeyi yaratan onun gelecekteki işleyişini bilmelidir.

Yalnız istidradi olarak şunu söylemek durumundayız: biraz önceki ayette sadece Allah tarafından bilinebilecekler arasında zikredilen yağmurun ne zaman yağacağı ve rahimlerde olanın ne olacağı da geçmektedir ki, bu bize meteorolojinin yağmur, kar vb. olayların hakkında verdiği bilgiler, doktorların çocuğun annenin karnındayken cinsiyeti vb. hakkında verdiği bilgiler açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Zira bu bilgiler, bir takım teknik aletlerle hakkında bilgi verilen şeyi hissi, duyular alemine indirgedikten sonra olmaktadır yani bu hissi bir bilgi olmaktadır, gaybi bilgi değildir. Bunları sadece Allah'ın bilmesi ise gaybi, aracısız, aletsiz, doğrudan bilgi anlamındadır.

Rızkın, Allah'tan geldiğine dair Kur'an'ın yukardaki delillerine baktığımızda ikinci delilin insanın diğer canlılara ve diğer insanlara, üçüncü delil, yine insanın insanların aciz bir türü olan rahimdeki çocuğa, dördüncü delil, insanın bir durumunun diğer bir durumuna, beşinci delilde ise bir yönden ölüm vb. şeylere, bir yönden rızkın şimdiki durumunun gelecekteki durumuna kıyas edildiğini görmekteyiz. Bu da Kur'an'ın tam düşünüldüğünde ne kadar derin ve inca bir mantık taşıdığını göstermektedir. Bu sebeple *"Sen de ki: Rabbim dilediğinin rızkını genişletir, dilediğininkini daraltır. Lakin insanların çoğu bunu bilmez"*[1] denilerek ancak çok az insanın bunu bilebileceği vurgulanır. Bu çok az insan da iman eden[2] ve Allah'a yönelen kimselerdir.[3] Zira sadece bunlar ibret alırlar yani doğru kıyas (analoji) yaparlar. Çünkü vaaz dilinde ibret alma, ders alma olarak isimlenridilen durumun mantık ve usuldaki ismi kıyas(analoji, benzetme)tır. Bu sebeple usulcüler, fikhi kıyasın delilini *"Ey akıl sahipleri, İbret alın!"* [4]ayetinden çıkarmaktadırlar.

---

[1] Sebe' 34/36
[2] Rum 30/37
[3] Mümin 40/13
[4] Haşr 59/2

Kur'an'da işaret edilen, rızkın Allah'tan geldiğine dair nakli delil ise insan ve cinlerin sadece Allah'a ibadet etmek için yaratılmış olduğuna dair[1] ayetlerdir. Zira insanların görevi sadece ibadet etmekse Allah onların rızkını üzerine almış demektir.[2]

Rızkın Allah kaynaklı olduğunun bir delili de psikolojik olan şu durumdur. Rızık, insan kaynaklı ve maddi olsaydı, rızka doyum noktası kişiden kişiye değişmez, sabit, belli bir ölçüyü takib eden bir şey olurdu. Oysaki, bazılarının çok zengin olduğu halde hiç doymadığını, sürekli daha fazla rızkın peşinde koştuğunu, bazılarının ise fakir olduğu halde tatmin olmuş olduğunu en azından fazla hırslı olmadığını görmekteyiz. Bu da rızkın daha çok manevi ve Allah kaynaklı olduğuna işaret etmektedir. Peygamber efendimiz, bir hadisi kudside Allah'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Ey Ademoğlu! Sen kendini bana kulluğa ver ki, ben gönlünü zenginlikle doldurayım, fakirliğini kapatayım. Eğer böyle yapmazsan gönlünü meşguliyetle doldurur, fakirliğini de kapatmam".[3]

3.2. Kur'an'ın Rızık Konusunda Ümidi Canlı Tutma Yöntemleri

İnsanın rızık konusundaki endişelerinden birinin, insanın yapısı gereği bir sıkıntıyla karşı karşıya kaldığında hemen umudunu kaybetmesi olduğunu söylemiştik. Özellikle günümüzde olduğu gibi, bir iki yıl yağmur yağmazsa bu kadar yıl sonra dünya tamamen çöl haline gelecek gibi kesin yargılarda bulunulur. Toplumsal sorunlar da böyle olduğu gibi kişisel sorunlarda da böyle olmaktadır.

İşte Kur'an, insana her an umut vermek için ümidini canlı tutmak için çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Birincisi, Allah'ın, dostluğunu ve sevgisini göstermek için insanların tam ümidini kesmişken rızkın yollarını açtığını bildirmektedir. *"insanlar ümitlerini kesmişken yağmuru indiren ve rahmetini yayan da O'dur. O her türlü övgüye layık olan gerçek dost ve gözeticidir"*[4] ayeti bunu göstermektedir. İkincisi, *"Allah'tan başka da sizin ne bir dostunuz vardır, ne bir yardımcınız"*[5]

---

[1] Örneğin Taha 20/132
[2] Gazali, *MinHac 22/ul-Abidin,* 2/89
[3] Tirmizi, *Kıyamet* 30; İbn Mace, *Zühd* 2; Ahmed, *Müsned* 2/358
[4] Şura 42/28
[5] Şura 42/31

diyerek insanın maddi dış sebeplere güvenmekten çok Allah'a güvenmesini, Allah'a güvenirse her türlü sorunun çözüleceğini bildirmektedir. Üçüncüsü, *"Siz dünyada Allah'ın elinden kurtulamazsınız"*[1] buyurularak rızık konusunda da insanın Allah'ın kendisi için takdir ettiğinden kurtulamayacağını, dolayısıyla rızık konusunda endişelenmemesini zira Allah kendisi için ne kadar bir rızık takdir etmişse er veya geç o rızkı elde edeceğini, etmemişse hiçbir zaman elde edemeyeceğini bildirerek rahatlamasını sağlamaktadır. Dördüncüsü, *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Başına gelen her kötülük de kendi nefsindendir"* buyurularak rızık konusunda da birçok sıkıntısının insanın kendi maddi ve manevi hatalarından kaynaklandığını bildirmekte, dolayısıyla *"Şüphesiz Allah bir topluluk hakkındaki hükmünü onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez"*[2] denilerek insanın hatalarından döndüğünde Allah'ın onun durumunu düzelteceğine işaret edilmektedir.

İnsanın durumunu düzeltmesi de çeşitli yollarla olur. İlk önce günahlarından tövbe edip istiğfar (Allah'tan bağışlanmayı dileme)da bulunması gerekmektedir. Zira Hz. Hud kavmine şöyle demişti: *"Ey Kavmim! Rabbinizin sizi bağışlamasını isteyin ve O'na tövbe edin de size gökten bol yağmur yağdırsın ve gücünüze güç katsın..."*[3]. Hz. Nuh da kavmine *"Onlara dedim ki: Rabbinizden sizi bağışlamasını dileyin, çünkü o çok bağışlayandır. Üzerinize bol bol yağmur yağdırsın. Size mal ve evlat nasip etsin. Bağlar yeşertsin. Irmaklar akıtsın"*[4] demişti. Peygamberimiz de şöyle buyurmaktadır: "Bir kimse istiğfarı dilinden düşürmezse, Allah teala her darlıktan bir çıkış, her üzüntüden bir kurtuluş yolu gösterir ve ona beklemediği yerden rızık verir"[5]. İkincisi, insanın takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)da ve ibadette bulunmasıdır. *"Kim takvada bulunursa (Allah'a karşı gelmekten sakınırsa) Allah ona bir çıkış yolu nasip eder. Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır"*[6] ayeti bunu göstermektedir. Peygamberimiz de çocuğu esir edilip, rızkı daraldığı için halini şikayet eden bir sahabeye takva ve çokça "La havle vela kuvvete illa billahil aliyyil azim" sözünü söylemesini tavsiye eder. Bunu yerine getiren adamın çok geçmeden

---

(1) Nisa 4/79
(2) Rad 13/11
(3) Hud 11/52
(4) Nuh 71/10-12
(5) Ebu Davud, *Vitr* 26; İbn Mace, *Edep* 57; Ahmed, *Müsned* 1/248
(6) Talak 96/2-3

oğlu serbest kalır, rızkı açılır.[1] Bazı ayetlerde özellikle namaz tavsiye edilmektedir. *"Ailene namaz kılmalarını emret, sen de onu eda etmeye devam et. Biz senden rızık istemiyoruz, kaldı ki, seni biz rızıklandırıyoruz. Hayırlı son, takva sahiplerinin olacaktır"*[2]. Şu da bilinmelidir ki, takva, iman, ibadet, güzel ahlak, sabır vb. bütün güzellikleri kapsayan bir kavram olmaktadır.[3] Dolayısıyla bütün bunlar özellikle birleştiklerinde her sıkıntının çözümü olmaktadır.[4] Üçüncüsü, özellikle rızık konusunda önem arzeden tevekküldür. *"Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yeter"*[5] ayeti her konuda tevekkülün yani Allah'a güvenmenin kendi elindeki maddi manevi vesilelere başvurduktan sonra işin sonucunu Allah'a bırakmanın işe yarayacağını bildirmektedir. Peygamber efendimiz de şöyle buyurmaktadır: "eğer siz gereği gibi Allah'a tevekkül edip güvenseydiniz, Allah teala, sabahları boş kursakla çıkıp akşamları dolu kursakla dönen kuşları doyurduğu gibi sizi de rızıklandırırdı"[6]. Dördüncüsü, insanın her konuda olduğu gibi rızık konusunda da dua etmesidir. *"Bana dua edin, duanızı kabul edeyim"*[7] ayeti bu konuda genel bir düsturdur ki, daha önce duanın kabul şartlarından söz edilmişti.

Rızkın elde edilmesi ve çoğaltılması konusunda Allah'tan ümit kesmeme, takva, ibadet, tevekkül ve duadan söz ettik. Bunların herbirinin şartlarından söz etmiştik. Burda bu konuda bunların birbirine bağlı olduğunu ve birbirlerinin şartı olduğunu belirtme durumundayız. Takvanın, Allah'a umut bağlamanın şartı olduğunu şu iki ayetle göstermiş olalım: *"İman edenler ile Allah yolunda hicret edip savaşanlara gelince, onların Allah'ın rahmetini ümit etmeye hakları vardır..."*[8] ve *"Allah'ın kitabını okuyan, namazlarını gerektiği şekilde kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden gizli ve açık bağışta bulunan kimseler, hiç ziyan ihtimali olmayan bir ticareti ümit edebilirler"*[9]. Aynı durum *"Böyle birisi mi, yoksa ahiret azabından sakınıp Rabbinin rahmetini umarak gece saatlerinde secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden kimse mi daha iyidir?..."*[10] ayetinde de geçerlidir.

---

[1] Hakim, *Müstedrek* 2/492; Beğavi, *Tefsir* 8/151; ayrıca bkz: İbn Mace, *Zühd* 4220; Ahmed, *Müsned* 5/178; İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/68
[2] Taha 20/132
[3] Bakara 2/177
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/69
[5] Talak 96/3
[6] Tirmizi, *Zühd* 33; İbn Mace, *Zühd* 14; Ahmed, *Müsned* 1/30-52
[7] Mümin 40/60
[8] Bakara 2/218
[9] Fatır 35/29
[10] Zümer 39/9

Gördüğümüz gibi Allah'tan herhangi bir konuda ümit etmek için takva, iman, ibadet, infak gibi şartlardan söz edilmiştir. Bunun sebebi umudun bir parça korku taşıması gerektiğidir. Herhangi bir konuda bir umut sahibi olmak için o şeyin kaybedilme korkusunu da taşıyıp bunun gereğini yapmak gerekmektedir. Hiçbir şeyle uğraşmayıp, tembel tembel oturup sadece Allah'a bel bağlama umut olarak isimlendirilmez.[1]

Rızkın çoğaltılması konusunda yukardakilerin yanında yapılması gereken bir şey de şükretmektir. *"Hani Rabbiniz size şunu da bildirmişti: 'Eğer şükrederseniz, elbette size daha çok veririm; ama nankörlük ederseniz gerçekten de benim azabım pek çetindir'"*[2].

Rızkın çoğaltılması konusunda yapılması gereken bir durum da insanın kendi imkanları dahilinde infakta bulunması yani başta ailesi[3] ve akrabaları olmak üzere yoksullara ve ihtiyacı olanlara bağışta bulunmaktır. Bir ayette *"Siz hayır için bir şey harcarsanız, Allah onun yerine yenisini verir. çünkü o en hayırlı rızık vericidir"*[4]. Zira *"Çünkü O, en hayırlı rızık vericidir"* sözünde Allah'ın bize vereceği karşılığın, bizim insanlara verdiğimizden daha üstün olacağı müjdesi bulunmaktadır. Bir hadiste de şöyle buyurulmaktadır: "Allah'ın her günü iki melek iner. Bunlardan biri, Allah'ım malını verene yenisini ver! Diye dua eder. Diğeri de, Allah'ım! Cimrilik edenin malını yok et! Diye beddua eder"[5]. Demek ki, infak sadece malın ve rızkın çoğaltılması için değil, korunması için de gerekmektedir.

Ancak infak konusunda da aşırıya kaçmamak gerekmektedir. *"Onlar harcama yaptıları zaman ne israfa kaçarlar, ne de cimrilik ederler. Bu ikisi arasında dengeli bir yol tutarlar"*[6] ve *"Eli sıkı olma, ancak varını yoğunu da saçıp savurma! Yoksa kınanır, kaybettiklerine pişman olursun"*[7] ayetleri bunu göstermektedir. Peygamberimiz de sadakanın hayırlısının ihtiyaç fazlası maldan verilen olduğunu[8] belirtmiştir. Bazı ayetlerde ve hadislerde de infakın ölçüsünün ihtiyaçtan fazlasının

---

[1] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/164
[2] İbrahim 14/7
[3] Zira Peygamberimiz "yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla..." buyurmaktadır. Bkz: Buhari, *Zekat* 18, *Nefakat* 2; Müslim, *Zekat* 94-97
[4] Sebe' 34/39
[5] Buhari, *Zekat* 27; Müslim, *Zekat* 57
[6] Furkan 25/ 67
[7] İsra 17/29
[8] Buhari, *Zekat* 18; Müslim, *Zekat* 94-94, 106

tamamının verilmesi olduğu bildirilmektedir.[1] Elbette bu, insan hayattayken yaptığı infak için geçerlidir. Ölüm döşeğinde yapılan bağışın ise malın üçte birini aşmaması gerektiği bildirilmiştir.

Rızık konusunda dikkat edilmesi gereken bir konu da yukardakine bağlı olarak iktisatlı davranmak olmaktadır. Peygamberimiz "iktisat eden fakir olmaz"[2] buyurmuştur.

Elbette rızık konusunda en önemlisi de kanaatkar olmak yani sahip olduğuyla yetinebilmek, azla yetinebilmek ve ahiret nimetleri ve Allah'ın rızası karşısında dünya nimetlerini önemsememe, küçük görme anlamındaki zühdtür. Kişi bunlara sahip olursa mutlu olacaktır, bunlardan en azından kanaate sahip değilse, istek ve arzularının, rızık konusundaki temennilerinin sonu gelmeyeceğinden dolayı hiçbir zaman mutlu ve tatmin olamayacaktır.

Kanaatkar olmak ile ilgili olarak Peygamberimiz rızkın hayırlısının hangisi olduğu konusunda şöyle buyurmaktadır: "Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah'ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur"[3].

Zühd ile ilgili de daha önce dünya nimetlerinin önemli olmadığını, dünya hayatının değersiz bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, asıl nimetlerin ahiret nimetleri ve Allah'ın rızası olduğunu bildiren ayet ve hadislerden sözedilmişti.

Yalnız şunu hemen belirtelim ki, kanaat da, zühd de kişiye gör değişmektedir ve kalbe bağlı olmaktadır. Her fakirin kanaatkar ve zühd sahibi olması, her zenginin de kanaatsiz ve zühdsüz olması gerekmemektedir. Nice fakirler var ki, kalbi dünyaya öyle bağlı ki, onu elde etmede gayri meşru yollara bile başvurmaktan çekinmez. Nice zenginler var ki, elindeki onca mala hiçbir değer vermez, onu sadece ahiret nimetlerini ve Allah'ın rızasını kazanma konusunda harcar. Bu sebeple Peygamberimiz, "ashab-ı sûffa"dan olup da, öldüğünde kefen parası bile bulunamayan bir adam için, sadece gömleğinde iyice saklanmış olarak bulunan iki

---

[1] Bakara 2/219; Müslim, *Zekat* 97; Tirmizi, *Zekat* 32
[2] Ahmed, *Müsned* 1/447
[3] Müslim, *Zekat* 125; Tirmizi, *Zühd* 35

dinarı için ateşten iki parça nitelemesinde bulunmuştur. Ölüp de gerisinde çok mal bırakan bazı sahabelerinin bu malı hakkında böyle bir nitelemede bulunmamıştır.[1] Çünkü zühd yani dünyalığı sevmeme, elin ve cebin dünya malından boş olması değil, kalbin boş olmasıdır.[2] Bu sebeple Yüce Peygamber, "Salih bir adamın elinde bulunan hayırlı mal ne güzeldir..." buyurmaktadır.

Şüphesiz ki, insanın mutsuz olmasına neden olan özelliklerinden biri de hayvanlardan farklı olarak sonsuz istek ve arzulara sahip olmasıdır. Bu sebeple her elde ettiğinden sonra daha fazla istemekte, bu da onun tatmin olmamasına dolayısıyla mutsuz olmasına sebep olmaktadır.

Hemen şunu da belirtmiş olalım. Rızık, istekler arzular konusunda Ku'an'da önerilen bu manevi vesilelerin yanında maddi, dış vesilelere de başvurulması gerektiği bir gerçektir. Bu sebeple *"Elbette sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada sizin için geçim kaynakları yarattık..."*[3] ve *"O halde siz rızkınızı Allah katında arayın, O'na ibadet edin ve O'na şükredin."*[4] ayetleri birlikte düşünüldüğünde bu ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde *"(Cuma) namazını kıldığında ise yeryüzüne dağılıp Allah'ın lütfünden rızkınızı arayın. Allah'ı da çok anın ki kurtuluşa eresiniz."* ve *"Hac mevsiminde alış veriş yaparak Rabbinizden rızık istemeye çalışmanızda hiçbir günah yoktur"*[5] ayetlerinde yeryüzüne dağılıp rızık arama ve alış veriş yaparak Allah'tan rızık isteme şeklindeki maddi, dış vesilelere dikkat çekilmiştir.

Zaten daha önce, insanın rızık aramasının evrendeki fiziki, sosyal, ekonomik vb. düzen ve ölçülere bağlı olduğu için Allah'ın varlığının delillerinden kabul edilmiş olduğunu söylemiştik.[6] Zira Kur'an'da özellikle maddi, hissi, psikolojik düzen ve ölçü bildiren şeyler kanıt kabul edilmiştir ki insanlar tarafından kabul edilebilsin.

---

[1] Dahlan, *a.g.e.*, 2
[2] Abdulkadir İsa, *a.g.e.* s:89
[3] A'raf 7/10
[4] Ankebut 29/17
[5] Bakara 2/198
[6] Rum 30/23

4. İstek Arzular ve Nimetlerden Faydalanma Konusunda Teselli

"Kadınlara, oğullara, altın ve gümüşten meydana gelen hazineler dolusu servete, özenle yetiştirilen atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere olan aşığı sevgi insanlara cazip gösterildi"[1] ayetinde de dile getirildiği gibi insanların bir özelliğinin de aşırı, sınırsız istek ve arzularının olmasıdır. Dolayısıyla bu istek ve arzuların tamamına ulaşılamayacağından istek ve arzular da insanın sıkıntısına neden olan faktörlerin başında gelmektedir. Zaten insanoğlunun dünyevi bütün ilerleme çabası bu uğurda olmaktadır. hatta daha sonra belirteceğimiz üzere genç yaşta ölümün istenilmemesinin nedenlerinden birisi yeteri kadar istek ve arzuların gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Aynı şekilde yaşlı kişilerin ölmek istemelerinin nedeni de alışmış oldukları nimetlerden ayrılmak istemeleridir.

Rızkın tesellisi konusunda söylenenler, insanın istek ve arzuları konusundaki tesellisi için de aynen geçerlidir. Ancak bu konuda şunu da ekleyelim. Allah, istekler ve arzular konusunda insanı, her istediği şeyin kendisi için hayırlı olmayabileceği, bazen istemediği, hoşlanmadığı bir şeyin kendisi için hayırlı olabileceğini belirterek teselli etmekte, kendisi için neyin hayırlı olacağını ve bunun gerçekleştirilmesini Allah'a bırakmasını zira Allah'ın insan için neyin hayırlı, neyin zararlı olduğunu bildiğini bildirmektedir. *"Ama hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için hayırlı olabilir. Hoşlandığınız bir şey de sizi için kötü olabilir. Gerçeği Allah bilir, siz bilemezsiniz"*[2] ayeti bunu ifade etmektedir. Bunun sebebi insanın aceleci, sadece anlık faydayı ve zevki düşünen bir varlık olması, Yüce Allah'ın ise sonsuz geleceği ve faydayı bilmesi olayıdır. Normal bir insanın Allah'a göre bu konudaki durumu, küçük bir çocuğun ebeveynine göre durumu gibidir. Oyun, ders çalışmama çocuğa o anlık için zevk verebilir, fakat daha sonra hayatındaki bir çok olumsuzluklara neden olacaktır. Birtakım anlık zevk, istek arzular, hatta yakın geleceğe yönelik planlar insana faydalı, zevkli görünse de, daha sonra büyük bedensel, zihinsel ve ruhsal tahribatlara neden olabilmektedir. Bu sebeple insan kendisi için daha zevkli olanı daha hayırlı olanı istemeli, bunu da Allah'a bırakmalıdır. Genelde dünyevi istek, arzuların hemen hemen tamamı insanı dini uhrevi nimetlerden ettiği için onları engellediği için ancak ihtiyaç miktarınca arzu edilmelidir.

---

[1] Ali İmran 3/14
[2] Bakara 2/216

Allah, hoşlanmadığımız şeylerde gerek bizim için gerek toplum için bir çok fayda olabileceğini *"Onlardan hoşlanmasanız bile sabredin. Allah'ın, sizin hoşlanmadığız bir şeyi, sayısız hayra vesile kılmış olabileceğini unutmayın!"*[1] ayetiyle dile getirmektedir.

Şüphesiz ki, hoşlanmadığımız şeylerdeki birinci fayda, yukardaki ayetin de başında dile getirildiği gibi bizi sabra zorlayarak eğitmesi, olgunlaştırmasıdır. Zira sabır hoşlanılmayan durumlarda sözkonusudur. Sabrın bu yüzden insana özgü olduğunu belirtmiştik.

Allah, Kuranı-Kerim'de, insanın istemediği bir şeyde ne kadar hikmetler, faydalar olabileceğini Hz. Meryem örneğinde ortaya koymaktadır. Hz. Meryem'in annesi Hanne, hamile olduğunu anlayınca karnındaki çocuğu Beyt'i-Makdise hizmet etmesi için adamıştı.[2] Doğurduğu çocuğun kız olduğunu görünce, kızın erkek gibi hizmet edemeyeceğini[3] düşünerek *"Rabbim! Ben kız doğurdum"* diyerek[4] üzüntüsünü dile getirmişti. Çünkü ancak erkekler Beyt'i-Makdise hizmet edebiliyordu. Kızlar için ise bu caiz değildi.[5]

İşte Allah, Hanne *"Rabbim! Ben kız doğurdum"* diyerek isteği yerine gelmediği için üzüntüsünü dile getirince, Allah, onu teselli etmek ve doğurduğunun kız olmasında büyük hikmetler yattığını ve doğan kızın ne kadar önemli olduğunu ifade etmek için *"Allah onun ne doğurduğunu biliyor, erkek kız gibi değildir"*[6] diyerek Hanne'nin istediği erkek çocuğun, sebep olacağı hikmet ve faydalar açısından Allah'ın verdiği kız çocuğu gibi olamayacağını ifade etmiştir.[7]

Bu doğan çocuğun kız olmasındaki hikmetleri şöyle sıralayabiliriz: birincisi, Allah'ın varlığını, birliğini, gücünü göstermesidir. Zira daha sonra Hz. İsa bu kız çocuğundan babasız olarak doğacaktı. Böylelikle anne va babasız olarak doğan Hz.

---

[1] Nisa 4/19
[2] Ali İmran 3/35
[3] Razi, *a.g.e.*, 8/24
[4] Ali İmran 3/36
[5] Razi, *a.g.e.*, 8/23
[6] Ali İmran 3/36
[7] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/312; Razi, *a.g.e.*, 8/24

Adem'in yanında babasız olarak doğan Hz. İsa, annesiyle birlikte alemlere Allah'ın kudreti konusunda bir kanıt olacaktı.[1]

Aynı şekilde bu determinizmin, sebep-sonuç arasında zorunlu bir ilişki olduğunun çürütülmesi, böylelikle insanların hiçbir zaman umutlarını kaybetmemeleri ve dua etmeleri gerektiğine dair bir delil olmuş olacaktı.

İkincisi, bilindiği üzere tarih boyunca Peygamberler ve olağanüstü olaylar gösterenler genelde erkekler olmuştu. Fakat bu kız çocuğu yani Hz. Meryem de kadınlardan da böylelerinin çıkabilmesine yönelik bir örnek olmuş olacaktı. Zira Hz. Meryem üzerinde o zamana göre olağanüstü bir olay olan kışta yaz meyveleri yazda kış meyveleri ihsan edilmesi[2] vb. bir çok olay gerçekleşmiştir. Bu yüzden Peygamberimiz Hz. Meryem'in, Firavun'un hanımı Hz. Asiye Peygamberimiz'in eşi Hz. Hatice ve kızı Hz. Fatıma ile birlikte kadınlardan en üstün dört kadından biri olduğunu bildirmiştir.[3] Ayrıca insanlar arasında şeytanın sadece Hz. Meryam ve oğlu Hz. İsa'ya doğarken dokunamadığını bildirmiştir.[4]

Üçüncüsü, İsrailoğulları arasında mescide sadece erkeklerin hizmet edebileceği[5] şeklindeki adet yıkılmış oldu.

Dördüncüsü, Hz. Zekariya'nın da salih bir çocuk için dua etmesine vesile oldu.[6]

Beşincisi, Peygamberlerin mucizelerinin dışında da evliyaların keramet gösterebileceğine dair Ehl-i Sünnetin bir kanıtı olmuş oldu.[7] Zira erkek olsaydı, onun peygamber, göstermiş olduğu olağanüstü olayların da mucize olma ihtimali olacağından dolayı, kerametlere dair bir delil teşkil etmezdi.

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 8/24
[2] Ali İmran 3/ 37; Razi, *a.g.e.*, 8/27
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/312
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/132; Ali İmran 3/36; Razi, *a.g.e.*, 8/25
[5] Razi, *a.g.e.*, 8/23
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/314
[7] Razi, *a.g.e.*, 8/27

İşte, istenilen şeyin insanın ve toplumun yararına olmama ihtimali olduğu için Kelamcılar, peygamberlerin bir konuda ancak Allah tarafından izin verildikten sonra dua ettiklerini söylemişlerdir. Zira Allah izin vermeden ettikleri duanın maslahata uygun olmama böylelikle Allah tarafından kabul edilmeme ihtimali olurdu, bu da peygamberlerin şerefine bir eksiklik vermiş olurdu.[1] Bu yüzden biz daha önce peygamberlerinin dualarının, Allah'ın hükmettiğiyle özdeş olduğunu söylemiştik.

Yine bu yüzden yüce Peygamberimiz, dini ve dünyevi bir zarardan dolayı Allah'tan ölümü istememesini, illa isteyecekse "Allahım! Yaşam benim için hayırlıysa beni yaşat, ölüm benim için daha hayırlı ise beni öldür" diye dua etmesini tavsiye etmiştir.[2] Zira insan için neyin daha hayırlı olduğunu ancak Allah bilir.

Dünyevi istekler ve arzuların gerçekleştiği takdirde hayırlı olamayacağının ve mutluluğumuzu sağlamayabilecek birçok kanıtı olarak şunları da söylemek durumundayız.

Birincisi, insanlar farklı yollarla arasalar da hepsinin amacı mutlu olmaktır. Mutluluk gerçek iyidir ve bütün iyileri içinde barındırır.[3] Dolayısıyla mutluluk bütün iyilerin biraraya gelmesinden oluşan bir mükemmeliyet durumudur. O halde mutluluk, insanın sonsuz istek ve arzularından oluşacaksa hiçbir zaman meydana gelmeyecek demektir, zira insanın bütün dünyevi arzularının gerçekleşmesi mümkün değildir. Demek ki, mutluluk insanın isteklerinin gerçekleşmesiyle değil, kendisini yaratan ve ne ile mutlu olacağını bilen Allah'ın öğütlediği şeyle sağlanacaktır.

İkincisi, zenginlik, mal, mülk, güzellik vb. şüphesiz ki, mutluluğa araç olarak zannedilirler. Oysa ki genelde insanlar bunları amaç zannederler. Bu da onların zihinsel bir yanılgıya uğradıklarını göstermektedir.[5] Dolayısıyla dinin, Kur'an'ın zikir (hatırlatıcı) olarak nitelenmelerinin bir nedeni, insanların kalplerindeki asıl amaç olup mutluluk sağlayan gerçek iyiyi unutup, araçları amaç zannetmeleridir.

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 8/30
[2] Müslim, *Zikir ve Dua* 10; Nevevi, *a.g.e.*, 586. hadis
[3] Boethius, *a.g.e.*, s:155
[4] Boethius, *a.g.e.*, s:155

Üçüncüsü, sözgelimi mal, zenginlik eğer mutluluğu sağlasalardı, kendisinde bulundukları bir insanı mutlu etmeleri gerekmekteydi. Oysaki bunlara sahip olup mutlu olmayan pek çok insan görmekteyiz. Güzellik, ün vb. durumlar da aynıdır.[1]

Dördüncüsü, mutluluğun gerçek iyi olduğunu söylemiştik. Gerçek iyi de, sonsuzdan gelen bu yüzden değişim ve yokluk kabul etmeyendir. Kadim zail olmaz. Sözgelimi para birinin eline geçti mi, onun elinden her an çıkma ihtimaliyle karşı karşıyadır. Aynı şekilde güzelliğin geçici olduğunu biliyoruz. Geçici olan da gerçek iyi olamaz ve mutluluğu sağlayamaz.[2] Aynı şekilde gerçek iyi ve mutluluk insanı yeterli hale getirendir. Oysaki mal, güzellik vb. korunmaya ihtiyaç duydukları için yeterli hale getireceklerine en azından başka yönlerden yetersiz hale getirmektedir.[3] Yine bu dünyevi arzularda zamansal geçicilik gibi mekansal geçicilik de sözkonusudur. Sözgelimi bir toplumda ünlü olan bir insan, başka bir bir toplumda ünlü olmayabilmektedir. Bir takım meslekler bazı zamanlarda veya bazı toplumlarda değerli iken, başka zaman veya toplumlarda değersiz olabilirler.[4] Özellikle günümüzde toplumsal anlamda mesela bilimsel ve teknolojik çalışmalara nisbetle hiçbir fayda sağlamayan futbol, oyunculuk gibi eskiden hiçbir değer taşımayan meslekler günümüzde en çok değer verilen, istenen, malk, mülk sağlayan vs. meslekler haline gelmiştir. Bu da kendisini bütün zamanların en gelişmişi, en üstünü olarak gören modern çağımızın aslında zihinsel anlamda en çok yanılgı içerisinde olanı, en yetkin olmayanı olduğuna dair yeterli bir kanıttır. Bu yüzden dünya hayatını ve nimetlerini geçici olmalarından dolayı bir oyun ve eğlence olarak niteleyen Kur'an'ın bu ifadesi tam da hayatı bir oyun (spor) ve eğlenceye (sinema, tiyatro vs.) dönüştüren bu çağa uymaktadır. Bu çağın bu zihinsel yanılgısı, dinsel ve felsefi bir yanılgı içerisinde olduğunu da göstermektedir. Dünya barışını ve düzenini sağlamada bu gibi şeylerden medet umar hale gelmemiz de bir başka traji-komik bir durumdur.

Dünyevi istek arzuların gerçek iyi ve mutluluk olmadıklarının kanıtlarından beşincisi şudur: Şüphesiz ki gerçek iyi, iyiye vesile olan, neticesi de iyi olandır. Hâlbuki örneğin zenginlik, genelde bir insanda, iyi huylara değil, kibir, gurur, insanlara haksızlık etme gibi kötü huy ve sonuçlara neden olmaktadır. Aynı durum

---

[1] Boethius, *a.g.e.*, s:165
[2] Boethius, *a.g.e.*, s:165-167
[3] Boethius, *a.g.e.*, s:167
[4] Boethius, *a.g.e.*, s:171

güzellik, ün vb. için de geçerlidir. Aynı şekilde yeme-içme gibi bedensel hazların elde edilmeleri konusunda onca zahmetli gerektirmelerinin yanında aşırı olarak gerçekleştirildiklerinde bedensel ve zihinsel zararlara neden oldukları bir gerçektir. Aşırısı zararlı olanın aslında azı da zararlıdır fakat hissedilmez. Eşsiz Peygamberin "Çoğu haram olanın azı da haramdır" sözünün tasavvufi anlamda yorumu böyle olabilmektedir. Aslında alkollü içeceklerin yasaklanması, azının da çoğu gibi kabul edilmesi, bütün dünyevi hazların gerçek durumuna bir örnek teşkil etmek içindir. Bu, dini hükümlerin bir tesellisi olmaktadır. Kötülüğe vesile olan iyi olamaz.[1] Ama ibadet, zikir, dua, tevekkül, iman vb. iyiye, güzele, ahlaka vesile olduklarına göre gerçek iyi ve mutlulukturlar.

Altıncısı şudur: Diğer canlılar için mutluluktan söz edilmeyeceği açıktır. Hâlbuki onlar da yer, içer, cinsi münasebetlerde bulunurlar. Eğer bu gibi bedensel hazlar, mutluluğun gerçek nedenleri olsaydı, hayvanların da mutlu olarak nitelenebilmesi gerekmekteydi.[2] Bu kanıt ün, saygınlık gibi ruhi hazlar için değil de daha çok bedensel hazlar için geçerlidir.

Yedincisi, görüldüğü üzere insan evrendeki diğer varlıkların her birinin özelliğini taşıyan onların bir özeti durumundadır. Fakat her bir özelliğinde özelliğini taşıdığı varlık gibi olamamaktadır. Mesela bir taş kadar sert değil, bir fil bir balina kadar iri cüsseli, bir aslan kadar güçlü, bir kartal kadar keskin görüşlü, bazı hayvanlar kadar güzel değildir.[3] Aynı durum insanın kendi içindeki dönemleri için de geçerlidir. Söz gelimi orta yaşlı bir adam bir çocuk kadar güzel ve tatlı değildir, fakat daha değerli kabul edilir. Demek ki, güzellik, boy pos, güç vb. dünyevi arzular gerçek iyi değillerdir.

Sekizincisi, mutluluk, bir ve basittir (mürekkep yani bileşenlerden oluşmuş değildir). Dolayısıyla onu, para, güç, şehvet, ün vb. parçalardan oluşmuş kabul edemeyiz ve bunlardan oluşmadığı için de bunlarla elde edilemez.[4]

---

[1] Boethius, a.g.e., s:169
[2] Boethius, a.g.e., s:183
[3] Boethius, *a.g.e.*, s:185
[4] Boethius, *a.g.e.*, s:191-193

Dokuzuncusu, bu dünyevi zevklerden birini gerçekleştirmek, diğer bir zevkten mahrum olmayı gerektirmektedir. Söz gelimi zenginleşen bir insan normal bir insan kadar özgür ve açık olamaz. Topladığı parayı yitirmemek için gizli, saklı yaşamayı tercih eder,[1] korumalar vs. tutar. Kısacası mutluluğu bütün güzelliklerin zevklerin bütünü kabul etsek bile bu zevklerden bazıları birbirleriyle çeliştiklerinden dolayı birlikte bulunamazlar, dolayısıyla hiçbir zaman bunların bütünü gerçekleşmeyeceğinden dolayı, bunlarla gerçek, sürekli mutluluk hiçbir zaman elde edilemeyecektir.

Şimdi bu eksik ve yetersiz, geçici mutluluk sağlayan şeylerden, tam, mükemmel, sürekli, kendine yeter bir mutluluğun olabileceğine ulaşalım. Şöyle ki, herkes bunların eksik haz ve mutluluk verdiğini bilmektedir. Şüphesiz ki, eksik, mükemmel olanı gerektirmektedir. Zira eksiklik mükemmele göredir, mükemmel yoksa eksik yoktur, eksik yoksa mükemmel de yoktur. Aynı şekilde yetersiz olan, kendine yeter olanı, geçici olan sürekli olanı, çok olan tek olanı gerektirmektedir.[2] Bu Allah'ın varlığına dair ontolojik delilin bir türüdür.

Dolayısıyla dünyevi olan bu eksik ve arzuların hikmeti, bunlara Bakarak mükemmel, tam, yeterli, yan etkileri olmayan, sürekli mutluluk sağlayan şeyleri düşünüp onlar için çalışmamızdır. Allah şöyle der: "Ey akıl sahipleri ibret alın."

Bu istek ve arzuların hikmetini de söyledikten sonra Kur'an'ın bu konudaki teselli edici noktalarına gelelim:

Birincisi, İlk önce Kur'an, kanıtladığımız gibi bunların geçiciliğini, eksikliğini ve yan etkilerini hatırlatarak bize bunlar konusunda kanaati ve zühdü tavsiye eder. Bu genişçe açıklanmıştı.

İkincisi, Kur'an, bu geçici mutluluk sağlayan faktörlerin yerine, sürekli, tam mutluluğa nasıl elde edeceğimizi açıklamaktadır.

---

[1] Boethius, *a.g.e.*, s:193
[2] Daha geniş bir açıklama için bkz: Boethius, *a.g.e.*, s:201-235

Şüphesiz bunun da, öncesiz, kendine ve her şeye yeter, mükemmel olan Allah'a inanıp onunla iletişim içerisinde olmamızla sağlanabileceğini bildirir. Allah ile iletişim içerisinde olmak da O'na ibadet etmek, O'nu zikretmek (anmak, hatırlamak), O'na dua etmek, tevekkül etmek, O'na karşı umut- korku dengesi içerisinde olmak vb. kısacası bir din sahibi olmak ve dini uygulamak ile olmaktadır.

Bu anlamda Allah *"Dikkat edin! Kalpler ancak Allah'ın zikriyle tatmin olur (mutlu olur)"*[1]. Bu ayetteki zikir, farklı ayetlerde farklı manalarda kullanılmışsa da burada umûmû'l-mecaz (lafzı müşterek bir kelimenin yani sesteş bir kelimenin aynı anda tüm manalarında kullanılması) veya iştirak-ı manevi (genel anlam ifade eden bir kelimenin kendi kapsamındaki tüm farklı türdeki manaları içermesi) yoluyla ibadet, marifetullah, şükür, dua, tevekkül vb. manalarının tamamını içerecek şekilde kullanılmıştır.

Bu anlamda ibadet, dua, tevekkül vb. sadece hedeflenen cennet nimetlerini ve herhangi bir dünyevi isteği gerçekleştirmek için değil, bizzat kendileri mutluluk olduğu için Kur'an tarafından öğütlenmektedir. Dolayısıyla sözgelimi gerçek anlamda dua edildiğinde, istenen şey gerçekleşmese bile, dua kabul edilmiş demektir, zira Allah ile yakın bir iletişim sağlamış olması açısından bir mutluluk vermiş demektir. Bütün dualarının kabul edildiğinin bir yönü bu olmaktadır. Peygamberimizin de, bir sıkıntıya uğradığında hemen namaza koşması, ibadetin kendi özünde bir mutluluk olmasından dolayıdır.

Üçüncüsü, Kur'an, istekler konusunda, bizim kendimiz için faydalı, yararlı gördüğümüzü değil, Allah'ın bizim için yararlı ve hayırlı gördüğünü arzulamamızı öğütlemektedir. Çünkü biz eksik, sonradan, geçici olduğumuz için kendimiz için iyi olanı tam olarak kestiremeyebiliriz. *"Ama hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için hayırlı olabilir. Hoşlandığınız bir şey de sizin için kötü olabilir. Gerçeği Allah bilir, siz bilemezsiniz."*[2] Bunu da bir örnek üzerinde açıklamıştık.

---

[1] Rad 13/28
[2] Bakara 2/216

Dördüncüsü, Kur'an'da, istek ve arzuların gerçekleştirilmesine yönelik de diğerleriyle olduğu sabır, tevekkül, umut, dua, takva, ibadet, şükür vb. tavsiye edilmektedir.

Sözgelimi bir hadis-i kutside şöyle buyurulmaktadır: "Her kim (ihlâs ile bana kulluk eden) bir dostuma düşmanlık ederse, ben de ona karşı harp ilan ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana (farzlara ilaveten işlediği) nafile ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de (adeta) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse, onu mutlaka veririm. Bana sığınırsa onu korurum"[1]. Aynı şekilde Peygamberimiz "Cuma gününde bir zaman vardır ki, şayet bir Müslüman namaz kılarken o vakte rastlar da Allah'tan bir şey isterse, Allah ona dilediğini mutlaka verir." buyurmuş ve bu anın pek kısa olduğunu eliyle işaret ederek göstermiştir.[2]

Beşincisi, *"iyi ve temiz şeyler size helal kılınmıştır"*[3], *"Şöyle de: 'Allah'ın kulları için yarattığı zineti, iyi ve temiz rızıkları kim haram kıldı?' Şöyle söyle: 'bunlar dünya hayatında iman edenler içindir; kıyamet gününde de sadece onların olacaktır'"*[4] ayeti ve benzerlerinde temiz ve iyi olan şeylerde asıl olan durumun helal olması olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla hakkında her hangi bir yasaklamanın söz konusu olmadığı yiyecek, içecekler ve bunlarla ilgili istek ve arzuların gerçekleştirilmesinde bir sakınca olmadığı dile getirilmiştir. Bir hadisi kutsi'de de Allah şöyle buyurmuştur: "Ben kullarımı tertemiz müslümanlar olarak yarattım; fakat şeytanlar onları dinlerinden uzaklaştırdı; onlara helal kıldığım rızıkları haram diye gösterdi".[5] Bu sebeple bunlardan faydalanılması fakat aşırıya kaçılmaması tavsiye edilmiştir.[6] Bu aşırıya kaçmaktan amaç haram ve yasaklanmış şeylere bulaşmaktır. Ayrıca Peygamber Efendimiz, yediği haram, içtiği haram, gıdası haram olan kişinin duasının kabul edilmeyeceğini bildirmektedir.[7]

---

[1] Buhari, *Rikak* 38
[2] Buhari, *Cuma* 37, *TAlak 96/24*, *Daâvat* 61; Müslim, *Cuma* 13-15
[3] Maide 5/4
[4] A'raf 7/32
[5] Müslim, *Cennet* 63,
[6] Taha 20/81
[7] Müslim, *Zekat* 65; Tirmizi, *Tefsir* 2/37

Altıncısı, zaruret esnasında haram yiyecek içeceklerden faydanılabileceği dile getirilmiştir.[1]

Yedincisi, insan kendisini nankörlüğe ve kötülüğe doğru değiştirmedikçe üzerindeki nimetlerin değiştirilmeyeceği yani azaltılmayacağı dile getirilmiştir.[2] Hatta şükrederse nimetlerin artırılacağı vurgulanmıştır.[3] Şükrün de asgarisi örneğin zengin ise malının zekatını vermesidir. Çünkü altını ve gümüşü biriktiren kişiler diye ayetlerde yerilenler zekatını bile vermeyenler olarak tefsir edilmiştir.[4]

Sekizincisi, nimetlere şükür konusundaki birtakım eksiklerin ve taksiratın affedileceği bildirilmiştir.[5]

Dokuzuncusu, İbn Acibe (h.ö.1224), "Dönüşünüz toptan Allah'adır. Ve işlediklerinizi size bildirecektir"[6] ayetinde iyisiyle, kötüsüyle dünya işleri konusunda "haşr" (yeniden dirilme) ve sonrasının zikredilmesiyle bir teselli olduğunu söylemektedir. Çünkü bazı salihler şöyle demektedir: her gün şeytan gelir ve bana ne yiyeceksin, ne giyeceksin ve nerde duracaksın? diye vesvese verir. Ben de ona, ölüm'ü yerim, kefen giyerim ve kabirlerle dururum diye cevap veririm.[7]

Şunu da hemen belirtelim ki, en büyük nimetin eğitim ve öğretim olduğu, *"Oku! O Rabbin ki en kerem sahibi olan O'dur. O ki kalemle yazmayı öğretti; insana bilmediklerini öğretti"*[8] ayetlerinde işaret edilmektedir. Çünkü bu nimetler Allah'ın en kerem sahibi olma özelliğinden sonra zikredilmiştir. Kalemin ise özellikle belirtilmesi ilmin ebediliğini, sonraki kuşaklara aktarımını sağlamasıdır.[9]

---

[1] Bakara 2/173
[2] Enfal 8/53
[3] İbrahim 14/7
[4] Ahmed Ğarsi, *Şubûhat Havle-s Sahabe*, s:71
[5] Nahl 16/18
[6] Maide 5/105
[7] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/223
[8] Alak 96/3-6
[9] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/496

5. Evlilik Konusunda Teselli

Erkek ve kadının şüphesiz ki birbirine iki yönden ihtiyacı bulunmaktadır. Birincisi maddi olan cinsel ihtiyaç diğeri ruhsal olan sevgi ihtiyacıdır. Canlılarda sadece birinci ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla insanların iki cinsinin birbirine sevgi ihtiyacı insanları diğer canlılardan ayıran bir fark olmaktadır. Bu sebeple insanın rızık arama şeklinin diğer canlılardan farklı oluşundan dolayı Allah'ın varlığının kanıtlarından kabul edildiği gibi[1] *"Sizin cinsinizden, kendilerine ısınacağınız eşler yaratması ve aranıza merhamet ve sevgi vermesi de O'nun varlığını gösteren delillerdendir. Düşünen bir topluluk için bunda ibreler vardır"*[2] ayetinde de insanın diğer cinsine sevgi ihtiyacı da Allah'ın varlığının delillerinden kabul edilmiştir. Bu sevgi durumunun Allah'ın varlığına delaleti üç şekilde olmaktadır. Birincisi, evren ve içindekilerin bir tesadüf eseri var olması durumunda insanın diğer varlık ve canlılardan bu gibi üstün farklılıklarının bir anlamı olmazdı. İnsanın bu gibi üstün farklılıkları onun inayet, bilgi, kudret ve tercih sahibi bir Yaratıcısı'nın varlığını göstermektedir. İkincisi, sevgi madde cinsinden olmadığı için ondan ortaya çıkmış olamaz, bağımsız bir yaratılmayı gerektirmektedir. Üçüncüsü, herhangi bir erkeğin bir kadını sevmesi veya bunun tersinin gerçekleşmesi şüphesiz ki yoktan var olan bir durumdur. Sevginin yoktan var olabilmesi, maddenin de yoktan var olabilirliğini aklen mümkün hale getirmektedir. Yoktan var olma da bir yoktan var ediciyi göstermektedir.

Erkek ve kadının birbirine cinsel yani maddi ve sevgi açısından yani manevi, ruhsal ihtiyaçları olduğunu söyledik. Bu iki ihtiyaç bir aile kurmalarını gerçekleştirmiştir. Demek ki, maddi ve manevi ihtiyaçların birleşmesi bir toplumun varlığını gerektirmektedir. Bu ikisinden birisinin özellikle sevginin çözülmesi toplumu toplum olmaktan çıkarmaktadır. Bu yönden sevgiyi yok eden davranışlar *"Fitne öldürmeden (bile) daha beterdir"*[3] ayetinde vurgulandığı gibi din tarafından en büyük suçlar kabul edilmiş ve en büyük cezalarla cezalandırılmıştır. Çünkü sevgi demek birleşim yani düzen; öfke, kin demek ayrılma, dağılma yani düzensizlik olmaktadır.

---

[1] Rum 30/23
[2] Rum 30/21
[3] Bakara 2/191

Kısacası, aile olgusu bir zorunluluk olmaktadır. Çünkü evlilik, insanın her türlü dünyevi arzu ve şehvetleri konusunda sınırlandığı temel dini gerçekliğine de uymakta ve bu sınırlanma konusunda da diğer canlılardan ayrıldığı bir nokta olmaktadır.

Ancak özellikle günümüzde olduğu gibi bazen insanlar evlilikten çekinebilirler. Bu çekinmenin nedeni ya rızık ve geçinme ya da çocuk veyahut da boşanma endişesi olmaktadır. Dinden uzak kimselerde cinsel özgürlüğün kısıtlanması endişesi de bulunmaktadır. Bu endişe konusunda yapılacak bir şey yoktur. Çünkü evlilik olmadan herhangi bir cinsi münasebet zaten büyük yasaklardan kabul edilmiştir. Bu yüzden evlilik cinsi münasebeti meşru kılıcı olması açısından gayri meşru ilişkilerden uzaklaştırıcı kabul edilmiştir. Peygamber Efendimiz bu sebeple şunu demektedir: "Ey gençler! Sizden evlenmeye gücü yetenler evlensin. Evlilik, gözün haramdan sakınmasına ve iffetin korunmasına daha uygundur. Evlenemeyenler de oruç tutsun. Çünkü oruç kişiyi frenler"[1].

Ayrıca belirttiğimiz gibi zaten evliliğin bir amacı da insanın sevgi ihtiyacını karşılamasının yanında cinsel arzusunu sınırlamasıdır. Zira insan asıl ahiret mutluluğu için yaratıldığından dolayı bu dünyada sadece zaruri derecede istek ve arzularını gerçekleştirmeyle sorumlu tutulmuştur.

Evlilikte rızık endişesi açısından ise Kur'an insanı ilk önce dış sebeplere başvurarak geçimini sağlayacak asgari imkânlar oluşturmaya çalışmasını, bu süre içerisinde iffetli bir şekilde beklemesini tavsiye eder. *"Evlenmeye maddi imkân bulamayanlar da, Allah kendilerini lütfüyle zengin kılıncaya kadar, iffetlerini korusunlar"*[2] ayeti bu anlamdadır. Peygamberimizin de bu arada oruç tutmasını tavsiye ettiğini belirtmiştik. Kur'an bu konuda *"Bekâr olanlarınızı, bir de evlenebilecek durumda olan köle ve cariyelerinizi evlendiriniz..."*[3] diyerek toplumdaki zenginlere de bir sorumluluk yüklemektedir. Kişi, geçinebilmek için mümkün oldukça dış sebeplere başvurduktan sonra Allah'a tevekkül etmeli, ibadet

---

(1) Buhari, *Savm* 10, *Nikah* 2-3; Müslim, *Nikah* 3
(2) Nur 24/33
(2) Nur 24/32

ve takvada bulunmalıdır. Bu durumda Allah da onun rızkını geniş tutacaktır. Bir ayette evlenecek bekârlar hakkında şöyle buyrulmaktadır: *"Eğer onlar fakir iseler, Allah onları lütfüyle zenginleştirir. Allah'ın hazinesi geniştir, o her şeyi bilir"*[1] Peygamberimiz de bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Allah, üç kimseye yardım edeceğine söz vermiştir. İffetini korumak için evlenen kimseye, borcunu ödemek isteyen anlaşmalı (mükâteb) kimseye, Allah yolunda savaşan gaziye"[2].

Evlendikten sonra da Allah'a takva ve tevekkülde bulunulursa rızık daha da artar. *"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu nasip eder. Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yeter. Allah buyruğunu mutlaka gerçekleştirir. Allah her şey için bir ölçü belirlemiştir"*[3] ayeti bunu göstermektedir. Takva, tevekkül, ibadet, ailede sadece rızık konusunda değil, diğer sıkıntılarla da baş edilmesinde temel faktör olmaktadır. Takvanın yani Allah'tan sakınmanın bir gereği de aile fertlerinin kendi görevlerini bilip ona göre hareket etmeleri olmaktadır. Babanın görevi farklı, annenin görevi veya çocukların görevi farklı olmaktadır. *"Allah'ın insanların bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak aile içinde yüklendikleri mali sorumluluklar sebebiyle erkekler, kadınların koruyup kollayıcısı durumundadır. Dolayısıyla saliha kadınlar itaatkârdırlar..."*[4] ayeti erkek ve kadının görevini belirlemektedir. Bu anlamda günümüzdeki gibi aile içi görevlerin birbirine karıştığı, erkek ve görevlerin aynı görevi yaptıkları aileler takva emrine uymadığı için çözülmeye ve boşanmalara yatkın olmaktadır. Çünkü *"Eğer yer ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bozulurlardı"* ayeti bunu da ifade etmektedir. Bu yüzden Peygamberimiz, evlilik konusunda, güzel, soylu veya zengin kadınların değil, dindar yani dinine bağlı kadınların tercih edilmesini tavsiye etmiş ve şöyle demiştir: "Dünya geçici bir faydalanmadan ibadettir. Onun fayda sağlayan en hayırlı varlığı dindar kadındır"[5] Kadınların en hayırlısını da Peygamberimiz şöyle tanımlamıştır: "Kadınların en hayırlısı, yüzüne baktığında seni mutlu eden, bir şey yapmasını istediğinde itaat eden, yanında bulunmadığın sırada, gerek nefsi gerekse de malın açısından seni

---

[1] Nur 24/32
[2] Tirmizi, *Fezailû'l-Cihad* 3; Nesaî, *Cihad* 12; İbn Mace, *Itk* 3
[3] Talak 65/2-3
[4] Nisa 4/34
[5] Müslim, *Rada* 64; Nesai, *Nikah* 15; İbn Mace, *Nikah* 5

korumaya çalışan kadındır"[1]. Ayrıca Peygamberimiz, kadının takva sınırını da şöyle özetlemiştir: "Bir kadın beş vakit namazını kılar, orucunu tutar, namusunu korur ve kocasına itaat ederse; ona 'Cennete istediğin kapıdan gir' denilir"[2]. Erkeğin de takvaya göre hareket etmesinin bir gereği, eşine iyi davranmasıdır. Zira Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: "Müminlerin imanca en mükemmeli, ahlakı en güzel olanıdır; hayırlılarınız da kadınlarına karşı hayırlı olanlardır"[3]. Kısacası takva, söz konusu olduğu konuya göre detaylanmaktadır. İşte ailede takva da genel ibadetleri yerine getirmenin yanında karşılıklı hak ve hukuka riayet etmek ve fedakârlıkta bulunmak olmaktadır.

Şuna da hemen belirtmeliyiz ki, takva ve ibadetin, ailede gerek rızık açısından gerekse diğer sıkıntıların baş edilmesinde etkili olması için bütün aile fertlerine yayılmış olması gerekmektedir. Bu sebeple Kur'an'da *"Ailene namaz kılmalarını emret, sen de onu eda etmeye devam et. Biz senden rızık istemiyoruz; kaldı ki seni biz rızıklandırıyoruz. Hayırlı son, takva sahiplerinin olacaktır"*[4] buyrulmaktadır. Ailede bir kişinin bile takva ve ibadetkar olmaması rızkın daralmasına veya diğer bir sıkıntının baş göstermesine neden olabilmektedir.

Ailede takva ve ibadet varsa maddi anlamda bol rızık olmasa bile bundan daha hayırlı olan sabır, gönül zenginliği (kanaat) verilir ki, asıl zenginlik bunlar olmaktadır. Peygamberimiz bunu şöyle belirtmektedir: "Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ey Âdemoğlu! Sen kendini bana kulluğa ver ki, ben gönlünü zenginlikle doldurayım, fakirliğini kapatayım. Eğer böyle yapmazsan, gönlünü meşguliyetle doldurur, fakirliğini de kapatmam"[5].

Daha önce infakın (bağışta bulunmanın) da rızık arttırıcı bir şey olduğunu[6] belirtmiştik. En üstün infakın da başta aile fertleri olmak üzere akrabalara yapılan infak olduğu da ifade edilmişti. Elbette bu konudaki infakta da israfa da, cimriliğe de

---

[1] Ahmed, *Müsned* 2/251-432
[2] Ahmed, *Müsned* 1/191; İbn Hibban, *es-Sahih* 9/471
[3] Tirmizi, *Rada* 11
[4] Taha 20/132
[5] Tirmizi, *Kıyamet* 30; İbn Mace, *Zühd* 2; Ahmed, *Müsned* 2/358
[6] Sebe' 39, Buhari, *Tefsir* 11/2, *Nefakat* 1, *Zekat* 27; Müslim, *Zekat* 36-37, 57

kaçmadan, orta dengeli bir yol izlenmesi gerektiğine dikkat çekilmişti.[1] Bu sebeple Peygamberimiz "İktisat eden fakir olmaz"[2] buyurmaktadır.

Çocuk endişesine gelince, Kur'an ilk önce çocukların rızkı konusunda endişe edilmemesi gerektiğini bildirmektedir: *"Yoksul kalırız diye çocuklarınızı öldürmeyin. Biz hem sizin hem onların rızkını veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır"*[3] ayeti bunu vurgulamaktadır. Bu yüzden Peygamberimiz, şirkten (Allah'a ortak koşma) sonra en büyük günahın kişinin yemeğine ortak olacak endişesiyle çocuğunu öldürmesi olduğunu belirtmiştir.[4]

Günümüzde pek yaygın olan kürtaj veya çocuk düşürme olayları çocuk öldürme günahına girmektedir. Ancak öldürmeden söz edilebilmesi için ceninin (anne karnındaki çocuğun) ruh üflenmiş yani canlılık kazanmış olması gerekmektedir. Bu açıdan âlimlerin çoğunluğu, henüz ruh üflenmemiş ceninin düşürülebilmesini (yani kürtaj yapılmasını) caiz görmüş olmakla birlikte, İmam Gazali, anne rahmine düştükten sonra, ruh üflenmemiş olsa bile düşürülmesinin caiz olmadığını belirtmiştir. Aynı şekilde çocuğun oluşumunu engelleyici, sağlığa zarar vermeyen yollara başvurulabilir, yine kadını kısırlaştırmadan belli bir süre rahim yollarının kapatılmasına da izin verilmiştir. Kısacası oluşmuş çocuğu öldürmek ile oluşmasını engellemek aynı şeyler değildir.

Eşlerin ve özellikle çocukların verdiği sıkıntılar ise dini ve dünyevi olmak üzere iki kısma ayrılır. Eşlerin ve çocukların verdiği dünyevi sıkıntılar veya sebep oldukları fakat tevbe ettikleri dini sıkıntılar karşısında[5] *"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar çıkabilir; onlara karşı dikkatli olun. Fakat affeder, hoş görür ve kusurlarını örterseniz, hiç şüphe yok ki Allah da çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir"*[6] ayetinde onların affedilmesi ve kusurlarının örtülmesi tavsiye edilmektedir. Bu affetmenin mükâfatı olarak, Allah'ın da bağışlayıcı ve merhamet edici olduğu belirtilir. Ayrıca Allah'ın bağışlayıcı olduğunun belirtilmesi fakat kimi affedeceğinden söz edilmemesi bize göre hem

---

[1] Furkan 25/67, İsra 17/29
[2] Ahmed, *Müsned* 1/447
[3] İsra 17/31, Enam 6/151
[4] Buhari, *Tefsir* 2/3, 25/2, *Edep* 20; Müslim, *İman* 141-142
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/62
[6] Teğabun 64/14

affeden anne-babanın günahlarının hem de çocukların günahlarının bağışlanacağına işaret olmaktadır. Zira bazen "mef'ulün bihi"nin (fiilin nesnesinin) atılması umum ve kapsamlılık ifade etmektedir. Bir de "eşlerinizden ve çocuklarınızdan..." kelimelerindeki "den" eki bütün eş ve çocukların düşmanca fiiller sergilemeyebileceklerine, dini fitnelere sebep olmayabileceklerine, sadece bazılarının böyle olacağına vurgu yapmak içindir. Bu sebeple Fahrettin Razi (h.ö.604), bu düşmanlığın mümin anne, baba, çocuk ve eşler arasında olmayacağını, mümin anne-baba ile kâfir eş ve çocuklar arasında olabileceğini belirtmiştir.[1] Zira bu ayet anne-baba veya eşlerini Medine'ye hicret etmekten alıkoyarak onların birçok dini ve dünyevi mükâfattan mahrum kalmalarına sebep olan eş ve çocuklar hakkında inmiştir.[2] Fakat biz bu düşmanlığın mümin eş ve çocuklar için de söz konusu olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü onlar da birçok zaman günah eylemlere neden olabilmektedir.

Kısacası eş ve çocukların kusurlarını affetmek, bizim de Allah tarafından affedilmemize neden olmaktadır. Bu yüzden bir nimet durumundadırlar. Aynı şekilde Peygamberimizin, torunu Hz. Hasan'ı öpmesi ve orada bulunan bir adamın, on çocuğu olduğu halde şimdiye kadar onların hiçbirini öpmediğini söylemesi üzerine Peygamberimiz "insanlara şefkat göstermeyene Allah da merhamet etmez." buyurarak[3] çocuklara gösterilen şefkat ve merhametin Allah'ın şefkat ve merhametine vesile olduğunu bildirmiştir. O halde anne, baba ve çocuklar arasındaki affetme ve şefkat, Allah ile kulları arasındaki af ve şefkatin bir örneği ve sebebi olmaktadır.

Peygamberimiz, çocukların verdiği sıkıntıların mükâfatı konusunda şöyle de buyurmaktadır: "Her kim çocukları yüzünden bir sıkıntıya uğrar da onlara iyi bakarsa, bu çocuklar onu cehennem ateşinden koruyan bir siper olurlar"[4]. Özellikle kız çocukları daha zayıf, anne ve babanın kendileri hakkında daha az beklenti içerisinde oldukları için ayrıca tarih boyunca daha az değer verildikleri için Peygamberimiz onlar hakkında daha fazla tavsiyelerde bulunmuş ve onları koruyup kollamanın mükâfatının daha fazla olacağını belirtmiştir. Peygamberimiz bu konuda

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 30/25
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/62
[3] Nevevi, *a.g.e.*, 226,227 ve 228. hadisler
[4] Buhari, *Edep* 18; Müslim, *Birr* 147

"Her kim iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, kıyamet günü o kimseyle ben şöyle yan yana bulunacağız" buyurup parmaklarını bitiştiriştir.[1]

Şu da bir gerçek ki, anne-babayı üzen bir durum da çocuklarına verdikleri onca emek, uğraş karşısında büyüdüklerinde çocuklarından fazla bir beklenti içerisine girmeleri olmaktadır. Büyük beklenti içinde oldukları için de, çocuklarının yaptıkları iyilikleri küçük görüp onlardan razı olmayabilmektedirler. Bu konuda da Kur'an'ın öğüdü çocuklarına verdikleri emeğin karşılığını *"Benim mükâfatımı ancak Allah verecektir"*[2] diyerek Allah'tan beklemeleridir. Böyle olunca çocukları konusunda sıfır beklenti içerisinde olacaklar, bu psikolojik durum içerisinde de çocukların kendilerine yaptıkları küçük iyiliklerden bile hoşnut olacaklardır. Diğer akraba ve insanlara yapılan iyilikler konusunda yapılan tavsiye de budur. Peygamberimizin haber verdiğine göre, Allah Teâlâ kıyamet gününde iç kimsenin yüzüne bile bakmayacaktır. Onlardan biri, yaptığı iyiliği her fırsatta başa kakan kimsedir.[3]

Kur'an zaten, evliliğin öncelikli hedefinin çocuk yetiştirmek olduğunu *"Kadınlarınız size ürün veren bir topraktır. Toprağınızı dilediğiniz gibi işleyin, ama mutluluğa ermeniz için önceden hazırlık yapın"*[4] diyerek işaret etmiş, böylelikle çocuklara daha fazla tahammül gösterilmesini sağlamasının yanında, ilk bakışta çirkin, kaba bir fiil gibi görülen cinsel ilişkinin faydasını da dile getirerek bu konuda da teselli etmektedir. Hatta Peygamberimiz, gayri meşru ilişkinin günaha sebep olmasına kıyasla meşru cinsel ilişkinin sevap kazandıracağını da bildirmiştir.

Bu sebeple cinsel ilişki, çocuğa vesile olması ve meşru bir şekilde gerçekleştirildiği için ibadete dönüşmekte, bu sebeple Peygamberimiz ilişkiye başlamadan önce dua edilmesini de tavsiye ederek şöyle burmaktadır: "Biriniz eşiyle birleşeceği zaman, 'bismillah, Allahümme cennibna'ş-şeytane ve cennibi'ş-şeytane

---

[1] Müslim, *Birr* 149
[2] Yunus 10/72
[3] Müslim, *İman* 171; Ebu Davud, *Libas* 25; Tirmizi, *Buyû'* 5; Nesai, *Zekat* 69, *Buyû'* 5, *Zinet* 104; İbn Mace, *Ticaret* 30
[4] Bakara 2/223

ma razaktena (Allahım! Şeytanı bizden ve bize vereceğin çocuktan uzaklaştır)' derse ve bu beraberlikten çocukları olursa, şeytan ona zarar veremez."[1]

Çocukların dini olarak verdiği sıkıntılara gelince bununla onların sebep oldukları günah ve hataları kast etmekteyiz. Bu konuda Kur'an, onların da insanların sevdiği, değer verdiği her şey gibi bir imtihan ve deneme vesilesi oldukları dolayısıyla iyi dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız Allah'ı anmaktan sizi alıkoymasın. Bunu yapanlar, en büyük zarara uğrayanların ta kendisidir"*[2] buyrulmaktadır. Bir gün Peygamber Efendimiz minberde konuşma yaparken henüz birer çocuk olan Hasan ve Hüseyin'in kırmızı elbiseleri içinde kendisine doğru düşe kalka geldiklerini görünce, minberden indi, onları kucağına aldı ve onlarla birlikte tekrar minbere çıktı. Ardından "Mallarınız da evlatlarınız da birer fitnedir (Teğabun 15) buyuran Allah doğru söylemiştir. Bunları görünce dayanamadım" buyurdu ve konuşmasına devam etti.[3] "Fitne" kelimesi de "bela" kelimesi gibi genelde insanların zor ve kötü durumlarını ifade etmede daha yaygın kullanımlı ve daha açık anlamda olsa bile, insanların hem iyi hem kötü durumları için ayrıca deneme ve sınama anlamlarında da kullanılmaktadırlar.[6] Bu sebeple İbn Mesud, "Allah'ım! Beni fitneden koru diye dua etmeyin. Çünkü kimse fitnesiz olmaz. Yalnız 'Allah'ım! Fitnelerin delalete sapıklığa götürücü olanlarından sana sığınırım' diye dua edin" demiştir.[7] Bu sebeple çocuklar da, mal gibi iyiliğe de kötülüğe de neden olabilir. Söz gelimi insan çocuklarına uyarak kötü eylemlerde bulunabilir, onlar için haram mal yiyebilir veya en azından iyi fiillerden alıkonulabilir. Bu sebeple Kur'an, Allah'ı, Resulünü ve Allah yolunda cihadı, babalarımızdan, oğullarımızdan, eşlerimizden, akrabalarımızdan, mallarımızdan, ticaretten ve meskenlerimizden daha fazla sevmemiz gerektiğini bildirmiştir.[8] Peygamberimiz de "Bir kimse beni ana babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe gerçek mümin olamaz"[7] buyurmaktadır. Şüphesiz ki Allah'ı, Resulullah'ı, cihat vb. iyi fiilleri, çocuklardan vs. daha fazla sevmenin zorunlu göstergesi Allah ve Resulünün emir ve

---

(1) Buhari, *Vudû'* 8, *Nikah* 66, *Daâvat* 54, *Tevhid* 13; Müslim, *Nikah* 116
(2) Munafikun 63/9
(3) Ebu Davut, *Salat* 226-227; Tirmizi, *Menakıb* 30; Nesai, *Cuma* 30; İbn Mace, *Libas* 20
(4) Rağıb, *el-Müfredat,* 623-624
(5) İbn Acibe, *a.g.e.,* 8/62
(6) Tevbe 9/24
(7) Buhari, *İman* 8; Müslim, *İman* 70; ayrıca bu anlamda bkz: Buhari, *İman* 9,14, *İkrah* 1, *Edep* 42; Müslim, *İman* 67; Tirmizi, *İman* 10

yasaklarının söz konusu olduğu yerde Allah ve Resulüne uymamız, diğerlerine uymamamız, günahlar konusunda diğerlerine itaat etmememiz olmaktadır. Teğabun 14. ayetinin sebebi nüzulüne baktığımızda çocukların ve eşlerin dini sıkıntıları konusunda da affedilmeleri ve hoş görülmeleri, kusurlarının başkalarına kakılmamasının tavsiye edildiği görülmektedir.[1] Zira onlara uyularak bazı mükâfatlar kaybedilmiş olsa da, onlar affedilerek başka mükâfatlar elde edilebilecektir. Allah şöyle buyurmaktadır: *"Mal ve evlat dünya hayatının süsü ve ziynetidir. Asıl kalıcı olan salih ameller, yararlı işler ise, Rabbinin katında hem sevap yönünden hem de umut bağlama açısından daha hayırlıdır"*[2].

Ayrıca yukarıdaki ayet aynı zamanda çocuksuzluğun da tesellisi olmaktadır. İnsan için asıl önemli olanın ahiret mutluluğunu sağlayıcı güzel davranışların olduğunu bildirerek, çocukların da mal gibi, geçici dünya hayatının bir süsü olduğunu bildirerek teselli etmesinin yanında *"Göklerin ve yerin sahibi Allah'tır. O ne dilerse yaratır..."*[3] buyurarak insanın bu konuda da hiçbir zaman umudunu kaybetmemesi gerektiğini bildirir. Yine çocuk sahibi olup olmamanın Allah'a bağlı olduğunu, dolayısıyla insanın üstünlüğünü veya eksikliğini ifade etmediğine de dikkat çekmektedir. Bu sebeple *"Dilediğine kız çocuklar bağışlar. Yahut erkekli, kızlı, ikisinden de verir. Dilediğini de kısır bırakır. Çünkü o her şeyi bilir, her şeye kadirdir"*[4] buyurur. Burada önce kız çocuklarından söz edilmesi onlara Allah'ın verdiği önemi ifade ederek, kız çocuğu sahibi olanları teselli anlamı da taşımaktadır.[5] Allah, kız çocuğu sahibi olmanın veya çocuksuz olmanın insanın eksikliğinden kaynaklanmadığını pekiştirmek amacıyla yukarıdaki ayette belirtilen farklı durumları insanların en üstünü olan peygamberlerin üzerinde uygulamalı olarak göstermiştir. Çünkü Hz. Şuayb ve Hz. Lut'un sadece kız çocukları vardı. Hz. İbrahim'in sadece erkek çocukları, Peygamberimizin ise hem erkek hem kız çocukları olmuştu. Hz. Yahya ise çocuksuz idi.[6]

Boşanma konusunda da şunu söylemek durumundayız. *"Şüphesiz ki eşlerinizden ve çocuklarınızdan sizin için düşman olanlar da vardır. O halde*

---

[1] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/62
[2] Kehf 18/46
[3] Şura 42/49
[4] Şura 42/49-50
[5] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/252
[6] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/252

onlardan sakının"[1] buyrularak eş ve çocukların özellikle dini olmak üzere dünyevi olarak da bazen şuurlu veya şuursuz birtakım düşmanlıklar veya kötülükler verebilecekleri ve bunlardan sakınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ne var ki evlat alakası yaratılıştan gelen, feshi ve yok edilmesi mümkün olmayan bir nesep alakası olarak sabit olup, zevciyet ilişkisi ise yaratılıştan olmayıp bir nikah akdi sebebiyle muteber olup, feshi ve ortadan kaldırılması mümkün olan bir sebep alakası olması hasebiyle karı ve koca arasında bundan istenilen sevgi ve iyi geçinme nefret ve düşmanlığa dönüşünce bunun mahzurundan kurtulmak bazı durumlarda yavaş yavaş veya katiyen boşama çaresine müracaatı gerektirebilmektedir.[2] Kısacası eşlerin zararından sakınmak, bazen ancak boşanma ile gerçekleşebilmektedir.[3]

Bu sebeple, normal şartlarda, bir düzenin, bir yapının yıkımı ve önceki sevgiye ve birlikte yaşanmış bir hayata nankörlük olduğu için boşama elbette dini açıdan hoş görülmemiştir. Peygamberimiz bu yüzden "Allah'ın yanında mubahların en nefret edileni boşamadır"[4] ve "Çok boşayana ve aşırı derecede zevkine düşkün olandan her birine Allah lanet etmiştir"[5] buyurmuştur. Ancak bu genel bir kuraldır, her zaman ve her duruma teşmil edilmemelidir. Bazen dini olarak da zorunlu olabilmektedir. Bu sebeple İslam hukukçuları boşamayı vacip, mendup, mekruh, haram ve mubah olmak üzere beş kısma ayırmışlardır. Kocalık görevlerini yerine getirmeyen bir erkeğin boşaması[6] veya aralarındaki şiddetli geçimsizlik sebebiyle, her iki taraftan hakemlerin seçilmesi ve bu hakemlerin bir maslahat sebebiyle boşamayı tercih etmeleri durumunda vacip, iffetli, namuslu olmayan veya aşırı kötü ahlaklı bir kadını boşamak mendup, iyi bir kadını boşamak mekruh, kadın adet halindeyken veya kadınla cinsel temasa geçtikten sonra onu boşamak ve bazılarına göre tek seferde her üç boşama hakkını kullanarak boşama haram olarak kabul edilmiştir. İmamu'l Haremeyn, karı-koca arasında hiçbir şehevi arzu ve bunun da geçimsizliğe sebep olması durumundaki boşamayı da mübah olarak değerlendirmiştir.[7]

---

(1) Teğabun 64/14
(2) Elmalılı, *a.g.e.*, 8/98
(3) Elmalılı, *a.g.e.*, 8/103
(4) Ebu Davud, *TAlak 96/1*; İbn Mace, *TAlak 96/1*
(5) Alusi, *Ruhû'l-Maâni*, 14/132
(6) Başka örnekler için bkz: Bacuri, *Haşiye ala ibni Kasım*, 2/145
(7) Bacuri, *a.g.e.*, 2/145, Ayrıca biraz farklı yoRum 30/ ve örnekler için bkz: Elmalılı, *a.g.e.*, 8/105-106

Bu, boşamanın her zaman dini ve dünyevi olarak sakıncalı olmadığı, hatta bazen yararlı olduğu konusunda bir teselli olmaktadır. Bu yüzden kadına da *"O zaman kadının (ayrılmak için) verdiği fidyede ikisine de (erkeğe de kadına da) bir günah yoktur..."*[1] denilerek zor durumda kalması durumunda ve başka durumlarda[2] ayrılma hakkı tanınmaktadır.

Boşanma sonucu rızık, geçim, çocuk ve başka endişeler konusunda da Kur'an'da *"Kim takvada bulunursa (Allah'a karşı gelmekten sakınırsa) Allah ona bir çıkış yolu nasip eder. Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yeter. Allah buyruğunu mutlaka gerçekleştirir. Allah her şey için bir ölçü belirlemiştir"*[3] denilerek takva, tevekkül ve umut tavsiye edilmiştir. Zira bu ayetlerin bulunduğu sure kuvvetli görüşe göre doğrudan ve genel bir durum olarak inmişse de bazılarına göre bazı boşama hadiseleri üzerine inmiştir.[4] Sonuçta bu tavsiyeler bütün kötü durumları kapsadığı için boşama durumunu da kapsamaktadır.

Yalnız daha önce takvanın Allah'ın emirlerine uyup, yasaklarından kaçınma şeklindeki genel kuralının yanında, söz konusu olduğu konuya göre farklı bir detay kazandığını söylemiştik. İşte boşama konusundaki yukarıdaki ayetteki takvadan amaç bu surede boşama ile ilgili dile getirilen Allah'ın hayız halinde veya cinsel ilişkiye girildikten sonra boşamama, boşamaya şahit tutma, kadını iddet esnasında evden çıkarmama, hamile ise çocuğunu doğuruncaya kadar nafakasını ve çocuğa emzirmesinin ücretini verme ve nihayet tek seferde üç boşama hakkını kullanmama gibi emirlerini yerine getirmekten ibarettir.[5] Bu sebeple İbn Abbas, kendisine gelen ve karısını üç talakla boşadığını söyleyip bir çıkış yolu göstermesini isteyen bir adama, Allah'ın "Kim Allah'a takvada bulunursa, Allah bir çıkış yolu ihsan eder" (Talak 2) dediğini fakat o adamın, tek seferde üç talakı kullanarak takvasızlık ettiğini bu yüzden artık bir çıkış yolu bırakmadığını belirtmiştir.[6]

Yine Kur'an, *"Karı koca ayrılacak olursa, Allah lütfü sayesinde onları birbirine muhtaç etmez. Allah'ın hazinesi geniştir. O her şeyi yerli yerinde*

---

(1) Bakara 2/229
(2) Bkz:Elmalılı, *a.g.e.*, 8/105
(3) Talak 65/2-3
(4) Elmalılı, *a.g.e.*, 8/99
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/68; Elmalılı, *a.g.e.*, 8/105,107
(6) Elmalılı, *a.g.e.*, 8/107; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/385

yapandır"[1] ayetinde boşanma sonrasında karı-kocayı birbirine muhtaç etmeyeceğini de bildirmiştir.

Yetim ve öksüz olma konusunda da çok büyük bir teselli söz konusudur. Çünkü Allah Peygamber Efendimize *"O seni yetim bulup da barındırmadı mı?"*[2] buyurmaktadır. İmam Şafii kendisi de bir yetim olarak bu ayeti dünyevi olarak en umut verici ayet olarak değerlendirmektedir. Ayrıca yetim ve öksüz olmanın uhrevi tesellisi ise daha büyüktür. Zira hakları çok büyük olan dolayısıyla ödenmesi mümkün olmayan anne veya babanın veya her ikisinin küçükken kaybedilmesi durumunda bunların haklarından kurtulmuş olunmaktadır. Bu yüzden Cafer es-Sadık'a Peygamber Efendimiz'in neden yetim olarak büyüdüğü sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: "Peygamber Efendimizin üzerinde Allah'tan başka kimsenin bir hakkı olmasın diye".[3]

6.Adalet ve Zulüm Konusunda Teselli

6.1. Adaletin Mahiyeti ve Zorunluluğu

Toplumun oluşabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için maddi bir birliktelik ve manevi bir kaynaşma yani sevginin olması gerektiğini belirtmiştir. Bu ikisinin devam etmesi için de adaletin düzenli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Adalet de herkese eşit davranmak değil, herkese hakkını vermektir. Sözlüklerde adaletin manasında eşit davranma ve eşitlik manalarına göndermeler yapılıyorsa da[4] bu herkese eşit haklar vererek onlara eşit davranmak değil, haklarını vermede eşit davranmak anlamına gelmektedir. Eğer adalet herkese eşit haklar vermeyi gerektirmiş olsaydı Allah ile kulları arasında, suçlu ile haklı arasında da bir eşitlikten söz etmemiz gerekmektedir.

Kısacası adalet, herkese hakkını vermektir. Dolayısıyla adaletten söz edebilmemiz için bir hak, hukuk kavramından söz etmemiz gerekmektedir. Her şeyin hakkı da bir dengeyi ve ölçüyü gözetmemizi gerekmektedir. Bu sebeple adalette bir denge, ölçü ve düzen de söz konusu olmaktadır. Yeryüzüne ve topluma baktığımızda

---

(1) Nisa 4/130
(2) Duha 93/6
(3) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/490
(4) İbn Manzur, *Lisanul-Arab,* 11/430-436; Rağıb, *el-Müfredat,* s:551-552

dengenin her şeyin eşit bir şekilde değil, farklı bir miktar, şekil ve derecede bulunmasıyla sağlandığını görmekteyiz. Mesela bir kg. pamuk ve bir kg. demir, aynı hacimde değillerdir. Aynı şekilde canlı türlerinin sayı ve şekilleri, yeryüzündeki denge ve ölçüyü sağlayacak şekilde birbirinden çok farklı bir durumdadır. Toplumda da herkesin, iş bölümü dediğimiz farklı meslek ve uğraşa bölündüğünü görmekteyiz. O halde sağlıklı bir toplum için eşit haklardan söz edilemez. Daha doğrusu insanlar birbirleriyle ortak özelliklere sahip oldukları konularda eşit haklara, farklı özelliklere sahip oldukları konularda ise farklı haklara sahip olmalıdırlar. Hakların birbirine karıştığı bir toplum çözülmeye mahkûm olmaktadır.

6.2. Kur'an-ı Kerim'e Göre Adalet Nasıl Kavranılmalıdır?

Kur'an-ı Kerim, adaletin nasıl kavranılması gerektiği konusunda *"Hak ve adalet yerini bulsun diye kitabı ve ölçüyü indiren Allah'tır"*[1] diyerek bize iki kaynak göstermektedir. Bu iki şey yeryüzündeki denge, ölçü, yasalar ve Allah'ın göndermiş olduğu dinler, peygamberler ve kitaplar olmaktadır. Bunlara biz, kevni ve kelami ayetler de diyebilmekteyiz. İnsanoğlu evrene Bakarak her şeyin farklı şekil ve miktarda olduğunu bilerek dengenin ve adaletin ancak herkesin farklı hak ve görevlere sahip olduğunda gerçekleşebileceğini algılamalıdır. Kur'an'da *"Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ta ki siz de ölçüyü aşmayın..."*[2] denilmekte, Peygamberimiz de Rağıp el-İsfahani'nin naklettiği bir sözünde "İnsanlar birbirlerinden farklı olduğu müddetçe iyilik içinde olurlar. Eşit haklar iddia ettiklerinde helak olurlar"[3] buyurmaktadır. Zaten insanlar mekânsal, zamansal ve mesleki farklılığı tercihe bağlı gibi görünen bir zorunluluk içinde yaşamaktadırlar. Çünkü eğer bu tamamen bir tercihe bağlı olsaydı, tüm insanlar dünyanın en güzel yerine gider, en güzel zamanda yaşar ve en güzel mesleği seçer hatta ihtiyaçlarını giderecek bütün meslekleri yapardı.[4] Kısacası Allah yeryüzüne koyduğu yasalarla insanları bu farklılığa zorlamaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık olmasını gerektiren de bu farklılık olmaktadır.[5] İnsan için geçerli olan bu sınırlı özgürlük ve sınırsız zorunluluk Allah'ın külli iradesi, insanın cüz'i iradesinin bir başka anlamı

---

[1] Şura 42/17
[2] Rahman 55/7-9
[3] Rağıb, *Tafsilu'n-Neş'eteyn*, s:16-89
[4] Rağıb, *a.g.e.*, s:16-89
[5] Rağıb, *a.g.e.*, s:17

olmaktadır. (İnsanın gerek diğer canlılardan olan veya kendi fertleri arasındaki tüm farklılıklar gibi) bu farklılık da Allah'ın varlığının delillerinden olmaktadır.[1]

İşte insanoğlu, evren ve toplumdaki zorunlu farklılığa Bakarak adaletin, dengenin ancak farklı işlev ve farklı haklar üzerine kurulu olduğunu bildikten sonra kimin hakkının ne olduğunu ise Allah'ın bizzat göndermiş olduğu din, peygamber ve kelami (sözlü) ayetler olan kutsal kitaplardan öğrenmek zorundadır. Çünkü yukarıdaki anlatılanlardan da ortaya çıktığı gibi insan, aklı ile külli olarak adaleti kavrasa da, cüz'i olarak yani kimin hakkının ne olduğu ve buna bağlı olarak uygulamaya nasıl konulması gerektiğini bilemez. Eğer insan kimin hakkının ne olduğunu bilebilseydi, tarih boyunca örneğin kadın, erkek hakkının ve görevlerinin ne olduğu konusunda ifrat ve tefrit arasında gidip gelmez ve bu kadar tartışmalı olmazdı. Kısacası akıl sadece eşyanın külliyatını yani genel bir şekilde kavrayabilmekte cüz'iyatını yani tikelini, söz gelimi adalet gibi tümel, külli bir şeyin dayandığı hakları ve uygulamalarını bilememektedir. Bunu ancak dinle elde edebilmektedir.[2] Bu anlamda Rağıp el-Isfahani'nin çok nefis bir şekilde söylediği gibi din, dıştan bir akıldır, akıl da içten bir dindir. Ve bu yüzden birbirlerine bağlıdırlar. Bu sebeple Allah kâfirden akıl olgusunu alır.[3] Çünkü din, dıştan gelen akıldır. Akıl da içten bir din olduğu için Kur'an bazı ayetlerde aklı fıtrat ve din olarak isimlendirmektedir.[4]

Kısacası, cüz'i adalet yani kimin hakkının ne olduğu konusunda ancak din bir kaynak olabileceği için Allah'ın varlığını kabul edip de, vahyi, peygamberliği ve dini kabul etmemenin veya Mû'tezile'nin iddia ettiği aklın sorumluluk için yeterli olduğu, dinin sadece bir lütuf olduğu, dolayısıyla din olmasaydı da insanın hem imani hem davranışsal anlamda sorumlu olacağı şeklindeki görüşün ne kadar temelsiz olduğu ortadadır. Zira sorumluluk için, Allah'ın, insanların birbirlerine karşı tabiri caizse haklarının ne olduğu, yani iman ve ibadet insanların birbirlerine karşı haklarının ne olduğu yani ahlak bilinmelidir. Akıl bu hakları cüz'i olarak yani tek tek bilemeyeceği için dinin olmadığı yerde sorumluluktan söz edilemez. Bu sebeple Kur'an'da *"Biz*

---

[1] Rağıb, *a.g.e.*, s:16
[2] Rağıb, *a.g.e.*, s:119
[3] Bakara 2/171
[4] Rum 30/30

bir peygamber göndermedikçe kesinlikle azaplandıracak değiliz"[1] denilmektedir. Bu anlamda dinin olmadığı yerde, en azından Allah'ın varlığına ve birliğine inanılmayla sorumlu olunacağı şeklindeki Maturidi'nin görüşü de zayıf görünmektedir. Bu anlatılanlar cihat olgusuna da bir açıklık getirmektedir. Zira müminin ve kâfirin hakkının ne olacağını da Allah yani din belirleyecektir.

Kur'an'ın adalete yönelik bu açıklamaları insanoğlunun, dünyada herkesin tam olarak eşit haklara sahip olması şeklindeki özellikle günümüzdeki özlemi ve bu uğurda komünizm gibi pek yürürlükte kalamayan ideolojileri konusunda bir teselli olmaktadır. Yani insanlar ve evrendeki her şey, bir denge sağlayacak şekilde kesinlikle maddi olarak birbirinden farklı ve üstün olmaktadır. Bu da manevi farklılık ve üstünlüğü de beraberinde getirecektir. Bunun aksini düşünmek bir hayal olmaktadır.

6.3. Kur'an'ın Adalet Konusundaki Teselli Metotları

Adalet, herkesin hakkını vermekten ibaret olduğu için insanoğlu, kendi hakkının hatta daha fazlasının verilmesinden hoşnut olmakla birlikte, kendisinin, başkasının hakkını vermesinde kendi nefsi istek ve arzularına ve hislerine ters olduğu için zorlanmaktadır. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim, birkaç yolla onu adaleti gözetmenin gerekliliğine ve önemine inandırarak teselli etmeyi amaçlamaktadır.

Birincisi, yukarıda belirttiğimiz gibi adaletin bir denge ve ölçü olduğu, yeryüzü ve gökyüzünün bunun üzerine kaim olduğu, dinlerin de bu amaçla gönderildiğine[2] dikkat çekmektedir.

İkincisi, insanoğlunun, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratıldığını[3] bu yüzden Allah insana ve evrene bir ölçü ve denge koyarak adaletli davrandığı gibi insanın da onu örnek alması gerektiğini vurgulamaktadır. *"Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ta ki siz de ölçüyü aşmayın. Tartıyı adaletle yapın; terazi, de bir şey eksiltmeyin"*[4] ayeti bunu ifade etmektedir. Peygamberimiz de sevgide bile bir ölçü

---

[1] İsra 17/15
[2] Şura 42/17
[3] Bakara 2/30, Sad 38/26
[4] Rahman 55/7-9

olması gerektiğini şöyle ifade etmektedir: "Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olur. Sevmediğine de ölçülü davran, belki bir gün dostun olur"[1].

Yine Allah, adaletin uygulanması konusunda kendisini insana örnek göstermek amacıyla *"Biz peygamber göndermedikçe azap etmeyiz"* demekte, ahirette kimseye zulmedilmeyeceğini, herkesin hesabının eksiksiz verileceğini[2], kâfirlerin bile yaptıkları iyiliklerin karşılığını dünyadayken maddi veya psikolojik vs. olarak alacağını bildirmektedir. Bu yüzden müminlerden bile olurlarsa biri diğerine haksızlık eden iki gruptan haksızlık edenle Allah'ın hükmüne dönünceye kadar savaşılmasını[3], kâfir de olsa müslümanlara zarar vermemiş kimselere iyilik edilmesini, adaletli davranılmasını emretmektedir.[4] Peygamberimiz de, kâfir ve müşrik de olsa büyük hakları olan anne, babaya iyi davranılmasını emreder.[5] Aynı şekilde Allah, şahitlikte de adaletli davranılması gerektiğini[6] vurgular. Peygamberimiz kişinin, kendi çocukları arasında da adil davranılması gerektiğini bildirmektedir. Nu'man İbn Beşir, henüz çocukken babası onu alıp Peygamberimize götürdü ve "Sahip olduğum bir köleyi bu çocuğa verdim" dedi. Peygamberimiz ona "Buna verdiğini diğer çocuklara da verdin mi?" diye sordu. Beşir'in (Nu'man) babası, diğer çocuklarına bundan vermediğini söylemesi üzerine de Peygamberimiz "O halde bu işe beni şahit tutma; çünkü ben bir zulme şahit olamam" buyurdu.[7]

Yine Peygamber Efendimiz adaletin öneminden dolayı "cihadın en faziletlisi zalim sultanın karşısında hakkı ve adaleti söylemektir" buyurmaktadır.[8]

Ancak adalet konusunda da her konuda olduğu gibi Allah insanı ancak gücü miktarında olanla sorumlu tuttuğunu bildirerek teselli etmektedir. Söz gelimi bir erkek, eşleri arasında infak ve günlerin eşit bölünmesi gibi adaletle davranması mümkün olan konularda adaletle davranması emrolunmuş, bu konularda adaletli davranmayacaksa tek eşle iktifa etmesi gerektiği bildirilmiş[9] sevgi ve cima isteği

---

(1) Tirmizi, *Birr* 60
(2) Taha 20/112, Enbiya 21/94, Mümin 40/40
(3) Hucurât 49/9
(4) Mümtehine 60/8
(5) Buhari, *Hibe* 29, *Cizye* 18, *Edep* 8; Müslim, *Zekat* 50
(6) Maide 5/8
(7) Buhari, *Şehadet* 9; Müslim, *Hibat* 14
(8) Ebu Davud, *Melahim* 17; Tirmizi, *Fiten* 13; Nesai, *Bey'at* 37; İbni Mace, *Fiten* 20
(9) Nisa 4/3

gibi elinde olmayan konularda eşit ve adaletle davranamama konularında bağışlanmıştır. Bu sebeple *"Ne kadar isteseniz de eşleriniz arasında tam adalet sağlayamazsınız. O halde sadece bir tarafa tamamen meyledip, diğer tarafı ne dul ne de kocalı gibi askıda bırakmayın..."*[1] ayetinde İslam âlimleri, eşler arasında adaletin sağlanamadığı konuların sevgi, cima isteği gibi insanın elinde olmayan konular olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda Hz. Aişe de Peygamber Efendimizle ilgili şöyle demiştir: Resulullah, günlerini eşleri arasında adaletli bir şekilde böler, sonra da şöyle derdi: "Allah'ım! Bu, benim imkânlarım ölçüsünde yaptığım taksimdir. Senin elinde olup da benim yapamadığım şeylerde beni kınama"[2].

Üçüncüsü, adaletli davranmanın mükâfatına vurgu yapılmaktadır. Mesela Allah'ın adil olanları sevdiği belirtilir ki[3] Allah'ın bir insanı sevmesi, her türlü mükâfatı vereceği anlamına gelmektedir. Peygamberimiz de, Allah'ın adil hâkimle beraber olduğunu şöyle belirtmiştir: "Şüphesiz yüce Allah, zulmetmediği sürece hâkimle beraberdir. Zulmetmeye başladığında ondan uzaklaşır"[4]. Peygamberimiz adil yöneticiler hakkında da şöyle demektedir: "Verdiği hükümlerde, ailesinin ve halkın yönetiminde adaletli davranan yöneticiler, kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın yanında nurdan yüksek koltuklar üzerinde otururlar"[5].

6.4. Kur'an'a Göre İnsanı Adaletsizliğe İten Nedenler

Kur'an-ı Kerim, insanı adaletsizliğe iten dört nedenden söz etmektedir. Birincisi, İnsanın kötü nefsanî istek arzularıdır ki *"Ey Davut! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet. Heva hevesine tabi olma ki seni Allah yolundan saptırmasın..."*[6] ayetinde bu dile getirilmektedir. Bu sebeple herhangi bir konuda yöneticilik veya memuriyet isteyene Peygamberimiz bu görevleri vermiyordu. Çünkü bu onların hırslı olduğunu dolayısıyla adaletsizliğe bulaşabileceklerini göstermekteydi. Peygamberimiz şöyle demektedir: "Vallahi biz görev isteyeni veya görev hırsı bulunanı yönetici yapmıyoruz", "Siz memuriyet alma konusunda pek istekli davranacaksınız. Hâlbuki o yanıp tutuştuğunuz görev, kıyamet

---

[1] Nisa 4/129
[2] Ebu Davud, *Nikah* 37-38; Tirmizi, *Nikah* 42; Nesai, *İşretû'n-Nisa 4/* 2; İbni Mace, *Nikah* 47
[3] Maide 5/42, Hucurat 49/9, Mümtehine 60/8
[4] İbn Mace, *Ahkam* 2; İbn Hibban, *es-Salih* 11/448
[5] Müslim, *İmaret* 18; Nesai, *Adabul-Kudat* 1
[6] Sad 38/26

gününde bir pişmanlık sebebi olacaktır", "Abdurrahman İbn Semüre! Kimseden yöneticilik görevi isteme! Zira bu görev, sen istemeden verilirse, Allah yardımcın olur. Eğer sen istediğin için verilirse, Allah'tan yardım göremezsin"[1]. Elbette " *Yusuf da ona 'Beni ülkenin hazinelerini yönetmekle görevlendir. Çünkü ben koruyup gözetmeyi iyi bilirim' dedi*"[2] ayeti, bir görevi en iyi şekilde yapabilecek kimsenin, kendisini tanımayan ve yeteneklerini bilmeyenlere, sahip olduğu özellikleri dile getirmesinde, hatta başarıyla yapacağı bir görevi istemesinde (toplumsal ve dini hizmet amacıyla) bir sakınca bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca Allah bu konuda *"...iyilik eden ve işini güzel yapanların emeklerini de boşa çıkarmayız"*[3] diyerek böylelerine yardım edeceğini de bildirmektedir.

Nefsin heva ve heveslerine uyarak yapılan adaletsizlikten kurtulmak için Kur'an'ın tavsiyesi, nefsimizin bize sürekli kötülüğü emrettiğinin[4] farkında olup nefsimizle mücadele ederek onun tutkularından kurtulmaya çalışmamızdır. *"...Kim nefsinin tutkularından korunmuşsa, işte onlar kurtuluşa ermiş olanlardır"*[5].

Kur'an'a göre, insanı adaletsizliğe götürebilecek nedenlerin ikincisi, iyi niyetle de olsa başkalarının istek ve arzularına uymak olmaktadır: *"Biz seni uygulayacağın bir şeriatle gönderdik. Öyleyse sen de ona uy; bilmeyenlerin istek ve arzularına uyma"*[6] ayeti ve benzerleri[7] buna işaret etmektedir. Peygamberimizin bu konuda uyarıldığını[8] dile getirmiştik.

Bu konuda yapılacak şey, dinin emrettiğinin dışındaki öneri, istek arzularla gelenlerin kendi nefsi istek arzularına uyan, aşırılığa kaçan[9], doğru yoldan sapmış ve insanları da saptırmaya çalışan[10] genelde zaten iman etmemiş[11] ve bu yüzden bilmeyen[12] kişiler olduğunun farkında olup, yukarıdaki ayette de belirtildiği gibi,

---

(1) Buhari, *Ahkam* 5-6; Müslim, *Eyman* 19, *İmaret* 13
(2) Yusuf 12/55
(3) Yusuf 12/56
(4) Yusuf 12/53
(5) Haşr 59/90
(6) Casiye 45/18
(7) Maide 5/49, 77
(8) Kehf 18/28, Enam 6/52, Abese 80/1-12
(9) Kehf 18/28
(10) Maide 5/77
(11) En'am 6/150
(12) Casiye 45/18

gerçekliğin, yapılması gerekenin Allah'ın göndermiş olduğu din ve kurallar olduğunun bilincinde olmaktır.

Üçüncüsü, *"Ey iman edenler! Kendi aleyhinize veya ana-babanız ve yakınlarınızın aleyhine bile olsa adaleti titizlikle ayakta tutan ve Allah için şahitlik yapan kimseler olun. Hakkında şahitlik ettiğiniz kimseler zengin de olsa, fakir de olsa, adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah onlara sizden daha yakındır. Sakın hislerinize uyarak adaleti terk etmeyin. Eğer sözü eğip bükerek gerçeği çarpıtır veya şahitlikten vazgeçerseniz şüphesiz ki Allah yaptığınız her şeyi çok iyi bilmektedir"*[1] ayetinde vurgulandığı üzere özellikle yakın akrabalara duyulan sevgi vb. duygular sebebiyle bazen suçlu olduklarını bile bile, onların aleyhine şahitlik yapmak şöyle dursun, dünyevi cezalardan kurtulmaları için onları aklamaya çalışmak olmaktadır.

Bu konuda Kur'an'da tavsiye edilen ve teselli bulmamızı sağlayan yukarıdaki ayette de bildirildiği gibi Allah'ın onlara daha yakın olduğunun yani onları bizden daha çok sevdiğinin farkında olmamız, dolayısıyla bu dünyadaki alacakları ceza ile ahiretteki asıl büyük cezadan kurtulacaklarının, bu sebeple onların aleyhine yaptığımız şahitliğin onların iyiliğine olduğunun bilincinde olmamızdır. Bu sebeple Peygamber Efendimiz, "Zalim de olsa mazlum da olsa Müslüman kardeşine yardım et!" diye buyurmuş, sahabelerin "mazluma yardım edilmesini anladık da, zalime nasıl yardım edelim ki?" demeleri üzerine "Onun zulmünü engelleyerek" diye cevap vermiştir.

Aynı şekilde hakkımız olmayan bir şeyi birtakım becerilerimizle elde etmememizin de bizim kötülüğümüze olduğunun farkında olmamız da dinin belirttiği bir durum olmaktadır. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Elbette ben de sizin gibi bir insanım. Bazen bana sizden iki davalı gelir ve onlardan biri haksız olduğu halde daha düzgün konuşabilir. Ben de sözlerini doğru sanıp onun lehine hüküm verebilirim. Kimin lehine bir müslümanın hakkıyla hüküm vermişsem, şunu bilsin ki, o müslümanın hakkı ateşten bir parçadır. Onu ister alsın ister bıraksın"[2].

---

[1] Nisa 4/ 135, En'am 6/152
[2] Buhari, *Mezalim* 16; Müslim, *Akdiye* 4-5

Dördüncü neden de, yine yukarıdaki ayette dile getirilen ve bütün toplumlarda bir sorun teşkil eden adaletin uygulanması konusunda zengin fakir ayrımıdır ki, bu mali gücün sebep olduğu bir adaletsizlik biçimidir. Silah, prestij, konum, makam, mevki, çevre gibi diğer bütün güç çeşitlerinin neden olduğu adaletsizlik de bu türdendir. Özellikle günümüzde bu türden haksızlıklar en yaygın, en etkin ve insanı çaresiz bırakanı olmaktadır. Çünkü bu türden bir zulüm, zaten başkasının hakkını alma açısından bir zulüm olmanın yanında genelde haklıyı haksız, haksızı haklı gösterme şeklinde bir başka zulmü daha içermektedir. Günümüzde süper güç devletlerin bu durumu ortadadır.

Bu konuda söylenecek pek bir şey bulunmamaktadır. Zira Kur'an en fazla bu tür zulmün üzerinde durmakta, hatta nerdeyse zulüm ismini buna hasretmekte, bunu birçok, inançsızlığın ve inançsızlığa sürüklemenin de temeline koymaktadır.[1] Bu sebeple Kur'an, genel zulmün yanında özellikle bu tür bir zulümde bulunanların ahiretteki cezası konusunda şöyle demektedir: *"Zulme uğradıktan sonra hakkını alan kimseleri suçlama imkânı yoktur. Suçlanacak olanlar, halka zulmeden ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapan kimselerdir. İşte onlar için acı bir azap vardır"*[2]. Yine Kur'an bunların ahirette cezalarının katlanarak artacağını[3] da bildirmiştir. Kur'an-ı Kerim *"Zalimlere meyletmeyin; yoksa ateş size de dokunur..."*[4] diyerek bu gibi zalimlere destek olan, onları haklı görenlerin de cezasının bu zalimlerin cezasıyla aynı olacağını bildirmiştir.[5] Yine günümüzde zulmeden süper güç devletlere diğer devletlerin de ne kadar destek verdikleri ortadadır.

Kur'an-ı Kerim bu gibi zalimlerin ahiretteki psikolojik azaplarına da *"O gün zalimlerin, dünyada kazandıkları günahlardan korktuklarını görürsün. Oysa korktukları başlarına gelecektir"*[6] ve *"Zalimleri de bir görürsün ki, azabı gördükleri zaman 'Geri dönmenin bir yolu yok mu?' demektedirler"*[7] ayetlerinde işaret etmektedir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: "Yalan yere yemin ederek bir Müslümanın hakkını gasbeden kimseye Allah cehennemi vacip, cenneti de

---

[1] Maide 5/77, En'am 6/150, Hud 11/19-20
[2] Şura 42/41-42
[3] Hud 11/19-20
[4] Hud 11/113
[5] Hud 11/97--99
[6] Şura 42/22
[7] Şura 42/44

haram kılar". Bunun üzerine bir kişi: 'Eğer o hak önemsiz bir şey ise yine böyle midir, Ya Resulallah?' diye sorunca Peygamberimiz: "misvak ağacından bir dal parçası olsa bile böyledir" buyurdu.[1]

6.5. Zalimlerin Neden Hemen Cezalandırılmadığı

Toplumsal zulüm ve taşkınlıklarda bulunanların neden dünyada Allah tarafından hemen cezalandırılmadığı konusuna gelince, Allah, aslında onları hemen cezalandırabileceğini *"Allah onları yeryüzünde cezalandırmak isterse, onlar yakalarını Allah'tan kurtaramazlar. Kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak dostları da olmayacaktır..."*[2] ayetinde belirtmiş fakat kötülükleri kötülük çeksin, sapkınlıkları artsın böylece cezaları daha da artsın ve şiddetlensin diye onlara bir süre verdiğini dile getirmiştik.

Kur'an, büyük zulümlerde bulunanları neden hemen cezalandırmadığını birkaç nedenle açıklamaktadır. Birincisi, *"Şayet Allah insanlara, çabucak istedikleri iyilikler gibi, hak ettikleri kötülükleri de hemen verseydi, onların sonu derhal gelir ve yok olup giderlerdi. Ama biz huzurumuza çıkacaklarına inanmayanları azgınlıkları içinde şaşkın bir halde bırakırız"*[3] ayetinde belirtildiği üzere zulümleri sonucu hemen cezalandırılıp öldürüldükleri takdirde suçun cezasını bulmasından başka bir faydasının olmayacağıdır. Hâlbuki Allah'ın kullarına yönelik fiillerinde en önemlisi deneme sınama olmak üzere sayısız hikmetleri bulunmaktadır. Mesela zalimlerin cezalarının geciktirilmesinde, onların neslinden iyi mümin insanların çıkabilmesi ihtimalini göstermek[4] zalimin, işlediği zulmün cezasız kaldığını görerek daha da azıp, cezasının katlanması, bu fiilleri işlemeyenlerin de bu fiilerin cezasız kaldığına Bakarak bu fiillere yönelip yönelmeyeceği konusunda sınanması gibi nedenler sayılabilir. İkincisi, *"İşte zulmettikleri zaman kendilerini helak ettiğimiz ülke halkları! Biz onların helakı için bir zaman belirlemiştik"*[5] ve *"...fakat onları belirlenen zamana kadar erteler. Ecelleri dolunca onu ne bir an geciktirebilirler, ne*

---

[1] Müslim, *İman* 218; Nesaî, *Adabû'l-kudat* 30; İbni Mace, *Ahkam* 9
[2] Hud 11/19-20
[3] Yunus 10/11
[4] Razi, *a.g.e.*, 17/40
[5] Kehf 18/ 59

de öne alabilirler"[1] gibi ayetlerde işaret edildiği üzere Allah'ın yeryüzüne koyduğu her şeye bir süre koyma konusudur. Yani kötü toplumların da insanlar gibi bir yaşama süreçleri vardır. Elbette toplumlar birçok insandan oluştuğu için ömürleri tek bir insanın ömrüne göre daha uzun olacaktır. Ayrıca bir zulmün ferdi düzeyden çıkıp bir toplumsal hal alması için de belli bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Üçüncüsü, *"İşte zulümleri yüzünden çökmüş, boş kalmış evleri! Şüphesiz bunda bilen bir topluluk için büyük bir ibret vardır"*[2] ve *"Hâlbuki biz, nimetlerinin bolluğuyla şımarıp nankörlük etmiş nice memleketi helak etmişizdir. İşte kendilerinden sonra pek az oturulan meskenleri! Baki kalan gerçek mülk sahibi de yalnız biziz"*[3] ayetlerinde belirtildiği gibi zulmün çetin cezası konusunda gelecek insanların da ibret alması sağlanmaktır. Zira zalim toplumların, geleceğe, hissedilecek ve göze batacak bir şekilde zulümlerini ve şımarıklıklarını yansıtacak toplu yapılar ve tesirler bırakmaları için uzun bir zamanın geçmesi gerekmektedir. Dördüncüsü, *"İşte zulümleri yüzünden çökmüş, boş kalmış evleri..."* kısmında belirtildiği gibi Allah'ın doğrudan müdahalesi olmaksızın da kendi zulümlerinin doğal bir şekilde kendi sonlarını getirmelerini sağlamaktır. Gerçekte tarihe baktığımızda birçok imparatorluk ve devletin halkını aşırı vergilendirme, rüşvet ve israf gibi zulüm çeşitleriyle çöktüğü ve yok olduğu bilinmektedir. Bu yüzden Peygamberimiz de ölçüyü ve tartıyı eksik yapan milletlerin kıtlık ve geçim sıkıntısı çekeceklerini, başlarına zalim yöneticilerin geleceğini haber vermiştir.[4] Günümüzdeki zalim süper güç devletlerin yavaş yavaş çöktüğünü veya çökmekte olduğunu görmekteyiz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi güçten kaynaklanan zulümde normal hak yemenin dışında başka zulüm çeşitleri de bulunmaktadır. Çünkü güçlü olup zulmedenler aynı zamanda kibirli, kaba insan ve toplumlar olurlar ki, bu özellikler ahlaki zulümlerdir. Bu sebeple Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: " Allah bana 'O kadar alçak gönüllü olun ki, kimse küsmeye karşı böbürlenmesin; kimse kimseye zulmetmesin' diye bildirdi."[5] O yine şöyle demişti: "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez." Bunun üzerine sahabelerden biri "İnsan elbise ve ayakkabılarının güzel olmasını arzu eder" deyince, Peygamberimiz şunları söyledi:

---

[1] Nahl 16/61
[2] Neml 27/52
[3] Kasas 28/58
[4] İbn Mace, *Fiten* 22
[5] Müslim, *Cennet* 64

"Allah güzeldir, güzeli sever. Kibir ise hakkı kabul etmemek ve insanları küçümsemektir"[1]. Peygamberimiz yine şöyle demektedir: "Size cehennemliklerin kimler olduğunu söyleyeyim mi? Bunlar katı kalpli, kaba, cimri ve kurularak yürüyen kibirli kimsedir"[2]. Bu sebeple Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *"İşte şu ahiret yurdunu biz, yeryüzünde büyüklük taslamayan, bozgunculuk yapmak istemeyenlere vereceğiz. Dünya ve ahirette hayırlı son ise takva sahiplerinindir"*[3].

6.6. Kur'an'ın Zulme Uğrama Konusundaki Teselli Metotları

İlk önce zulme uğrayanın değil, zulüm yapanın aslında aciz olduğunu ifade edelim. Zira asıl mutluluğun iyilik olduğunu belirtmiştik.[4] Her insanın da bütün eylemlerinde amacı mutluluk olduğuna göre mutluluk da iyilik olduğuna göre zulmeden kişi aslında mutluluk istediği halde ulaşamamış demektir. Zira iyilik etmekten dolayısıyla mutluluktan aciz durumdadır. Bu anlamda iyiler aslında güçlü, kötüler ise mutluluk yolunu bulamadıkları için sefil ve zayıftırlar.[5] Aynı şekilde insanın özünün iyiliğe meyledici olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla iyiler doğal eğilimlerine uygun hareket etmiş bulunmaktadır. Kötüler ise doğalarına uygun hareket etmeyerek yürüme eylemini elleri üzerinde gerçekleştirenlere benzemektedirler. İyiler ise doğalarına uygun hareket ettikleri için yürüme eylemini ayaklarla gerçekleştirenler gibidirler.[6]

Zulme ve haksızlığa uğrayanlar için de Kur'an birtakım tavsiye ve açıklamalarda bulunarak teselli etmeyi amaçlamaktadır. Birincisi, *"Zulme uğradıktan sonra hakkını alan kimseleri suçlama imkânı yoktur"*[7] diyerek haksızlığa uğrayanın hakkını aramasında bir sakınca olmadığını belirtmektedir. Hatta Peygamber Efendimiz canını veya malını veya namusunu korumaya çalışırken ölen kişinin şehid olduğunu bildirmektedir. Fakat *"Kötülüğün karşılığı, ona denk bir cezadır"*[8] diyerek yapılan haksızlığa karşılık verilirken, sınırın aşılmaması gerektiğini, sadece misliyle cevap verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Uhud Savaşı'nda Medineli

---

[1] Müslim, *İman* 147; Ebu Davud, *Libas* 26; Tirmizi, *Birr* 61
[2] Buhari, *Eyman* 9, *Tefsir'û sure* 68/1, *Edep* 61; Müslim, *Cennet* 47
[3] Kasas 28/83
[4] Geniş bilgi için bkz: Boethius, *a.g.e.*, s:199-236
[5] Geniş bilgi için bkz: Boethius, *a.g.e.*, s:239-245
[6] Geniş bilgi için bkz: Boethius, *a.g.e.*, s:247-253
[7] Şura 42/41
[8] Şura 42/40, Nahl 16/126

Müslümanlardan (Ensardan) altmış dört, Mekkeli Müslümanlardan (Muhacirlerden) de biri Hz. Hamza olmak üzere altı kişi şehit düşmüş, müşrikler şehitlerin çeşitli organlarını kesmişlerdi. Ensar, "Bir gün bizde onları ele geçirirsek daha fazlasını yapacağız" dediler. Mekke fethedildiği gün Müslümanlardan biri "Bugün Kureyş'in kökü kazınacak" dedi; ama Peygamberimiz "Dört kişi dışında kimseye dokunmayın" buyurdu[1] ve *"Bir kötülüğe karşılık verecekseniz, size yapılan kadar karşılık verin. Ama sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır"*[2] ayeti o gün indi. İkincisi, Kur'an, haksızlığa aynıyla karşılık vermenin caiz olduğunu bildirmenin yanında affetmenin ve sabretmenin haksızlığa uğrayan için daha iyi olduğunu bildirmektedir. *"...Ama sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır"*[3] vb. ayetler bunu göstermektedir. Aynı şekilde *"...Fakat kim bağışlar ve barış yolunu seçerse, onun mükâfatı Allah'a aittir"*[4] ve *"Kim de kısastan vazgeçip kendi hakkını bağışlarsa, bu onun için (günahlarına) bir kefaret olur"*[5] ayetleri de bunu ifade etmektedir. Ancak yapılan haksızlık dine saldırı ve kişileri dinlerinden sebep öldürme, baskı uygulama şeklinde ise güç yetirilirse affedilmeyip aynen saldırıda bulunmak emredilmiştir. Çünkü buradaki karşılı vermekten amaç kişisel değil, dini korumak şeklindeki ulvi bir hedef olmaktadır. *"Sizinle savaşanlara karı siz de Allah yolunda savaşın, ama aşırı gitmeyin. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Onları yakaladığınız yerde öldürün. Onlar sizi nereden çıkardılarsa siz de onları oradan çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha beterdir. Onlar sizinle Mescit-i Haram'ın yakınında savaşmadıkça, siz de onlarla orada savaşmayın. Eğer sizinle orada savaşırlarsa siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası işte budur"*[6] ayeti ve barışa yanaşmadıkları gibi Müslümanlardan ellerini çekmeyenleri yakalayıp öldürme emri[7] bu doğrultudadır. Elbette birinci ayette de belirtildiği gibi bu konuda da haddin aşılmaması, daha önce saldırmamış veya normalde saldırı gücü olmayanlara saldırılmaması gerektiği şart koşulmuştur. Bu sebeple Peygamberimiz askerlerini savaşa gönderirken onlara şu emirleri verirdi: "Besmeleyle yola çıkınız. Allah'ı inkâr edenlerle Allah yolunda savaşınız; fakat savaş sırasında haddi aşmayınız, yapılan anlaşmaları bozmayınız, düşmanın muhtelif organlarını keserek işkence yapmayınız,

---

[1] Tirmizi, *Tefsir* 16/2
[2] Nahl 16/126
[3] Nahl 16/126
[4] Şura 42/40
[5] Maide 5/45
[6] Bakara 2/190-191, ayrıca Tevbe 9/36, Hac 22/39
[7] Nisa 4/91

çocukları ve manastırlarda ibadet edenleri öldürmeyiniz"[1]. Peygamberimizin katıldığı savaşlardan birinde bir kadın ölü bulundu. Bunun üzerine Peygamberimiz, kadınlarla çocukların öldürülmesini yasakladı.[2] Ayrıca zaten Peygamber Efendimiz savaşın temenni edilmemesini de şu sözünde dile getirmiştir:"Düşmanla karşılaşıp savaşmayı temenni etmeyin, Allah'tan afiyet isteyin. Ama karşılaşırsanız sebat edin. Unutmayınız ki, cennet kılıçların gölgesi altındadır".[3]

Zaten dindarlarla savaşanlarla savaşmak anlamındaki cihadın amacı, dindar insanlara yapılan baskı ve işkence anlamındaki fitneyi insani değerleri hiçe sayan ve hayatı yaşanmaz bir hale getiren bir niteliğe sahip olduğu için ortadan kaldırmaktır. Bu, *"Fitne, adam öldürmekten daha beterdir"*[4], *"Eğer Allah insanların kötülüğünü birbirinin eliyle savuşturmasaydı, dünyada dirlik ve düzen kalmazdı"*[5] ve *"Hiçbir fitne kalmayıncaya ve bütün hâkimiyet Allah'a ait oluncaya kadar o kâfirlerle savaşın..."*[6] gibi ayetlerle dile getirilmektedir. Bu sebeple *"Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın..."* ayetindeki tehlikeden amaç, hadislerde cihadı bırakarak, dünya işleriyle uğraşmak anlamında yorumlanmıştır.[7] Kısacası cihadın amacı fitneyi defetmek olması hasebiyle, bir fitne defedilsin derken başka fitnelere sebebiyet verilmemesi gerekmektedir. Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *"Keşke sizden önceki nesillerin içinde, yeryüzünde fitne fesat çıkarılmasına engel olacak akıllı ve erdemli insanlar bulunsaydı"*[8].

Üçüncüsü, Kur'an'ın, zulme uğrayan kişinin hakkını almasında bir sakınca olmadığını belirttiğini söylemiştik. Peygamberimiz, "Ya Resulallah! Benim bir komşum var, bana eziyet ediyor" diyen birisine "Evindeki eşyalarını çıkar, sokağa at" buyurdu. Adam da eşyalarını alıp yola attı. Yoldan geçenler ona eşyalarını niçin yola attığını sormaya başladı. Adam da "Komşum bana eziyet ediyor" dedi. İnsanlar "Allah'ım! Komşusuna eziyet eden adama lanet et, onu rezil rüsva et" demeye başladılar. Eziyet eden adam da "Eşyalarını al, evine dön; vallahi sana bundan sonra

---

[1] Müslim, *Cihad* 3; Ahmed, *Müsned* 1/300
[2] Buhari, *Cihad* 147; Müslim, *Cihad* 24
[3] Buhari, *Cihad* 112, Müslim, *Cihad* 20
[4] Bakara 2/191
[5] Bakara 2/251
[6] Enfal 8/39
[7] Ebu Davud, *Cihad* 22; Tirmizi, *Tefsir* 2/19
[8] Hud 11/116, Ayrıca Maide 5/64, Kasas 28/77, Muhammed 47/22

eziyet etmeyeceğim" dedi.[1] Bu olay güçlü zalim kişi ve toplumlara karşı hak aramanın farklı yollarının olduğunu göstermektedir.

Peygamberimiz, sözlü sataşmalarda da aynısıyla cevap verilebileceğini ima ederek "Birbirine söven iki kişinin söylediklerinin günahı, -mazlum olan aşırı gitmedikçe- bu küfürlü kavgayı başlatana yazılır" demiştir.[2] Ayrıca İbn Abbas'tan nakledilen bir yoruma göre: Allah zulme uğramadıkça, kimsenin kimseye beddua etmesini hoş karşılamaz. Cenab-ı Hakk sadece mazluma, kendisine zulmeden kimseye beddua etme izni vermiştir.[3]

Kur'an- Kerim zalim toplum ve devletler karşısında da ilk önce *"...Musa (mazlum İsrailoğullarına) şunları söyledi: 'Bakarsınız, Rabbiniz düşmanlarınızı yok eder, nasıl hareket edeceğinizi görmek için de onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar"*[4] diyerek mazlum toplum ve devletlerin umutlarını kaybetmemelerini, zira Allah'ın bir sünnetinin ve kanununun da güçlü toplumlarının yerlerini değiştirmesi olduğunu bunu da, kişileri denediği gibi bir bütün olarak toplumları da denemek için yaptığını ifade etmektedir. *"Onların ardından, yeryüzünde neler yapacağınızı görmek için sizi onların yerine geçirdik"*[5] ayeti de bunu göstermektedir. Şu var ki, toplumların ömrü fertlere göre uzun olduğu için bir dönem güçlü olan toplum ve devletlerin hiçbir zaman zayıf düşmeyeceği zannedilir. İkincisi, Kur'an, mazlum toplumların, zalim toplumları yenmek için hem maddi hem manevi yollara başvurmalarını öğütlemektedir. Maddi yolların birincisi, *"Onlar ayetlerimize kesin bir şekilde iman ederek sabır ve sebat ettiklerinde, kendi içlerinden buyruğumuzla insanlara doğru yolu gösteren önderler tayin ettik"*[6] ayetinde işaret edildiği üzere iyi bir liderin etrafında toplanmaktır. Bunun için de iman, sabır ve sebat gibi manevi yollara başvurmak bu gibi önderlerin ortaya çıkışını kolaylaştıracaktır. Maddi yolların ikincisi, *"Bir haksızlığa uğradıkları zaman hep birlikte yardımlaşarak kendilerini savunurlar"*[7] ayetinde belirtildiği gibi bütünleşmek ve yardımlaşmak olmaktadır. Maddi yolların üçüncüsü, *"Ey müminler! Düşmana karşı tedbirinizi alın.*

---

[1] Ebu Davud, *Edep* 122; İbn Hibban, *es-Sahih* 2/278
[2] Müslim, *Birr* 68; Ebu Davud, *Edep* 39; Tirmizi, *Birr* 51
[3] Taberi, *a.g.e.*, 9/344
[4] A'raf 7/129
[5] Yunus 10/14
[6] Secde 32/24
[7] Şura 42/39

Gerektiğinde bölük bölük veya topyekûn savaşa gidin"[1], *"İster kolay, ister zor, ister silahlı, ister silahsız hep beraber savaşa çıkın ve Allah yolunda mallarınızla canlarınızla cihat edin. Bilirseniz sizin için hayırlı olan budur"*[2], *"Düşman birlikleriniz takip etmekte gevşek davranmayın"*[3] ve *"Düşmanlarınıza karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet, beslenmiş ve eğitilmiş savaş atları hazırlayın ki, bununla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz başka düşmanlarınızı korkutursunuz. Allah yolunda harcadığınız şeylerin karşılığı, hiçbir kaybınız olmadan size eksiksiz verilecektir"*[4] gibi ayetlerde ve Peygamberimiz yukarıdaki son ayeti okuduktan sonra ardı ardına üç kez "Şunu biliniz ki kuvvet, atmaktır"[5] şeklinde sözünde belirtildiği üzere en doğru, maksadı gerçekleştirmede en etkili silahlar ile diğer araç ve gereçler, askeri eğitim, savunma ve savaş stratejisi gibi savunma ve zafer için gerekli olan her türlü askeri güç ve imkânlar hazırlamaktır. Manevi yollar ise *"Ey iman edenler! Bir düşman birliğiyle karşılaştığınızda sebat edip direnin. Allah'ı çok zikredin ki, başarıya ulaşasınız"*[6] ayetinde dile getirilen sebat, zikir, *"Sabırda düşmanlarınızı geride bırakın"*[7] ayetinde belirtildiği gibi düşmandan daha fazla sabır göstermek, *"Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım isteyin"*[8] ve *"...bütün yeryüzü Allah'ındır; onu kullarından dilediğine verir. Hayırlı son ise takva sahiplerinindir"*[9] gibi ayetlerde dile getirilen namaz yani ibadet, takva, Allah'tan yardım istemek yani dua ayrıca tevekkül kısacası bazı ayetlerde işaret edilen iman ve salih amellerdir.

Mümin mazlum bir toplum bu yollara başvururs Allah da *"Biz de istiyorduk ki, ülkede ezilmekte olan bu insanlara lütufta bulunalım, onları önder yapalım ve kendilerini ezenlerin mülküne mirasçı kılalım"*[10] ayetinde belirtildiği gibi onları üstüm kılma sözü verir ve *"İki topluluk birbirini görünce Musa'nın ashabı 'Şimdi yakalandık' dediler. Musa 'Hayır, korkmayın. Çünkü Rabbim benimle beraberdir. Bana kurtuluş yolunu mutlaka gösterecektir' dedi"*[11] ayetinde belirtildiği gibi gerek

---

[1] Nisa 4/71
[2] Tevbe 9/41
[3] Nisa 4/104
[4] Enfal 8/60
[5] Müslim, *Cihad* 167; Ebu Davud, *Cihad* 23; Tirmizi, *Tefsir* 8/5; İbn Mace, *Cihad* 19
[6] Enfal 8/45
[7] Ali İmran 3/200
[8] Bakara 2/45
[9] A'raf 7/128
[10] Kasas 28/5
[11] Şuara 26/61-62

doğrudan gerekse *"Yine hatırlayın! Hani Rabbin meleklere 'Ben sizinle beraberim, öyle ise siz de müminlere güç verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım, siz de onların boyunlarının üzerine ve her bir parmak uçlarına vurun!' diye vahyediyordu"*[1] ayetinde dile getirildiği gibi meleklerle yardım edeceğini müjdelemektedir.

Elbette mümin bir toplum için daha önemli olan manevi yollardır. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *"Allah, içinizden iman edip Salih ameller yapanlara şu vaatlerde bulunmuştur: Kendilerinden öncekileri yeryüzüne hâkim kıldığı gibi onları da mutlaka hâkim kılacak; onlara kendileri için razı olduğu dinlerini yaşama imkânı verecek ve korkularını güvene çevirecektir. Çünkü onlar bana kulluk ederler, hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kim inkâra saparsa, işte onlar doğru yoldan çıkanların ta kendileridir."*[2]

7. Hicret Konusunda Teselli

Mazlum kişi veya toplum uğradığı zulüm sonucu bulundukları yerlerinden vatanlarından gitmek zorunda bırakılmış ve zorla çıkarılmışlarsa Kur'an buna daha da fazla önem vermektedir. Özellikle bu, dini bir baskı ve zulüm sonucu olmuşsa daha da farklı bir boyut kazanmaktadır.

Çünkü bir kere Kur'an, dini inanç ve yaşantının yaşanamaması durumunda hicret zorunluluğu getirmektedir.[3] İbn Abbas şöyle demiştir: Müslümanlardan Mekke'de kalıp hicret etmeyen birtakım kimseler, Peygamber Efendimiz zamanında müşriklerle beraber oluyor ve onların sayısını çoğaltıyorlardı. Bedir Savaşı'nda düşman saflarında bulunan kimselere ok atılıyor, atılan oklar bunlardan birine değerek öldürüyordu. Bunun üzerine şu ayet nazil olmuştur:[4] *"Kendilerine yazık edenlerin canlarını alan melekler onlara 'Sizler ne halde idiniz?' diyordu. Onlar da 'Bizler düşman yurdunda çaresizlik içerisinde bırakılan zayıf insanlardık' diye cevap veriyorlardı. Melekler de onlara 'Allah'ın arzı geniş değil miydi? Orada uygun bir yere sahip olsaydınız ya!' demişlerdi. Onların gideceği yer cehennemdir. Cehennem*

---

(1) Enfal 8/12
(2) Nur 24/55, ayrıca A'raf 7/137
(3) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/89
(4) Buhari *Tefsir* 4/19, *Fiten* 12

gidilecek ne kötü bir yerdir"[1]. Çünkü böyle kişiler hadiste belirtildiği gibi hem kendilerini hem de Müslümanları zor durumda bırakabildikleri için hem dünyevi hem uhrevi cezaya çarptırılabilmektedirler. Ayrıca daha sonra kendileri olmasa bile çocukları, nesilleri baskı sonucu giderek inançlarını kaybedebilirler ki, İspanya da böyle olmuştur.[2] Ancak hicret imkânı bulunamayan veya bir özrü bulunan kişiler bu cezadan istisna edilmişlerdir. *"Ancak hicret etmek için gerçekten bir yol bulamayan, kurtuluş imkânına da sahip olamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar böyle değildir. Şüphesiz Allah onları affeder"*[3] ayetleri bunu göstermektedir. Peygamberimiz böyleleri için dua da etmiştir. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Peygamberimiz yatsı namazını kılarken, 'Semiallahulimen hamideh' deyince, secdeye varmadan önce şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Ayyas İbn Ebi Rebia'yı kurtar. Allah'ım! Seleme bin Hişam'ı kurtar. Allah'ım! Velid bin Vehd'i kurtar. Allah'ım! Müminlerden çaresiz olanları da kurtar. Allah'ım! Mudar kabilesi üzerine baskını artır. Allah'ım! Onlara Hz. Yusuf'un kıtlık seneleri gibi seneler ver!"[4]. İbn Abbas da kendisi, babası ve annesinin yukarıdaki ayette istisna edilenlerden olduğunu söylemektedir.[5]

Hicretin bu öneminden dolayı Kur'an'da *"Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiklerinde onları deneyin. Gerçi Allah onların imanlarını herkesten daha iyi bilir. Siz de onların inanmış kimseler olduklarını anlarsanız, onları müşrik kocalarına geri göndermeyin. Ne onlar o kâfirlere helaldir, ne de o kâfirler onlara. Yalnız, müşrik kocalarının onlara vermiş oldukları mehirleri kendilerine iade etsinler..."*[6] denilmiştir. Peygamberimiz Hudeybiye'de Mekkeli müşriklerle anlaşma yaptıktan sonra huzuruna yeni Müslüman olan kadınlar geldi. İşte o zaman yukarıdaki ayet nazil oldu ve İslamiyet'i samimiyetle kabul ettikleri anlaşılan bu hanımların kâfirlere iade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.[7]

Mekke'nin fethedilmesiyle birlikte bütün Arabistan yarımadasının İslamiyet'i kabul etmesiyle Peygamberimiz "Fetihten (Mekke'nin fethinden) sonra hicret

---

[1] Nisa 4/97
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/89
[3] Nisa 4/98-99
[4] Buhari, *Ezan* 128, *İstiska* 2, *Cihad* 98, *Enbiya* 19, *Edeb* 110, *Daâvat* 58, *Tefsir* 4/21
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/98
[6] Mümtehine 60/10
[7] Buhari, *Şurut* 15

yoktur" diyerek Arabistan'ın değişik yerlerinden Müslüman olanların Medine'ye hicret etmesi zorunluluğunu kaldırdı.

İşte Kur'an, dini baskı sonucu Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalan Müslümanları teselli etmek için hem onları hem de onları Medine'ye kabul edip bağırlarına basan, onlarla gönüllerinde hiçbir sıkıntı duymadan her şeylerini paylaşan[1] Medineli Müslümanları yani Ensar'ı övmüştür.[2] Aynı şekilde hem hicret edenlerin hem de onlara yardım edenlerin gerçek müminler[3] yani imanın gereğini yerine getirmiş olanlar oldukları dile getirilerek de övülmüşlerdir. Bunlar sabreden ve tevekkül edenler olarak da nitelenmişlerdir.[4]

Aynı şekilde Ku'ran, hicret etmek zorunda kalan bu Müslümanları onlara vereceği birçok mükâfatı zikrederek teselli etmiştir. Bu mükâfatlar hem dünyevi hem uhrevi mükâfatlardır. Uhrevi mükâfatların birincisi hicret edenlerin Allah'ın rahmetini ümit etmeye hakları olduğunun[5] bildirilmesidir. Allah'ın rahmetini ümit etmeye hakları olduğunun bildirilmesi de bu rahmete erecekleri anlamına gelmektedir. İkincisi, *"Hicret edenler, vatanlarından çıkarılanlar, benim yolumda eza-cefa görenler, hakarete uğrayanlar, savaşıp şehit olanların da günahlarını mutlaka affedeceğim ve onları Allah katından bir mükâfat olmak üzere içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Zaten güzel mükâfat da ancak Allah katındadır"*[6] ayetinde dile getirilmiş olan günahların bağışlanması ve cennete konulmak olmaktadır. Ayrıca hicret edenlerin cihat edenlerle ve şehit düşenlerle birlikte zikredilerek aynı mükâfatın verilmiş olması bu uhrevi mükâfatı pekiştirmektedir. Üçüncü en kapsamlı ve önemli mükâfat da Allah katındaki mertebelerinin pek büyük olduğu, muratlarına ancak bunların ermiş olduğu,[7] en önemlisi de Allah'ın rızası ve hoşnutluğunu kazanmış olduklarının ve içinde ebedi nimetler bulunan cenneti elde ettiklerinin müjdelenmiş olması[8] ve o cennetlerde de ebedi olarak sonsuza kadar kalacakları[9] olmaktadır. Peygamberimiz de şöyle

---

[1] Bkz: Buhari, *Hars* 5, *Şurut* 5, *Menakıbul-Ensar* 3
[2] Haşr 59/8-9
[3] Enfal 8/74
[4] Nahl 16/42
[5] Bakara 2/218
[6] Ali İmran 3/195
[7] Tevbe 9/20
[8] Tevbe 9/21
[9] Tevbe 9/22

buyurmaktadır: "Kim dininden dolayı bir karış da olsa bir yerden bir yere göç ederse, cennet ona vacip olur ve (cennette de) İbrahim'im arkadaşı olur"[1].

Aynı şekilde Kur'an, hicret sırasında ölenlerin de aynı mükâfatı kazanacağına işaret etmektedir.[2]

Hicret edenlerin dünyevi mükâfatları ise *"Allah yolunda hicret eden, yeryüzünde gidilecek pek çok yer ve geniş imkân bulur..."*[3] ayetinde dile getirilen geniş yer ve imkanlar, *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri elbette bu dünyada güzel bir şekilde barındıracağız. Ahiret mükâfatı ise bilseler daha da büyüktür"*[4] ayetinde dile getirilen güzel bir şekilde barındırma ve *"İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihat edenler ve onlara kucak açıp yardım edenler, işte onlar gerçek müminlerdir, onlar için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır"*[5] ayetinde dikkat çekilen güzel bir rızık olmaktadır. Bu sebeple Hz. Ömer, herhangi bir muhacire ganimetten payını verdiğinde "Al! Allah senin için bereketli kılsın. Bu, Allah'ın sana dünyada vaat ettiğidir. Senin için ahirete bıraktığı ise daha da büyüktür" derdi.[6]

Son ayetten de anlaşıldığı gibi bu dünyevi ve uhrevi mükâfatlar sadece hicret edenler için değil onları bağırlarına basıp kucak açan, onlara geldikleri yerde maddi ve manevi destek olanlar için de geçerlidir.

Böylelikle bu dünyevi mükâfatlar yani geniş imkân ve rızık vaadi, hicret sonrası rızık endişesi konusundaki teselli olmaktadır. Çünkü bir yerden bir yere göç etme konusundaki en büyük endişe şüphesiz ki rızık ve geçim korkusu olmaktadır. Hatta tarihi ve sosyal bir gerçekliktir ki, insanları bir yerden bir yere naklettiren en büyük psikolojik faktör de ekonomiktir yani daha rahat ve bol rızık ve geçim umududur. Köylerden kentlere, küçük şehirlerden büyük şehirlere göç, bunun tipik bir örneğidir.

---

(1) İbn Hacer, *el-Kaffû'ş-Şaff fi Tahrici Ehadisi'l-Keşşaf,* s:392
(2) Nisa 4/100, Hac 22/58-59
(3) Nisa 4/100
(4) Nahl 16/41
(5) Enfal 8/74
(6) İbn Acibe, *a.g.e.,* 4/25

Bu sebeple Medine'ye hicret olayında da hicret edenlerin hepsinin amacı dini ve Allah rızası için olmamıştır. Bazıları kadın vb. dünyevi amaçlar için hicret etmiştir. Peygamber Efendimiz bunu bildiği için "Yapılan işler niyetlere göre değerlenir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah'a ve Resulü'ne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek sevap da Allah'a ve Resulü'ne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlenir"[1] demiştir.

Kur'an'nın, Allah'ın, hicret edene rızık konusunda garanti verdiğini belirttiğini ifade etmiştik. Hiçbir konuyu delilsiz bırakmayan Kur'an'da, rızkın Allah'a ait olduğunun diğer kanıtları yanında özellikle hicret sonundaki rızık endişesi ile ilgili olarak en güzel kanıt şu ayet olmaktadır: *"Rızkını yanında taşımayan nice canlılar vardır. Onların da sizin de rızkınızı Allah verir..."*[2]. Yani diğer canlılar rızıklarını sağlama konusunda akıl, sermaya vb. hiçbir şey taşımadıkları halde rızıkları gayet rahat bir şekilde verilmektedir. Mümin de Allah rızası için hicret ederse yanında hiçbir mal, para vs. götüremese bile Allah tarafından rızık imkanları sağlanacaktır.

Hemen şunu belirtelim ki hicret sadece Allah rızası için dini inanç ve ibadetlerin daha rahat yapılabilmesi için bir yerden bir yere göç etmek değildir. Bu amaç doğrultusunda çevre veya meslek değiştirmek de bu kapsama girmektedir. Çünkü hicret kelime anlamı açısından bedenle veya dille veya kalben ayrılmak, terk etmek anlamlarına gelmektedir.[3] Bu anlamda nefsanî istek arzuları kötü eylem ve inançları terk etmek de bir hicrettir.[4] Daha doğrusu bütün hicret çeşitlerinin amacı ve gereği bu olmaktadır.

Özetle Allah, hicret konusunda överek, uhrevi ve dünyevi mükâfatlara dikkat çekerek ve rızık konusunda garanti vererek teselli etmektedir.

---

[1] Buhari, *Bedû'l-Vahy* 1, *İman* 41; Müslim, *İmaret* 155
[2] Ankebut 29/60
[3] Rağıb, *el-Müfredat,* s:833
[4] Ankebut 29/26

Şunu da belirtmekte yarar görüyoruz. Allah'ın hicret etmeyi bu kadar önemli saymasının sadece dinini kurtarmak veya daha rahat yaşamak nedeninin dışında şüphesiz ki, dünyevi nedenleri de bulunmaktadır. Zira tarihteki bir çok göç olayı tarihin akışını değiştirmiş, çağlar kapatmış, ırkların birbirine girmesini sağlayarak tamamen ayrı kişilikler taşımalarını engellemiş, Hz.Adem'den gelen akrabalık olayını tekrar canlandırmış vb. olaylar gerçekleştirmiştir. Şüphesiz ki, İslam devleti de Peygamber Efendimizin hicretiyle kurulmuştur. Hicretin bu dünyevi hikmetinin farkında olan Hz. Ömer, hicri takvimin başlangıcını örneğin bir Peygamber Efendimizin doğumu veya O'na peygamberlik gelme tarihi olarak belirlememiş, hicreti esas almıştır.

8. Ölüm Konusunda Teselli

Şüphesiz ki, ölüm, hayatın bir gerçeği olmasının yanında hayatın yok edicisidir de. Bu anlamda ölüm görünüşte bir yok oluş olduğu için insani anlamda en değerli nimet olan var olmayı insanın elinden aldığı için diğer bütün sıkıntı ve belalardan daha korkunç kabul edilmektedir. Zaten diğer bela ve sıkıntıları da istenilmez kılan da nisbi bir ölüm taşımalarıdır. Çünkü bir bela veya sıkıntı en azından bir lezzetin bir nimetin yok oluşunu içermektedir.

8.1. İnsanın Ölümü Önceden Tasavvur Edebilme Endişesi

Daha önce canlılar arasında ölüm konusunda en endişeli varlığın insan olduğunu söylemiştik. Çünkü diğer canlılardan farklı olarak soyutlama ve geleceği düşünme özelliğine sahip olduğu için ölümle karşılaşmadan önce ölüm kaygısı taşımaktadır.[1] Çünkü hayvan psikolojisinde uzmanlaşmış olan araştırmacılar, içgüdüleriyle devam ettiren hayvanların sadece anı yaşadıklarını, soyutlama kabiliyetleri olmadığından güdüsel olarak tehlikelerden haberdar olmakta fakat başka hayvanların ölümlerinden, kendi ölümlerinden, kendi ölümleri ve ölümün bütün türler için genel bir vakıa olduğu sonucuna ulaşma özelliğine sahip olmadığını

[1] Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s:18

söylemektedirler.[1] Kısacası evrende yaşayan türler arasında sadece insan kendi ölümlülüğünü bilir.[2]

Bu sebeple bütün kaygıların zirveye çıktığı günümüzde çağdaş insan dini inanç ve gerçek teselliciliğinden uzaklaştığından ölüm konusunda kendisini avutmak için, en çok ölüm olayını hiç akla getirmeyecek kadar kendini çeşitli uğraşlara vermesi şeklinde tanımlanan "maskeleme" ve ölüm kavramını zihninin dışına atmaya çalışmak olarak tarif edilen "bastırma" şeklindeki iki tutuma başvurmaktadır.[3] Halbuki bu şekildeki bir avuntu biçiminin insanı daha da rahatsız edeceği ve akılamaz bir kaygı yarattığı da bir gerçektir.[4] Milattan önce 200-300 yılları arasında yaşayan Epikürcülerin "Ölüm varken biz yokuz, biz varken de ölüm yoktur. Hiçbir zaman karşılaşmayacağız ki, ondan korkalım" şeklindeki akıl yürütmeleri de[5] yukarıdaki iki tutuma benzerlik arz etmektedir. Epikürcülerle hemen hemen aynı dönemde yaşayan Stoacılar ise ölümün umumi bir kader olduğunu bu yüzden ona karşı koymaya çalışmanın manasız olduğunu, bu yüzden ölüm korkusunu aşmada en etkili yolun sürekli onu düşünmek olduğunu savunmuşlardır ki, sürekli ölümün düşünülerek yaşanılan bir hayatın, normal bir hayat olmayacağı da gözden uzak tutulmamalıdır.[6] Yani bir önceki tefrit ise bu ifrattır.

Ölüm konusunda endişe duymanın birinci nedeni yukarıda belirttiğimiz insana özgü olan ölümü önceden düşünebilme özelliğidir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim insan ecelinin Allah'ın elinde olduğunu[7], belirlenmiş olduğunu[8], öne alınmaz ve geciktirilmez olduğunu[9] bildirmiştir. Buna delil olarak da Kur'an-ı Kerim hiçbir insanın ölümü başından defedememesi[10], evrendeki bütün fiziki, biyolojik vb. kanunların Allah'ın yaratmasıyla olduğu, ölümün de bu kanunlara olduğu[11] ve insanın doğumunun Allah'a bağlı olması[12] gibi delillere dayandırır.

---

[1] Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s:18
[2] Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s:18
[3] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:34
[4] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:48
[5] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:48
[6] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:44
[7] Vakıa 56/60
[8] Ali İmran 3/145
[9] Nuh 71/4
[10] Ali İmran 3/168
[11] Enbiya 21/31-35
[12] Fatır 35/11

İnsan için tek bir ecel olduğu Ehl-i Sünnetin görüşüdür. Mû'tezile ise insan için iki ecel olduğunu örneğin öldürülen bir kişi için öldürülmemesi durumunda ayrı bir ecel öldürülmesine bağlı olarak ayrı bir ecel sözkonusu olduğunu dolayısıyla öldürülme olayıyla Allah'ın o kişinin ömrünü kısalttığını ileri sürmektedirler. Ve bu konuda da Hz. Nuh'un kavmine söylediği *"Allah'a kulluk edin. Ondan sakının. Bana itaat edin ki, Allah'ta sizin günahlarınızın bir kısmını bağışlasın ve belirlenmiş bir vakte kadar sizi ertelesin. Allah'ın takdir ettiği ecel gelecek olursa asla ertelenmez. Keşke bunu bilseniz"*[1] ayetine ve sadaka, dua vb. şeylerin ömrü uzattığına dair hadislere dayanırlar. Ehl-i Sünnet ise ayetin sonundan da anlaşıldığı üzere ecelin geciktirilmeyeceği, sözkonusu ayette iman ve takvaya bağlı olarak belirlenmiş bir vakte kadar ertelenmesinden amacın ceza vermeksizin ertelenmesi olduğunu söyler.[2] Yalnız biz daha önce Allah'ın ilminde belirlenmiş şeyin değişmeyeceği, meleklerin sayfalarında yazılmış olan şeylerin değişebileceği konusunda ittifak olduğunu, Levh-i Mahfuz'da yazılanların ise değişip değişmeyeceğinin ihtilaflı olduğunu söylemiştik.

Ayrıca İslam uzak doğu dinlerinde bulunan reenkarnasyon inancını da kabul etmemektedir. Çünkü reenkarnasyonun amacı yeniden dünyaya gelerek kişinin davranışlarını düzeltme imkanının sağlanması olmaktadır. halbuki Kur'an ölenlerin yeniden dünyaya gelmesi durumunda yine önceki gibi davranacaklarını dolayısıyla böyle bir imkanın verilmeyeceğini ifade etmektedir.[3] Ayrıca İslam'a göre diriliş hem ruhsal hem de bedenseldir. Reenkarnasyona göre ise ruhun değişik bedenlere girip kemale erdikten sonra nirvanaya veya evrenin ruhuna katılması sözkonusu olmaktadır. Dolayısıyla en sonunda bir beden yoktur.

Kısacası Allah *"Aranızda ölümü takdir eden biziz"*[4] demektedir. Dolayısıyla insanın ölüm korkusuna kapılıp da ölümden korunma konusunda çok vehimli ve vesveseli olmamasını sağlamaktadır. Fakat aynı zamanda ecelin sadece Allah tarafından bilinebileceğine de dikkat çekerek insanın umut ve korku arasında olmasını da sağlamaktadır. Ölümün ancak Allah'ın elinde olduğunu ve ancak onun

---

[1] Nuh 71/3-4
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 8/143-144; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/413-414
[3] Nisa 4/18; Enam 6/28
[4] Vakıa 56/60

istediği zaman insanın hayatını alabileceğini bildirerek intihar ve ötanazi (şiddetli ağrılar içinde ölümle pençeleşen kişinin veya bu kişinin ehlinin doktordan hastanın ömrüne son vermesini talep etmesi)yi şiddetle yasaklar. Çünkü bunlar aynı zamanda Allah'a karşı birer isyan niteliği taşımaktadır.

Kur'an-ı Kerim ölümün neden varolduğunu ise insanların sınamaya tabi tutulma amacına[1] ve kişilerin en azından ölüm yaklaştığında dine yakın olmaya çalışmasına[2] bağlamaktadır.

8.2. Ölüm Sonrası Yok Olma veya Belirsizlik, Hayatın Anlamsızlığı Endişesi ve Ahiretin İsbatı

Ölüm korkusunun ikinci bir nedeni ölüm sonrası insanın ne olacağı konusunda belirsizlik olmaktadır. Diğer bir neden öldükten sonra ruhun da bedenle birlikte tamamen yok olacağına inanmak olmaktadır.[3] Ölüm olgusunun neden olduğu dördüncü bir nokta anlamsızlık düşüncesidir. Yani "insan ölecekse neden var olmakta ve doğmaktadır?" düşüncesidir. Bu da elbette yukarıdaki nedenlere bağlı olmaktadır. Bu sebeple ateist varoluşçu Sartre (ö.1980), hayatın, aptal biri tarafından anlatılan bir hikâyeden başka bir şey olmadığını, var olanın ve insanın bir hiçlik olduğunu belirtmekteydi.[4]

Bu endişeler konusunda tek teselli sağlayacak olan şüphesiz ki, ahiret inancını getiren dindir. Din, ahiret inancına vurgu yaparak insanı tam bir şekilde bu konularda teselli etmektedir.

İlk önce şunu söyleyelim: Ahiretin kesin varlığı sem'î yani Allah'ın peygamber yoluyla bize haber vermesine bağlıdır. Bu konuda akla düşen yeniden dirilişin aklen mümkün olup olmadığını kavramaktır. Bü yüzden Kur'an-ı Kerim daha çok ahiretin yani yeniden dirilişin mümkün olduğunu ispatlamaktadır. Bunun için de bazen Allah'ın mutlak gücünü kanıt olarak gösterir ki[5], bu tümdengelimsel

---

[1] Mülk 67/2
[2] Nisa 4/159; Münafikun 63/10
[3] İbn Sina, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş,* s:41-42
[4] Frank Thilly, *Çağdaş Felsefe,* s:436; Martin Seymour-Smith, *Yüzyılların 100 kitabı,* s:502
[5] Nahl 16/40

bir metottur. Yani Allah'ın herşeye gücü yetiyorsa yeniden diriltmeye de gücü yeter. Bazen evrenin yoktan var edildiğine kıyaslayarak[1], bazen de insanın ilk yaratılışına ve doğumuna kıyaslayarak[2], yine bazen yağmurun ölü toprağı canlandırmasına kıyaslayarak[3] ispatlamaktadır ki bunlar analojidir. Aynı şekilde bazen de insanın normal haliyle ilk yaratıldığı su (meni) arasında akli, zorunlu bir ilişki olmadığı gibi toprak olduktan sonraki haliyle yeniden dirilişi arasında da akli, zorunlu ilişki olması gerekmediğini dile getirerek yeniden dirilişi açıklar ki[4] bu da aynı zamanda determinizmin olmadığını da göstermektedir. Yine "insanların parmak uçlarının farklılığına işaret ederek (ki bu farklılık 19. yüzyılda keşfedilmiştir) insanların yeniden farklı ve kendilerinde özgü olarak diriltilebileceğine dikkat çeker.[5] Bu da bilimsel bir mucizedir.

Hemen şunu belirtelim ki, ahiret inancı en açık en detaylı ve net açıklamasını İslam dininde bulmuştur.

Söz gelimi Yahudilere göre Tevrat'ta, daha ziyade dünyadaki nizamın bir sahibi ve bekçisi gibi görünen Allah, kendi arzu ve emirlerini bildirir, bunlara uyanlara birtakım dünyevi mükâfatlar, uymayanlara da birtakım dünyevi cezalar vaat eder. Cezaların en ağırı ise ölümdür. Ölüm ötesinde bir hayat ve bundan başka ceza veya mükâfatlara, Yahudilikte pek rastlanmamaktadır.[6] Yahudi için önemli olan, hayatı yaşadığı değerler, ahlaki yargılar, yani hayat tarzıdır. Bunlar onun için bizatihi mükâfattır.[7] Yahudiliğe göre ölüm, hayatın sonu değildir. Ancak bu durum başka bir dünyanın olabileceğine dayanarak değil de, insanın tesirlerinin öldükten sonra da devam etmesi açısından yorumlanmıştır.[8] Ancak şu var ki, ortaçağ hahamlarının inançlarında ahiret kavramı gelişmiştir. Bu gelişmeye, kitabi periyotla ölümsüzlüğü anımsatan bazı imaların büyük katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira ortaçağ Yahudi din adamları ahiret inancını, dini sistemlerinin merkezine yerleştirmişlerdir.[9] Bununla birlikte hem Ortodoks hem Reformist olsun modern

---

[1] Bakara 2/117
[2] Lokman 31/28, İsra 17/51, Bakara 2/28
[3] Casiye 45/5
[4] Tarık 86/5-8
[5] Kıyame 75/3-4
[6] Kitabı Mukaddes, *Levililer* 26/1-44
[7] Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi,* s:53
[8] Kitabı Mukaddes, *Mezmurlar* 103/15
[9] Faruk Karaca, *a.g.e.,* s:54

Yahudi düşünürler, öteki dünya ile ilgili manzaraları ve hatta bundan bahseden doktrinleri bile terk etmişlerdir.[1] Bunun terk edilmesi dünyayı güçlü ve iyi niyetli bir Tanrının yarattığı şeklindeki düşünceyi bertaraf ettiği gibi dünya meşakkatleri ve zulmü konusunda bir teselli bırakmamaktadır. Ayrıca Mesihi kurtulma vaadi, yeniden dirilme, cennetteki adaletli bir şekilde korunma vb. gibi şeyler olmazsa, Yahudilerin, Allah'ın seçkin kullarını koruma ile ilgili lütfüyle, modern Yahudi tarihindeki korkunç olayları birbirleriyle uzlaştırma konusunda büyük güçlüklerle karşılaşacakları ortadadır.[2] Fakat şu var ki, Yahudilerce pek üzerinde durulmasa da aslında öldükten sonra dirilme inancı Yahudi kaynaklarında bulunmaktadır. Şöyle ki; Yahudi kaynaklarına göre kâinatın altüst olmasından ve korkunç savaşlardan sonra Allah'ın krallığı yeryüzünde kurulmuş olacak, Ezekiel'in haber verdiği gibi kurumuş kemiklerin, şaşılacak bir görünümü içinde ölüler dirilecektir.[3] Ayrıca Kur'an'da Yahudiler de bir ahiret inancı olduğuna çeşitli ayetlerde işaret etmektedir.[4] Yahudilerin *"Birkaç gün hariç bize ateş kesinlikle dokunmayacak"*[5] şeklinde Kur'an'da aktarılan sözleri buna bir örnektir.

Hıristiyanlıkta da ölümle hayat sona ermemekte fakat tırtılın gelişerek kelebek şeklini alması gibi, daha güzel bir şekle bürünmektedir.[6] Hıristiyanlara göre ölüm, kişinin, ruhunu, canını yani iç varlığını Hz. İsa'ya vermesinden ibarettir. Bu anlamda Hz. İsa'nın yeni bir düzen kurmak için yakında yeryüzüne döneceği fikrine yani Hz. İsa'nın yeniden diriltilmesine inanmak, yeniden diriltilmeyi onunla paylaşmak demektir. Zira bunu Hz. İsa için yapan Tanrı, diğer insanlar için de yapacaktır.[7] Kısacası İsa Mesih'in yeniden diriltilmesi, inananların yeniden diriltilmesinin garantisi olmaktadır.[8]

Budist ve Hinduistlere göre ölüm yeniden dünyaya gelişin başlangıcıdır. İnsanlar sürekli ölür ve yeniden dünyaya gelir. Dünyaya yeniden geliş de, önceki hayatında iyi veya kötü davranışlarına göre insan, kuş veya değişik hayvan türleri şeklinde olur. Sonunda gelişip olgunlaşarak nirvanaya yani doğru, güzel, iyi ve

---

[1] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:55
[2] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:55
[3] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:55
[4] Bakara 2/111, 80
[5] Bakara 2/80
[6] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:56-57
[7] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:57
[8] Krş. Mehmed Paçacı, *Kur'an'da ve Kitabı Mukaddes'te Ahiret inancı*, s:267

eksiksiz duruma ulaşır. Böylece acı çekerek bedenden bedene geçen ruh göçü son bulur. Ruh aydınlanarak sonsuz mutluluğa erişir. Budistlere göre insan nirvanaya ulaşınca, Buda haline gelir. Hinduizm'de de insan reenkarnasyon yani dünyaya binlerce kez gelerek olgunlaşır ve "moksha"ya ulaştığı zaman aydınlanır ve "jivanmukti" haline gelir. Hinduizm'e göre böylece insan sonsuz kez dünyaya gelerek olgunlaştıktan sonra ruhu evrenin ruhuna karışır[1] (ve mutluluğa ulaşır). Şunu belirtelim ki, bazı rivayetlere göre ilk Hintliler reenkarnasyona inanmıyorlardı, insanın sadec bir kez yaşadığına inanıyorlardı.[2]

Budizm, Hinduizm vb. dinlerdeki bu reenkarnasyon inancı, bu dinlerde genelde şahsi bir Tanrı inancı olmadığından, geleceğe yönelik böyle bir inancın da kesinlik arz etmesi için şahsi bir Tanrı inancına dayanması ve bu şahsi Tanrı'nın bunu bildirmesi gerektiğinden dolayı bir kesinlik arz etmemektedir. Ayrıca ölüm sonrası belirsizliğe de bir çözüm getirmemektedir.

İslam dininde ise Kur'an açık bir şekilde bir dünya, ahiret ikililiğinden söz etmektedir. Dünya ve ahiretteki cezadan söz eden *"Allah onlara dünya hayatında rezilliği tattırdı. Ahiret azabı ise daha da büyüktür. Keşke bilselerdi"*[3] ve aynı şekilde dünyada ve ahirette iyilerin mükâfatı ile ilgili Hz. İbrahim hakkında ifade edilen *"Elbette biz onu dünyada seçip peygamber yaptık. Ahirette de mutlaka iyiler arasında olacaktır"*[4] ayetleri dünyadan sonra insan için başka bir hayatın olacağı bildirilmektedir.

Kur'an ve hadis, öldükten sonra insanların yeniden diriltileceği ve hesap göreceği kıyamet gününden de açık bir şekilde söz etmektedir.[5]

8.3. Ölüm ve Diriliş Arasındaki Uzun Dönemle (Berzâh) İlgili Endişe

Kur'an, ayrıca ölüm ile kıyamet arasındaki berzâh âleminden de söz etmektedir. Böylece insanın ölüm ile diriliş arasındaki uzun döneminde nasıl olacağı

---

(1) Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:50-51
(2) Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:51
(3) Zümer 39/26
(4) Bakara 2/130
(5) Örneğin, Ali İmran 3/77, Hud 11/98, İsra 17/71; Müslim, *İman* 171; Tirmizi, *Buyu'* 5; Nesai, *Zekat* 69; Buhari, *Ezan* 129; *Tevhid* 24,

konusundaki endişesine de açıklık getirmektedir. Ne var ki, buna daha çok kabir azabından söz ederek işaret etmektedir. Kâfirler, münafıklar ve zalimler için söz edilen bu azabın mefhumu muhalifi yoluyla iyiler ve müminler için böyle bir azabın ve işkencenin olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı hadislerde zaten iyilik işleyenlerin kabirdeki mükâfatları açıkça dile getirilmektedir. Bu sebeple Ehl-i Sünnet hatta birçok Mû'tezile kabir azabının gerçekliğini kabul etmektedirler. Bu konudaki kanıtları *"Zulmedenler için kıyamet gününden önce bir azap daha vardır, lakin çoğu bilmiyor"*[1], münafıklar hakkındaki *"Onlara (dünyada ve kabirde olmak üzere) çifte ceza vereceğiz! Sonra da çok daha büyük bir azabın (ahiretteki azabın) içine atılacaklardır"*[2] ve *"Onlar (kâfirler) ateşe sunulurlar sabah akşam, kıyamet kopunca da 'Atın Firavun ehlini azabın en şiddetlisine!' denir"*[3] ayetleridir. Delaletleri tam kat'i kesin gibi görünmeyen bu ayetleri şu vereceğimiz hadis örnekleri delalet olarak da kesinliğe ulaştırmaktadır. "Cenazelerinizi gömmeyi bırakmayacağınızı bilsem, kabir azabından bir miktar size de duyurması için Allah'a dua ederdim"[4] hadisi, biri koğuculuk yapan diğeri abdest bozarken idrarından sakınmayan ve bunları önemsemeyen iki kişinin kabirdeki azabından söz eden hadis,[5] ayrıca kişinin mezarının iyi veya kötü olmasına bağlı olarak cehennem çukurlarından biri veya cennet bahçelerinden biri olacağına dair hadis ve "Biriniz öldüğü zaman sabah akşam ona gideceği yer gösterilir. Eğer cennetlikse cennetteki yeri, cehennemlik ise cehennemdeki yeri gösterilir ve ona 'Allah Teâlâ kıyamet gününde, seni oraya gönderinceye kadar işte senin yerin burasıdır' denilir"[6] hadisi birkaç örnektir. Bu son hadis, son ayetteki sabah akşam (yani her zaman) ateşe sunulmayı da tefsir etmektedir. Ayrıca hadislerde sorgu meleklerinden söz edilmesi ve İslami gelenekteki telkin hadisesi de bu doğrultudadır.

Hz. Aişe'ye sadaka verdiği bir Yahudi kadının ona "Allah seni kabir azabından korusun" diye dua etmesi[7] Yahudilikte de kabir azabı anlayışının olduğunu göstermektedir.

---

(1) Tur 52/47
(2) Tevbe 9/101
(3) Mümin 40/46
(4) Müslim, *Cennet* 67; Nesai, *Cenaiz* 114
(5) Buhari, *Vudu'* 55-56, *Cenaiz* 88, *Edep* 49; Müslim, *Taha 20/ret* 111
(6) Buhari, *Cenaiz* 89, *Bedû'l-halk* 8, *Rikak* 42; Müslim, *Cennet* 65-66
(7) Buhari, *Kusuf* 7, *Cenaiz* 86, *Daâvat* 37, Müslim, *Mesacid* 125

Peygamberimiz kabir azabı konusunda dualarında kabir azabından Allah'a sığındığı gibi, Müslümanlara da ondan Allah'a sığınmalarını tavsiye etmiştir.[1]

Ayrıca ölüye yapılacak dua ve istiğfarın (her konuda olduğu gibi bu konuda da) faydalı olacağı konusunda da çoğu İslam âlimi hemfikir olduğu gibi bu duanın sadece Müslüman ölülere yapılabildiği de belirtilmiştir.[2]

Kur'an, insanın ölümünden söz ettiği gibi, evrenin de ölümünden söz etmektedir. Böylelikle evrenin sonunun ne olacağı konusundaki merakı da gidermiş olmaktadır.

Kur'an, evrenin sonunun sur denilen alete üfürülmeyle olacağını bildirmektedir. Bazıları sura üflenmesini hakiki manasına almayıp, ölülerin kabirlerinden mahşere çağırılışları halini, bir orduyu harekete geçirmek için boru çalınması haline benzetmek suretiyle istiarey-i temsiliye kabul ederken, tefsircilerin çoğunluğuna göre bu olay gerçek anlamdadır.[3] Bazı hadislerde ifade edildiği üzere sur, büyük boru gibi bir şeydir ki, üç defa üfürülecektir. Birincisi, *"Sura üfürüldüğü gün Allah'ın dilediklerî hariç göklerde ve yerde bulunanların hepsi dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler"*[4] ayetinde işaret edilen "nefha-ı feza'" yani dehşete kapılma üfürülmesi, ikincisi, *"Sura üflenince, Allah'ın dilediklerî hariç olmak üzere göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölmüş olacaktır"*[5] ayetinde dile getirilen "nefha-ı sak" yani yok olma üfürülmesi, üçüncüsü de, *"Sonra ona bir defa daha üflenince, hemen ayağa kalkıp bakakalacaklar"*[6] ve *"Bir de ne göresin! Onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler"*[7] ayetlerinde işaret edilen "nefha-ı kıyam" yani kabirlerden kalkıp mahşere (toplanıp hesaba çekilme yerine) koşma üfürülmesidir. Bununla birlikte bunun iki üfürülme olduğunu söyleyen görüşler de bulunmaktadır.[8]

---

[1] Buhari, *Ezan* 149, *Kusuf* 7-12, Müslim, *Cennet* 67
[2] Süleyman Uludağ, *Kabir ve Türbe Ziyareti,* s:11-12
[3] Elmalılı, *a.g.e.,* 6/165
[4] Neml 27/87
[5] Zümer 39/68
[6] Zümer 39/68
[7] Yasin 36/51
[8] Daha geniş detay ve görüşler için bkz: Elmalılı, *a.g.e.,* 8/303-307, 6/165-167, 503-505

Peygamber Efendimiz (evrenin geçmiş zamanına oranla) kıyametin çok yakın olduğunu bildirmiş ve kıyametteki dehşet konusunda "Hasbunallah ve Ni'mel-Vekil (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir)" denilmesini tavsiye etmiştir.[1]

Böylece Kur'an, evrenin paramparça edilip yok edilmesinin veya değiştirilmesinin Allah'ın elinde olan ve bilinmeyen bir vakitte olduğunu hadislerde birtakım büyük ve küçük göstergeler bildirerek insanların değişik korku, endişe, kuruntu ve vesveselere kapılmasını engellemekte, kendisi için önemli olanın küçük kıyamet denilen kendi ölümü olduğunu ve bunun için hazırlıklı olması gerektiğine dikkat çekmektedir.

8.4. Ölüm Sonrası Nimetler veya Cezalar Hakkındaki Bilgisizlik Endişesi

İnsanın ölüm konusundaki endişelerinden biri de ölümden sonraki yani ahiret hayatının belirsizliği yanında özellikle bu hayatta sahip olunacak nimetler (veya cezalar) hakkındaki bilgisizlik olmaktadır.[2] Çünkü bilinmezlik ve belirsizlik başlı başına bir korku taşıyıcısıdır.[3] Bu bağlamda insanı korkutan, belki de ölümden çok, onu izleyecek olayların ulaşılamaz gizemidir. Çünkü insandaki hayal gücü boşluktan hiç hoşlanmamaktadır.[4]

Bu sebeple Kur'an ve hadisler, ahiretteki cennet, cehennem ve bu ikisindeki nimet ve cezalardan da söz ederek teselli sağlamaktadır.

Birkaç örnek vermekte fayda görmekteyiz. Kur'an'da cennet ve cennet nimetleri olarak *"İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onları da içinde ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz; orada ebedi olarak kalacaklardır. Ayrıca orada onlar için tertemiz eşler de vardır. Biz onları, serin ve hoş gölgeler altına alacağız"*,[5] *"...Her ne zaman kendilerine o cennetten bir meyve sunulsa 'Biz bunu daha önce de yemiştik' derler. Çünkü onlara dünyadaki nimetlerin benzerleri ikram*

---

(1) Tirmizi, *Tefsir'û Sureti* 39/6-7
(2) Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:161
(3) Krş. Pierre Mannoni , *Korku* s:23
(4) Krş. Pierre Mannoni, *a.g.e.*, s:27
(5) Nisa 4/57

edilmiştir. Orada tertemiz eşler verilecek ve hep orada kalacaklardır",[1] *"...ve hepsinden önemlisi Allah'ın hoşnutluğu vardır..."*[2], *"Takva sahiplerine vaat edilen cennetin özellikleri şöyledir: İçinde ırmaklar çağlar; meyvesi de gölgesi de devamlıdır..."*[3], *"Eşleriyle birlikte gölgelerdeki koltuklara kurulmuşlardır"*[4], *"Orada (cennette) koltuklara kurulmuşlardır; ne güneş sıcağı görürler orada, ne dondurucu soğuğu. Cennet ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkmış, meyveleri ise hemen koparılacak gibi eğilmiştir"*[5], *"...Orada canınızın çektiği her şey vardır; orada istediğiniz her şey sizindir..."*[6], *"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da bölük bölük cennete sevk edilirler. Oraya vardıklarında cennetin kapıları açılır ve bekçileri 'size selam olsun' derler. Tertemiz geldiniz. Orada ebediyen kalmak üzere girin"*[7] vb. ayetleri örnek verilebilir. Ayrıca cennette Me'va cennetlerinden[8], insanın babalarından (atalarından), eşlerinden ve soylarından iyi olanlarla görüşeceği Adn cennetlerinden[9] ve Firdevs cennetlerinden[10] de söz edilmektedir. Aynı şekilde müminlerin Allah'ı göreceği de ayetlerde[11] işaret edilen ve hadislerde[12] açıkça belirtilen cennetteki nimetlerdendir. Peygamber Efendimiz de bazı cennet nimetlerini şöyle dile getirmektedir: "Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Ben salih kullarıma öyle nimetler hazırladım ki, bunları ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de bunlar bir beşerin hatırına gelmiştir"[13], "Kapları ve içindeki eşyalar gümüşten olan iki cennet vardır. Kapları ve içindeki eşyalar altından olan iki cennet daha vardır. Adn cennetindeki müminlerle Rablerini görmeleri arasında Allah'ın yüzündeki azamet ve kibriya örtüsünden başka bir şey bulunmayacaktır"[14], "Kim Allah'a ve Resulü'ne iman eder, namazını dosdoğru kılar ve Ramazan orucunu tutarsa Allah onu cennetine koymayı kendine ilke edinmiştir. İster Allah yolunda cihat (hicret) etmiş olsun, isterse doğduğu topraklarda oturmuş olsun... Cennette yüz derece vardır, bunları Allah kendi yolunda cihat edenler için hazırlamıştır. Her iki derece arasındaki mesafe

---

[1] Bakara 2/25
[2] Ali İmran 3/15, Ayrıca bkz:Buhari, *Rikak* 51, *Tevhid* 38; Müslim, *Cennet* 9
[3] Rad 13/35
[4] Yasin 36/56
[5] İnsan 76/13-14
[6] Fussilet 41/32
[7] Zümer 39/73
[8] Secde 32/19, Necm 53/15
[9] Rad 13/23
[10] Kehf 18/107-108
[11] Kıyame 75/22-23, Mutaffifin 83/15, Yunus 10/26
[12] Müslim, *İman* 297-298; Tirmizi, *Tefsir* 10/1; Buhari, *Mevakit* 16, *Tevhit* 24; Müslim, *Mesacid* 211
[13] Buhari, *Bed'û'l-halk* 8, *Tefsir* 32/1; Müslim, *Cennet* 2-5
[14] Buhari, *Tefsir* 55/1-2, *Tevhid* 24; Müslim, *İman* 296

gökle yer arasındaki mesafe kadardır. Allah'tan dilekte bulunduğunuz zaman O'ndan Firdevs cennetini isteyin. Çünkü Firdevs, cennetlerin en yükseği ve en değerlisidir. Cennet ırmakları oradan kaynar. Rahman'ın (Allah'ın) arşı da onun üzerindedir"[1]. Peygamberimiz yine cehennemden en son çıkacak olan adama cennette dünyanın on misli yer verileceği bildirildikten sonra, "İşte, cennetlerin en aşağı seviyesinde bulunan adamın derecesi budur" buyurmuştur.[2] Şunu da bildirmektedir: "Cennette öyle büyük bir ağaç vardır ki, idmanlı bir at binicisi bile, onun bir ucundan diğerine yüz senede varamaz"[3]. Kur'an'ın ayrıca, Peygamberimize verildiğini ifade ettiği Kevser[4] vardır ki, hadisler bunun bir çok büyük bir havuz olduğu, tüm Müslümanlara ait olduğu, onun suyundan içecek kimsenin bir daha hiç susamayacağı gibi birçok güzel niteliklerden söz etmektedir.[5]

Cennet nimetleriyle ilgili şu iki hadisi de kaydetmede yarar görüyoruz: "Cennete ilk girecek kimselerin yüzleri, dolunay gibi parlak olacak. Onların ardından gireceklerin yüzleri, gökyüzündeki en parlak yıldız gibi parlak aydınlık olacak. Orada insanlar ne küçük ne büyük abdest bozarlar ve ne de tükürüp sümkürürler. Onların tarakları altındandır. Kokuları mis gibidir. Buhurdanlıklarında tüten hoş koku, cennetin hoş kokulu ağacındandır. Eşleri hurilerdir. Cennetliklerin hepsi de babaları Âdem'in şeklinde yaratılmış olup boyları altmış arşındır"[6], "Cennet ehli cennete girdikten sonra onlara bir nida edici şöyle seslenecektir: 'Artık sonsuz bir hayatınız var, asla ölmeyeceksiniz. Hep sağlıklı olacaksınız, asla hastalanmayacaksınız. Sonsuz bir gençliğiniz var, asla yaşlanmayacaksınız. Hep sefa süreceksiniz, asla üzülmeyeceksiniz"[7].

Kur'an, yine cennette hiç kin (ve dolayısıyla buna sebebiyet verecek kıskançlık vb.) olmayacağını da dile getirmektedir.[8] Ayrıca onlar arasındaki bir

---

[1] Buhari, *Cihad* 4, *Tevhid* 22
[2] Buhari, *Rikak* 51, *Tevhid* 36, Müslim, *İman* 308
[3] Buhari, *Rikak* 51, Müslim, *Cennet* 8
[4] Kevser 108/1
[5] Buhari, *Tefsir* 108/1, *Rikak* 53; Müslim, *Fezail* 25-45; Ahmed, *Müsned* 3/115,191,207,231,232,289
[6] Buhari, *Bed'û'l-Halk* 8; *Enbiya* 1; Müslim, *Cennet* 15
[7] Müslim, *Cennet* 22
[8] A'raf 7/43

sohbet ortamı da aktarılmaktadır.[1] Yine cennette yorulma, usanmanın da olmayacağı da ifade edilmektedir.[2]

Kur'an ve hadisler, kötüler ve inançsızlar için cehennem ve içindekilerden söz etmektedir. Kur'an'dan şu ayetleri örnek verebiliriz: *"İnkâr edenler bölük bölük cehenneme sürülür. Oraya vardıklarında, cehennemin kapıları açılır. Onlara 'Ebediyen kalmak üzere girin cehennemin kapılarından' denir. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!"*[3], *"Elbette o azgınların hepsinin buluşma yeri cehennemdir. Cehennemin yedi kapısı vardır. O azgınlardan kimin hangi kapıdan gireceği belirlenmiştir"*[4], *"Haydi cehennemin kapılarından bir daha çıkmamak üzere girin içeri!"*[5], *"Oraya atıldıklarında cehennemin gürleyişini işitirler ki, kaynayıp duruyor. Kâfirlere olan öfkesinden parçalanacak gibi! Her bir bölük oraya atıldıkça, cehennem bekçileri onlara sorar: 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' 'Evet' derler. 'Bize bir uyarıcı geldi. Ama biz yalanladık ve dedik ki: 'Allah'ın bir şey indirdiği yok; siz büyük bir şaşkınlıktasınız. Keşke dinleseydik' derler. 'Keşke akıl edebilseydik! Şimdi bu çılgın alevlere girenlerin arasında olmazdık"*[6].

Kur'an cehennem ehlinin yiyeceğinin, cehennemin dibinde biten, meyvesinin şeytanların başlarına benzediği ve karınlarını tıka basa dolduracakları Zakkum ağacı olduğunu[7], içeceklerinin de kaynar bir su olduğunu[8] bildirmektedir. Peygamberimiz bu Zakkum hakkında şöyle buyurmaktadır: "Zakkumun bir damlası yeryüzüne düşse, dünyada yaşayanların geçim vasıtalarını mahfederdi. Ya zakkumdan başka yiyeceği olmayanın hali nice olur?"[9].

Peygamberimiz, yine şöyle buyurmaktadır: "Dünyaya cehennem ehlinin irininden bir kova dökülecek olsaydı, pis kokusuyla dünya halkını perişan ederdi"[10], "Şüphesiz kıyamet gününde cehennemliklerin azabı en hafif olanı (Ebu Talip),

---

[1] Saffat 37/50-61
[2] Fatır 35/35, Buhari, *Umre* 11, *Menakıbû'l-Ensar* 20; Müslim, *Fezailû's-Sahabe* 71-72
[3] Zümer 39/71-72
[4] Hicr 15/43-44
[5] Nahl 16/29, Mümin 40/76
[6] Mülk 67/7-10
[7] Saffat 37/63-66
[8] Saffat 37/67
[9] Tirmizi, *Cehennem* 4; İbni Mace, *Zühd* 38; Ahmed, *Müsned* 1/300
[10] Tirmizi, *Cehennem* 4; Ahmed, *Müsned* 3/28,83

ayaklarının altına iki kor konulup da bu sebeple beyni kaynayan kimsedir"[1]. Peygamberimiz kâfirlerin canlarının azapla alınacağı ve onların ruhlarının göklere yükselmeyeceğini de bildirmiştir.[2]

Yine Peygamberimizin buyurduğuna göre cennete giren herkese, daha çok sevinip şükretmesi için cehennemdeki yeri gösterilecek ve kötü işler yapsaydı oraya gireceği kendisine hatırlatılacaktır. Cehenneme giren herkese de, daha çok üzülüp pişman olması için cennetteki yeri gösterilecek ve iyi işler yapsaydı oraya gireceği söylenecektir.[3]

Kur'an bir de iyilikleri ve kötülükleri birbirine denk olduğu için cennet ve cehennem arasında kalan fakat cennete girmeyi ümit eden, cennetlikleri ve cehennemlikleri yüzlerinden tanıyan ve Ashabu'l-A'raf (A'raf ehli) olarak isimlendirilen kimselerden de söz etmektedir.[4]

8.5. Dirilişin Hem Ruhsal Hem Bedensel Olacağı

Gerek yukarıdaki mükâfat ve ceza şekilleri, gerek Kur'an'daki *"Biz o suyla toprağa can verdik. Kabirlerden çıkışınız da işte böyle olacaktır"*[5], *"O gün yer yarılır, onlar hızla mahşer yerine koşarlar. Bu bizim için pek kolay bir toplayıştır"*[6] gibi ayetler, gerekse "kuyruk sokumu (acbü'z-zeneb) dışında insanın bütün bedeni çürüyüp yok olur. Yeniden yaratılma işi bundan başlar. Sonra Allah Teala gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölüler, bitkiler gibi yeniden canlanır"[7] gibi hadisler ve Mekkeli müşriklerin çürümüş kemikleri kim diriltecek şeklindeki itirazlarına onları ilk defa yaratan diriltecektir şeklinde cevap veren ayetler[8] dil, el ve ayakların insanın aleyhine şahitlik edeceğini anlatan ayetler[9] ateşte pişen derilerin yenileriyle değiştirileceğini[10] kaynar suların bağırsızları delik deşik edeceğini[11] vb. bildiren

---

(1) Buhari, *Rikak* 51; Müslim, *İman* 362-364
(2) Ahmed, *Müsned* 4/287-288, İbni Mace, *Zühd* 31
(3) Buhari, *Rikak* 51
(4) A'raf 7/46; Said bin Mansur, *es-Sünen* 5/144,147
(5) Kaf 50/11
(6) Kaf 50/44
(7) Buhari, *Tefsir* 39/3, /8/1; Müslim, *Fiten* 141
(8) Yasin 36/79
(9) Nur 24/24
(10) Nisa 4/56
(11) Muhammed 47/15

cehennem azabıyla ilgili ayetler Ahiretteki yeniden dirilmenin, ceza ve mükafatın sadece ruhsal değil aynı zamanda bedensel de olacağını göstermektedir.

Ahirette bedenin yeniden diriltilmesi ve ruhun ona geri dönmesi tenasuh inancını (reenkarnasyon) gerektirmez.[1] Çünkü tenasuh inancına göre ruhun değişik bedenlere girmesi dünyada olmaktadır ve ruhun olgunlaşması amaçlanmaktadır. Bizim bahsettiğimiz bedenin yeniden diriltilmesi veya ruhun ona dönmesi ahirette olmaktadır. Ayrıca tenasuh inancına göre dünyada iken ruh, farklı farklı bedenlere girmektedir. Bedensel yeniden diriltilişte ise eski bedenin biraz önce belirttiğimiz aczû'z-zenb (kuyruk sokumu) gibi bir takım asli parçalarının diriltilip birtakım ilaveler sözkonusu olmaktadır. Bu aynı zamanda dünyada iken varolan birtakım bedensel kusurların ahirette de devamını gerektirmemektedir. Çünkü bir insan çoçukluğundan yaşlılığına kadar nasıl ki bedensel olarak birtakım değişimler geçiriyorsa da birtakım eksiklikler ve fazlalıklar alıyorsa da biz o insan bedenini farklı bir insan saymıyorsak yeniden diriltilen bedende de birtakım değişimler olsa da asli parçalar devam ettiği için farklı bir insan sayılmamaktadır. Zaten insanı insan yapan da ruhtur. Beden, birtakım nimet veya cezanın algılanmasını sağlamaktadır. Bu açıklama bir insan bir insanı yediğinde bu ikisinin yeniden dirilmesi nasıl olacaktır? gibi sorulara da açıklık getirmektedir. Çünkü belirttiğimiz gibi diriltilecek olan asli parçalardır.

Ahiretteki yeniden dirilmenin ceza ve mükafatın bedensel olarak da olacağını bildiren ayetlerin temsili yani sembolik bir anlatım olduğu şeklindeki te'vil ve yorumlama şekilleri de geçerlilik arzetmemektedir. Çünkü Kur'an zaten sembolik anlatımların başına bunların sembolik olduğunu bildiren "mesel" gibi kelimeler getirmektedir.[2] Sözkonusu ayetlerde böyle kelimeler bulunmamaktadır. Ayrıca bu anlatımların sembolik olduğu Allah'ın "yed"(el), "vech" (yüz) gibi Kur'an'da bahsedilen müteşabih sıfatlarının kudret ve zat olarak te'vil edilmesine kıyas edilerek de ispatlanamaz. Çünkü "yed"in güç ve kudret, "vech"in zat olarak yorumlanması Arapça'daki mecazi kullanımlara uygundur ve bu anlamlarda da kullanılmaktadırlar. Ayrıca müteşabih sıfatların te'vil edilmesi yani zahiri öz anlamlarının dışında yorumlanmaları Allah'ın cisim veya bir bedenden oluşmadığı (çünkü bunların hudusu yani sonradan varolmayı gerektirdiği) gibi sorunlu akli gerekçeler ve Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini bildiren nakli gerekçeler ve zorunluluklar sonucu

---

[1] Gazali, *Tehâfütû'l-Felâsife,* Çeviri: Bekir Sadak s:232-235
[2] Örneğin; Bakara 2/17, 261, 264, 265...

olmaktadır. halbuki ahirette yeniden dirilmenin ceza ve mükafatın ruhsal olduğu kadar bedensel de olduğunu bildiren ayetlerin te'vil edilmesi yani gerçek anlamlarının dışına çıkarılmalarının zorunlu akli bir gerekçesi bulunmamaktadır. Ayrıca bunlar te'vil kabul etmeyecek çokluk ve açıklığa da ulaşmaktadırlar.[1]

8.6. Hayattaki İstek ve Arzuların Yeteri Kadar Doyurulmamış Olması Üzüntüsü

Ölümü istenilmez kılan sebeplerden birisi de hayatı istediği gibi değerlendirememe, fazla ve yüksek hedefler tesbit etme ve tesbit edilen bu hedeflere ulaşamama ve bunun neticesinde hissedilen başarısızlık duygusu[2], hayatı dolu dolu yaşama isteğidir. Bu neden gençlerde daha çok sözkonusu olmaktadır. Bu yüzden bir gencin ölümü toplumda daha fazla etkiye neden olmaktadır. Çünkü genelde genç yaştaki bir insan, henüz istek, arzularını gerçekleştirememiş, hayattaki nimetlerden istediği kadar yararlanmamış olmaktadır. Aynı şekilde kendilerini ölümden çok uzak gören, güçlü kuvvetli olduklarına inanan aşırı derecede güç düşkünü ve özsever (narsist) insanlarda da bu neden etkili olmaktadır. Ölüm hakkındaki diğer bir korku ve endişe nedeni de ulaşılan, tadına varılan, sahip olunan dünyevi nimetlerden ayrılma korkusudur. Zira herhangi bir şey insana ne kadar tatlı, mükemmel ve güçlü gelirse, bu şeyden ayrılma veya onun yok olması korkusu da o kadar fazla kaygı ve üzüntüye neden olmaktadır.[3] Bu neden, daha çok nimetlerden faydalanmış, onlara sahip olmuş yaşlılarda görünmektedir. Bu sebeple Peygamberimiz "Ademoğlu yaşlanır, kendisinde iki duygu ise gitgide gençleşir. Bunlar mal ve ömür konusundaki hırstır"[4] ve "Yaşlının kalbi iki duygu konusunda sürekli genç kalır. Dünya sevgisi ve istek, arzulardır"[5] buyurmaktadır.

Gördüğümüz gibi bu iki neden insandaki dünyevi istek ve arzularla ilgili olmaktadır. Yani istek ve arzulara henüz ulaşamamış olma ve onlara ulaştıktan sonra onlardan ayrılamama duyguları ölümden korkunun nedenlerindendir. Bu sebeple modern insan bu istek ve arzulara önceki dönemlere göre çok daha fazla doymuş, ve

---

[1] Gazali, *Tehâfütü'l-Felâsife,* Çeviri: Bekir Sadak s:229-232
[2] Faruk Karaca, *a.g.e.,* s:170
[3] Faruk Karaca, *a.g.e.,* s:167
[4] Tebrizi, *Mişkatül-Mesabih Emel ve Hırs,* 5270.
[5] Tebrizi, *a.g.e.,* 5271.

onları gerçekleştirme imkanları da daha fazla arttığı için ölüm konusunda daha da endişeli olmaktadır. Bu yüzden dinden de uzaklaştığı gibi ölüm korkusunu da bastırmak veya hiç aklına getirmemek için de kendini daha fazla eğlenceye vermektedir. Bu durum özellikle Batı medeniyetinin hakim olduğu yerlerde daha fazla geçerli olmaktadır. Bunu bilen Peygamberimiz "bu ümmetin düzelmesini sağlayan ilk faktör, yakin yani inanç konusundaki kesinlik ve zühd yani dünyevi istek arzularını küçümseyip uzak durmaktır. Bu ümmetin ilk bozulma nedeni de cimrilik ve dünyevi istek ve arzulara düşkünlüktür"[1] buyurmuştur.

İslam dini bu iki neden konusunda istek ve arzularla ilgili daha önce belirttiğimiz yollarla insanı ölüm karşısında teselli etmektedir. Bu yollardan birincisi Peygamberimizin belirttiği gibi insanın ne kadar yaşarsa yaşasın istek ve arzularının tamamına ulaşamayacağı zira insanın hedeflerinin sınırsız ve doyumsuz olmasının yanında ömrünün sınırlı olduğunun bildirilmesidir.[2] İkincisi, ölümün dünyevi hedeflere gönül bağlamayacak kadar yakın olduğunun ifade edilmiş olmasıdır.[3] Peygamberimiz bunu fiilleriyle göstermek için küçük abdestini bozduğunda, su yakın olduğu halde namaz için hemen teyemmüm alıyordu. Bunun sebebi sorulunca da "Nerden bileyim. Belki o suya ulaşamadan ecelim gelir" diyordu.[4] Ayrıca Peygamberimiz, insan ömrünün kısalığını ifade etmek için ümmetinin ortalama yaşının altmış yetmiş arası olacağını da çok azının bunu geçeceğini bildirmektedir.[5] Üçüncüsü, Kur'an'ın da belirttiği gibi dünya hayatının gelip geçisi olmasından dolayı değersiz olduğu,[6] ahiret hayatının sürekli ve sonsuz nimetlerle dolu olduğu için daha hayırlı olduğunun[7] bildirilmesidir. Peygamberimiz de "Eğer dünya Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, Allah kafire dünyadan bir yudum su bile içirmezdi"[8] buyurmaktadır. Kısacası insan dünya hayatı için değil, ahiret hayatı için yaratılmış olmaktadır. Bu sebeple dünyevi nimetlere, istek arzulara ulaşması gerekmediği gibi, onlara ulaştıktan sonra da kaybetmemesi de gerekmemektedir. Bu sebeple Peygamberimiz "Bu dünyada bir yabancı veya bir

---

[1] Tebrizi, *a.g.e.*, 5281.
[2] Tebrizi, *a.g.e.*, 5268, 5269, 5273.
[3] Tebrizi, *a.g.e.*, 5275.
[4] Tebrizi, *a.g.e.*, 5276.
[5] Tirmizi, *Daâvat* 102; İbn Mace, *Zühd* 27
[6] Zuhruf 43/35
[7] A'la 87/17, Duha 93/4
[8] Tirmizi, *Zühd* 13; İbn Mace, *Zühd* 3

yoldan geçen gibi ol ve kendini kabir ehlinden say!"[1] buyurmaktadır. Bu duyguyu sağlamak için de Peygamberimiz, kanaati yani verilen nimetlerle yetinebilmeyi,[2] zühdü yani dünya nimetlerini, ahiret nimetleriyle kıyaslayıp küçük görerek onları mükün olduğunca terketmeye çalışmayı fakat zühdün de psikolojik olduğunu yani zühdün fakir, dünyevi nimetlerden uzak yaşamak değil, istek ve arzuların kalbi olarak azaltılması olduğunu[3] bildirmektedir. Zira birçok fakirin dünyaya bağlılığı, bir çok zenginin dünyaya bağlılığından çok daha fazla olabilmektedir. Bu sebeple eline geçse gayri meşru yollarla da olsa dünyevi mal ve arzulara ulaşmak isteyebilmektedir. Bu sebeple İmam Malik zühdü helal kazanç ve dünyevi istek arzuların az tutulması olarak tanımlamıştır.[4] Çünkü helal kazanca da vesile olan şüphesiz dünyevi hedeflerin sınırlı tutulmasıdır.

Ayrıca Peygamberimiz ahiret hayatı ve nimetlerinin daha üstün ve asıl hedef olduğu bilincine sahip olmamız konusunda Allah'ı zikri, ibadeti, takvayı ve dini bilgi olarak bilinçlenmeyi ve bilinçlendirmeyi de tavsiye etmektedir.[5] Kısacası İslam'da ölüm, ahiret hayatına geçişin kapısı niteliğinde ve ahiret kavramının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda ölümü düşünen, onun ötesini de düşünmek zorundadır. Hal böyle olunca insanın bu dünyada yaptığı fiiller, bu düşüncenin etkisi altındadır ve bu düşünce aynı zamanda ahlaki değerlere de kaynaklık etmektedir.[6] Bu sebeple dördüncüsü, ölümün sıkça hatırlanmasıdır. Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: "Lezzetleri yok edici olanı, yani ölümü sukça hatırlayınız"[7]. Ayrıca müminlerin en akıllısının, ölümü çok anan ve ölümden sonrası için güzel hazırlık yapanlar olduğunu da ifade etmektedir.[8] Bu anlamda İslam dininde ölümü çokça anmak ve hatırlamak, ahireti düşünmek ve onun için hazırlık yapmak açısından olmaktadır. Yoksa ölümü, ölüm olması açısından sürekli düşünmek, elbette psikolojik rahatsızlığa ve karamsarlığa neden olacaktır.[9]

---

[1] Tebrizi, *a.g.e.*, 5274.
[2] Müslim, *Zekat* 125; Tirmizi, *Zühd* 35
[3] Tebrizi, *a.g.e.*, 5282.
[4] Tebrizi, *a.g.e.*, 5283.
[5] Tirmizi, *Zühd* 14; İbn Mace, *Zühd* 3
[6] Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* s:82
[7] Tirmizi, *Zühd* 31; İbn Mace, *Zühd* 31
[8] İbn Mace, *Zühd* 31
[9] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:64-65

8.7. Ölümün Mahiyeti ile İlgili Endişe

Ölüm ile ilgili endişe ve korkulardan biri de ölümün özünün ne olduğu, nasıl gerçekleştiği konusundaki belirsizlik olmaktadır.

Kur'an'ın ölümle ilgili detaylı ve direkt bilgiler vermediğini söylemek mümkündür.[1] Bunun birinci sebebi, Kur'an'ın genel itibariyle bir şeyin özünün ne olduğunu değil, bu şeyden amacın ne olduğu ve bununla ilgili olarak ne yapılması gerktiğini ifade etme şeklindeki metodudur. Bu şeyin özünün ne olduğunu kendi alanına bırakmaktadır. İkincisi, ölümün ruh ile ilgili olduğu, ruhun özünün ise ancak Allah tarafından bilindiği olmaktadır. Bu sebeple Kur'an'da *"Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: 'Ruh, Rabbimin emrindedir. Bu konuda size pek az bilgi verilmiştir'"*[2] buyurulmaktadır. Aslında insanı insan yapan, akıl, ruh, bilgi, irade, duygu vb. bütün şeylerin özü hakkında çok az bilgiye sahip olmaktadır. Zira "Nefsini bilen Rabbini de tanır"[3] hadisinde belirtildiği gibi bunların özünü kavradığında Allah'ı da kesin bir şekilde tanımış olacak ve bu durumda da deneme, sınama durumu ortadan kalkmış olacaktır. Ayrıca bu şekilde insanın Allah karşısındaki acizliği vurgulanmak istenmiştir.

8.8. Ölümün Gerçekleşmesi Anındaki Acı ve Izdırap Endişesi

İnsanı ölüm korkusuna düşüren nedenlerden biri de ölümün gerçekleşmesi anında duyulacak acı ve ızdırap endişesi olmaktadır.[4] Bu yüzden Peygamberimiz bile, ölümü anında yanında bulunan su kabında elini ıslatıp yüzüne sürerek "Ölümün şiddet ve baygınlıklarına karşı bana yardım et Allahım" diye dua ederek[5], ölüm anında çekilen ızdırapların zorluğuna dikkat çekmiştir. İmam Gazali(h.ö.505), ölüm anında duyulan acıyı tasavvur etmemiz için şunu düşünmemizi ister: bütün vücuda yayılan her maddi acıda, acı duyan organa can veren ruh, bu defa doğrudan doğruya kendisi acıya maruz kalmaktadır. Demek ki, bedenin bütün uzuvlarını ilgilendiren

---

[1] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:59
[2] İsra 17/85
[3] Aclunî, *Keşfû'l-Hafa,* 2/262
[4] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:158
[5] Tirmizi, *Cenaiz* 8

can çekişme, ruhun tamamını etkisi altına alan bir ızdıraptır. Böylece ölüm kılıç darbesinden bile daha ileri ve son derece acı verici olabilir.[1]

Bu konuda Kur'an, insanın dünyadaki inanç ve davranışlarının ölüm anındaki kolaylık ve ızdırabını belirleyeceğini ifade ederek[2] teselli sağlamaktadır. *"Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten nerdeyse onlara birazcık meyledecektin. O zaman hiç şüphesiz sana, hayatın ve ölümün sıkıntılarını (ızdıraplarını) kat kat tattırırdık"*[3] ayeti bunu ifade etmektedir. *"Melekler o kafirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak ve 'cehennemin yakıcı azabını tadın' diyerek o kafirlerin canlarını alırken onların halini bir görseydin"*[4], *"...Sen o zalimlerin can çekiştikleri ve meleklerin onlara ellerini uzatarak 'çıkarın şu canlarınızı! Allah hakkındaki gerçek dışı sözleriniz ve O'nun ayetlerini büyüklük taslayıp kabul etmeyişiniz yüzünden bugün perişan eden azapla cezalandırılacaksınız' dedikleri zaman onların halini bir görsen"*[5] vb. ayetlerde başta kafirler olmak üzere kötü davranışlarda bulunanların ölümünün zor ve ızdıraplı olacağı, *"Fakat ölen kişi Allah'a yakın olanlardan ise ona rahatlık, güzel rızık ve naim cenneti vardır"*[6] ve *"Bunlar meleklerin pak ve asude olarak canlarını alacakları kimselerdir"*[7] gibi ayetlerde de inanan ve iyi davranışlarda bulunanların ölüm süreçlerinin kolay ve rahat olacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca inanmayan insanlara ölüm meleği Azrail'in çok korkunç bir şekilde, inanıp iyi amel işleyenlere ise gayet hoş bir insan şeklinde geleceği konusunda da rivayetler bulunmaktadır.[8] Şöyleki, Peygamberimiz uzun bir hadiste, bir mümin öleceği zaman, yüzleri güneş gibi parlayan meleklerin ellerindeki cennet kefeni ve cennet kokularıyla onun yanına geleceğini, ölüm meleği ona "ey güzel can! Allah'ın affına ve rızasına kavuşmak üzere artık çık" deyince canının bir damla su gibi akıvereceğini, meleklerin o canı cennet kefenine sarıp güzel kokular sürdükten sonra ayetlerde belirtildiği üzere Allah'ın huzuruna çıkaracaklarını, Allah'ın "kulumun amel defterini İlliyun'a kaydedin" buyurduktan sonra onu tekrar yeryüzüne götürmelerini emredeceğini, sonra da onu alıp cennete bakan, içine cennet kokuları dolan ve ufuklar boyunca genişleyen kabrine götüreceklerini, iyilik ve ibadetlerinin de güzel yüzlü bir insan

---

(1) Gazali, *İhyau Ulumid-din*, 4/958-959
(2) Razi, *a.g.e.*, 14/209
(3) İsra 17/74-75
(4) Enfal 8/50
(5) En'am 6/93
(6) Hadid 57/88-89
(7) Nahl 16/32
(8) Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:96

şeklinde yanına gelip kıyamete kadar ona arkadaşlık edeceğini söylemiş, buna karşılık Allah'ı inkar eden kimsenin canını çirkin yüzlü meleklerin "ey pis can! Allah'ın öfke ve gazabına uğramak üzere çık" diyerek azapla alacaklarını, ruhunun göklere çıkamayacağını, Cenabı Hakkın onun amel defterinin ise Siccin'e kaydedilmesini emredeceğini ve kabrinde ona kıyamete kadar azap edeceğini haber vermiştir.[1]

8.9. Ölümle İlgili Diğer Bazı Endişe ve Korkular

Bu hadiste, insanın güzel amellerinin kabirde güzel bir insan şekline dönüştürülüp haline getirilerek kıyamete kadar onunla kalmasının ifade edilmesi insanın öldükten sonra yalnızlık çekeceği şeklindeki endişesi[2] konusunda bir teselli sağlamaktadır. Öldükten mezara girinceye kadarki kısımda ise İslam dininin cenazeye katılmayı teşvik etmesi insanın bu kısımdaki yalnızlığını gidermeye yönelik bir amaç taşıyabilmektedir.[3] Elbette cenaze namazının farzı kifaye kabul edilmesi, ve mezara kadar ölen kişiyle gidilmesinin teşvik edilmesinde bunların yapacağı dua ve istiğfarların ölüye fayda vermesi de en önemli amaç olmaktadır. Zira İslam alimlerinin çoğunluğu ölü için yapılan dua ve istiğfarların ölüye fayda verdiği konusunda hemfikirdir. Elbette dua sadece müslüman ölülere yapılabilir.[4]

Ölüm ile ilgili diğer bir endişenin nedeni de geride bırakılan özellikle küçük çocuklar konusunda tasalanma olmaktadır.[5]

Bu konuda Kur'an, insanın da çocuklarının rızkının da Allah'a ait olduğunu[6] ifade ederek teselli etmektedir. *"İhtiyaçtan kurtaran da O'dur, zengin eden de"*[7] ayeti vb.de bunu açıkça ifade etmektedir ki, bu konu rızık konusunda teselli ile ilgili konuda açıklanmıştı.

---

(1) Ahmed, *Müsned* 2/364-365, 4/287-288; İbni Mace, *Zühd* 31; Nesai, *Cenaiz* 9
(2) Engin Gençtan, *Varoluş ve Psikiyatri,* s:173-174
(3) Bu anlamda bkz: Faruk Karaca, *a.g.e.,* s:278
(4) Uludağ, *a.g.e.,* s:11-12
(5) İbn Sina, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş,* s:7-8
(6) En'am 6/151, İsra 17/31
(7) Necm 53/48

Tarih boyunca birçok yetim ve öksüzün ne kadar başarılı oldukları hatta tarihin yönünü değiştirdikleri bir gerçektir. Şüphesiz ki onların başında Yüce Peygamberimiz gelmekteir. Bu sebeple İmam Şafii, Peygamberimize hitapla söylenen *"O seni yoksul bulup zengin etmedi mi?"*[1] ayetini Kur'an'daki (dünyevi olarak) en umut verici ayet olarak kabul etmektedir.

Geride bırakılan çocukların ve aile fertlerinin ölen kişiyi özleyecekleri şeklindeki endişenin[2] ise tesellisi yine şüphesiz ki Ahiret hayatı ve orda mümin insanın mümin çocuklarıyla olacağı şeklindeki islami inançtır.

İnsanların ölüm korkusu toplumda uğursuzluk gibi birçok batıl inancın da sebebi olmaktadır. Mesela bazı hayvanlar ve olaylar ölümün habercisi olarak kabul edilmiştir. Mesela baykuş, özellikle ülkemizde ve dünyanın birçok yerinde, ölüm getireceğine en çok inanılan kuştur. Sesinin ve yüzünün sevimsizliği, yıkıntılar ve terkedilmiş yerlerde yuva yapması, bu inancın temelinde yatan unsurlardır. Karga da ötüş biçimi, yeri ve zamanıyla ölüm habercisi olarak algılanmaktadır. Köpek de sadece yalınkat ulumasıyla değil, uluma biçimi, zamanı, uluduğu yer ve yöne göre aynı şekilde değerlendirilmektedir. Yine bazı yerlerde evde ve ev eşyalarındaki 'gıcırdama', 'çatırdama', 'kütüleme', 'kırılma' ve 'çatlama' gibi fiziksel olaylarla, beklenmedik zamanlarda 'kapı ve pencerelerin çalınması' ölümle birlikte başka felaketlerin de yaklaştığına işaret sayılmaktadır. Mesela bazı bölgelerde oturma odasının kapısı kendiliğinden açılırsa, ölüm ev halıkndan birisini hemen alıp götürecek şekilde yorumlanmaktadır.[3]

Hatta Kur'an, eski bazı toplumların yüce insanlar olan bazı Peygamberleri bile başlarına gelen felaketlerin sebebi olarak uğursuz saydıklarını haber vermektedir.[4] Günümüzde bazılarınca İslam dininin müslümanlarının geri kalmışlığının sebebi sayılması da uğursuzluk inancının bir tezahürü olmaktadır.[5]

---

[1] Duha 93/8
[2] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:172
[3] Başka örnekler için bkz: Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:102-103
[4] Mesela A'raf 7/131, Neml 27/47, Yasin 36/18-19
[5] Bu anlamda bkz: Hac 22/11, Yasin 36/18-19

Bu konuda İslam dini, insanı üç şekilde teselli etmektedir. Birincisi uğursuzluğun anlayışının yanlış bir inanç olduğunu ifade etmesidir. Peygamberimiz İslam'da uğursuzluk anlayışının bulunmadığını,[1] uğursuzluğa inanmanın şirk olduğunu kesinlikle belirtmiştir.[2] yine Peygamberimiz ümmetinden yetmiş bin kişinin hesapsız azapsız cennete gireceğini haber vermiş ve bunların "büyü yapmayan, yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve rablerine güvenenler" olduğunu belirtmiştir.[3] Ancak bir şeyleri uğursuz sayma evrensel psikolojik bir duygu olup az çok her insanda bulunduğundan Peygamberimiz bu duygunun en azından insanı birtakım işlerinden alıkoymaması gerektiğini ifade etmiştir.[4] Yani kalpta, psikolojik olarak varsa bile, uygulamaya, fiiliyata ve söze girmemelidir. Zira İslam, söze veya fiile dökülmeden kalpte kalan günahların sorumluluğunun olmadığını bildirmektedir.[5]

Kur'an, aslında uğursuzluk anlayışının, insanın başına gelen iyilikleri kendi nefsinden bilmesi, felaketleri, başarısızlıkları ise başkalarından bilmesi şeklindeki kibir ve nankörlük[6] duygusu, doğal normal çarelere başvurmayıp hemen ümitsizliğe kapılması[7] gibi duygularından kaynaklandığına işaret etmektedir. Bu sebeple Kur'an *"Onların uğursuzluk saydığı şey, kötü işlerine karşılık Allah'ın verdiği bir cevaptır..."*[8], *"Sizin uğursuzluğunuz Allah katında yazılı amellerinizden gelmektedir"*[9] ve *"Uğursuzluğunuz kendinizdendir..."*[10] buyurmaktadır.

İkincisi, her türlü nimet ve belanın Allah'tan geldiğinin[11] O'nun herşeyden haberdar olduğunun[12] dolayısıyla hiçbir zarar veya ölümün onun izni olmadan gelmediğinin ve O'na sığınılması gerektiğinin[13] ifade edilmesidir. Bu sebeple Peygamberimizin eşeğin anırmasının, köpeğin ulumasının şeytanı veya görmediğimiz bir takım şeyleri görmelerinden kaynaklandığını, böyle bir durumda

---

(1) Buhari, *Tıb* 19, 43-45; Müslim, *Selam* 102, 107, 110
(2) Ebu Davud, *Tıb* 24; İbni Mace, *Tın* 43; Ahmed, *Müsned* 1/389,440
(3) Buhari, *Rikak* 50; Müslim, *İman* 374
(4) Müslim, *Mesacid* 33
(5) Tebrizi, *a.g.e.*, 63.
(6) Nisa 4/78, Şura 42/48
(7) Rum 30/36
(8) A'raf 7/131
(9) Neml 27/47
(10) Yasin 36/18-19
(11) Nisa 4/78
(12) En'am 6/13
(13) Mümin 40/56

"euzu billahi mineş şeytanir racim" deyip Allah'a sığınılmasını, horozun ötmesinin ise bir meleği görmüş olmasından kaynaklandığını böyle bir durumda Allah'tan istekte bulunmamızı tavsiye etmesi[1] bu kabildendir.

Üçüncüsü, insanın dünyevi konularda yapılması gereken şeylere başvurması, elinde olmayan yer, zaman ve durumlarda ise Allah'a güvenmesi ve bir takım dualarda bulunması tavsiye edilmektedir. Bu sebeple Peygamberimiz "akşama ve sabaha erdiğinde ihlas ile muavvizeteyni (felak ve nas sureleri) üçer defa okumak, her türlü kötülükten korunman için yeter" buyurmaktadır.[2] Kendisi de her gece yatağına yatmadan önce ihlas ve muavvizeteyni ellerini birleştirerek okur ve ellerine üfler ve başından, yüzünden ve vücudunun ön kısmından başlayarak, ellerinin yetişebildiği yerlere kadar sürer, vücudunu bu şekilde üç defa meshederdi.[3] Peygamberimiz hastalandığında da kendisine muavvizeteyni okur üflerdi, rahatsızlığı artınca Hz. Aişe(h.ö.57) ona bunları, bereketini umarak kendi eliyle Peygamberimizin vücudunu meshederdi.[4] Aynı şekilde Hz. Aişe, Peygamberimizin, ailesinden biri hastalandığında ona muavvizeteyni okuyup üflediğini söylemektedir.[5]

Özellikle müslümanlar için ölüm korkusunun bir nedeni de son nefesi müslüman olarak verememek, yani su-i hatime (kötü son) olmaktadır.[6] Çünkü İslama göre hiç kimse, hüsn-ü hatimeden yani iyi sondan emin olamaz. Bu yüzden Peygamberler bile bundan kaygı duymuşlardır. Zira İslam inancına göre insanın son nefesini imanlı veya imansız olarak vermesi, son derece büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü İslam'a göre insanın öte alemdeki geleceği, bu dünyadan imanla ayrılıp ayrılmamasına bağlıdır. Nitekim günahkar da olsa, insanın son nefesini mümin olarak vermesi, cezasını çektikten sonra cennete gideceği şeklinde yorumlanmaktadır. Aksi durumda kafir olarak ölmek ise ebedi olarak cehennemde kalmak manasına gelmektedir.[7]

---

[1] Nevevi, *Ezkar* 809, 810.
[2] Ebu Davud, *Edep* 101; Tirmizi, *Daâvat* 116; Nesai, *İstiaze* 1
[3] Buhari, *Fezailû'l-Kuran* 14, *Tıb* 39; Ebu Davud, *Edeb* 97-98; Tirmizi, *Daâvat* 21
[4] Buhari, *Fezailû'l-Kuran* 14; Müslim, *Selam* 51; Malik, Muvatta *Ayn* 4
[5] Müslim, *Selam* 50
[6] Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:159
[7] Buhari, *Cenaiz* 1

İslam dini bu kaygı konusunda ümit-korku arasında bırakmaktadır. Zira Peygamberimiz, hayatının sonuna kadar iyilikler işlemiş bir insanın aniden inançsızlığa düşerek veya çok kötü bir eylemde bulunarak kötü bir sonla ölebileceğini, hayatının sonuna kadar hep kötülükler işlemiş bir insanın bir anda tevbe ederek veya çok önemli güzel bir fiil işleyerek iyi bir sonla ölebileceğini ifade etmektedir.[1] Biraz önce belirttiğimiz gibi insanın sonunun iman, amel konusunda belirsiz bir durumda bırakılmasının nedeni sürekli iyilikler işlemiş bir insanın bu geçmiş iyiliklerine güvenerek gevşemesini, sürekli kötülükler işlemiş bir insanın bu geçmiş kötülüklerine Bakarak umutsuzluğa kapılıp kendini tamamen günahlarına vermesini engellemek olmaktadır. Böylelikle insanın umut-korku dengesi içinde ibadet, zikir konusunda canlılığını kaybetmemesi amaçlanmaktadır. Ancak Kur'an müslüman olarak ve iyi bir sonla ölmek için iki şey önermektedir. Birincisi, *"Kim bağışta bulunur ve kötülükten sakınırsa ve en güzel olanı (cenneti veya kelime-i tevhidi) doğrularsa, biz ona iyilik yolunu kolaylaştırırız. Ama kim cimrilik eder ve kendisini Allah'a nuhtaç görmezse ve en güzel olanı yalanlarsa, ona da kötülük yolunu kolaylaştırırız"*[2] ayetinde vurgulandığı üzere infak, iman vb. güzel davranışlara devamlılıktır. İkincisi, Hz. Yusuf'un Allah'a *"müslüman olarak canımı al ve beni salih kullarının arasına kat!"* diye dua etmesi[3] gibi iyi bir son için sürekli dua etmektir. Kısacası kulun hem güzel fiillerde bulunması hem de Allah'a dua ederek güzel bir sonla sonuçlandırmasını istemesidir.

Ölüm korkusunun en etkili nedenlerinden ve yine daha çok müminlerde bulunan biri de insanın dünyada yaptığı kötülükler yüzünden ahirette cezalandırılacağı korkusudur.[4] Kur'an'da *"Fakat ellerinin yapıp öne sürdüğü şeylerden dolayı onlar ölümü asla istemezler"*[5] ayetinde bu vurgulanmaktadır. Bu konu daha sonra günahlar konusunda teselli konusunda işlenecektir.

Hatta ahirette günahlar yüzünden cezalandırılma korkusundan dolayı bazı iyi insanlar daha fazla günaha girmemek için bir an önce ölmeyi talep edebilmektedirler. Zira Hz. Peygamber, insanların en hayırlısının ömrü uzun olup da amelleri de güzel

---

[1] Nevevi, *el-Erbain,* 4. hadis
[2] Leyl 92/5-10
[3] Yusuf 12/101
[4] Faruk Karaca, *a.g.e.,* s:172; Gazali, *İhya* 4/1042
[5] Bakara 2/94-95

olan olduğunu, insanların en kötüsünün ömrü uzun olup amelleri çirkin olan olduğunu bildirmektedir.[1]

Din, bu konuda insanı, ahiretteki mükafatın çokluğunun dünyadaki güzel amellerin fazlalığına bağlı olduğunu, güzel amellerin fazlalığının da bir aracının ömrün uzun olması olduğunu ifade ederek teselli etmektedir.

Peygamberimiz bu konuda "Sizden hiçkimse ölümü istemesiz. Çünkü o kişi ya iyi bir insandır, böylelikle (uzun yaşayarak) iyiliklerini artırabilir. Ya da kötü, günahkar bir insandır, böylelikle (uzun yaşadığı takdirde) tevbe edip, telafi sağlayabilir"[2] demektedir. Gerçekten de genelde insanlar yaşlandıkça inanca ve ibadetlere daha fazla sarılabilmektedirler. Bu gerçek *"Düşünüp de ibret alacak olan kimseye yetecek kadar bir ömrü biz size vermedik mi?... "*[3] ayetinde dile getirilmiştir. Zira İbn Abbas bu ömrün altmış yaş (ve üstü) olduğunu dile getirmektedir.[4]

Yine Peygamberimiz, yanına gelip müslüman olan üç kişiden iki tanesinin bir önce diğeri sonra olmak üzere şehit olan, bu üç kişiden en son ölen, yatağında öldüğü halde cennette öncelikli, akabinde sonradan şehit olan, en sonunda da daha önce şehit olan görülmesinin nedenini en son ölenin daha uzun yaşaması vesilesiyle tesbih, tehlil ve tekbir gibi amelleri daha fazla yaptığına bağlamaktadır.[5] Yine Peygamberimiz, doğumundan ihtiyar olduğu halde ölümüne kadar ömrünü ibadetle geçirmiş bir insanın bile kıyamet gününde bu ibadetlerini küçük göreceğini, bu yüzden mükafatını ve sevabını arttırma amacıyla dünyaya tekrar geri gönderilmeyi isteyeceğini bildirmektedir.[6]

Ayrıca Peygamberimiz "Mümine, ömrü hayırdan başka bir şey arttırmaz..." diyerek[7] bir nevi garanti de vermiştir.

---

(1) Tebrizi, *a.g.e.*, 5285.
(2) Nevevi, *a.g.e.*, 584.
(3) Fatır 35/37
(4) Tebrizi, *a.g.e.*, 5292.
(5) Tebrizi, *a.g.e.*, 5293.
(6) Tebrizi, *a.g.e.*, 5294.
(7) Nevevi, *a.g.e.*, 584.

Ancak her insan ömrü arttıkça günahlarını azaltıp, sevaplarını arttırma konusunda kendisine güvenmeyebilir. Bu anlamda Peygamberimiz "Bir kimse başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka bir şey diyecekse 'Allahım hayat benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat. Benim için ölüm daha hayırlıysa beni öldür' desin"[1] buyurmaktadır. Bu sebeple bazı İslam alimleri, bu hadise dayanarak dünyevi bir bela ve sıkıntıdan dolayı ölümün talep edilmesini mekruh, dini bir fitne ve günah korkusundan dolayı ise istenilmesini caiz ve mubah görmüşlerdir. Ömer bin Abdulaziz(h.ö.101) ve İmam Şafii(h.ö.204) gibi bazılarının bu durumda ölümün istenilmesini müstehab görmesi Peygamberimizin dini fitneden korkan herhangi birisine ölümü temenni etmesine yönelik bir tavsiyede bulunmadığı için pek doğru görünmemektedir.[2]

[1] Nevevi, *a.g.e.*, 585. *Ezkar* 390.
[2] İbn Allan, *a.g.e.*, 3/23

2. BÖLÜM

İNANÇ KONUSUNDA TESELLİ

A. YALANLANMA VE AŞAĞILANMA KARŞISINDA TESELLİ

Müminler, Allah'a inananlar, somutun arkasında soyuta uzanabilme, normal duyu organlarıyla algılayamazlarsa da aklın ve fizik kanunlarının gereği bu evreni ve mükemmel düzeni var eden yüce bir Yaratıcının varlığına inanma şerefine sahip olmaktadırlar.

Fakat özellikle modern çağlardan itibaren birçok inanmayan kimse Allah'a inanmayı bir ilkellik olarak kabul etmiş, insan düşüncesinin toplumsal boyutta evrimleştiğini ve dinin, inancın ancak ilk toplumlar gibi ilkel, geri kalmış insanlarda söz konusu olabileceğini, modern, ileri, aydın insanların dini açıklamalara ihtiyaç duymadığını belirtmişlerdir. Mesela Saint-Simon(ö.1825), toplumun üç evreden geçerek evrimleştiğine inanıyordu: Bunlar "teolojik(hayali, din bilimsel)", "metafizik (soyut)" ve "pozitivist (bilimsel, olumlu)" evrelerdi.[1] İşte Augusto Comte(ö.1842), esas olarak Saint-Simon'dan türeyen ve Condorcet(ö.1794) (İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı) ile Fransız iktisatçı Anne Turgot(ö.1781) gibi bir iki düşünürden daha alınmış kavramlarla zenginleştirerek[2] bu teolojik, metafizik, pozitivist döngüsünü şöyle açıklar: "İnsan düşüncesinin birinci evresini oluşturan din bilimsel durum insanın doğa olaylarını merak ettiği, öğrenmek istediği, ancak bu çabasında aşkın açıklamalara yöneldiği, bunu yaparken gizemcilikte takılıp kaldığı bir durumdur. Bu dönem de kendi içinde fetişçilikten çok tanrılılığa ondan da tek tanrıcılığa bir gelişim safhası içerir. Bu durumda doğaüstü varlıklar ya da tanrılar tüm açıklamaların temeline yerleştirilmiştir. İmgelemin usu aştığı, kat kat geride bıraktığı bu ilk durumda en yetkin gelişim noktasını Katoliklik oluşturur. Metafizik dönemde metafizik bütünlüklerin incelenmesine yönelmiştir; bu metafizik durum mutlak bilginin amaçlanmasıyla belirgindir. Bu durumda da imgelem usa(akla) egemendir; ancak daha yetkin, daha bütünsel açıklamalara

---

[1]Martin Seymour-Smith, *"Yüzyılların Yüz Kitabı"* s:383 Çeviren: Özden Arıkan
[2] Martin Seymour-Smith *a.g.e.*, s:383

ulaşılmıştır. Pozitivist dönemde ise "mutlak araştırması" bırakılmış, bilgide yalnızca 'göreli'nin peşine düşülmüştür. Bundan böyle ele alınan şey yalnızca deney olgularıdır, somut ilişkilerdir, bu olguların yasalarla bağıntısıdır. Gözlem, yöntemin temelini oluşturmaktadır ya da araştırmanın başlıca yöntemi durumuna gelmiştir. Bu son durumda insan düşüncesi, mutlak kavramlara ulaşmanın olanaksızlığını görerek, evrenin kökenini ve amacını araştırmayı, olguların öz nedenlerini aramayı bırakır ve usavurmayla gözlemi bir arada kullanarak yalnızca olguların etkin yasalarını yani onların değişmez ardışıklık ve benzerlik ilişkilerini ortaya koymaya yönelir.[1]

Gördüğümüz gibi bu şekilde düşünmek, inancın, dinin, geri kafalılığının, ilkelliğin bir eseri olduğunu söylemek Allah'a inananlarını aşağılamaktır. Allah, Kur'an-ı Kerim'de bunu şöyle belirtiyor: *"Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiğinde 'Biz hiç, sefihlerin(akılsız ve ahmak kişilerin) iman ettikleri gibi iman eder miyiz?' derler. Biliniz ki, sefihler(akılsızlar) ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler."*[2] Bu ayette inanmayanlar kendilerini üstün ve aydın, akıllı bir ileri sınıf sayıyorlar inanan insanlar ile olan eşitliği kabul etmiyorlar, inananları aşağılıyorlar. Allah da bu durum karşısında inananları teselli ediyor asıl akılsızların inanmayanlar olduğunu vurguluyor. Burada aklı zayıf anlamında kullanılan "sefih" kelimesi, Arapça'da cahil, zayıf görüşlü, kendisine neyin menfaatli neyin zararlı olduğunu bilmeyen, malında tasarruf konusunda sürekli zarar eden anlamında kullanılır.[3] Allah asıl sefihlerin inanmayanlar olduğunu çünkü bunların dinin inanmanın kendileri için daha yararlı olduğunu bilmediklerini, sadece dünya hayatını göz önüne alarak hayvanî bir yaşam tarzı seçerek zarar ettiklerini fakat bunun farkında olmadıklarını söylüyor. Ayrıca insanların iman ettiği gibi özünde de inanmanın insan olmanın bir eseri ve özelliği olduğu vurgusu yatıyor.[4] Çünkü insan ve diğer canlılar arasında büyük bir fark olarak hayvan psikolojisinde uzmanlaşmış olan araştırmacılar, içgüdüleriyle hayatlarını devam ettiren hayvanlardan, zihinsel olarak gelişmiş en olanların bile, sadece yaşanılan anı algıladıklarını, geleceğin ve mümkün olan şeylerin onlar için hiçbir mana teşkil etmediklerini bildirmektedirler. İnsan ise şuurlu ve soyutlama kabiliyetine sahip bir varlık olmasından dolayı maziyi yaşamak (ve düşünmek) imkânına sahip olmasının yanında geleceğe de istikamet

---

[1] Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi 3*, s:267, 268
[2] Bakara 2/13
[3] İbn Cerir et-Taberi, *Cami'ul-Beyan ün Te'vili Ay'il-Kur'an*, 1/170
[4] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/212

verme durumundadır.[1] Dolayısıyla nereden ve nasıl geldiğini düşünmek, ne amaçla var olduğunu sorgulamak gibi mazi ile ilgili durumlar ve öldükten sonra nereye gideceğini, nasıl bir durumda olacağını merak etmek gibi gelecekle ilgili durumlar insana özgüdür. İnsan bunları düşünür ve bir inanç sistemine ulaşır ve bununla da hayvanlardan ayrılır.

Bu ayet Hz. Muhammed'e dilleriyle inandıklarını söyledikleri halde kalplerinde inanmayan münafıklar hakkında inmiş olsa bile[2], tarih boyunca inananları aşağılayan kimseler için de geçerli olduğu açıktır.[3]

Kur'an'ın *"Kâfir olanlar (inançsızlar) için dünya hayatı cazip kılındı. (Bu yüzden) onlar iman edenler ile alay ederler. Oysaki (iman edip) inkârdan sakınanlar kıyamet gününde onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız lütufta bulunur"*[4] ayetinde de Allah inanmayanların, inananlarla birkaç sebepten dolayı alay ettiklerini ifade eder ve bunlara cevap vererek müminleri teselli eder. Birinci alay sebepleri inananların dünya lezzetlerini terk etmeleri, birçok zorluk ve meşakkate katlanmalarıdır. Allah buna şöyle cevap vererek inananları teselli ediyor. Eğer insan için asıl amaç olan ahiret hayatı olmasaydı inanamayanlar bu alaylarında haklı olurlardı. Fakat insan asıl ahiret hayatı için yaratılmıştır. Dünya lezzetleri geçici ve sınırlı ahiret yani öte dünya lezzetleri sınırsız ve sonsuzdur. Müminler, ahiretteki sonsuz ve büyük nimetlere kavuşmak için dünya lezzetlerini terk edip birçok zorluğa katlanıyorlar. İnanmayanlar ise ahireti kabul etmedikleri için dünya lezzetlerine saplanıp kalırlar, gereği gibi düşünemeyip asıl yaratılış amaçlarını unuturlar dolayısıyla asıl akılsızlar inanmayanlardır. İnanmayanların ikinci alay sebebi inananların düşündüğünü doğru olması durumunda hiçbir inananın dünyada zor durumda ve fakir olmaması hiçbir inanmayanın dünyada iyi ve zengin durumda olmaması gerektiği şeklinde düşünmeleridir. Allah buna da şöyle cevap vererek müminleri bu konuda teselli eder. Bir insanın dünyada rahatlık ve zenginliği onun hak ve doğru üzere olduğunu, fakirliği de onun yanlış ve batıl üzere olduğunu göstermez. Allah asıl amaç olmayan bu dünyada inanan inanmayan farkı

---

[1] Faruk Karaca,, *Ölüm Psikolojisi,* s:18
[2] Elmalılı, *a.g.e.,* 1/213-214; Et-Taberi, *a.g.e.,* 1/170-171
[3] Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an,* 1/42
[4] Bakara 2/212

gözetmeksizin istediğine istediği rızkı verir, asıl amaç olan ahirette ise iman edenler sonsuz rızık ve bolluğa kavuşacaklardır.[1]

Genel müminler için geçerli olan bu aşağılanma durumu günümüzde Yahudi ve Hıristiyanların gerçek müminleri temsil eden Müslümanlara yani Hz. Muhammed'e inananlara karşı tavırlarında da geçerlidir. Bu sebeple özellikle Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından gerek inanç[2] gerekse birtakım ibadetler[3] açısından alaya alınmaları aşağılanmaları[4] konusunda teselli edilmeleri birkaç şekilde yapılır. Birincisi bunların yaptıkları ve inandıkları kötülükler sayılarak asıl aşağılanması ve alay edilmesi gerekenlerin bunlar olduğu ifade edilir.[5] Bu kötü vasıfları şöyle sıralanır: (Aslında birbirlerinin dinini kabul etmedikleri halde[6]) özellikle günümüzde olduğu gibi Müslümanlara karşı birbirlerinin tarafını tuttukları[7], tarihte Allah tarafından lanetlendikleri, gazap edildikleri ve aralarından maymunlar, domuzlar ve tağuta (Allah dışındaki varlıklar, fikirler) tapanlar çıkarıldıkları[8], birçoğunun menfaatleri gereği Müslümanlara karşı iki yüzlülük ettikleri[9], günah, düşmanlık ve haram yemede yarışmaları (özellikle günümüz bunun en büyük şahididir)[10], din adamları ve âlimlerinin onların günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten alıkoymadıkları[11], Peygamberimiz dönemi Yahudilerinin Allah'ın cimri olduğunu söylemeleri[12], yeryüzünde (özellikle günümüzde açık bir şekilde görüldüğü gibi) bozgunculuğa koşmaları[13], tarih boyunca kendi aralarında da savaştıkları, birbirlerine düştükleri[14], özellikle Yahudilerin ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin arzu etmediğini (ilahi hükümleri) getirdi ise bir kısmını

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 6/5-10; Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/214-215; Taberi, *a.g.e.*, 2/410-411; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/241-242
[2] Maide 5/57
[3] Maide 5/58
[4] Bunlar Müslümanlara "Sizden ve dininizden daha kötü bir toplum ve din bilmiyoruz" demişlerdi. Bkz. Diyanet Kur'an Meali s:117, İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/193
[5] Diyanet Kur'an Meali s:117, Maide 5/59 mealinde; İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/194
[6] Mesela Yahudi bilginleri Peygamberimiz'e "Biz ne İsa'ya ne de O'na inanana (Peygamberimiz'e) inanmayız" demişlerdi. Bkz. İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/237
[7] Maide 5/51 (Şüphesiz bu aslında müslümanlığın gerçekliğini kıskanmalarının bir sonucudur)
[8] Maide 5/60
[9] Maide 5/61
[10] Maide 5/62
[11] Maide 5/63 Hâlbuki güç yetirebildiği halde kötülüğe engel olmamak ve sessiz kalmak kötülük işlemekten daha büyük kabul edilmiştir. Bu yüzden cezası da daha geneldir. (Enfal 8/25) bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/195-196
[12] Maide 5/64
[13] Maide 5/64
[14] Maide 5/64 (30 yıl savaşları gibi)

yalanlamaları, bir kısmını da öldürmüş olmaları[1], özellikle Yahudilerin ikide bir işledikleri kötü davranışlardan tövbe edip tekrar bu davranışlara dönmeleri[2], Hıristiyanların bazılarının Allah'ın Hz. İsa olduğunu söyleyerek[3] bazılarının da "Allah'ın üçün üçüncüsüdür" diyerek[4] küfür ve şirke düştükleri[5], Yahudi ve Hıristiyanların defalarca günahları sebebiyle Allah tarafından cezalandırıldıkları halde Allah'ın oğulları ve Allah tarafından sevilenler olduklarını iddia etmeleri[6] onlardan küfre düşenlerin söz dinlememeleri ve sınırı aşmaları yüzünden Hz. Davud ve Hz. İsa tarafından lanetlendikleri[7] ve özellikle günümüzde olduğu gibi işledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmamaları[8] vb. sayılabilir. Bunların birçoğu geçmişteki Yahudi ve Hıristiyanlar için söz konusu olsa da sonrakiler de buna rıza gösterdikleri veya aynı davranışlarda bulundukları için hepsine teşmil edilmiştir.[9] İkincisi Müslümanlarla alay edenlerin cezalandırılacakları, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar helak edilecekleri bildirilir ki, bunu açıklamıştık. Üçüncüsü Müslümanların, insanları sömüren, zulmeden milletler aleyhine kıyamette şahitler olarak değerlendirilecekleri[10] ifade edilir ki, bu da açıklanacaktır.

Bu genel açıklamalardan sonra Allah'ın müminleri ve müslümanları teselli etmedeki genel metotları ise şunlardır:

1. İnancın Gerçekliğinin Vurgulanmasıyla Teselli

Kur'an örneğin, Allah'ın varlığını ispatlarken temel olarak "devr"in (kısırdöngünün) ve "teselsülün" (bir şeyin sonsuza kadar zincirleme gitmesi) iptalini ve imkânsızlığını göz önüne almaktadır.

Şöyle ki, başlangıcı olan her şeyin mutlaka bir başka varlık tarafından yaratılması gerekmektedir. Zira başlangıcı olan bir şeyin tesadüfen ve kendiliğinden

---

[1] Maide 5/70 (Bu onların nefsi istek arzu ve şehvetlere düşkünlüklerini gösterir)
[2] Maide 5/71
[3] Bunlar "Yakubiler ve Nasturiler"dir. Bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/202
[4] Bunlar "Nasturiler ve Melkaniler"dir.bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/203
[5] Maide 5/17,72-73
[6] Maide 5/18
[7] Maide 5/78 bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 205
[8] Maide 5/79
[9] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/196
[10] Bakara 2/143, bkz. İbn Acibe 1/148-149; Maide 5/82-83 bkz. İbn Acibe 207, Hadid 57/19. Bir yoruma göre bkz. İbn Cüzey 2/347

ortaya çıkması, kendi kendini var etmiş olması anlamına gelmektedir. Bir şeyin kendini var etmesi de kendinden önce varolmasını gerektirmektedir. Zira örneğin "A", "B"yi var etmişse şüphesiz ki "A"nın "B"den önce varolması gerekmektedir. Dolayısıyla "A", "A"yı yani kendini var etmişse "A"nın "A"dan önce yani kendinden önce varolması gerekmektedir. Şüphesiz ki, bir şeyin kendinden önce varolması mesela "A"nın "A"dan önce varolması aklen imkânsızdır. O halde sonradan varolan veya bir başlangıcı olan bir şey kendiliğinden yani tesadüfen değil ancak bir başka şey tarafından var edilmiş olmalıdır. "Devr"in imkânsız oluşu sebebiyle iptali bu anlama gelmektedir. Demek ki, başlangıcı olan bir şeyin kendiliğinden tesadüfen varolmuş olmasını imkânsız kılan "devr"i gerektirmesidir. "Devr"i de imkânsız kılan bir şeyin dolaylı veya dolaysız olarak kendisini gerektirmesi bunun da bir şeyin kendisinden önce varolmasını gerektirmesidir.[1]

"Teselsül"ün iptali de sonradan varolan veya bir başka deyişle başlangıcı olan bir şeyin diğer başlangıcı olan bir şey tarafından onun da bir diğer başlangıcı olan bir şey tarafından onun da bir başkası tarafından bu şekilde sonsuza kadar gitmesinin imkânsızlığına dayanmaktadır. Zira her biri diğer bir şeyi gerektireceğinden dolayı bu da sonsuz kadar gideceğinden dolayı hiçbiri meydana gelmiş olmayacaktır. Sözgelimi "A", "B"yi; "B", "C"yi; "C", "D"yi gerektirirse ve bu sonsuza kadar zincirleme giderse ne "A", ne "B", ne "C" ne de "D" olmayacaktır. Eğer sonradan olan "A" varsa, bu onun kendi kendine yeter, sonradan varolmayan, sonsuzdan beri varolan bir yaratıcı da durduğu anlamına gelmektedir. O halde evrende bir şey diğer bir şeyden kaynaklanmışsa, o da başka diğer bir şeyden bu üçüncü de bir dördüncüden, bu dördüncü de bir beşinciden vs. kaynaklanmışsa ve bu sonsuza kadar giderse her biri varolmak için diğer bir şeyi gerektireceğinden ve bu da bir yerde durmayacağından evrendeki hiçbir şeyin varolmaması gerekecektir. Halbuki evrende bir çok şey varolduğuna göre biri diğer bir şeyi gerektirme durumu kendi kendine yeter bir varlık da durmuş ki, biz bu varlığa Allah diyoruz, böylelikle zincir kesilmiş olur teselsülün iptali Allah'ın varlığını gerektirmiş olur.

Bu durum sadece cisim, madde türünden varlıklar için değil, bu varlıklardaki ve evrendeki yasalar için de geçerlidir. Sözgelimi bir Kepler(ö.1630) kanunlarını

---

[1] Bu konuda bkz: *Taftazani'nin Şerhul-Akaidi'nin kenarındaki haşiyeler,* s:53-54

daha kapsamlı ve daha genel olan Newton(ö.1727) kanunlarına, Newton kanunlarını da daha genel olan Einstein(ö.1955)'in "İzafiyet" teorisine bağlarsak ve bunu da daha genel bir kanuna bağlasak bile bunun muhakkak ki kendi kendine yeter, bir başka nedene bağlı olmayan bir kaynakta durması gerekmektedir. Bu kaynak da Allah'tır.

Teselsülün imkânsızlığı ve iptali "Evreni Allah yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?" şeklindeki şüpheyi de ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla Peygamberimiz'in kişinin aklına bu şüphe geldiğinde hemen Allah'a sığınmasını ve iman ettim demesini böylelikle böyle bir yerde düşünmeyi kesmesini tavsiye etmesi teselsülün imkânsızlığını kavrayamayan zihinler için olmaktadır. Zira bunu kavrayan bir zihin zaten Allah'ın bir başkası tarafından yaratılmış olmamasının zorunluluğunu algılayacaktır.

İşte Kur'an, bir şeyin başlangıcından söz edilince bunun "devr"in ve "teselsül"ün iptali yoluyla muhakkak başlangıcı olmayan bir başka varlığa ihtiyaç duymayan yüce bir Yaratıcıyı gerektirmesi anlamına geleceğini bildiği için sürekli başlangıcı olan şeylere dikkat çeker.

Örneğin, *"Rahimlere döktüğünüz meniyi biraz olsun düşünüyor musunuz? Ona insan şekli verip siz mi yaratıyorsunuz?, yoksa Biz miyiz yaratan?"*[1], *"İlk yaratılışınızı biliyorsunuz, öyleyse düşünmeniz gerekmez mi? Ektiğiniz tohumu biraz olsun düşünüyor musunuz? Siz mi o ekinleri bitiriyorsunuz, yoksa Biz miyiz bitiren?"*[2], *"İçtiğiniz suyu biraz olsun düşünüyor musunuz? Onu buluttan siz mi indiriyorsunuz, yoksa Biz miyiz indiren? Dileseydik onu acı bir su yapardık..."*[3] ve özellikle de *"Gördünüz mü tutuşturduğunuz ateşi? Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa Biz miyiz yaratan?*[4] ayetlerinde buna işaret edilmektedir.

Evrenin ilkel atomun patlamasıyla meydana geldiği kabul edilse bile[5] durum değişmemektedir. "Devr"in iptali yoluyla bu patlamanın evrenin dışındaki bir varlık

---

[1] Vakıa 56/58-59
[2] Vakıa 56/62-64
[3] Vakıa 56/68-70
[4] Vakıa 56/71-72
[5] Joseph Silk, *Evrenin Kısa Tarihi*, s:4

tarafından başlatıldığını ispatlamaktadır. Çünkü bu ilkel atom ya kendiliğinden patlamıştır, ya da bir başkası yani Allah tarafından patlatılmıştır. Kendiliğinden patlaması için, kendi kendini patlatması, kendi kendini patlatması için de kendisinden önce varolması gerekmektedir. Bir şeyin kendisinden önce varolması da şüphesiz ki imkânsızdır. İlkel atom sonsuzdan beri varolup bilimin bildirdiği on beş yirmi milyar yıl önce[1] kendi kendini patlatmış, zamanla günümüzdeki halini almıştır şeklinde bir tez ileri sürülebilir. Bize göre bu doğru görünmemektedir. Zira yine bilimin haber verdiğine göre ilk patlamaya başladığı anda bile çok ince ve mükemmel bir akıl isteyen ölçüler içinde patlamaya başladığını ve günümüzdeki mükemmel bir düzen içindeki halini almaya başladığını bildirmektedir. Bunun için de ilkel atomun, mükemmel bir akıl sahibi olması gerekmektedir ki, atomun böyle bir şeye sahip olmadığı açıktır.[2] Ayrıca bu ilkel atom sonsuzdan gelmiş olsaydı günümüzdeki halini alıncaya kadarki birçok değişime maruz kalmazdı. Zira sonsuzdan gelen bir şey değişim kabul etmez.[3] O halde ilkel atomun akıl ve irade sahibi yüce bir Yaratıcı tarafından sonradan yaratılmış ve bir süreç içerisinde evrendeki varlıkların bazılarına sonradan canlılık[4], bazılarına hem canlılık hem de irade ve içgüdü[5], bazılarına da bütün bunların yanında bilinç, akıl, karşı cinse sevgi[6], ahlak vb. verilmiştir.

Bu anlamda Turan Dursun(ö.1990)'un, kovaya su doldurup, suyu süpürgeyle rastgele duvara serpmesi bunun sonucunda da duvarda insan, ağaç, bitki resimleri oluştuğunu gördüğünü söylemesi, yaptığı bu bilimsel deneyle, evrendeki şeylerin de duvardaki şekiller gibi tesadüfen meydana geldiğini, dolayısıyla da Allah'ın yokluğunu ispatladığını söylemesi[7] son derece saçma görünmektedir. Zira birincisi, onun bu sözünde "itirafû'l-müddea" yani karşı tarafın (Allah'ın varlığını kabul edenlerin) iddiasını itiraf söz konusu olmaktadır. Çünkü duvardaki o tesadüfî dediği şekillerin bile kendiliğinden değil bir başkası tarafından (Turan Dursun tarafından) suyun atılması sonucu meydana geldiğini itiraf etmiş bulunmaktadır. İkincisi, onun bu yaptığı kıyas saçma bir "kıyas meal farık" (fark olduğu halde kıyas ve

---

[1] Joseph Silk, *Evrenin Kısa Tarihi,* s:2
[2] Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği,* s:106
[3] Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği,* s:105
[4] Neml 27/60-64
[5] Nahl 16/67-68
[6] Rum 30/21
[7] Muhammed Altaytaş, *Hangi Din?,* s:87

benzetme)dir. Çünkü duvardaki o tesadüfî düzensiz şekiller ile bunlara kıyas edilen, benzetilen göz gibi insan gibi mükemmel bir düzen içinde işleyen varlıklar arasında çok büyük fark bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın varlığına getirdiği bu husus ve imkân delilinin yanında getirdiği diğer bir delil özellikle herkes tarafından kolayca algılanabilen gaye ve nizam (düzen) delili yani evrendeki mükemmel bir şekilde işleyen düzenden hareketle Allah'ın varlığına ulaşmadır. Çünkü William Paley(ö.1805)'in dediği gibi bir kişinin örneğin çölde yürürken gördüğü bir taşın rastgele orada olabileceğini düşünse bile, çölün ortasında yerde gördüğü mükemmel işleyen bir saatin rastgele orada olamayacağını, birisi tarafından düşürüldüğünü düşüneceğini herkes bilir.[1]

Bu delile Kur'an'daki *"Yedi göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O'dur. Rahman'ın (Allah'ın) yaratmasında hiçbir eksiklik göremezsin. Gözünü bir kez daha (ona) çevir. Hiç kusur görüyor musun? Evet, gözünü tekrar tekrar (ona) çevir. (her seferinde) bakışın (evrende kusursuzluk göremeyeceğine dair) şaşkın ve bezgin şekilde önüne geri döneceksin"*[2] ayeti vb.lerinde bu delile dikkat çekilmektedir. Kısacası muhakkak ki, düzen bir düzen koyucuyu gerektirmektedir.

David Hume(ö.1776) şöyle bir itirazda bulunmaktadır. Evren şans eseri varolmuş ve zaman içinde (sözgelimi evrimle) düzenli hale gelmiş olamaz mı? Buna şöyle denilebilmektedir: Eğer açıklanacak olan düzen miktarı çok hassas ve çarpıcı ise, şansın, bir açıklama faktörü olarak hiç makullüğü yoktur. Düzen ne kadar büyük olursa, düzeni açıklamak için şansa başvurmak da o kadar az makul olur ki, evrendeki düzenin büyüklüğü ve mükemmelliği ortadadır. Özellikle de, maddenin başka zamansal dönemlerde düzensiz şekilde davrandığının herhangi bir delilinin olmaması halinde, onun şimdiki düzenli davranışını şansa atfetmekte haklı görülmeyiz. Ayrıca evreni oluşturan madde, bilinen ilk saniyelerinde bile düzensiz davranmamıştır. Çünkü Büyük Patlama anındaki madde-enerji, belli bir yoğunlukta ve belli bir genişleme hızına sahip olmak zorundaydı, bunlarda milyonda birlik bir artış veya azalma evrenin hayat-evrimleştirici olmamasıyla sonuçlanırdı. Örneğin eğer Büyük Patlama, madde-enerji miktarının biraz daha hızlıca birbirinden

---

[1] Cafer Sadık Yaran, *Klasik ve Çağdaş Metinlerde Din Felsefesi,* s:79
[2] Mülk 67/3-4, Ayrıca bkz: Rad 13/2, Yasin 36/38-40 vb.

ayrılmalarına neden olmuş olsaydı, hiçbir galaksi, yıldız veya gezegen ve hayat için uygun hiçbir çevre oluşmazdı. Stephen Hawking'in belirttiği üzere Büyük Patlamadan bir saniye sonraki ayrılma ve genişleme hızı, yalnızca yüz bin milyarda bir oranında bile daha az olsaydı, bu sefer de hayat oluşturulmadan önce evren kendi içine çökmüş olurdu. Dünyanın canlı yaşamına uygun olması, daha en başlangıçtaki genişleme oranının çok hassas biçimde ayarlanmış olduğunu göstermektedir.[1] Bu da şüphesiz ki, yüce bir Yaratıcının varlığını göstermektedir.

Ayrıca daha Büyük Patlamanın ilk anından itibaren büyük bir düzen ve tasarımın varolmuş olması zamanla ve evrim sonucu düzenin oluştuğunu söyleyen evrim teorisini de çürütmektedir. Darwinizmin hayvanlar ve insanların sadece fiziksel karakteristikleriyle ilgili olup neden bazı canlıların hayatta kalma mücadelesinde elendiklerini açıklayabildiği farz edilse bile insan bilincinin, inançlarının duygularının vs. neden varolduğunu açıklayamamaktadır.[2] Ayrıca evrim teorisinin, kesin kabul edilen Entropi bir başka deyişle termodinamiğin ikinci kanunu (azalan potansiyel kanunu) ile çeliştiğini ifade etmiş olalım. Zira bu kanuna göre bütün sistemler (fiziki, sosyal, biyolojik vs.) bir faaliyet potansiyeli ile işe başlarlar, fakat faaliyet ilerledikçe bu potansiyel tükenir ve nihayette sistem öyle bir noktaya gelir ki, artık bütün potansiyel kullanılmıştır ve daha fazla çalışma imkânı tükenmiştir.[3] Kısacası bu kanuna göre kendi haline bırakılan bir şey hatta bir düzen bile zamanla düzensizliğe ve kaosa sürüklenmektedir ki, tarih, bilim vs. her şey bunu göstermektedir. Bu böyle iken evrim teorisi, eşyanın ilkellikten düzensizlikten düzene ve mükemmelliğe geçtiğini iddia etmektedir.

Entropiden söz etmişken bu kanunun, tevhide dayalı dinin, ilkel, çoktanrıcı kabile dinlerinden evrilerek, bu dinlerin zamanla gelişmesiyle tevhidi yani tek Tanrıcı dinlerin ortaya çıktığını iddia eden teorileri[4] de çürüttüğünü ifade etmiş olalım. Çünkü tarihten de bilindiği üzere düzenden düzensizliğe, tek tanrıcılıktan şirkli çoktanrıcılığa gidilmiştir. Kur'an bir peygamberin vefatından sonra insanların ihtilafa düştüklerini, bozulduklarını bu anlamda ifade etmektedir.

---

[1] Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği*, s:104-105
[2] Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği*, s:106-107
[3] Kenneth Boulding, *Yirminci Asrın Manası*, Çeviren: Erol Güngör s:120-122
[4] William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çeviren: Alâeddin Şenel s:105

Kısacası kendi haline bırakılan bir şeyin zamanla düzeni kaybettiği ve yok olduğu gerçeğinden dolayı Kur'an'da Allah, ilk yaratmanın kendisine ait olduğu gibi sonraki yaratmaların da dolayısıyla düzenin devamının sağlanmasının da kendisine ait olduğunu bildirmektedir. Bu anlamda Allah'ın evreni yarattıktan sonra çekildiği ve kendi haline bıraktığı şeklindeki teorilerin yanlışlığı da dikkat çekmektedir.

Kur'an-ı Kerim evrendeki bu mükemmel düzeni, Allah'ın sadece varlığının değil aynı zamanda birliğinin de delillerinden saymaktadır.[1] Çünkü mesela iki ilah olsaydı evren olmazdı. Zira bu iki ilah evreni oluşturmada ya ittifak ederlerdi ya da ihtilaf ederlerdi. Eğer ittifak etmiş olsalardı evreni aynı anda birlikte yaratmış olamazlardı, çünkü iki müessirin tek bir tesirle aynı eseri meydana getirmeleri düşünülemez. Evreni sırayla da yaratmış olamazlardı, çünkü zaten yaratılmış bir şeyin var olduğu halde tekrar yaratılması mümkün değildir çünkü zaten vardır. Bir ilahın bu evrenin bir kısmını diğerinin ise diğer bir kısmını yaratmış olması da düşünülemez. Çünkü her ikisinin de aciz olması gerekmektedir. Çünkü evrenin bir kısmına bu iki ilahtan birinin kudreti taalluk etti mi, diğerinin bu kısma kudretinin taalluku engellenmiş olur ve aciz kalmış olur. Hâlbuki ilah kavramında engellenemeyen sonsuz bir kudret bulunmaktadır. Buna "burhanu't-tevarud" denir. Eğer bu iki ilah evrenin yaratılmış olması konusunda itilaf etmiş olsa söz gelimi biri bu evrenin yaratılmasını diğeri yaratılmamasını dilerse her ikisinin isteğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Aksi takdirde evrenin hem var hem yok olması şeklinde iki zıttın birleşmesi söz konusu olur ki, bu imkânsızdır. Birinin isteğinin gerine gelip de diğerininkinin yerine gelmemesi de mümkün değildir. Zira hangisininki yerine gelmişse o ilah, diğeri aciz olduğu için ilah olmamış olur. Buna da "burhanu't-temanu'" denir.[2]

Bu anlamda David Hume(ö.1776)'ün "bir evin yapımında birçok insan çalışıyorsa neden birçok tanrı dünyanın oluşumunda birlikte çalışmış olmasın?" şeklindeki evrendeki düzene dayalı tevhid deliline yönelttiği itiraz[3] da anlamsız kalmaktadır. Zira bir evin yapımında birçok kişinin çalışması onların sınırlı güçlerinden kaynaklanmaktadır. İlah olarak kabul edilen bir varlığın ise sınırsız

---

[1] Enbiya 21/22
[2] Bacuri, *Tuhfetu'l-Mürid Şerhu Cevhereti't-Tevhid (Şerhul-Akaid'le birlikte)* s:57-58
[3] Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği,* s:104

kudreti vardır. Dolayısıyla onun yaptığı bu analoji ve benzetme farklı iki şeyi birbirine benzetmek olmaktadır.

Kur'anı'ın Allah'ın varlığına getirdiği diğer bir delil, İbn Rüşd(h.ö.595)'ün dikkat çektiği, evrendeki her şeyin insanların yararlanmasına uygun olduğu şeklindeki "inayet" delilidir.[1] Evrene baktığımızda küçük olsun büyük olsun külli veya cüz'i olsun her şeyin insana uygun olması onun yüce bir ilahın ilgisine, lütfüne ve kayırmasına mazhar olduğunu göstermektedir. Kısacası insanoğlunun böyle bir ilgiye mazhar oluşu ona böyle bir ilgiyi gösteren yüce bir zatın varlığını göstermektedir. Kur'an'da şöyle denilmektedir: *"Onlar, ölü toprağa can vermemizde ve beslenmeleri için topraktan ürün çıkarmamız da (yaratma ve diriltme gücümüzün) işaretini görürler; orada (nasıl) hurmalıklar ve üzüm bağları (yetiştirmiş) ve içlerinden (nasıl) pınarlar fışkırttık ki onları meydana getiren kendileri olmadıkları halde meyvelerini yiyebilsinler. Buna rağmen hala şükretmeyecekler mi?"*[2].

Kur'an'daki diğer bir delil yine İbn Rüşd'ün "ihtira" delili dediği, cansız varlıklarda hayatın, duyusal algıların ve aklın ihtira edilmesi (yaratılması) gibi var olan şeylerin cevherlerinin ihtira olunmasında[3] görülen yoldur[4] ki bize göre birinci delile girmektedir. Çünkü bir şeyin başlangıcı ve sonradan yaratılmış olduğu olgusu üzerine kuruludur.

Kur'an'ın diğer bir delili de insanoğlunun diğer canlılardan üstün olması için farklı bir amaç sonsuz dertsiz bir hayat yani ahiret hayatı için yaratılmış olduğunun kabul edilmesi zorunluluğudur. Aksi takdirde tabiri caizse bir solucandan bir farkı kalmayacaktır. Böyle bir amaç için yaratılmış olduğunu söylememiz için de onu bu böyle bir amaç için yaratmış olan bir Yaratıcının varlığı zorunludur.[5]

Kur'an'da insanoğlunun farklı bir amaç ve hayat için yaratıldığına dikkat çekmek için de insanın diğer varlıklardan farklılıklarına (akıl, sevgi, duygu, ahlak

---

[1] Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesi*, s:77
[2] Yasin 36/33-35
[3] Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesi*, s:77
[4] Vakıa 56/58-72
[5] Bkz: bu konuda Tin Suresi

vs.) ve insanların kendi aralarındaki farklılıklarına (zenginlik, fakirlik vs.) dikkat çekmektedir.

Kur'an bunların yanında insanın zor durumda kaldığında bir yüce varlığının yardımını ona sığındığı şeklindeki fıtri ve psikolojik delillere de dikkat çekmektedir.

Şunu da belirtmek istiyoruz ki, dinin menşeine yönelik Marx(ö.1883)'ın dinin afyon olduğu yani güçlülerin güçsüzleri ve zayıfları uyuşturmak ve sömürmek vs. amacıyla ortaya çıktığı şeklindeki sosyolojik bir kaynak göstermesi veya Freud(ö.1939)'un Allah inancının çocuktaki baba imajının yüceltilmiş bir yansıması olduğu diğer bazılarının dinin korku, çaresizlik, sırrını çözemediği olağan olaylar karşısındaki cehaletini inançla telafi etme içgüdüsünden kaynaklandığı vb. şeklindeki psikolojik faktörler ileri sürmesi veya Feuerbach(ö.1872)'ın Tanrı kavramının insan aklının kendi doğasını dışarıya yansıtması, kendi benliğini yalanlaması, özüne yabancılaşması ve fakirleşmesinden kaynaklandığı şeklindeki antropolojik faktörler ileri sürmeleri[1] bize göre pek bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü psikolojik, sosyolojik veya antropolojik etkenler inancın da inançsızlığın da temeli yapılabilmekte dolayısıyla subjektif, göreceli bir karakter arz etmektedir. Yani inançlı bir insan inançsızlığın sonradan birtakım psiko-sosyal etkenlerden kaynaklandığını ileri sürebildiği gibi inançsız bir insan da inançsızlığın temel olup inançlılığın sonradan yukarıdaki etkenlerden kaynaklandığını ileri sürebilmektedir. Dolayısıyla bu etkenler her iki taraf için de dayanak teşkil edebildiği için delil olarak ileri sürülmemelidir. Bu konuda ileri sürülebilecek kanıtlar herkes için geçerli olabilecek objektif kanıtlar teşkil eden yukarıda belirttiğimiz zorunlu akli ve fiziki yasalara dayalı delillerdir ki, bunların Allah'ın varlığını kesin bir şekilde gösterdiğini ispatlamıştık. Ayrıca Marx'ın iddiası bir ölçüde Kilise'nin tarihteki rolü açısından doğruluk payı taşısa da Allah ve din inancını getiren peygamberlerin kişilikleri ve ahlaki üstünlükleri göz önüne alındığında kesinlikle bir doğruluk payı taşımamaktadır. Yine inanç için bir takım psiko-sosyal kaynaklar ileri sürenler veya çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa bir geçiş olduğunu ileri sürenler bu ilk kaynağın ne olduğu konusunda ihtilaf içerisindedirler. Bu da böyle bir kaynağın olmadığını göstermektedir.

---

[1] Bkz: Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi,* s:29-34; Muhammed Altaytaş, *Hangi Din,* s:37-39

Kısacası Allah'ın varlığı kesin zatı ise duyu organlarımız açısından gizlidir.[1] Mesela uzaydaki "kara delikler"in olduğunu kesin bildiğimiz halde bunları algılayamamaktayız.

Bu arada Albertus Magnus(ö.1280)'un yoktan hiçbir şeyin meydana gelemeyeceği ilkesinin fizik açısından doğru olduğu, fakat dini açıdan doğru olmadığı St. Thomas Aquımas(ö.1274)'ın ve John Duns Scotus(ö.1308)'un dünyanın bir başlangıcının olduğunun da, olmadığının da kanıtlanabildiği başlangıcının olduğunun ancak dini olarak bilindiği şeklindeki görüşlerine[2] de katılmamaktayız. Çünkü yoktan varolmanın örneklerini aslında biz görebilmekteyiz. Mesela, bir çocuğun aldığı besinle belli bir yaşa kadar büyüdüğü zannedilmektedir. Halbuki besinle büyüme arasında zorunlu akli bir ilişki olsaydı büyümenin ömrün sonuna kadar devam etmesi gerekirdi. Çünkü insan ömrünün sonuna kadar beslenmektedir. Hâlbuki insan ancak 22-23 yaşlarına kadar boy atabilmektedir. Demek ki, o zamana kadarki aldığı büyüme miktarı Allah tarafından yoktan var edilmiştir. Bu da determinizmi de bir anlamda çürütmektedir. Aynı şekilde örneğin; normal şartlarda oksijen yakıcı, hidrojen yanıcı bir madde olduğu halde bunların birleşiminden H_2O şeklinde su ortaya çıkmaktadır. Demek ki evrende determinizmden çok Allah'ın koyduğu bir "adet"i ve "sûnnetûllah" (yasalar sistemi) geçerli olmaktadır.

Kur'an aynı şekilde İslamiyet'in yanlış bir düşünce ve inanç olduğu şeklinde bir sıkıntı ile karşılaşan Müslümanları, bazen, bu dinin Peygamberimiz'in göstermiş olduğu onca mucize ve yüksek ahlakına istinaden apaçık gerçek olduğunu ifade ederek teselli eder: *"Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır"*[3] gibi ayetlerde bu vurgulanır. Yani İslam dini o kadar apaçık gerçek ve doğru ki, bu dini kabul etmesi için kimseyi zorlamaya gerek yoktur. Sağlıklı düşünen bir kimse onu zaten kabul eder.[4]

---

[1] Hadid 57/3
[2] Frank Thilly, *Yunan ve Orta Çağ Felsefesi*, s:324,331,349
[3] Bakara 2/256
[4] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/132; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 3/21

Bazen de geçmiş peygamber ve ümmetlerden de Peygamberimiz'e yetişenlerin ona inanması gerektiği konusunda söz alındığı ifade edilir.[1] Örneğin, Tevrat'ta ve İncil'de geçen Peygamber Efendimiz ile ilgili bazı haberler şunlardır: "Allah olmayanla beni kıskandırırlar. Batıl şeyleri ile beni öfkelendirirler. Ben de kavim olmayanlarla onları kıskandıracağım. Akılsız bir milletle onları öfkelendireceğim"[2] bu Tevrat metninde geçen akılsız (cahil) halktan kastedilenler Araplardır. Çünkü Araplar Hz. Muhammed peygamber olarak kendilerine gelmeden önce cehalet ve sapıklık içindeydiler, ayrıca bu insanların hiçbir bilimle ilişkileri yoktu (sadece falcılık ve kehanet ile meşgul idiler). (Aynı şekilde Araplar kavimde sayılmazdı. Çünkü Peygamber Efendimize kadar büyük, düzenli devletleri olmamıştı. Devletçilik yerine kabilecilik anlayışları vardı). Diğer taraftan Araplar putları ilah kabul edip onlara tapıyordu. Yahudiler de onlarla alay edip kendilerine "cariye Hacer'in çocukları" diyorlardı. İşte bütün bu gerçeklerin akabinde Yüce Allah'ın yukarıdaki Tevrat metninde Yahudilere demek istediği şudur: "Siz Yahudiler Allah'ı bırakıp (tıpkı cahil Araplar gibi) batıl şeylere ibadet ettiniz ve beni gazaplandırdınız. Ben de sizlere, Yahudi kavminin dışındaki bir kavimden, sizlere göre cahil olan bir kavim (Araplar)dan bir peygamber seçeceğim ve onları size tercih edeceğim"[3]. Ahir zaman nebisinin aralarından gönderilen Arapları cahil olarak tanıtan yukarıdaki Tevrat metnini Kur'an-ı Kerim'in şu ayeti de teyit etmektedir: *"Çünkü ümmiler arasından kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Hâlbuki onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler"*[4]. Tevrat'ta ahir zaman nebisi ile ilgili olarak geçen bir başka haber de şöyledir: "Ve dedi: Rab Sina'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu, Paran dağından parladı"[5]. Bu ibarelerin açıklanması şöyledir: Rabbin Sina'dan gelmesi Hz. Musa'ya Tevrat'ı vermesidir. Seir'den doğması Hz. İsa'ya İncili vermesi, Paran dağından parlaması ise Hz. Muhammed'e Kur'an-ı Kerim'i vermesidir. Çünkü "Paran" Mekke dağlarından birisinin adıdır.[6] Yine İncil'de de tesellici adı ile geçen ahir zaman nebisi ile ilgili olarak Hz. İsa şunları söylemektedir: "Fakat benim ismimle babanın göndereceği Tesellici, Ruhû'l Kudüs, O size her şeyi

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 8/101
[2] Tesniye XXX11/21
[3] Bu konuda geniş bilgi için bkz: *İzharû'l-Hak*, 4/1132
[4] Cuma 62/2
[5] Tesniye XXX111/2
[6] *İzharû'l-Hak* 4/1135; *Tefsirû'l-Merağı* 3/81

öğretecek ve size söylediğim her şeyi hatırınıza getirecektir"[1]. Yine Hz. İsa ahir zaman nebisi Hz. Muhammed'in gönderileceğini şöylece müjdelemektedir: "Ben de Baba'ya yalvaracağım ve o size başka bir "Tesellici", hakikat ruhunu verecektir, ta ki, daima sizinle beraber olsun".[2] Burada Hz. İsa'nın açıkça kendisinden sonra bir peygamberin gelmesi gerektiği hususunu ortaya koyduğunu görmekteyiz ki, bu da ahir zaman nebisi Hz. Muhammed'tir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Hz. İsa artık kendisinin İsrailoğulları için yapacağı fazla bir işi olmadığını ifade etmekte ve hatta kendisinin bir an önce onların arasından ayrılmasının faydalı olacağını da şu gerçekleri öne sürerek açıklamaktadır: "Bununla beraber ben size hakikati söylüyorum. Benim gitmem sizin için hayırlıdır. Çünkü gitmezsem Tesellici size gelmez, fakat gidersem onu size gönderirim. Ve o geldiği zaman günah için, salah için ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir"[3]. Bu İncil ibarelerinde Hz. İsa, Hz. Muhammed'in kendisinden sonra İsrailoğullarına gelmesini İsrailoğulları için hayırlı bir iş olacağını söylerken, aynı zamanda Hz. Muhammed'in görevinin ne olduğu hususunda bazı imalarda bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber İsrailoğulları üzerinde bulunan ağır sorumlulukları kaldırmış ve onlara haram kılınan bazı şeyleri helal kılmıştı. İncil'de geçen bu ibareden de anlaşıldığı üzere ahir zaman nebisi her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerine koyan bir lider görünümündedir. Öyle ki bu Peygamber Hz. İsa'nın söylediklerinin tamamını Ehl-i Kitab'a tekrar söyleyebilmekte ve hatta O'nu da aşarak muhataplarına her konuda önderlik yapabilmektedir. İşte böylece Tevrat ve İncil'de sürekli olarak mükemmel bir tarzda anlatılan ahir zaman nebisi adeta ne yapacağını bilemeyen yolunu şaşırmış insanların kendilerine gelmesini dört gözle bekledikleri özlenen bir tip haline getirilmektedir. Hatta Tevrat ve İncil'de yazılı olduğu için ahir zaman nebisi ehli kitap tarafından sadece kendilerine mahsus bir lider ve savaş komutanı olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle de ahir zaman nebisi onlar için bir üstünlük sebebi sayılmaktadır.[4]

Allah Kur'an-ı Kerim'de Peygamber Efendimizin ve Kur'an'ın gerçekliğini Kur'an'ın belağatı konusunda o zamanki insanlara Kur'an'ın benzerini getirmeleri konusunda meydan okur. Gelecek kuşaklar için de özellikle Kur'an'ın çok önceden işaret ettiği birtakım bilimsel keşifler ortaya koyar. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

---

[1] Yuhanna X1V/26
[2] Yuhanna X1V/16
[3] Yuhanna XV1/7-8
[4] Daha fazla örnek için bkz: M. Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği,* s:54-116

"İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kur'an'ın) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun"[1]. Bu bilimsel keşiflerden birkaç örnek vermekte yarar görüyoruz. *"O Allah'tır ki, iki denizi (veya iki nehri) birbirine yakın ve komşu olarak salıverdi. Şu (birisi) tatlı, susuzluğu giderir, bu (beriki) tuzlu ve acıdır; aralarında kudretimizden bir engel ve birbirine karışmayı önleyici bir perde konmuştur"*[2] ve *"İki denizi (suları acı ve tatlı olanı) salıvermiş birbirine karışmıyorlar, birbirine karışmaya mani olan (Allah tarafından) bir engel vardır"*[3] buyrulmaktadır. Bilindiği üzere sıvı maddelerde yüz gerilimi kanunu vardır. Bir sıvının moleküllerinde bulunan çekim kuvveti bir diğerinden tamamıyla ayrıdır; böylece her iki sıvı durumunu korur. Bunun keşfi ancak iki asrı doldurmuş olduğu halde Kur'an bunu on dört asır önce haber vermektedir. *"...sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde (karın, rahim, zar içinde) bir yaratılıştan sonra diğer bir yaratılışa çevirip kemale erdiriyor"*. Jinekoloji ilmi, ceninin anne karnında su, ışık ve hararet geçirmeyen üç sağır perde ile örtülü bulunduğunu bildirir. Buna (corin) korin zarları denir. Rahim dıştan içe doğru üç doku halindedir. Bu dokular şunlardır: Parametrium, Miometrium, Ondometrium. Bu dokular ışık, ısı ve suyu geçirmezler. Bunu da 1400 sene evvel hiçbir ilim adamı bilemeyeceğine göre, bu da Kur'an'ın bir mucizesidir ve Kur'an-ı Kerim'in Allah kelamı olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde *"Biz göğü kuvvetle bina ettik, çünkü Biz muhakkak ve mutlak onları genişletmekteyiz"*[4] ayeti Albert Einstein'ın oğluna önerilerinden biri olan evrenin devamlı olarak genişlemesi şeklindeki bilimsel kanuna işaret etmektedir. Astronomların yaptıkları incelemelerde de, evrenin gerçekten büyük bir hızla genişlediği tespit edilmiştir. Bu genişlemenin hızı dünyadan uzaklaştıkça fazlalaşmaktadır. Bu duruma göre en uzaktaki (nebo)lerin uzaklaşma hızı bir saniyede 60.000 km gibi bir rakama ulaşmaktadır. İşte bunları Cenabı Hak 1400 sene evvel mucize olarak Kur'an'ında bildirmiştir. *"Gökyüzünü mahfuz (korunmuş) bir tavan yaptık"*[5] Bu ayette de bugün belli olan atmosfer tabakasının koruyuculuğunu belirtmektedir ki, atmosfer, güneşin zararlı ışınlarından, meteorlardan (göktaşlarından) dünyamızı korumaktadır. *"Daha doğrusu biz o insanın parmak*

---

[1] Fussilet 41/53
[2] Furkan 25/53
[3] Rahman 55/19-20
[4] Zariyat 51/47
[5] Enbiya 21/32

uçlarını (düzeltip) toplamaya da kadiriz"[1] ayetinde de parmak uçlarına, nazar-ı dikkatimiz çekilmektedir. Parmak uçlarının hususiyeti yine yakın tarihlerde anlaşılmış durumdadır. Parmak izleriyle suçlu tespit etme metodu, ilk defa İngiltere'de William-Herschel isminde bir İngiliz tarafından bulunmuştur. İlk parmak izi bürosu da Scotland-yard'da kurulmuştur. Parmak izi ile yakalanan ilk suçlu Albert Strattan kardeşlerdir. Bu kardeşler, 1905'te soydukları dükkânın kasasında bıraktıkları parmak izinden yakalandılar. Yine *"Allah kime hidayet etmeyi dilerse İslam'a onun göğsünü açar, gönlüne genişlik verir; her kimi de sapıklığa bırakmak isterse onun kalbini öyle daraltır sıkıştırır ki, iman teklifi karşısında göğe çıkacakmış gibi zahmet görür"*[2] ayetinde de göğe doğru yükseldikçe hava tabakasının azalmasıyla göğsün daralıp sıkışacağına işaret edilmektedir. Bunu da, Toriçelli 1643 senesinde Floransa'da rakamlarla ifade etmiş ve isbat etmiştir. Bir başka ayette de *"Biz (bitkiler için) aşılayıcı rüzgârı gönderdik..."*[3] buyrularak çiçeklerin tozlaşması için rüzgârların yardımcı olarak gönderildiği bildirilmektedir. Yani, çiçeklerdeki ilhakın oluşmasında, gönderilen rüzgârın mühim bir rol oynadığı söylenmektedir. Bunu da ilim âleminde bundan ancak iki yüz sene evvel İsveçli Line ismindeki bir âlim bulup söyleyebilmiştir.[4]

İslam'ın gerçekliği bazen de Allah'ın tek geçerli dini olduğu ifade edilerek dile getirilir. *"Göklerde ve yerdekiler isteyerek veya zorla O'na (Allah'a) teslim olduğu halde onlar(Ehl-i Kitap), Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki O'na döndürüleceklerdir"*[5] ayetinde İslam'ın gerçekliği Allah'ın dini şeklinde belirtilerek ifade edilir ve evrendeki her şey, Allah'ın fiziki, biyolojik vs. maddi kanunlarına boyun eğdiği gibi onun manevi kanunları olan İslam'a da teslim olunması gerektiği ifade edilir. Aynı zamanda İslam'ın, bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği din olduğu da bu şekilde bildirilir.[6] Bu gerçekler şu ayetlerde daha da açığa çıkar. *"De ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup oğullarına indirilenlere, Musa, İsa ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onları birbirinden ayırt etmeyiz. Biz ancak O'na teslim oluruz. Kim, İslam'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, kendisinden (böyle bir*

---

(1) Kıyame 75/1-4
(2) Enam 6/125
(3) Hicr 15/22
(4) Bu örnekler ve başka örnekler için bkz: Beşir Akınal, *Kur'an-ı Kerim'den Hakikatler*, s:24-40
(5) Ali İmran 3/83
(6) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 3/282

din) asla kabul edilmeyecek ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır"[1]. Kendilerinden başka kimseye peygamberlik ve şerefin verilmeyeceği düşüncesine sahip olan dolayısıyla kendilerinden (İsrailoğullarından) olmayan Hz. Peygamber'in dininin herhangi bir gerçeklik taşımayacağına inanan Yahudilere de[2], peygamberlik, hidayet ve şerefin kimsenin tekelinde olmadığı, Allah'ın bir nimet ve rahmeti olduğu ve istediğine verdiği[3] ifade edilerek cevap verilir[4].

Yine Allah, İslam'ın, gerçekliğine binaen insanların dini konularda ihtilafa düştükleri meseleleri açıklığa kavuşturma fonksiyonuna sahip olduğunu[5] vurgular[6]. Ayrıca Hz. Peygamber'in dolayısıyla İslam'ın gerçekliği konusunda son peygamberin özellikleri konusunda bilgi sahibi olmayan kişilerin iman edip etmemesinin bir ölçüt olmadığı[7], bu konuda kendilerine önceden kitap verilmiş olanlar arsında bilgili olan kişileri ölçüt olduğu Zeyd b. Amr b. Nufayl, Varaka b. Nevfel, Abdullah b. Selam vb. geçmiş semavi kitapları hakkıyla okumuş, vahyin hakikatini ve peygamberlik işaretlerini bilen[8] kişilerin İslam'ın ve Kur'an'ın gerçekliğini karşılarında görünce Kur'an'ın ayetlerini duyar duymaz secdeye kapandıkları vurgulanır[9]. *"Kendilerine ayetlerimiz ayan beyan okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere 'iki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğu daha güzeldir?' dediler"*[10] ayetinde belirtildiği gibi dünyevi mülk, refah, güç ve üstünlüklerini daha üstün ve daha gerçek üzere olduklarına yoran[11] inançsızlara Müslümanları teselli babında birkaç şekilde cevap verir: Birincisi geçmişte onlardan dünyevi olarak çok daha üstün olan inançsızların helak edildikleri ifade edilir[12]. Demek ki dünyevi üstünlük gerçekliğe dayanmaz, gerçekliğe dayansaydı sürekli olurdu çünkü gerçek, sürekli ve daimidir, batıl ve batıla dayanan şey de geçicidir[13]. İkincisi, Allah'ın bu dünyevi mal ve

---

(1) Ali İmran 3/84-85
(2) Ali İmran 3/73
(3) Ali İmran 3/73-74
(4) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/156; İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/334
(5) Nahl 16/64
(6) Razi, *a.g.e.*, 20/51; Seyid Kutup, *a.g.e.*, 4/2180; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 14/164-165
(7) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/456
(8) İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/132
(9) İsra 17/107-109
(10) Meryem 19/73, ayrıca Ahkaf 46/11
(11) İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/244; Razi *a.g.e.*, 21/210
(12) Meryem 19/74
(13) İsra 17/81, Enbiya 21/18

mülkle daha fazla sapıtıp günaha girsinler diye[1] inançsızlara mühlet (süre) verdiği onların azabını geciktirdiği belirtilir[2]. Üçüncüsü, önemli olan insanın başlangıcının değil, sonunun, akıbetinin nasıl olduğudur. Başlangıçta inançsızlar daha güçlü görünseler bile sonunda Müslümanlara karşı mağlubiyeti tadacakları ve ahirette de azaba çarptırılacakları[3] ve o zaman mevki ve makamı daha kötü ve askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğrenecekleri[4] dile getirilir. Tarihte de bildiğimiz gibi Allah, bu ayetleri indirdikten sonra Müslümanları üstün kılmış, türlü fetihler nasip etmiş ve yeryüzüne hâkim kılmıştır. Dördüncüsü, Allah'ın, sapıklıkta olanların sapıklığını, onlara mal ve güç vererek arttırdığı gibi[5] iman ederek hidayete erenlerin hidayetini de, imanlarının gerçekliğine dair türlü türlü deliller getirerek[6] yaptıkları ibadet, çektikleri sıkıntılar karşılığında kat kat sevap vererek (hidayetini) artıracağı[7] dile getirilir. Çünkü gerçekliğe dayanan deliller daha fazla gerçekliğe ve apaçıklığa, iyiliğe dayanan davranışlar da daha fazla iyiliğe götürür.[8] Yanlış ve batıl öncüllere dayanan deliller de daha da fazla yanlışa, kötü ve zalim davranışlar da daha çok kötülüğe ve zulme sebebiyet verir.[9] Bu şekilde aynı zamanda *"(Kur'an'dan) herhangi bir süre indirildiği zaman (inançsızlardan) bir kısmı der ki 'Bu sizin hanginizin imanını artırdı?'..."*[10] şeklinde inen sürelerin kendilerinin imanını artırmadığını, fazladan bir fayda getirmediğini dile getiren o zamanki münafıkların[11] ve günümüzde de "Hz. Muhammed hayata ne getirdi?" diyen ve bu şekilde İslam'ın gerçekliğine gölge düşürmek isteyenlere de *"...İman edenlere gelince (bu gelen süre) onların imanlarını arttırır ve onlar sevinirler. Kalplerinde hastalık (inançsızlık, münafiklık) olanlara gelince, onların da inkârlarını büsbütün arttırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler"*[12] şeklinde cevap verilir. Yani bu Kur'an ve onun süreleri potansiyel ve bilkuvve olarak herkes için hidayet, nur olsa da[13] fiiliyatta ve uygulamada bu faydayı sadece iman edenlere verir. İnançsızlar ise

---

(1) Ali İmran 3/178
(2) Meryem 19/75, Ali İmran 3/178
(3) İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/246
(4) Meryem 19/75
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/246
(6) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 16/153-154
(7) Meryem 19/76, Tevbe 9/124-125
(8) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 16/153
(9) Elmalılı, *a.g.e.*, 4/431,432
(10) Tevbe 9/124
(11) Elmalılı, *a.g.e.*, 4/431-432; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 11/85
(12) Tevbe 9/124-125
(13) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 11/85

onunla büsbütün sapıtır.[1] Kısacası her sürenin gelişiyle müminlerin iman neşvesi nasıl artıyorsa, gerçek kanıtları görüp inanları nasıl güçleniyorsa, bu şekilde psikolojik olarak nasıl rahatlatıyorsa, ahlak ve davranışları nasıl güzelleşip olgunlaşıyorsa, buna karşılık inkâr edenlerin de her inkârlarında küfürleri, katılıkları ve ahlaksızlıkları bir kat daha artar.[2] Ayrıca İslamiyet'in insanlığa sunmuş olduğu yüksek ahlak, medeniyet ve adalete geçmiş tarihimiz tam şahittir.

İnançsızların, dünyevi üstünlüklerini gerçekliklerine, müslümanların yanlışlığına yormalarına, Allah'ın verdiği cevapların beşincisi de, inançsızların ellerinde bulunan mal ve gücün kendi özlerinde geçici şeyler olduğunu, müslümanların sahip olduğu iman ve ibadetlerin ise sürekli faydalar sağladıkları için Allah'ın nezdinde hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de akıbetçe daha iyi olduğunun vurgulanmasıdır.[3] Çünkü İmam Gazali'nin de belirttiği gibi ölümle son bulan şeyler kendi özlerinde gerçek şeyler değildir. Mal, güç, güzelliğin faydası, ölümle hatta ölümden önce son bulur. İman, ibadet, bilgi ve güzel davranışlar ise genelde dünyada da fayda verseler de asıl faydalarını sonsuzluğun ve sürekliliğin olduğu ahirette verirler. Dolayısıyla bunların faydası ölümle son bulmadığı ve sürekli olduğu için asıl gerçek olan şeyler bunlardır.[4] *"Sizin yanınızdaki şeyler tükenir. Allah'ın yanındaki tükenmez"*[5].

İslam'ın gerçekliği, İslam'dan başka bir dinle amel edildiğinde hiçbir amel ve ibadetin kabul edilmeyeceği ifade edilerek iyice pekiştirilir. Hz. Ömer, *"O gün (kıyamet günü) bir takım yüzler zelildir, durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur, kızgın ateşe girer"*[6] ayetlerini böyle anlamış ve çok ibadet ettiği halde bu ibadetinin boşa gideceğinden dolayı Hıristiyan bir rahip için ağlamıştır.[7] Nitekim Buharî'de İbn Abbas'ın, "çalışıp boşa yorulanlar Hıristiyanlardır"[8] dediği rivayet edilmiştir.[9]

---

[1] İsra 17/82, Fussilet 41/44
[2] Elmalılı, *a.g.e.*, 4/432; Razi, *a.g.e.*, 16/183
[3] Meryem 19/76, Kehf 18/46
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/166-247; Razi, *a.g.e.*, 21/111-112
[5] Nahl 16/96
[6] Ğaşiye 88/2-4
[7] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/476; es-Sabuni, *Muhtasaru Tefsiri İbni Kesir*, 3/432
[8] Buhari, *Tefsiru Sureti* 88.
[9] Elmalılı, *a.g.e.*, 9/168

İbn Abbas *"Kim İslam'dan başka bir din ararsa, aradığı din ondan asla kabul edilmeyecektir. Ve o ahirette de mahvolup gidecekler den olacaktır."*[1] ayetinin, *"İman edenlerden Yahudilerden Hıristiyanlardan ve Sabiilerden kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıp salih ameller yaparsa, onların Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlar için artık ne korku vardır ne de keder"*[2] vb ayetler gibi diğer ilahi dinlerin de İslamiyet gönderildikten sonra da kabul edilebilirliğini vehmettiren ayetleri neshettiğini yani iptal ettiğini bildirmektedir.[3] Peygamber Efendimiz de şöyle buyurmaktadır: "Muhammed'in canını kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ister Yahudi olsun ister Hıristiyan, bu ümmetten herhangi bir kimse benim peygamber olduğumu duyar da, benimle gönderilen gerçeğe iman etmeden ölürse, kesinlikle cehennemlik olur".[4]

2. Övülme Ve İnançsızlarla Olan Farkların Bildirilmesi Yoluyla Teselli

Allah Kur'an'da kendisine gerçek anlamda yani şirk koşmadan inananların birçok güzel niteliklerini belirterek onları övmüş, onlarla gerçek anlamda inanmayan veya şirk koşanlar arasındaki farkları belirtmiş, inananların kendi özelliklerinin ve değerlerinin farkına varmalarını ve Allah'ın kendilerini sevdiğini[5] anlamışlardır. Şüphesiz bu, onların teselli bulmalarını sağlamıştır.

Allah onları birçok şekilde övmüştür.

a. Allah'a inananların Allah'a sevgilerinin, inanmayanların veya Allah'a ortak koşanların kendi taptıklarına olan sevgilerinden daha fazla olduğunu belirterek onları övmüştür. Kur'an'daki *"İnsanlardan kimi de Allah'tan başka şeyleri (Allah'ın yerine tanrı veya) O'na eş tutuyorlar da onları Allah'ı sever gibi seviyorlar. Oysa iman edenlerin Allah sevgisi daha kuvvetlidir. O zulmedenler, azabı görecekleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının gerçekten çok şiddetli bulunduğunu anlasalardı..."*[6], *" O zaman kendilerine uyulan kimseler,*

---

(1) Ali İmran 3/85
(2) Bakara 2/62
(3) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/85. Ayrıca başka yorumlar için bkz: *a.g.e.*, 1/85-86
(4) Müslim, *İman* 240; Ahmed, *Müsned* 317,350
(5) " O (Allah) onları sever, onlar da Allah'ı sever." (Maide 5/54)
(6) Bakara 2/165

azabı görerek kendilerine uyan kimselerden kaçıp uzaklaşmışlar ve aralarındaki bütün bağlar parça parça kopmuştur."[1] ayetler bunu ifade etmektedir.

Birinci ayetteki Allah'a denk ve eş tutulan Allah'tan başka şeylerden amaç bazılarına göre tapılan put vb. şeylerdir.[2] Bazılarına göre itaat edilen, uyulan liderler, önderlerdir ki[3] ikinci ayet bu doğrultudadır.[4] Sûfiye ve ariflere göre Allah'ın dışında insanın kalbini meşgul eden her türlü istek, fikir, mefkûre, liderler ve ideolojilerdir[5] ki bu en kapsamlı olanıdır. Son ikisi zamanımıza uygun olan görüşlerdir. Çünkü zamanımızda put vs. şeylere pek tapan bulunmamaktadır. Genelde zamanımızda Allah'a inanmayan veya Allah'a inancı zayıf olan insanlar Allah yerine kendi nefsi istek arzularını[6], birtakım önderleri veya birtakım ideolojileri tanrı ediniyor ve bunların istek ve arzularını yerine getiriyor, bunlara uyuyor, bunların peşinde koşuyorlar. Onların sevgisini, hareketlerinin başı kabul ediyor, Allah'a yapılacak şeyleri onlara yapıyorlar.[7] Özellikle batıda bu ortaya çıkmış, yaygınlaşmıştır.[8] Mesela Augusta Comte Allah'a inanmamış fakat bunun yerine 'İnsanlık Dini' diye pozitivist bir din fikri ortaya atmıştır. Buna göre doğaüstü olaylar bir kenara bırakılacak, tanrı yerine insanlığa tapılacak, insanın bilimsel bir ruhla dünyayı idare edebileceğine inanılacaktı, bu dinin papazları aydınlanmış yeni Comte'cu filozoflar (bilim adamları) olacaktı. Kendi ayrılmış olduğu hayatının aşkı karısını da bu dinin yüksek rahibesi yapmıştır.[9] Ayrıca Comte, bu dinde, tartışmanın yani demokrasinin ilerlemeye getireceği kolaylıkları görmez, ilerlemenin gücünü yalnızca düzene ve yetkeye bağlar.[10] Devlet ve yetkeyi de sanayinin başını çekenlere verir.[11] Günümüzdeki pozitivist bilim adamları da bilimi bir tanrı gibi kabul ediyor, bilimin her şeyi çözeceğine inanıyorlar. Friedrich Nietzsche de Tanrının öldüğünü ilan etmiş, 'Üstün İnsan' ve 'Ebedi Yineleniş'e inanmıştır.[12] Yine Fransız İhtilali'yle birlikte özgürlük, eşitlik ve milliyetçilik fikirleri temel amaç

---

[1] Bakara 2/166
[2] Taberi, a.g.e, 2/82; Razi, *a.g.e.*, 4/184
[3] Taberi, a.g.e, 2/83; Razi, *a.g.e.*, 4/184
[4] Elmalılı, a.g.e, 1/472; Razi, *a.g.e.*, 4/184
[5] Razi, *a.g.e.*, 4/184
[6] Bir Kur'an ayetinde, "Kendi nefsi arzularını tanrısı olarak tutanı gördün mü?" (Casiye 45/23) geçer.
[7] Elmalılı, *a.g.e*, 1/472
[8] Elmalılı, *a.g.e*, 1/473
[9] Martin Seymour-Smith, *"Yüzyılların Yüz Kitabı"*, s:384; Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi 3*, s:279
[10] Afşar Timuçin, *a.g.e.*, s:280
[11] Martin Seymour-Smith, *a.g.e.*, s:384
[12] Martin Seymour-Smith, *a.g.e.*, s:445

olmuş ve toplumları peşinden sürüklemiştir. Kapitalizm, Sosyalizm, Marksizm gibi ideolojiler ve birçok önder ve liderler birer ilah (tanrı) edinilmiş, itaat edilmiş, peşlerinden gidilmiştir. Bütün bunlar özellikle dünyevî istek ve ihtiraslar, nefsanî arzuların peşinden gitmek, İslam toplumlarını da etkilemiş ve etkilemektedir.

İşte Allah, bu ayette Allah'a gerçek anlamda inananların Allah'a olan sevgilerinin, inanmayan veya Allah'a inancı zayıf olan ve O'na birçok ortak koşanların kendi taptıklarına olan sevgilerinden daha kuvvetli olduğunu vurguluyor. Tabi ki burada Allah'a inananlardan amaç taklit yoluyla inanan değil, kesin bilgi ve araştırmaya dayalı olarak inananlar kastediliyor. Çünkü birini sevmek için onu tanımak lazımdır. Bir kişiyi sevmenin miktarı onu tanımanın miktarına bağlıdır.[1] Allah'a sevgi iki türlüdür genel sevgi ki Allah'a inanan herkeste bulunur. Bir de özel sevgi vardır ki bu, rabbanî âlimlere ve evliyalara hastır. Allah'ı tanıma arttıkça ona olan sevgi de artar, sevgi arttıkça ondan başkası düşünülmez olur ve onun emir ve yasaklarına uyma artar ve tüm benliği sarar. Dolayısıyla Allah'a inananların, Allah'ı daha çok sevdikleri ile nitelenmeleri, aynı zamanda düşünerek ve araştırarak Allah'ın kesin gerçekliğine ulaşmış oldukları ve O'nun emirlerine kopmaz bir şekilde bağlanmış oldukları ile nitelenmelerini gerektirmiş olur.[2] Allah'ın dışındaki şeyleri mabut, tanrı edinenler kendi taptıkları hakkında kesinlik sahibi değiller, şüphe ve tereddüt içerisindeler. En olmadık durumda kendi taptıklarını bırakıp başka düşünce ve tanrılara yönelebiliyorlar. Nitekim Batı son 2-3 asırda ideolojiden ideolojiye, akımdan akıma geçmiş bir düşünceden zıt düşünceye kapılmıştır. Hatta bunlar zor bir durumda kaldıklarında Allah'ı hatırlamaktadırlar.[3] Yine İbn Abbas'ın dediği gibi kendi nefis ve arzularına daha uygun bir şey gördüklerinde önceki tanrılarını bırakıp ona yönelirler.[4]

Bir de şu var ki, insan bir şeyi ya güzellik ya kemalinden sever, çünkü insan tabiatı gereği geneli güzel ve mükemmeli sever. Ya da kendisine bir iyiliği dokunduğu için sever, zira insan kendine iyilik edeni sevme özelliğinde yaratılmıştır.[5] Dolayısıyla müminlerin Allah'ı daha çok sevme ile nitelendirilmeleri,

---

[1] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/105; Razî, *a.g.e.*, s:185-188
[2] Razî, *a.g.e.*, s:186
[3] Ankebut 29/65
[4] Razî, *a.g.e.*, 4/188
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/168,169

Allah'ın güzelliğinin, mükemmelliğinin ve O'nun insanlara sonsuz açık ve gizli iyilik ve nimetlerinin farkında oldukları ve böylelikle nankör olmadıkları anlamına da gelir.[1] *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışırsanız sayamazsınız"*[2].

Yine Allah'a iman edenlerin özellikle Allah'ı sevme özelliğiyle nitelenmelerinin bir diğer inceliği de şudur: Müminlerin Allah'tan korku, ümit, Allah'a tevekkül gibi güzel özellikler sonuçta müminin kendi menfaatiyle ilgili özelliklerdir. Mesela Allah'tan korkusu cehennem sebebiyle, Allah'tan ümidi cennet için, tevekkül kendi yaptıklarının sonuçlandırılması içindir. Ama Allah'ın yüceliği ve kemali karşısındaki Allah'a sevgisi bir karşılıktan dolayı olmayan bir özelliktir.[3]

Yukarıdaki birinci ayette[4] Allah'ın, onları Allah'ı, inanmayanların kendi taptıklarını sevmelerinden daha çok sevdikleriyle nitelemesinin içinde onların yani inananların Allah'a karşı menfaat beklentilerinin inançsızların kendi tanrılarına olan menfaat beklentilerinden daha az olduğu şeklindeki bir övgü de yatmaktadır. Çünkü biraz önce belirttiğimiz gibi inananların Allah'tan korkuları, ümitleri, Allah'a tevekkülleri belli bir ölçüde bir menfaat (Cehennemden sakınma, cennete girme gibi) karşılığı olsa bile Allah'a olan sevgi bir menfaat karşılığı değildir.[5] Çünkü âşık maşukunu bir menfaat karşılığı değil kendi zatından dolayı sever. Evet, Allah verdiği nimetlerden dolayı da sevilmeye layık olsa da, genelde müminin Allah'a olan sevgisinde bu akla bile gelmez, gerçek anlamda iman edenler genelde Allah'ı yüceliği ve kemalinden dolayı severler. Bu durumda bir şey kendi zatından dolayı sevilir mi itirazı yöneltilebilir. Biz de buna evet bir şey kendi zatından dolayı sevilebilir diyebiliriz. Mesela birisine âşık olunması durumunda olduğu gibi. Aynı şekilde biz yemeyi içmeyi lezzet almak için severiz. Ama lezzeti de bir başka şey için severiz dersek bu zincirleme gider, teselsül veya devr lazım gelir ki bunlar, aklen imkânsızdır, çünkü bir yerde durmamız gerekir. Yine bazen bir tüccarın para kazanmaya hırsı o kadar artar ki, bu uğurda yemeyi içmeyi unutur. Hâlbuki normal şartlarda para kazanma, yeme, içme, giyinme vs. lezzetler için talep edilir. Fakat para

---

[1] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/105
[2] İbrahim 14/34
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/105
[4] Bakara 2/165
[5] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/105

kazanma o tüccar için nefsinden dolayı kendi özünden dolayı talep edilen bir şey haline gelir.[1]

Allah'ın dışındaki varlık, kişi ve ideolojileri tanrı edinenler ise genelde taptıkları konusunda bir menfaat amaçları olmuş, bu menfaatleri değiştiğinde fikirleri değişmiş, kendi nefsanî arzularına hangisi uygunsa onun peşinden gitmişlerdir.[2]

Allah, *"İnsanlardan bazıları var ki, Allah'ın dışında Allah'a karşı birçok ortaklar, benzerler tutarlar ki, müminlerin Allah'ı sevdikleri gibi severler. Oysa Allah'a iman edenlerin Allah'a sevgisi daha kuvvetlidir..."*[3] ayetinde müminlerin güzeli ve mükemmeli inanmayanlardan daha çok sevdiklerini de gizli olarak belirterek müminleri övmüş oluyor. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi bir varlık iki durumdan dolayı sevilir. Ya kendi nefsinden dolayı yani güzel, mükemmel olduğu için sevilir, çünkü insan tabiatı gereği güzeli sever. Ya da bir iyiliği dokunduğu için sever. Müminler Allah'ı her iki durumdan dolayı da sevseler bile[4] Allah'ı kemalinden dolayı sevmeleri daha ağır basıyor. Çünkü Allah'ın kendileri üzerine gizli ve açık sonsuz nimet ve iyiliklerini gördükçe O'nun sonsuz kemalinin daha çok farkına varır ve bu nimet için olan sevgi de kemal ve güzellik için olan sevgiye dönüşmüş olur.

Allah'ın dışında, sevilen ve tapılan şeylerin eksikliği ortadadır. Bunlara tapınanlar asıl güzel ve mükemmelliğin farkına varmamış oluyorlar.

Yine bu ayette[5] müminlerin Allah'ı daha çok sevmeleri ile vasıflanmalarında onların Allah'a vefakâr oldukları da belirtilmiş oluyor. Çünkü Allah'ın kendilerine verdiği akıl ve duyuların gereğini yerine getirmişler, mesela mükemmel bir saatin kendiliğinden olamayacağı gibi, evren ve içindeki mükemmel düzenin kendiliğinden var olamayacağına, ancak büyük bir yaratıcı tarafından yaratıldığına inanarak kendilerini yaratanı tanımış ona vefa göstermişlerdir.

---

[1] Razî, *a.g.e.*, 4/185-186
[2] Razî, *a.g.e.*, 4/188; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/66
[3] Bakara 2/165
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/168-169; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/105
[5] Bakara 2/165

Allah'a inanmayanlar ise Allah'ı görememe gibi birtakım bahaneler ileri sürmüşler, duyu organlarıyla hissedemedikleri bir şeye eserlerine bakarak inandıkları halde en büyük eser olan evrene bakarak onun büyük yaratıcısına ulaşamamışlar ve böylelikle kendilerini yaratana vefa göstermemişlerdir.

Aynı şekilde Kur'an'daki *"Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) Şahit olduk, dediler"*[1] ayetinde belirtildiği gibi müminler Allah'a o zaman verdikleri inanma sözüne vefa göstermiş, o sözün gereğini yerine getirmişlerdir. İnanmayanlar ise bu söze bağlı kalmamışlardır.

b. Allah yine birçok ayette iman eden (inanan) ile inanmayan arasındaki farkları belirterek inananları övmüştür. Bir ayette inanan ile inanmayan arasındaki düşünce farkını şöyle belirtir: "Muhakkak ki Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman edenler bilirler ki, o şüphesiz gerçek olup Rablerindendir. İman etmeyenler ise Allah böyle (sivrisinek, örümcek vs. küçük ve değersiz şeyleri misal vermekle) neyi kastetti? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fasıkları (gerçek yoldan çıkanları) saptırır. O fasıklar onlar ki, Allah'a verdikleri sözü (iman sözünü) bozarlar. Allah'ın birleştirmesini emrettiği şeyi (İman ve akrabalık bağlarını) keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte zarara uğrayanlar onlardır.[2]

Bu ayette inananlar ve inanmayanların dinsel konularda düşünme tarzları arasında iki açıdan fark olduğu bildiriliyor. Birincisi, insanların temel akıl yürütme tarzları olan tümdengelim (dedüksiyon, ta'lil), tümevarım (endeksiyon, istikra') ve analoji (analogy, temsil) den[3] her birini dinsel konularda müminlerin yani inananların hangisi nerde gerekiyorsa orada kullandıkları, inanmayanların ise dinsel konularda sadece tümevarımın peşinde koştukları belirtiliyor. Şöyle ki insan ya tek

---

[1] A'raf 7/172 (Bu ayette geçen 'Kalu Bela' ifadesi hakkında, bunun ezelde mi, ana rahminde mi, yoksa buluğ çağında mı olduğu konusunda ve bu söz almanın gerçek mi, sembolik anlamında mı olduğu konusunda çeşitli görüşler vardır.
Elmalılı, *a.g.e.*, 4/167-175; Razî, *a.g.e.*, 15/39-44)
[2] Bakara 2/26-27
[3] Doç. Dr. İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, s:153-229

tek birçok olay veya olgudan genel bir ilkeye ulaşır ki bu, tümevarımdır. Birçok canlının ölümünü görerek bütün canlıların ölümlü olduğuna hükmetmek gibi. Ya da genel bir ilkeden tek tek bir olay veya olguyu çıkarır ki bu, tümdengelimdir. Bütün insanların ölümlü olduğu genel önermesinden mesela Ahmet'in de öleceği sonucunu çıkarmak gibi. Ya da bilmediği bir şey ile bildiği bir arasındaki benzerlik vs. ilişkisine dayanarak bildiği şeyin hükmünü bilmediği şeye de verir ki bu da analoji (temsil) dir. İşte dinsel metafizik konularda inananlar bu her üç düşünme biçimini kullanıp aklın hakkını tam olarak verirler. Mesela sonradan varolan bir şeyin kendiliğinden olamayacağı şeklindeki zorunlu aklî ve fizikî ilkeden hareketle ve evrendeki mükemmel düzene bakarak Allah'ın varlığı genel ilkesine ulaşır ki bu tümevarımdır. Aynı şekilde Allah bir peygamber ve kitap gönderdiğinde o peygamberin göstermiş olduğu mucizelere (olağanüstü olaylara) ve mükemmel ahlakına bakarak o peygamberin gerçekten peygamber olduğu, dolayısıyla bildirmiş olduğu konularda doğru olduğu genel ilkesine ulaşır ki, bu da tümevarımdır. Dolayısıyla Allah'ın varlığı, birliği ve söz konusu peygamber kim ise onun doğruluğuna tümevarım yani doğrudan akıldan hareketle ulaşır. O peygamberin bildirdiği anlayamadığı bir konu hakkında ise tümdengelimi kullanır. Yani şöyle der: Mademki bu peygamber peygamberlik konusunda doğrudur, bildirdiği her şey de dolayısıyla bu anlayamadığım da doğrudur, birtakım hikmetleri vardır. Allah'ın var olduğunu kabul etmek için duyu organlarıyla hissedilmesinin gerekmediğini ise mesela yerçekimi, elektrik akımı, kara delikler gibi varlığı kabul edilen fakat duyu organlarıyla algılanamayan olgulara benzeterek kabul eder ki bu da analojidir. Aynı şekilde insan bilgisinin sınırlı ve göreceli olması[1] sebebiyle bir peygamberin bildirdiği her şeyin kabul edilmek için mahiyetinin anlaşılmasının gerekmediğini varlıklarını kabul ettiğimiz ancak milyonda beşini anlayabildiğimize ve akıl gibi varlığını kabul ettiğimiz fakat özünü bilmediğimiz şeylere benzeterek kabul eder. Gördüğümüz gibi inanan, düşünmenin tüm yöntemlerini kullanarak, inanç konusunda tatmine ulaşır. Allah'a veya herhangi bir peygambere inanmayanlar ise bu yöntemlerin bazılarını kullanmazlar veya yanlış yerde kullanırlar. Mesela bütün dini meselelerde tümevarımı kullanmaya çalışırlar, tümdengelimi kullanmazlar. Bir dini kabul etmem için o dinde bildirilen her konuyu tek tek anlayabilmem gerekir derler.

---

[1] Doç. Dr. İbrahim Emiroğlu, *a.g.e.*, s:364. Ayrıca insan bilgisinin sınırlılığı konusunda Kur'an'da da Bakara 2/ 30-32, Hud 11/28, Yusuf 12/85, Kehf 18/82.

Aynı zamanda algılayamadıkları birçok şeyin varlığına inanarak da çelişkiye düşerler. Doğru bir analoji yapmazlar.

İnananlar ile inanmayanlar arasındaki ikinci düşünme farkı da, inananların gerçek delillere dayandıkları, inanmayanların ise inanmamak için çeşitli bahaneler ileri sürdükleridir. Mesela inananlar gerçek delillere dayanarak Allah'ın varlığına, peygamberin doğruluğuna ulaşırlar, anlayamadıkları, kader, müteşabih ayetler gibi meseleleri inkar etmez Allah'a havale ederler[1] veya anlayamadıkları birçok meseleyi, anladıklarının ışığında yorumlarlar, birtakım hikmetlere yorarlar. İnanmayanlar ise mesela Ateistler, Allah'ın varlığını açıkça ortaya koyan kesin aklî delillere bakmaz, Allah'ı algılayamama[2] veya yeryüzünde görülen birtakım kötülükleri göz önüne alarak Allah'ı inkâr eder, Agnostikler karar vermez, Deistler, peygamberlere iman konusunda aynı duruma düşerler. Aynı şekilde Peygamberimizi ve Kur'an'ı kabul etmeyenler, Peygamberimizin mükemmel ahlakını ve gösterdiği birçok mucizeyi ve Kur'an'ın onca hidayet ve gerçeklik bildiren ayetlerini göz ardı eder, problemli olarak gördükleri birtakım hadis ve müteşabih (manası açık olmayan) ayeti göz önüne alarak inkâra kalkışırlar.

Bu iki ayette ayrıca inanlar ve inanmayanlar arasındaki davranış farklılığına da vurgu yapılır. Fasıklar (doğru yoldan sapmışlar) olarak ifade edilen inkârcıların, kendileri ile Allah arasında akıl ve yaratılış olarak, yapılmış ezeli antlaşmayı yani iman ve kulluk antlaşmasını, bu yaratılışa ait genel kanunu, her iki taraftan akıl ve düşünme verildikten sonra bu ilahî anlaşmayı ve misakı kendi kendilerine kaldırmaya, çözmeye kalkışırlar, iman etmemeye veya imandan çıkmaya çalışırlar ve Allah'ın yapılmasını emrettiği şeyi keserler yani güzel davranışlarda bulunmazlar, kurtuluşu temin eden emirlerinin ve ilahî hükümlerin tersine hareket ederler. Ayrıca isyanlar ve büyük günahlarla daima yeryüzünde de fesat çıkarırlar. Çünkü özellikle günümüzdeki bunca fitne, fesadın, savaşların, kaos ve bunalımın inançsızlığın yaygınlaşması ve Allah'ın koyduğu sözlü ve fizikî yasalara ters hareket edildiğinden kaynaklandığı açıktır.[3] Zira *"Allah, inananların dostudur, onları karanlıktan çıkarır, inkar edenlere gelince, onların dostları da tağutlar (doğru yoldan çeviren*

---

[1] Elmalılı, *a.g.e.*, 1/244
[2] Teizm Ya Da Ateizm
[3] Elmalılı, *a.g.e.*, 1/245; Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/50-52; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 1/110-115

azgınlar) dır; onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi olarak kalırlar"[1] ayetinde belirtildiği gibi herhangi bir konuda Allah'ın nuru (aydınlığı) bulunmadı mı insanı her taraftan sayısız karanlıklar kaplar. Allah'ın nuru ortaya çıkınca da o karanlıklar kalkar. Hakk'ın (Allah'ın) nuru (dini) bulunmadı mı yerler ve gökler hiç, gündüz gece, güneşler zifir, gözler kör, kulaklar sağır olur; kalpler bin türlü hayal ile buhranlar içinde çırpınıp kalır; aranan bulunmaz, ne aranacağı bilinmez; gönüllere kuruntular, acılar, azaplar çöker; çevreyi kuruntular, amacılar (öcüler) kaplar; cinler, şeytanlar başa toplanır. İnsanların başlarına azgınlar çöker, zorlama, dayatma ile hile ve aldatma ile her taraflarını kıskıvrak bağlar, yularlarını ellerine alırlar, onları Allah'ın yaratılıştan verdiği iman nurundan, doğru yoldan çıkarır, karanlıklara çekerler. Çünkü bu azgınlar dosdoğru aydınlıkta iş görmesini istemezler, her tuttuklarını aksine, tersine sürükler, sürekli karanlığa, gidilmedik yollara giderler, aklı, ilmî sevmez, fikirleri, istekleri fesada verir, ahlakları bozar, Allah'a, peygamberlere yarış etmek zan ve iddiasıyla yapılamayacak şeyler yapar, keyfini yerine getirmek için nerede Allah'tan korkmaz varsa peşine takar ve taktığını karanlıklara, içinden çıkılmaz belalara sürükler. O zaman herhangi bir sebepten Allah'ın nuru ortaya çıkıverirse, gökler güler, yıldızlar doğar, baharlar açılır, neşeler, sevinçler sunulur, acılar silinir, sıkıntılar unutulur, gönüller ferahlık ve sevinçle dolar, var olmanın tadı duyulur. Bu tadı sonsuza tek sürdürmek isteyen akıllı kimseler Allah'ın nuruna (aydınlığına) ermek için onun sağlam kulpuna (dinine, Kur'an'a) yapışır. Bilindiği üzere her şeyin ancak bir doğru yönü vardır ve ona o yönden gidilir. Buna karşılık her şeyde batıl yönler sonsuzdur. Mesela bir şey yitirdiniz, o bir yerdedir ve ancak oradadır. O anda bu şey için doğru yön budur. Fakat siz bu yönü bilmiyorsanız o yönün dışında, o yerin dışında hangi yön ve yerden gidersen o yitirdiğini bulamazsınız ve bu ulaştıramayan yönler sonsuzdur, ulaştıramayan da karanlık sayılır. Bu sebepten bu ayette Allah'ın nuru tekil olarak karanlıklar ise çoğul olarak getirilmiştir. Çünkü yitirilmiş olan aydınlığa, mutluluğa, düzene tek bir yolla gidilir o da Allah'ın dinidir. Bu yolun dışında hangi yolla, hangi ideoloji ve hangi önderle gidersen karanlıktır, ulaştıramaz ve bunlar sonsuzdur.[2]

---

[1] Bakara 2/257

[2] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/174-176, Esseyyid Mahmud el-Alusi, *Ruhu'l-Maâni*, 3/20-24, Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 3/22-25. Bir diğer ayette "Ve Şüphesiz bu, dosdoğru olarak benim yolumdur, ona uyun, batıl yollara uymayın yoksa sizi Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Bununla (Allah) size öğüt veriyor ki,

Yine Allah, Kur'an'da *"Bu iki zümrenin (müminlerle kâfirlerin) durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç aynı olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?"*[1] ayetinde inananlar ve inanmayanları düşünme bakımından karşılaştırmış, inananları Allah'ın varlığı ve birliğine dair apaçık delilleri görme bakımından çevresini gören ve işiten insana, inanmayanları da düşünerek Allah'ın varlığına ve birliğine dair apaçık delilleri görememe bakımından etrafını göremeyen ve duyamayan insana benzetmiştir.[2] Benzetme yönü düşünsel ve ruhsal görme ve duymanın duyusal görme ve duyma gibi olduğu, düşünsel-ruhsal körlük ve sağırlığın da, duyusal-hissi körlük ve sağırlık gibi olduğudur.[3]

Ayrıca burada, insanların bilgi edinme konusunda en önemli iki duyusu olan görme ve işitmenin[4] zikredilmesi de diğer dikkat çekici bir noktadır. Zira görme sonucu genelde kendi kendine bir bilgi elde eder, duyma sonucu ise yani genelde diğer bir insandan duyarak dış kaynaklı bir bilgi elde eder. Dolayısıyla inanmayanlar ne kendi kendine bilgi edemeyen ne de bir başka insandan (peygamberden) bilgi elde edemeyen insanlar oluyor.

Şu kadar var ki, Allah, bu karşılaştırmanın sonunda 'Düşünmez misiniz (veya almaz mısınız)?' diyerek bu manevi körlük ve sağırlığın yani imansızlığın iman ederek tedavi edilebilir olduğunu belirtiyor.[5]

Bir başka ayette de bu iman ve küfür karşılaştırması şöyle yapılıyor: *"Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine işittirir. Sen kabirlerdekilere işittiremezsin"*[6] bu ayetlerde de inanmayanın düşünsel durumu körlüğe, karanlığa ve bütün duyularını kaybetmiş ölülere benzetilmiştir.

Yüce Allah, Kur'an'da inanan ile inanmayan arasında hür olma ve esir olma farkı bakımından da bir karşılaştırma yapar, Allah'a hakkıyla inanan ve ortak

---

umulur ki sakınırsınız." (En'am 153) ayetinde de Allah'ın yolu tekil, batıl yollar çoğul olarak getirilmiştir.

[1] Hud 11/24

[2] Beyzavî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil,* 1/454

[3] Razî, *a.g.e.,* 17/167

[4] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.,* 12/49

[5] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.,* 12/49; Razî, *a.g.e.,* 17/168

[6] Fatır 35/19-22

koşmayanı hür, Allah'a inanmayan ya da Ona ortak koşanları köle, esir olarak değerlendirir.

Bir ayette şöyle denilir: *"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamt Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bunu bilmezler."*[1]

İşte bu ayette belirtildiği gibi Allah'tan başkasına tapanlar (ki, Allah'a inanmayanlar da herhangi bir şeye taparlar), başkasının malı olan köle gibi hürriyetini verip bir yaratığa kul olmuş köleler gibidirler. Allah'tan başka ilah tanımayanlar da hürler demektir. Bir ayette belirtilen *"Gerçekten ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz"*[2] sözünü diyebilmekten daha büyük bir hürriyet düşünülemez. Bundan dolayı Allah'ı inkâr, Ona ortak koşma, batıl dinler hep birer esirlik bağıdır. Hak din ve Allah'ın birliğine inanmak insan için bir hürriyet, bir servettir.[3] Allah'a inanmadığı takdirde, daha hür olacağını zannedenler yanılıyorlar. Çünkü Allah'a inanmayan veya ortak koşan ya da Allah'a inanmanın gereğini yapmayan, kendi nefsinin istek ve arzularının ve şeytanın esiri olurlar. Kendi istek ve arzularını gerçekleştirmek için de birçok insan, fikir veya ideolojiye esir ve köle olurlar.[4]

Allah, Kur'an'da inanan ile inanmayanları fayda bakımından da karşılaştırır ve inananların daha faydalı olduğunu belirtir.

Mesela *"Allah şu iki adamı da misal verdi: bunlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez; efendisine bir yüktür. Onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi, bu adamla, adaletle emreden ve doğru yolda bulunan adam eşit olur mu?"*[5] ayetinde kafirlerin doğru söylemediği, hakka karşı dilsiz oldukları, efendileri olan

---

[1] Nahl 16/75
[2] Fatiha 1/5
[3] Elmalılı, a.g.e, 5/248-249
[4] Ayetin bu şekilde mümin, kafir karşılaştırması şeklinde yorumlanması bir görüşe göredir. Diğer bir görüşe göre (ki, Razi, *a.g.e.*, bunu daha yakın bulur) bu karşılaştırma müminlerin taptığı Allah ile Allah'a ortak koşanların taptığı putlar arasında yapılmıştır. Her şeye gücü yeten Allah ile hiçbir şeye gücü yetmeyen putların eşit olmadığı vurgulanır. (bkz: Razi, *a.g.e.*, 20/68, Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 14/184-190) İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/45-46
[5] Nahl 16/76

Allah'a muhtaç oldukları, fakat onun emirlerini yerine getirmedikleri, yiyip içtikleri fakat işe yaramadıkları (manevi anlamda), gerçek müminlerin ise doğru yolda gittiği, doğruyu söylediği, adalet ve doğruluğu emrettikleri[1] böylelikle insanlığa daha kalıcı bir fayda sağladıkları vurgulanır.[2] Son asırlarda üretilen ve geliştirilen bilim ve teknolojide bazı inançsız düşünür ve bilim adamlarının payı olmuştur. Fakat bu bilim ve teknoloji hiçbir şekilde manevi fayda göz önüne alınmadığı için, sadece maddi olarak insanlığın faydası düşünüldüğü için geçici ve görünüşte bazı faydalar sağlamış olsa da gerçek anlamda ve uzun vadede hiçbir fayda sağlamamış, aksine güçlü toplum ve devletlerin diğerlerini daha fazla ezmelerine, sömürmelerine vesile olmuş, savaşlara, kargaşalara ve insanın maddi rahatlığı için hiçbir ahlaki müeyyide tanımamasına neden olmuş, böylelikle daha fazla bunalım ve sıkıntıya neden olmuştur. Bir de şu var ki; biz burada müminlerin adaletli ve faydalı oluşundan söz ederken gerçek anlamda Allah'a inanan ve bu inanmanın gereğini yapan insanlardan söz ediyoruz. Günümüzdeki gibi, tahkiki (delile dayalı) imana ulaşmayan ve bu imanın gereğini yapmayan mümin olarak bilinen insanların ne kendilerine, ne diğer toplumlara faydalı olamayacakları ne de adaleti sağlayamayacakları açıktır. Kendi içlerinde adil ve doğru olmadıkları için adil ve doğru yöneticiler tarafından da yönetilmiyorlar. Peygamberimiz şöyle buyuruyor: "Siz nasıl iseniz, ona göre üzerinize yönetici tayin olunur."[3] Bir ayette[4] hakkı ayakta tutmanın (her şeyi Allah için yapmanın) ve düşman olsa bile bir kavme karşı adaletli davranmanın gerçek imanın gereği olduğu vurgulanmıştır.[5] Bir diğer ayette de fasık (günahlar yoluyla yoldan çıkmış kimse), gerçek müminin karşıtı olarak ele alınmıştır: *"Öyle ya, mümin olan, fasık (yoldan çıkmış kimse) gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar"*[6] dolayısıyla söylediğimiz gibi faydalı olarak nitelenenler sözde müminler değil, gerçek müminlerdir.

---

[1] Elmalılı, *a.g.e.*, 5/249
[2] Yukarıdaki ayette yorum farklılığı bu ayet için de geçerlidir. Bkz. aynı eserler.
[3] Deylemi, *Firdevs* 3, 305(49/18), *Feyz'ül-Kadir*, 7, 47(60406)
[4] Maide 5/8
[5] Bkz: Elmalılı, *a.g.e.*, 3/178-179
[6] Secde 32/18

3. İnanç İle İlgili Mükâfatlara Yapılan Vurgu Yoluyla Teselli

3.1. Genel Müminler İçin Geçerli Olan Mükâfatlar

Kur'an'da inananların bir diğer teselli metotları da mükâfatlarının belirtilmesidir. Çünkü insan sahibi olduğu akıl gereği, yaptığı, düşündüğü ve inandığı herşeyi kendisine ne kadar fayda vereceği yönünden değerlendirir. Bu açıdan imanından dolayı kendisine bir mükâfatın verilmesi elbette kendisini mutlu eder.

a. Allah Kur'an'da bazen bu mükafatı genel olarak bildirir. Mesela *"...insanların bir kısmı var ki; 'Ey Rabbimiz! Bize vereceğini dünyada ver' derler. Böyle kimselerin ahiretten hiçbir nasibi yoktur. Ve onlardan bir kısmı da 'Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!' derler. İşte onlar (bu her iki tür insan) için kazandıklarından (yaptıkları eylemlerden) bir pay vardır. Şüphesiz Allah'ın hesabı çok süratlidir."*[1]

Fahruddin Razi(h.ö.604)nin belirttiği gibi mutluluk ve güzelliklerin mertebe ve türleri üçtür: bunlar ruhsal, bedensel ve dışa ait olanlardır. Ruhsal mutluluklar ikidir. Birisi ilimle görüş gücünün yetkinleştirilmesi, kemale erdirilmesi yani bilgi gücü, diğeri üstün ahlak ile amel gücünün kemale erdirilmesidir. Bedensel mutluluklar da sağlık ve güzellik olmak üzere ikidir. Dışa ait mutluluk da ikidir: mal ve makam. İşte "bize dünyada ver" talebi bütün bunları kapsar.[2] Çünkü burada, mef'ul (nesne) atılmıştır. Belagat kitaplarında bildirildiği gibi mef'ulun (fiilin nesnesinin) atılma sebeplerinden biri umum bildirmesi yani birçok şeyi kapsamasıdır.[3] Bunlar dünyaya ait mutluluk ve güzelliklerdir. Çünkü bilgi de dünyada süslenmek ve insanlardan üstün olmak için istenirse dünyevi bir istek olur. Aynı şekilde üstün ahlak da dünyada başa geçmek, dünya menfaatlerini zapt ve idare etmek (ya da insanların övgüsünü kazanmak veya sırf vicdanı rahatlatmak) için olursa dünyevi bir istek olur.[4]

---

[1] Bakara 2/201-202
[2] Razi, *a.g.e.*, 5/160; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/58
[3] Taftazani, *Muhtasaru'l-Ma'ani*, s:96
[4] Razi, *a.g.e.*, 5/160; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/58

Ahirete ait mutluluklar da, cennet, Allah'ın rızası ve bunlara götüren bilgi, ahlak, ibadet vs şeylerdir.

İşte Allah bu ayette insanların istekler konusunda iki türlü olduğunu belirtir. Kâfirler, yaptıkları her şeyde dünyevi istekler peşinde olurlar. Çünkü Allah ve ahiret inançları yoktur.[1] Ürettikleri bilim ve teknolojide bile daha fazla rahatlık, öne geçme, diğer insan ve milletleri hâkimiyet altına alma, onları sömürme amaçları yatar. Sahip oldukları ahlakta da övülme, başa geçme veya en fazla kişisel vicdanî rahatlık amacı vardır. Kalbinde birazcık da olsa Allah'a ve ahirete iman bulunanlar ise sahip oldukları düşünce ve yaptıkları eylemlerde birtakım dünyevi isteklerin yanında cennet, Allah'ın rızası ve ibadet gibi uhrevi istekler de gözetirler.[2] Bu ayette ve *"Her kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını arttırırız. Her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz. Ama onun için ahirette hiçbir pay yoktur"*[3] gibi ayetlerde belirtildiği gibi her iki gruba da isteklerinin verileceği ifade ediliyor. Mesela günümüzde olduğu gibi kâfirler bilim ve teknolojide son derece ilerlemiş, büyük bir rahatlık elde etmiş, diğer insanları yönetme ve sömürme durumuna gelmiştir. Allah müminlere de hem dünyevi hem uhrevi mükâfat verileceğini bildiriyor. Ancak günümüzdeki müminler imanın gereğini yapmadıkları için dünyevi mükâfatların bir kısmından mahrum bırakılmış durumdadır. Bir de bu ayette müminlerin dünyevi isteklerinden söz edilirken *"Bize dünyada da güzellik ver"* deniliyor. Yani müminlerin güzel şeyin ne olacağını belirlemiyor bunu Allah'a bırakıyorlar. Allah onlar için gerçek güzel ve iyi olanı tercih edecektir.[4] Bir istek insana göre güzel, Allah'a göre güzel olmayabilir. Bazen mal, Allah'ı unutturduğu için kötü, birçok bela ve musibet de Allah'ı hatırlattığı için güzel kabul edilebilir.

"İnkâr edenlere var ya, onları dünya ve ahirette şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri

---

[1] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/116

[2] Bazı tefsirlerde sadece uhrevi isteklerde hatta bunlardan da sadece Allah'ın rızası isteğinde bulunanlardan sözedilir ki âlimlerin çoğunluğuna göre sadece ahireti istemek caiz değil, çünkü insan zayıf bir varlıktır. Birçok dünyevi mutluluk olmadan ahiret mutluluğunu da elde edemez. Mesela sağlığı yerinde değilse ibadet edemez. Aynı şekilde mümin dünyayı da imar etmekle sorumludur. Bkz: Razi, *a.g.e.*, 5/159, İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/203-204, Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/201-202

[3] Şura 42/20

[4] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/201

sevmez"[1] ayetlerinde de Allah mümine mükafatını eksiksiz vereceğini bildiriyor fakat bunu iyi davranışlarda bulunması şartına bağlıyor. *"Şüphe yok ki, münafıklar cehennemin en alt katındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın. Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılıp dinlerini (ibadetlerini) yalnız onun için yapanlar hariç. İşte bunlar (gerçekte) müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere daha sonra büyük bir mükâfat verecektir. Eğer siz şükreder ve iman ederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir"*[2] ayetlerinde de gerçek müminlere büyük bir mükâfatın verileceği belirtiliyor. Fakat bu mükâfat 'sevfe' sözcüğü ile ifade edilmiştir ki bu 'daha sonra' anlamındadır.[3] Bu da müminlerin asıl büyük mükâfatının dünyada değil, ahirette olacağını ifade ediyor.

Allah, yukarıdaki ayette olduğu gibi bazı ayetlerde müminin ahiretteki mükâfatını genel olarak bildirirken bazı ayetlerde bu mükafatın ne olacağını açıklar. *"İman edip de iyi işler yapanlar, Rablerinin izniyle içinde ebedi (sonsuza dek) kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır. Orada onların dirlik temennileri 'selam'dır."*[4] Yani Allah onların mükâfatı olarak onları ahirette sonsuz kalacakları yemyeşil, bol sular akan bahçelere koyacak ve onlar birbirleriyle karşılaştıklarında üzerine selam olsun yani dünyanın türlü türlü bela ve sıkıntılarından kurtuldun burada emniyet ve güven içinde devam et derler. Çünkü selam selametten türetilmiştir.[5] *"Melekler, her kapıdan onlara (müminlere) gelir, üzerinize selam olsun (derler)"*[6] ayetinde meleklerinde onlara böyle selam verecekleri bildirilir. *"Rahmetli bir Rabden bir söz olarak selam (olsun)"*[7] ayetinde Allah'ın da onlara böyle selam vereceği bildirilir.[8]

b. Müminlerin diğer bir mükafatı olarak Allah onları, hem dünyada hem de ahirette sapasağlam tutacağını bildiriyor: *"Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi; güzel bir sözü (imanı), kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. (O ağaç,) Rabb'inin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah*

---

[1] Ali İmran 3/56-57
[2] Nisa 4/145-147
[3] Çünkü 'Sevfe' sözcüğü uzak geleceği ifade ediyor.
[4] İbrahim 14/23
[5] Razi, *a.g.e.*, 19/91
[6] Ra'd 13/23
[7] Yasin 36/58
[8] Razi, *a.g.e.*, 19/91

insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün misali (küfrün) gövdesi yerden kökten koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan (kötü) bir ağaca benzer. Allah Teâlâ sağlam sözle (iman ile) iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar. Zalimleri (kâfirleri) ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar"[1] ayetlerinde güzel sözden amaç iman, tevhid, İslam'a davet, Kur'an vb. güzel şeylerdir. Kötü sözden de amaç küfür (inançsızlık), şirk, küfür ve şirke çağırma vb. kötü şeylerdir.[2] Allah burada imanı, kökü sağlam, her zaman yemiş veren hem de yüksek bir ağaca benzetiyor. Küfrü de köksüz, en küçük rüzgârda oradan oraya savrulan kötü bir ağaca benzetiyor. Çünkü mümin de Allah'a ve ahirete inancı sebebiyle dünyada psikolojik ve düşünce olarak sapasağlam olur. Delillerle Allah'ın varlığına ulaştığından dolayı düşüncesi sağlam olur, şüphe ve vesveselerle sarsılmaz. Türlü bela ve sıkıntılarla karşılaştığında da bunun Allah'tan geldiğini, imtihan amaçlı olduğunu, sabrettiği takdirde büyük mükâfatlar elde edeceğini bildiği için ayrıca asıl mutlulukların diyarı olan ahirete inandığı için mutsuzluğa kapılmaz, dimdik durur. Kâfir ise, sağlam delillere dayanmadığı için sürekli şüphe ve tereddüt için de bulunur, "Allah ve ahiret varsa?" diye içi içini kemirir, fikirden fikre, ideolojiden ideolojiye girer. Mutluluğu dünya hayatından ibaret zannettiği için, ahirete inanmadığı için de bir bela veya musibetle karşılaştığında hemen telaşa kapılır, mutsuzluğa gömülür, birçok mal, mülk sahibi olsa da bir gün yok olacağını düşünüp bunun keyfini pek süremez, bazen bu onu intihara bile sürükler. Mümin, ahirette de mutluluk ve güven içinde olacağı için sapasağlam bir yer edinmiş olur. Kâfir sonsuz azapta olacağından dolayı kökten koparılmış bir ağaç gibi bir yer edinmemiş olur, güvensiz ve sonsuz mutsuz olur. Ayrıca mümin imanından dolayı güzel meyve veren bir ağaç gibi adalet[3], en güzel söze ve düşünceye uyma[4], her şeyden ders alma[5] gibi güzel meyveler verir. Küfür ise fitne, fesat, bencillik ve kötülükten başka bir meyve vermez.[6]

Gördüğümüz gibi mümin için dünyadaki bu ruhsal mutluluk ve sebat ve ahiretteki mutluluk büyük bir mükâfattır.

---

[1] İbrahim 14/23-27
[2] Beydavi, *Envaru't-tenzil* 1/518; Razi, *a.g.e.*, 19/92-97
[3] Nisa 4/135
[4] Zümer 39/ 18
[5] Haşr 59/2
[6] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 4/2098-2099

Diğer meşhur bir yoruma göre, Allah'ın, müminleri iman sebebiyle sapasağlam tutması kabir hayatıyla ilgilidir. Kabirde sorgu melekleri gelip de ölen kişinin dünyadaki dini hayatıyla ilgili sorular sormaya başlayınca Allah, müminlere imanlarından dolayı doğru cevap verdirir.[1] Böylelikle mümin kabir azabından da kurtularak bir başka mükâfat elde etmiş olur.[2]

Ancak kişinin imanının sağlam bir ağaca benzemesi için üç şey gereklidir. Kök olarak kalpteki bilgi ve inanç, dal ve gövde olarak dildeki zikir, yaprak ve meyve olarak da organlarla yapılan güzel davranışlar. Çünkü meyveli sağlam bir ağaç da sağlam bir kök, yüksek bir gövde ve dallara ve güzel yaprak ve meyvelere sahiptir.[3] Bir hadiste belirtildiği gibi kişinin, imanını faydalı ilim, doğru davranış, zikir ve tefekkürle sürekli beslemesi ve tazelemesi gerekir. Aksi takdirde bir elbise gibi yıpranır gider.

c. Allah, Kur'an'da iman edenlerin iyi işler yapmaları kaydıyla diğer bir mükafatlarını şöyle belirtir. *"iman edip iyi işler yapanların (geçmiş) kötülüklerini elbette örteriz ve onlara, yaptıklarının daha güzeli ile karşılık veririz."*[4] Fahruddin Razi, şöyle der: burada insanın iki eyleminden söz ediliyor ki, bunlar iman ve güzel davranıştır. Bunların karşılığında da iki mükâfattan bahsediliyor ki, bunlar da imanın karşılığında günahların affedilmesi, güzel davranışın karşılığında da daha üstün bir mükâfatla karşılık vermek. Bu da birkaç şeyi gerektirir. Birincisi, müminin cehennemde sonsuza dek kalmayacağıdır. Çünkü imanı sebebiyle günahları affedilir. Dolayısıyla azapta ebedi olarak kalmaz. İkincisi, güzel amelin karşılığı olan daha güzel mükâfattan amaç cennet olamaz. Çünkü o zaten imanı ile cennete girmeye hak kazanmıştır. O halde buradaki, onların güzel davranışlarından daha üstün olan karşılık cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiç kimsenin aklına gelmediği güzelliklerdir. Allah'ın gözle görülmesi olması da uzak değildir. Üçüncüsü de şudur: iman, dünyada günahların çirkinliğini örter. Allah da ahirette müminin ayıplarını örter. Güzel amel, dünyada salihin (güzel davranışlarda bulunanın) durumunu güzelleştirir. Allah da ona ahirette en güzel karşılıkla karşılık

---

[1] Buhari, *Cenaiz* 1369, *Tefsir* 4699; Müslim, *Cennet* 73/2871; Ebu Davud, *Sünnet* 475; Tirmizi, *Tefsir* 3120; Nesaî, *Tefsir* 284; İbn Mace, *Zühd* 4269; ayrıca Şevkani, *Fethu'l-Kadir* 3/148
[2] Razi, *a.g.e.*, 19/96
[3] Razi, *a.g.e.*, 19/95-96
[4] Ankebut 29/7

verir. Dolayısıyla isyan yani günahlar kişinin imanını iptal etmez. Aksine iman günahlara galebe çalar, onu örter ve mümini yaptığı günahlara karşılık pişmanlığa sevk eder.[1] Buradaki güzel davranışa karşılık olan o davranıştan daha üstün mükâfattan amaç o güzel davranışın en az on kat olmak üzere yedi yüz katına kadar karşılık verilmesi de olabilir.[2]

Müminin yaptığı kötülüğe karşı ise sadece onun misliyle karşılık verir ya da affeder. Çünkü Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"kim bir iyilik işlerse onun için o iyiliğin on katı (karşılık) vardır."*[3] Diğer bir ayette de şöyle buyurur: *"şüphesiz Allah bir zerre miktarı bile zulmetmez. Eğer kişinin yaptığı şey iyilik ise Allah onun kat katını verir ve ona kendi tarafından büyük bir karşılık verir"*[4] *"Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez, geri kalan bütün günahları affeder"*[5], *"Allah bütün günahları affeder."*[6]

d. Böylelikle mümin, imanı vesilesiyle cenneti hak eder günahları affedilir, yaptığı her iyilik en az on katıyla çarpılır, iyilik yapmaya devam ederek derece derece yükselir ve *"iman edip iyi işler yapanları, muhakkak salihler(zümresi) içine katarız"*[7] ayetinde belirtilen salihlerden olma mükafatını elde eder. Salih, salahtan türemiştir. Salah, fesadın zıddıdır[8] ve fesat, her türlü kötülüğü kapsadığı gibi, salah da her türlü iyiliği kapsar ve birçok derecesi var ki, en yüksek derecesi, bir insan için ulaşabileceği en yüksek derecelerdendir[9] ve salahın bu en yüksek derecesi peygamber ve evliyalar gibi insanları doğruluğa, iyiliğe ulaştıran insanların derecesidir. Bu derece öyle bir derecedir ki Hz. Süleyman'ın *"beni rahmetinle salih kullarının zümresine kat"*[10] diye dua ettiği, Hz. Yusuf'un da "beni müslüman olarak vefat ettir ve salih kullarının zümresine kat"[11] diye Allah'a yalvardığı bir derecedir.

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 25/31; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 20/196
(2) Şevkani, *Fethû'l-Kadir* 4/254; Alusi, *Ruhû'l-Ma'âni* 11/204-205; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 20/192-193
(3) En'am 6/160
(4) Nisa 4/40
(5) Nisa 4/48
(6) Zümer 39/53
(7) Ankebut 29/ 9
(8) İbn Manzur, *a.g.e.*, 2/516
(9) Alusi, *Ruhû'l-Maani* 11/207
(10) Neml 27/19
(11) İbn Acibe, *a.g.e.*, 5/299; Razi, *a.g.e.*, 25/33; Alusi, *a.g.e.*, 11/207

Böylelikle Allah Ankebut suresi 7.ayette müminlerin kendi nefislerinde doğruluk ve hidayete erme mükâfatını elde ettikten sonra, bu surenin zikretmiş olduğumuz dokuzuncu ayetinde de bu müminlerin ibadet, zikir ve güzel davranışlar yaparak insanları da hidayete erdirme mükâfatını elde ettiklerini ve cennette de peygamber ve evliyaların makamında olacağını bildiriyor.[1]

e. Yüce Allah, müminlerin mükafatını bir diğer ayette genel bir müjde olarak dile getiriyor: *"Tağuta (Allah'ın dışındaki tapılan her şeye) kulluk etmekten kaçınıp, Allah'a yönelenler (var ya) (işte) sadece onlar için müjde vardır"*[2] ayetinde müminlere mükafat, müjde olarak dile getiriliyor. Ve buradaki mükâfat birçok açıdan pekiştiriliyor. Birincisi, müjde haber veriliyor ama bu müjdenin ne zaman olacağı bildirilmiyor bu da onun birçok yerde olacağı ihtimalini doğuruyor. Mümin, ölüme yaklaştığında, kabre konulduğunda, kıyamet arsasında durduğunda, insanların bir kısmı cennete, bir kısmı da cehenneme gittiğinde, müminler cennete girdiğinde bu müjdeyi alacaktır. İkincisi, ne ile müjdeleneceği bildirilmemektedir. Bu da umum ifade ettiği için, insanın hoşuna gitmeyen her şeyin giderilip, bütün amaç ve isteklerinin yerine getirileceği müjdesi anlamına gelmektedir. Hoşa gitmeyen şeylerin giderilmesi *"...Korkmayın, üzülmeyin..."*[3] ayetiyle ifade ediliyor. Çünkü korku geleceğe yönelik, üzüntü de geçmişe yöneliktir. Korkmayın, üzülmeyin denilerek geçmişle ilgili hiçbir şeyden dolayı üzülmeyecekleri, korkmayın denilerek de gelecek hiçbir konuda korkmamaları gerektiği dile getirilerek hoşa gitmeyecek her şey defedilmiş oluyor. Amaç ve isteklerinin gerçekleşeceği ise, *"...size va'dolunan cennetle sevinin"*[4] ve *"biz dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarınız. Gafur ve Rahim olan Allah'ın ikramı olarak orada (cennette) sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır"*[5] ayetlerinde belirtilmektedir. Mükâfatın bu ayette müminler için pekiştirilme yönlerinden üçüncüsü, 'sadece onlar için müjde vardır' denilerek bu müjdenin sadece müminlere ait olduğunun vurgulanmasıdır. Dördüncü de bu müjdenin kim tarafından yapılacağı da belirtilmediği için hem melekler tarafından ya ölüm esnasında[6] ya da

---

(1) Vehbe ez-Zuhayli,, a.g.e, 20/202; Razi, *a.g.e.*, 25/33
(2) Zümer 39/17
(3) Fussilet 41/30
(4) Fussilet 41/30
(5) Fussilet 41/31-32
(6) Nahl 16/32

cennete girerken[1] hem de Allah tarafından yapılacağı[2] ihtimalini doğuruyor. Beşincisi şudur: bu müjdenin bu ayette bizzat Allah tarafından haber verilmesi müjde olarak verilecek şeyin çok değerli olduğunu ortaya koymaktadır.[3] Ayrıca bize göre müjdenin verilmesi fakat müjdenin ne ile olduğunun bildirilmemesi de kişi de bir heyecan uyandırmaktadır. Çünkü insan yarı bildiği şeyler hakkında heyecanlı ve meraklı olmaktadır.

Bazı ayetlerde de hem dünya hem ahiret hayatı için müminlere bu müjde verilmektedir.[4]

f. *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh* [5] *ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır"*[6] ayetinde Allah ve peygamberlerinin düşmanlarını dost edinmeyen müminler için birçok mükâfattan söz edilmektedir. Birincisi, Allah'ın onların kalplerindeki imanı tazelemesi, kuvvetlendirmesi, sabit ve kesin hale getirmesidir. (çünkü Allah'ın emirleri yerine getirilip, yasaklarından kaçıldıkça kalpteki iman da kuvvetlenir) ikincisi, düşmanlarına karşı onları desteklemesi (bugünkü müslümanlar birbirlerini bırakıp kâfirleri dost edindikleri için zayıf haldeler) ve onları imanın nuruyla mutlu ve sakin, huzurlu hale getirmesidir. Bu iki mükâfat dünyadaki bazı mükâfatlarıdır. Üçüncüsü, onları sonsuza dek cennetlere sokacağı, dördüncüsü, er veya geç sadece onların kurtuluşa erecekleridir. Beşincisi, de imanları ve yaptıkları davranışlarından dolayı Allah onlardan razı olduğu gibi, onlara cennette vereceği nimetlerle de onların da Allah'tan razı olacaklarını, hatta geçmiş nimetlere bakarak zaten Allah'tan razı olduklarının bildirilmesidir. Böylelikle mümin, imanının gereği gibi hareket ettiğinde "rıza" makamına ulaştırılmış oluyor

---

[1] Ra'd 13/24
[2] Ahzab 33/44
[3] Razi, *a.g.e.*, 26/226-227
[4] Yunus 10/64
[5] Burda "ruh"tan amaç, ya yakin(kesin bilgi) nuru, ya da Kur'an ve yahut da düşmanların üstüne yardımdır. Ya da anlam, Allah'ın katından bir ruh ile şeklinde değil de imandan bir ruh ile şeklindedir. Çünkü iman kalplere canlılık kazandırır. (bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/350)
[6] Mücadele 58/22

ki, bu makam insan nefsinin ulaşabildiği en yüksek makam ve nimettir.[1] Çünkü insan nefsi yedi boyut ve derecededir.[2] Birinci derecede nefis, şehvetin baskısı altındadır, sadece sufli istek ve arzularını peşindedir ve sahibine bu konuda boyun eğdirmeye çalışır. Bu derecede nefis "nefs-i emmare" adını alır. *"...nefis kötülüğü çokça emredendir."*[3] Kur'an bu boyuttaki nefse karşı başarı elde edeni cennetle müjdelemektedir.[4] İkinci boyuttaki nefis şehvetlere karşı direndiğinden buna "nefs-i levvame" (kendini kınayan nefis) adı verilir. Bu nefis Allah'ın yanında bir kıymet taşır. Çünkü Allah ona yemin eder: *"Kendini kınayan nefse yemin ederim"*[5]. Bu konumda olan nefis tam olarak şehvetlerden kurtulamamıştır. Fakat her günah işlediğinde pişmanlık ve rahatsızlık duyar, kendini kınar. Üçüncü boyuttaki nefis, "nefs-i mülhime" (birtakım güzel davranışlar ilham eden): *"Nefse ve ona düzenleyip biçimlendirene (yemin ederim). Sonra da ona fenalıklarını ve (bunlardan) sakınmasını ilham edene yemin olsun"*[6] ayetinde bu nefse işaret edilir. Nefis artık bu aşamada, Allah ile ilham bazında bir temasta bulunmaktadır. Ondan yanlış ve doğru davranışlar hususunda doğrudan bazı tesirler almaktadır. Nefsin dördüncü, beşinci ve altıncı boyuları, "nefsi mutmainne" (huzura ermiş nefis), "nefs-i raziye" (Allah'tan razı olan nefis) ve "nefs-i merdiyye" (Allah'ın razı olduğu nefis) dir: *"Ey emin ve tatmin olmuş nefis! Sen ondan (Allah'tan), o da senden razı olarak rabbine dön (iyi, yararlı) kullarım arasına gir ve cennete gir"*[7] ayetinde bunlara işaret edilir. Bu ayetlerde belirtilen boyutlardaki nefsin sıkıntılarından uzak, büyük bir mutluluk içinde olduğu bildirilmektedir. Bu boyutlardaki nefis ile Allah arasında bir dostluk atmosferi kurulduğu için onun için Allah'ı anma bir zevk halini almaktadır. Nitekim Kur'an'da da nefsin tatmininin ancak Allah'ı zikir ile mümkün olacağı bildirilmektedir. *"Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ı zikir ile tatmin olur."*[8] nefsin bu boyutlarının dışında "kamile" ve "zekiyye" diye iddia edilen mertebeleri ise nasslara dayanmamaktadır.[9]

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 29/241
[2] Hayati Aydın, *Kur'an'da insan psikolojisi*, s:123-124
[3] Yusuf 12/53
[4] Nazi'at 79/40-41
[5] Kıyame 75/2
[6] Şems 91/7-8
[7] Fecr 89/27-30
[8] Ra'd 13/28
[9] Hayati Aydın, *a.g.e.*, s:124

Bazı müfessirler ise nefsin üç derecesinin olduğunu, bunların da nefs-i emmare, levvame ve mutmainne nefis olduğunu[1] belirtir.

Bazı hukema ise insan nefsinin tek boyut ve tek dereceli olduğunu, emmare, mutmainne gibi isimlerin onun farklı durumlardaki nitelikleri olduğunu belirtir. Aynı nefis, ilahi âleme yöneldiğinde mutmainne ismini alır, şehvet, öfke gibi zaaflara ise yöneldiğinde ise "emmare-i bi's-su'" (kötülüğü emreden) ismini alır.[2] Çünkü insan nefsi, tabiat gereği şehevi arzulara, günaha, meyleder, kendi gücünü ve emrindeki araçları o yönde kullanır. Çok az kişi çok nadir zamanlarda bundan kurtulur.[3] Onun için Hz. Yusuf *"Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis şiddetle kötülüğü emreder. Ancak Rabbim'in rahmet ettiği kişiler hariç"*[4] der. Daha önce söylediğimiz gibi bu da Allah'ı zikirle olur.

Her ne olursa olsun Allah, Kur'an'da müminin nefsinin, imanın gereğini yaptığında en yüksek makama rıza makamına yükseleceğini bildiriyor. Buna istersek nefsin bir derecesi diyelim istersek nefsin bir niteliği diyelim.

Şunu da belirtmekte fayda var: Allah'ın müminden razı olması demek artık kusurlarını görmeyeceği anlamına gelir ki, bu da onun için ayrıca bir mükâfattır.

g. Şimdiye kadarki belirttiğimiz mükafatlar müminin nefsiyle ilgili mükafatlardır. Bazı ayetlerde de müminin mükâfatının sülalesine, zürriyetine de verileceği bildirilmektedir.[5] Çünkü maddi ve manevi olgular birbirine benzer, aynı kanunlara tabidirler. Bir insan nasıl ki maddi mal, mülk elde etmede sadece kendi nefsini düşünmüyor, aksine çocuklarını da düşünüyor, onlara elinden geldiğince iyi bir maddi miras bırakmaya çalışıyorsa ve çocuklarının fakir ve sıkıntıda olması kendisini üzüyorsa, aynı şekilde çocuklarının manevi zenginliklerde de kendisi gibi olmasını ister. Onların da iman ve güzel davranış sahibi olmasını, cennette kendisiyle aynı makamda olmalarını ister. Onların manevi fakirlikleri, cehenneme gitmeleri veya cennette alt tabakalarda bulunmaları kendisini üzer.

---

[1] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/389
[2] Razi, *a.g.e.*, 18/126
[3] Elmalılı, *a.g.e.*, 5/55; Razi, *a.g.e.*, 18/126
[4] Yusuf 12/53
[5] Bkz. Alusi, *a.g.e.*, 15/48-52; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 27/67-68; Şevkani, *a.g.e.*, 5/132-133

İşte Allah, insanın bu psikolojisini bildiği için mümini bu konuda da teselli eder, müminin kazanacağı mükâfatın zürriyetine de verileceğini haber verir. Kur'an'da şöyle buyrulur: *"İman edenler ve iman konusunda soyları kendilerine tabi olanlar (var ya)! İşte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de (zürriyetlerine de verdiğimizden dolayı) bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir(sorumluluk altındadır)"*[1]. Bu ayette mümin iki açıdan teselli edilir. Birincisi, küçük çocuklarının ve imanlı fakat kendisinden daha düşük derecedeki büyük çocuklarının cennette kendisiyle aynı makama getirilecekleri bildiriliyor. İkincisi de, bu müminin mükâfatının çocuklarına da verilmesi, kendi mükâfatından bir şey eksiltmeyeceği belirtiliyor. Bu kendisine tabi kılınan zürriyetten amaç bazılarına göre sadece küçükken ölen çocuklarıdır. Bazılarına göre ise, iman etmiş fakat kendisinden daha düşük derecedeki büyük çocukları da buna dâhildir[2] ki bu daha doğru görüştür. Yalnız biraz önce belirttiğimiz gibi, çocuklarının kendisiyle aynı dereceye getirilmesi için bu çocuğun ya henüz ergenlik çağına varmadan ölmüş olması ya da ergenlik çağına girmiş olsa bile yani büyük olsa bile en azından imanlı olması gerekir.[3] Eğer büyük çocuk inançsız ise hiçbir şekilde ona katılmaz, cehenneme atılır. Zaten bu çocuk artık kendi neslinden sayılmaz, aralarındaki nesep bağı kesilir.[4] Ayrıca bu dünyada bu çocuklarına üzülse bile, ahirette onlar için üzülmez çünkü aralarındaki nesep bağı kesilmiş durumda olur. Buna şu hadis delalet ediyor. Hz. Ali(h.ö.40) şöyle diyor: "Hz. Hatice(h.ö.ö.3), cahiliye döneminde ölen iki çocuğunun durumunu Peygamberimize sordu. Peygamberimiz, onların cehennemde olduğunu bildirdi, fakat Hz. Hatice'nin yüzündeki(üzüntüsünden dolayı) hoşnutsuzluğu görünce 'eğer, onları görseydin onları sevmez, öfke beslerdin' diyerek ahirette kendisi ile onlar arasında herhangi bir akrabalık ve sevgi bağının bırakılmayacağını dolayısıyla üzülmeyeceğini dile getirerek Hz. Hatice'yi teselli etti ve sonra yukarıdaki ayeti yani "O iman edenler ve imanlı zürriyetleri (var ya)!.." ayetini okudu.[5]

---

[1] Tur 52/21
[2] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/312
[3] Vehbe ez-Zuhayli, a.g.e, 27/67
[4] Razi, *a.g.e.*, 28/215
[5] Heysemi, *Mecmeuz-Zevaid*'de 7/220'de şöyle der: bu hadisi Abdullah b. Ahmed rivayet etti ve bu hadisin senedinde Muhammed b. Osman var ki, bunun kim olduğunu bilmiyorum. Bu senetteki diğer rical sahih ricalidir.

Zürriyetin mümin insana makam ve derece bakımından katılması hadislerde daha açık bir şekilde dile getirilir. İbn Abbas(h.ö.68)'tan şöyle rivayet edilmiştir: Peygamberimiz şöyle buyurdu: "kişi cennete girdiğinde anne-babasını, eşini ve çocuklarını sorar, ona onların onun derecesi ve ameline ulaşamadıkları haber verilir. O da 'Ey Rabbim hem kendim hem onlar için yaptım' der. Bunun üzerine onların da onun makamına ve derecesine yükseltilmeleri emredilir" ve sonra İbn Abbas (bu hadisi desteklemek için) yukarıdaki ayeti okudu.[1] Yine İbn Abbas şöyle diyor: "Allah, cennette müminin zürriyetini, onunla birlikte cennetteki derecesinde yükseltir. Ondan amel bakımından daha düşük olsalar bile. Bunu yapması o mümini sevindirmesi içindir." Sonra da bunu desteklemek için konumuz olan ayeti okudu.[2]

h. Aynı zamanda babalar çocukları konusunda teselli edildikleri gibi bazı hadislerde çocuklar da, ataları konusunda teselli edilirler.[3] Yani babalar da eğer imanlı iseler fakat çocuklarının yüksek derecesinde değilseler çocuklar sevinsin ve babalarını cennette görsünler diye çocuklarının makamı ve derecesine yükseltilirler.[4] Hatta bu durum eşler arasında da geçerlidir. Biraz önceki zikrettiğimiz bazı hadislerde bu açıkça geçmişti. Şu hadiste de bu ifade edilir. Ebu Hureyre(h.ö.57) Peygamberimizin şöyle dediğini aktarır: "Allah, salih bir kulun cennetteki derecesini yükseltir. O kul 'Ey Rabbim bu yükseltme olayı benim için nasıl gerçekleşti?' diye sorar. Allah da 'çocuğunun senin için istiğfar(dua) etmesiyle' diye cevap verir."[5] Ayrıca Müslim'deki şu hadis de bunu desteklemektedir:[6] "İnsanoğlu öldüğünde üç şeyden hariç ameli kesilir; süreklilik arz eden sadaka veya fayda veren bir bilgi ya da kendisine dua eden salih bir evlat". Yani bu üç şeyden en az biri olduğunda da ölen kişiye sevap yazılması devam eder.

Şevkâni(h.ö.1250) ve İbn Kesir(h.ö.774), el-Bezzar(h.ö.249)'ın dünyada birbirlerinin dostları olan kişiler hakkında da birisinin diğerinin derecesine

---

[1] Heysemi *Mecmeu'z-Zevaid*'de şöyle der 7/117: Bu hadisin senedinde Muhammed b. Abdurrahman b. Gazevan var ve bu adam zayıftır.
[2] İbn Cerir, 15/27 ve Hâkim bu hadisi sahih görür 468/2. Zehebi bu konuda bir şey demez. Heysemi, *Mecmeuz-Zevaid*'de 117/7 şöyle der: "Bezzar bunu rivayet etmiştir. Ve bu hadisin senedinde Kays b. Er-Rebi var. Şu'be ve Sevri onu mutemed görürse de kendisinde biraz zayıflık vardır".
[3] Razi, *a.g.e.*, 28/215
[4] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 27/67
[5] Ahmed 2/509. Heysemi *Mecmeuz-Zevaid*'de 10/213'de şöyle der: "Ahmed rivayet etmiştir. Taberani de *el-Evsat*'da rivayet etmiştir. Her ikisinin de ricali sahih ricalidir. Asım b. Behdele hariç ki o da sıkadır denilmiştir. Şevkani de isnadı sahihtir der. Şevkani, *a.g.e.*, 5/132
[6] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 27/68

yükseltildiğine ve karşılıklı sohbet ettiklerine dair bir hadis rivayet ettiğini belirtirler fakat bu hadis pek sağlam görünmüyor.[1]

Razi de ölen küçük çocukların anne-babaları için şefaatçi olacaklarına dair birçok hadis olduğunu söyler.[2]

1. Yine müminlerin mükafatından söz edilirken bu, müjde ile ifade edilir ve bu müjdenin cennet bahçeleri ve orda istedikleri her şeyin gerçekleşmesi olduğu ifade edilir: *"Yaptıkları şeyler başlarına gelirken zalimlerin, korkudan titrediklerini göreceksin. İman edip iyi işler yapanlar da cennet bahçelerindendir. Rablerinin yanında onlara diledikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur. İşte Allah'ın, iman eden ve iyi işler yapan kullarına müjdelediği nimet budur..."*[3]. Bu ayette bu mükâfatın büyüklüğü birçok açıdan vurgulanmaktadır. Birincisi, her şeyden büyük olan Allah, iman ve iyi işler gibi zor iki sorumluluğa bir mükâfat belirleyince o mükâfatın da büyük olması gerekir. İkincisi, *"Onlar için Rablerinin yanında diledikleri her şey vardır"* sözü bu nimet ve mükâfatın sınırsızlığını ifade eder. Çünkü insan tabiatı gereği hiçbir şey yok ki, ondan daha üstününü daha fazlasını istemesin, O nimetlere doymaz. Üçüncüsü, Allah, sadece bu mükâfatın büyük bir lütuf olduğunu söylemektedir. Dördüncüsü, bu mükâfatın o müjdelenen şey olduğunu söylemesi de ayrı bir önem kazandırmaktadır.[4] Çünkü icmalden sonra tafsil söz konusu olmaktadır. Ayrıca müminlere bu mükâfatın, kâfirlere verilecek büyük cezadan sonra zikredilmesi de ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Bazı ayetlerde yine gerçek müminlere mükâfat olarak Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık olduğu belirtilir.[5] Böylelikle müminlerin mükâfatlarının derece derece olduğu, farklı olduğu[6] ve nimetlerinin sınırsız[7] olduğu bildirilir.[8]

---

(1) Şevkani, *a.g.e.*, 5/132-133; İbn Kesir, *a.g.e.*, 6/435
(2) Razi, *a.g.e.*, 28/216
(3) Şura 42/22-23
(4) Razi, *a.g.e.*, 27/141
(5) Enfal 8/4
(6) Bu konuda bkz. Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 9/245-251
(7) Alusi, *a.g.e.*, 6/244
(8) Ayrıca cehennemden uzak tutulacaklarına, onun uğultusunu duymayacaklarına, büyük dehşetin (kıyametin veya ölümün) onları tasalandıramayacağına ve meleklerin onları müjde ile karşılayacaklarına dair bkz. Enbiya 101-103, Razi, *a.g.e.*, 22/196-197

i. Biraz önce cennetteki müminlerin derecelerinin farklı olduğunu söyledik. "Alt derecedeki üst derecedeki müminin makamını görünce üzülmez mi?" sorusu akla gelebilir. Dahhak(h.ö.105)'ın belirttiğine göre üst makamdakiler alt makamdakiler üzerine üstünlüklerini hissedecek, görecek fakat alttakiler, üsttekilerden daha az mükâfat ve makama sahip olduklarını hissetmeyecek.[1] Zaten *"...Korkmayın, üzülmeyin..."* ayeti de cennet ehline üzüntü verecek hiçbir şeyin olmadığını gerektirir. Ayrıca orda kıskançlık vb. psikolojik rahatsızlık verecek duygular da olmamaktadır. O zaman kâfirler birbirlerine kin, nefret beslerken, müminler birbirini sevecektir.[2]

j. Mümine, Kur'an'da verildiği belirtilen bir mükafat da sevgidir. Allah şöyle der: *"İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, bir sevgi yaratacaktır."*[3]

Bu sevilme mükâfatı ayrıca hem dünyada da geçerli olmaktadır. Çünkü güzel davranışlarda bulunan imanlı kişiyi inançsızlar, aşırı günahkârlar, zalimler sevmese de Allah, melekler ve salih kulların hepsi sever.[4] Çünkü bir hadiste belirtildiği üzere Allah bir insanı sevdi mi, Cebrail ve diğer meleklere ve yeryüzündeki diğer insanlara da sevdirir. Bir insana kızdı mı, sema ehlini (melekleri), ve yeryüzündeki (iyi) insanları da ondan nefret ettirir.[5] Allah'ın dünyada bir insanı sevmesi de kusurlarını, günahlarını görmezden gelmesi, affetmesi, yardım etmesi, daima iyiliğe yönlendirmesi neticesini doğurur.

Müminin bu sevilmesi olayı aynı zaman da ahirette de olacaktır. Orda kâfirler birbirlerinden nefret ederken, müminler birbirlerini sever. Aynı zamanda Allah da Ahirette müminleri sever, onların her isteğini yerine getirir, cennetini verir, kendini onlara gösterir.[6] *"Allah, iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki, Allah, hain ve nankör olan herkesi sevgisinden mahrum eder".*[7]

---

[1] Şevkani, *a.g.e.*, 2/412; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 9/248
[2] Alusi, *a.g.e.*, 9/210
[3] Meryem 19/96
[4] Razi, *a.g.e.*, 21/218-219; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 16/171-172; Şevkani, *a.g.e.*, 3/487
[5] Buhari, *Bed'ul-Halk*, (3209); Müslim, *el-Bir ve's-Sıla* (157/2637); Tirmizi, *Tefsir* (3161) ve "hasen ve sahih bir hadistir" der.
[6] Alusi, *a.g.e.*, 9/210
[7] Hac 22/38, Rum 30/45

Dolayısıyla bu sevilme olayını çoğunluk İslam âlimlerinin anladığı gibi sadece dünyaya, ya da Ebu Müslim el-Isfehanî, el-Cubbai ve İbn Atiyye(h.ö.542)'nin anladığı gibi sadece ahirete hasretmek değil, hem dünya hem de ahirete teşmil etmek en güzelidir.

k. Bir diğer mükafat da zafere erdirilmeleri olmaktadır. Allah birçok ayette müminlerin imanın gereğini tam olarak yaptıkları ve sabrettikleri takdirde zafere erdirileceklerini, kâfirlerden üstün olacaklarını bildirir. Bu da müminlerin bir diğer teselli edilme noktalarıdır. Çünkü her ne kadar müminin gerçek mükâfatı ahirette olsa bile[1] bu dünyada da imanının neticesini hemen görmek ister. Çünkü insan çok aceleci bir varlıktır. Ayrıca bu netice onun gerçek üzere olduğunun, inandıkları Yüce Allah'ın kendilerini koruyarak[2] varlığını gösterdiğinin, batılın gidici[3] olduğunun alametlerinden biridir.

Allah, *"Andolsun ki Zikirden[4] sonra Zebur'da da: 'yeryüzüne iyi kullarım varis olacaktır' diye yazmıştık"*[5], *"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi, onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslam) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır"*[6] gibi ayetlerde kendisine iman edip iyi davranışlarda bulunanlara kendi nefsi istek arzuları da dâhil hiçbir şeyi ona ortak koşmayanları yeryüzüne[7] hâkim kılacağını söylemektedir. *"Allah inananları korur"*[8], *"Andolsun ki, biz senden önce kendi kavimlerine nice peygamberler gönderdik de onlara açık deliller getirdiler. Onları dinlemeyip günaha dalanların ise cezalarını hakkıyla vermişizdir.*

---

(1) Enbiya 21/97
(2) Hac 22/38
(3) Enbiya 21/105, İsra 17/81
(4) Ayette geçen "zikir"den maksat, -tercihe şayan görüşe göre- Tevrat'tır. Ancak müfessirler, zikir tabirinin levh-i mahfuz, Zebur'un ise, Allah tarafından inzal buyrulan bütün kitaplar olabileceğini belirtmişlerdir. İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/30
(5) Enbiya 21/105
(6) Nur 24/55
(7) Müminlerin varis ve sahip kılınacağı yerden amaç bazılarına göre cennet, bazılarına göre Arz-ı Mukaddes, bazılarına göre de yeryüzü yani dünyadır. Bize bu ayette sonuncusu daha uygun geliyor. Razi, *a.g.e.*, 22/199; Şevkani, *a.g.e.*, 3/587
(8) Hac 22/38

Müminlere yardım etmek de bize düşer"[1] gibi ayetlerde müminlere yardım edip koruyacağına dair söz verir.[2] Tabii söylediğimiz gibi bu yardım ve zafere erdirmenin bir takım şartları dile getirilmiştir. Bu şartların bazıları belirttiğimiz ayetlerde söylendiği gibi, Allah'a ortak koşmama, iyi davranışlarda bulunmadır. Bir şart da Allah'ın yolunda savaşmak, onun dinine destek olmaktır.[3] Çünkü Allah bazı ayetlerde şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Eğer Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı yerde sağlam tutar"*[4], *"Allah şüphesiz kendisine (dinine) yardım edenlere yardım eder. Şüphesiz Allah kuvvetli, güçlüdür."*[5]

Allah, müminlere yardım ettiğini kanıtlamak ve pekiştirmek için tarihten de birçok örnekler verir. Tarihte küfür ve zulümlerinden dolayı helak ve mağlup edilen Nuh'un, İbrahim'in, Lut'un kavmini, Ad, Semud ve Medyen halkını örnek verir.[6] Bunlara bakılıp ders alınmasını ister.[7] Kâfirlere ve zalimlere bir süre mühlet verilmesi, cezalarının, helak edilmemelerinin insanı yanıltmaması gerektiğini bildirir.[8] Bunun yanında yardım ettiği, zafere ulaştırdığı peygamberleri ve bunlara iman edenleri örnek verir. Bu konuda atıldığı ateşten ve zalim kavminden kurtarılan Hz. İbrahim'i, Hz. Lut'u, Hz. Nuh'u vb.lerini hatırlatır, bunların en sonunda kafir ve zalim kavimlerine üstün kılındıklarını bunun yanında bunlara ve Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yunus, Hz. İsmail, Hz. İdris, Hz. Zülkifl, ve Hz. Zekeriyya gibi peygamberlere birçok zafer yanında, dini ve dünyevi birçok nimetler verildiğini hatta onlara mükafat olarak zürriyetlerinin de salih insanlar kılındığını ve bu tür vaatlerin iman edip güzel davranışlarda bulunan herkes için geçerli olduğunu bildirir.[9]

Kısacası kalbin imanı ve güzel davranış bir toplumda birleşti mi o toplum yeryüzü verasetini ve hâkimiyetini elde eder. İman ve güzel davranış ayrıldığında ise o zaman Allah iman edenlere yardım etmez. Hâkimiyet maddi vesilelere en fazla

---

[1] Rum 30/47
[2] Bu ayetlerden bazıları, müslümanlara zafer ile ilgili olsa bile tüm inananları kapsar. Çünkü iman ve iyi davranış niteliği üzerinde durulmuştur. Razi, *a.g.e.*, 22/195, 23/34, Benzer ayetler olarak, Ali İmran 3/111, Ğafir 40/51, Saffat 37/172, Saff 61/13
[3] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 28/177
[4] Muhammed 47/7
[5] Hac 22/40
[6] Hac 22/42-48 Ayrıca helak edilen bir kavmin yeniden mamur hale gelemeyeceğini bildirir. Enbiya 21/95
[7] Hac 22/46
[8] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 17/239-240; Şevkani, *a.g.e.*, 3/624-627
[9] Enbiya 68-94

başvuranların olur.[1] Günümüzde olduğu gibi müminler, ahlak ve davranış bakımından iyi durumda olmadıkları için hâkimiyetlerini kaybetmiş; güç, kuvvet olanakları, diğer toplumları sömüren inançsız ve zalimlerin elinde bulunmaktadır.

Evet, müminler imanın yanında güzel davranışlarda bulunursa yani Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınırsa yeryüzü hâkimiyetini elde eder ve bu hâkimiyet de yeryüzünü imar ve ıslah etmek ve adaleti gerçekleştirmek şeklinde olur. Unutulmamalıdır ki; yerine getirilmesi gereken Allah'ın emirlerinden biri de maddi vesilelere, maddi sebeplere başvurmak, güç, kuvveti sağlayacak her türlü imkânı elde etmeye çalışmaktır. Bunlar olmazsa hâkimiyet gücü, maddi olanakları ellerinde bulunduran inançsızların ve zalimlerin elinde olur. Onların yeryüzü hâkimiyeti de fitne, fesat yaymak, insanları sömürmek, kan dökmek ve zulmetmek şeklinde olur ki,[2] günümüz bunun en büyük şahididir.

3.2. Müslümanlara Mahsus Bazı Mükâfat ve Övgüler

a. Genel müminler için geçerli olan bu mükafatlar ve övgülerin yanında özel olarak Hz. Muhammed'e inanan Müslümanlar için başka birtakım mükafatlar ve övgüler de söz konusu olmaktadır. Mesela *"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi mutedil (orta) bir millet kıldık..."*[3] ayetinde Müslümanların her konuda aşırı iki uç arasında orta bir ümmet oldukları dile getirilir.[4] Müslümanlar mesela ne aşırı soyut düşünür, ne aşırı somut düşünür, her ikisini gözetir, ne aşırı ferdiyetçidir ne aşırı toplumcudur. Hem ferdin hem toplumun menfaatini düşünür. Aynı şekilde ne sadece ahirete önem verir, ne de sadece dünyaya önem verir. Her ikisine de önem verir.[5] Yine ne Hıristiyanların yaptığı gibi peygamberleri aşırı yüceltip Allah ile baba-oğul ilişkisine sokar, ne de Yahudiler gibi onları öldürecek kadar saygısızlıkta aşırıya kaçar.[6] Allah'ın onlar için koyduğu hüküm ve ibadetler de ne fazla zor ne fazla kolaydır. Ne Yahudiler gibi

---

[1] Seyid Kutup, *a.g.e.*, 4/2400
[2] Seyid Kutup, *a.g.e.*, 4/2528-2529
[3] Bakara 2/143
[4] Razi, *a.g.e.*, 4/89
[5] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/130-131
[6] Razi, *a.g.e.*, 4/89

aşırı maddeci ne de Hıristiyanlar gibi aşırı ruhaniyetçidir, hem beden hem ruhun hakkını verirler.[1]

Müslümanların her konuda orta ve mutedil olmalarından dolayı Allah onları yukarıdaki ayette olduğu gibi insanlar üzerine şahitler kabul ederek över. Onlar diğer ümmet ve milletlerin sapkınlıklarını, dini tahriflerini, zulümlerini[2], zayıf milletleri sömürmelerini ahirette Allah'a bildirecek, peygamberlerin görevlerini yerine getirdikleri konusunda da şahitlik edeceklerdir.[3] Aynı zamanda her konuda orta ümmet olmaları dünyada da onların fikir, hüküm ve adalet anlayışlarının ölçüt kabul edilmesini de gerektirir.[4] Aynı şekilde örnek ve önder olmalarını da ihtiva eder.[5]

Orta ümmet olmaları sebebiyle Allah, onları *"Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i Kitap da (dininize) inansaydı, elbet bu kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinden (dininize) iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır"*[6] ayetinde en hayırlı ümmet olarak över.[7] Çünkü her şeyin en hayırlısı orta ve mutedil olanıdır.[8] Yine bu orta ümmet olmalarından dolayı sadece onların iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma yetkileri olduğu, sadece onların Allah'a gerçek anlamda iman ettikleri, Yahudi ve Hıristiyanların da bu dini kabul etmeleri gerektiği ifade edilir.[9]

Onların orta bir ümmet olmalarının gerektirdiği bir özellikleri de onların "icmâ'ı"nın yani müçtehitlerinin söz birliği ettikleri konuların bağlayıcı olmasını da gerektirmesidir. Çünkü yukarıdaki ayette, orta anlamdaki 'vasat'ın bir anlamı da adalet sahibi olmadır.[10] Zaten adalet kelimesinin kökünde de mutedil gibi iki aşırı uç arasında denge yani orta olma manası vardır.[11] Böylece orta ümmet oluşları adaletli olduklarını ve en hayırlı ümmet olmalarını da zaten gerektirir. Çünkü aynı

---

(1) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/9
(2) Tabersi, *a.g.e.*, 1/379
(3) Ahmed, *Müsned* 3/32-33; Buhari, *Enbiya* 3339; Tirmizi, *Tefsir* 2961; Nesai, *Tefsir* 27
(4) Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/130
(5) Elmalılı, *a.g.e.*, 1/432-433
(6) Ali İmran 3/110
(7) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 2/9-10
(8) Razi, *a.g.e.*, 4/89; Tabersi, *a.g.e.*, 1/377-378
(9) Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/448-449; Tabersi, *a.g.e.*, 1/379
(10) Çünkü icmaları bağlayıcı kabul edilmezse bu onların adaletine gölge düşürür. Bkz. Beyzavi, *a.g.e.*, 1/91; Razi, *a.g.e.*, 4/90
(11) Razi, *a.g.e.*, 4/89

zamanda sadece adaletli insanların şahadetleri kabul edilir. Ve ayette geçen orta anlamındaki 'vasat'a verilen bir anlam da en hayırlı anlamıdır.[1]

Şunu da belirtmek gerekir ki; bu ümmetin vasat yani adil kabul edilmesi, her çağda tüm Müslümanlar olmasa bile onların bir grubunun bu özelliğe ve adalet şartına sahip olacakları anlamına da gelir.[2]

b. Müslümanlara özel olarak verilen mükafatlara gelince bunlardan biri, Allah'a ve peygamberlere iman konusundaki doğruluklarından dolayı[3] sıddıklar (çok doğru olan) ve şehitler olarak kabul edilmeleridir.[4] Aslında bu tüm müminleri kapsasa da günümüzde sadece Müslümanlar için geçerlidir. Çünkü *"Allah'a ve resullerine inananlar var ya; işte onlar sıddıktırlar ve Rablerinin yanında şehittirler. Onlar için (ahirette) sevapları ve nurları vardır"*[5] ayetinde belirtilen tüm peygamberlere iman sadece onlar için geçerlidir.[6] Meleklerin kendileri için cennet garantisi vermiş olduğu[7] şehitler de en fazla Müslümanlardan kabul edilmiştir. Çünkü Peygamberimiz bir hadisinde bu ümmetten şehit kabul edilenlerin sadece Allah yolunda öldürülenlerin değil, vebadan, karın ağrısından vb. hastalıklardan ölenler de olduğunu belirtmiştir.[8] Bir hadisinde de bu ayete dayanarak ümmetinden mümin olanların (Müslümanların) hepsinin şehit olduğunu bildirmiştir.[9]

İkincisi, Allah'ın rahmetinin onlar için genişliğinin dile getirilmesidir. *"...Rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu (rahmetimi), sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım. Onlar ki, ümmi (okuma yazma bilmeyen ya da evrensel) Peygamber'e (Hz. Muhammed'e) uyarlar..."*[10] ayetlerinde bu belirtilir. Bu sadece Müslümanlara hastır. Çünkü Allah'ın tüm ayetlerine (tüm kitaplara) inananlar ve Hz. Muhammed'e uyanlar onlardır.[11]

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 4/89-90; Tabersi, *a.g.e.*, 1/378; Beyzavi, *a.g.e.*, 1/91
(2) Tabersi, *a.g.e.*, 1/379
(3) Razi, *a.g.e.*, 29/202
(4) Vehbe ez-Zuhayli, 27/317
(5) Hadid 57/19
(6) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/304
(7) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 27/314
(8) Razi, *a.g.e.*, 29/202 Suyutî hadislere dayanarak 30'a yakın çeşit şehit türü bildirir.
(9) Taberi 13/263
(10) A'raf 7/156-157
(11) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/304

Üçüncüsü, Müslümanların ahirette kesin kurtulacaklarının bildirilmesidir. *"Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın"*[1] ayeti inince Peygamberimiz'in şöyle dediği rivayet edilir: "O zaman, ümmetimden tek bir fert bile cehennemde kalırsa hoşnut olmam"[2] Bu sebeple bazılarına göre bu ayet Kur'an'daki en umut verici ayettir.[3]

Dördüncüsü, Ehl-i Kitap'tan, Peygamberimiz'e iman edip müslüman olan bazılarının, *"Ey (önceki peygamberlere) iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamberin'e inanın ki, O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir"*[4] ayetine ve bazı hadislere[5] dayanarak hem kendi peygamberlerine hem de Hz. Muhammed'e inandıkları için iki kat mükâfat verileceğini[6] söyleyerek diğer Müslümanlar üzerine iftihar edince, Allah, *"...Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder..."*[7] ayetini indirerek diğer Müslümanlara da iki kat mükafat verileceğini haber vererek onları teselli eder.[8] Bazı hadislerde de Müslümanlara hem Yahudilerin hem Hıristiyanların mükâfatının yani iki mükâfat verileceği bildirilir.[9] Peygamber Efendimiz de şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ yeryüzünü önümde katladı da doğusuyla, batısıyla bütün dünyayı gördüm ümmetimin egemenliği kesinlikle bana gösterilen yerlere kadar ulaşacaktır. Bana biri kırmızı, diğeri beyaz iki hazine verildi (İran ve Bizans hazineleri önüme serildi). Ben, Rabbimden ümmetimi genel bir kıtlıkla yok etmemesini, onların üzerine kendilerinden başka bir düşmanı musallat edip de köklerini kurutmamasını niyaz ettim. Bunun üzerine Rabbim bana şöyle buyurdu: "Ya Muhammed! Ben bir hüküm verirsen o geri çevrilmez. Ben sana ümmetini genel bir kıtlıkla yok etmeyeceğimi, onlara kendilerinden başka bir düşmanı musallat edip de köklerini kazıtmayacağımı

---

(1) Duha 93/5
(2) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/490
(3) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/490 Peygamberimiz'i hoşnut edecek dünyevi ve uhrevi birçok şey olsa da bunlardan en önemlisi ümmeti için şefaatinin kabul edilmesidir. Bkz. Şevkani, *a.g.e.*, 5/612
(4) Hadid 57/28
(5) Buhari, *İlim* 97; Müslim, *İman* 241
(6) Ehl-i Kitap'tan Peygamberimiz'e iman edenlere iki kat mükafat verilmesinin nedeni alışılmış ve ruha sinmiş önceki bir inancı bırakmanın zorluğudur. Bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/331-332
(7) Hadid 57/29
(8) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/350; İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/332
(9) Buhari, *Enbiya* 3459

vaat ediyorum. Onlar birbirini helak etmedikçe ve esir almadıkça bütün yeryüzü halkı toplanıp onlara saldırsa bile onların yok edilmesine izin vermeyeceğim."[1]

B. İNANÇSIZLARA VERİLEN NİMETLER KARŞISINDA TESELLİ EDİLMELERİ

Tarih boyunca genelde gerçek bir dine inanmayanların, inananlara göre maddi olarak daha iyi durumda oldukları, daha fazla mal, mülk, refah sahibi oldukları görülen bir şeydir. Bu da bazen özellikle zayıf imanlıları bir takım şüphelere götürebilir: acaba Allah, batıldan, inkârdan ve kötülükten razı mıdır? Ya da Allah, batılla savaşa girmeyip hak ve batılı birbirine bırakıp batılın sahip olduğu mal, güç ve kuvvetle hakka galip gelmesine izin mi veriyor? Ya da yeryüzünde batılın hakka üstün gelmesi, hakkın hiçbir zaman galip gelmemesi bir kural mıdır?[2] Yoksa müminler gerçek üzere değiller midirler? Böyle şüpheler insanın aklına gelebilir. Bu yüzden birçok insan hatta düşünür, dini, imanı geriliğin, yerinde saymanın sebebi zannetmişlerdir.

Allah, bu yüzden Kur'an'da müminleri bu konuda teselli etmiş, inançsızların uzun ömür, refah, mal, mülk sahibi kılınmasını birçok sebeple açıklamıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Birinci sebep onların bu mal ve mülkle daha fazla sapıtmaları, cehennem azabını daha da fazla hakketmeleridir. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade eder: *"İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır. Onlara ancak günahlarını artırmaları için fırsat veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır"*[3], *"Ayetlerimizi yalanlayanları hiç bilmeyecekleri yerden istidracen (yavaş yavaş, derece derece) helake götüreceğiz. Onlara mühlet veririm, (ama) benim cezam çetindir"*[4], *"(Ey Muhammed) Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü bunlarla, ancak dünya hayatında onların azaplarını*

---

[1] Müslim, *Fiten* 19; Ebu Davûd, *Fiten* 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 278, 284
[2] Seyyid Kutup, *a.g.e.,* 1/524
[3] Ali İmran 3/177
[4] A'raf 7/182-183

çoğaltmayı ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor"[1], *"Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin (her nimetin) kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar bütün ümitlerini yitirdiler. Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"*[2] ve *"Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine faydalar sağlamak için can atıyoruz? Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"*[3] gibi ayetlerde kâfirlere mal, mülk ve refahın verilmesinin, onların gerçeklik üzere olmalarından veya kendileri için bir fayda, bir iyilik istenilmesinden dolayı olmadığından, aksine onları bu şekilde yavaş yavaş, mühlet vererek türlü türlü sapıklıklara götürmek böylelikle şiddetli azaba düşmelerine sebep kılmak için olduğu söylenmektedir. Çünkü inançsız veya zalim kişi mal, mülk kazandıkça azar, şımarır, bunu kendi yeteneğinden kaynaklandığını zanneder. *"İnsan kendini muhtaç hissetmediğinde azar"*[4], Allah'a bile muhtaç olmadığını, kendi kendine yeter olduğunu iddia eder. Ayrıca dünyalık kazandıkça dünya sevgisi artar, bütün benliğiyle dünyaya saplanır, Allah'ın varlığını, birliğini, gücünü gösteren delilleri göremez, bilim ve teknolojinin her şeyin üstesinden gelebileceğini zanneder, sahip olduğu güç ve kuvveti inançsızlığına dolayısıyla inançsızlığın gerçekliğine, dinin, imanın gerilik ve ilkelliğine yorar. Böylelikle bataklığa saplanır. Allah da onu daha da saptırmak için ona daha çok mal kazandırır, türlü türlü ilerlemeler sağlar. Bunun neticesinde ahiret azabını daha çok hak eder, azabı daha çok şiddetlenir. Bu ayetlerde belirtildiği gibi birçok zaman dünyada bile azap görür. Çünkü o malı kazanmada birçok zorluklar çektiği gibi, kazandığı malı korumada da birçok zorluklar çeker. Ahiret inancı olmadığı için kaybetme korkusu daha da büyük olur. Ayrıca bu gibilerde küfür ve zulüm tavan yaptığından Allah artık onlara mühlet vermez, onları ansızın helak eder.[5] Tabii bu yavaş yavaş nimetler sebebiyle helak olma ve ahiret azabını hak etme Allah'ın onlar için gerçekten istediği değil, kendi fiil, zülüm ve küfürlerinin doğal neticesidir. Çünkü Allah hiçbir kulunun kendi özünde küfrünü ve azabını istemez. Yani Allah'a ve ahirete inanmayan bir insanın güçlendikçe,

---

[1] Tevbe 9/55
[2] En'am 6/44-45
[3] Müminun 23/55-56
[4] Alak 96/6
[5] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/177-178, 9/182, 10/250-252; Razi, *a.g.e.*, 9/82-89, 15/60-61, 16/70-73; Şevkani, *a.g.e.*, 1/653-654

zenginleştikçe azması, şımarması, gururlanması doğal bir neticedir.[1] Yoksa malın artması, zenginleşmek kendi özünde saptırıcı değildir. Çünkü herşeyin Allah'tan geldiğine, rızkın Allah tarafından taksim edildiğine inanan iyi davranışlı samimi bir mümin, bu mal mülkle şımarmaz, bu malın şükrünü yerine getirir, infak eder, iyiliklere vesile kılar.[2] Şunu da unutmamak gerekir ki, bu istidrac yani dünyevi mal ve nimetlerle gitgide yoldan çıkmak, şımarmak sadece kâfire has değil, kötü davranışlı müminler için de geçerliidir. Dikkatsiz davranıldığında gerçek müminleri de riske sokar.[3] Onun için Hz. Ömer'e İran Kisrasının hazineleri getirildiğinde "Allahım! Müstedrec (mal ile yavaş yavaş helake götürülmüş olan) olmaktan sana sığınırım! Çünkü sen 'biz onları hiç bilmedikleri bir yerden yavaş yavaş azaba götürürüz' dedin" demiştir.[4] Ayrıca bazıları şöyle demiştir. "Sen Allah'a karşı günah işledikçe, o sana nimetlerini artırıyorsa bunun senin için istidrac olmasından kork."[5] Bazıları bu yüzden istidracı nimetin içinde musibet ve belanın gizlenmesi diye tanımlamıştır. İşte bu yüzden nimetler verildiğinde bunun istidrac olduğundan korkmak, gerçek müminlerin özelliklerindendir.[6]

Özetle uzun ömür, mal, mülk, sağlık, maddi refah bunları iyi şeylerde kullanan gerçek müminler için bir nimettir. Bunların şükrünü yerine getirmeyen, daha da azmaya vesile kılan kâfir ve zayıf müminler için görünüşte bir nimet olsa bile, gerçekte bir fitne, bir bela ve musibettir. Çünkü azabın şiddetlenmesine sebeptir.[7]

Kâfirlere verilen bu nimetlerin, sırf, ahirette azabı hak etmeleri olmasından dolayı Allah bir ayette, bütün insanların küfürde birleşmeleri tehlikesi olmasaydı, Allah'ı inkâr edenlerin evlerinin tavan ve merdivenlerinin (bile) gümüşten yapılacağını buyurur.[8]

---

[1] Rıza, *Menar*, 4/205, *Tefsiru'l-Merağı*, 4/141. Ayrıca bu konuda Mû'tezile ve Ehl-i Sünnet Tartışması için bkz. Razi, *a.g.e.*, 15/60-61, 9/86-89
[2] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 3/1666
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/421
[4] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 9/182
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/421
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/421
[7] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/405; Seyid Kutup, *a.g.e.*, 3/1666
[8] Zuhruf 43/33

b. Dünyayı isteyenlere dünya, ahireti isteyenlere ahiretin verilme sebebi de, dünyada kafirlere bunca nimetin verilme nedenlerinden biridir. Allah Kur'an'da şöyle buyurur: *"Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız. Kim de ahireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür. Hepsine, onlara da bunlara da (dünyayı isteyenlere de, ahireti isteyenlere de) Rabbinin ihsanından (istediklerini) veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."*[1] Şüphesiz kâfirler, Allah'a ve ahirete inanmadıkları için sadece dünyalık isterler. Yaptıkları her eylem dünya amaçlı olur. Bu yüzden Allah, kâfirlere dünyada birçok istediklerini veriyor. Yalnız *"Kim ki dünya ekinini (kazancını) isterse ona ondan veririz"*[2] ve *"Kim (yalnız) dünya hayatını ve güzelliklerini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada hiçbir zarara uğratılmazlar"*[3] ayetlerinde belirtildiği gibi her kâfire ve her istediği değil, Allah istediği kâfire, dilediği miktar verir. Dolayısıyla yukarıdaki ayet bu iki ayeti kayıtlıyor.[4] Çünkü görüldüğü gibi her inançsız zengin değil, her zengin kâfir de her istediğini elde edemiyor.[5] Mümin de Allah'a ve ahirete inandığı için ve ahiretteki nimetlerin çok daha büyük olduğunu[6] bildiği için yaptığı eylemlerde ya sadece ahiret amacını gözetir ya da biraz dünya amacını gözetse de, ahiret amacı üstün basar. Bu yüzden ona da bazen dünya da nimetler verilse bile bu, ahiret nimetleri göre münhasır ve kısıtlı kılınır. Dolayısıyla aslında kâfire dünyada birtakım nimetlerin verilmesi büyük bir keremdir. Allah, herkese asıl amacını vermektedir.

c. Kafirlere verilen nimetlerin bir sebebi de, dünyada yaptıkları birtakım iyi davranışların ahirette herhangi bir karşılığı olmadığı için, dünyada iken karşılığını vermektir. Kadı Beyzavi(h.ö.791), *"Kim (yalnız) dünya hayatını ve güzelliklerini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zaman zarara uğratılmazlar"*[7] ayetinin inançsızlardan birtakım, insanlara yardım, hayvanlara şefkat, adalet gibi bir takım iyi davranışlarda bulunanlara

---

[1] İsra 17/18-20
[2] Şura 42/20
[3] Hud 11/15, ayrıca Ali İmran 3/145
[4] Şevkani, *a.g.e.*, 3/300; Alusi, *a.g.e.*, 9/66
[5] Razi, *a.g.e.*, 20/143; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 15/43; Şevkani, *a.g.e.*, 2/680
[6] İsra 17/21
[7] Hud 11/15

Allah'ın bu dünyada güzel rızık, sağlık gibi nimetlerle karşılık vereceğini ifade ettiğini söyler.[1] Gerçekten de günümüzde inançsızların bir kısmının şefkat, merhamet, adalet, hoşgörü, insan haklarına riayet etme gibi bazı iyi davranışlara sahip olduğunu görüyoruz. Allah'ın da bunun karşılığı olarak onlara bunca maddi ilerleme, sağlık, refah verdiğini görüyoruz. Bu tür davranışlarının ahirette bir karşılığının olmaması ise Allah'ın adaletine ve *"Kim zerre kadar iyilik işlerse (karşılığını) görür ve kim zerre kadar kötülük işlerse (karşılığını) görür"* gibi ayetlere ters değil çünkü bunların ahiret inançları ve dolayısıyla da ahirete yönelik herhangi bir amaçları yoktur. Allah her insana amacına göre verir.[2]

d. Diğer bir sebep de, kafirlerin dünyadaki üstünlüklerinden, ahirette müminlerin üstünlük farkının anlaşılmasıdır. Allah, dünyayı isteyen kafirlere dünyayı, ahireti isteyen müminlere ahireti vereceğini bildirdikten sonra, *"Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbetteki ahiret, derece ve üstünlük bakımından daha büyüktür"*[3] diyerek Allah'ın yanında ve ahirete göre o kadar değersiz olan dünyada bile insanlar birbirine, günümüzdeki gibi kâfirler müminlere ne kadar üstün oluyorsa ve aralarında uçurumlar kadar farklar bulunuyorsa, sınırsız ve büyük nimetlerin diyarı olan ahirette insanların birbirine, müminlerin kâfirlere üstünlük farkı nasıl olur? İnançsızlar, sonsuz ateşte olurken, müminler sonsuz ve sınırsız nimetlerin yeri cennette olacaklar ve elbette orada da birbirlerinden derece olarak çok farklı olacaklardır.[4] Böylelikle dünyada kâfirlerin bu üstünlük farkından müminlerin ahiretteki üstünlük farkı anlaşılmış oluyor. Zira bir şeye benzerinin hükmünü vermek yani bir şeyi bir ölçüde kendisine benzeyen başka bir şeyle karşılaştırarak açıklama olarak tanımlanan analoji[5], insan aklının bir düşünme özelliğidir. Allah, *"Ey insanlar ibret alın"* derken bu düşünme yetimizi kullanmamızı istemektedir.

e. Fazla nimet verilmelerinin diğer bir nedeni de sonradan müminlerin zafere ereceklerini anlamamaları böylelikle gafil avlanmalarıdır. *"Evet, onları da, atalarını da nimetler içinde) yaşattık. Nihayet ömür kendilerine (hiç bitmeyecekmiş gibi) uzun*

---

(1) Beyzavi, *a.g.e.*, 1/452; Şevkani, *a.g.e.*, 2/680. Razi de bunu bir görüş olarak zikreder: *a.g.e*, 17/159
(2) İsra 17/18-20, Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 4/1862-1863
(3) İsra 17/21
(4) Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 4/2219; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 15/45
(5) Sarp Erk Ulaş, *Felsefe sözlüğü*, s:61

gelir. Oysa onlar, bizim gelip (kâfirlere ait) araziyi çevresinden eksilteceğimizi (topraklarını alacağımızı) görmezler mi? Şu halde üstün gelen onlar mı?" gibi Kur'an ayetlerinde kâfirlere verilen nimetlerin, onların kendilerini kaybetmelerine, bu nimetlerin hem atalarına hem kendilerine verilmesi yani uzun sürmesinden dolayı bu üstün hallerinin hiç değişmeyeceğine inanmalarına ve böyle gurur kibir içinde kendilerini kaybetmişken aniden Allah'ın müminleri onların üstüne musallat kılıp, onların topraklarını ellerinden almalarına, mağlup olmalarına neden olduğunu[1] söylemektedir. Tarihe baktığımızda nice mümin toplumların, inançsız veya inancı zayıflamış toplumları mağlup ettiğini, nice inançsız imparatorlukların küçük devletlere bölündüğünü, yok olduğunu, güçlerini kuvvetlerini kaybettiklerini görmekteyiz.[2]

f. Kafirlere verilen nimetler konusunda müminlerin teselli edilme vesilelerinden biri de, kafirlere verilen nimetlerin ahirette müminlerin nimetlerine oranla çok az ve değersiz olduğunu, onların bu az ve değersiz nimetlerden hemen sonra şiddetli ahiret azabına çarptırılacaklarının ifade edilmesidir.[3] *"İnkârcıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması, sakın seni aldatmasın! Azıcık bir menfaattir o. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir. Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah tarafından bir ikram olarak, altlarından ırmaklar akan, ebedi olarak kalacakları cennetler vardır. İyi kişiler için, Allah katındaki (nimetler) daha hayırlıdır"*[4] ve *"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği, ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün, sonra da çerçöp olur. Ahirette ise (inançsızlar için) çetin bir azap vardır. Yine orada (müminler için) Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir"*[5] ve benzeri ayetlerde[6] bu vurgulanmıştır. Genelde de ayetlerde müminin ve kâfirin akıbetlerinin karşılaştırılarak peş peşe zikredilmesinin[7] müminleri teselli etme konusunda daha etkileyici olduğu açıktır.

---

(1) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/23; Beyzavi, *a.g.e.*, 2/81
(2) Seyyid Kutup, *a.g.e*, 4/2381
(3) İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/418-419; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/213-217
(4) Ali İmran 3/196-198
(5) Hadid 57/20
(6) Mesela: Ğafir 40/4, Yunus 10/69-70, Lokman 31/24, Kasas 28/61
(7) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/214

g. *"Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine faydalar sağlamak için can atıyoruz? Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"*[1] ayetlerinde de inançsızlara verilen mal, servetin ve gücün onlara herhangi bir sağlamak için değil, aksine onlara istidrac (yavaş yavaş helake sürüklenmeleri) için, şımarmaları, kazandıkça günaha batmaları böylelikle cehennem azabına daha şiddetli çarptırılmaları için verildiği ve onların bunun farkında olmadıkları ifade ediliyor.[2] Çünkü *"Ne var ki insanlar kendi aralarında işlerini parça parça böldüler (ihtilafa düştüler). Her grup kendilerinde bulunan (fikir ve davranış) ile sevinip böbürlenmektedirler"*[3] ayetinde de belirtildiği gibi insanlar çeşit çeşittir. Her birinin değişik fikir ve davranışları vardır. Ve her biri de sahip olduğunu özellikle batıl ehli küfür ehli, düşüncelerinin dosdoğru olduğunu zanneder, bu yüzden kendini değiştirecek bütün etkilere kapalı olur, önyargılı olur, sahip olduğu güç ve malın kendisini saptırmak için olduğunun farkına varamaz, aksine doğru bir düşünceye sahip olduğu için o kadar güce sahip olduğunu zanneder. Dolayısıyla Mû'tezilenin Allah'ın her insan için dini için hayırlısı ne ise o insan için onu yarattığı düşüncesi çürütülmüş olmaktadır.[4] İşte inançsızlar kendilerine verilenle aldanmışken, müminlerin, inançsızlara verilen bu mal ve güç konusunda *"inkârcıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması, sakın seni aldatmasın. Azıcık bir menfaattir o. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir!"*[5] ayetlerinde de belirtildiği gibi onlar uzaya bile çıkmış olsalar aldanmamaları, üzülmemeleri bunu onların gerçeklik üzere olduklarına yormamaları istenir, ve böylelikle teselli edilirler.[6]

Allah, inançsızların kendilerine verilen nimetlerin onlara fayda vermediğini, aksine onunla aldandıklarını söyler. Onların bu konuda aldanmaları birkaç şekildedir. Birincisi bu sahip oldukları mal ve gücün kendi zekâ, kabiliyet, bilgi ve maharetlerinden kaynaklandığını, dolayısıyla hiçbir şeye hatta Allah'a bile ihtiyaçları olmadıklarını zannederler. *"İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit 'bu bana ancak bilgimden dolayı*

---

[1] Müminun 23/55-56
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 5/22-23
[3] Müminun 23/53
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 5/22
[5] Ali İmran 3/196,197
[6] Razi, *a.g.e.*, 9/124

verilmiştir' der. Hayır, o, bir imtihandır, fakat çokları bilmezler"[1] ayetinde bu ifade edilir. Allah bu konuda onları şöyle reddeder. İlk önce bunların kendileriyle çeliştiklerini ifade ediyor. Ayetin başında da ifade edildiği gibi zor duruma düştüklerinde kendilerini aciz hissediyorlar, inkâr ettikleri Allah'a bile yalvarabiliyorlar. Kendi güç ve kuvvetlerine güvenmiyorlar. Nimete kavuştuklarında bunu kendi zekâ ve ustalıklarından görmeleri bir çelişkidir.[2] İkinci olarak, Allah ayetin sonunda ifade ettiği gibi bu mal ve gücün kendileri buna hak kazandıklarından ya da üstün zekâ ve kabiliyetlerinden değil, şükredip şükretmeyeceklerine dair bir deneme ve imtihan amacıyla verildiğini söylüyor. Üçüncü olarak bu tür iddiaları Karun gibi[3] önceki zamanlarda yaşayan münkirlerin de ileri sürdüğünü fakat o mal, mülk ve iddialarının onlara bir fayda vermediğini, hem dünyada cezalarını gördüklerini, ahirette de göreceklerini dile getirir. *"Bunu onlardan öncekiler de söylemişti; ama kazandıkları şeyler onlara fayda vermedi. Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali onları yakaladı. Bunlardan da zulmedenlerin işledikleri kötülükler, başlarına gelecektir. Bu hususta Allah'ı aciz bırakamazlar"*[4] gibi ayetlerde bu vurgulanır. Üçüncü olarak *"Bilmiyorlar mı ki Allah, rızkı dilediğine bol bol verir, dilediğinden de kısar. Şüphe bunda inanan bir kavim insan ibretler (alınacak dersler) vardır"*[5] ayetinde Allah, onları reddetme konusunda şuna dikkat çeker.: eğer sahip oldukları mal ve güç kendi zeka ve maharetlerinden kaynaklansaydı, hiçbir zeki ve kabiliyetli insanın fakir, hiçbir cahil, zeki olmayan, kabiliyetsiz insanın zengin ve güçlü olmaması gerekirdi. Hâlbuki vakıada zeki, kabiliyetli olup da fakir, sürünen birçok insan görüyoruz. Demek ki, mülk ve güç Allah'ın, dilediğine imtihan amacıyla verdiği bir şeydir.[6] Bu aynı zamanda Allah'ın varlığının kanıtlarındandır. Onun için ayetin sonunda bundan ders almayı inananlara hasrediyor.[7]

Kendilerine verilen nimetler konusunda aldanma şekillerinden birincisi bu mal ve gücü elde etmeyi kendi zekâ ve kabiliyetlerinden kaynaklandığını zannetmeleriydi. Bu konuda aldanmalarının ikinci şekli, bu mal ve güce sahip olmalarına vesile kılınan dünyevi bilgi ve tecrübeye, bilim-teknolojiye ve felsefi

---

[1] Zümer 39/49
[2] Razi, *a.g.e.*, 26/250
[3] Kasas 28/78
[4] Zümer 39/50-51
[5] Zümer 39/52
[6] Razi, *a.g.e.*, 26/251; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 24/31
[7] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 24/33; İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/272

düşünceye güvenip onu yeterli görmeleri, bunun ötesinde herhangi bir bilgi kabul etmemeleri ve bu yüzden dine, vahye dayalı bilgiyi küçümsemeleri, böyle bir bilgi türüne ihtiyaçları olmadıklarını iddia etmeleridir.[1] Geçmişte birçok bilim adamı ve düşünür işte bu yüzden aldanmıştır. Mesela Hipokrat'a, Hz. Musa denilen bir peygamberin ortaya çıktığı ve onunla görüşmesi gerektiği söylenince o, "Biz eğitimli medeni bir milletiz, kimsenin bizi medenileştirmesine ihtiyacımız yok" demiştir.[2] Bu şekilde ilahi vahye dayalı bilgiyi küçümsemiştir. Aynı şekilde, bazı salihler, Peygamberimiz'i rüyada görüp, O'ndan İbni Sina'yı sorunca Peygamberimiz şöyle demiştir. "O (İbni Sina), Allah'a vasıtasız (vahye dayalı bilgi olmaksızın) ulaşmak istedi, Allah'tan kesildi yani ona ulaşamadı."[3] Bilindiği üzere İbni Sina Müslüman olduğunu söylemiş fakat nasslara (Kuran ve Hadisler) dayalı bilgiyi sahip olduğu Yunan felsefesi birikimine dayalı olarak yorumlamış bu da onun Kur'an ve hadislerde açıkça geçen birçok şeyi inkâr etmesine veya te'vil etmesine neden olmuştur. Böyle yaparak ilahi vahyi, felsefeye yani insani bilgi ve düşünceye tabi kılmıştır ki, bu da vahye dayalı bilgiyi küçümsemenin neticesidir. Allah bu aldanma olayını şöyle ifade eder: *"Peygamberleri onlara apaçık bilgiler getirince, onlar kendilerinde bulunan (beşeri) bilgiye güvendiler (peygamberi alaya aldılar). Alaya aldıkları şey kendilerini boğuverdi"*[4] Dine dayalı bilginin küçümsenmesi özellikle bilgi ve teknolojinin hızla ilerlediği çağımızda çok daha fazla söz konusudur. Birçok bilim adamı ve düşünür insanoğlunun bu merhaleye getirdiği bilim ve teknolojinin her şeyin üstesinden gelebileceğini, vahiy denilen dini bilgiye hiçbir ihtiyaçları olmadığı iddia etmekte, hatta bu yüzden felsefenin metafiziğe dayalı kısmını da reddetmektedirler. İşte Allah bu şekilde düşünenleri şu şekilde reddediyor: *"Size ancak az bir bilgi verilmiştir"*[5]. Çünkü koskoca evrenin küçücük bir parçasında yaşayan ve sahip olduğu bilgiyi de bu küçücük parçayı araştırarak elde eden insanoğlunun bilgisi nerde, bu koskoca evren ve içindekileri yaratan yüce Allah'ın bilgisi nerde. Aynı şekilde dini bilgiyi küçümseyenleri Allah şöyle reddediyor: *"Onlar dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise onlar tamamen gafildirler"*[6]. Yani insanın kendi aklıyla, tecrübeleriyle ulaştığı bütün bilgiler duyu organlarıyla algılanan ve bu algılananlar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurularak elde

---

[1] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/236; İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/327
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/327
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/327
[4] Ğafir (Mümin) 40/83
[5] İsra 17/85
[6] Rum 30/7

edilen bilgilerdir. İnsan aklı duyu organlarıyla algılanan bilgiyi ve bu bilgilerin terkip ve tahlilini aşamaz.[1] İnsan aklı evrenle ilgili sorulardan sadece "nasıl?" sorusuna cevap bulabilir, "niçin?" sorusuna cevap bulamaz. Bu evrenin ve insanın nasıl olduğunu bulabilir fakat neden yaratıldığına ve nereye gideceğine cevap bulamaz. Bu gibi metafizik ve köklü soruların cevaplarını ancak her şeyin yaratıcısı olan Allah'tan bilgi getiren peygamberler vasıtasıyla öğrenebilir. Evet, sanatkâr-eser, kanun-kanun koyucu ilişkisine dayanarak Allah'ın varlığına ulaşabilir fakat Aliah'ın nitelikleri, bizi neden yarattığı, bizi hangi hayata hazırladığı, ona karşı görevlerimiz ve özellikle insanın dünya hayatından sonraki durumu gibi konulara cevap bulamaz. İşte bu gibi önemli meselelerde vahye, dine ihtiyaç duyar. Bu yüzden ayette duyu organlarıyla algılanan bilgiye mukabil olarak ahirete yönelik bilgi zikredilmiş. Çünkü ahiretle ilgili bilgi insan aklı tarafından hiçbir şekilde bilinemez. Ayrıca insanın hayata bakış açısını kökten değiştirecek, hayata anlam katacak olan ahiret hayatıdır.[2] Allah'ın, insani bilim ve teknolojiye güvenip, dini bilgiyi küçümseyenleri reddetme yöntemlerinden biri de, insani bilgide çelişkinin olduğu, vahye dayalı bilgide ise böyle bir şeyin olamayacağını ifade etmesidir. Allah, Kur'an'ın gerçekliğine ve Allah kaynaklı olduğuna delil getirirken şöyle der: *"Eğer (Kuran) Allah'ın dışındaki bir kaynaktan gelmiş olsaydı onda çok ihtilaf ve çelişkiler bulurlardı"* Oysaki, Kur'an'ın parça parça 23 sene içinde indiği halde bir çelişki içermemesi onun, bilgisi değişmeyen ve sonsuz olan Allah'tan geldiğine delalet eder. Evet, tüm peygamberler değişik ve farklı zamanlarda ve farklı toplumlara geldiği halde getirdikleri temel inanç ve ahlaki esaslar hep aynıdır. Bu da onların hep aynı ve gerçek bir kaynaktan beslendiklerini göstermektedir. Fakat insan kaynaklı bilgi öyle değil. Bir filozofun söylediğini diğer bir filozof kabul etmemektedir. En büyük düşünürler bile birbirlerine zıt düşünceler ileri sürebilmektedirler. Bilimsel sistemler bile sürekli değişiyor. Bugün kesin bir bilimsel keşif olarak kabul edilen bir teori yarın çürütülebilmektedir. Galile(ö.1632), Batlamyus(m.ö.170)'un, Newton(ö.1727) Galile'nin, Einstein(ö.1955) Newton sistemini gereksiz kıldı. Bugün kesin kabul edilen birçok bilimsel teorinin yarın çürütülebilmesi her an söz konusudur. Bilim felsefecileri bunu böyle söylemektedir. Bir insan bile, fikren bile sürekli değişebiliyor. Dün kabul ettiğini bugün inkâr edebiliyor. Bu da insani bilginin kesin

---

[1] Bkz: Abdurrahman Habenneke el-Meydani, *el-Akidetu'l-İslamiyye ve Ususûha,* s:13-29, İbn Cüzey, *a.g.e.,* 2/130-131; Beyzavi, *a.g.e.,* 2/216

[2] Seyyid Kutup, *a.g.e.,* 5/2758-2759

ve güvenilir olmadığını gösteriyor. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Allah, vahye dayalı bilgiyi, dini küçümseyenlerin ancak o çetin azapla karşılaştıklarında işin farkına varacaklarını fakat o zaman inanmanın ve pişmanlığın fayda vermeyeceğini söylüyor. Bunların hem dünyada hem de ahirette bunun cezasını çekeceklerini belirtir. *"...Alaya aldıkları şey onları boğuverdi. Artık o çetin azabımızı gördükleri zaman, Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik, derler. Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında süregelen âdeti budur. İşte o zaman kâfirler hüsrana uğrayacaklardır."*[1]

Kendilerine mal ve güç verilen inançsızların aldanma nedenlerinden üçüncüsü de kendi nefsi istek ve arzularının peşinde gitmeleri, nefislerini tanrı edinmeleri, rahatlıklarına, özgürlüklerine uygun olan fikir ve düşünceleri kabul edip doğru görmeleri, rahatlarına özgürlüklerine uygun olmayan fikir ve düşünceleri yanlış ve ilkel görmeleridir. Özellikle günümüzdeki gibi bu nefsin istek ve arzularını tek ölçüt ve hayat düsturû kabul edilmesinin yanında bu nefsin istek arzularını kolayca gerçekleştirecek bilim, teknolojik imkânlar da olunca nefsin istek ve arzuları hepten aşılmaz hale gelmektedir. Şehvet, yeme-içme arzusu, liderlik arzusu, kıskançlık, kibir, gurur, kendini beğenme, kayıtsız özgürlük arzusu gibi nefsi istek arzular gerçeği görmeyi engelliyor, nefse uygun olan yanlış düşünceler, doğru, ilericilik ve medenilik, nefse uymayan inanç ve düşünceler de yanlış, ilkel ve gericilik gibi algılanmaktadır. Din de birçok açıdan insanın rahat ve özgürlüğünü kısıtlıyor gibi göründüğü için yanlış ve ilkel olarak zannedilmektedir. İşte Allah buna şöyle dikkat çekmektedir: *"Heva ve hevesini (nefsi istek ve arzularını) tanrı edinen ve Allah'ın, (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hala ibret almayacak mısınız?*[2]. Bu yüzden benzeri birçok ayette de nefse uyma yerilmiş, kötülenmiştir. Mesela *"Allah'tan bir hidayet olmaksızın, hevasına (nefsi istek-arzularına) tabi olandan daha sapıtmış kim olabilir?"*[3] ve *"Nefsi istek arzuna uyma (yoksa) seni Allah'ın*

---

[1] Ğafir (Mümin) 40/83-85
[2] Casiye 45/23
[3] Kasas 28/50

yolundan saptırır."[1] Aynı şekilde Peygamberimiz de şu hadislerde bu konuya şöyle dikkat çekmiştir: "Gökyüzünün altında (yani yeryüzünde) tapılan nefsin istek-arzularından daha fazla Allah'ın kızdığı bir şey yoktur"[2], "Üç şey helak edicidir: itaat edilen hırs, uyulan istek, arzular ve kişinin kendini beğenmesi."[3]

h. İnançsızlara nimetlerin verilme sebeplerinden biri de onların inanan fakirlerle birlikte ve eşit olmayı kabul edip etmeyeceklerine dair denemeye tabi tutulmalarıdır. Bir gün iman etmemiş bazı zengin Kureyş büyükleri Peygamberimiz'e "Fakir ve köle müminleri yanından kov, belki o zaman biz sana tabi olur inanırız. Aramızda Allah'ın bunların iman konusunda seçtiğini kabul edemiyoruz. Biz sana inanarak bunların peşine takılacak değiliz" dediler.[4] Bir rivayete göre de şöyle dediler: "Bize ayrı bir meclis tayin et ki, Araplar onunla bizim üstünlüğümüzü görsün. Sana (birçok zaman) Arap elçileri geliyor. Bizi bu köle ve fakirlerle görmelerinden utanıyoruz. Biz senin yanına geldiğimizde onlar kalksın biz gittiğimizde istersen onlarla oturabilirsin. Ve bu konuda bize bu garantiyi verecek bir şey yaz" dediler.[5] Peygamberimiz de "tamam" dedi. Bunun üzerine Peygamberimizi kınayan şu ayetler indi:[6] *"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki, bunları kovup da zalimlerden olasın!"*[7], *"Aramızdan Allah'ın kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı! demeleri için onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?"*[8] ve *"Ayetlerimize inanan (fakirler) sana geldiğinde onlara de ki: "Selam size! Rabbiniz (size) merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki: sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tövbe edip de kendini ıslah ederse (düzeltirse), bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*[9] Gördüğümüz gibi Allah, bu ayetlerden birincisinde, Peygamberimizin, fakir müminleri yanından kovduğu takdirde zalimlerden olacağını zengin kâfirlerin iman edip etmemesinden sorumlu olmadığını, ikincisinde, fakir

---

[1] Sad 38/26, ayrıca A'raf 7/176, Kehf 18/28, Rum 30/29
[2] Kurtubi, 7/6173; İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/71
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 7/71
[4] Ahmed, *Musned* 2/3985
[5] İbn Mace, *Zühd* 7/4127
[6] Taberi, *a.g.e.*, 5/3396-3402; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 7/212-216; Razi, *a.g.e.*, 12/193
[7] En'am 6/52
[8] En'am 6/53
[9] En'am 6/54

müminleri, zenginler için sınama aracı kıldığını, üçüncüsünde de, bu fakir müminlerin Allah'ın yanında çok değerli olduğunu, Peygamberimiz'in onları her gördüğünde selam vermesi gerektiğini, günah bile işleseler tövbe ettikleri takdirde onları kesinlikle affedeceğini bildiriyor.[1] Aynı zamanda *"onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik"* sözünde isim belirtilmeden bu deneme olayının ifade edilmesinde, durumun değişebileceğine, zenginin fakir olabileceğine, fakir müminlerin daha sonra zenginleşeceğine, yeryüzünün hâkimi olacağına[2] işaret olduğu gibi zengin kâfirlerin mümin fakirlerle denendiği gibi fakir müminlerin de zengin kâfirlerle onların mal ve güçleriyle aldanıp aldanmayacakları konusunda denendiğine işaret edilmektedir.[3]

Allah, bazen de, inançsızların daha fazla mal ve güce sahip olmalarının onların daha üstün ve daha doğru oldukları anlamına gelmeyeceğini, önemli olan kimin akıbetinin daha iyi olacağı olduğunu ifade edip onları tehdit ederek[4] reddetmektedir: *"Kendilerine ayetlerimiz ayan beyan okunduğu zaman inkar edenler, iman edenlere: 'İki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğu daha güzeldir? dediler"*[5] şeklinde kafirlerin, sahip olduklarına dayanarak daha üstün olduklarına kanıt getirmeleri üzerine, *"Onlardan önce de, eşya ve görünüş bakımından daha güzel olan nice nesiller helak ettik"*[6] diyerek geçmiş zamanlarda Ad, Semud vb. onlardan çok daha güçlü olanların inkarları sebebiyle yok edildiklerini ifade ederek onları tehdit ettikten sonra *"De ki: Kim sapıklıkta ise çok merhametli olan Allah ona mühlet versin! Nihayet kendilerine va'dolunan şeyi -ya azabı (müminler karşısında yenilgiyi) veya kıyameti- gördükleri zaman, mevki ve makamı daha kötü ve askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir"*[7] diyerek, ya daha da fazla günaha batarak daha da fazla günahı hak etmeleri için[8] ya da daha sonra düşünmemiz için bize yeteri kadar süre verilmedi diyerek bahane göstermemeleri için[9] onlara rahatlık ve bolluk içinde bir süre verildiğini, bunun sonunda hem dünya hem de ahiret açısından akıbetlerinin çok

---

[1] İbrahim 14/7
[2] Kasas 28/28
[3] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 7/216; Razi, *a.g.e.*, 12/196
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/244-247
[5] Meryem 19/73
[6] Meryem 19/74
[7] Meryem 19/75
[8] Ali İmran 3/178
[9] Fatır 35/37

kötü olacağını ifade eder. Sonra da sapıklıkta olanın sapıklığı arttırıldığı gibi, iman ve hidayette olanın da hidayetinin arttırılacağını[1] *"Allah, doğru yola gidenlerin hidayetini arttırır" diyerek dile getirir ve "...Sürekli kalan iyi işler, Rabbinin nezdinde hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de akıbetçe daha iyidir"*[2] şeklindeki ayetin devamında da müminin imanı ve güzel davranışlarının, ahiretteki sınırsız ve sürekli nimetleri netice verdiği için[3] sürekli fayda sağladığı, kâfirlerin geçici ve sınırlı nimetlerine göre çok daha üstün olduğunu ifade eder. Ayrıca bu üstünlüğü "...Rabbinin nezdinde..." diyerek, Allah'ın rububiyet (koruyup gözetme) özelliğine değinilerek, Peygamberimize izafe edilmesi teşrif ifade ettiğinden dolayı[4] daha da pekiştirir.

C. KÂFİRLERİN GÜÇLÜ OLUŞUNUN DİNİ VE İMANI ZAYIFLATABİLECEĞİ ENDİŞESİ KARŞISINDA TESELLİ

Mümin Allah'ı ve Allah'ın dinini hatta tüm insanlığı sevdiği için kendisi iman edip kendisi kurtuluşa erdiği gibi diğer insanların da iman etmesi onun en büyük arzularındandır. Özellikle iman etmiş bir insanın imanını kaybetmesi veya imanının zayıflaması ise mümini çok üzüntüye sokar. Bu yüzden insanların imanlarını kaybetmesini veya iman etmelerini engelleyecek vesileleri de istemez. Hâlbuki kâfirlere bu kadar nimet ve güç verilmesi iki açıdan buna vesiledir: Birincisi, zayıf müminler bunların mal ve gücüne bakarak bunları kıskanabilir, hatta onların gerçekliğine yorabilir, böylelikle imanı zayıflayabilir. İkincisi, bunlar sahip oldukları mal ve gücü küfrü ve dostlarını kuvvetlendirmede müminleri ve dini zayıflatmada kullanabilir[1]. Tarihin her döneminde ve özellikle günümüzde bunun böyle olduğu görülüyor. Bu sebeple Hz. Musa bile bu tehlikenin farkına varmış ve *"...Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve kavmine dünya hayatında ziynet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! (onlara bu nimetleri) insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, diye mi (verdin)?"*[6] demişti, hatta insanları bu güçleriyle saptırmasınlar diye *"...Ey Rabbimiz! Onların mallarını*

---

[1] İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/246
[2] Meryem 19/76
[3] Razi, *a.g.e.*, 21/212
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/247
[5] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 3/1817
[6] Yunus 10/88

yok et, kalplerine sıkıntı ver (veya katılaştır) ki, elem verici azabı görünceye kadar iman etmesinler"[1] diye onlara beddua etmişti. Hz. Nuh da, insanları saptırmasınlar ve inançsız zalim çocuklar doğurmasınlar diye yeryüzünde bir tek inançsız bile bırakmaması için Allah'a dua etmişti.[2]

Müminlerin bu üzüntüsünden dolayı Allah müminleri birkaç yolla teselli[3] eder. Birincisi, bunlar, bütün güç ve mallarını küfrü kuvvetlendirmede, imanı zayıflatmada kullansalar bile bunun geçici bir hile ve tuzaktan başka bir şey olmadığı, hilelerinin Allah tarafından bilindiği dolayısıyla işe yaramayacağı ve bu hile ve tuzakların dağlar gibi sabit ve sağlam olan dini yok edemeyeceğini ifade etmesidir.[4] Çünkü kâfirlerin bu tuzakları sınırlı bir güce sahip olan insan kaynaklıdır. Allah'ın dini ise sonsuz ve sınırsız güce sahip olan Allah'tan gelir. Allah şöyle der: *"Hilelerinin cezası Allah katında (malum) iken onlar, tuzaklarını kurmuşlardı. Hâlbuki onların hileleriyle dağlar yerinden gidecek değildi!"*[5]. İkincisi, *"O halde, sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Çünkü Allah mutlak üstündür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz"*[6] diyerek, dini kuvvetlendirmenin ve zafere erdirmenin kendisinin resullerine verdiği bir sözü olduğunu bu sözünü elbette yerine getireceğini, bu konuda kâfirlerin güç ve kuvvetinin bir şey yapamayacağını bildirmesidir.[7] Üçüncüsü, *"Yine de ki: Hak geldi, batıl yıkılıp gitti. Zaten batıl yıkılmaya mahkûmdur"*[8] diyerek batılın yani küfrün yıkılmaya mahkûm olduğunu ifade etmesidir. Çünkü hak ve gerçek Allah'tan geldiği için sürekliliği ve sağlamlılığı kendi özündedir. Batıl ise kendi özünde bir devamlılık ve sağlamlık taşımaz. Gücünü ve görünüşteki büyüklüğünü dış sebeplerden alır. O dış sebepler gidince o da gider. Batıl, su üzerine çıkan köpük gibidir, su kalır, o gider.[9] Peygamberimiz, Mekke'yi fethedip Kâ'be'deki putları yıktığında bu ayeti okuyordu.[10] Tarih boyunca da kâfirler onca güç ve kuvvetlerine rağmen imanı ve dini söndürememişler, ilk önce darmadağın olmuş sonra yıkılıp

---

[1] Yunus 10/88
[2] Nuh 71/26-27 Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 3/1817; İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/182; Razi, *a.g.e.*, 17/119-123
[3] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 13/272
[4] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 13/275
[5] İbrahim 14/46
[6] İbrahim 14/47. Ayrıca Mücadele 58/21, Maide 5/56, Ğafir 40/51, Nur 24/55
[7] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 13/275; İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/383
[8] İsra 17/81, Ayrıca Enbiya 21/18, Sebe' 34/49, Ğafir 40/25, Kamer 54/3
[9] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 4/4180
[10] Müslim, *Cihad* 84

gitmişlerdir. Dördüncüsü, kâfirler maddi güç ve mal olarak üstün olsalar bile akli kanıt ve gerçeklik bakımından zayıf oldukları için dini ve imanı yok edemezler: *"...ve (Allah) kâfirler için müminler aleyhine asla bir yol vermeyecektir."*[1] Bu ayete getirilen bir yorum bu şekildedir.[2] Beşincisi, kâfirlerin sahip oldukları güç ve mülkle kimsenin dinden dönmesine sebep olamayacaklarını, kimseyi saptıramayacaklarını ifade etmek için de Allah şöyle der: *"Sizler ve taptığınız şeyler! Hiçbiriniz, cehenneme girecek kimseden başkasını Allah'a karşı azdırıp saptıramazsınız."*[3] Yani kâfirler güçleriyle Allah'ın ilminde sapıtmış olarak takdir edilenden başkasını saptıramazlar[4] anca kendileri gibi zaten sapıtmış olanları saptırabilirler[5]. Kısacası kâfirlerin saptırmalarıyla sapıtmış görünenler, o kâfirler olmasaydı da yine sapıtacaklardı. Çünkü bu gibi kişiler cüz'i iradelerini, tercihlerini, meyillerini küfre ve isyana yönlendirenlerdir[6].

D. DİNİN VE İMANIN RIZKI AZALTTIĞI ENDİŞESİ KONUSUNDA TESELLİ

İmanın hakikatine ermemiş bazı kimseler dünyevi rızık bakımından imanın zarar verebileceğini düşünebilirler. Allah bu konuda da onları teselli eder. Kuran'da Habib en-Neccar'ın dilinden[7] şöyle denilir: *"Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere (peygamberlere) tabii olun. Çünkü onlar hidayete ermiş kişilerdir."*[8] Çünkü peygamberler davetlerine karşılık herhangi bir ücret istemiyorlar ki; onlara iman ettiğiniz takdirde mal ve rızk olarak zarara uğrayasınız. Onlara iman ettiğiniz takdirde dünyevi olarak zarar etmezsiniz.[9] Hatta Allah, *"O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günahtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık, fakat yalanladılar, biz de*

---

(1) Nisa 4/141
(2) Razi, *a.g.e.*, 11/66
(3) Saffat 37/161-163
(4) Sabuni, *Safvetu't-Tefasir*, 3/46
(5) Alusi, *a.g.e.*, 13/224
(6) Dolayısıyla, bu ayet Cebriye'ye delil teşkil etmez. Bkz: İsmail el-Konevi, *Haşiyetu'l-Konevi âlâ Tefsiri'l-Beyzavi*, 6/323
(7) İbn Acibe, *a.g.e.*, 6/142
(8) Yasin 36/21
(9) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/181 Bu anlamda "mesajı yayanların geçimlerini mesajdan sağlamalarını Rabbin buyurduğunu" söyleyen Pavlus, gerçek davetçiler sınıfından ve Peygamberlerin yolunu takip edenlerden çıkmış oluyor. Bkz. Şinasi Gündüz, Pavlus (Hristiyanlığın Mimarı), s:206

ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik"[1] gibi ayetlerde[2] sağlam bir şekilde iman edilir ve günahtan sakınıldığında göklerden bol bol yağmurun yağmasıyla, yerden de güzel bitki meyvelerin yeşermesi, faydalı hayvanların çoğalması, emniyet ve selametin sağlanmasıyla rızkın artacağı ve dünyevi faydanın artacağı vurgulanmaktadır. Özellikle burada hem gökten hem de yerden bereketler şeklinde belirtilmesi de ayrı bir anlam taşır. Çünkü gök, (yağmuru yağdırmada dişiyi dölleyen) baba gibidir. Yer ve toprak da (bu tohumu ve döllenmeyi kabul eden) ana gibidir. Her ikisinden bütün menfaat ve hayırlar elde edilir[3]. Bu yüzden Ebu'l-Abbas el-Mursi bu ayete dayanarak şöyle demiştir: "Rızk ve dünyevi fayda elde etmede insanlar için birçok vesile ve sebep vardır. Bizim (müminlerin) ise bu konudaki vesile ve vasıtaları iman ve takvadır."[4]

E. İNANÇSIZLARIN ÜSTÜNLÜK VE GALİBİYETLERİ KARŞISINDA TESELLİ

Tarih boyu Müminleri temsil eden Müslümanlar, İslam'ın ilk ortaya çıkmasından günümüze kadar çok sıkıntılar çekmişlerdir. İlk dönemde Mekke müşriklerinden, Emevi ve Abbasiler döneminde yönetici ve halifelerden, Karamitelerden, Abbasilerin son dönemlerinde Moğol istilasından, Selçuklular döneminde Haçlı seferlerinden, son asırlardan itibaren ve özellikle günümüzde de Batılı devletlerin kendilerini sömürmeleri, tabii zenginliklerini ele geçirmeleri, aralarına fitne fesat salmaları ve özellikle de birbirlerine düşürüp kırdırmalarından dolayı çok sıkıntı çekmiş ve çekmektedirler. Bu yüzden Allah, onları Kur'an'da bu konuda şu yönlerden teselli etmektedir.

Birincisi, onlara eziyet çektiren veya savaşlarda galip gelen inanmayanların da aynı acı, sıkıntı ve mağlubiyete uğradıkları ifade edilir.[5] *"Eğer siz bir acıya uğradınızsa, o(sizi yenen) kavim de benzer bir acıya uğramıştır"*[6] ayeti buna işarettir. Mesela Müslümanlar Uhud'da yenilmişse, müşrikler de Bedir, Hendek vb.

---

(1) A'raf 7/96
(2) Mesela, Cin 72/16-17
(3) Razi, *a.g.e.*, 14/151; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/419
(4) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/378
(5) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/165; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/428; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/99
(6) Ali İmran 3/ 140

savaşlarda yenilmiştir.[1] Günümüzde Müslümanlar yenik durumdaysa, gayri müslimler de tarih boyunca çok daha fazla yenilmişlerdir. İkincisi, Allah'ın yeryüzüne koyduğu bir sosyolojik kanun olarak zaferin toplumdan topluma geçtiği ifade edilir.[2] *"...O (zafer veya dünya) günlerini insanlar (ve toplumlar) arasında döndürür, dolaştırırız..."*[3] ayetinde bu dile getirilir. Zaten devletlere devlet isminin verilmesi de, zaferin toplumdan topluma geçme sosyolojik kanunundan dolayıdır.[4] Çünkü "devlet (üstünlük)" ve "müdavele(döndürüp dolaştırma)" kelimeleri aynı kökten gelir.[5] Bu yüzden "dünya, devldir" denilmiştir yani dünya nimetleri bir kavimden bir kavime geçer. Çünkü dünya nimetlerinin ve güzelliklerinin hiçbiri sürekli ve kalıcı değildir.[6] Üçüncüsü, bu müdavelenin yani bazen bir toplumun bazen başka bir toplumun, bazen inananların bazen inanmayanların galip ve üstün kılındığının Allah'ın bir kanunu olduğu belirtildikten sonra bu kanunun bir takım hikmetleri belirtilir:

a. *"Allah, iman edenleri bilsin diye..."*[7] ayetinde belirtildiği gibi bazen kafirlerin galip kılınmasının bir hikmeti Allah'ın iman edenleri ortaya çıkarmasıdır.[8] Yani insanların zorlama ile değil kendi irade, istek ve seçimleriyle iman etmeleri için Allah bazen müminleri bazen kâfirleri üstün ve galip kılar. Çünkü kâfirler sürekli hep sıkıntı içinde kalmış olsalardı, müminler de sürekli üstünlük, refah içinde olsalardı, imanın hak, imansızlığın batıl olduğu zaruri ilimle bilinir[9], imanın ihtiyari (isteğe bağlı olmasının) kıymeti kalmaz, zorunlu bir iş olurdu.[10] O zaman da teklifin

---

[1] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/428; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/99
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/377; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/429
[3] Ali İmran 3/140
[4] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/429
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/377
[6] Razi, *a.g.e.*, 9/13-14
[7] Ali İmran 3/140
[8] "Allah bilsin diye" şeklindeki benzeri ayetler, Allah'ın ilminin ezeliliği konusunda problem teşkil etmektedir. Bu yüzden Mû'tezile'den Hişam b. Hakem, bu gibi ayetlere dayanarak Allah'ın ilminin ezeli olmadığını, Allah'ın, olayları ancak meydana geldiği anda bildiğini, önceden bilmediğini iddia etmiştir. Diğer İslam alimleri ise Allah'ın ilminin ezeliliğinin aklen zorunlu olduğunu gözönüne alarak bu gibi ayetleri te'vil etmişlerdir. Bu te'villerden bazıları şunlardır: "Allah'ın ezelde bildiği şey realite de, vakıada da ortaya çıksın, insanlar da bilsin diye", "Allah'ın birşeyi bilmesi zikredilmiş neticesi kastedilmiştir yani Allah'ın falanca şeyi bilmesi onun mükafatını vermesi anlamındadır", "Allah'ın ilmi ezeli olsa da tealluku (ilminin malumla ilişkisi) hadis(sonradan olma)tir. Yani Allah'ın ilminde bir değişim söz konusu değil, bilinende bir değişim sözkonusudur. Mesela biz bugün 'yarın'ın geleceğini biliriz. O 'yarın' yarın olduğunda hal olur, 'bugün'e dönüşmüş olur. Gördüğümüz gibi bu değişim bizim bilgimizde değil, bilinende yani 'yarın'dadır. Kısacası Allah'ın istikbalde olacağını bildiği şey, hal zamanı şimdiki zaman olarak da Allah'ın bilgisinin altına girsin anlamı çıkar" (Başka yorumlar için bkz. Tabersi, Mecmau'l-Beyan 2/397-398; Razi, *a.g.e.*, 9/14-15; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/430-431
[9] Razi, *a.g.e.*, 9/13
[10] Tabersi, *Mecma'u'l-Beyan* 2/397

(sorumluluğun), sevap ve cezanın manası olmaz, her şekilde ilahi cebir (zorlama) ve kudret hükmünü icra eder. Çalışma ve seçime, isteğe bağlı olan sayısız ilerleme ve istifâ'(seçme) kanunu bulunmazdı. Görünüşte kâfirlerin çıkarına gibi görünen bazı şüpheler bulunmalı ve mükellef, gaibe ait delilleri iman gözüyle keşf ve tetkik ederek o şüpheleri defetmek ve o sayede bulunduğu halden geleceğe aşk ile hamle ettirecek heyecanlar duyabilmelidir ki, gerçek iman sahibi ile küfür sahibi ortaya çıksın ve küfür ehli geçici şeylerle aldanırken iman ehli ebedilik iie son saadete ulaşsın[1], şüpheleri defetme sebebiyle de sevabı daha artsın.[2]

b. *"...ve sizden şahitler (veya şehitler) edinsin..."*[3] şeklindeki ayetin devamında da kafirlerin bazen üstün ve güçlü kılınmasının bir hikmetinin de müslümanların insanlar üzerine şahitler kılınmasıdır ki bu büyük bir derecedir.[4] Çünkü Allah'ın onlara güvendiğini ve bu konuda onları seçtiğini ifade eder. Müslümanlar özellikle günümüzde olduğu gibi bütün küfür ehlinin kendilerine karşı birleşmeleri, çeşitli hile, desiseleri ve oyunları sonucunda mazlum ve mağlup düşmüşlerse bunun bir hikmeti, küfür ehlinin kendilerine ve diğer mazlum toplumlara yaptıklarını, güçsüz milletleri sömürmelerini ve küçümsemelerini kıyamette Allah'a bildirmeleri bu şekilde kâfirlerin aleyhine şahitlik etmeleri[5] ve şahitliklerinin de güvenilirliklerinden dolayı kabul edilecek olmasıdır.[6] Ayrıca bu ayete *"...sizden şehitler edinsin..."* şeklinde de anlam verilebilir ki, özellikle savaşlarda Müslümanların ölmelerinin bir sebebinin en büyük mertebelerden biri olan şehitlik mertebesine ulaştırılmalarıdır. Çünkü şehitler; peygamberler, sıddıklar ve salihlerle zikredilir[7], onların gerçekte ölmedikleri, Rablerinin yanında yedirilip içirildikleri belirtilir.[8]

c. *"...ve Allah zalimleri sevmez"*[9] denilerek Allah'ın neden onları insanlar üzerine şahitler olarak tercih ettiği ve bunun nedeninin küfrün zulüm olduğundan

---

[1] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/429
[2] Razi, *a.g.e.*, 9/14
[3] Ali İmran 3/ 140, Maide 5/83
[4] Razi, *a.g.e.*, 9/15
[5] Razi, *a.g.e.*, 9/15
[6] Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/481
[7] Nisa 4/69, Zümer 39/69
[8] Ali İmran 3/169
[9] Ali İmran 3/140

dolayı[1] kafirlerin Allah tarafından sevilmediği dolayısıyla kendilerinin sevildiği olduğudur. Yine ayetin bu kısmında kâfirlerin bazen üstün ve güçlü kılınmalarının nedeninin Allah'ın kâfirleri sevdiği ve onlara yardım ettiği değildir.[2] Çünkü Allah'ın yardımı büyük bir şereftir[3] kâfirlerin böyle bir şerefi yoktur. Ayrıca yardım, sevgiyi ifade eder hâlbuki Allah kâfirleri sevmez.[4] O halde bunun nedeni Allah'ın bazen Müslümanlara yardım edip onlardan bela ve musibetleri kaldırması veya hafifletmesi bazen de bela ve musibetlerini artırmasıdır.[5]

d. Bazen kafirlerin bazen müminlerin galip kılınmasının diğer bir hikmeti de *"Bir de (böylece) Allah, iman edenleri günahlarından temize çıkarmak, kafirleri de helak etmek ister"*[6] ayetinde belirtildiği üzere eğer müminler mağlup olmuşsa bunun sebebi Allah'ın müminleri bu şekilde bela ve sıkıntılara maruz bırakarak günahlardan temizlenmelerini sağlamak, büyük makamlardan olan sabra alıştırmak[7], nefse ve dünya nimetlerine, rahatına meyletmelerini engellemektir.[8] Eğer kâfirler mağlup olmuşsa bunun hikmeti onları helak etmektir.[9] Çünkü müminin nimeti de, belası da onun için hayra yöneliktir. Kâfirin nimeti de, belası da onun için kötülük amaçlıdır.

e. *"Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?"*[10] ayetinde de zaferin toplumdan topluma geçmesinin, bazen inanmayanların bazen de Müslümanların galip kılınmasının asıl sebebinin[11] ise zorluklara katlanılmadan, sabretmeden cennete girilemeyeceğidir.[12] Çünkü dünya sevgisi ve ahiret sevgisi birleşmez. Birinin artmasıyla diğeri azalır. Dünya saadeti, kalbin dünya nimetlerini aramasıyla meşgul olmaksızın gerçekleşmez. Ahiret saadeti ise kalbin bunlardan boşalmaksızın ve Allah

---

[1] Lokman 31/13
[2] Tabersi, *a.g.e.*, 2/397; Razi, *a.g.e.*, 9/13
[3] Razi, *a.g.e.*, 9/13
[4] Tabersi, *a.g.e.*, 2/397
[5] Tabersi, *a.g.e.*, 2/397
[6] Ali İmran 3/141
[7] Muhyiddin İbn Arabi, *a.g.e.*, 1/105; Tabersi, *a.g.e.*, 2/399
[8] Muhyiddin İbn Arabi, *a.g.e.*, 1/105
[9] Tabersi, *a.g.e.*, 2/399; Razi, *a.g.e.*, 9/16
[10] Ali İmran 3/142,179. Ayrıca Ankebut 29/1-2
[11] Razi, *a.g.e.*, 9/16
[12] Tabersi, *a.g.e.*, 2/400

sevgisiyle dolmaksızın gerçekleşmez.[1] Ayrıca iman ve bunun gereği olan Allah ve ahiret sevgisi bir iddiadır. Bu iddia süreksizlik ve geçicilik bildiren hal(durum) olmaktan çıkıp da süreklilik, devamlılık ve sebat bildiren makam ve meleke olma derecesine ulaşmadıkça itibar edilmez. Makam olma derecesinde de denenmedikçe bu makama ulaşılmış sayılmaz. İmtihan ve deneme süreci de geçilince sevgideki makam yani süreklilik iddiası ispatlanmış olur.[2] Çünkü gerçek sevgi cefayla eksilmeyen vefayla artmayandır.[3] Ayette özellikle deneme ve bela türlerinden özellikle cihadın ve sabrın zikredilmesinin nedeni de şudur: Şüphesiz ki, cihad insanın kendi nefsini ölüme arz etmesi olduğundan dolayı en fazla sabrı gerektiren bir olaydır. Ayrıca cihadın türleri vardır.[4] Nefis, heva (istek arzular) ve şeytanla cihad yani bunlarla mücadele etmek (özellikle de gençlik dönemlerinde). İnançsız ve düşmanla cihad ki bu nefis(can) ile olur. Bir de din, ümmet ve genel maslahatların yolunda sarf edilen mal ile yapılan cihad. Ayrıca batıl, yanlış düşüncelerle yapılan mücadele de bu türlerdendir.[5] Aynı şekilde sabır da insanın her türlü durumunda geçerli olan bir şeydir. Çünkü bela, sıkıntı, hastalık düşmanlarla mukavemet etme durumlarında gerektiği gibi şer'i sorumluluk ve ibadetlerin yerine getirilmesinde Allah ve Resulüne itaatte de söz konusudur.[6] Ayrıca İmam Gazalinin belirttiğine göre sabır insana has bir özelliktir. Hayvanlarda ve meleklerde düşünülmez.[7] İşte sabrın bu genelliği ve insana aitliği sebebiyle Allah, *"Allah sabredenleri sever"*[8], *"...Sabredenleri müjdele"*[9], *"...Allah sabredenlerledir"*[10] buyurur ki; bu da mağlubiyet, bela ve sıkıntılardaki ayrı bir teselli verir.

f. Müslümanların bazen mağlup ve mazlum kılınmalarının bir nedeni de bazen insanın Allah yolunda ölmeye hazırım, ölmekten korkmam gibi iddialarda bulunmasıdır. Nitekim Peygamberimiz'in ashabından bazıları Bedir gazvesine katılamadıklarından dolayı bedir günü gibi bir gün olmasını arzulamış, böylelikle ya gazi gelerek ya da şehit düşerek Bedir gazvesine katılanların kazandığı sevap ve

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 9/17
[2] İbni Arabi, *a.g.e.*, 1/105-106
[3] Razi, *a.g.e.*, 9/17
[4] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/108
[5] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/108
[6] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/108
[7] Razi, *a.g.e.*, 4/137-138
[8] Ali İmran 3/146
[9] Bakara 2/155
[10] Bakara 2/153

dereceler gibi sevap kazanmayı talep etmişlerdi. Bunun üzerine Allah, onları denemek için Uhud gazvesini önlerine çıkarmış, Müslümanları kısmen de olsa mağlup etmişti. Bu iddialarda bulunanlardan bazıları ölümle yüzyüze gelince kaçmıştı. Allah da bunları kınamak için şöyle demişti:[1] *"Andolsun ki, siz ölümle yüzyüze gelmezden önce onu arzuluyordunuz. İşte şimdi onu karşınızda gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz."*[2]

g. Bazen müminlerin mağlup kılınmasının bir nedeni de gerçekten iman edenlerin ve sadece sözde iman ettiğini söyleyen fakat kalben inanmayın münafıkların birbirlerinden vakıada ayrılmasıdır.[3] Çünkü münafıkların belirlenmesi müminlerin, onların kalplerinden haberdar edilmesi suretiyle olmaz.[4] Gaybı gösterme yoluyla ayırım ancak peygamberlerde olur.[5] Bu ayırım ancak sıkıntı ve mağlubiyet durumlarıyla ortaya çıkar. *"Allah, müminleri, bulunduğunuz durumda (mümin-münafık ayırımı olmadan) bırakacak değildir. Sonunda murdarı (münafığı) temizden (müminden) ayıracaktır. Bununla beraber Allah size gaybı da bildirecek değildir..."*[6] ve benzeri ayetlerde[7] bu vurgulanır. Çünkü sıkıntı ve hezimet durumlarında gerçek mümin imanı üzerinde kalır, münafık olanın ise nifakı ortaya çıkar[8], Müslümanların mağlubiyetlerini onların dinlerinin yanlışlığına yorma hatta bu şekilde birçok insanı da saptırma fırsatı bulmuş olurlar.[9] Bu gibiler aynı zamanda savaşın sözkonusu olacağı zamanlarda savaşılmaması konusunda görüş de bildirirler.[10]

h. Müminlerin bazen mağlup kılınmasının bir hikmeti ve bu hikmetin bilinmesinden ortaya çıkacak bir teselli de bu mağlubiyetin Müslümanların kendi

---

[1] Taberi, *a.g.e.*, 3/132-134; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/108-109; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/434

[2] Ali İmran 3/143 Bazı müfessirler, bir müslümanın, ölümü (hatta savaşta şehid olma yoluyla bile olsa) istemesinin dine uygun olmadığını kabul ederek burdaki ölümü istemekten maksadın savaşı istemek olduğunu söylemişlerdir. Çünkü genelde savaşta ölüm olur. Yalnız gerçek şu ki, sırf ölmek için değil de, Allah'ın vereceği yüksek sevap ve dereceye kavuşmak için savaşta şehid olmayı arzulamakta bir sakınca yoktur. Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, 2/434-435

[3] Razi, *a.g.e.*, 9/89-90

[4] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/468; Razi, *a.g.e.*, 9/90

[5] Razi, *a.g.e.*, 9/90; Ali İmran 3/179

[6] Ali İmran 3/179

[7] Ali İmran 3/167

[8] Razi, *a.g.e.*, 9/90

[9] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/436

[10] Ali İmran 3/167-168, bkz. Razi, *a.g.e.*, 9/68-71; Taberi, *a.g.e.*, 3/2154; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/171

kusurlarından doğduğunu belirtmektir.[1] Mesela Uhud gazvesinde Müslümanların yenilme sebebi Peygamberimiz'e Medine'den çıkmama konusunda muhalefet etmeleri, okçuların yerlerini bırakmaları, Müslümanların dağılması, tartışmaya düşmeleri, bazılarının savaştan kaçması ve savaşın asıl gayesini unutup ganimet ve dünya malı derdine düşmeleriydi.[2] *"(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğimiz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'bu nasıl oluyor!' dediniz? De ki; O, kendi kusurunuzdandır. Şüphesiz Allah'ın herşeye gücü yeter"*[3] ayetinde bu vurgulanır. Bunun belirtilmesinde iki yönden teselli bulunmaktadır. "kendi düşen ağlamaz" sözü gereğince insan, uğradığı bir sıkıntının kendi kusurundan kaynaklandığını bildiğinde o sıkıntıdan dolayı fazla üzülmez. İkincisi Müslümanlar bu kusur ve günahları yapmadıklarında tekrar üstün hale geleceklerini bilmiş olurlar.[4] Şüphesiz günümüzdeki Müslümanların sıkıntı ve mağlubiyet içinde olmalarının başlıca sebebi, asli görevlerini unutmaları, ibadeti terketmeleri, dünya malının peşine düşmeleri, adalet ve ahlakı bırakmalarıdır.

1. Bu konudaki bir diğer teselli noktası da Müslümanların başına gelen bu sıkıntı ve mağlubiyetlerin Allah'ın izniyle olduğunun bildirilmesidir. *"İki birliğin karşılaştığı gün (yani Uhud gazvesi) sizin başınıza gelenler (mağlubiyetiniz), ancak Allah'ın dilemesiyle olmuştur..."*[5] ayeti bunu dile getirir. Bunun Allah'ın dilemesiyle olduğunu bilen mümin, Allah'ın bunu Müslümanların faydasına olacak birtakım hikmetlere binaen yaptığını anlar ve teselli bulur.[6] Çünkü Müslüman Allah'ın, kendi zararına, kâfirin faydasına bir şey yapmayacağını bilir. Allah lütfünü kahr, kahrını lütuf şeklinde gösterebilir.[7] Bu yüzden Peygamber efendimiz Müslümanların yenik düştüğü Uhud Savaşı için şunu demiştir: "Eğer Uhud'da yenilgi ve galibiyet arasında tercih hakkı bana verilmiş olsaydı yenilgiyi tercih ederdim."[8] Zira Uhud yenilgisi Müslümanlar için büyük bir ders, terbiye ve talim vesilesi olmuştur.[9]

---

(1) Elmalılı, *a.g.e.*, 2/461
(2) Razi, *a.g.e.*, 9/67; Kurtubi, *a.g.e.*, 4/235; İbn Kesir, *a.g.e.*, 1/411-412; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/122-133
(3) Ali İmran 3/165, Ayrıca Ali İmran 3/153
(4) Ali İmran 3/125, bkz. Razi, *a.g.e.*, 9/67
(5) Ali İmran 3/166
(6) Razi, *a.g.e.*, 9/68
(7) Elmalılı, *a.g.e.*, 2/461
(8) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/99
(9) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/99

i. Müslümanların bu sıkıntı ve mağlubiyetlerinin bir tesellisi de onların kusur ve günahlarının cezasını dünyada vererek, ahirette bağışlandıklarını ifade etmektir. *"(Uhud'da) iki ordu karşılaştığı gün, sizi bırakıp gidenleri, sırf işledikleri bazı hatalar yüzünden şeytan (yerlerinden) kaydırmıştı. Yine de Allah onları affetti. Çünkü Allah çok bağışlayıcı, halimdir"*[1] ayeti buna işaret eder.[2]

j. Bu konudaki bir diğer teselli noktası da, Müslümanların bu işledikleri kusurlar yüzünden tamamen helak edilmeyeceğinin, tövbeleri sonucu biraz cezayla dünyada da affedileceklerinin bildirilmesidir. Şüphesiz bu da onlara umut kapısını açar, büsbütün umutsuzluğa kapılmalarını önler.[3] Biraz önceki ayet buna da işaret eder. Ayrıca *"Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı"*[4].

k. Müslümanlar, bu yenilgiler karşısında bu yenilgilerin onların ecelinde bir değişim yapmayacağı, ömür sürelerini öne almayacağı, eğer ölüm vakitleri gelmişse nerede olurlarsa olsunlar ölecekleri bildirilerek teselli edilirler.[5] *"De ki, eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar, yine öldürülüp yatacakları yere çıkıp gideceklerdi"*[6], *"Allah diriltir ve öldürür"*[7], *"Hiçbir kimse yok ki, ölümü Allah'ın iznine bağlı olmasın. (Ölüm), belli bir süreye göre yazılmıştır..."*[8] vb. ayetler bunu açıkça bildirir.

l. Bu yenilgiler ve sıkıntıların bir diğer hikmeti de *"...Allah size (Uhud'da) keder üstüne keder*[9] *verdi ki, bundan dolayı gerek elinizden gidene (zaferi kaybetme), gerekse başınıza gelenlere (mağlubiyete) üzülmeyesiniz"*[10] ayetinde belirtildiği üzere Müslümanların acıya alıştırılmaları böylelikle türlü türlü sıkıntılar karşısında fazla üzülmemeleri, sebat ve umutlarını kaybetmemeleri, zaferi

---

[1] Ali İmran 3/155
[2] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/127-131
[3] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/131-133
[4] Fatır 35/45
[5] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/112-135
[6] Ali İmran 3/154
[7] Ali İmran 3/156
[8] Ali İmran 3/145
[9] Uhud savaşındaki keder üstüne kederlerin neler olduğu konusunda bkz. Razi, *a.g.e.*, 9/34-35
[10] Ali İmran 3/153

kabullendikleri gibi, her zaman yenilgiye de hazır olmalarıdır.[1] Çünkü tecrübeyle sabittir ki acı acıyı unutturur. En büyük zannedilen gamları unutturacak gamlar olur. Ve bir lahza içinde Allah yenilenleri galip, üzülenleri memnun edebilir.[2] Ayrıca dünyevi sıkıntılara değil de, günahlardan doğan sıkıntılara üzülmelerini sağlamak da bir diğer amaçtır.[3]

m. Müslümanların yenilgi ve bu gibi sıkıntılar karşısında teselli edilmelerinin[4] bir diğer şekli de gördükleri bu yenilgi ve musibetlerin, onlara gönderilen bütün insanlık tarihine bir aydınlık ve hidayet tarihi açan yüce bir peygamberin bahşedilmesinin yanında çok önemsiz görülmesi gerektiğinin ifade edilmesidir. *"Andolsun ki Allah, müminlere kendilerinden, onlara kendi ayetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içindeydiler"*[5] ayetinde vurgulandığı gibi genelde insanlık özelde Araplar yollarını kaybetmiş, karanlığa gömülmüştü. Peygamberimiz'in gelişiyle her türlü putperestlik, hurâfe, zûlüm vb. kalbi ve inanç hastalıkları yok edilmiş, bedevi, çoğunluğu okuma-yazma bile bilmeyen, doğru dürüst bir devlet fikrine bile sahip olmayan Araplar büyük bir devlet ve medeniyet kurmuşlardır.[6] Türkler ve bu dine sahip çıkan birçok millet de büyük devletler, medeniyetler kurmuşlar, adaletin, tevhidin, aklın, doğru bilginin, iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın ve aşırılıklar arasında orta yol olmanın ışığını dünyanın dört bir tarafına yaymışlardır. Bu dinin ışığında yetişen İslam âlimleri, hukuk, siyasi, dil, estetik, mimari, pozitif bilimler vb. alanlarda büyük bir atılım ve keşif gerçekleştirmiş, bugünkü modern Batı'nın kadim Yunan düşüncesiyle tanışmasına aracılık etmiş ayrıca Hıristiyan din adamlarının yaptığı gibi dini kullanarak insanları sömürme yoluna gitmemiş servet edinmemişlerdir. Bu yüzden böyle bir peygamber için *"Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"*[7] denilmiştir.

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 9/34-35; İbn Arabi, *a.g.e.*, 1/108; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/128; İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/385-386
[2] Elmalılı. *a.g.e.*, 2/446
[3] Razi, *a.g.e.*, 9/34-35; Vehbe ez-Zuhayli, 4/128; Tabersi 2/417; İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/385
[4] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/460
[5] Ali İmran 3/164
[6] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/149-152; Razi, *a.g.e.*, 9/64-66
[7] Enbiya 21/190

n. Müslümanların bu konuda teselli edilmelerinin[1] bir şekli de önceki Peygamber ve ümmetlerin onlara örnek olarak gösterilmelidir.[2] Bunlardan üç şekilde ders alınması istenmiştir. Birincisi, onların bu gibi yenilgi ve sıkıntı durumlarında ne söyledikleri ve ne şekilde hareket ettikleri bildirilir. *"Nice Peygamberler vardı ki, beraberlerinde Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever"*[3] ayetinde belirtildiği gibi onların bu gibi durumlarda yılgınlık göstermedikleri, düşmana teslim olmadıkları, sabrettikleri ifade edilir.[4] O halde en hayırlı ümmet olan[5] Müslümanlara yılgınlık ve zaaf göstermemek daha da fazla yakışır.[6] *"Onların sözleri, sadece şöyle demekten ibaretti: Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve içimizdeki taşkınlığımızı bağışla, ayaklarımızı (yolunda) sabit kıl, kafirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl!"*[7] ayetinde de onların, bu yenilgi ve sıkıntıların nedenini kendi kusurlarına bağladıkları ve Allah'a dua edip yardım istedikleri Müslümanların da böyle yapmaları gerektiği belirtilir.[8] İkincisi, geçmiş Peygamber ve ümmetlerin böyle hareket etmelerinden dolayı Allah'ın onları hem dünyada hem ahiret mükâfatıyla mükâfatlandırdığı belirtilir. *"Allah da onlara dünya nimetini (ve daha da önemlisi) ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah iyi davrananları sever"*[9] ayetinde bu belirtilerek Müslümanların da aynı şekilde hareket ettikleri takdirde aynı mükâfata tabii kılınacakları bildirilir.[10] Zaten bu ayetlerde geçen *"...Allah sabredenleri sever"* ve *"...Allah muhsinleri (iyi davrananları) sever"* sözleri Allah'ın bu hükmünün bu şekilde hareket eden herkes için genel olduğu bildirilir. Ayrıca bu şekilde hareket edenlerin sabredenler ve muhsinler olarak isimlendirilerek onlara sabır ve ihsan gibi en yüksek makamları vermek ve şereflendirmektir.[11] Yine onları muhsinler olarak

---

[1] Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 47113
[2] Razi, *a.g.e.*, 9/22
[3] Ali İmran 3/146, Ayrıca Ali İmran 3/172-174, Ahzab 33/22. Bu ayetlerde Uhud'da bazı müslümanların da yılmadıkları, sabrettikleri, Allah'a imanları ve güvenleri arttığı bildirilir ve bunlar için büyük bir mükâfat olduğu bildirilir. Bunların hiçbiri öldürülmemiştir. Elmalılı, 2/449-450
[4] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/381, Razi, *a.g.e.*, 9/23, Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*,4/113
[5] Ali İmran 3/110
[6] Elmalılı, *a.g.e.*, 2/441
[7] Ali İmran 3/147
[8] Razi, *a.g.e.*, 9/23
[9] Ali İmran 3/148. Burdaki dünya nimetinden amaç Allah'ın yardımı, zafer ve şereftir. Ahiret sevabının güzelliğinden amaç da cennet ve içindeki sonsuz ve süresiz nimetler ve yüksek derecelerdir. Ayrıca dünya nimetinin değil de ahiret sevabının güzellikle nitelendirilmesi gerçek mükâfatın bu olduğunu gösterir. Bkz. İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/382; Razi, *a.g.e.*, 9/24
[10] İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/382
[11] Razi, *a.g.e.*, 9/25

nitelendirilmesi de onlara zaten mükâfat verileceğine işaret eder.[1] *"İhsanın mükâfatı ihsandan başka bir şey midir?"*[2], *"İhsanda bulunanlar için güzel olan nimet (cennet) ve daha fazlası (Allah'ı ahirette görmek) vardır"*[3]. Üçüncüsü, geçmiş ümmetlerden Allah'ın ayetlerini yalanlayan inkârcıların akıbetlerinin daima hüsranla sonuçlandığı, zaferin daima inananların olduğu bildirilerek Müslümanların er veya geç zafere ulaşacakları bildirilir.[4] *"Sizden önce nice (milletler hakkında) ilahi kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın ayetlerini) yalanlayanların akıbeti ne olmuş, görün!"*[5] ayetinde bu dile getirilir. Bu sebeple Müslümanlara da *"Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız (inancın yerine getirmişseniz), üstün gelecek olan sizsiniz"*[6] denilir. Gerçekten de Uhud yenilgisi sonrası inen bu ayetten sonra Kurtubî tefsirinde anlatıldığı üzere Peygamberimiz zamanında Müslümanlar hangi sefer ve savaşta bulundularsa muhakkak başarılı olmuşlar, ondan sonra da sahabeden bir kişi bile bulunan her İslam ordusu da öyle olmuştur.[7]

o. Bununla ilgili önemli bir teselli noktası da bu yenilgi ve sıkıntıların olduğu savaşlarda şehit düşenlerin ayetlerde[8] birçok mükafatlarının dile getirilmesidir[9] ki, bunu daha sonra açıklayacağız.

ö. Müslümanların yenilip, inançsızların galip gelmesiyle ilgili Müslümanların bir tesellisi de, inançsızların bu üstünlük ve galibiyetleriyle Allah'a (Allah'ın dinine) hiçbir zarar veremeyecekleri[10], bu zaferlerin onların iyiliğine, hayrına olmadığı[11], aksine bununla onlar için ahiret nimetlerinden hiçbir pay bırakılmamasının istendiği[12], onlara bu şekilde mühlet verilerek, cezalarının geciktirilerek daha da fazla günaha girmelerinin talep edildiği[13] ve onlar için çok acı, elem verici[14] ve

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 9/25
(2) Rahman 55/60
(3) Yunus 10/26
(4) Razi, *a.g.e.*, 9/11-12
(5) Ali İmran 3/137, ayrıca Saffat 37/173, A'raf 7/ 128, Enbiya 21/105
(6) Ali İmran 3/139
(7) Elmalılı, *a.g.e.*, 2/428; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*,4/102
(8) Ali İmran 3/169-171
(9) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/159-173; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/463-464; Razi, *a.g.e.*, 9/72-79
(10) Ali İmran 3/176-177
(11) Ali İmran 3/178
(12) Ali İmran 3/176
(13) Ali İmran 3/178
(14) Ali İmran 3/177

alçaltıcı[1] bir azap (hem dünyada ham de ahirette) olacağı bildirilmesidir[2] ki, bunu daha önce açıklamıştık.

p. Müslümanların teselli edilme noktalarından biri (düşmanlarına karşı) gelecekte üstün olacakları ve düşmanlarının gönlüne korku salınacağıdır.[3] *"Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz"*[4], şeklindeki Uhud yenilgisi sonrası inen ayet bunu gösterir. Gerçekten de bu ayet sonrası gerek Peygamberimiz zamanında gerekse bir sahabenin bile hazır bulunduğu tüm savaşlarda müslümanlar üstün gelmişlerdir.[5] Yine *"Kim Allah'ı, Resulünü ve iman edenleri dost edinirse (bilsin ki) üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır"*[6] gibi ayetlerde de bu vurgulanır. Beni Mustalık gazvesi dönüşünde münafıkların, *"...Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır..."*[7] diyerek Müslümanları Medine'den çıkaracaklarını söylemeleri üzerine, Allah *"...Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler"*[8] ayetini indirmiştir.[9] Aynı şekilde *"Allah'ın emri gelmiştir..."*[10] ayeti indiğinde Peygamberimiz sevinçten fırlamış[11], *"...artık onu istemekte acele etmeyin..."*[12] kısmı inince de oturmuştur.[13] Bazı ayetlerde de Müslümanlara karşı kafirlerin kalplerine korku salınacağı bildirilir.[14] Mesela, Uhud yenilgisi sonrası inen *"Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaları sebebiyle, kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız"*[15] ayetinde belirtildiği gibi Mekke müşrikleri Müslümanları uhud'da yendikleri halde, Mekke'ye dönmek üzere gitmişler, yolda geriye dönüp Müslümanları toptan yok etmek istemişler fakat içlerine bir anda bir korku verilmiş, hiçbir sebep yokken Mekke'ye dönmüşlerdir.[16]

---

(1) Ali İmran 3/178
(2) Razi, *a.g.e.*, 9/84-89; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/176-183
(3) Taberi, *a.g.e.*, 3/2102
(4) Ali İmran 3/139, ayrıca En'am 6/5-6
(5) Elmalılı, *a.g.e.*, 2/428; Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/102
(6) Maide 5/56, ayrıca Maide 5/52
(7) Münafikun 63/8
(8) Münafikun 63/8
(9) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/378
(10) Nahl 16/1
(11) Çünkü buradaki Allah'ın emrine verilen bir anlam da zafer anlamıdır. Bkz. İbn Cüzey, *a.g.e.* 1/422
(12) Nahl 16/1
(13) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/422
(14) Şevkani, *a.g.e.*, 1/633
(15) Ali İmran 3/151
(16) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/166

Bazı ayetlerde münafıkların Allah'tan bile daha fazla Müslümanlardan korktukları bildirilmiş[1], diğer bazı ayetlerde de Yahudilerin de Müslümanlardan çok korktukları ifade edilmiştir.[2] Peygamberimiz de *"Düşmanlarımın içine korku salınma ile Allah tarafından bana yardım edilmiştir"*[3] buyurmuştur. Ayet ve hadislerden anlaşılacağı üzere bu korku sadece bazı inançsızlara has değil, aksine İslam karşıtı bütün inançsızlar için söz konusudur. Birçok müfessirin görüşü bu doğrultudadır.[4]

Allah Müslümanlara zaferi ve düşmanlarının kalplerine korku salmayı vaat etmişse de bunu birtakım şartlara bağlamıştır. Çünkü Allah'ın yeryüzüne koyduğu yasaların gereği olarak olaylar birtakım sebeplere bağlıdır.[5] Burada maddi ve manevi âlem birbirine benzer. Nasıl ki bir ticaret ve ziraatın iyi bir kâr veya ürün vermesi için gereken şartlara riayet etmek gerekiyorsa Allah'ın Müslümanlara yardım edip zafer ihsan etmesi için de birtakım şartlar gerekir.[6] Bunları şöyle sayabiliriz: Gerçek anlamda iman etmiş olmak[7], iyilik yapmak ve takvada bulunmak[8], yenilgi durumunda veya düşmanın çok güçlü olduğu durumlarda da yılmamak[9] yenilgi varsa bunu kendi kusurlarından bilip af dileyip dua etmek[10], mal ve canla Allah yolunda cihad etmek[11], darlıkta da bollukta da Allah için harcamak[12], öfkelerini yutmak ve insanları af etmek[13], zaferi dünya için değil, ahiret için istemek[14], günahlarda ısrarcı olmayıp tövbe etmek[15], Allah ve Resulüne itaat etmek[16], sabretmek[17], Allah'a tam güvenip tevekkül etmek, sonsuz gücüne sığınmak[18], yöneticilerin yönetilenlere her konuda danışması[19], muhsin olmak[20],

---

(1) Haşr 59/13-14
(2) Haşr 59/15
(3) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/167
(4) Razi, *a.g.e.*, 9/27
(5) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/98
(6) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/98
(7) Ali İmran 3/139, Saff 61/11
(8) Ali İmran 3/172
(9) Ali İmran 3/139,146
(10) Ali İmran 3/147
(11) Saff 61/11
(12) Ali İmran 3/134,180
(13) Ali İmran 3/134
(14) Ali İmran 3/145,152
(15) Ali İmran 3/135
(16) Ali İmran 3/152-153
(17) Ali İmran 3/142
(18) Ali İmran 3/159,173,160
(19) Ali İmran 3/159
(20) Ali İmran 3/172,148

hem Allah'a hem insanlara şükretmesini bilmek[1], zulmetmemek, gerekli maddi tedbirleri almak[2], inkârcılara uyup, onları dost edinmemek[3], ölümü vs.yi savaşa değil, Allah'a bağlamak[4], vb.leri sayılabilir.[5]

r. Düşmanları konusunda teselli edilme noktalarından biri de İslam'ın gerçekliğini inkar eden ve alay eden düşmanlarının cezalandırılacağının ifade edilmesidir.[6] *"Rablerinin ayetlerinden onlara (kâfirlere) bir ayet gelmeyedursun, o ayetlerden ille de yüz çevirirler. Gerçekten onlar, kendilerine Hak (Kur'an) geldiğinde onu yalanlamışlardı. Fakat yakında alay ettikleri şeyin haberleri gelecektir. Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size verdiğimiz bütün imkânları kendilerine verdiğimiz, gökten üzerlerine bol bol yağmurlar yağmurlar indirip evlerinin altından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helak ettik. Biz onları günahları sebebiyle helak ettik ve onların ardından başka nesiller yarattık"*[7] gibi ayetlerde düşman ne kadar güçlü ve imkân sahibi olsa da akıbetlerinin helak olacağı, bunun için tarihe bir göz atmanın yeterli olduğu bildirilir. Bu, peygamberimiz dönemi Müslümanlara ve kâfirlere hitaben ifade edilmişse de[8] ve bu düşmanları gerçekten de helak edilmişse de bu bütün dönemlerdeki mağlup ve mazlum durumdaki Müslümanlar ve kâfirler için de geçerlidir.

---

(1) Ali İmran 3/144
(2) Enfal 8/60
(3) Ali İmran 3/149-150,170
(4) Ali İmran 3/152,167
(5) Vehbe ez-Zuhayli, *a.g.e.*, 4/98-99
(6) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/237-238
(7) İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/238; İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/254
(8) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/254

3. BÖLÜM

EMİR VE YASAKLAR KONUSUNDA TESELLİ

A. EMİR VE YASAKLARIN GEREKLİLİĞİ VE BUNLARA UYULMASI KONUSUNDA TESELLİ

1. Dini Hükümlerin Gerekliliği, Sebepleri ve Hikmetleri

İnsanın sorumluluğu ile ilgili hükümler, Allah'a iman gibi doğrudan aklın da gereği olanlar, bela, musibetlere sabretme gibi ilk başta, akıl tarafından çirkin gibi görünenler ve doğrudan akıl tarafından ne güzel ne de çirkin görünenler olmak üzere üç kısımdır.[1] İşte bu emir-yasaklardan namaz, oruç, hac menasiki gibi örnekleri olan bu üçüncü kısmı kastediyoruz.

Şüphesiz ki insan aklıyla bunlara ulaşamaz. Bunlar insanın Allah'a karşı görevlerinden ibaret olduğu için, bu görevlerin ne olacağını ancak Allah bize bildirebilir. İnsan, aklıyla kendisini yaratan Yüve Rabbine karşı bir takım görevleri olduğunu genel anlamda kavrar, fakat bu görevlerin ne olduğunu yani cüzi anlamda tek tek bilemez. Zira insan aklı külliyi kavradığı için adaleti (yani herkese hakkının verilmesi gerektiğini) külli, genel anlamda algılamakla birlikte adaleti cüzi anlamda yani kimin hakkının ne olduğu, örneğin Allah'ın hakkının ne olduğu, kulların hakkının ne olduğu, anne-baba ve çocukların birbirlerine karşı haklarının ne olduğunu bilme konusunu kavrayamamaktadır.[2] İşte bu durumda dine, şeriata ve peygamberlere ihtiyaç duyar. Din kimin hakkının ne olduğunu bildirerek adaletin tam olarak uygulanmasını ve kavranmasını sağlamaktadır. Bu anlamda din insanlık ve akıl için zaruri olmaktadır. Daha doğrusu akıl da dine, din de akla ihtiyaç duymaktadır. Akıl ancak şeriat ile yolunu bulur, zira küllinin, tümelin varlığı vakıada realitede ancak cüz'iyatla, tikelleriyle ortaya çıkar.[3] Sözgelimi canlı genel kavramı ancak canlı türleri ve fertlerinin algılanmasıyla kavranabilir. Aynı şekilde din de akla ihtiyaç duyar. Zira cüzinin, tikelin tanımında ondan daha genel olan külli, tümel bulunmaktadır. Sözgelimi canlılığı bilmeyen insanlığı da bilemez. Çünkü insan

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 4/142
[2] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn* s:119-125
[3] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn* s:117-118

"düşünen canlı" olarak tanımlanmaktadır. Mantıkta bilindiği üzere bir şeyi bilmek tanımını bilmeyi, tanımını bilmek de, tanımdaki parçaları bilmeyi gerektirmektedir.

Özetle din, ışık, akıl da göz gibidir. Göz ışıksız göremez, ışık da göz olmadan bir anlam ifade etmez.[1] Bu sebeple Kur'an, dini bir ışık ve nur olarak ifade eder.[2] Aynı şekilde din, dıştan gelen bir akıldır, akıl da içten olan bir dindir.[3] Bu sebeple Kur'an, dini inkâr edenleri akılsız olarak değerlendirir.[4] Daha açık bir ifadeyle söylersek şöyle bir çıkarım yapılabilir: insanı insan yapan aklıdır. Akıl ancak din, ibadet ve şeriatla ortaya çıkar. O halde insanın insanlığı ancak din ile olur[5], ve insanı insan yapan din olmuş olmaktadır. Bu gerçek *"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler (veya tanısınlar) diye yarattım"*[6] ayetinde dile getirilmiştir. Çünkü ibadet, dini hüküm demektir. İnsanlığın amacı din ve ibadet olunca bir kişide din ve ibadet eksik oldukça insanlığını da o derece kaybetmiş olmaktadır. Zira fonksiyonunu kaybeden herhangi bir organ yok kabul edilir. Bu sebeple Kur'an'da ibadet ve dinden sıyrılmış insanlar hayvan hatta hayvandan da aşağı kabul edilmektedir.[7] İnsanı insan yapan özelliğin din sahibi olması olduğundan dolayı Kur'an'da *"O Rahman ki, Kur'an'ı öğretti, insanoğlunu yarattı..."*[8] ayetlerinde ilk önce Kur'an'ın yani dinin öğretilmesinden sonra insanın yaratımından söz edilmektedir.[9] Yine bu yüzden insanın tüm fiilleri, vacip olsun, mendub olsun veya mubah olsun din ve ibadet kapsamında mülahaza edilmiştir. Bu yüzden Peygamberimiz, insanın, eşinin ağzına koyduğu lokma da dâhil (haram olan şeylerin dışında) her şeyden sevap kazandığını ifade etmektedir.[10]

Özetle insan din sahibi olan varlıktır. Akıl ve irade ise bunu gerçekleştirmede birer araçtır.

---

[1] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn* s:117
[2] Maide 5/15-16
[3] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn* s:118
[4] Bakara 2/171
[5] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn* s:126
[6] Zariyet 51/56
[7] Furkan 25/44
[8] Rahman 55/1-3
[9] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn,* s:127-128
[10] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn,* s:132-133

Bu bağlamda gerek Kur'an gerekse Peygamberimiz, dini, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştırarak insana, özünün ve amacının ne olduğunu bildirdikleri için Kur'an'da insanlığa rahmet olarak değerlendirilmişlerdir.[1]

Din denilince de genelde akla, iman, ahlak ve ibadetlerin bütünü gelse de burada kastettiğimiz bu üçünden özellikle akıl yoluyla ulaşılamayan kısımları yani emir, yasaklar, ibadetler olmaktadır. Zira sözgelimi Allah'ın varlığına zaten akıl yoluyla ulaşılabilmektedir.

Kısacası Allah'ın varlığına ve herhangi bir peygamberin doğruluğuna tümevarım yoluyla yani doğrudan akıl yoluyla ulaşılmakta, Allah'a karşı ne gibi görevlerimiz olduğu, öldükten sonra ne olacağımız yani ahiret hayatının varlığı, dünya ve ahiret mutluluğuna nasıl ulaşabileceğimiz, dünyada adaleti tam olarak nasıl tesis edebileceğimiz gibi konular ise tümdengelim yoluyla yani akli olarak ulaştığımız söz konusu bir peygamberin genel doğruluğu ilkesinden hareketle ulaşılmaktadır. Yani bunlar konusunda şöyle bir çıkarım yapılmaktadır: sözgelimi cihad, namaz, oruç vs. örneğin Peygamberimizin getirdiği bir hükümdür. Hz. Peygamber doğrudur, o halde bu hükümler de doğrudur.

Dolayısıyla doğrudan akıl yoluyla değil, tümdengelimsel olarak ulaşılabilen bu emir ve yasaklar, hatta ahiret hayatının kesinliği konusunda kesinlikle bir peygambere ve dine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda bir peygamberin ve dinin varlığı yani nübüvvet Mû'tezilenin iddia ettiği gibi sadece Allah'ın bir lütfu olmasa da aklın kendi yolunu bulabileceği bir konu değil, bir zorunluluk olmaktadır.[2] Bu sebeple Kur'an'da Allah'ın varlığını kabul edip de peygamberlik müessesesini veya herhangi tek bir peygamberi bile kabul etmemek küfür olarak kabul edilmiştir. Yine bu sebeple Bera bin Azip(h.ö.72) tarafından en son inen ayet olduğu ifade edilen[3] *"Doğru yoldan sapmayasınız diye Allah size bu hükümleri açıklıyor"*[4] ayetinde dini hükümlerin bir sebebinin insanların yollarını kaybetmemeleri olduğudur. Hatta Peygamberimizin peygamberlikten önceki hali bile "yolunu kaybetmiş" olma kabul

---

[1] Yusuf 12/111, Enbiya 21/107
[2] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn,* s:126-130
[3] Buhari, *Meğazi* 66, *Tefsir* 4/27, 9/1
[4] Nisa 4/176

edilmiştir.[1] Tarih boyunca da peygamberlerden sonra insanların bozuldukları bir gerçektir.

Bu sebeple peygamber anlamındaki "nebi", kendisiyle ilgili kesin bilginin veya kuvvetli zannın elde edildiği çok önemli bir olayı haber verme anlamındaki "nebe" kökünden gelmektedir. Yani Arapça'da herhangi bir haber kesin bilgi veya kuvvetli zan, haber ve bu haberin çok faydalılığı ve önemliliği üçlüsünü içermedikçe "nebe" olarak isimlendirilmez.[2] Peygamber de ahiretin varlığı, insanlığın mutluluğu ve görevleri şeklindeki çok önemli ve faydalı bir olayı –tümdengelimsel olarak ulaşıldığı için- kesin bilgi verecek şekilde bize ulaştırdığı için "nebi" olarak isimlendirilmiştir. Bu anlamda kelamda da akıl ve duyuların yanında haber-i sadık (doğru haber) yani peygamberlerin bir şeyi haber vermesi, bilgi sağlayıcı üç şeyden biri olarak görülmüştür.[3] Kur'an'da da din *"De ki: o, büyük bir haberdir ve siz ondan yüz çeviriyorsunuz"*[4], *"Neyi birbirlerine soruyorlar? Büyük haberi (soruyorlar)"*[5] ayetlerinde "nebe'" yani büyük önemli haber olarak dile getirilmiştir. Ayrıca Kur'an'da eski toplulukların kıssaları[6] ders ve ibret ihtiva etmeleri açısından, Hz. Âdem'in bütün varlıkların isimlerini meleklere öğretmesi[7], Hz. Yusuf'un rüyaları tabiri[8], bir takım gaybi haberlerin bildirilmesi[9], bir fasıkın önemli bir toplumsal olayı haber vermesi[10], insanın kıyamette sorguya çekilmesi[11] vb. hep önemli haber anlamındaki "nebe'" kökünden gelen sözcüklerle dile getirilmektedir.

Peygamberimizin de getirdiği dini hükümler, ibadetler tümevarımsal olarak yani mucizelerine, yüksek ahlak vb. durumlarına bakılarak doğruluğuna ulaşulan bir kişi tarafından getirildiği için tümdengelimsel olarak doğru ve kesin kabul edilmiştir. Dolayısıyla dini herhangi bir hükmü kabul etmemek iki şeyden birinden kaynaklanmış olmaktadır. Birincisi, Peygamberimizin doğruluğuna iman edilmemiş

---

[1] Duha 93/7
[2] Rağıb, *el-Müfredat,* s:788-789
[3] Taftazani, *Şerhu'l-Akaid,* s:19
[4] Sad 38/67-68
[5] Nebe 78/1-2
[6] Araf 7/101, Hud 11/101
[7] Bakara 2/33
[8] Yusuf 12/37
[9] Tahrim 66/3, Yunus 10/18
[10] Hucurat 49/6 (bu Sebeple bunun araştırılması istenmektedir).
[11] Kıyame 75/13

olmasıdır. Zira tümevarımsal olarak Peygamberimizin doğruluğuna ulaşmamış kişi doğal olarak onun getirmiş olduğu hükümleri de kabul etmeyecektir. Bu sebeple Kur'an'da Allah'a itaatin yanında Peygamberimize de itaat edilmesi emredilmiş[1], daha doğrusu onun hükmü Allah'ın hükmü adı altında değerlendirilmiş[2], *"Rabbine yemin olsun ki, onlar aralarında meydana gelen anlaşmazlıklarda seni hakem yapmadıkça, sonra da verdiğin hükümlere, içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan tamamen teslim olmadıkça, gerçek mümin olamazlar"*[3] gibi ayetlerde onun hükümlerini kabul etmek iman etmiş olmanın göstergesi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu hükümlerin getirilme sebeplerinden birisi yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi kimin itaat edip etmeyeceğinin dolayısıyla iman edip etmediğini belirlemek olmaktadır. Diğer bir sebep buna bağlı olarak *"Onlara 'Allah'ın indirdiği kitabın ve Peygamber'in hükmüne gelin' denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün"*[4] ayetinde işaret edildiği üzere gerçek iman etmiş kişilerin ile münafıkların yani sözde iman ettiğini söyleyip de kalben iman etmemiş kişilerin birbirlerinden ayrılmasıdır. Dini bir hükmün kabul edilmemesinin veya şüphe duyulmasının ikinci nedeni çelişki olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamberin doğruluğuna, peygamberliğine kesin bir şekilde iman etmiş bir insanın onun getirmiş olduğu bütün hükümlerin gerçekliğine de tek tek akli olarak ulaşmış olmayı zorunlu kabul etmesi bir çelişki arz etmektedir. Çünkü zaten bunlar akli olarak ulaşılabilecek özellikte olsaydı herhangi bir peygambere ihtiyaç duyulmayacaktı. Aynı şekilde Kur'an'ı kabul edip de Peygamberimiz'in Sünnetini kabul etmemek de bir çelişki arz etmektedir. Bu sebeple Peygamberimiz "Sakın, sizden birini, kendisine benden bir emir veya yasak ulaştığı zaman, koltuğuna oturup da 'Ben Kur'an'dan başkasını bilmem, Allah'ın kitabında ne gördüysek ona uyarız' derken bulmayayım" demektedir.[5] Hatta Peygamberimizi temsil eden yönetici ve âlimlere de yani "ulu'l emr"e de[6] itaat emredilmiş[7] elbette bu itaat, Allah'a isyanı ve günah içermemesi

---

[1] Nisa 4/59
[2] Şura 42/10, Maide 5/50
[3] Nisa 4/65
[4] Nisa 4/61
[5] Ebu Davud, *Sünnet* 5; Tirmizi, *İlim* 10; ayrıca bu anlamda bkz: Buhari, *Musakat* 6-7, *Sulh* 12, *Tefsir* 12; Müslim, *Fezail* 129
[6] "Ulu'l-emr" tabirinin yöneticileri içerdiği gibi âlim ve fâkihleri de içerdiğine dair bkz: İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/60
[7] Nisa 4/59, Buhari, *Ezan* 54-56, *Cihad* 39

kaydına bağlanmıştır.[1] Bazı hadisler yöneticilerin açık küfür ifade eden söz ve fiiller dışında azledilmemesini tavsiye eder (fitne doğmasın diye).[2]

Kısacası dini hükümlerin gönderilmesinin ve bu konuda Allah'a ve Resulüne itaat edilmesinin gerekliliğinin bir sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi *"Yeryüzündekilerisin çoğunluğuna uyacak olursan onlar seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar sadece zanlarına göre hareket ve yalnız tahmin yürütürler"*[3] ayetinde belirtilen şu durumdur: Dini hükümler ve adalet ilkeleri akli olarak ulaşılamadığı için, insanlar bu konularda sadece tahmin yürütecek, bu tahminleri yürütürken de nefsanî istek ve arzuları doğrultusunda hareket edecekleri için birçok ihtilaf ve fitne ortaya çıkacaktır. Tarih boyunca bu yüzden adalet ölçülerinin sürekli değiştiğini, özellikle günümüzde de olduğu gibi ihtilaf, kargaşa, fitnenin ne kadar yaygınlaştığını, birbirleriyle çelişen nice ideolojiler ortaya çıktığını bilmekteyiz.

Bu yüzden Kur'an'da *"...Adlarını sizin ve atalarınızın uydurduğu isimlerden ibaret ilahlarınız hakkında mı benimle tartışıyorsunuz?"*[4] ve *"Bütün bunlar, sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden ibarettir, yoksa Allah onların ilahlığı hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak bir zan ve tahmine ve canlarının istediği şeye uyuyorlar. Oysa onlara Rablerinden hidayet rehberi de gelmiştir"*[5] gibi ayetlerde insanların peşlerinden koştuğu birçok düşünce, ideoloji ve hareketlerin gerçeklikle ilgisi olmayan sadece dilde kalan insanları uyutmaya, sömürmeye, kandırmaya yönelik yaldızlı birer isimden ibaret olduğu gerçeğine işaret vardır.

Şüphesiz ki, emir-yasakların ibadetlerin en önemli sebebi diğer bütün konularda olduğu gibi insanların denenmesi, imtihana tabi tutulmasıdır. Bu sebeple *"İnsanlar, imtihan edilmeden sadece 'iman ettik' demekle serbest bırakılacaklarını mı sandılar?"*[6] ayeti bunu açıkça ifade etmektedir. Yani iman etmek, herhangi bir davranışta bulunmaksızın kolaydır, herkesin yapabileceği bir şeydir. Ayrıca iman kalbi bir durum olduğu için gizlidir. Dışta, o kalpte imanın var olduğuna dair

---

[1] Buhari, *Cihad* 109, *Ahad* 1; Müslim, *İmaret* 38-39
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/60
[3] En'am 6/116
[4] A'raf 7/71
[5] Necm 53/23
[6] Ankebut 29/2

birtakım kanıtlar gerekmektedir. Bu kanıtlar da Allah'ın emir-yasaklarına riayet, ibadet etmek, güzel ahlak ve davranışlarda bulunmaktır.[1] Bu sebeple insanın en zor olan imtihanı bütün çeşitleriyle güzel davranışlarda bulunmasıyla olanı olmaktadır. Ancak Kur'an'da *"Gerçek şu ki, Biz onlardan öncekileri de imtihan ettik, Allah doğru söyleyenleri ve yalancıları mutlaka birbirinden ayıracaktır"*[2] denilerek, önceki bütün insanların da bu imtihana tabi tutuldukları ifade edilerek bir teselli sağlanmaktadır.[3] Zira genelleşen zorluk ve bela, psikolojik olarak hafiflemektedir. Sözgelimi birçok kişinin ölümünü gören bir insan ölümü normal görmeye başlayabilmektedir.

Yukardaki birinci ayette şu ihtimal de ileri sürülmüştür: İnsanlar sadece iman ile kazandıkları derecede bırakılacaklarını mı sanıyorlar. Yani zaten insan iman ile cenneti hak eder. Sonra "amel-i salih"te bulunarak dereceleri yükseltilir, başka mükâfatlar da verilir.[4] Bu mana emir ve yasaklarla olan imtihanın müminin derecelerini yükseltme amacını taşıdığı şeklindeki bir teselli de içermektedir. Zira her türlü imtihan bir başarı ve kazanım amacını taşımaktadır.

Emir ve yasakların deneme amacını taşıdığı, *"Hanginiz davranış olarak daha iyidir? diye sizi denemek için..."*[5] ve *"Elbette sizi birtakım korkularla, biraz açlıkla, mal, can ve ürünlerden bir miktar eksiltmek suretiyle imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenlere!"*[6] gibi ayetlerde de dile getirilmiştir. Zira İmam Şafii, bu son ayetteki korkuyu, Allah korkusu, açlığı ramazan orucu, maldan eksiltmeyi zekât ve sadakalar, candan eksiltmeyi cihat ve hastalıklar vb. genelde dini emir-yasak ve ibadetlerle tefsir etmiştir.[7]

Zaten, bu evren ve içindeki her şeyin bile insanın imtihan edilmesi amacıyla yaratıldığı *"Arşı su üzerindeyken, hanginizin daha güzel işler yapacağını sınamak için, gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur"*[8] ve *"İnsanların hangisinin daha*

---

[1] Razi, *a.g.e.*, 25/26
[2] Ankebut 29/3
[3] Razi, *a.g.e.*, 25/26
[4] Razi, *a.g.e.*, 25/26-27
[5] Hud 11/7
[6] Bakara 2/155
[7] Razi, *a.g.e.*, 4/137
[8] Hud 11/7, "Arşı su üzerindeyken" tabirinin anlamı için bkz: *Ayet ve hadislerle açıklamalı Kur'an'ı Kerim Meali*, 1/750-751

güzel işler yaptığını deneyelim diye, şüphesiz Biz yeryüzündeki her şeyi dünyanın bir ziyneti yaptık"[1] gibi ayetlerde vurgulanmaktadır. Ayrıca bu ayetlerde evrendeki düzen ve estetiğin vurgulanarak insanın denenmesine işaret edilmesi bu denemeye dair bir kanıt niteliği taşımaktadır. Zira düzen ve estetik, bir amacı, inayeti göstermektedir.

Şunu da belirtelim ki, Kur'an'da, insanların günah işlemede ısrar ettikçe denenme şekilleri ve niteliğinin zorlaştığı vurgulanmaktadır. İsrailoğulları ile ilgili cumartesi av yasağı buna örnektir.[2] Yani insan Allah'ın emrine hemen itaat ederse denenme süreci hafifletilir. İsyan ederse gitgide zorlaştırılır.[3] Bu durum *"Yahudilere de bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sığır ve koyunun sırt, bağırsak ve kemik yağları dışındaki iç yağlarını da onlara haram kıldık. Zulümleri yüzünden biz onları böyle cezalandırdık"*[4] ayeti de bunu ifade etmektedir. Çünkü mesela iç yağı müslümanlara helal kılınmıştır.[5]

Bu durum, Ehl-i Sünnetin de belirttiği gibi kulu için dini ve dünyevi olarak salah ve aslah olanı yani en iyi imkân ve durumu yaratmasının Allah üzerine vacip olmadığını göstermektedir.[6]

Kur'an'da emir ve yasakların sebepleri bildirilerek bu konuda bir teselli sağlandığını belirttik.

Kur'an'da ayrıca bunların hikmet ve faydalarına da işaret edilerek bu teselli pekiştirilmektedir. İlk önce *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"*[7] denilerek bu emir ve yasakların mutlaka kulun bir faydasına yönelik olduğu, fakat bu hikmet ve faydanın her zaman insanlar tarafından bilinemeyeceğine işaret edilmiştir. Ayrıca yine genel olarak *"Güzel bir amel işleyen kendi yararına yapmıştır"*[8] denilerek yapılan ibadetlerin, riayet edilen emir ve yasakların Allah hiçbir şeye muhtaç olmadığı için ona herhangi bir fayda vermediği, yine kula dünyevi ve uhrevi olarak fayda verdiği

---

(1) Kehf 18/7
(2) A'raf 7/163
(3) Razi, *a.g.e.*, 15/32
(4) En'am 6/146
(5) Müslim, *Cihad* 72; Ebu Davud, *Cihad* 127; Nesai, *Dahaya* 38
(6) Razi, *a.g.e.*, 15/32
(7) Bakara 2/232
(8) Fussilet 41/46

dile getirilmektedir. Bununla birlikte bazen bazı hikmet ve faydalar açık veya gizli bir şekilde vurgulanmıştır.

Örneğin, kadına ön taraftan yaklaşmanın helal kılınıp da, arka taraftan yaklaşmanın yasaklanmasının hikmeti *"Kadınlarınız sizin için bir tarladır..."*[1] ayetinde işaret edildiği üzere ön taraftan yaklaşmanın ürün yani çocuk verilmesine vesile olduğu böylelikle maddi bir zevkin yanında bir fayda da sağladığıdır.

Aynı şekilde annenin nafakasının veya emzirme ücretinin[2] baba üzerine vacip olmasının nedeni babanın "kendisi için çocuğun doğduğu" deyimiyle ifade edilerek, çocuğun babanın neslini devam ettirdiği olarak işaret edilmektedir.[3]

Yine miras konusunda erkeğe iki, kadına bir pay verilmesinin hikmeti, Allah'ın toplumda mutlaka birbirleriyle sınanmaları için bazılarını bazılarına üstün kıldığı genel kuralıyla[4] açıklanmaktadır. Aile de en küçük toplum olduğuna göre burada da böyle bir üstünlük olacaktır.

Aynı şekilde *"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır"*[5] denilerek öldürme veya organlara zarar verme gibi birçok suçun, aynısıyla cezalandırılmasının çok caydırıcı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Sözgelimi birisini öldürdüğünde öldürüleceğini bilen bir insan öldürmeye yanaşmayacaktır[6], böylelikle toplumda suçlar, cinayetler azalacak, huzur ve güven sağlanmış olacaktır. Aynı şekilde sadece suçlunun cezalandırılmasını öngören kısas uygulaması, suçlunun dışındakilerden de intikam almaktan çekinmeyen kan davaları gibi ciddi toplumsal yaraları ortadan kaldıracaktır.[7]

Aynı şekilde, müminlere saldıran, onlara zarar veren dinleri konusunda baskı ve işkence uygulayan kâfirlere karşı cihadın ve savaşılmanın, gerekirse

---

(1) Bakara 2/223
(2) Bu konudaki görüşler için bkz: İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/125
(3) İbn Acibe, *a.g.e.*, 1/231; Razi, *a.g.e.*, 5/102
(4) Zuhruf 43/32, Nisa 4/32
(5) Bakara 2/179
(6) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/109
(7) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/109-110

öldürülmelerinin hikmet ve faydası *"Fitne adam öldürmekten daha beterdir"*[1] gibi ayetlerle dile getirilmiştir. Yani kâfirler, karşılık görmeyeceklerini bildikleri takdirde günümüzde olduğu gibi yeryüzünü fitneye, kargaşaya, kana bulayacaklardır. Karşılık göreceklerini hissettiklerinde genelde korkak olduklarından böyle şeylere yanaşmaya cesaret bulamayacaklardır.[2] Bazılarına göre buradaki fitneden amaç küfürdür. Zira küfür, yeryüzündeki fitnenin ve zulmün baş sebebidir.[3] Yine cihadın emredilmesinin bir hikmeti müminlerin cesaret ve sabır gibi ulvi, ahlaki nitelikleri kazanmaları, korkaklık gibi sufli ve insanı birçok ilerlemeden alıkoyan ahlaki reziletlerden arınmasını sağlamak olmaktadır.[4] Çünkü her bir dini hüküm aynı zamanda bir ahlaki hüküm de taşımaktadır. Ayrıca cihadın bir hikmeti de düşmanın acımayacağı, akrabalık gözetmeyeceği ve genelde onların ilk önce onların düşmanlık başlattığının bildirilmesidir.[5]

Yine *"Sana içki ve kumarı soruyorlar. Şöyle de: Her ikisinin büyük zararı ve insanlar için bazı faydaları vardır; fakat zararları, yararlarından daha büyüktür"*[6] ayetinde içki ve kumarın para kazanma, ticaret ve zevk gibi güzel görünen bazı durumları içerse bile kişisel ve toplumsal zararları kat kat fazla olduğu için yasaklandırıldıkları ifade edilmektedir.[7] Yine bunların yasaklanmasının bir hikmetinin de gerek aileye gerekse topluma düşmanlık, kin, kavga tohumları ekmeleri, Allah'ı anmaktan alıkoydukları olduğu ifade edilmiştir.[8]

Bu sebeple Kur'an'da dini emir ve yasakların ibadetlerin bildirilen en önemli hikmeti de bunların insanın nefsini kötü şehevi istek arzulardan temizlemesini sağlamalarıdır.[9] Bu gerçek, Kur'an'da abdest, gusül ve teyemmümden söz edildikten sonra dile getirilen *"Allah sizi sıkıntıya sokmak istemez, şükredesiniz diye sizi temizlemek ve size olan nimetini tamamlamak ister"*[10] ayetinde dile getirilmektedir. Bu ayette de dile getirildiği gibi dini hüküm ve ibadetlerden amaç

---

[1] Bakara 2/191,217
[2] Razi, *a.g.e.*, 5/111
[3] Razi, *a.g.e.*, 5/111
[4] Bu anlamda bkz: Abdurrahman Habenneke el-Meydanî, *El-Ahlakû'l-İslamiyye ve Usûsûha*, 2/595
[5] Tevbe 9/8-12
[6] Bakara 2/219
[7] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/120
[8] Maide 5/91
[9] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn*, s:143
[10] Maide 5/6

insanı sıkıntıya sokmak değildir. Aksine insanı günahlarından ve nefsin aşırı kirlerinden temizlemek böylece imanla birlikte kazanılan cennetin yanında dereceleri ve mükâfatları yükseltilerek Allah'ın ona olan nimeti ve iyiliği tamamlanmak istenmektedir. Bu sebeple Peygamberimiz de her abdest alımında hangi organ yıkanıyorsa o yıkamayla birlikte işlenen bütün günahların temizleneceğini haber vermiştir.[1] Şüphesiz ki, insanın günahlarından arınması, nefsinin temizlenmesi böylelikle iyi davranışlar için hazırlıklı olması anlamına gelecektir.

Kur'an'da, ibadetlerin en önemlisi olan namazın insanı hayâsızlıktan, dinin ve aklın kabul etmediği şeylerden alıkoyduğu, bu yüzden namaz kılarak Allah'ı zikretmenin en büyük ibadet olduğu vurgulanmaktadır.[2]

Aynı şekilde toplumsal en önemli ibadet olan zekâtın da zekât veren kişiyi temizleyip arındırdığı ve malını bereketli kıldığı ifade edilmiştir.[3] Çünkü mal da toprak gibi zehirli arttıkları atınca daha verimli hale gelir. Faiz gibi zehirli arttıkları artıran yasaklar ise malın bereketini götürür.[4]

Yalnız bu konuda iki soru sorulabilmektedir. Birincisi Allah mademki insanı nefsindeki kirleri temizlemek istemektedir. Neden nefse bu şehvetleri ve arzuları koymuştur.

Bunun cevabı şudur: Nefsanî istek arzuların belli bir dereceye kadar insanda bulunması zorunludur. Zira bunlarla insan hayatını devam ettirebilir, kendini ve toplumu geliştirebilir, yeryüzünü imar edebilir. Zararlı olan bunların aşırı olanıdır. Bu, tırnağın belli bir ölçüye kadar var olmasının faydalı ve gerekli, fazla uzayınca da çirkin ve zararlı olmasına benzemektedir.[5] Dolayısıyla ibadetler nefsi istek arzuları toptan yok etmemekte, zararlı ve aşırısından temizlemekte ve budamaktadır. Bu sebeple Peygamberimiz bazen oruç tuttuğunu, bazen tutmadığını, yediğini içtiğini, gezdiğini, evlendiğini bildirmiş, sahabelerine de bunları tavsiye etmiştir. Ayrıca var

---

[1] Müslim, *Taharet* 8,13,32-33, *Müsafirun* 294; Tirmizi, *Taharet* 2; Malik, *Muvatta Taharet* 31; Ahmed, *Müsned* 2/303
[2] Ankebut 29/45
[3] Tevbe 9/103
[4] Bu konuda bkz: Müslim, *Birr* 69, *İmaret* 132, *Zekât* 63-64; Buhari, *Zekât* 8; İbni Mace, *Ticaret* 58; Ahmed, *Müsned* 1/395
[5] Rağıb, *Tafsilû'n-Neş'eteyn,* s:150

olan bir şeyin sonradan yok edilmesi bir çaba gerektirdiği için daha fazla mükâfat sağlamaktadır.

Ayrıca insanda asgari derecede birtakım istek arzular olmasaydı, cennet nimetlerine de teşvik ve bu uğurda çalışma sağlanamazdı.

İkinci soru, bu ibadetler ile nefsin temizlenmesi arasında akli bir ilişki ve münasebetin olup olmaması olayıdır.

Aslında namaz ile alçakgönüllülüğün sağlanması, cemaatle namaz ile toplum birlik ve dayanışmasının sağlanması, keza oruç ile şehevi arzuların azaltılması, fakirlere şefkat ve merhametin sağlanması, zekât ile cimrilikten kurtulmak arasında vb. durumlarda bir ilişki görülebilmektedir.

Bazen görülemiyorsa bunun sebebi Allah'ın ne maddi ne de manevi sisteminde bir determinizmin olmaması daha çok bir adet ve sünnetullah diyebileceğimiz bir gerçeklik olmasıdır.

2. Dini Hükümlere Uymayı İfade Eden Bazı Kavramlar

İlk önce dini ibadetleri ve hükümleri yerine getirmenin Kur'an'da "birr"[1], "amel-i salih"[2], "takva"[3], "ihsan"[4], "şükür", "zikir" ve "hidayet"[5], hatta "dua" ve "ibadet"[6] gibi kelimelerle ifade edilmiş olduğunu belirtmiş olalım. "Birr" denizin karşıtı olan kara anlamındaki "berr"den gelmektedir. Bu yüzden bu kavramlar arasında en geniş kapsamlısı bu olmaktadır. Yani insanın Allah'a karşı yaptığı her türlü iyi davranışı, genişliliği ve kapsamlılığı açısından karaya benzetilerek bu ismi almıştır. Hatta Allah da kuluna karşı geniş rahmetli olduğu için "el-Berr" olarak da isimlendirilmiştir. Yine buğdaya insanoğlunun kullanımı en geniş gıda maddesi olduğu için "burr" denilmiştir.[7] "Birr" anlamının bu kapsamlılığından dolayı vacip, mendub, haramları terk etme ve Allah'a yaklaştıran her davranışı kapsadığı ve bu

---

[1] Bakara 2/177
[2] Bakara 2/82
[3] Bakara 2/177
[4] Yusuf 12/90
[5] Alak 96/12
[6] Bakara 2/83
[7] Rağıb, *el-Müfredat* s:115

yüzden "takva"dan daha genel olduğu zira "takva"nın mendubları değil sadece vacipleri ve haramları terk etmeyi[1] ve haramları terk etmenin gerektirdiği şüpheden kaçınmak için birtakım mubahları, helalleri terk etmeyi ifade ettiği söylenmiştir.[2] Şer'i anlamı söylediğimiz şekilde olan "takva"nın kelime anlamı ise insanın korktuğu zararlı şeylerden dolayısıyla da günahlardan kendini korumasıdır.[3] Dolayısıyla "takva", kaynağını psikolojik olan korkudan alan güzel davranışı ifade etmektedir. Bu korku şüpheli şeylerden de kaçınmayı gerektirdiği için takvanın kapsamına şüpheli bazı halleri terk etmek de girmektedir. Bu yüzden Peygamberimiz "Helal açıktır, haram da açıktır. Bunların arasında şüpheli şeyler bulunmaktadır. Şüpheli şeylerden kaçınan şerefini ve dinini kurtarmış olur. Şüpheli şeyler yapanlar ise yasaklanmış bir tarlanın etrafında hayvan otlatan çoban gibi her an o yasaklı bölgeye (yani haramlara) girebilir"[4] demiştir. Çünkü korku çoğunlukla tedbirli ve ihtiyatlı olmayı teşvik eder ve ferdin daha azimli olması için bir nevi mahmuz tesiri yaparak insanı geleceğe karşı hazırlıklı olmaya yönlendirir.[5] Daha açık bir şekilde söylersek "takva"nın, şirkten ve inançsızlıktan sakınma, günahlardan sakınma ve en üstünü de günaha girme korkusuyla günah olmayandan (şüpheliden) sakınmak şeklinde üç derecesi olmaktadır.[6] Bu son derecedeki eğer rızık gibi dünyevi konularda ise "vera" ismini almaktadır.[7] Bunun üstü ise "ihsan" olarak isimlendirilir.[8] Ancak "takva"daki korku şiddetli bir korkuyu değil, ümitle birlikte bir korkuyu gerektirmektedir. Zira aşırı ümit, amaca yönelik eylemden alıkoyduğu gibi aşırı korku da ümitsiz bıraktığı için böyle bir eylemi engelleyebilmektedir.

"Amel-i salih" kavramındaki "amel", "fiil" sözcüğünden daha özeldir. Zira fiil iradeli iradesiz her türlü iyi veya kötü davranışı ifade ederken "amel" ise iradeli, kasıtlı olarak yapılan her türlü iyi veya kötü davranışı ifade eder.[9] Biz burada güzel davranışlardan söz ettiğimiz için bu ameli, kelime anlamı olarak düzeni sağlayıcı

---

(1) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/220
(2) Rağıb, *el-Müfredat* s:881
(3) Rağıb, *el-Müfredat* s:881
(4) İbn Hacer el-Askalânî, *Fethû'l-Barî*, 1/116
(5) Faruk Karaca, *a.g.e.*, s:191
(6) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/243
(7) el-Lecai, *a.g.e.*, s:72-73; Seyyid Şerif el-Cürcani, *Tarifat* s:170
(8) İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/243
(9) Rağıb, *el-Müfredat* s:587

anlamında iyiyi güzeli ifade eden[1] "salih" ile kayıtlayıp "amel-i salih" olarak tabir etttik.

"İhsan"ın "takva"dan daha üst derecede olduğunu söylemiştik.[2] Zira ihsan, güzellik anlamındaki "hüsn"den gelmekte, başkasına güzellikte iyilikte bulunmak ve güzel inanç bilgi edinmek güzel davranışlarda bulunmak olmak üzere iki vecihte kullanılmaktadır.[3] Bu yüzden kendisine iyiliklerin en güzelinin yapılması gereken anne-babaya yapılan iyilik için Kur'an'da ihsan sözcüğü kullanılmaktadır.[4] Allah'a karşı ibadetin her türlü güzel davranışın en güzel, en samimi şekilde yapılması da ihsan olarak tabir edilmiştir. Peygamberimiz bu yüzden "İhsan, Allah'a onu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu göremesen de şüphesiz ki o seni görüyor" demiştir.[5] Yine bu yüzden Allah'ın her şeyin yaratımını en güzel en mükemmel şekilde yapması da Kur'an'da ihsan ile tabir edilmiştir.[6] Yine bu yüzden "Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya infakta bulunmayı emretmektedir..."[7] ayetinde ihsanın adaletten de daha üstün olduğunu söylenmiştir. Çünkü adalet, kişinin kendi üzerindeki hakları vermesi, kendisine ait hakları alması iken, ihsan; kendi üzerindeki haklardan daha fazlasını vermesi, kendisine ait haklardan daha azını almasıdır.[8] Bu anlamada adaleti yerine getirmeye çalışmak vacip, ihsanda bulunmaya çalışmak ise sünnettir, tatavvû'dur.[9]

"Zikir", "şükür" ve "dua"dan ise müteferrik konularda söz edilmiştir.

Kur'an'a baktığımızda Allah'a karşı iman, ibadet etmeyi ve güzel davranışları ifade eden bu kavramlar arasında pek fark görmemekteyiz. Zira mesele "birr" ve "takva" birbirlerine atfedilir[10], bazen "takva", "birr"rin tanımı olarak[11] bazen ayrı ayrı yerlerde[12] kullanılmaktadır. Aynı şekilde "takva" ve "ihsan" da bazen

---

[1] Rağıb, *el-Müfredat* s:489
[2] İbn Cüzey, *a.g.e.,* 1/243
[3] Rağıb, *el-Müfredat* s:236
[4] Bakara 2/83
[5] Buhari, *İman* 37; Müslim, *İman* 5,7
[6] Secde 32/7
[7] Nahl 16/90
[8] Rağıb, *el-Müfredat* s:236
[9] Rağıb, *el-Müfredat* s:237
[10] Maide 5/92
[11] Bakara 2/189,177
[12] Bakara 2/44,197

birbirlerine atfedilmekte[1], bazen aynı kabul edilmekte[2], bazen ayrı yerlerde kullanılmakta.[3] Aynı şekilde bazen "ibadet" ve "takva" birbirlerine atfedilmiş[4], ibadetin "şükür" ile[5] şükrün de "takva" ile gerçekleşeceği[6] vurgulanmıştır. Bu sebeple bize göre bunlar "muttahidûn bizzât", "muhtelifûn bi'l-itibâr" yani değişik itibarlarla hep aynı şeye verilen isimler olmaktadır. İslam âlimleri bunları farklı şeylerin isimleri olarak değerlendirirken bunu, bunların bazen birbirlerine atfedilmiş olmasından çıkarmış olmalıdırlar. Çünkü bir cümlede iki şey birbirlerine atfedilirse tekrar lazım gelmesin diye asıl olan tebayün yani tam farklılık olmakla birlikte en azından daha genel olma veya daha özel olma veya daha üst daha alt derece olma şeklindeki bir farklılığa hamledilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple bize göre bunlar "İza itteheda iftereka, iza iftereka itteheda" yani aynı cümlede kullanıldıklarında farklı anlamlarda (birbirlerinin tanımı yapılmamışlarsa), farklı cümlelerde kullanıldıklarında ise aynı anlamda olabilmeleri de düşünülebilmektedir. Mesela "Allah'a takvada bulunun ki (sakının ki) umulur ki şükredersiniz..."[7] ayetinde takva, şükretmeye vesile olacak kalpteki psikolojik sakınma ve korkuya, şükür ise bunun sonucu olarak ortaya çıkan iman ve güzel davranışlara bize göre hamledilebilmektedir. Bazen de ibadet takvanın vesilesi kılınmaktadır.[8] Zira kalpteki psikolojik duygular ve bunlardan kaynaklanan davranışlar muhal olmayan bir kısırdöngü, bir devr-i maî (karşılıklı etkileşim) şeklinde birbirlerini arttırırlar veya azaltırlar.

3. Dini Hükümlerin Zorluğu Endişesi

Şüphesiz ki, dini emir ve yasaklar konusundaki en büyük endişe, insanın rahatını elinden aldığı için bir zorluk teşkil etmesidir.

Kur'an da, bu konuda bizleri şöyle teselli etmektedir:

---

(1) Nahl 16/128
(2) Yusuf 12/90 (takva+sabır=ihsan olarak düşünülmüş ki, takva zaten sabırsız olmaz)
(3) Lokman 31/22, Bakara 2/177
(4) Ankebut 29/16
(5) Nahl 16/114
(6) Ali İmran 3/123
(7) Ali İmran 3/123
(8) Bakara 2/21

Birincisi bu dini hükümlerin kolay olduğunu, İslam dinin kolaylık üzerine bina edildiğini ifade eder. *"Allah, yüklerinizi hafifletmek ister. Çünkü insanoğlu yaradılış itibariyle zayıftır, acizdir"*[1], *"...Allah sizi sıkıntıya sokmak istemez..."*[2] gibi ayetlerde bu, dile getirilmiştir.

Müslümanlara dinde tanınan bu kolaylık onların gerçekten iman etmiş olmalarına bağlanmıştır.[3]

Allah, Kur'an'da Müslümanlara tanınan kolaylığı geniş tutmak için ibadetlerle ilgili detayları sormamalarını da istemektedir. *"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman sizi sıkıntıya sokacak konularda soru sormayın..."*[4] ve *"Sizden önce de bir topluluk böyle sorular sormuş, sonra onları yapmadıkları için kâfir olmuşlardı"*[5] ayetleri bunu göstermektedir. Peygamberimiz de, daha önce yasaklanmayan bir konuyu Peygamberimize sorup yasaklanmasına yol açanın, günahı en ağır kimse olduğunu söylemiş[6] haccın farz olduğunu bildiren ayet inince, sahabelerden birinin üç kez "Her sene mi?" diye sormasına rağmen, cevap vermemiş "Ben sizi kendi halinize bıraktığım sürece siz de beni kendi halime bırakın" buyurmuş, öncekilerin peygamberlerine fazla soru sorup sonra da anlaşmazlığa düştükleri için yok olduklarını belirtmiştir.[7]

Gerçekten de İslam'daki emirler, farzlara baktığımızda bunların son derece az olduğunu görmekteyiz. Zira hadiste de belirtildiği üzere nafile ve ek olarak yapılması dışında insanın, farzlar yani yapmak zorunda olduğu ibadetler günde beş vakit namaz, ramazan orucu, (zenginler için) zekât[8] ve gücü yetenler için ömürde bir kere hac[9]tan ibaret olmaktadır. Duruma göre cihat, hicret de vb.de emredilmişse de bunlar istisnai durumlar olmaktadır.

---

(1) Nisa 4/28
(2) Maide 5/6
(3) Mücadele 58/4
(4) Maide 5/101
(5) Maide 5/102
(6) Buhari, *İtisam* 3; Müslim, *Fezail* 132-133
(7) Müslim, *Hac* 412; Ahmed, *Müsned* 2/508
(8) Buhari, *İman* 34, *Savm* 1, *Şehadet* 26, *Hiyel* 3; Müslim, *İman* 8-9
(9) Ali İmran 3/ 97; Müslim, *Hac* 412; Ahmed, *Müsned* 2/508;

İslam'da kolaylık sadece emirlerle ilgili değildir. Yasaklar için de aynı durum geçerli olmaktadır. Mesela yasaklanan yiyecekler olarak *"Onlara, şöyle de: 'bana vahyedilenler arasında bir kimseye haram kılınmış yiyecekler olarak sadece ölmüş hayvanın etini, akan kanı, bir pislik olan domuz etini, bir de Allah'a itaatsizlik olarak O'ndan başkası adına kesilen hayvanı buluyorum'"* [1] ayetindekiler belirtilmiştir.

Yukarıdaki dini hükümler kendi özlerinde zaten kolay oldukları gibi bunların uygulanması konusunda daha da kolaylıklar sağlanmıştır.

Örneğin oruç tutması gerektiği halde hasta olup da oruç tutamayan veya tutmakta zorlanan yahut yolculuk edenlere, iyileştikten veya seyahatten döndükten sonra tutamadıkları oruçları tutma kolaylığı tanınmıştır. Çok yaşlı olduğu için oruç tutamayanlara tutamadıkları oruçlar için, bir yoksula bir günlük yiyeceğini (fidye) verme imkânı getirilmiştir.[2]

Aynı şekilde *"Yolcuğa çıktığınız zaman, kâfirlerin size saldıracağından korkarsanız, namazlarınızı kısaltmanızda size bir günah yoktur"* ayetinde yolculukta korku durumunda namazın kısaltılması (dört rekâtlı namazların iki rekât kılınması) kolaylığı korku şartına bağlı kılınmış olmakla birlikte Peygamberimiz güvenin söz konusu olup, hiçbir korkunun olmaması durumunda da namazın kısaltılabileceğini uygulamalarında göstermiştir.[3] Peygamberimiz Medine'ye yolculuk yapmış, Mekke'de on gün kalmış, bu süre içerisinde Medine'ye dönünceye kadar (dört rekâtlı) namazları ikişer rekât kıldırmıştır.[4] Aynı şekilde Peygamberimiz, bir yere giderken devesinin üzerinde namaz kılardı. Bu sırada devesi ne tarafa dönse, Peygamberimiz buna aldırmadan namazını kılmaya devam ederdi.[5] Böylelikle yolculukta nafile namazlarda kıble şartı aranmadığını göstermiştir.

---

[1] En'am 6/145
[2] Buhari, *Tefsir* 2/25
[3] Müslim, *Müsafirun* 4; Ebu Davud, *Sefer* 1; Tirmizi, *Salât* 391, *Tefsir* 4/20; Ahmed, *Müsned* 1/354, 2/135
[4] Buhari, *Taksiru's-Salat* 1; Müslim, *Müsafirun* 15
[5] Buhari, *Vitir* 6, *Taksiru's-Salat* 7,12; Müslim, *Müsafirun* 31,32,35,37,39

Yine suyun olmadığı veya kullanılmasının sağlık açısından sakıncalı olması durumunda gerek namaz abdesti gerek boy abdesti yerine teyemmüm alınabilinirliği de büyük bir kolaylıktır.[1]

Aynı şekilde Peygamberimiz yolculukta (Tebuk Gazvesinde) öğle ve ikindi arasında cem' yapmıştır. Duruma göre bazen öğleyi ikindi üzerine bırakmış, bazen ikindiyi önceleyerek öğleyle birlikte kılmıştır. Akşam ve yatsı namazları arasında da aynı şeyi yapmıştır.[2] Bu sebeple İslam mezheplerinin çoğunluğu yolculukta cem' yapılabilirliğini ifade etmiştir. Sadece Hanefiler cem'in Arafat ve Müzdelife'de bulunma durumuna has olduğunu belirtmişlerdir.[3] Yine Peygamberimiz yolculukta olmaksızın ve herhangi bir özür olmaksızın da bu cem'i yapmıştır. İmam Malik (h.ö.179), bunu şiddetli yağmur durumuna hamletmiştir.[4] Bu sebeple birçok İslam mezhebi şiddetli yağmur veya çamur durumunda mescitte cemaatle kılmak şartıyla bu cem'in yapılabilirliğini ifade etmiştir. Hanbelîler hastalık durumunda da cem'i caiz görmüşlerdir.[5] Şafiilerden el-Kaffal eş-Şaşi el-Kebir (h.ö.417), bir ihtiyaç durumunda da bu cem'i caiz görmüş, İmam Nevevi (h.ö.676) de buna meyletmiştir. Hatta Peygamberimizin Tebuk'te öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarının hepsini birleştirdiği cem' ettiği de aktarılmıştır.[6] Fakat İslam mezheplerinin hiçbiri böyle bir görüş belirtmemiştir. Bu da bunun neshedildiğini göstermektedir. Zira bir hükme muhalif bir icma'ın oluşması o hükmün mensuh veya müevvel olduğunu göstermektedir.

Şüphesiz ki, İslami ibadet ve hükümlerin kolay yönlerinden biri de hiçbir merasim, tören, bir başkan yönetiminde icra edilmesini gerektirmeyecek şekilde, evde, tarlada, işyerinde, insanlarla birlikte veya onlardan uzak yapılabilir olması bu anlamda insan fıtratına uygun olmasıdır.[7]

İslam dininin fıtrata uygunluğunu bu yüzden kolaylığını diğer ilahi dinlere nispetle birkaç örnekle açıklamakta fayda mülahaza görüyoruz.

---

(1) Nisa 4/43
(2) Malik, *Muvatta* 1/160
(3) Farac Ali, *Mezahiru't-teysir ve Rafu'l-Harec fiş-Şeriati'l-İslamiyye*, s:78-79
(4) Malik, *Muvatta* 1/161-162
(5) Farac Ali, *a.g.e.*, s:78-79
(6) Farac Ali, *a.g.e.*, s:79
(7) Abbas el-Akkad, *Hakaikû'l-İslam ve Ebâtil'û Husûmihi*, s:158

Örneğin mesela Yahudilikte bir öküz bir erkek veya kadına toslayıp da öldürse o öküz recmedilir, eti de yenilmez. Öküzün sahibi beri olur. Fakat bu öküz daha önce de çok toslayıcı olup da sahibi de bunu biliyorsa ve zabdetmemişse o da bir erkek veya adamı öldürürse öküz recmedilir, sahibi de öldürülür.[1]

İslamiyet'te ise hayvanın yaptığıyla sahibi bir tefrit yapmamışsa cezalandırılmaz. Özellikle hayvan bir zarar vermiş ve kimse yanında yoksa cezalandırılmaz. Ancak o hayvanla birlikte yanında veya üstünde biri var olup da hayvan mali bir zararda bulunursa yanında bulunan kişi sahibi veya bir başkası olsun onun malından zarar ödenir. Eğer hayvan birinin ölümüne neden olursa diyet, hayvanla birlikte bulunan kişinin akilesi (akrabaları) üzerine olur, kefareti ise o kişinin malından ödenir.[2]

Aynı şekilde Yahudilikte, bir insan bir öküz veya koyun çalıp da keser veya satarsa öküzün yerine beş öküz, koyunun yerine de dört koyun vermek zorundadır.[3]

Şüphesiz ki, İslamiyet'te bu şekilde beş veya dört katını verme yoktur. Şartlar yerine gelirse hırsız had cezasına çarptırılır.

Yine Yahudilikte, bir kişi, insan ölüsüne dokunursa yedi gün necis olur, sonra temizlenmiş olur ancak dokunduğunun üçüncü günü temizlenmişse. Eğer dokunduğunun üçüncü günü temizlenmemişse, yedi günden sonra da (dolayısıyla ebedi olarak) temiz olmaz. Bir çadırda bir insan ölürse çadırsa bulunan veya çadıra giren herkes yedi gün necis olur. Üzeri kapatılmamış açık kalmış her tabak da necistir.[4]

İslamiyet'te ise Allah insanoğlunu şerefli kıldığını belirtmiş[5] hadisler de müslümanın necis olamayacağını bildirmiş, bu yüzden insan ölüsünün temiz olduğu konusunda icma' meydana gelmiştir. Ölüyü yıkayan veya taşıyan kişinin boy abdesti

---

[1] Abdulaziz es-Saâlibi, *Muhadarat fi Tarihi'l-Mezahibi ve'l-Edyân,* s:103
[2] Farac Ali, *a.g.e.*, s:443-444
[3] Abdulaziz es-Saâlibi, *a.g.e.*, s:105
[4] Farac Ali, *a.g.e.*, s:445
[5] İsra 17/70

veya abdest almasının farklı görüşlere göre vacip veya mustehab oluşu, ölen veya yıkayan kişinin necis olmasından kaynaklanmamaktadır.[1]

Aynı şekilde Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta din adamına, kiliseye birtakım bağışlarda bulunarak günahların itiraf edilmesi durumunda din adamı günah bağışlama yetkisine sahip olmaktadır.[2]

İslamiyet'te, Allah'tan başka kimse günahları bağışlama yetkisine sahip değildir. Bunun da yolu sadece tövbedir. Ayrıca günahı başkalarına itiraf etmek tasvip edilmemiş, gizlenen günahın Allah tarafından da gizlenip bağışlanacağı bildirilmiştir.

Yine Yahudilikte cumartesi günü çalışanlar şiddetli birtakım cezalara çarptırılırken[3], İslamiyet'te, sadece Cuma ezanı (ve namazı) vaktinde alış-verişten nehyolunmuş, Cuma namazı öncesinde veya sonrasında hiçbir iş yasaklanmamış, hatta Cuma namazı sonrası alışveriş yani ticaret teşvik edilmiş[4] bu yüzden bazı selef uleması, Cuma namazı sonrası yapılan çalışmanın veya ticaretin bereketli olacağını dile getirmişlerdir.

Aynı şekilde Hıristiyanlıkta hayatın güzel şeylerinden, yiyecekten içecekten, giyimden nehyolunmuşken, İslamiyet'te israfa kaçmadan[5] bunlardan en güzelinden bile faydalanabileceği, Allah'ın kulları için yarattığı güzelliklerden faydalanmayı kimsenin yasaklayamayacağı bildirilmiştir.[6] İslam'da belli bir ölçüde "zühd" tavsiye edilmiş olsa da bu daha çok psikolojik olmaktadır. Yani İslam'a göre insanın elinde mal, dünyalık olduğu halde zahid (dünyalığa meyletmeyen) olabilmektedir.

Yine Hıristiyanlıkta bazı hükümlerin çok zor olduğunu görmekteyiz. Örneğin insanın herhangi bir gözüyle bir kadına bakması durumunda o gözünü çıkarıp atması emredilmişken[7] İslamiyet'te şüphesiz ki böyle bir şey yoktur. Hatta Peygamberimiz

---

[1] Farac Ali, *a.g.e.*, s:445-446
[2] Farac Ali, *a.g.e.*, s:446
[3] Farac Ali, *a.g.e.*, s:446-447
[4] Cuma 62/9-10
[5] A'raf 7/31
[6] A'raf 7/32
[7] Farac Ali, *a.g.e.*, s:448-449

kadına yapılan ilk bakışın (tesadüfen olduğu için) bir günahı olmayacağını, kasti yapılan ikinci bir bakışın (veya ilk bakışı devam ettirmenin) günah olduğunu (elbette yukarıdaki katı hüküm olmaksızın) belirtmiştir.[1]

Aynı şekilde Hıristiyanlıkta günah işleyenler Allah'ın rahmetinden umut kestirilirken[2], İslamiyet'te hangi günah olursa olsun Allah'ın rahmetinden umut kesmek yasaklanmış[3], Allah'ın şirkin dışında bütün günahları affedebileceği vurgulanmıştır.[4]

Yine Hıristiyanlıkta fakirlik ve çalışmama genel bir tabir ile tavsiye edilmişken, İslamiyet'te insanın meşru yollarla mal kazanması teşvik edilmiş, dilenmesi yasaklanmış, mal kazanıp infak vb. yollarla insanlığa faydalı olması öngörülmüş[5] kısacası ahiret için çalışması, dünyalıktan da payını unutmaması tavsiye edilmiştir.[6]

Aynı şekilde bilindiği üzere Hıristiyanlıkta insanın en üstün durumu ruhbanlık olmaktadır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Yahudiliğe ve Tevrat'a uyularak birden fazla kadınla evlilik uygulanıyordu. Fakat daha sonra Hıristiyanlıktaki ruhbanlık ilkesi ve evlilik zaruriyetinin uzlaştırılması anlamında tek bir kadınla evlilik caiz görülmüştür[7] (o da zina korkusu olması durumunda). Hatta Pavlus, evliliği terk etme konusunda bütün insanların kendisi gibi olmalarının iyi olacağını ifade etmiştir.[8] Matta İncil'inde de iğdiş olmak tavsiye edilmiştir.[9]

Hâlbuki Kur'an'da, kadın ve erkek arasındaki doğal sevgi ve buna bağlı olarak kurulan diğer canlılardan farklı olarak evlilik müessesesi Allah'ın varlığının delillerinden kabul edilmiş[10], daha önceki peygamberlerin bile evlenip çoluk çocuk sahibi olduklarını bildirmiş[11], Peygamberimiz de evliliği teşvik etmiş, evliliğin hayâ

---

(1) Tirmizi, *Edeb* 270
(2) Farac Ali, *a.g.e.*, s:449-450
(3) Zümer 39/53
(4) Nisa 4/116
(5) Farac Ali, *a.g.e.*, s:450
(6) Kasas 28/77
(7) Ahmed Şelebi, *Mukarenetû'l-Edyân*, 2/236
(8) Şinasi Gündüz, Pavlus *Hıristyanlığın Mimarı*, s:251
(9) Farac Ali, *a.g.e.*, s:451-452
(10) Rum 30/21
(11) Rad 13/38

(utanma), güzel koku sürünme, sivak (diş temizliği) ile birlikte peygamberlerin dört sünnetinden biri olduğunu dile getirmiş, iğdiş yapma veya iğdiş olmayı da yasaklamıştır. Kısacası İslam'da evlilik zinadan korkulması durumunda vacip, bu korkunun olmaması durumunda da mendub kabul edilmiştir. Çünkü evlilikte sevgi paylaşımı ve evrendeki düzeni koruma vardır.[1]

Aynı şekilde Hıristiyanlıkta özellikle boşanma çok zorlaştırılmıştır. Zira boşanmanın sadece kadının zina etmesi durumunda caiz olabileceğini vurgulamış, üstelik boşanmış bir kadınla evlenmeyi de zina olarak değerlendirmiştir.[2] Hatta Katolikler boşanmayı daha da zorlaştırmış, kadının zina etmesi durumunda bile, karı-kocanın sadece bedensel olarak –her birinin diğerinden ayrı olarak- ayrılabileceğini, hiçbirinin diğer bir başkasıyla evlenemeyeceği hükmünü getirmiştir.[3]

Oysaki İslam, boşanmayı iyi bir şey görmese de, iki insanın birbirlerini sevip birleşmelerini normal gördüğü gibi, yaşam sürecinde anlaşamayıp geçimsizliğe de düşebileceklerini doğal görmüş ve boşanmayı bir çare olarak sunmuştur. Ancak evlilik ve boşanmayı bir sevginin kurulup çözülmesi olarak gördüğü için, çocuk oyuncağı durumuna düşürmemek için, erkeğin üç talak ile boşadığı hanımıyla o kadın bir başkasıyla evlenip boşanmadıkça aynı kadınla bir daha evlenemeyeceği hükmünü de getirmiştir.

Yukarıda Hıristiyanlık ve Yahudilikle ilgili zor hükümler tahrif sonrası olabilir. Ancak müfessirler tahrif öncesi de yani zaten Allah'ın İsrailoğulları hakkında gerçekten indirmiş olduğu birtakım zor hükümlerden söz etmektedirler. Bunlara şunları örnek verebiliriz: Allah'ın onlar üzerine elli namaz farz kılmış olması, zekâtta mallarının dörtte birini vermeleriyle sorumlu tutmuş olması, elbisesine bir necaset bulaşmış olanın necaset bulaşmış kısmını kesmesi zorunluluğu, bir günah işlediklerinde dünyada iken hemen cezasını görmeleri, bir günah işlediklerinde yiyeceklerden daha önce helal olanlarından bir kısmının haram kılınması, maymun veya domuzlara döndürülmüş olmaları vb.[4] sayılabilir.

---

[1] Farac Ali, *a.g.e.*, s:451-453
[2] Farac Ali, *a.g.e.*, s:453
[3] Raşid el-Ferhan, *el-Edyânû'l-Mu'âsara*, s:66
[4] Razi, *a.g.e.*, 7/127

Kur'an-ı Kerim'in dini hükümlerle ilgili zorluk endişesi konusunda ikinci teselli kaynağı, insanın bu hükümler konusunda gücünün yetmediğiyle sorumlu olmayacağını bildirmesidir.

"Allah kimseyi gücünün yetmeyeceği şeyden sorumlu tutmaz..."[1] vb. ayetler bunu ifade etmektedir.

Bu sebeple zekâ özürlü veya ergenlik çağına girmemiş kimselerden yükümlülük kaldırılmıştır. Aynı şekilde *"Savaşa katılmamakta köre günah yoktur, topala günah yoktur, hastaya günah yoktur..."*[2] denilerek cihadın zorunluluğu konusunda bu kişiler hariç tutulmuşlardır. Üstelik cihada katılanla aynı sevabın verileceğini Peygamberimiz "Hastalıkları yüzünden Medine'de kalan öyle kimseler var ki, siz bir yolda yürüdüğünüz veya bir vadiyi geçtiğinizde onlar da sizinle birlikte gibidir" sözüyle ifade etmiştir.[3] Yine hicret etme imkânı bulamayan erkek kadın ve çocuklar, hicret etme zorunluluğundan dışta tutulmuşlardır.[4]

Aynı şekilde yenilmesi yasak olan yiyecek ve içeceklerin açlıktan veya susuzluktan ölme tehlikesinin olması gibi zorunlu hallerde zaruri miktarda, haddi aşmadan kullanılabileceği bildirilmiştir.[5]

Yine Şafiiler ve Hanefiler, sarhoş edici olmaması kaydıyla başka tedavi olunabilecek bir şey olmaması veya iyi bir doktorun tavsiyesi durumunda kan, idrar vb. necis ve haram sıvıların tedavi amaçlı kullanılabileceğini belirtmişlerdir.[6]

Yine Peygamberimiz "Ümmetimden hata veya unutma ya da başkalarının zorlaması sonucu yaptıkları günahları kaldırılmıştır" demiştir. [7]

---

[1] Bakara 2/286, En'am 6/152
[2] Fetih 48/17
[3] Müslim, *İmaret* 159
[4] Nisa 4/98
[5] En'am 6/145, daha geniş bilgi için bkz: Farac Ali *a.g.e.*, s:317-324
[6] Daha geniş bir açıklama için bkz: Farac Ali *a.g.e.*, s:330-331
[7] Razi, *a.g.e.*, 7/125

Daha önce Allah'ın İsrailoğullarını, sürekli isyan ısrar ve karşı gelmelerinden dolayı sorumluluk ve hükümler konusunda sürekli sıktığını[1], Müslümanlarla ilgili hükümleri iman ve itaatkâr oluşlarından kolaylaştırdığını belirtmiştik.[2]

Bu anlamda zulümde, inkârda ısrar edenlerin yükümlülüklerinin zorlaştırıldığını söyleyebiliriz. Bu zorlaştırma "teklifû mâlâ yutak" yani imkân dâhilinde olmayan bir şeyle yükümlü kılınma derecesine çıkabilmektedir. Allah'ın, Mekkeli bazı müşriklerin hem iman etmeyeceklerini haber vermesi hem de onları iman etmekle sorumlu tutması bu kabilden sayılabilmektedir. Şöyle ki bunlar zulüm, günahlarda ısrar ederek, tövbe etmeyerek yüreklerini iman işlemez hale getirdiler, Allah da bu durumda hem kalplerini mühürledi hem de elbette iman ile mükellef kılmaya devam etti.

Bu sebeple Allah'ın Müslümanlara *"...Ey Rabbimiz! Eğer unutur yahut hata edersek bizi cezalandırma! Ey Rabbimiz! Daha öncekilere yüklediğin gibi bize ağır bir yük yükleme! Ey Rabbimiz! Kaldıramayacağımız yükü bize yükleme! Günahlarımızı affet. Bizi bağışla"*[3] şeklinde dua etmelerini öğütlemektedir. Yani bu dua bize göre "bizi unutmaya, hata etmeye götürücü nedenlerden koru, öncekilere yüklediğin ağır yükümlere neden olacak davranışlardan koru ve kaldıramayacağımız yük yüklemene neden olacak davranışlardan koru!"[4] anlamına gelebilmektedir. Çünkü zaten Allah bu ümmete kaldıramayacakları veya ağır yük yüklemeyeceğini, hata ve unutma ve zor yaptırılan şeylerden sorumlu tutmayacağını bildirmiştir. Böylelikle mazur kabul edilmeyen hata ve unutmaları -mesela okumayı, müzakereyi terk etme nedeniyle Kur'an'ı unutmak gibi- da kapsamış olmaktadır. Çünkü birçok hata ve unutmanın kendisi affedilse bile, nedenleri affedilmeyebilir. Fakat hata ve utanmaya neden olan davranışlardan ve diğerlerinden korumak bütün hata ve unutmaları kapsamış olmaktadır. Bu sebeple 'bu üç duanın başında terbiyeyi, koruyup gözetmeyi ifade eden' "Rabbimiz" tabiri geçmekte sonraki dördüncü duada

---

[1] Nisa 4/160

[2] Dolayısıyla Mû'tezile'nin, Allah'ın Yahudilerin hükümlerini onların kabalıklarına, katılıklarına ancak zor hükümler uygun olduğu için zorlaştırdığı, Müslümanların ise güzel, yumuşak huylu oluşlarına ancak kolay hükümler uygun olduğu için hükümlerini kolaylaştırdığı şeklindeki zorlama görünüyor. Çünkü neden Yahudilerin katı, Müslümanların yumuşak yaratıldığı sorusu ortaya çıkar. Bkz: Razi, *a.g.e.*, 7/127-128. dolayısıyla belirttiğimiz gibi zor hükümler Yahudilerin faydasına olduğu için değil, bir cezadır. Müslümanların da kolay hükümleri bir mükâfattır.

[3] Bakara 2/286

[4] Başka ihtimaller için bkz: Razi, *a.g.e.*, 7/125-131

yani "Günahlarımızı affet. Bizi bağışla. Bize merhamet et" duasında bu tabir geçmemektedir.[1] Yine bu yüzden Bakara suresinin bu duaları kapsayan ve "Amenerresülü" diye bilinen son iki ayeti, temel imanî esasları, itaati yani ibadeti ve bu ikisine bağlı olarak duayı ve bütün bunların sonucu olan uhrevi olarak Allah'ın bağışlamasını, dünyevi olarak kâfirlere karşı yardımını içermektedir.

Bu sebeple "Yeryüzüne ilk defa inen bir melek Peygamberimize "Sadece sana verilen, daha önce hiçbir peygambere verilmeyen iki nur sebebiyle seni tebrik ederim" diye kutlamış, bu iki nurun Fatiha süresi ve Bakara süresinin son iki ayeti (Amenerresülü) olduğunu bildirmiştir.[2] Yine bu yüzden Peygamberimiz de "Bir gecede Bakara süresinin son ki ayetini (Amenerresülü'yü) okuyan kimseye bu ayetler her bakımdan yeterli olur" buyurmuş[3] ayrıca Allah'ın bu dört duayı kabul ettiğini müjdelemiştir.[4]

Allah'ın, hükümlerin zorluğu karşısında bizleri teselli etmedeki üçüncü metodu bunların mükâfatını bildirmesidir.

Şüphesiz ki, dini emirler, cihad, infak, namaz, oruç, zikir, hicret, alçakgönüllülük, cömertlik, yumuşak huyluluk, adalet vb. ve sonsuz şekilde düşünülen iyi davranışlardan oluşmaktadırlar ve bunların her birinin mükâfatı ayrı ayrı zikredilmiş olduğu için, bunların her birinin ayrı ayrı mükâfatından söz etmemize elbette tezimizin sınırları elvermemektedir. Bu sebeple bunların hepsini kapsayan "takva", "birr" ve "ihsan" gibi genel kavramlar için söz edilmiş mükâfatlardan bazılarını birkaç cümleyle söylemiş olalım. Bunları yapanların örneğin iyilerin (ebrar) cennette olacakları[5], cennette tahtlarına kurulmuş olarak etrafı seyredecekleri, nimetlerin sevincinin yüzlerinden okunması, onlara mühürlenmiş, mis gibi kokan, sadece Allah'a yakın olanların içebildiği Tesnim Pınarı'ndan katılmış halis bir şaraptan içirilmesi[6], kitaplarının "İlliyyun" denilen yüce bir yerde olması[7], (muhsinlerin) mükâfatlarının Allah'ın yanında

---

(1) Razi, *a.g.e.*, 7/125
(2) Müslim, *Müsafirun* 254; Nesai, *İftitah* 25
(3) Buhari, *Fezailul-Kur'an* 10,27,34; Müslim, *Müsafirun* 255
(4) Müslim, *İman* 199-200; Tirmizi, *Tefsir* 2/40
(5) İnfitar 82/13
(6) Mutaffifin 83/23-28
(7) Mutaffifin 83/18

anlatılmayacak derecede büyük olması, bu yüzden detaylandırılmaması, onlar için artık hiçbir korku veya kederin olmayacağı[1], kâfur katkılı kadehten içmeleri[2], sapasağlam kulpa tutundukları[3] yani işlerini garantiye aldıkları, en güzel dini inanç ve davranışlara sahip oldukları[4], Rablerinin yanında istediklerini (cennette) elde edecekleri[5], istedikleri kadar (cennete) yiyecekleri içecekleri[6], günahlarının bağışlanmasının yanında fazladan derecelerinin ve mükâfatlarının arttırılması[7], şükredenlerin nimetlerinin daha da arttırılması[8], muhsinlere dünya mükâfatının yanında ahiret mükâfatlarının en güzelinin verileceği[9] Allah'ın sevgisi[10], takvada bulunanların Allah'ın yanında hayırlı büyük bir mükâfatlarının olduğu[11], günahlarının örtülmesi (bağışlanması)[12], altından nehirlerin aktığı cennetlere (bahçelere) konulmaları[13], Allah'ın onları sevdiği[14], cennete götürecek yol ve davranışların onlar için kolaylaştırılması[15], artık hiç korkup üzülmeyecekleri[16], yediklerinden içtiklerinden mallarından sorumlu tutulmayacakları[17], kurtuluşa erdirilecekleri[18], Allah'ın onların yanında olduğu[19], cennette kat kat odaları ve evleri olacağı[20], ahiretin onlara ait olduğu[21], cennette bağlarda, bahçelerde, nehirlerde, çeşmelerde, gölgeliklerde vs. olacakları[22], genişliği gökler ve yer kadar olan bir cennetin onlar için hazırlandığı[23], güzel sonun hem dünyada hem ahirette onlara ait olduğu[24], sadece bunların öğüt ve ders alabileceği[25], yeryüzüne hâkim

---

(1) Bakara 2/112
(2) İnsan 76/5
(3) Lokman 31/22
(4) Nisa 4/125
(5) Zümer 39/34
(6) Mürselat 77/44
(7) A'raf 7/161
(8) İbrahim 14/7, Bakara 2/58
(9) Ali İmran 3/148
(10) Maide 5/13
(11) Bakara 2/103, Ali İmran 3/172
(12) Maide 5/65
(13) Ali İmran 3/198
(14) Ali İmran 3/76
(15) Leyl 92/5
(16) A'raf 7/35
(17) Maide 5/93, Muhammed 47/36
(18) Zümer 39/61
(19) Nahl 16/128
(20) Zümer 39/20
(21) Zuhruf 43/35
(22) Mürselat 77/41, Nebe' 78/31, Zariyat 51/15
(23) Ali İmran 3/133
(24) Kasas 28/83
(25) Hakka 69/48, Enbiya 21/48, Maide 5/46, Ali İmran 3/138, Bakara 2/15

kılındıkları[1], doğruyu getirenin ve doğrulayanın da onlar olduğu[2], hidayetlerinin gitgide arttığı[3], rızka vesile olduğu[4], Allah'ın rızası[5], üzerlerine göklerden ve yerden bereket kapılarının açılması[6], insanlar arası ıslaha, barışa, sevgiye vesile kılınması[7], ahirette de sadece onların birbirlerinin dostu olacakları ve birbirlerini sevecekleri[8], birbirlerine destek olan zalimlere karşı Allah'ın onları destekleyeceği[9], düşmanları saldırı durumlarında ve savaşlarda Allah'ın onları özel işaretli beş bin melekle destekleyeceği[10], onların hilelerinin zarar vermeyeceği[11], sadece onların imana götürücü delilleri anlayabileceği[12], bu anlamda sadece onların doğru ve yanlış bilgi ve davranışı birbirinden ayırma gücüne sahip kılınacakları[13] olmak üzere dünyevi, uhrevî, psikolojik, toplumsal, imanî ve bilgisel birçok mükâfat sayılabilmektedir. Bunlar genel kapsamlı ifadeler olduğu için bunların mükafatları da genel, kapsamlı olarak verilmiştir. Bu mükâfatlara baktığımızda en çok vurgu yapılan ve dikkat çekilenin "takva" olduğunu görmekteyiz. Zira takvada hem amel hem de amelin alt yapısı olan psikolojik korku ve sakınmanın göz önüne alındığını görmekteyiz. Bu yüzden Kur'an'da "takva"nın en üstün şey olduğu[14] vurgulanmış, en üstün insanın en takva olan kimse olduğu dile getirilmiş[15], bu sebeple de *"Allah'a tam olarak, hakkıyla takvada bulunun"*[16] diye emredilmiş, sonra da bu *"Gücünüz yettiği ölçüde Allah'a takvada bulunun"*[17] denilerek yumuşatılmış ve bir teselli sağlanmış olmaktadır.[18]

Dini hüküm ve ibadetlerin zorluğu konusundaki Kur'an'ın dördüncü teselli metodu, ibadetlerin ve dini hükümlerin gitgide insana kolay geleceğinin bildirilmesidir. Zira insanın psikolojisi ve davranışları biraz önce de belirttiğimiz gibi

---

[1] A'raf 7/128
[2] Zümer 39/33
[3] Muhammed 47/17
[4] Taha 20/132
[5] Tevbe 9/109
[6] A'raf 7/96, Cin 72/16
[7] Enfal 8/1, Hucurat 49/10
[8] Zuhruf 43/67
[9] Casiye 45/19
[10] Ali İmran 3/125
[11] Ali İmran 3/120
[12] Yunus 10/6
[13] Enfal 8/29
[14] Bakara 2/197, A'raf 7/ 26
[15] Hucurat 49/13
[16] Ali İmran 3/102
[17] Teğabun 64/16
[18] Bazılarına göre bu iki ayetten ikincisi, birincisini neshetmiş, bazılarına göre ise onun beyanı ve açıklamasıdır. Bkz: İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/161

karşılıklı etkileşim halindedir. Güzel bir duygu, güzel bir davranışı peşinden getirdiği gibi güzel bir davranış da güzel duygulara vesile olmakta, onları beslemekte, böylelikle başka güzel davranışlara daha neden olmakta böylelikle güzel ibadet ve davranışlar insana kolay hatta zevkli gelmeye başlamaktadır.[1] Aynı şekilde bu etkileşim insanın fiilleri ile Allah'ın ona karşı tavrı arasında da geçerli olmaktadır. Zira insanın güzel bir davranışta bulunmasıyla Allah da ona başka güzel davranışları yapma duygusu ve eylemi kazandırmaktadır. Bu böyle sürüp gitmektedir. Dolayısıyla ibadet ve güzel davranışların bir mükâfatı da peşlerinden yeni güzel ibadet ve davranışlar getirmeleri olmaktadır. Bu gerçeklere *"Kim güzel bir iş yaparsa, bu güzel işe karşılık biz onun güzelliğini daha da arttırırız..."*[2], *"Hem iyiliğe kat kat sevap veririz, hem de bundan daha güzel işler yapmaya onu muvaffak ederiz..."*[3] ve *"İmanlarına iman katmaları için müminlerin kalplerine güven ve huzur indiren O'dur..."*[4] vb. ayetlerde işaret edilmektedir. Kötülük için de bu geçerli olmaktadır. Bir kötülük başka psikolojik ve eylemsel kötülüklere de neden olmakta bu da kötülüğün ayrı bir cezası olmaktadır. Bu sebeple her kötülüğün arkasından en azından tövbe edilmeli ve güzel bir davranış yapılmalı ki başka kötülüklere neden olmasın. Kısacası kötülüğün arkasından bir kötülüğün gelmesiyle üç şey olur. Birincisi, iyilikler ve ibadetler zor gelmeye başlar. Çünkü kötülükler yapıla yapıla bir huy ve alışkanlık haline gelir. Alışkanlık haline ve huy haline gelen şey de kolay kolay terk edilemez. Allah'ın zulmedenlerin yükünü zorlaştırdığını bildirmesi bu anlamda da yorumlanabilmektedir. İkincisi, Allah o kişinin daha da kötülük işlemesi için ona kötülüğü fısıldayacak bir şeytan verir.[5] Üçüncüsü, özellikle günümüzde olduğu gibi günah işleye işleye doğru-yanlış ayrımı ölçüsünü kaybeder, yaptığı kötülükleri de güzel görmeye başlar.[6] Bu sebeple ayetlerde takvanın bir mükâfatının da doğru-yanlışı birbirinden ayırma ölçüsünü kazanma olduğunu belirtmiştik. İşte Allah'ın bir insanı idlâl etmesi yani sapıttırması yukarıdaki üç şekilde olur. Dolayısıyla Mû'tezile'nin Allah'ın bir insanı idlâl etmesinin anlamının o insanı dâll yani sapıtmış olarak bulması ve dâll yani sapıtmış

---

[1] Rağıb, *Tafsilu'n-Neş'eteyn*, s:162-168
[2] Şura 42/23
[3] Nisa 4/40
[4] Fetih 48/4
[5] Zuhruf 43/36
[6] Fatır 35/8

olarak isimlendirmesi olduğu şeklindeki görüşlerinin[1] pek doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Kısacası kader konusunda da davranışlarla ilgili ilk kıvılcım, kuldan başlamakta, Allah'ın tevfiki, yardımı ve yaratmasıyla son bulmaktadır.

Böylelikle insan, dünyada zorlu iman, ibadet ve belalar sınavından başarıyla geçip ahirete intikal edince bir nevi birçok melekten de üstün hale gelir.[2] Zira Kur'an'da *"Melekler de her kapıdan yanlarına sokularak onlara şöyle derler: 'Sabrettiniz için selem olsun size. Dünya hayatının en güzel sonucudur bu!'"*[3] denilerek meleklerin onlara selam vermesi emredilmektedir.[4] Şüphesiz ki bu da bir başka mükâfat olmaktadır.

B. EMİR VE YASAKLARA UYULMAMASI (GÜNAHLAR) KONUSUNDA TESELLİ

Allah'ın emir, yasakları ve hükümlerinden söz edince bunları yerine getirmeyi ifade eden takva, ibadet, şükür vb. durumlar söz konusu olduğu gibi bir de bunların yerine getirilmemesi anlamında günahlar ve onlarla ilgili teselliden de kısaca söz etmeyi uygun görmekteyiz.

1. Dini Hükümlere Uymamayı İfade Eden Bazı Kavramlar

İlk önce Kur'an'da, günah işlemenin, sevabı geciktirme anlamında[5] "ism"[6], fiili olarak aşsın veya aşmasın herhangi bir konuda haddi, sınırı aşmayı isteme anlamında[7] "beğy"[8], hüsrandaki devamlılık anlamında[9] "tetbib"[10], ağırlık

---

[1] Taftazani, *Şerhu'l-Akaid,* s:176
[2] Rağıb, *Tafsilu'n-Neş'eteyn,* s:186
[3] Rad 13/23-24
[4] Rağıb, *Tafsilu'n-Neş'eteyn,* s:186
[5] Rağıb, el-*Müfredat,* s:63
[6] Bakara 2/219
[7] Rağıb, *el-Müfredat,* s:136. Rağıb'a göre iyi şeylerde de normal durumu, sınırı aşma da "beğy" olarak isimlendirilir. Fakat kötülüklerde sınırı aşmada daha fazla kullanıldığını kabul etmektedir. Bkz: s:137
[8] Yunus 10/23
[9] Rağıb, *el-Müfredat,* s:162
[10] Hud 11/101

verenler anlamında[1] "eskal"[2], aslı meyveyi ağaçtan koparma olan fakat her türlü mekruh kazanım anlamına istiare olunan[3] "cürm" [4] ve "icram"[5], haktan ve Allah'ın emrettiğinden sapma anlamında[6] "cûr"[7], menedilen, yasaklanan anlamında[8] "hicr"[9] ve "haram"[10], çirkin, hoşlanılmayan şey anlamını ifade eden[11] "habis"[12], zarar etmek, zarara uğrama anlamında[13] "hüsran"[14], istenilen yönden sapmayı ifade eden[15] "hata"[16], "hatia"[17], "hit"[18], suya girme ve dalmayı ifade eden[19] "havd"[20], hayvanın kuyruğunu tutma anlamında olduğu için geride kalmayı ifade eden[21] "zenb"[22], pis anlamında dolayısıyla da pisliğe bulaşmayı ifade eden[23] "rics"[24], bir şeye tabi anlamında olduğu için nefse uymayı ifade eden[25] "red""[26], helak olmaya yakın olma anlamındaki[27] "tereddi"[28], ayağın kayması anlamındaki[29] "zelle"[30], aslı maldaki aşırı harcamayı ifade ettiği için kötü fiillerde aşırıya kaçma anlamındaki[31] "israf"[32], akıldaki gerilik ve hafiflik anlamındaki[33] "sefeh"[34], gafletten kaynaklanan yanlış anlamındaki[35] "sehiv"[36],

---

[1] Rağıb, *el-Müfredat,* s:174
[2] Ankebut 29/13
[3] Rağıb, *el-Müfredat,* 192
[4] Maide 5/8, Hud 11/89
[5] Kamer 54/47
[6] Rağıb, *el-Müfredat,* s:211
[7] Nahl 16/9
[8] Rağıb, *el-Müfredat,* s:220
[9] En'am 6/138
[10] Kasas 28/12, A'raf 7/ 50
[11] Rağıb, *el-Müfredat,* s:272
[12] A'raf 7/157
[13] Rağıb, *el-Müfredat,* s:281-282
[14] Maide 5/30, Zümer 39/15
[15] Rağıb, *el-Müfredat,* s:287
[16] Yusuf 12/91
[17] Bakara 2/81
[18] İsra 17/31
[19] Rağıb, *el-Müfredat,* s:302
[20] En'am 6/91
[21] Rağıb, *el-Müfredat,* s:331
[22] Ankebut 29/40
[23] Rağıb, *el-Müfredat,* s:342
[24] Tevbe 9/125
[25] Rağıb, *el-Müfredat,* s:350
[26] Taha 20/16
[27] Rağıb, *el-Müfredat,* s:351
[28] Leyl 92/11
[29] Rağıb, *el-Müfredat,* s:381
[30] Bakara 2/209
[31] Rağıb, *el-Müfredat,* s:407
[32] Zümer 39/53
[33] Rağıb, *el-Müfredat,* s:314
[34] Bakara 2/130
[35] Rağıb, *el-Müfredat,* s:431
[36] Zariyat 51/11

insani, dünyevi ve uhrevi üzen her türlü şey anlamındaki[1] "sû'"[2], çirkin eylem anlamını ifade eden[3] "seyyie"[4], doğru yoldan sapmayı ifade eden[5] "dalâlet"[6], isyanda sınırı aşma anlamındaki[7] "tuğyan"[8], aslen karanlık anlamındaki "zulmet"ten gelip de bir şeyi ait olduğu yere koymamayı, hakkını vermemeyi ifade eden[9] "zulüm"[10], önemsememekten kaynaklanan "gaflet" [11], bir şeyi genişçe yarma anlamında olduğu için dini perdeyi yırtma anlamındaki[12] "Fûcûr"[13], bir şeyin itidal ve dengeden çıkıp bozulması anlamındaki[14] "fesat"[15], yaş hurmanın kabuğundan çıkması anlamında olduğu için şeriat ve dini hükümlerden çıkma anlamındaki[16] "fısk" ve "fusûk" [17], çok çirkin fiil ve söz anlamındaki[18] "fuhş", "fehşa'"[19] ve "fahîşe"[20], aslan bir şeyi örtme veya nankörlük etme anlamındaki[21] "küfr"[22], önemsiz şeylerle uğraşmaktan dolayı önemli olanı bırakma anlamındaki[23] "lehv"[24], aklın çirkin görmesi veya tereddüt etmesinden dolayı inkar ettiği fiil anlamında[25] "münker"[26], ağırlık anlamındaki[27] "vizr"[28].

Bu kelimelerden "dalalet" kasti veya yanlışlıkla doğru yoldan sapmayı ifade ettiği için herhangi küçük bir hatayı işleyen için de küfr ve inançsızlık gibi büyük günah işleyen için de kullanılabilmektedir.[29] Bu yüzden Peygamberimizin

---

[1] Rağıb, *el-Müfredat,* s:441
[2] Nahl 16/27
[3] Rağıb, *el-Müfredat,* s:441
[4] Bakara 2/81
[5] Rağıb, *el-Müfredat,* s:509-512
[6] İsra 17/15
[7] Rağıb, *el-Müfredat,* s:520
[8] Alak 96/6, Taha 20/81
[9] Rağıb, *el-Müfredat,* s:570
[10] Fatır 35/32
[11] Ahkaf 46/5
[12] Rağıb, *el-Müfredat,* s:625-626
[13] Mutaffifin 83/7
[14] Rağıb, *el-Müfredat,* s:636
[15] Rum 30/41
[16] Rağıb, *el-Müfredat,* s:626
[17] Kehf 18/50
[18] Rağıb, *el-Müfredat,* s:626
[19] Araf 7/28
[20] Ahzab 33/30
[21] Rağıb, *el-Müfredat,* s:714
[22] Rum 30/44
[23] Rağıb, *el-Müfredat,* s:748
[24] Tekasur 102/1
[25] Rağıb, *el-Müfredat,* s:823
[26] Tevbe 9/112
[27] Rağıb, *el-Müfredat,* s:867
[28] En'am 6/164
[29] Rağıb, *el-Müfredat,* s:510

peygamberlik öncesi durumu için *"(Allah) seni dalalette (yolunu kaybetmiş) buldu da, hidâyet etti (yol gösterdi veya doğru yola ulaştırdı)"*[1] Hz. Yakup'un çocuklarının, babalarına Hz. Yusuf'a olan özlemi ve sevgisi için *"Babamız şüphesiz apaçık bir dalalet içindedir"*[2] sözleri de bu kabildendir. Yine bu yüzden bazı ayetlerde unutma da dalalet kavramıyla dile getirilmiştir.[3]

"Zulüm" kavramı da aynı şekilde büyük günah için de küçük günah için de kullanılmaktadır. Bu yüzden Kur'an'da İblis'e Hz. Âdem'e de zulüm nisbet edilmiştir ki[4], bu iki zulüm arasındaki büyük fark açıktır.[5]

Ancak zulmün büyük günahlarda kullanımı daha yaygın olmaktadır. Bu yüzden *"Onlar ki, iman etmiş ve imanlarına herhangi bir zulüm giydirmemişlerdir"*[6] ayeti indiğinde bu, sahabelere zor gelmiş ve "Hangimiz (günah işleyerek) nefsine zulmetmiyor ki?" demişlerdi. Peygamberimiz de "Buradaki zulüm, sizin zannettiğiniz günahları da kapsayan zulüm değil salih kulun (Hz. Lokman) *'Şüphesiz ki, şirk büyük bir zulümdür'*[7] sözünde belirttiği gibi şirktir" diyerek onları teselli etmişti.[8]

Bu arada zulmün, insanın Allah'a karşı, diğer insanlara karşı ve kendi nefsine karşı olmak üzere üç türü olduğunu[9] belirtmiş olalım. Böylelikle zulmün karşıtı olan "adalet"in de bu belirtilen üç türdeki hakların yerine getirilmesi olduğu anlaşılmış olmaktadır.

Bu kelimelerden "fısk" veya "fûsûk" ise az ve çok günahların her ikisi ile gerçekleşse bile daha fazla çok günahların yapılması durumunda kullanılmaktadır. Bu yüzden "fasık", genelde dini ve dini hükümleri kabul etse bile, dini hükümlerin hiçbirini veya bir kısmını (çoğunluğunu) yerine getirmeyen kişi için kullanılır.[10] Bu

---

(1) Duha 93/7
(2) Yusuf 12/8
(3) Bakara 2/282
(4) Örneğin Bakara 2/35
(5) Rağıb, *el-Müfredat,* s:537
(6) En'am 6/82
(7) Lokman 31/13
(8) İbn Hacer, *Fethu'l-Bari Tefsir* 8/294, Ahmed, *Müsned* 1/424
(9) Rağıb, *el-Müfredat,* s:537-538
(10) Rağıb, *el-Müfredat,* s:636

yüzden kâfir de sonuçta dini hükümleri yerine getirmediği için onun için de fasık kelimesi kullanılmaktadır. Kısacası "fısk"ın kelime anlamı meyvenin kabuğundan çıkması olduğu için şer'i olarak dini hükümleri uygulamama yoluyla Allah'a itaat etmekten çıkma anlamındadır. Bu yüzden Mû'tezile, iman etse bile, büyük günah işleyenleri ne mümin ne kâfir ikisi arasında bir yerde (el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn) kabul etmiş ve "fasık" ismiyle isimlendirmiştir. Yine yukarıda söylediğimiz anlamda *"Ondan sonra küfre girenler var ya işte onlar fasıklardır"*[1] ayeti Allah'ın nimetlerini (ve delillerini) inkâr etme yoluyla örten (görmezden gelen) Allah'a itaat etme durumundan çıkar şeklinde yorumlanmıştır.[2] Çünkü "küfr"ün kelime manasının örtme olduğunu belirtmiştik.

Dolayısıyla "örtme" anlamındaki "küfr", nimetlerin ve delillerin üstünü örterek bunları görmemeyi dolayısıyla inkâr etmeyi gerektirdiği için Kur'an'da daha çok (Allah veya) O'nun birliği veya peygamberlik müessesesi (veya peygamberlerden birini) veya şeriat, dini hükümlerden birini veya hepsini inkâr etme anlamında kullanılmaktadır.[3] Ancak şu var ki, her övülen güzel davranış imandan sayıldığı gibi, her kötü davranış da küfrden bir parça kabul edilmiştir. Bu anlamda Kur'an sihir[4] gibi bazı büyük günahlar için, hadisler de zina, namaz kılmama[5] vb. büyük günahlar için küfr nitelemesini kullanır. Şunu da belirtelim ki, "kâfir"in çoğulu olan "küffar", Kur'an'da daha çok dini inkâr edenler için kullanılırken[6] "kâfir"in çoğulu "kefere" ise günah işleyerek nimete nankörlük edenler[7] için daha fazla kullanılmaktadır.[8]

"Bir şeyi yarma" anlamında olan "fecr" ve "fûcûr" kelimesi de dini örtüyü yırtma anlamında olduğu için daha çok, büyük veya çok günah işleyenler için kullanılmaktadır. Bu yüzden Kur'an'da facirlerin kitaplarının (yani amel

---

[1] Nur 24/55
[2] Rağıb, *el-Müfredat,* s:636
[3] Rağıb, *el-Müfredat,* s:714-715
[4] Bakara 2/102
[5] Tirmizi, *İman* 9; Nesai, *Salât* 8; İbn Mace, *İkamet* 77
[6] Fetih 48/29
[7] Abese 80/42
[8] Rağıb, *el-Müfredat,* s:716

defterlerinin) "İlliyun"da değil de "Siccin"de olduğu[1] ve yine onların cehennemde olduğu[2] bildirilmektedir.

Kısacası normal günahlar için yukarıdaki tehlikeli kelimeler değil daha çok "zenb", "ism", "seyyie" vb. kavramlar kullanılmaktadır.

2. Günah ve Buna Karşı Cezalandırılma Endişesi

Mümin insan şüphesiz ki, Allah'a karşı yaptığı günahlar konusunda iki şekilde rahatsızlık duymaktadır. Birincisi, görevini yerine getirmediği için suçluluk psikolojisi taşır, Allah'ı kızdırmış olmaktan korkar. İkincisi, bu günahlara karşı dünyada veya özellikle de ahirette cezalandırılma korkusu taşır. Bu yüzden bazı insanların ölümden korku nedenlerin birisi bu cezalandırılma korkusu olmaktadır. Diğer bazı insanlar da daha fazla günaha girme korkusuyla erken ölümü isteyebilmektedir.

2.1. Allah'ın Doğrudan Bağışlama Yolları

Kur'an-ı Kerim insanı bu konuda şu şekillerde teselli etmektedir:

Birincisi, *"...Biz, peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz"*[3] ve *"Biz peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak gönderdik ki, peygamberler geldikten sonra artık insanların Allah'a karşı ileri sürecekleri bir bahaneleri kalmasın"*[4] ayetlerinde belirtildiği üzere bir millete peygamber gönderilmedikçe hiçbir fiillerinden dolayı azaplandırılmayacaklarının bildirilmesidir.

Ancak *"Her ümmete (millete) şüphesiz ki bir resul (elçi) gönderdik"*[5] vb. ayetler, her millete bir peygamber gönderilmiş olduğunu dolayısıyla bu konuda kimsenin bir özrü kalmadığını bildirmektedir. Dolayısıyla "fetret ehli" denilen iki peygamber arası (özellikle de Hz. İsa ve Peygamberimiz arası) dönemde yaşamış

---

[1] Mutaffifin 83/7
[2] İnfitar 82/14
[3] İsra 17/15
[4] Nisa 4/165
[5] Nahl 16/36

olan veya doğrudan herhangi bir peygamberle muhatap olmayan insanların en azından Allah'ın varlığına ve birliğine inanmadıkça azaptan kurtulmayacakları anlaşılmaktadır. Zira dünyada yaşayan her insan bir şekilde herhangi bir peygamber ve dinin varlığından haberdar olmaktadır[1]. Bu sebeple Peygamberimiz İmrû'l-Kays gibi fetret döneminde yaşamış bazı kişilerin cehennemde olacağını bildirmiştir.[2]

Ancak örneğin Amazon ormanlarının derinliklerinde yaşıyor olup da geçmiş milletine gönderilmiş olan gerçek dinle hiçbir dinle bağlantısı kalmamış olan ve İslamiyet ile ilgili de hiçbir bilgi ve haber imkânı olmayan bir insanın ilk ayet gereğince kurtulacağı umulmaktadır.

İkincisi, peygamberler de dâhil olmak üzere hiç kimsenin hatadan kurtulamayacağına işaret edilmektedir.[3] Hz. Âdem'le ilgili yasak meyveden yeme olayı ve Peygamberimizle ilgili iyi niyetli de olsa bazı hatalarından dolayı kınama ayetleri buna örnektir. Ayrıca Peygamberimiz, her insanda örneğin kıskançlık, zan (bazıları hakkında kötü düşünme) ve bir şeyleri uğursuz saymadan mutlaka bir pay bulunduğunu bunlar konusundaki çıkış yolunun bunları fiile dökmemek ve devam ettirmemek olduğunu bildirmiştir.[4]

Üçüncüsü, *"Şükreder ve iman ederseniz, Allah sizin azabınıza ne yapsın ki?"*[5] ayetinde belirtildiği üzere Allah'ın azaba ihtiyacının olmadığının bildirilmesidir. Çünkü Allah mutlak kemal sahibi ve eksikliklerden münezzeh olduğu için bizim yaptığımız ibadetler O'na fayda veya fazlalık sağlamadığı gibi, yaptığımız kötülükler de O'na herhangi bir zarar vermemekte, O'nun bizimle ilgili cezası O'na herhangi bir fayda sağlamamaktadır.[6]

Bu sebeple Kur'an'da *"Bu Kur'an, onlar için bir öğüt, bir ibret ortaya koysun diye onda tehditlerimizi (cezalarımızı) çeşitli üsluplarla açıkladık"*[7] ayetinde Kur'an'da çeşitli cezalandırmalardan söz edilmesinin nedeninin Allah'ın bu cezalara

---

[1] İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/82
[2] İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/82-83
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/454
[4] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/528
[5] Nisa 4/147
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/120
[7] Taha 20/113

ihtiyacı olduğu veya bu cezaları mutlaka gerçekleştireceği değil kulların sakınmaları ve ibret almaları olduğu bildirilmektedir.

Dördüncüsü, insanın affedilme konusunda umudunu kesinlikle kaybetmemesi gerektiğinin dile getirilmesi olmaktadır. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *"De ki: Ey günah işleyerek kendilerine yazık eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Hiç şüphesiz, O çok bağışlayan, çok merhamet edendir"*[1]. Peygamber Efendimiz, bu ayeti okurken, *"Allah bütün günahları bağışlar"* cümlesini, "kimin ne işlediğine bakmadan" şeklinde açıklamıştır.[2]

Bir ayette de Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin dalalette olanların yani Allah'ı hakkıyla tanıyamayanların[3], doğru yolu bulamayanların ya da azıp sapmış olanların niteliği olarak kabul edilmiştir.[4] Bu yüzden Allah'ın rahmetinden umut kesmek günah kabul edilmiş[5], hatta bazıları tarafından şirkten sonra ikinci büyük günah kabul edilmiştir.

Bazı ayetlerde de bu ümit kesme kâfirlerin alametlerinden sayılmıştır.[6] Bunun sebebi küfr nasıl ki, Allah'ı tanımamadan kaynaklanan bir inkâr ise Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin de Allah'ın büyük rahmetini bilmemekten kaynaklandığı için Allah'ı tanımamaktan kaynaklanmasıdır.[7] Bu yüzden kelamcılar Allah'ın rahmetinden kesin bir şekilde ümit kesmeyi küfr olarak değerlendirmişlerdir.[8]

Bazı hadislerde, bir adamın "öldüğümde beni yakın sonra da küllerimi rüzgârlı bir günde karaya ve denize dağıtın. Eğer Allah beni toplamaya güç yetirebilirse kimseyi azaplandırmadığı bir azapla azaplandıracaktır" dediği fakat bunun Allah'ı onu toplamaktan aciz görmekten veya O'nun rahmetinden umutsuz olmaktan kaynaklanmadığı, belki aşırı korkusunu zapt edemeyip kendisini

---

[1] Zümer 39/53
[2] Tirmizi, *Tefsir* 39/2
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/404
[4] Hicr 15/56
[5] İbn Acibe, *a.g.e.*, 2/120
[6] Yusuf 12/87
[7] İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/301
[8] Taftazani, *Şerhu'l-Akâid*, s:249

kaybetmekten kaynaklandığı, bu yüzden Allah'ın bu kişiyi affettiği bildirilmektedir.[1]

Bu sebeple Allah'ın rahmetini ummayı ifade eden "reca'"da aynı zamanda bir korku da bulunmaktadır. Zira iman, umut ve korku arası bir durum olarak kabul edilmiştir. Çünkü imanın meyvesi amel-i salih yani güzel davranışlarda bulunmaktır. Amel-i salihte bulunmak için de umut-korku arası bir denge gerekmektedir. Zira aşırı ümit de aşırı korku da insanı amel etmekten alıkoyabilmektedir.

Bu sebeple Allah'ın rahmetinden ümit kesmemekten söz edildiği kadar Allah'tan korkulması gerektiği[2] ve O'nun şiddetli azabından[3] da söz edilmektedir. Bu yüzden ayetlerde bu iki durum sürekli birlikte dile getirilmektedir. Mesela yukarıdaki birinci ayette Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği ve Allah'ın bütün günahları bağışladığı ifade edildikten sonraki ayette *"Onun için, başınıza azap gelmeden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun, sonra kimseden yardım göremezsiniz"*[4] denilmektedir.

Peygamberimiz de bu yüzden "Eğer mümin, Allah'ın azabının ne kadar çok şiddetli olduğunu bilseydi, cennet ümidine kapılmazdı. Kâfir de Allah'ın rahmetinin ne kadar çok olduğunu kavrayabilseydi, O'nun cennetinden asla ümidini kesmezdi"[5] demektedir.

Yine bu sebeple Kur'an'da müminlerin vasıfları sayılırken *"Onlar Rablerinin azabından korkarlar. Zira Rablerinin azabından kimse emin olamaz"*[6] denilmektedir. Bunlara dayanan kelamcılar Allah'ın azabından emin olmayı da küfr kabul etmişlerdir.[7] Sahabelerden bile olsa Allah'ın kurtulmuş olduklarını açıkça bildirdiklerinin dışında -onlar için daha fazla bir ümit ummakla birlikte- kimsenin kesinlikle cennete gireceğiyle hükmedilemeyeceğini bildirmişlerdir.

---

(1) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/301
(2) Bakara 2/40, Ali İmran 3/28
(3) Buruc 85/12
(4) Zümer 39/54
(5) Müslim, *Tevbe* 9/23; Tirmizi, *Daâvat* 100; Ahmed, *Müsned* 2/334, 397, 484
(6) Mearic 70/27-28
(7) Taftazani, *a.g.e.*, s:249

Kısacası bu anlamda Mürcie'den bir grubun, iman edildikten sonra günah kesinlikle bir zarar vermez, mümin ameli ne olursa olsun kesinlikle cennetliktir şeklindeki görüşleri kabul edilmemektedir. Zira hadislerde günahlarından dolayı ateşe atılan sonra da çıkarılan bir takım günahkâr müminlerden söz edilmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Allah'ın rahmetinden ve bağışlamasından ümit kesilmemesi gerektiğinin bildirilmesinin yanında günahlar konusunda teselli noktalarından beşincisi inançsızlık, küfr ve şirk hariç tüm günahların Allah tarafından doğrudan bağışlanabileceğinin bildirilmesi olmaktadır. Allah Kur'an'da *"Şüphesiz ki Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Ama dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar"*[1] ayeti bunu göstermektedir. *"Allah tüm günahları bağışlar"*[2] ayeti ilk bakışta şirkin de affedileceğini ima etse de –zira o da bir günahtır- biraz önceki ayetle birlikte ele alındığında yani bu iki ayetin ortak paydası alındığında affedilecek günahların şirk vb. inançsızlık türünden günahların dışındaki günahlar olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mû'tezile'nin Allah'ın sadece küçük günahları veya tövbe edilen büyük günahları bağışlayabileceği şeklindeki görüşleri doğru görünmemektedir.[3]

Peygamberimiz de "Kim Allah'tan başka ilahın olmadığına, onun herhangi bir ortağının olmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olup da Allah'ın Meryem'e ilka ettiği bir kelime ve O'ndan bir ruh olduğuna, cennet ve ateşin (cehennemin) gerçek olduğuna şahadet ederse ameli ne olursa olsun Allah onu cennetine koyar"[4]. Bazı rivayetlerde de "Kim Allah'tan başka bir ilahın olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şahadet ederse Allah O'na ateşi haram kılar"[5] demektedir. Bazı hadislerinde de Allah'ın "Kim beni (kıyamette) bana hiçbir şey ortak koşmaksızın yeryüzü dolusu günahlarla karşılarsa, ben de onu yeryüzü dolusu bağışlamayla karşılarım" dediğini aktarmaktadır.[6]

---

[1] Nisa 4/116
[2] Zümer 39/53
[3] Taftazani, *a.g.e.*, s:198
[4] Nevevi, *a.g.e.*, 412.
[5] Müslim, *İman* 42
[6] Nevevi, *a.g.e.*, 413.

Bu ayet ve hadisler, şirk yoksa bağışlanmanın kesin olacağını (Mürcie'nin görüşü budur) vehmettirse de günahlara karşı azaptan söz eden ayet ve hadisler ile bazı günahkâr müminlerin cehennemde bulunabileceğini sonradan çıkarılacağını bildiren hadislerle birlikte ele alındığında böyle bir kesinliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten umut-korku dengesinin gözetilmesi de bunu gerektirmektedir.

Altıncısı, ne kadar büyük de olursa olsun hiç bir günahın (Allah'a ortak koşmanın dışında) küfre sokmadığı[1], dolayısıyla ebedi olarak cehennemde bırakmadığının[2] işaret edilmesidir. Çünkü ayetlerde sürekli olarak *"İman edip güzel amel işleyenler..."* şeklinde güzel amelin, imana atfedildiğini veya *"Kim mümin olması şartıyla güzel amellerden yaparsa"* şeklinde imanın güzel amelin şartı yapıldığını görmekteyiz. Şüphesiz ki, (dil ve mantık kuralları gereği) bir şey atfedildiği diğer bir şeyin bir parçası, aynı şekilde bir şart, meşrutun (şart koşulduğu diğer bir şeyin) bir parçası olamaz. Aynı şekilde *"eğer müminlerden iki grup savaşırlarsa..."* gibi ayetlerde iman vasfının bir takım günahlarda bulunanlara nispet edildiğini görmekteyiz.[3] Dolayısıyla Mû'tezile'nin, ameli, imandan bir parça saydığı için büyük günah işleyip de tövbesiz ölenleri ne mümin ne kâfir ikisi arasında sayması, fakat ebedi olarak cehennemde olacağını söylemesi, Haricilerin de aynı gerekçeyle küçük günah işleyenleri bile iman dairesinden çıkarıp kâfir sayması doğru görünmemektedir. Evet, İmam Şafii(h.ö.204)'nin de belirttiği gibi güzel amelin normal imandan olmasa bile kâmil imandan bir parça olduğu da doğru görülmektedir.[4] Bize göre imanın artma veya eksilmesi de bu kâmil iman açısından olmaktadır.

Mû'tezile'nin dayandığı *"Bir mümini kasten öldürenin cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir..."*[5] vb. ayetler ise onlar için bir delil teşkil etmemektedir. Zira bu ayet bir mümini öldüren zaten kâfir olan biri hakkında inmiştir.[6]

---

[1] Taftazani, *a.g.e.*, s:189
[2] Taftazani, *a.g.e.*, s:198
[3] Taftazani, *a.g.e.*, s:206
[4] Taftazani, *a.g.e.*, s:207
[5] Nisa 4/93
[6] İbn Acibe, *a.g.e.*, s:85

Yedincisi, "Kim dünyada bir günah işleyip de bunun cezasına uğrarsa, Allah adaleti gereği onu ahirette onu ikinci defa cezalandırmayacaktır. Kim bir günah işleyip de Allah onu örter ve bağışlarsa, Allah kereminden ötürü, bağışlamış olduğu bu günahı ahirette cezalandırmayacaktır"[1] hadisinde de belirtildiği gibi, dünyada cezası çekilen veya gizli kalan günahın ahirette bir cezasının olmayacağının vurgulanmasıdır.

"Allah ve Resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde fitne-fesat çıkarmaya çalışanların cezası ya öldürülmek ya da asılmak yahut elleri ve ayakları çaprazlama kesilme ya da bulundukları yerden sürgün edilmektir. Dünyada onların cezası böyle bir rezilliktir. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır"[2] şeklindeki dünyadaki cezanın yanında ahiretteki cezadan da söz eden ayet ise, bazı Yahudiler hakkında inmiştir.[3] Mümin cezasını dünyada çekmişse ahirette ikinci bir kere çekmeyecektir.

Bu arada İslam âlimlerinin, bir kere işlenmiş, tekrarlanmamış günahın dünyada Allah tarafından gizlendiğini dolayısıyla da affedileceğini söylediklerini nakletmiş olalım.

Sekizincisi, kul hakkının bile affedilebileceğine işaret edilmesidir. Zira ahiretteki müminler hakkındaki *"Biz onların kalplerindeki bütün kinleri çıkarıp atacağız"*[4] şeklindeki ayette ahirette müminlerin kalplerinde birbirlerine karşı hiçbir kin ve düşmanlığın bırakılmayacağının[5] cennetteki bir mükâfat olan sevgi ve barışa açıkça delalet edildiği gibi gizli olarak da belirttiğimiz duruma da delalet etmektedir. Zira orda aralarında hiçbir kin ve düşmanlık kalmamış olanlar şüphesiz ki birbirlerinden hak talep etmeyecek, birbirlerinin cezalandırılmasını istemeyecektir.

Aslında fıkıhta bir öldürme olayında öldürülen kişinin velileri katili affettiğinde, cezanın kalkması -hâlbuki normalde hak veliye ait değil, öldürülene aittir- da bunu göstermektedir.

---

[1] İbn Mace, *Hudud* 33; Ahmed, *Müsned* 1/99, 159
[2] Maide 5/33
[3] İbn Acibe, *a.g.e.*, 172
[4] A'raf 7/43
[5] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 1/288

Dokuzuncusu, sadece kalpte kalan günahın sorumluluğunun olmayacağının bildirilmesidir.[1] Bu sebeple *"İçinizden geçeni açığa vursanız da, gizleseniz de Allah onun hesabını sizden sorar, sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder"*[2] ayeti indiğinde bu sahabelere zor gelmiş, zira kalplerinden geçenlere hâkim olamadıklarını söylemişlerdir. Peygamberimiz de onlara İsrailoğulları gibi isyan ve itiraz etmemelerini *"işittik ve itaat ettik. Ey rabbimiz bizi bağışlamanı dileriz, dönüşümüz ancak sanadır"* demelerini tavsiye etmişti. Onlar bir müddet böyle dua edince Allah onların imanlarını güçlendirdi ardından da *"Allah kimseyi gücünün yetmediği şeyden sorumlu tutmaz" diye başlayan ayeti*[3] indirmiş ve onları rahatlatmıştır.[4]

Bu konuda Peygamberimizin şu hadisini de zikretmekte yarar görmekteyiz: "Allah meleklere şöyle buyurur: kulum bir günahı yapmayı gönlünden geçirirse, onu yapmadıkça kötülük olarak yazmayın. Eğer onu yaparsa o zaman bir kötülük olarak yazın. Eğer benim kulum benim rızam için o kötülüğü yapmaktan vazgeçerse bunu onun için bir iyilik olarak yazın. Şayet bir iyilik gönlünden geçirir de yapamazsa siz onu bir iyilik olarak yazın. Eğer onu yaparsa o zaman on mislinden yedi yüz misline kadar iyilik olarak yazın"[5].

Bazı hadisi kutsilerde, bir iyiliğin yedi yüz katından bile fazlasıyla mükâfatlandırılabileceği[6] bazı hadislerde sadece misliyle karşılık görür denilen günahın doğrudan affedilebileceği de bildirilmektedir.[7]

Bu sebeple günahlarla ilgili teselli noktalarından onuncusu, ayetlerde ve yukarıdaki hadislerde belirtildiği gibi yapılan günahın sadece aynısıyla misliyle karşılık görebileceği, yapılan iyiliğin ise en az on kat olmak üzere kat kat karşılığının verileceğidir.[8] Dolayısıyla yapılan bir iyilik yüzlerce karşılayabilecektir. Bu anlamda;

---

[1] Ahmed, *Müsned* 2/561
[2] Bakara 2/284
[3] Bakara 2/286
[4] Müslim, *İman* 199-200; Tirmizi, *Tefsir* 2/40
[5] Buhari, *Tevhid* 35; Müslim, *İman* 203
[6] Buhari, *Rikak* 31, *Tevhid* 35; Müslim, *İman* 207,259
[7] Müslim, *Zikir* 22; İbn Mace, *Edep* 58; Ahmed, *Müsned* 5/153
[8] En'am 6/160, Nisa 4/40

On birincisi, *"Terazide (kıyametteki tartıda) kimin iyi amelleri ağır basarsa, hoşnut olacağı bir hayattadır."*[1] ayetlerinde belirtildiği üzere cezalandırılma için iyiliklerin daha ağır basmaması gerektiğine işaret edilmesidir. İyilikler kat kat, kötülükler misliyle yazılınca iyiliklerin ağır basma ihtimali yüksek olur.

On ikincisi, daha önce de belirttiğimiz gibi *"Allah kimseyi gücünün yetmediği şeyden sorumlu tutmaz"*[2] ayeti gereğince özellikle müslümanların hata, unutma ve zorla yaptırılan günahlar konusunda sorumlu olmayacağının bildirilmesi olmaktadır.

On üçüncüsü, *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"*[3] ayetinde belirtildiği üzere kimsenin bir başka kimsenin günahını yüklenmeyeceğinin bildirilmesi olmaktadır. Herkes kendi günahından sorumlu olmaktadır. Hz. Aişe bu ayete dayanarak Hz. Ömer'in "Ölü, ehlinin kendi üzerine ağlaması sebebiyle azap görür" şeklindeki rivayetini eleştirmiş, Hz. Ömer'in yalan söylemeyeceğini fakat unuttuğunu veya bir yanlışlık yaptığını belirtmiştir.[4]

Ancak bu konuda bir istisna bulunmaktadır. O da şudur: eğer bir kimse yanlış bir düşünceyi veya kötü bir günahı ilk olarak başlatmışsa, bundan sonra o düşüncede veya o günahta bulunanlar çıkarsa o yanlışı yapanlar günah kazandığı gibi o günahın misli ilk başlatan kişiye de yazılmaktadır. Bu durum herhangi bir iyiliği başlatan için de geçerli olmaktadır. Bu sebeple Peygamberimiz şöyle demektedir: "İslam'da iyi bir çığır açan kimseye bunun sevabı vardır. O çığırda yürüyenlerin sevabından da kendisine verilir. Fakat onların sevabından hiçbir şey eksilmez. Her kim de İslam'da kötü bir çığır açarsa, o kişiye onun günahı vardır. O kötü çığırda yürüyenlerin günahından da ona pay ayrılır. Fakat onların günahından da hiçbir şey eksilmez"[5].

Allah'ın rahmetinin genişliğinin bir eseri olarak insanın iyiliklerinin mükâfatı konusunda bir başkasından da yararlanabildiği olmaktadır. Buna örnek olarak daha önce bir insanın çocuklarının mümin olmaları kaydıyla o insan kadar iyi amel

---

[1] Karia 101/6-7
[2] Bakara 2/286
[3] En'am 6/165
[4] Cüvabi, *el-Curhu ve't-Ta'dil* s:51-52
[5] Müslim, *Zekât* 69; Nesai, *Zekât* 64; İbn Mace, *Mukaddime* 14

işlemeseler bile cennette onun derecesine yükseltildiğini belirtmiştik.[1] Ayrıca Peygamberimizin şu hadisini de örnek olarak verebiliriz: "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır. Sadakayı cariye (cami, medrese, ilim gibi sürekli sevap getiren iyilik), istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat"[2].

On dördüncüsü, vesvese gibi insanın elinde olmayan bazı psikolojik rahatsızlıklardan korunma yollarının da gösterilmesi olmaktadır.

"Vesvese", anlık kötü, adi düşünce anlamında olup, ziynet sesi ve gizli ayak basma sesi anlamındaki "vesvas"ten gelmektedir.[3] Kötü inanç ve eylemlerin temelinde vesvese bulunmaktadır. Bu sebeple Kur'an'da yanlış düşünce ve davranışlar şeytanın vesvese vermesine dayandırılmaktadır.[4] Tabii bu aynı zamanda insanın özünün iyi, bozulmanın arızi, dış kaynaklı olduğunu da göstermektedir.

Davranışlar konusundaki vesvese yani kötü düşüncelerin söze veya eyleme geçmedikçe günah kazandırmadığını Peygamberimiz bildirmektedir.[5]

İnanç konusundaki vesvese yani akla gelen şüpheler ise Peygamberimiz bunların açık bir iman işareti olduğunu söylemiştir.[6] Çünkü şüphelenmek, delil aramayı, delil arama da kesin yakini imana götürecek, taklidi imandan çıkaracaktır. Fakat bu kötü şüphelerin kalpte yerleşecek kadar uzun süreli kalmaması gerekmektedir. Bu sebeple Kur'an'da "insanların kalplerine vesvese veren" tabiri değil, *"insanların göğüslerine vesvese veren"* tabiri[7] geçmektedir.[8] Zaten kalpte uzun süre kalan düşünce vesvese olarak isimlendirilmez. Bu sebeple Peygamberimiz şeytanın insana "evreni vb. şeyleri Allah yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?" vb. şekillerde bir vesvese verebileceğini, böyle bir durumda insanın Allah'a sığınmasını, iman ettim demesini ve bu düşünceyi hemen aklından atmaya çalışmasını tavsiye

---

[1] Tur 52/21
[2] Müslim, *Vasiyyet* 14; Ebu Davud, *Vesaya* 14; Tirmizi, *Ahkâm* 36
[3] Rağıb, *el-Müfredat* s:869
[4] Taha 20/120, Nas 114/4
[5] Tebrizi, *Mişkat* 63 ve 73. hadisler
[6] Tebrizi, *Mişkat* 64.
[7] Nas 114/5
[8] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/530

etmektedir.[1] Çünkü insan gerçekten iyi niyetli olarak ve isteyerek bu düşünceleri kalbinden atmaya çalışırsa Allah da ona yardım edecektir. Mesela İmam Gazali(h.ö.505), ilk başta eşyanın hakikati hatta kendi varlığını ve duyuların kesin bir bilgi verip vermediği konusunda kuşkuya düştüğünü, Allah'ın bir anda onun kalbinden bu kuşkuları attığını ifade etmektedir. Bu sebeple Kur'an, müminlerin güzel vasıflarından söz ederken onların bir özelliğini tamamen şüpheleri atmak olarak değil, küfre düşmeyi yani bu şüpheleri istememek olarak ifade etmektedir. Çünkü Allah şeytanın böyle insanlara zarar veremeyeceğini bildirmektedir.[2]

Ayrıca özellikle ibadetkâr insanlara, şeytanın onlara ibadeti zorlaştırıp, ibadet etmelerini engellemek için bir başka vesvesesi vardır ki, bu da onlara yaptıkları bazı rükünleri yapmadıkları, okudukları bazı şeyleri okumadıkları vehmini vererek, aynı şeyi tekrar edip durmalarına neden olmaktadır. Peygamberimiz bu vesveseye neden olan şeytanın isminin "Hanzeb" olduğunu, insanın böyle bir vesveseye düşmesi durumunda Allah'a sığınmasını, (ortam uygunsa) sol tarafına üç kere tükürmesini, özellikle de bu tür ibadeti zorlaştırıcı vesveselere kulak asmayıp yaptığını veya okuduğunu zannettiği ibadetleri yapılmış kabul etmesini, bunları tekrarlamamasını tavsiye etmektedir.[3]

Kısacası Peygamberimiz, vesvesenin sebebinin şeytan olduğunu, bunun da sebebinin şeytanın insanın vücudunda kan gibi dolaşması[4] her insanın yanında mutlaka biri cinlerden (şeytan) diğeri meleklerden olmak üzere iki arkadaşı bulunup, meleğin insana iyiliği ve hakkı telkin ederken, şeytanın kötülüğü ve hakkı yalanlamayı telkin etmesi, kendi şeytanının ise teslim olup sadece hayrı telkin etmesi[5], insana doğarken bile şeytanın bu anlamda insana dokunması, doğarken bundan dolayı ağlaması sadece Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın bundan kurtulması[6], vesvese veren şeytanın sadece büyük şeytan olan İblis'ten ibaret olmaması, birçok ordusunun olması olduğunu bildirmektedir.[7] Kur'an-ı Kerim, insanlardan da birçok

---

[1] Tebrizi *a.g.e.* 65 ve 66. hadisler
[2] Mücadele 58/10
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/530
[4] Buhari, *İtikâf* 11, *Bedu'l-Halk* 11, *Ahkâm* 21; Müslim, *Selam* 23-25
[5] Tebrizi, *a.g.e.*, 68 ve 74. hadisler
[6] Tebrizi, *a.g.e.*, 69 ve 70. hadisler
[7] Tebrizi, *a.g.e.*, 71.

kişinin kötü düşünceler telkin etmesi açısından şeytanın fonksiyonunu gördüğünü[1] hatta insan kendi nefsinin de kötü istek ve arzuları sebebiyle kötülüğü emredici olduğunu vurgulamaktadır.

Özetle şeytan insana üç şekilde yaklaşmaktadır: İlk önce imanı bozmaya, inançlarına şüpheler düşürmeye çalışır. Buna güç yetiremezse günahları (kötü davranışları) telkin eder. Buna da güç yetiremezse ibadet ve itaatleri ağırlaştıracak şeyler yapar. Bunu da yapamazsa amellerini boşa çıkarsın diye ibadetlerinde riâya gösterişe düşürmeye çalışır. İnsan bundan da kurtulursa insana, çok ibadet ettiği, yüce bir insan olduğu şeklinde bir düşünce vererek "ûcb"a düşürmeye çalışır. Aynı şekilde buna bağlı olarak kıskançlık, kin vb. gibi kötü ahlaki düşünceler de vererek insanı amellerin en kötüsüne ve durumların en çirkinine götürmeye çalışır.[2]

Bunun ilacı olarak da Kur'an ve Sünnet'te üç şey önerilmektedir. Birincisi, çokça zikretmek (kalbi, lisanî ve bedeni). İkincisi, isti'aze yani Allah'a sığınmadır. Bu konuda en faydalı şey de Nas süresini okumaktır. Üçüncüsü, şeytana muhalefet etmek, telkin ettiği şeyi yapmamaya çalışmaktır.[3] Bize göre dördüncüsü, bunları yaptıktan sonra Allah'a tevekkül etmektir.[4] Zira bunları yapana Allah yardım edecektir. Çünkü bir fiil, engel veya motifler eşliğinde insandan başlar Allah ile son bulur.

2.2. Allah'ın Dolaylı Bağışlama Yolları

Allah doğrudan günahları affedebileceğine işaret ettiği gibi günahların bağışlanmasını kolaylaştıracak yollar da bildirmektedir.

2.2.1. Tövbe

Bunlardan birincisi, i'tizarın, özür beyan etmenin en güzel ve en mükemmel vechi olan "tövbe" etmektir.[5] Bu sebeple tövbenin tam olarak gerçekleşmesi için

---

[1] En'am 6/112
[2] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/530
[3] İbn Cüzey, *a.g.e.*, 2/530
[4] Mücadele 58/10
[5] Rağıb, *el-Müfredat*, s:169

insanın işlediği günahtan pişman olması, hemen terk etmesi, bir daha o günaha dönmemeye azmetmesi, tedarik edebildiği günahı tedarik etmesi (örneğin geçmiş farz namaz ve oruçlarını kaza etmesi, bir insanın hakkını gasp etmişse onu geri vermesi bu mümkün değilse helallik alması)şeklindeki dört şarttır.[1]

Bütün günahlardan tövbe etmek mümkün olmaktadır. Ancak bir mümini kasten haksız yere öldürenin tövbesinin kabul edilip edilmeyeceği tartışmalıdır.[2] Bize göre bunun da tövbesi mümkün olmaktadır. Zira tövbeden söz eden ayet ve hadisler umumi olup bütün günahları kapsamalıdır. Kasten bir mümini öldürenin cezasının doğrudan cehennem olduğunu bildiren ayet[3] ise bir gayri Müslim hakkında inmiştir.[4]

Hatta tövbe, uhrevi cezayı zaten düşündürdüğü gibi bazı had cezalarının düşmesi konusunda bile (örneğin yakalanmadan tövbe eden muharibin had cezası, Âta(h.ö.114)'ya göre yakalanmadan tövbe eden hırsızın cezası) tövbe etkili olmaktadır.[5]

Aynı şekilde tövbe etmek, kişiye şahitlik konusundaki adalet özelliğini de geri kazandırmaktadır. Yalnızca Hanefiler "kazf"dan (bir insana zina iftirasında bulunmak) dolayı had cezasına çarptırılan kişinin hiçbir zaman bu özelliğini geri kazanmayacağını bildirmektedir.[6]

Yalnız Kur'an'da ölüm anındaki tövbenin kabul edilmeyeceği bildirilmektedir.[7]

Herhangi bir günaha geri dönmenin imkânsız olduğu bir durumda o günah konusunda (örneğin önceden zina etmiş, fakat cinsel organını kaybetmiş bir insanın zina konusunda) tövbe etmesinin kabul edilip edilmeyeceği yani uhrevi cezayı

---

[1] Rağıb, *el-Müfredat,* s:169; Farac Ali, *a.g.e.,* s:410-413
[2] Farac Ali, *a.g.e.,* s:404
[3] Nisa 4/93
[4] Kurtubi, 5/332
[5] Farac Ali, *a.g.e.,* s:399-401
[6] Kasani Abu Bekir, *Bedaiu's-Sanai',* 6/271
[7] Nisa 4/18

düşürüp düşürmeyeceği ise tartışmalıdır. Mû'tezile bu tövbenin kabul edilmeyeceğini iddia ederken, Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu kabul edileceğini ileri sürmektedir.[1]

Ayrıca şunu da belirtelim ki, Ehl-i Sünnet'e göre kişi tövbe ettiği günahı işlerse önceki tövbesi boşa gitmediği gibi (yani önceki günahın uhrevi cezası düştüğü gibi) yeniden tövbe etmelidir ve bu da kabul edilecektir. Mû'tezile'ye göre tövbe edilen günaha geri dönmek önceki tövbeyi boşa götürmektedir.[2] Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin nasslara uygunluğu olduğu gibi umut korku dengesine de uygunluğu açık olmaktadır.

Kısacası Allah bize tövbe etmeyi emretmiş[3] tövbemizi kabul edeceğini de bildirmiştir.[4]

Tövbenin kabul edilme hikmeti, yapılan günahın Allah'a hiçbir zararının dokunmaması yanında insanın Allah'a karşı alçakgönüllülüğünü, zilletini, suçluluğunu bildirdiği için ibadet fonksiyonu görmesi olmaktadır.

2.2.2. Büyük Günahlardan Sakınma

İkinci yol büyük günahlardan korunmaktır. Zira Allah Kur'an'da "Siz eğer yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, biz sizin küçük günahlarınızı affederiz. Ve sizi çok güzel bir yere yerleştiririz"[5] buyurmaktadır.

Büyük günahların neler olduğu tartışmalı bir konu olmaktadır. Peygamberimiz "Helak edici yedi büyük günahtan kaçının" diyerek bunları "Allah'a ortak koşmak, büyü yapmak, Allah'ın öldürülmesini yasakladığı bir canı haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak, evli ve namuslu ve hiçbir şeyden haberi olmayan kadınlara zina suçu isnat etmek" olarak açıklamış[6], böylece büyük günahlara dair yedi örnek vermiştir. Zira peygamberimiz başka hadislerinde büyük günahların en büyüklerinden olan şirkin yanında anne-babaya karşı gelmek, isyan etmek ve (özellikle yalancı şahitlik gibi tehlikeli) yalan

---

[1] Farac Ali, *a.g.e.*, s:414,415
[2] Farac Ali, *a.g.e.*, s:412
[3] Bakara 2/54
[4] Bakara 2/187
[5] Nisa 4/31
[6] Buhari, *Vesaya* 23, *Tıbb* 48, *Hudud* 44; Müslim, *İman* 145

sözü de saymaktadır. Bu sebeple İbn Ömer(h.ö.73)'in buna dayanarak büyük günahların yedi tane olduğunu söylediğinin bildirildiği İbn Abbas(h.ö.68) "Onlar (büyük günahlar) yetmişe daha yakındır. Ancak tövbe edilmişse hiçbir büyük günah yoktur, ısrar ve devam varsa hiçbir küçük günah yoktur" diyerek[1], büyük günahı tövbe edilmeyen ısrar ve devamlı işlenen günah olarak açıklamıştır. Bu yüzden Şemsuddin ez-Zehebi(h.ö.748) de "Kebair" adlı kitabında yetmiş büyük günahtan söz etmektedir.

Bazıları da büyük günahı Kur'an'da veya Sünnet'te kendisi hakkında birtakım büyük cezalandırılmalardan söz edilen günah olarak açıklamıştır.[2] Örneğin intihar da bu anlamda en büyüklerden sayılmıştır. Zira kim ne ile intihar ederse kişinin cehennemde de kendisine aynı şeyi sürekli yapacağı Peygamberimiz tarafından bildirilmektedir.[3] Aynı şekilde zina, içki, hırsızlık yalan yere yemin, tartıda ve ölçüde aldatma ve hile, namaz kılmama, zulüm, kibir, gıybet vb.leri de sayılmıştır.[4]

Kısacası, örneğin haram bir bakış veya dokunuş küçük günah ise, zina büyük günahtır.[5] Bu yüzden "Kifaye" sahibi büyük ve küçük günah kavramının göreceli olduğunu her günahın, kendisinden daha büyük ve daha zararlı günaha göre küçük, kendisinden daha küçük olana göre büyük olduğunu, mutlak büyük günahın ise küfr olduğunu bildirmiştir.[6]

Ancak büyük günahlardan sakınılması durumunda küçük günahların affedilmesi insanın beş vakit namaz, cuma namazı ve ramazan orucu gibi farz ibadetleri yapmasına bağlı kılınmıştır.[7]

---

[1] Farac Ali, *a.g.e.*, s:406
[2] Taftazani, *a.g.e.*, s:188
[3] Buhari, *Tıbb* 56; Müslim, *İman* 175
[4] Farac Ali, *a.g.e.*, s:408
[5] Kurtubi 5/158
[6] Taftazani, *a.g.e.*,s:188
[7] Kurtubi 5/158

2.2.3. Farz İbadetler vb. Güzel Davranışlarda Bulunmak

Üçüncü yol birtakım güzel davranışlarda bulunmaktır. Bunlar *"Kim Allah'a gelmekten sakınırsa, Allah onun günahlarını örter ve mükâfatını arttırır"*[1] ayetinde bildirilen takva, her bir organ yıkandığında o organla işlenen (küçük) günahların affedilmesini sağlayan abdest[2], beş vakit namaz, cuma namazı ve ramazan orucu vb. olarak sayılabilir. Zira hadisler iki abdest, iki namaz, iki cuma namazı ve iki ramazan orucu arasında işlenen günahların affedildiği ifade edilmektedir.[3] Ancak çoğunluk bazı hadislere[4] dayanarak bunların geçmiş günahların affedilmesine vesile olması için o arada büyük günahlardan sakınılması gerektiğini bildirmiştir. Bazılarına göre böyle bir şart gerekmemektedir.[5] Kısacası büyük günahlardan sakınanların küçük günahları doğrudan affedilir. Büyüklerden sakınmayanların küçük günahları namaz vs. ile affedilmektedir.[6]

2.2.4. Şehitlik, Hicret, Zulme Uğrama, İlim vb.

Aynı şekilde kâfirlerle olan savaşta şehit düşmek de günahların affedilmesine büyük bir vesiledir. Bu *"şüphesiz Allah müminlerden cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler..."*[7] ayetinde işaret olunmaktadır. İbn Atiyye(h.ö.542), şehitliğin, kullara yapılan zulüm hariç tüm günahları sildiğini belirtmiştir. Ancak bazı hadislerde Allah'ın kul hakları konusunda da şehide kefil olduğu ve onun yerine o hakları ödeyeceği bildirilmektedir.[8] Zaten şehit düşenlerin gerçekte ölmedikleri, (uyuyan bir kişinin gördüklerini, sevinç ve üzüntülerini hissetmediğimiz gibi hissetmesek de)[9] Allah yanında rızıklandıkları, mutlu oldukları bildirilmektedir.[10] Peygamberimiz şehitlerin ruhlarının, cennette yeşil kuşların bedeninde arzu ettikleri

---

(1) Talak 65/5
(2) Müslim, *Taharet* 32; Tirmizi, *Taharet* 2,
(3) Buhari, *Mevakit* 4,6, *Vudu'* 24,28, *Hudud* 27; Müslim, *Taharet* 3,4,14,16, *Mesacid* 283, *Tevbe* 9/44-45
(4) Müslim, *Taharet* 14,16
(5) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/248
(6) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/249
(7) Tevbe 9/111
(8) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/249. bkz:Buhari, *Cihad* 7; Müslim, *İmaret* 103; Nesai, *İman* 24; Ahmed, *Müsned* 2/231
(9) Bakara 2/154
(10) Ali İmran 3/169-173

meyvelerden yiyerek, cennet ırmaklarına dalıp çıkarak ve istedikleri yere uçarak dolaşıp durduğunu haber vermiştir.[1]

Yine *"Hicret edenler, vatanlarından çıkarılanlar, benim yolumda eza-cefa görenler, hakarete uğrayanlar, savaşıp şehit olanların da günahlarını mutlaka affedeceğim ve onları Allah katından bir mükâfat olmak üzere içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Zaten güzel mükâfat da ancak Allah katındadır"*[2] ayetinde, hicret, zulme uğrama, ilim, mal vb. konularda Allah yolunda zorluk çekmenin de[3] savaştaki şehitlik gibi bütün günahların affına neden olduğu açıkça bildirilmektedir. Delaletü'l-İktiran bunu gerektirmektedir.

Ayrıca Peygamberimiz kendi ümmeti konusundaki şehitliğin sadece savaşta düşmekle sınırlı olmadığını dile getirmiş, başka birçok şehitlik türleri dile getirmiştir. İmam Suyuti(h.ö.911) bu konudaki hadislere dayanarak başta ilim yolundayken ölmek, savaştan yaralı bir şekilde çıkıp sonra ölmek, zatü'l cenb hastalığından ölmek, doğum sancısından ölmek, boğularak veya yanarak ya da vebadan (ya da mızrak darbesinden) veya karın ağrısından veyahut yılan veya akrep sokmasından veya üzerine bir duvarın vs. yıkılmasıyla ölmek, kadının nifastayken ölmesi, gurbette ölmek, cuma gecesinde ölmek ya da baba tarafından öldürülmek örneğinde olduğu gibi diyetin gerekmediği bir şekilde haksız yere öldürülmek[4] özellikle günümüzde çok yaygın olduğu üzere faili meçhul cinayete kurban gitmek vb. birçok müslümanlara has şehitlik türünden söz etmekte bunları otuza yakın bir sayıya çıkarmaktadır.[5]

Aynı şekilde zalim bir sultanın (veya zalim bir güçlünün ve yetkilinin) karşısında hakkı ve adaleti söyleme sonucu ölüm de şehitlik sayılır. Zira Peygamberimiz bunu en büyük cihat olarak nitelemiştir.[6] Ayrıca bazı hadislerde kişinin canını veya malını ya da namusunu korumaya çalışırken öldürülmesi durumunda da şehit olacağının yani bütün günahlarının affedileceğinin bildirildiğini söylemiştik. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz aslında bütün Müslümanların şehit

---

[1] Müslim, *İmaret* 121; Ebu Davud, *Cihad* 27; Tirmizi, *Fazlu'l-Cihad* 13, *Tefsir* 4
[2] Ali İmran 3/195, Ayrıca hicrette ölenler için bkz: Hac 22/58
[3] Furkan 25/52
[4] Çünkü baba çocuğunu öldürürse çocuk şehit olur. Bu durumda babaya diyet gerekse bile öldürme fiilinden dolayı değil, kısasın düşmesi için gerekmektedir. Bkz: *Mecmaû'l-Enhur kenarındaki Bedru'l-Mürteka fi Şerhi'l-Mülteka,* 1/188
[5] Bkz: Damad, *Mecmaü'l-Enhur kenarındaki Bedru'l-Mürteka fi Şerhi'l-Mülteka,* 1/188-190
[6] Ebu Davud, *Melahim* 17; Tirmizi, *Fiten* 13; Nesai, *Beyat* 37; İbn Mace, *Fiten* 20

kabul edildiğini söylediğini de söylemiştik. Hatta bazı ayetlerde de buna işaret olunmaktadır.[1]

2.2.5. İstiğfar ve Dua

Dördüncü yol istiğfar yani Allah'tan günahların bağışlanmasını talep etmektir. Çünkü Kur'an, istiğfar sonucu günahların bağışlanacağını açıkça bildirmektedir.[2] Peygamberimiz günahın bağışlanmasını isteme yani istiğfar şeklini abdest alıp, iki rekât namaz kılma sonra da istiğfarda bulunma olarak açıklamaktadır.[3] Bu anlamda istiğfarda sadece söz yeterli değil hem sözlü hem fiili istiğfar gerekmektedir.[4] Yine özellikle seher vaktindeki[5] ya da teheccüd namazından sonra veya cuma gecesi (beraat gecesi vb. kandil geceleri vs.) gibi duaların kabul ihtimalinin yüksek olduğu vakitlerdeki istiğfarın da daha çabuk kabul gördüğü bildirilmektedir.[6] Çünkü istiğfar da bir duadır. Bu sebeple duada olduğu gibi Allah yanında değerli olduklarına inanılan kimselerden bizim için istiğfarda bulunmalarını talep etmek de daha uygundur. Zira Hz. Yakup'un çocukları, Hz. Yakup'tan kendileri için istiğfarda bulunmasını istemişlerdi.[7] Aynı şekilde Kur'an Peygamberimizin ve meleklerin müminler için istiğfarından söz etmektedir.[8]

Elbette inanmamış biri için istiğfarın fayda vermeyeceği de bildirilmiştir.[9]

Bu sebeple diğer bir yol da dua etmektir. Zira dua genel olup Allah'tan herhangi bir şey istemek anlamında olup, duanın günahların bağışlanması şeklindeki türüne istiğfar denmektedir.

---

(1) Hac 22/78
(2) Nisa 4/110
(3) Ahmed, *Müsned* 1,8,9,
(4) Rağıb, *el-Müfredat*, s:609
(5) Zariyat 51/18
(6) İbn Acibe, *a.g.e.*, 3/305
(7) Yusuf 12/97-98
(8) Nisa 4/64, Şura 42/5
(9) Tevbe 9/80, Münafikun 63/6

2.2.6. Salâvat

Duanın, Peygamber Efendimizin derecelerinin yükseltilmesi vs. için Allah'tan istekte bulunma şeklindeki türüne salâvat denir. Bu sebeple;

Beşinci yol Peygamberimize salâvat getirmektir. Peygamberimiz "Kim bana bir defa salâvat getirirse, Allah buna karşılık ona on defa salât (rahmet) eder"[1] buyurmaktadır. Hatta Übeyy(h.ö.35)'in "Peki, duamın tamamını salâvata ayırsam?" diye sorması üzerine Peygamberimiz, İşte o zaman Allah senin bütün sıkıntılarını giderir ve günahlarını da bağışlar" buyurmuştur.[2] Ayrıca Peygamberimiz, "peki nasıl salât edeceğiz?" şeklindeki soru üzerine de namazların teşehhütlerinde okunmakta olan "Allahumme Salli ve Allahumme Bârik" dualarını öğretmiştir.[3]

2.2.7. Şefaat

Allah'ın günahların bağışlanması konusunda dikkat çektiği bir noktada bazılarının şefaat yetkisine vurgu yapmasıdır.

"Şefaat", bir şeyi mislinin yanına koyma ve çift anlamındaki "şef'" den gelip, birisine yardım etme ve aracı olma yoluyla destek olma anlamındadır. Dini ıstılah olarak da kıyamette Allah'ın yanında daha üstün olan bir insanın daha düşük birisinin affedilmesi konusunda aracı olmasıdır.[4]

Kur'an, kıyamette Allah'ın izni dâhilinde bazılarına şefaat izni verileceğini bildirmiştir.[5] Şefaat yetkisine sahip olanların Allah'tan bu konuda söz alanlar olduğu ifade edilmiştir.[6] Bu konuda söz alanlar da iman ve takva sahibi olanlar olmaktadır.[7] Yine bilerek, hakka gerçeğe şahitlik edenler de bu yetkiye sahip kılınmıştır.[8] Elbette bunlar genel mefhumlardır.

---

[1] Müslim, *Salât* 11; Ebu Davud, *Salât* 36; Tirmizi, *Salât* 40; Nesai, *Ezan* 37
[2] Tirmizi, *Kıyamet* 23
[3] Buhari, *Tefsir* 33/10; Tirmizi, *Tefsir* 33/23
[4] Rağıb, *el-Müfredat*, s:457-458
[5] Necm 53/26, Taha 20/109, Sebe 34/23, Zuhruf 43/86, Meryem 19/87
[6] Meryem 19/87
[7] İbn Acibe, *a.g.e.*, 4/252
[8] Zuhruf 43/86

Hadislerde ölen küçük çocuğun anne-babası için olmak üzere birçok kimsenin şefaatinden söz edilmektedir. Ancak özellikle Peygamberimize tanınan şefaat yetkisi daha da önemli olmaktadır.

Zira örneğin ahirette hiçbir peygamberin ilk olarak şefaate cesaret edemeyeceği, sadece ilk olarak Peygamberimize şefaat izni verileceği bildirilmektedir.[1] Yine hadisler kıyamet günü insanların hesaplarının görülmesini beklerken, büyük sıkıntılar çekeceklerini bu yüzden hesabın çabuk görülmesini sağlamak için Hz. Âdem'den başlamak üzere peygamberlere başvuracaklarını, onların yardımcı olamayacaklarını söylemeleri üzerine en sonunda Peygamberimize geleceklerini O'nun Allah'a yalvarması üzerine hesabın başlayacağını ve Peygamberimizin kıyametteki bu şefaatine "Makam-ı Mahmud" adının verildiğini bildirmektedir.[2] Kur'an, Peygamberimize verilen bu Makam-ı Mahmud (övülen makam)'un sadece O'na farz kılınan teheccüd (gece) namazına istinaden verildiğini ifade etmektedir.[3] Hadisler, kıyamette hesabın başlamasından sonra da kendisine verilen şefaat yetkisi sebebiyle ümmetine çeşitli şekillerde şefaat edeceğini ifade etmektedir.[4]

Ayrıca Peygamberimizin "Şefaat yetkisiyle, ümmetimin yarısının cennete girmesi arasında bana tercih hakkı verildi. Ben de şefaat yetkisini tercih ettim"[5], "Her Peygamberin makbul bir duası vardır. Peygamberler daha hayattayken makbul dualarını yapmışlardır. Ben ise bu hakkımı ümmetime şefaat etmek için ahirete sakladım"[6] ve şefaatinin ümmetinden büyük günahlar işleyenler için olduğunu bildiren sözleri, hemen hemen bütün Müslümanların O'nun şefaatiyle affedileceğine dikkat çekmektedir. Zaten *"Rabbin sana istediklerini verecek, sen de hoşnut olacaksın"*[7] ayeti de buna işaret etmektedir. Zira O'nun hoşnut olması aşırı sevgi beslediği tüm ümmetinin affedilmesi olmaktadır.

---

(1) Buhari, *Tevhid* 19,24; Müslim, *İman* 335-345
(2) Buhari, *Zekat* 52, Enbiya 3, *Tefsir* 2/1, 17/11; Müslim, *İman* 320,322,326,327; Tirmizi, *Tefsir* 17/7
(3) İsra 17/79
(4) Buhari, *Tevhid* 24; Müslim, *İman* 322,326
(5) Tirmizi, *Kıyamet* 13; İbn Mace, *Zühd* 37; Ahmed, *Müsned* 2/75
(6) Müslim, *İman* 338-339; Tirmizi, *Daâvat* 131; İbn Mace, *Zühd* 37
(7) Duha 93/5

Şefaatin fayda vermeyeceğini bildiren ayetler, iman etmemiş kişilerle ilgili şefaatle ilgili olmaktadır.

Ancak Peygamberimiz, bize bu konuda bir görev düştüğünü bu yüzden ezandan sonra okunmasını istediği duada "Allah'ım! Kendisine vaddettiğin Makam-ı Mahmut'u Muhammed'e ver!" diye dua etmemizi[1], her zamanda olduğu gibi özelikle müezzin ezan okurken söylediklerini tekrarladıktan sonra O'na salâvat getirmemizi daha sonra O'nun (Peygamberimiz) için Allah'tan "vesile"yi istememizi zira "vesile"nin cennette Allah'ın kullarından bir tek kuluna layık olan bir makam olduğunu, o kulun da kendisi olacağını umduğunu ve O'nun için "vesile"yi isteyen kimseye şefaatinin vacip olacağını bildirmektedir.[2]

Şefaatle ilgili bütün bu hadislerden dolayı Mû'tezile bile şefaâti inkâr etmemiş fakat şefaâtin, günahların affedilmesi konusunda değil de sevap ve derecelerin artmasında etkili olacağını iddia etmişlerdir. Çünkü onlara göre büyük günah sadece tövbeyle, küçük günah büyük günahtan sakınmayla affedilmektedir.[3] İmam Suyuti(h.ö.911) ve başkaları kıyamet gününde Peygamber Efendimiz ile ilgili sekiz şefaat türünden söz etmektedir. Birincisi ve en büyüğü, kıyamet gününde insanların hesaplarının çabuk görülmesi ve bu şekilde rahatlamalarını sağlamaktır ki, bu Peygamber Efendimize hastır. İkincisi, bazılarının hesapsız olarak cennete konulmasıdır ki, İmam Nevevi(h.ö.676) bu tür bir şefaâtin de O'na mahsus olduğunu söylemektedir. Bazıları bu konuda tereddüt etmektedir. Üçüncüsü, ateşe girmeyi hak etmiş bazılarının ateşe sokulmaması. İmam Nevevi bu şefaâtin O'na mahsus olup olmaması konusunda tereddüt etmiştir. Dördüncüsü, ateşe atılmış müminlerin ateşten çıkarılması ki, diğer peygamberlerin, meleklerin ve müminlerin de bu şefaât konusunda O'na ortak olduğu bildirilmiştir. Beşincisi, cennettekilerin derecelerinin artırılması. Altıncısı, birtakım kusur ve eksiklikleri affedilmeyen bazı salih insanların bu kusur ve taksiratının affedilmesi. Yedincisi, Ebu Talip ve Ebu Leheb gibi ebedi olarak cehennemde kalanlardan bazılarının bazı vakitlerde azaplarının hafifletilmesi. Sekizincisi, kâfirlerin ve müşriklerin çocuklarının azaplandırılmaması. Aynı şekilde

---

[1] Buhari, *Ezan* 8

[2] Müslim, *Salât* 11; Ebu Davud, *Salât* 36; Tirmizi, *Menakıb* 1; Nesai, *Ezan* 37, ayrıca bkz: Buhari, *Ezan* 8, *Tefsir* 17/11

[3] Taftazani, *a.g.e.*, s:197-198

Medine'de defnedilenlerin azaplandırılmaması. Aynı şekilde bazıları için kabir azabının hafifletilmesi de O'nun şefaat türlerinden birisidir.[1]

Ayrıca iman edildikten sonra küfr esnasında işlenen tüm günahların affedilmesine de bazı ayetlerde[8] işaret edilmektedir. Bu sebeple Peygamberimiz "İslamiyet (Müslüman olmak) öncesini (önceki günahları) ortadan kaldırır" demektedir.[3]

Aynı şekilde *"Eğer Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini saymaya kalkışırsanız sayamazsınız. Şüphesiz ki Allah günahları affedici ve merhamet edicidir"*[4] ayetinde insanın Allah'ın sonsuz nimetlerine karşı şükür ve ibadeti tam olarak yerine getiremeyeceği bu yüzden bu konudaki eksiklik ve taksiratının affedileceğine işaret bulunmaktadır.[5]

Yine Kafirun süresinin okunmasıyla şirkten arınılabileceği de vurgulanmıştır.[6]

Bela ve musibetler yoluyla özellikle Müslümanların daha dünyada iken birçok günahlarının bağışlandığını daha önce açıklamıştık.

Diğer bir bağışlanma yolunun da ölen kişinin cenaze namazında Allah'a ortak koşmayan en az kırk adamın bulunmasıdır. Allah bu kişilerin yüzü suyu hürmetine o ölen kişiyi affedeceğini bildirmiştir.[7]

Bütün bu bağışlama vesileleri insana büyük bir umut vermektedir. Bu yüzden Muhyiddin İbn Arabî(h.ö.638), müminlerden bazıları cehenneme girse bile bunların hemen öleceklerini dolayısıyla şefaatle çıkıncaya kadar azabı hissetmeyeceklerini dile getirmektedir.[8]

---

(1) Daha geniş bilgi için bkz: Şa'ranî, *el-Yevakitu ve'l-Cevahir,* s:439-441
(2) Buruc 85/10
(3) İbn Cüzey, *a.g.e.,* 2/469-470
(4) Nahl 16/18
(5) İbn Cüzey, *a.g.e.,* 1/424
(6) Ebu Davud, *Edep* 97-98; Tirmizi, *Daâvat* 22; Darimi, *Fezaili'l-Ku'ran* 23
(7) Nevevi, *a.g.e.,* 430. Hadis
(8) Şa'ranî, *el-Yevakitu ve'l-Cevahir,* s:449

SONUÇ

1-

İnsanoğlu diğer canlılardan çok daha fazla bela ve sıkıntıyla karşılaşmaktadır. Zira onun sınırsız istek ve arzuları ve bunlara ulaşabilme sınırlılığı, diğer canlılar rızıklarını içgüdüleriyle kolay bir şekilde elde ederken onun bunu elde etmesindeki sınırlı imkânları ve bu imkânları öğrenme zorunluluğu, diğer insan fertleri arasındaki farkları algılayışı, ölüm ve sonrasıyla ilgili bakış tarzı, sosyal bir yaşam sürmesi nedeniyle düzenli bir hayat ve sevgi için ihtiyaç duyduğu evlilik müessesesi, özünde adalete yatkın oluşu nedeniyle zulüm karşısında duyduğu bir rahatsızlığı, türdeşlerine karşı kibri, kıskançlığı, sevgisi, nefreti gibi olumlu, olumsuz duyguları, çeşitli hastalıkları vb. onu diğer canlılardan çok daha aciz ve güçsüz bırakan özellikleri bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim insanın akli, iradi ve duygusal üstünlüğünün yanında yukarıdaki belirttiğimiz onu diğer tüm canlılardan aşağıda bırakan özellikleri de olduğuna işaret etmiştir. Onun üstün yönünün tez, diğer yönünün antitez olduğuna dikkat çekmiş ve bir sentez gerektiğine onun da ahiret hayatı olduğuna vurgu yapmıştır. Dolayısıyla insan Allah'a, Ahiret hayatına ve bunun gerektirdiği inançlara inanır ve buna göre davranır, hareket ederse onun üstünlüğünün kabul edileceği, bunlara inanmazsa bütün varlıklardan en aşağıda olduğunun kabul edileceğine dikkatimizi çekmektedir. Bu anlamda insanı insan yapan din sahibi bir varlık olması olmaktadır.

Bu sebeple insanı teselli eden tek kaynak da din olmaktadır. Çünkü her şeyin insan için yaratıldığını insanın ise sonsuz mutlu bir hayat için yaratıldığını bildiren din olmaktadır. Bu yüzden Hz. İsa İncil ayetlerinde Peygamberimizi "Tesellici" olarak ifade etmektedir.

2-

"Teselli" sözcüğü bir acıyı unutup iç rahatlığın kavuşma anlamına gelmektedir. Rahatlatmak, huzura erdirmek, acısını unutturmak anlamındaki "sella"nın mutavîdir. Sevdiği kadına olan aşkı sevgisi gitsin böylelikle rahatlasın diye aşığa içirilen şeye bu kökten gelen "sulvan" ve "sulvane" denilmektedir.

Arapça'da balın bir isminin de bu kökten gelen "selva" olmasının sebebi tatlılığıyla, pişirme vb. zahmetli durumlara ihtiyaç bırakmaksızın insanı doyurmasıdır. Kur'an'da İsrailoğullarına Allah'tan indiği bildirilen bıldırcın kuşuna da yine bu kökten gelen "selva" denilmesinin nedeni çölde onların açlığını gidererek hayatlarını kurtarması teselli etmesi olmaktadır. Hatta rahimde cenini saran zara da "sela" denilmektedir. Çünkü bu zar, cenin anne karnındayken yırtılırsa hem anne hem çocuk öleceğinden yırtılmadan cenin çıkarsa hem anne hem çocuk kurtulacağından hayati önem taşımaktadır. Görüldüğü gibi "teselli" ve onunla aynı kökten gelen kelimelere bakıldığında bunların hayatı sağlama, hayata bağlama ve gönül rahatlığına, huzura, mutluluğa erdirme olmak üzere iki anlam içerdikleri görülecektir. Bu yüzden Hace Yusuf Hemedani, "hayat"ı, "Hayat teselli olmaktır. Kişi teselli bulduğu şeyle yaşar, onunla hayattadır" diye tanımlamaktadır. Dinin, hem hayatın anlamını açıklığa kavuşturması hem de ahireti amaç göstererek insanın bu dünyadaki sıkıntılar karşısında mutluluğunu kaybetmemesini sağlaması açısından tam bir teselli kaynağı olduğu ortadadır.

3-

Kur'an'da teselli kelimesi doğrudan bulunmamaktadır. Ancak onunla aynı kökten gelen ve bıldırcın anlamında "selva" sözcüğü geçmektedir. Fakat yine teselli manasında olan "ta'ziye"den gelen "topluluk" anlamında "îzin" sözcüğü geçmektedir. Çünkü bir topluluk birbirini teselli eder ve birbirleriyle avunurlar. Aynı şekilde baş sağlığında bulunma, kederini ve üzüntüsünü giderme anlamında "esv" kökünden gelmekte olan "örnek" anlamında "üsvet" sözcüğü de geçmektedir. Çünkü insan zorluk ve sıkıntılar karşısında değer verdiği bir örnek gördüğünde onunla avunur teselli bulur. Yine teselli manasına yakın Kur'an'da "itmi'nan" kökünden kelimeler de geçmektedir. "İtmi'nan" rahatsızlık ve endişeden sonra huzura erme, bir şeye itimat ederek huzurda karar kılma anlamına gelmektedir. Bu yüzden Hz. İbrahim, kalbine hiçbir şüphenin girmemesi ve imanda karar kılmasını itmi'nan ile dile getirir. Aynı şekilde kalbin ancak Allah'ı anarak huzurda karar kılacağı dile getirilmiş ve bu yüzden iman ve ibadet ile huzura ermiş ve bu şekilde sahibine kötülüğü emretmeyen "nefs" de "mutmainne nefs" olarak isimlendirilmiştir.

4-

Kur'an, teselli bağlamında daha çok mükâfat bildirme, sebep, hikmet ve amaç dile getirme veya örnek gösterme, övme ve birtakım çözüm yolları gösterme gibi yol ve metotlara başvurmaktadır. Çünkü Kur'an'ın tesellisi bir avuntu ya da bir iddia değil, gerçek bir teskindir. Gerçek teskin için de şüphesiz ki gerçek delillere ve çözüme dayalı etkili metotlara ihtiyaç duyulmaktadır.

5-

Kur'an, bela ve musibetler konusunda genel teselli metotları kullandığı gibi her bir konu hakkında da özel birtakım teselli metotları kullanmaktadır. Örneğin bela ve musibetlerin, her şeyin Allah'ın izniyle olduğu, önceki bir kitapta (Levh-i Mahfuz veya Allah'ın ilmi) yazılmış olduğu, bazılarının insanın kendi hata ve günahlarından kaynaklanmış olduğu, insanların denemeye ve sınamaya tabi tutulması amacına dayalı olduğu ahiretteki ceza ve mükâfatın algılanabilmesi, iyi ve kötü eylemlerin birbirinden ayrılması ölçütü olduğu ve bunların Allah'ın yeryüzüne koyduğu; karanlık, aydınlık, yer gök, gece- gündüz vb. karşıtların bulunması şeklindeki sebeplerden kaynaklandığını bildirmesidir.

Aynı şekilde Kur'an genel bir teselli metodu olarak nimetlerin insanı azdırmasına mukabil bela ve musibetlerin Allah'ı ve zikri daha çok hatırlattığı, insanın kendisinin Allah karşısında gerçekten aciz olduğunun farkına varması, dünyanın geçiciliğini anlayıp asıl amaç olan ahiretin peşinde koşması, kibir gurur gibi kötü duygu ve düşünceleri gidermesi, gerçek tevekkülü kazandırması, bazen daha büyük hastalık ve musibetlerin gelmesini önlemesi ve ilahi birer ikaz olmaları gibi birtakım hikmetlerine de işarette bulunmaktadır.

Yine Kur'an bela ve musibetlerle ilgili sabredildiği takdirde elde edilecek mükâfatlara dikkat çekerek genel bir teselli metodu oluşturur. Günahların affedilmesi, cennette çeşitli derecelerin verilmesi, dünyada kaybedilen şeyin daha üstününün elde edilmesi, Allah'ın sevgisinin ve hoşnutluğunun kazanılması gibi dünyevi ve uhrevi mükâfatlar bunlardandır.

Fakat bu mükâfatların elde edilmesi için belanın ilk başa geldiği anda sabredilmesi gerektiği ve Allah'ı kullarına şikâyet etmeme gibi farz koşulların yanında "istirca'" gibi nafile koşullara da dikkat çekilmektedir.

Sabrın bir makam olduğu onun üstünde örneğin rıza makamının olduğu şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Bize göre bu teorik bir ayırımdır. Zira sabır insanın her türlü dayanma gücü olup rıza gibi üst makamlarda da devam eden bir psikolojik süreç olmaktadır. Bu yüzden sabır bazen imanın kendisi bazen şükürle birlikte imanın yarısı olarak değerlendirilmiştir.

Bela, musibetler ve nimetler söz konusu olunca sabredenin mi, şükredenin mi daha üstün olduğu tartışmaları yapılmıştır. Bu tasavvufi bir ictihad olup bazı evliyalar sabır yönünü tercih ederken diğer bazıları şükrü gerektiren nimetleri tercih etmiştir. Peygamberimiz her ikisinden pay almak istemişse de sabrı gerektiren fakirlik vb. yönlerinin daha ağır bastığı da bir gerçektir.

Bela ve musibetler konusunda Kur'an'ın diğer bir genel teselli metodu da geçmiş peygamber ve mümin toplumları örnek göstermesi olmaktadır.

Yine genel bir teselli metodu, bela ve musibetlerin defedilmesi konusunda birtakım manevi çözüm yollarının gösterilmesidir. Bunlar Allah'ın rahmetinden ümit kesmeme, tevekkül, dua, zikir, takva, şükür vb. insanın Yüce Yaratıcısıyla ilişkisini sağlamlaştıran yollardır.

Elbette bu yollar tavsiye edilirken insanın imkânı dâhilinde bulunan dış koşullara da başvurması zorunlu kılınmıştır. Zira mesela tevekkül zaten insanın elinden geleni yaptıktan sonra sonucu konusunda Allah'a güvenmesi olarak tanımlanmıştır. Ancak bize göre tevekkül ve diğerleri kişiye göre değişmektedir. Tasavvuf da bu gibi şeylerin kişiye göre değiştiği olgusu üzerine kurulu olmaktadır. Dolayısıyla bir insanın dış sebeplere psikolojik bağlılığı oranında tevekkül derecesinin zorunluluğu değişmektedir. Kişi ne kadar dış sebeplere bağlı ise o dış sebepleri yerine getirmesi (haram olması kaydıyla) zorunluluk teşkil etmektedir. Ancak bu, günümüzdeki gibi aşırı vesvese ve kuruntulara kapılacak derecede olmamalıdır. Gerçekten hiçbir dış sebebe bağlılığı kalmamış bir insanın tevekkülü de

farklı olmaktadır. Onunla Allah arasına hiçbir dış sebep girmeyebilir. "Dua"da da aynı durum geçerlidir. Kişiye göre fiili dua yapıldıktan sonra sözlü dua etkili olur. Zaten duanın kabul edilme şartlarından birkaçı da hangi konuda dua edilmişse o konuda imkânlar dâhilinde dış sebeplere başvurmak, adaletli olmak, ibadet etmek, haram yememek, Peygamberimize salavat getirmek vb.leridir. "Reca'" olarak isimlendirilen umutta da umut edileni kaybetme korkusu da bulunmakta bu yüzden eldeki imkânlara başvurma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Kısacası umut korkuyla, korku da umutla birlikte ele alınmıştır. Bu yüzden iman da, umut ve korku arası bir durum olarak da tefsir edilmiştir.

Ancak her şey kaderde yazılmış, o halde duanın etkisi ne olduğu problemi ortaya çıkmaktadır.

Bize göre durum şöyledir: Allah'ın ilminde bilinen şeyin değişmeyeceği ve meleklerin sayfalarındakinin değişebildiği konusunda ittifak varken el-Levhu'l-Mahfuz'daki şeylerin değişip değişmeyeceği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bize göre dua son ikisinde etkili olabilmektedir. Ayrıca bu zamanın önceliği veya sonralığı ile de ilgili olmaktadır ki, Allah için zamanın söz konusu olmadığı bilinen bir durumdur. Yine Peygamberimizin cehennem ehlini görüp haber vermesi gibi hadislerde gelecek zamanın şimdiki zamanla birleştiği, bazen geçmişin şimdiki zamanla birleştiği görülmektedir. Biz de rüyalarımızda geçmişe bazen geleceğe gitmekteyiz. Ayrıca duanın etkili olabilirliği umut ve korku dengesinin de gerektirdiği bir durum olmaktadır.

Zikir, takva, şükür ve ibadet gibi "muttehiden bizzat muhtelifun bil'itibar" yani farklı açılardan hep aynı şeyden ibaret olan kulluk görevi de bela ve musibetlerin def edilmesinde etkili olduğu gibi yerine getirilmemeleri de özellikle müminler için küfre mağlup olma, onlardan geride kalma vb. birçok kişisel ve toplumsal bela ve musibetin nedeni olmaktadır. İstiğfar da tavsiye edilen bir noktadır.

6-

Allah Kur'an'da bela ve musibetlerin hafiflemesi konusunda genel olarak imanı ve takvayı önerse bile elbette inanç ve takva ile ilgili de ayrıca birtakım tesellilerde bulunmaktadır. Örneğin inanç ile teselli noktalarından biri inancın gerçekliğine vurgu yapmasıdır. Kur'an Allah'ın varlığını temelde "devr"in ve "teselsül"ün iptaline dayalı delillerle ispatlamaktadır. Bu sebeple başlangıcı olan şeylere dikkat çeker. Bu anlamda hudus delili, teleojik (nizam ve gaye) delil, inayet ve ihtira delillerine vurgu yaptığı gibi insanın iç benliğinde gizli Allah inancına da dikkatleri çekmektedir. Bize göre bu anlamda insanın diğer canlılardan faklı ve insan fertlerinin kendi aralarındaki farklılığa da dikkat çekmesi etkilidir. Kur'an evrendeki düzenden hem Allah'ın varlığına hem de birliğine ulaşmaktadır.

Kur'an Peygamberimizin peygamberlik gerçeğine de onun yüksek ahlakına, Kur'an'ın en büyük mucize oluşuna, Kur'an'ın ilerde ortaya çıkacak bilimsel keşifler içermesine ve Ehl-i Kitabın tanıklığına dayanarak vurgu yapmaktadır.

Ahiretin mümkün oluşunu, insanın ilk doğumuna, kuruyan yeryüzünün baharda yağmurla yeniden canlanışına, evrenin ilk oluşumuna kıyasla, odun ile ondan çıkan ateş arasında zorunlu bir bağ bulunması gerekmediği gibi toprak ile ondan yeniden diriltilecek insan arasında da zorunlu bir bağ bulunması gerekmediği şeklindeki determinizmi reddetme durumuna ayrıca Allah'ın mutlak kudretine dayandırma şeklindeki tümdengelimsel akıl yürütmeye dayanarak ispatlar.

Zaten Kur'an delil getirirken daima "mebde'" ile "meâd"ı yani insanın başlangıcını ve sonunu, Allah'ın varlığını ile ahiretin gerçekliğini birlikte ele almaktadır. Örneğin insanın rızık arama şekli diğer canlılardan farklı olmak itibariyle Allah'ın varlığına, Allah'ın ona rızık verme şekli yani yağmurun ölü toprağa düşerek ondan ürün çıkarması durumu ise insanın yeniden dirilişine dolayısıyla ahiretin varlığına bir delil olarak getirilmiştir. Hatta insanın yattıktan sonra yeniden uyanması da yine yeniden dirilmenin bir örneği olma amacı taşıdığı dile getirilmektedir.

7-

Kur'an-ı Kerim dikkat çektiği hiçbir konuyu sadece iddia etmekle kalmaz, aynı zamanla ispatlamaktadır. Örneğin ölümün Allah'ın elinde olduğunu ispatlarken hiçbir insanın ölümü kendi nefsinden defedemediğine, ölümün evrendeki fiziki, biyolojik kimyasal vb. kanunlara bağlı olduğu, bu kanunların Allah'a bağlı olduğu dolayısıyla ölümün de Allah'a bağlı olduğu şeklindeki tümdengelime dayanır.

8-

Kur'an ayrıca bela, musibetler konusunda özellikle fakirlik, zenginlik, rızık ve istek-arzular konusunda züht ve kanaate de dikkat çekmektedir. Yine rızık konusunda yer ve gök kaynaklarına dikkat çekerek geçim kaynaklarının aritmetik, nüfusun ise geometrik arttığını dolayısıyla geçim kaynaklarının ileride yetmeyeceği iddiasında bulunan Malthus ve takipçilerini de reddederek bir teselli sunar ancak elbette aşırı israfı yasaklar. Aynı şekilde bir insanın zenginleşmesinin diğer bir insanın fakirleşmesi anlamına geleceği zira dünyadaki sermayenin sınırlı olduğunu savunan Merkantalist görüşü de reddeder.

Kur'an inanç konusunda yine müminleri överek onların gerek düşünce gerek ahlaki, gerek toplumsal, gerek psikolojik ve davranışsal açıdan inançsızlarla farklarını da dile getirerek teselli etmektedir. Özellikle bir peygambere inanmayan insanların zaten o peygamber gelmeden önce de toplumun zalimleri, fitne ve fesatçıları olduğunu dile getirir. Ebu Cehil buna örnektir.

Yine Kur'an müminlerin dünyevi ve uhrevi mükâfatlarına da dikkat çekmektedir.

Müminlerin neden bazen inançsızlara yenildiğini de sabredenlerin ortaya çıkması, münafıkların belli olması, inancın gerçekliğinin insanı imana zorlayacak şekilde ortaya çıkmaması böylelikle deneme sürecinin bir anlam ifade etmesi, müminlerin işledikleri birtakım hata ve günahlara, günahlarının affedilmesi, bazılarının savaşta ölerek en büyük derecelerden biri olan şehitlik derecesini kazanmaları ve üstünlüğün zaman içinde toplumdan topluma geçtiği şeklindeki sosyal kanun vb. hikmet ve nedenlere dayandırarak teselli eder.

Kâfirlere neden bu kadar nimetin verildiğini de onların bu nimetlerle şımarmaları, azmaları böylelikle daha fazla cehennem azabını hak etmeleri, dünyayı isteyenlere dünyanın, ahireti isteyenlere de ahiretin verildiği, yaptıkları bazı iyi davranışların karşılığını sadece dünyada görmeleri (çünkü ahirette boşa gidecektir), onların bu dünyadaki müminlere olan üstünlüklerinden ahirette müminlerin onlara olacak olan üstünlüklerinin tasavvur edilebilmesi, nimetlere ve üstünlüklerine kanıp hiçbir zaman geriye düşmeyecekleri vehmine kapılmaları böylelikle aniden gafil avlanıp köklerinin kazılması, bu üstünlüklerini gerçekliklerine, imanın yanlışlığına yormaları böylelikle insanları imana da, küfre de götürebilecek faktörlerin var olması bu şekilde uygun bir deneme sürecinin var oluşu ve fakir müminlerle denemeye tabi tutulmaları gibi nedenlerle açıklamaktadır.

Ayrıca kâfirlerin sahip oldukları güç ve mal ile kimsenin imanını engelleyemeyecekleri, bunlar sebebiyle inançsızlaşan kişilerin bunlar olmasaydı da inançsız olacakları vurgulanarak bir teselli noktası oluşturulmakta ve bu ispatlanmaktadır.

Yine inancın hiçbir zaman dünyevi gerilemeye veya rızkın daralmasına neden olmayacağı, geride kalanların kendi kusurlarından kaynaklandığının vurgulanması da diğer bir durum olmaktadır.

9-

Kur'an emir ve yasaklar yani dini hükümlerle ilgili de ilk önce bunların gönderiliş sebeplerini dile getirerek teselli eder. Bunların en önemli birinci sebebi, insanların akıllarıyla Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilmeleri fakat O'na karşı kulluk görevlerinin ne olduğunu hatta birbirlerine karşı görevlerinin bile ne olduğunu bilememeleridir. Zira insan aklı külliyi kavradığı için adaleti külli olarak algılayabilmektedir. Fakat cüz'i olarak adaleti yani kimin hakkının ne olduğunu dolayısıyla kime nasıl davranılacağını bilememektedir. Bu yüzden tarih boyunca adaletin uygulanması konusunda farklılıklar ve ihtilaflar buluna gelmiştir. İşte Allah, dini hükümleri göndererek kimin hakkının ne olduğunu ortaya koyup, ihtilafı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Dini hükümlerin diğer önemli bir nedeninin de şüphesiz ki insanların denemeye tabi tutulmalarıdır. Zira asıl zorluk imanda değil bunlardadır. Diğer bir neden ve hikmet bunların insanın nefsini temizleme işlevini görmeleri olmaktadır.

Ayrıca Kur'an, İslami emir ve yasaklara riayet etmenin kolay olduğunu, bu konularda insanın ancak gücü nispetinde sorumlu tutulduğunu dile getirerek de teselli etmektedir.

Aynı şekilde bunlara riayet edildiğinde elde edilecek dünyevi ve uhrevi mükâfatlara da dikkat çekilmektedir.

Yine bu hükümlerin insan tarafından uygulandığında zamanla ona kolay geleceği de bildirilmektedir.

10-

Emir ve yasaklara uymamayı ifade eden günahlar konusunda da ilk önce Kur'an peygamberler de dâhil kimsenin hatadan kurtulamadığını ifade eder. Ayrıca bu günahların insanı imandan çıkarmadığı dolayısıyla ebedi olarak cehennemde bırakmadığı olgusuna dikkat çekmektedir.

Aynı şekilde bir takım affedilme yöntemlerinden de söz eder. İlk önce Allah'ın azaba ihtiyacının olmadığı vurgulanır, insanın Allah'ın rahmetinden umut kesmemesi gerektiği dile getirilir. Yine Allah'ın bu günahları doğrudan affedebildiği gibi çeşitli yollarla affedildiği de dile getirilmektedir. Bunlar tövbe, istiğfar, dua, günahın peşinden iyilik yapmak, büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahların affedilmesi, iki farz namaz arası, iki Ramazan orucu arası kısaca farz ibadetlerin günahları silmesi, şefaat, insanın cenazesinde kırk veya yüz kişinin hazır bulunması vb. yollardır.

11-

Rızık, ölüm, günahlar vb. konularda Ehl-i Sünnetin görüşünün, insanı cebr ve ihtiyar arasında bırakması özelliğinden dolayı umut ve korku dengesine daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

12-

İşlediğimiz bu konu hemen hemen bütün dini konuları kapsadığı için elimizden gelen gayreti sarfetmekle birlikte zamanımızın kısıtlılığından dolayı tüm konuları ve bunları istediğimiz şekilde işledik diyemeyiz. Sözgelimi dini hükümleri bunların yapılması ve yapılmaması halinde genel iki genel başlık altında işleyebildik. Oysaki namaz, oruç, cihad, hac vs. ibadetlerin tek tek alınıp incelenmesi bizim temennimizdi. Biz cihadı farklı yerlerde farklı yönleriyle işledik ancak tek başlık altında incelenmeye uygun görünmektedir. Aynı şekilde ahlak konusunda teselli de kesinlikle incelenmeyi haketmektedir. Yine gerçeğe ulaşabilme konusunda teselli ve birden fazla dinin varlığı konusunda teselli de kısmen bilim felsefesini de ilgilendirdiği için derinlikli olarak ele alınmayı haketmektedir.

13-

Müşahade ettiğimiz kadarıyla günümüzdeki İslami bilimlerdeki öğretim, eskinin derinliğinden yoksun bulunmakta, eskiye vakıf olanlar da bunu güncelleştirememektedirler. Temennimiz İslami bilimlere yönelenlerin az da olsa allamelik kapısını zorlamaları böylelikle tek bir meseleyi değişik boyutlarıyla görebilmeleridir.

Aynı şekilde Arapça'nın daha felsefi bir tarzda ele alınması, Arapça kelimelerin sözlük anlamlarının, istilâhi, şer'i anlamlarıyla ve vakıayla ilişkisinin değişik bilimler çerçevesinde irdelenmesi bir zorunluluk ve temennimiz olmaktadır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, İstanbul (TDV Yay.) 2007;

Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an Meâli, Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalsız, Ümit Şimşek İstanbul (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay.) 2010;

Abdulazim, Muhammed Ez-Zerkanî, *Menahilü'l-Urfan fi Ulumi'l-Kur'an,* Beyrut (Daru'l Kütübi'l Arabî) 1415/1995;

Abdulbaki, Muhammed Fuad, *El-Lü'lüü ve'l-Mercan,* Kahire (Daru'l Hadis) 1408/1988;

-- *El-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Ku'an'il-Kerim,* Kahire (Daru'l Hadis) 1408/1988;

Abidat, Mahmud Salim, *Tarihu'l-Fıraki ve Akaidiha,* Beyrut (Daru'l-Furkan) 1998;

Ahmed İbni Hanbel, *Müsned,* 1-4, Kahire 1313/1895;

Akınal, Beşir, *Kur'an-ı Kerim'den Hakikatler,* İstanbul (Nesil Yay.) 1997;

Akşehiri, Ali bin Osman, *Muhteseru'd-Dusuki âlâ Muhtasari'l-Ma'âni (İntişaratü Şükrî)* Tarihsiz;

Altaytaş, Muhammed, *Hangi Din?,* İstanbul (Eylül Yay.) 2001;

Amidi, Ebil Hasan Ali bin Ebi Ali, *El-İhkam fi Usuli'l Ehkam,* Beyrut (Daru'l Kütübü'l İlmiye) 2005;

Ateş, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan,* İstanbul (Beyan Yay.) 1996;

Ateş, Süleyman, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar,* İstanbul (Bağımsız Gazeteciler ve Yayıncılık A.Ş.) 2002;

Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi,* İstanbul (Timaş Yay.) 1999;

Bacûrî, İbrahim, *Haşiye âlâ İbni Kasım,* İstanbul (Eser Yay.) Tarihsiz;

Bağdâdî, Seyyid Mahmud Alusi, *Ruhu'l-Ma'âni fi Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim,* Beyrut (Daru'l Fikr) Tarihsiz;

Beğavî, *Me'âlimüt-Tenzil* (nşr. Muhammed Abdullah Nemr ve diğerleri), 1-5, Riyad 1417/1997;

Boethius, *Felsefenin Tesellisi* (çev. Çiğdem Dürüşken) İstanbul (Kabalcı Yay.) 2006;

Boulding, Kenneth, *Yirminci Asrın Manası* (çev. Erol Güngör), İstanbul (Ötüken Neşriyet) 1970-1980;

Buhârî, Muhammed bin İsmail, *El-Camiû's-Sahih,* Kahire (Halebî) 1345;

Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsirü Ruhu'l-Beyan,* İstanbul 1389;

Beyzavî, Kadı Nasiruddin Abdullah bin Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil,* İstanbul (Dersaadet) Tarihsiz;
Cebeci, Lutfullah, *Kur'an'da Şerh Problemi,* Ankara 1985;
Ceberi, Muhammed Abdulmuteal, *La Neshâ fi's-Sünne,* Zahire (Mektebetü Vehbe) 1415/1995;
Cilalı, Osman, *İlahi Dinlerde Cennet İnancı,* İstanbul (Beyan Yay.) 1995;
Curcanî, Seyyid Şerif Ali bin Muhammed, Kitabu't-Ta'rifat, ts.
-- Şerhu'l-Mevakıf, Beyrut (Daru'l Kutûbi'l İlmiyye) 1419/1998;
Cuvabî, Muhammed Tahir, *El-Curhu ve't-Ta'dil beyne'l-Müteşeddidin ve'l-Mütesahilin,* (El-Daru'l Arabiyye li'l-Kitab) 1997;
Cünke, Abdurrahman Hasan, *İbtilaû'l-İrade bî'l-İman ve'l-İslam ve'l-İbâde,* Dımışk (Daru'l-Kalem) 1416/1995;
Çelik, Cafer, *Dinlerde İman ve İbadet,* İstanbul (Çıra Yay.) 2005;
Dahlan, El-Kedirî, *Siracu't-Talibin âlâ Minhaci'l-Abidin,* Beyrut (Daru'l Fikr) Tarihsiz;
Darekutnî, Ali bin Ömer, *es-Sünen* (nşr. Abdullah Haşim Yemani el-Medenî), 1386/1966;
Darimi, Abdullah bin Abdurrahman, *es-Sünen,* Dımışk 1349;
Demirci, Kürşat, *Dinler Tarihinin Meseleleri,* İstanbul (İnsan Yay.) 1997;
Demir, Ömer, *Bilim Felsefesi,* Ankara (Vadi Yay.) 2000;
Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis,* Halebî (Daru İhyau'l-Kütübü'l-Arabiyye) 1383/1964;
Downs, Robert B., *Dünyayı Değiştiren Kitaplar* (çev. Erol Güngör), İstanbul (Ötüken Neşriyat) 1994-1995;
Ebu Davud, Süleyman bin El-Eş'as Es-Sicistanî, *es-Sünen, Âvnu'l-Ma'bud* ve İbni Kayyım El-Cevziyye (T 2 El-Mecd) Kahire 1388/1968;
Ebu Ya'la, *Müsned* (nşr. Hüseyün Selim Esed), 1-13, Dımışk 1412/!992;
Ed-Dussûki, Faruk Ahmed, *el-Kaza ve'l-Kader fi'l-İslam,* Beyrut (El-Mektebetü'l İslamiyy) 1406/1986;
El-Ikk, Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaidühü,* Beyrut (Daru'n Nefais) 1414/1994;
El-Buti, Muhammed Said Ramazan, *Menheci'l-Hadarati'l-İslamiyye fi'l-Kur'an,* Beyrut (Daru'l-Fikr el-Mu'asır) 2005;
Elbani, *Sahihu-t-Tergib ve't-Terhib,* 1-3, Riyad 1412/1992;

-- *Sahihu Süneni Ebi Davud,* 1-3, Riyad 1419/1998;
-- *Sahihu Süneni İbni Mace,* 1-3, Beyrut 1407/1986;
-- *Silsile'l-ehadisi's-sahiha,* 1-7, Riyad 1415-1422/1995-2002;
Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Sadeleştirilmiş), İstanbul (Azim Zaman);
Emiroğlu, İbrahim, *Mantık Yanlışları,* İstanbul (Marmara İlahiyat Fakült. Vakfı Yay.) 1993;
-- *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık,* İstanbul (Kitabevi ve Asa) 1999;
Ennemle, Abdulkerim bin Ali bin Muhammed, *El-Hilafu'l-Lafziyy inde'l-Usuliyyin,* Beyrut (Mektebetü'r-Rüşt) 1420/1999;
Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *Bidayetü'l-Hidaye,* Beyrut (Daru Sadr) 1998;
-- *Minhacu'l-Abidîn (Siracu't-Talibin ile birlikte)*;
-- *İhyau Ulumi'd-din (İthaf şerhiyle birlikte)* Beyrut (Daru'l Kutubi'l İlmiye) Tarihsiz;
-- *Tehâfütü'l Felasife,* Çev: Bekir Sadak, İstanbul (Ahsen Yay.) 2002
Gazali, Müştak Beşir, *el-Kur'an'ul-Kerim fi Derasatü'l-Müsteşrikin,* Beyrut (Darun-Nefais) 1429/2008;
Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi,* İstanbul (İnsan Yay.) 1998;
Gündüz, Şinasi, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı,* Ankara (Ankara Okulu Yay.) 2004;
Hâkim, Ebu Abdillah, *el-Müstedrek* (nşr. Mustafa Abdulkadir Ata), 1-4, Beyrut 1411-1990;
Halâyilî, Kemal, *Mu'cem Künüzü'l-Emsal ve'l-Hikemi'l-Arabî'n-Nesriyye ve'ş-Şiiriyye,* Beyrut (Mektebetü Lübnan Naşirün) 1998;
Halebî, Ali Hasan Ali, *Mevsuatü'l-Ehadis ve'l-Asari'z-Zaife ve'l-Mevzuâ,* Beyrut (Mektubetü'l Ma'arif li'n-Neşri ve't-Tevzi') 1419/1999;
Kastalanî, *İrşadü's-Sari ila Şerhi Sahih'il-Buhari,* Beyrut (Daru'l Fikr) 1304;
Hatip, Abdulaziz, *İmandaki Teselli,* İstanbul (Rağbet Yay.) 2005;
Hayati, Hökelekli, *Din Psikolojisi,* Ankara (Türkiye Diyanet vakfı Yay.) 1992;
Heysemî, Ali bin Ebubekir, *Mecma'u'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid,* Beyrut (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye) 2001;
Hindavî, Hasan, *Menhecü's-Sarfiyyin ve Mezahibühüm fi'l-Karneyni's-Salisi ve'r-Rabi'i mine'l-Hicre,* Dımışk (Daru'l Kalem) 1409/1989;
İbni Acibe, Ebu'l Abbas Ahmed bin Muhammed bin Mehdî, *el-Bahru'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Mecîd,* Beyrut (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye) 2005;

İbni Allan, Muhammed, *Delilu'l-Falihin,* Beyrut (Daru'l Ma'rife) 1425/2004;
İbni Arabî, Muhyiddin, *Tefsirü İbn Arabî,* Beyrut (Daru Sadr) 1422/2002;
İbni Cüzey, Muhammed bin Ahmed, *et-Teshil li Ulûmi't-Tenzil,* Beyrut (Daru'l Erkam) Tarihsiz;
İbni Hacer el-Askalânî, *el-İsabe,* 1-4, Kahire 1328;
İbni Hibban, *es-Sahih* (nşr. Şuarb el-Arnaut), 1-18, Beyrut 1418/1997;
İbni Hüzeyme, *es-Sahih* (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zami), 1-4, Beyrut 1390/1970;
İbni Kayyum El-Cevziyye, *er-Ruh,* Beyrut (Daru İbni Kesir) 1429/2008;
İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* (nşr. Mustafa Seyyid Muhammed ve diğerleri), 1-15, Kahire 1421/2000;
İbnü'l Esir, Mecduddin El-Mubarek bin Muhammed El-Cezeri, *Camiu'l-Usûl fi Ehadisi'r-Resûl,* Beyrut (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye) 1418/1998;
İbni Mace, Muhammed bin Yezid, *es-Sünen,* Beyrut (El-Mektebetül-İslamiyy) 1986;
İbni Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalu'd-din Muhammed bin Mükrim, *Lisanu'l Arap,* Beyrut ts. (Daru'l Fikr), 1990;
İbni Rüşd El-Hafid, Muhammed bin Ahmed, *Bidayetü'l-Müctehid,* 1-2, Kahire 1395/1975;
İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra,* 1-8, Beyrut ts. (Daru Sadr);
İsa, Abdulkadir, *Hakaik ani't-Tasavvuf,* Halep (Daru'l İrfan) 1421/2001;
İsfahani, Ragıp, *Tafsil'un-Neş'eteyn ve Tahsilu's-Saâdeteyn,* Beyrut (Darun-Nefais) 1408/1988;
-- *Müfredatü'l-Elfazu'l-Kur'an,* Beyrut (ed-Daru'ş-Şamiyye) 1418/1997;
İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), İstanbul (Yeni Ufuklar Neşriyat) Tarihsiz;
Faruk, Karaca, *Ölüm Psikolojisi,* İstanbul (Beyan Yay.) 2000;
Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi,* İstanbul (Yalnızkurt Yay.) 1997;
Kesler, M. Fatih, *Kur'an-ı Kerimin Evrenselliği,* Konya (Esra Yay.) 1996;
Lecâî, Ebu Kasım Abdurrahman bin Yusuf, *Şemsü'l-Kulûb,* Beyrut (Daru Sadr) 1423/2003;
Malik, *Muvatta'* (T. Abdulbaki) Beyrut (Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabî) 1985;
Ma'ruf, Muhammed Nayif, *El-Mu'cemü'l-Müfres li Mevazi'i'l-Kur'an'il-Kerim,* Beyrut (Daru'n Nefais) 1420/2000;

Menavi, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Cami'i's-Sağir,* Beyrut (Daru'l Ma'rife)
Medresî, Hadîî, *Mevsuatü'l-İmam Ali fi'l-Ahlak,* Beyrut (Daru'l Ceyl) 1418/1998;
Müslim bin El-Haccac, en-Nisaburi, *El-Cami'us-Sahih* (T. Muhammed Fuad Abdulbaki) (T. 1 El-Halebî) 1374/1955;
Meydanî, Abdurrahman Hasan Habenekî, *El-Akidetü'l-İslamiyye ve Usûsuha,* Dımışk (Daru'l Kalem) 1407/1988;
-- *el-Ahlakû'l-İslamiyye ve Usûsuha,* Dımışk (Daru'l Kalem) 1413/1992;
Müttaki el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Ef'al* (nşr. Bekri Hayyani, Saffet es-Sekka), 1-16, Beyrut 1401/1981;
Nasıf, Mansur Ali, *Tacc,* Halebî (Daru İhyau'l-Kütübü'l-Arabiyye) 1381/1962;
Nesaî, Ahmed bin Şuayb, *es-Sünen* (Suyuti ve Sindi Şerhleriyle birlikte), Kahire (El-Matbaatu'l-Mısriyye) Tarihsiz;
Nesefî, Abdullah Ahmed, *Tefsirü'n-Nesefi,* İstanbul (Daru'l Âda') 1993;
Neşşar, Ali Sami, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslam,* Kahire (Daru'l-Ma'arif) Tarihsiz;
Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya bin Şeref, *el-Ezkar,* (çev. Abdülvehhab Öztürk), İstanbul 2005;
-- *Riyazu's-Salihîn (Delilu'l-Falihin ile birlikte),* Beyrut (Daru'l Ma'rife) 1425/2004 (a.g.e. denilince bu eser kasedilecektir);
-- *El-Erbain (El-Vâfi şerhiyle birlikte)* Dımışk (Daru İbni Kesir) 1428/2007;
Özburun, Yusuf Özkan, *Teselliler Kitabı,* İstanbul (Timaş Yay.) 2010;
Razi, Fahruddin Muhammed bin Ömer, *Mefatihû'l-Ğayb,* Beyrut (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye) 1421/2000;
Ronan, Colin A., *Bilim Tarihi* (çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun) Ankara (Tubitak Yay.) 2003;
Sabunî, Muhammed Ali, *Revaiü'l-Beyan fi Tefsirü Âyati'l-Ahkâm mine'l-Kur'an,* İstanbul (Dersaadet) Tarihsiz;
Sa'di, Abdurrahman İbni Nasır, *Tefsiru'l-Kerim'ir-Rahman fi Tefsiri Kelami'l-Mennan,* Beyrut (Müessesetü'r-Risale) 1423/2002;
Said bin Said, *El-Hitabu'l-Eş'ari,* Beyrut (Daru'l Muntehabu'l-Arabî) 1412/1992;
Said İbni Mansur, *es-Sünen* (nşr. Sa'd İbni Abdullah Ali Hümeyyid), 1-7, Riyad 1414-1993;
Salihi'l-Ferfur Muhammed, Abdullatif, *El-Veciz fi Usuli İstinbati'l-Ahkam,* Dımışk (Daru'l Beşair) 1423/2002;

Salihi'l-Ferfur Muhammed, Veliyuddin, *El-Mezheb fi Usulü'l-Mezheb ala'l-Munteḥab*, Dımışk (Mektebetü Daru'l Ferfur) 1419/1999;
Sarf Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü,* Ankara (Bilim ve Sanat) 2002;
Sebbağ, Muhammed bin Latifî, *Buhûsûn fi Usûli't-Tefsir,* Beyrut (El-Mektebu'l İslamiyy) 1408/1988;
Semerkandî, Seyyid Alaieddin Ali bin Yahya, *Tefsiru'l-Bahru'l-Ulûm* (çev. Ali Kara), İstanbul 1421/2000;
Seymour-Smith, Martin, *Yüzyılların 100 Kitabı* (çev. Özden Arıkan) İstanbul (Boyner Holding Yay.) 2000;
Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an,* Beyrut (Daruş Şufuf) 1418/1996;
Skousen, Mark, *Modern İktisadın İnşası* (çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak), Ankara (Liberte Yay.) 2003;
Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *El-İttikan fi Ulumi'l-Kur'an,* Dımışk (Daru İbn Kesir) 1422/2002;
Şafii, *er-Risale* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1358/1940;
Şa'rani, Abdulvehhab bin Ahmed bin Ali, *el-Yevakitu ve'l-Cevahir fi Beyan-ı Akaidi'l-Ekâbir,* Beyrut (Daru Sadr) 1424/2003;
-- *Levakih'ül-Envari'l-Kudsiyye (Letaifü'l-Minel ile birlikte)* İstanbul (Dersaadet) Tarihsiz;
Şehristanî, Ebu'l Fetih Muhammed, *el-Milelu ve'n-Nihal,* Beyrut (Daru'l Kutübû'l İlmiye) 1413/1996;
Şevkani, Muhammed bin Ali bin Muhammed, *Fethu'l-Kadir,* Mensure (Daru'l Vefa) 1997;
-- *Neylü'l-Evtar,* Beyrut (Daru'l Ma'rife) 1419/19998;
Şinkîtî, *Edvaü'l-Beyan,* 1-10, Beyrut ts. (Alemü'l-Kütüb);
Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi,* İstanbul (İnsan Yay.) 2003;
Taberani, *el-Mu'cemül-Kebir* (nşr. Hamdi bin Abdulmecid es-Selefi), 1-25, Musul 1404/1983;
-- *El-Mu'cemül-Evsat* (nşr. Tarık bin İvezullah bin Muhammed, Abdulmusin bin İbrahim el-Hüseyni), 1-10, Kahire 1415/1995;
Taberi, Ebu Cafer Muhammed İbni Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vil Ayi'l-Kur'an,* Beyrut (Daru'l Fikr) 1421/2001;

Tabersi, Ebu Ali El-Fadl bin Hasan, *Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an,* Beyrut (Daru'l Fikr), 1414/1994;
Taftazanî, Sa'duddin Mes'ud, *Şerhu'l-Akâid ma'a Ta'likatin Aleyh*;
-- *El-Mutavval fi Şerhi't-Telhis Menşuratu Mektebet-i Ayetillah,* İran (Kum) 1407;
Tahtavî, Muhammed İzzet, *el-Mizen fi Mukareneti'l-Edyan,* Dımışk (Daru'l Kalem), Beyrut (Ed-Daru'ş-Şamiyye) 1413/1993;
Taime, Sabir, *Eş-Şiatü Mu'tekaden ve Mezheben,* Beyrut (El-Mektebetü's Sikafiyye) 1408/1988;
Tebrizi, Muhammed bin Abdullah El-Hatip, *Mişkatü'l-Mesabih,* Beyrut (Daru Fikr) 1411/1991;
Timuçin, Afşar, *Düşünce Tarihi,* İstanbul (Bulut Yay.) 2001;
Tirmizi, Muhammed bin İsa, *Sahihu't-Tirmiz'i* (Aridatu'l-Ahvezi şerhiyle birlikte) (Daru'l İlmi Li'l Melayin) Tarihsiz;
Tuncî, Muhammed, *El-Mu'cemu'l-Mufassal,* Beyrut (Daru Kutubi'l İlmiyye) 1419/1999;
Turgut, İhsan, *Felsefenin Temel Sorunları,* İzmir (Üniversite Kitapları Akademi Kitabevi) 1998;
Topaloğlu, Aydın, *Ateizm ve Eleştirisi,* Ankara (Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.) 2000;
-- *Teizm ya da Ateizm,* İstanbul (Furkan Kitabevi) 2001;
Yaran, Cafer Sadık, *Din Felsefesi,* Samsun (Etüt Yayınları) 1997;
-- *Tanrı İnancının Akliliği,* Samsun (Etüt Yayınları) 2000;
Yolcu, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi,* İstanbul (Çıra) 2004;
Yuhanna Kamir, *İbni Rüşt ve'l-Gazali,* Beyrut (Daru'l Meşrık) 1986;
Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi* (çev. H. Vehbi Eralp), İstanbul (Sosyal Yay.) 1998;
Wolsfson, H. Austryn, *Kelam Felsefesine Giriş* (çev. Kasım Turhan), İstanbul (Kitabevi) 1996;
Zarruk, Ahmed bin Ahmed, *Kavâidu't-Tasavvuf,* Dımışk (Daru'l Beyrutî) 1424/2004;
Zerkeşi, Muhammed bin Abdullah, *El-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an,* Beyrut (Daru'l Ma'rife) 1415/1994;
Zuhayli, Vehbe, *Et-Tefsirü'l-Münir fi'l-Akide ve'l-Şeria ve'l-Menhec,* Beyrut (Daru'l-Fikr el-Muasir), 1418/1998;
-- *El-Fıkhu'l-İslami ve Edilletühü,* Beyrut (Daru'l-Fikr el-Muasir) 1418/1997;

-- *El-Veciz fi Usulü'l Fıkh,* Beyrut (Daru'l-Fikr el-Muasir) 1990;